

Економско-финансиски лексикон

УНИВЕРЗИТЕТ “ТОЦЕ ДЕЛЧЕВ” - ШТИП

Ристо Фотов
Толе Белчев
Катерина Фотова
Емилија Митева-Кацарска
Елена Веселинова

Штип, октомври, 2013 година

Економско-финансиски лексикон



Економско-финансиски лексикон

Автори:

Проф. д-р Ристо Фотов

Проф. д-р Толе Белчев

М-р Катерина Фотова

М-р Емилија Митева-Кацарска

М-р Елена Веселинова

Лектор: Елена Боцевска

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св.
Климент Охридски", Скопје

33(038)

ЕКОНОМСКО-финансиски лексикон
[Електронски извор] / Ристо Фотов
...[и др.]. - Штип : Универзитет "Гоце Делчев",
2013. - 1391 стр.

Начин на пристап (URL): <http://www.ugd.edu.mk>. -
Автори: Ристо Фотов, Толе Белчев, Катерина
Фотова, Емилија Митева-Кацарска, Елена
Веселинова. - Библиографија: стр. 1389-1391

ISBN 978-608-4708-42-1

1. Фотов, Ристо [автор] 2. Белчев, Толе [автор] 3.
Фотова, Катерина [автор] 4. Митева-Кацарска,
Емилија [автор] 5. Веселинова, Елена [автор]
а) Економија - Лексикони
COBISS.MK-ID 94613514

ПРЕДГОВОР

Трудот што е пред вас преставува проектен зафат за изработка на Лексикон на економски поими и изрази, кој е плод на долгогодишниот ангажман на авторите. Авторите се решени и одлучни овој проект да го понудат, пред се, за проширување на знаењата на студентите од економските факултети но не само за нив туку и за сите кои ќе покажат интерес да се потестат или да научат нешто повеќе за економско финансиските поими, термини и изрази.

Наша желба е бројните за економските и финансиските поими, изрази и термини да дадеме кратки, јасни и точни толкувања и да ги објасниме на што е можно по разбирлив начин притоа користејќи нивни превод на англиски, германски, француски и руски јазик.

Во оваа пригода благодарност упатуваме спрема рецензентите на овој наш амбициозен потфат на проф. д-р Трајче Мицески и проф. д-р Ристе Темјановски, кои секогаш имаа време и трпение за нас.

Се надеваме дека овој економско финансиски лексикон ќе предизвика интерес и ќе биде од корист во учење и пратење на општите економски термини, категории и поими.

A

AAA - Најдобар кредитен рејтинг (воглавно за државните обврзници), како индикатор за најдобар квалитет според оценката на Moody's и Standard and Poor's, двете водечки агенции за утврдување на кредитниот рејтинг во САД. За емитентот оценет со AAA се смета дека е најмалку можно да не ја исплати главнината и каматите.

AAR - (анг. скратеница од against all risks - против сите ризици), израз од осигурувањето, транспортот, бродарството; означува осигурување против сите видови оштетувања и загуби, односно осигурување против сите ризици.

АБОНЕНТ - (фр. abonné - претплатник), претплатник (на храна во менза или ресторан, на весници, книги и др.); абонирец.

АБОНИРА - (фр. abonner - претплатува), се претплатува, однапред плаќа за купување или користење нешто; се претплатува за стекнување право на купување или користење нешто по претплатнички услови што се обично поповолни (претплата на храна во менза или ресторан, претплата на весници, книги, влезни билети и др.).

Економско-финансиски лексикон

АБОНМАН - (фр. abonnement - претплата), претплата; однапред претплатување на некоја цена за купување или користење нешто во определен рок преку претплата; договорна одредба според која купувачот се обврзува плаќањето на цената да го врши однапред, по правило во рати (во делови), месечно, годишно и сл. (на пр. претплатна продажба на книги, списанија, храна во ресторани или мензи и разни услуги: превоз, туризам, телефон, радио-телевизија и др.). Кај претплатничката продажба обично се одобрува попуст во цената (абонмански попуст).

АВАЛ - (фр. aval - емство, гаранција), гаранција како обврска за исплаќање на меница или чек што ја презема врз себе авалистот. Авал претставува ставање потпис со кој се презема обврска и гарантира дека наведената сума пари во меницата ќе се исплати во означениот рок доколку исплатата не ја изврши главниот должник. Заради стекнување сигурност во исплатата на долгот назначен во меницата, се бара авал. Авал е назив кој во меничното право се користи како синоним за неприкриено менично емство, т.е. емство со кое меничниот емец (авалист) гарантира за исполнување на меничните обврски на некој од меничните должници. Во поглед на личните својства на проспективниот авалист, важат општите

Економско-финансиски лексикон

правила за менично-правната способност, а авалистот подеднакво може да биде и некој од потписниците на меницата и трето лице.

Авалот може да се даде за целата менична сума или само за определен дел од таа сума, и тоа за обврска на било кој меничен обврзник. Ако од авалот не може да се види за чија обврска е даден, ќе се земе дека тој е даден за обврската на трасантот. Авалистот одговара за исполнување на обврските солидарно со лицето за чија обврска авалот го дал, а неговата обврска е важечка и во случај ако обврската за која авалот е даден била ништовна, освен во случај кога таа обврска е ништовна од формални причини. Само во последниот случај ништовна е и обврската на авалистот.

Авалот се дава со потпишување од страна на врз меницата или на алонжот на било кое место, но со назнака „пер авал“, „како емец“, или со некој друг израз со исто значење. Истовремено, секој потпис на лицето на меницата – освен потписот на трасантот и трасантот – се зема како авал. Авалистот кој ќе ја исплати меницата со самата исплата стекнува права од меницата спрема оној за кој дал авал, како и спрема тие кои на тоа лице му одговараат (право на регрес). Од авалот, неприкриениот менично емство, треба да се разликува жиро, т.е. прикриено менично емство.

Економско-финансиски лексикон

АВАЛЕН КРЕДИТ - (фр. aval - менично емство, гаранција; лат. creditum - заем; credere - верува некому), банкарски кредит врз основа на авална меница, односно авална гаранција. Банката се обврзува дека на сметка на својот клиент ќе ја изврши обврската спрема трети лица доколку клиентот уредно и навреме не ја изврши. Се дава во вид на гарантно писмо упатено на доверителот на клиентот. Банката од клиентот бара покритие, а за сторената услуга наплатува провизија .

АВАЛИСТ - (фр. avaliste), гарант, жирант. Со ставање потпис на меницата авалистот се става во иста положба како и меничниот должник за кого гарантира. Во случај должникот да не ја исплати меничната обврска, авалистот е должен да го стори тоа, но има право на регрес.

АВАЛНА МЕНИЦА - (фр. aval - емство, гаранција), е онаа меница на која со ставање потпис на неа од страна на авалистот, тој се обврзува, односно гарантира дека ќе го исплати долгот назначен на меницата во определеното време, доколку тоа не го стори главниот меничен должник.

АВАНС - (фр. avance; avancer - напредува, дава однапред; српхрв. предујам), плаќање однапред; паричен износ што се плаќа однапред како делумна уплата на сметка за

Економско-финансиски лексикон

договорена стока што треба да се испорача или за договорена услуга што треба да се изврши. Аванс (анг. Advance payment, гер. Anzahlung, Vorschuss) парична сума која при склучување на договор или во тек на негово исполнување една договорна страна уплаќа на сметка исполнување на обврска (солутио), уште пред побарувачката да достаса. Според тоа, авансот не претставува конечно исполнување на договорните обврски на давателот на аванс, па ниту делумно ниту безусловно плаќање на договорените цени или други видови на надоместоци, бидејќи тоа се дава по исполнување на договорените работи на примателот на аванс, а сето тоа под општ услов договорот уредно да е исполнет. Авансот се дава со цел исполнување на договорот, бидејќи на тој начин се олеснува, а понекогаш дури и овозможува исполнување, особено на договорот за дело и, уште повеќе, договорот за градење. Авансот, по правило, се дава во пари; тој преминува во сопствеништво на својот примател, со тоа што по исполнување на договорот се пресметува во исполнувањето на обврските на давателот на авансот.

АВГАНИСТАНСКИ АФГАН (перс. افغانى, ISO 4217: AFN, нумерички код 004) е официјална валута во Авганистан. Еден афган се дели на сто пули. Симболот за афган е ؑ .

Економско-финансиски лексикон

За прв пат бил издаден во 1925 год. како замена за дотогашната валута - авганистанска рупија и првично содржел 9 грама сребро. По инвазијата на САД во 2002 год. воведен е нов афган.

Афганот го издава Централната банка на Авганистан (Da Afghanistan Bank). Инфлацијата во текот на 2005 год. изнесувала 16,3%%.

Банкнотите се издаваат во апоени од 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 500 и 1000 афгани, а монетите во апоени од 1, 2 и 5 афгани.

АВЕРС - (лат. adversus - свртен кон, однапред; итал. avverso), сликата, односно предната страна („главата“) кај парите. Обратната страна е реверс, за која кај нас се употребува изразот „писмо“.

АВИЗА - (лат. avisare - известува; итал. avviso - соопштение), известие, известување за испратена или пристигната пратка, пари и др. Ави́зо (анг. notification, гер. Benachrichtigung) претставува деловно известување за тековна промена; содржи основни елементи за она за што се дава известување. Се користи особено во меѓународните банкарски работи и во надворешната трговија, а најчесто како извештај за извршени промени на сметката. Од примањето на авизо (телефонски, телеграфски, телепринтерски, електронски, писмено т.е. обично или усмено) починува да

Економско-финансиски лексикон

важат условите од договорот во предвидените рокови. Најчесто авизо се применува при отворање на акредитив, издавање на гаранции, издавање на налози за плаќање, пристигнувањето на стоката итн.

АВИЗНА КЛАУЗУЛА - (лат. avisare - известува; итал. avviso - соопштение; лат. clausula - услов кој ограничува, одредба, член), клаузула запишана на трасирана меница од трасантот со која му наложува на трасантот да не ја акцептира меницата додека од трасантот не добие известие (авиза).

А ВИСТА - (итал. avista - по видување), означува секоја обврска што се исплатува по видување, односно на барање, штом се побара да се исплати обврската во секое време; така на пр. запишаната клаузула а виста на меницата означува дека меницата се исплатува по видување, т.е. кога таа ќе му се предочи на должникот; депозитите по видување претставуваат обврска на банката да ги исплати по видување, т.е. на барање од депонентот, за разлика од орочените депозити кои се исплатуваат по изминување на времето на орочувањето.

АВКО AVCO (крат. англ. average cost) е акроним за „просечен трошок“, односно метод на процена на промените во вредноста

Економско-финансиски лексикон

на залихите на некој производ во определен временски интервал.

АВСТРАЛИСКИ ДОЛАР (ISO 4217: AUD, нумерички код: 036) е официјална валута и средство за плаќање во Австралија воведена во 1966 година. Оваа валута исто така се користи и на Божикниот Остров, Кокосовите Острови, Норфолшкиот Остров, како и во независните држави во Пацификот - Карибати, Науру и Тувалу. Се обележува со симболот за долар \$, но често се додава AU или A за да се разликува од другите долари. Се дели на 100 центи. Меѓународниот код на валутата е AUD.

Австралискиот долар во моментот е шеста валута според обемот на тргување во светот, после американскиот долар, еврото, јапонскиот јен, британската фунта и швајцарскиот франк.

Доларите ги издава Банката за парични резерви на Австралија (Reserve Bank of Australia). Инфлацијата во 2006 година изнесувала 3.3%.

Банкнотите се издаваат во апоени од 5, 10, 20, 50 и 100 долари, а монетите во апоени од 1 и 2 долари, како и 5, 10, 20 и 50 центи.

Една од специфичностите на австралискиот долар е тоа што не се печати на хартија, туку се произведува од посебна пластика. Така банкнотите се поиздржливи и подолго можат

Економско-финансиски лексикон

да се употребуваат, а значително е намалена опасноста од фалсификување.

АВТАРКИЈА - (грч. autarkeia - задоволство со самиот себе, самозадоволство), затворено стопанство; оградување на националното стопанство од надворешна конкуренција; стремеж домашните потреби да се задоволуваат со сопствено производство без оглед на економската оправданост. Целосна автаркија не е можна. Причините за автаркија се различни и имаат различно значење во различните фази од стопанскиот развој. Под автаркично земјоделство се подразбира натуралното земјоделство.

АВТАРХИЈА - (грч. autos - сам + archō - владеам; autarchia - самовладеење, самовластие; српхрв. аутархија; рус. автархия; анг. autarchy; фр. autarchie; шпан. autarquía; итал. autarchia; гер. Autarchie), самовладеење, самовластие, апсолутна власт, деспотизам, земја под апсолутна власт; израз што понекогаш се употребува за оние облици на владеење кај кои поединецот како владетел во најголема мера лично ги презел сите функции на власта, што означува систем на автократија

АВТАРХ- самовладетел, самодржец, деспот. Постои разлика меѓу автаркија (термин од областа на стопанството, што означува самозадоволно, односно затворено

Економско-финансиски лексикон

стопанство, изолирано од надворешно влијание, обично од конкуренција) и автархија (термин од областа на политиката т.е. начинот и формата на владеење во една држава).

АВТОБАНКА (анг. drive-in counter, гер. Autobank) претставува банкарски шалтер (деловница) во кој е овозможен пристап и послужување на клиентите а притоа да не излезат од своите автомобили.

АВТОКРАТИЈА - (грч. autos - сам + kratein - владее; autokratia - самовластие; српхрв. аутократија; рус. автократия; анг. autocracy; фр. autocratie; шпан. autocrata; итал. autocrazia; гер. Autokratie); неограничена власт, самодржавје; неограничено владеење на еден човек; облик на неограничена, апсолутна власт, концентрирана во рацете на поединец, којшто сам одлучува; систем на управување кај кој врховната власт неограничено му припаѓа на едно лице; во суштина, тоа е недемократски облик на власт.

АВТОКРАТ- самодржавец, лице со неограничена власт, неограничен владетел или господар.

АВТОМАТ - (грч. automatos - сам се движи), направа или машина што без непосредно дејство на човекот, врз основа на некое

Економско-финансиски лексикон

надворешно поттикнување или со помош на вграден механизам, самостојно врши одредени движења и ги извршува сите операции во рамките на определената работа. Човечката работа се состои во тоа да го стави во движење, да го надгледува и да го поправа.

АВТОМАТИЗАЦИЈА (грч. automatos - сам се движи), високомеханизиран процес на производство, во кој човечкиот труд се сведува на надгледување и контролирање на автоматските машини, апарати, справи, инсталации. Автоматизацијата може да биде целосна и делумна. Електронската автоматизација прави пресврт во техничко-технолошкиот развој.

АВТОИМАТСКИ (или вградени) **стабилизатори** (Automatic (or built-in) stabilizers). Карактеристика на системот на оданочување на државата која ги ублажува промените во доходите кај приватниот сектор. Такви примери за тоа се надоместоците за невработени и прогресивни даноци на доход.

АВТОРСКО ПРАВО - (лат. auctor - творец, пронаоѓач, писател), претставува право што ги регулира односите во врска со создавањето и користењето интелектуални творби (книжевни, научни, стручни, пронаоѓачки, уметнички). Авторското право го заштитува моралното и материјалното право на

Економско-финансиски лексикон

авторите. Односите во врска со авторството се регулираат со закон и меѓународни конвенции, со цел да се заштитат делата на авторите.

АВТОФИНАНСИРАЊЕ - (грч. autos - сам + финансирање), самофинансирање. Финансирање на проширената репродукција на стопанската организација со сопствени финансиски средства, од сопствените фондови.

А.Г. - германска скратеница А.Г. за Aktiengesellschaft - акционерско друштво.

AGAINST ALL RISKS - (анг. against all risks (AAR) - против сите ризици), израз од осигурувањето, транспортот, бродарството, означува осигурување против сите видови оштетувања, загуби, односно осигурување против сите ризици.

АГЕНДА - (лат. agenda – она што треба да се направи; анг. agenda), 1. дневник, бележник, потсетник што служи за запишување на претстојните задачи по датуми што се сврзани со вршењето на деловната функција; 2. дневен ред; лист од точки што треба да бидат дискутирани на еден состанок.

АГЕНС - (лат. agens - оној што работи, дејствува, извршува), двигателна сила,

Економско-финансиски лексикон

делотворно средство, активен фактор. Во економската наука агенс значи произведен фактор кој, во содејство со другите производни фактори, придонесува во остварувањето на деловните цели на стопанската организација.

АГЕНТ - (лат. *agens* - оној што работи, дејствува, извршува), посредник; претставник или застапник на фирма.

АГЕНЦИЈА - (лат. *agentia* од *agere* - работи, тера, дејствува; англ. - *Agency*), претставништво или застапништво што врши одредена дејност за сметка на некоја друга организација или истурена служба (канцеларија) на некое претпријатие (установа). Во новинарството агенција значи установа или претпријатие што се занимава со собирање и ширење вести (како на пример новинските и телеграфските агенции).

АГЕНЦИЈА ЗА МЕЃУНАРОДЕН РАЗВОЈ - (англ. *Agency for International Development*; лат. *agentia* - деловница), американска државна институција за организирање економска и воена помош на странство, основана во 1961 г.; насочена е на три вида помош; давање заеми за развојни цели со определени интересни стапки; давање неповратна воена помош за јакнење на националната одбрана; давање вонредна

Економско-финансиски лексикон

помош, предимно мотивирана од интереси на САД.

АГЕНЦИСКА ДЕЈНОСТ - (лат. agentia - деловница, претставништво), посредничка дејност, т.е. дејност на физичко или правно лице што како агент го доведува во врска својот комитент со заинтересираните купувачи и со нив, во име на комитентот, склучува договор за продажба.

АГИЛЕН - (лат. agilis - лесно подвижен, брз, пргав, вреден), брз, пргав, енергичен, вреден, работлив, трудољубив, упорен, вешт, претприемчив

АГИЛНОСТ - (лат. agilitas - брзина, пргавост), пргавост, енергичност, работливост, трудољубивост, упорност, претприемчивост.

АГИТАТОР - (лат. agitator – којтера, гони, поттикнува), лице чија активност е насочена кон распространување, убедување, наметнување одредени идеи и ставови или предизвикување кај луѓето одредени однесувања, кон донесување одредени одлуки или преземање одредени акции.

АГИТАЦИЈА - (лат. agitatio - практично остварување, поттикнување; рус. агитация; анг. agi-tation; фр. campagne de propagande;

Економско-финансиски лексикон

шпан. agitación; итал. agitazione campagna; гер. Agitation), **1.** ширење одредени идеи и поттикнување, наговарање, убедување со цел за придобивање на луѓето да ги прифатат и остварат; усна или писмена дејност за постигање некое влијание заради остварување некоја цел; кога агитацијата е организирана според определен план заради остварување некоја цел, таа добива карактер на пропаганда; **2.** од комерцијално гледиште, агитацијата претставува популаризација на производите и начин на привлекување купувачи за продажба на сопствените производи; тој вид на организирана агитација, како комерцијална пропаганда, е наречен реклама.

АГЛОМЕРАЦИЈА - (лат. agglomeratio - собирање, натрупување, придружување), израз што означува концентрација на стопански дејности и население во определени центри и реони, на определен простор и во определено време. Терминот агломерација спаѓа во доменот на дисциплината економија на просторот и локацијата на стопанските дејности и другите облици на општествениот живот. Со оглед на тоа што ги изразува и нестопанските облици на концентрација и локација на општествениот живот, тој спаѓа и во доменот на социологијата и другите науки.

Економско-финансиски лексикон

АГРАРЕН МАКСИМУМ - (лат. agrarius - што се однесува на земјата, земјоделството), со закон дозволена максимална големина на индивидуален земјоделски имот.

АГРАРЕН ПРОТЕКЦИОНИЗАМ - (лат. agrarius - што се однесува на земјата, земјоделството; лат. protectio - заштита), со посредство на разни мерки на економската политика (царински, забрани на увоз, одредување на контингенти, такси и др.), заштита на домашното земјоделско производство од странска конкуренција.

АГРАРНА КРИЗА - (лат. ager - нива, поле; agrarius - што се однесува на земјата, земјоделството, грч. krisis - пресврт), економска криза од хиперпродукција на земјоделски производи што се појавува преку заситеност на пазарот со земјоделски производи, паѓање на цените на земјоделските производи и доходот на земјоделските производители и пропаѓање на оние што не се конкурентно способни. Покрај индустријата и трговијата, општите периодични кризи од хиперпродукција го зафаќаат и земјоделството. Меѓутоа, настануваат и посебни аграрни кризи. Покрај општите белези на економските кризи, аграрните кризи се одликуваат и со свои специфични. Покрај другото, аграрните кризи не се повторуваат периодично во еднакви временски интервали

Економско-финансиски лексикон

како во индустријата. Тие траат значително подолго. Првата многу долга аграрна криза ја опфати последната четвртина на 19 век, приближно од 1873 до 1895 г. Други остри аграрни кризи се јавуваат во 1920 - 1923 и во 1929 - 1936 г. Дури по избувнувањето на II светска војна во 1939 г. аграрната криза се надмина. Од 1954 г., пак, се забележуваат депресивни појави на светскиот пазар на земјоделските производи, чии цени или паѓаат или заостануваат зад цените на неземјоделските производи.

АГРАРНА ПОЛИТИКА - (лат. agrarius - што се однесува на земјата, земјоделството; грч. politikos - државен, општествен, јавен), систем од мерки (економски, правни, политички и др.) што ги преземаат општествените, стопанските и други органи за да влијаат врз земјоделското производство. Аграрната политика е составен дел на целокупната економска политика. Таа е условена од карактерот на општествено-економскиот систем на земјата, достигнатиот економски развој и посебно од степенот на развојот на земјоделството во целина и (или) одредени негови делови. Основни составни делови на аграрната политика се: избор на целите што треба да се постигнат; средствата, мерките и методите со кои се планира да се постигнат поставените цели; обемот и начинот на собирање и пласман на финансиските

Економско-финансиски лексикон

средства; време и простор; носителите што ќе ја спроведуваат аграрната политика одредуваат долгорочни, како основни, и краткорочни цели што треба да се остварат во покуси временски периоди.

АГРАРНА ПРЕНАСЕЛЕНОСТ(лат. agrarius - што се однесува - на земјата, земјоделството), (се јавува и под изразите скриена или латентна пренаселеност или безработица) претставува релативен вишок на работна сила во земјоделството, вишок над вистинските потреби за добивање одредено производство, во определено време врз определена техничко-технолошка основа. Со оглед на тоа дека не постојат можности за одлив од земјоделството на другите неземјоделски сектори, овој вишок на работна сила останува во земјоделството, па затоа не е доволно искористен и продуктивноста на трудот е ниска. Со други зборови, кога маргиналната (граничната) продуктивност на работната сила оди кон нула или е рамна на нула, тоа значи дека повеќе работна сила е вработена отколку што е потребно, односно дека постои релативна пренаселеност. За земјоделството е карактеристично дека со развојот на производните сили во земјоделството работната сила се смалува не само релативно, туку и апсолутно. Со оглед на ова правило, проблемот на аграрната пренаселеност се усложнува.

Економско-финансиски лексикон

АГРАРНА РЕВОЛУЦИЈА -(лат. agrario - што се однесува на земјата, земјоделството; лат. revolutio - вртење, обрнување, преврат), преобразба на земјоделското производство врз основа на понапредна техника и технологија што доведува до пораст на продуктивноста на трудот во земјоделството и до пораст на земјоделското производство, до создавање нови или подобрени видови производи и до промена на производната структура.

АГРАРНА РЕФОРМА - (лат. agrarius - што се однесува на земјата, земјоделството; лат. reforma - преобразба, промена), со закон или со административно-политички акт заизведување, измена на сопственичките односи во земјоделството. Над одреден максимум им се одзема земјата од едни сопственици и им се доделува на други, односно преоѓа во сопственост на други, со надомест или без надомест. Целите на аграрната реформа се во зависност од општественоекономскиот систем.

Во предвоена Југославија се пристапи кон аграрна реформа, но никогаш доследно не се спроведе. По завршувањето на Народноослободителната војна, на 23 август 1945 г. донесен е Законот за аграрна реформа и колонизација, според кој земјата им е одземена, без надомест, на

Економско-финансиски лексикон

големопоседниците, на разните институции и др., а со надомест на над одреден максимум напосед.

АГРАРНО ПРАШАЊЕ - (лат. agrarius - што се однесува на земјата, земјоделството), целокупноста на економските и социјалните проблеми што се јавуваат на село. Секоја општествена заедница има свое сопствено аграрно прашање. Селското прашање претставува важна страна на аграрното прашање.

Аграрното прашање ги опфаќа економските, правните и социјалните односи во земјоделството, што се јавуваат преку: сопственоста на земјата, поделбата на земјоделскиот имот, односот меѓу земјосопствениците и земјоделските производители, економската положба и перспективите на големите, средните и малите земјоделски стопанства, задолженоста на селаните, аграрната пренаселеност, аграрните кризи, осиромашувањето и пролетаризацијата на селското население.

АГРЕГАТ - (лат. aggregatum - збир, група), нешто што е сложено, составено од исти или различни делови; сума, збир, вкупна сума.

АГРЕГАТИ НА ПРОИЗВОДСТВОТО - (лат. aggregatum - збир, група; aggregare - придружува), вредносен сумарен израз на

Економско-финансиски лексикон

производството на една заедница од определен временски период (обично за година). Агрегати на производството се бруто општествениот производ, општествениот производ и националниот доход.

АГРЕГАТНА ПОБАРУВАЧКА - (лат. aggregatum - збир, група, англ. aggregate demand), вкупната куповно способна побарувачка во определено време. Агрегатна побарувачка е една од основните економски категории која е предмет на изучување во макроекономијата. Се дефинира како: количество на произведени финансиски добра и услуги кои домаќинствата, фирмите, државните институции и надворешниот трговски сектор се подготвени и можат да ги купат при различни општи нивоа на цени.

АГРЕГАТНА ПОНУДА - (лат. aggregatus - збиен, групен, англ. aggregate supply), вкупна вредност на стоки и услуги што претпријатијата ги нудат за продажба во определено време; претставува функција на расположливите инпути, технологија и висина на цените.

АГРЕГАТНИ ИНДЕКСИ - (лат. aggregatum - збир, сума; index - покажувач), групни индекси пресметани според методот на агрегати. Групниот индекс се пресметува како однос на збирот на податоци на сите составни

Економско-финансиски лексикон

серији во набљудуваниот период во однос на збирот на податоците на истите тие серији во базниот период. Ако тие серији немаат исто значење, тогаш зборовите мораат да се пондерираат, односно податоците на составните серији во посматраниот и базниот период се множат со пондерите што го одредуваат значењето на секоја серија. Примери на агрегатни индекси: индекси на физичкиот обем на производството, индекси на трошоците на животот, индекси на цените и др.

АГРЕГИРАЊЕ - (лат. aggregare - придружува), собирање на одредени големини заради сумарно прикажување.

А.Д. - скратеница за акционерско друштво .

АДАПТАЦИЈА - (лат. adaptatio - приспособување, преуредување) приспособување на функционирањето на економската организација кон новите услови. Адаптивноста ја зголемува ефикасноста на функционирањето.

АД ВАЛОРЕМ - (лат. ad valorem - според вредноста), означува дека нешто се определува според големината на неговата вредност. Така на пр. царина ад валорем значи царината што се определува според вредноста на стоката што се царини, потоа таксите што

Економско-финансиски лексикон

се применуваат на увоз и извоз, премиите што се даваат заради стимулирање на извозот на некои стоки и др.

АД ДЕПОЗИТУМ - (лат. ad depositum - дадено или примено на чување), едно лице /депонент / предава на друго лице / депозитар / извесни движни нешта (вредности) да ги чува и кога ќе ги побара, да му ги врати.

АДИТИВИ - (лат. additivus - она што се додава), супстанции (материи) што во мали количества во технолошкиот процес се додаваат на разни сировини или производи заради подобрување на нивниот квалитет или стекнување на некои особени својства.

АДМИНИСТРАТИВЕН СОЦИЈАЛИЗАМ - (лат. administrativus - управен, што се однесува на управната власт; societas - општество, заедница), 1. социјалистичко општество во кое се применува административен начин на управување во стопанството и општествените дејности; 2. под овој израз се подразбира и централно-плански систем, односно државен социјализам.

АДМИНИСТРАТИВНА РЕДУКЦИЈА - доколку земјата не би извршила девалвација на својата национална валута, во таков случај друга алтернатива стои да се приклони кон

Економско-финансиски лексикон

т.н. административна редукција која за цел има поправање на пасивниот биланс на плаќања, односно одржување на фиксен девизен курс.

АКТИВНИ БАНКАРСКИ РАБОТИ - банкарското кредитирање го делиме на две основни групи кредитирања: *краткорочно* и *долгорочно* кредитирање. Банката со одобрување на долгорочни кредити прави само прераспределба на средствата од создадената акумулација, што не влијае на висината на постојната парична маса.

АДМИНИСТРАТИВНИ ТАКСИ - (лат. *administrativus* - управен, што потекнува од управната власт или установа; *taxatio* - процена), вид такси што се плаќаат на поднесоци и прилози, решенија, уверенија и други списи, исправи и дејствија во управните работи кај надлежните органи, како и за сите предмети и работи за кои се предвидена таксената тарифа .

АДМИНИСТРАТИВНИ ЦЕНИ -(лат. *administrativus* - управен, што се однесува на управната власт), цени на стоки и услуги што не се формираат слободно на пазарот под дејство на понудата и побарувачката, туку нив однапред ги одредуваат, ги пропишуваат одредени државни органи. Причините за

Економско-финансиски лексикон

административно (државно) регулирање на цените се различни.

Во зависност од целите се применуваат разни форми на административни цени: **1.** максимирани (кога им е определено горното ниво што не смее да се мине); **2.** минимални или гарантирани (со кои се врши заштита на производителите од пониско паѓање на цените на нивните производи од одреденото ниво); **3.** фиксни; **4.** замрзнати (кога државниот орган пропишува задржување на цените на она ниво на кое се нашле во моментот на замрзнувањето) и сл.

Административното определување на цените предизвикува определени последици врз условите на стопанисувањето и положбата на производителите во распределбата, спротивно економски цени, коишто на пазарот слободно се формираат без непосредно влијание на вонекономските фактори.

АДМИНИСТРАТИВНО-ОПЕРАТИВНО

РАКОВОДСТВО (АОР)- (лат. *administrativus* - управен, што се однесува на управната власт; *operativus* - дејствен), општ назив за државниот орган што раководеше со државните претпријатија во нашата земја по ослободувањето. Различно беа организирани: **1.** во зависност од територијалната надлежност на претпријатијата; **2.** врз гранска основа. Овие органи на управување носеа соодветни имиња: генерални дирекции,

Економско-финансиски лексикон

главни дирекции, управи и сл. во зависност од значењето и видот на претпријатијата што беа опфатени во административно-оперативните раководства. На овој начин беше извршена централизација на стопанските единици. Претпријатијата немаа самостојност, туку се управуваа од соодветните централни административно-оперативни органи (дирекции).

АДМИНИСТРАТИВНО УПРАВУВАЊЕ НА СТОПАНСТВОТО - овој поим означува управување, раководење и планирање на стопанството од државниот апарат.

АДМИНИСТРАЦИЈА - (лат. administratio - управување, управа, од administrare - управува, раководи; српхрв. управа; рус. администрация; анг. administration; фр. administration; итал. amministrazione; шпан. administracion; гер. Administration), во современи услови овој термин означува: управа, управен апарат на државата, на стопанските и нестопанските организации; службенички апарат или посебни стручни или технички служби. Во некои земји (на пр. САД) изразот администрација се употребува за владата.

АДОПЦИЈА (адоптација) - (лат. adoptio, adoptatio - усвојување; анг. adaption), усвојување, посвојување, прифаќање,

Економско-финансиски лексикон

посинување; прифаќање, присвојување
извесно право или задолжение.

АЗЕРБЕЈЏАНСКИ МАНАТ - Официјална валута на територијата на Република Азербејџан со ISO код AZN. Манатот е поделен на 100 к'пики. Името на валутата потекнува од рускиот збор монета. Локална кратенка за валутата е ман.

АЖИЈА - (итал. *aggio* – добивка, вишок; англ. *agio*), **1.** позитивна разлика изразена во проценти или во апсолутни износи меѓу пазарната, којашто е повисока, т.е. платената, и номиналната вредност на пари, хартии од вредност, девизи. Спротивен израз од ажија е дисажија, што значи негативна разлика. Односот на еднаквост е наречен ал пари **2.** Износот на пари (процент) што менувачницата го зема за промена (размена) на една валута во некоја друга. Ажио (англ. *premium*, *agio*, гер. *Agio*, *Aufgeld*, фр. *agio*,) претставува ознака во работењето со хартии од вредност со кое се означува вишокот над номиналната вредност, а се искажува најчесто во проценти во однос на номиналната вредност. Со нив се искажува и вишокот кој мора да се плати при купување на ефективни пари или девиза над паритетот.

АЖИОТАЖА - (фр.англ. *agiotage* - шпекулација), **1.** трговска дејност на

Економско-финансиски лексикон

купување странски валути, а после нивно продавање; 2. шпекулативни берзански операции со намера да се предизвика паѓање или пораст на цените (односно курсевите) на хартии од вредност, странски валути и стоки, за да се оствари шпекулативна добивка.

АЖУРЕН - (фр. à jour – на ден, односно извршување на дневните задачи без остаток), 1. извршување на задачите навреме, во согласност со планот; 2. во книговодството: принцип според кој сите деловни промени што се случуваат во еден ден, во истиот или најдоцна во наредниот ден треба да бидат прокнижени во книговодството.

АКВИЗИЦИЈА (анг. acquisition)-Аквизиција претставува деловна (службена) комбинација во која едно од претпријатијата, купувач-аквизитер, стекнува контрола над нето имотот и операциите на друго претпријатие, кое е купено-аквизирано, во замена за трансфер на имот, преземање на обврските или издавање на *аквитиа*.

АКОНТАЦИЈА - (итал. a conto - на сметка), однапред делумна исплата на обврска која сè уште не стигнала. Обврската се исплатува при конечната пресметка.

АКОНТАЦИЈА НА ДАНОК - (итал. a conto - на сметка), одреден дел од вкупната даночна

Економско-финансиски лексикон

обврска на еден даночен обврзник, што се плаќа однапред; по правило се одредува врз основа на минатогодишниот износ на даночната обврска или даночна обврска со слична даночна сила на друг обврзник. Државните расходи се вршат во текот на целата година, па затоа државата мора да осигури редовен прилив на финансиски средства за покривање на расходите, но и да не се натрупува долгот на обврзникот. Разликата меѓу аконтацијата и данокот обврзникот е должен да ја надомести во одреден рок или, ако постои вишок уплатен данок над разрежениот, се рефундира (враќа) на обврзникот или му се признава за идната година.

АКОРД - (фр. accord - согласност, спогодба, договор), еден од начините на плаќање на работниците, според кој за одредена утврдена работа или за одредена големина, парче или парчиња, количество и сл. што треба да се изработи се плаќа на работникот, односно на работниците, одредена сума пари што однапред се одредува. Се разликува поединечен и групен акорд.

АКРЕДИТИВ - (лат. accreditivum - полномошно, овластување), инструмент на плаќање, а значи налог со кој банката, на барање на својот комитент, овластува своја филијала или некоја друга банка на нејзина

Економско-финансиски лексикон

сметка, а на товар на побарувањата на комитентот или кредитот што тој го има кај неа, да му ја исплати на лицето што е означено во налогот одредената сума пари, во целост или во делови. Акредитивот претставува инструмент на плаќање со кој налогодавачот со посредство на банката му става на корисникот на акредитивот на располагање определен износ на средства, кои корисникот може да ги наплати кога ќе исполни определени услови, односно својата обврска кон налогодавачот.

АКТИВА - (лат. *activus* - оној што работи, дејствува, се залага; срп. *актива*; рус. *актив*; англ. *assets*, фр. *actif*; гер. *Aktiva*), ја претставува целокупната вредност на имотот на една стопанска организација што служи за вршење на стопанската дејност.

Спротивно од актива е пасива. Изразот актива е сврзан со поимите книговодство и биланс.

Активата се наоѓа на левата страна на билансот, каде што книговодствено се искажува состојбата на средствата на стопанската организација во определено време. (На десната страна е пасивата).

Активата ги содржи одделните делови на имотот според функционалниот распоред и употреба на капиталот, побарувањата и ликвидните средства.

Кај банките активата ја сочинуваат: парите во благајната и на сметката кај централната

Економско-финансиски лексикон

банка , златото, девизите , побарувањата од странство, дадените кредити во домашна и странска валута , хартиите од вредност , недвижностите и др. Банкарската актива го покажува банкарскиот имот, односно како таа е пласирана, а се води на левата страна на билансот на банката.

АКТИВЕН - (лат. *activus* - оној што работи, дејствува, се залага), 1. работлив, вреден, оној што дејствува, што работи, што се залага; 2. лице што се наоѓа во работен однос; лице што стопанисува, што си ја обезбедува егзистенцијата со својот сопствен труд; 3. во финансиите означува: позитивен, оној што има поголеми приходи од расходи.

АКТИВЕН БИЛАНС - (лат. *activus* - работен, активен; лат. *bilancia* - вага, терезија; рамнотежа), биланс кај кој активата е поголема од пасивата, односно средствата се поголеми од обврските.

АКТИВЕН ИНТЕРЕС (камата) - (лат. *activus* - работен, активен; оној интерес што го зема банката за кредитите што ги дава. Спротивно од активниот интерес е пасивниот интерес кого банката го плаќа на средствата што ги собира и кредитите што ги добива. Активниот интерес е најголем извор на приходи на банките, додека пасивниот интерес

Економско-финансиски лексикон

претставува најголема позиција во расходите на банките.

АКТИВЕН КАПИТАЛИСТ - (лат. *activus* - активен, работен); сопственикот што непосредно е ангажиран во раководењето и управувањето на своето претпријатие, спротивно од пасивен капиталист.

АКТИВИЗАЦИОНЕН ПЕРИОД НА ИНВЕСТИЦИИТЕ (активизација на инвестициите) - лат. *activare* - става во дејство, работа, од моментот на започнување на работите за изградба (или проширување, односно реконструкција) на објектот до неговото пуштање во редовен погон; се наречува уште инвестиционен период или период на изградба. За овој период не се создаваат економски ефекти. Должината на активизациониот период економски е предодредена и од периодот за кој се изнаоѓаат нови посовршени техничко-технолошки решенија, за да не се случи, додека се пушти во погон новиот објект, применетата техника и технологија да застарат.

АКТИВИРАЊЕ - (лат. *activisatio* - ставање во дејство), поттикнување, забрзување, пуштање во работа; раздвижување, доведување од состојба на бездејство (мирување) во положба

Економско-финансиски лексикон

на дејство; пуштање во производство на новоизградени производствени објекти.

Активира - воведува или определува неког да врши некоја дејност, служба; става, пушта во работа некој технички механизам, производствен објект.

АКТИВНИ БАНКАРСКИ ОПЕРАЦИИ - (лат. *activus* - дејствен, тоа се оние банкарски операции кога банките позајмуваат, се наоѓаат во улога на позајмувачи (доверители). Во банкарскиот биланс тие се водат на страната на активата .

АКТИВНИ ПАРИ - (лат. *activus* - активен), се оние пари што како разменско средство навистина се наоѓаат во прометот. Парите што се тезаурирани или постојано се наоѓаат како резерва во касите, играат улога на пасивни пари (анг. *idle money*) кои ја смалуваат брзината на оптекот на парите.

АКТИВНО НАСЕЛЕНИЕ - (лат *activus* - дејствен, активен, што работи), оној дел од населението што е ангажирано во некоја општествена дејност, која му обезбедува средства за живот. Во економски активно население се ставаат: сите оние што се во работен однос и сите лица кои активно вршат некоја дејност, но не се во работен однос.

Економско-финансиски лексикон

АКТИВНОСТ - (лат. *activitas* - активност, дејност; англ. *activity*), дејствување, учествување во нешто; ангажираност во некој процес, стопански или кој било друг; од гледиштето на општествената поделба на трудот, вид дејност, вид труд, вид работа.

АКТУАР - (лат. *actuarius* - брзописец; англ. *actuary*); 1. висококвалификуван стручњак во осигурувањето, којшто изработува технички (пресметковни) основи за одделни гранки на осигурувањето на имоти и луѓе, ја следи и ја проучува реализацијата врз споменатите основи, составува таканаречени технички таблици и воопшто, го следи развојот на работењето од осигурително техничко гледиште; 2. судски писар; архивар, службеник што ја води архивата на некоја установа; регистратор. Лице кое е специјализирано за пресметка на ризикот и веројатноста на настанување на позитивни или негативни случувања кои влијаат на идното работење. Актуарот се користи со актуарска и финансиска математика, теорија на веројатност и статистика при определување на потенцијалните ризици за претпријатието, настанати од деловните и финансиските одлуки на претпријатието.

АКТУАРСКА МАТЕМАТИКА - (лат. *actuarius* - брзописец, грч. *mathema*; лат. *mathematica* - наука за големините), гранка од

Економско-финансиски лексикон

математиката применета во осигурувањето, којашто овозможува прецизно определување на ризикот на осигурениот случај, начинот и висината на уплатите на полисите на осигурувањето, врз основа на законот на веројатноста, а со помош на методот на финансиската математика и статистика.

АКТУЕЛЕН - (лат. actualis; фр. actuel - сегашен; англ. actual), сегашен, во овој момент, она што се однесува на сегашниот момент; важен за сегашните нови услови; она што се приспособува кон новонастанатите услови, што е современ.

АКУМУЛАТИВНОСТ - (лат. accumulatio - натрупување, собирање), способност за создавање одредена големина на акумулација за изведување одреден обем на проширена репродукција на производствените единици, гранки, области, па и на целото национално стопанство. Акумулацијата зависи од достигнатиот степен на продуктивност, од односите на распределба на новата вредност на фонд за потрошувачка и фонд за акумулација, од односите (паритетот) на цените преку кои се врши прелевање на доходот меѓу гранките и од инструментите на распределба меѓу општествената заедница и стопанските организации. Од односите на цените ќе зависат трошоците на производството и добивката, а како последица

Економско-финансиски лексикон

на тоа и акумулативноста на стопанските организации, на стопанските гранки и области.

АКУМУЛАЦИЈА - (лат. accumulalo - натрупување, собирање; англ. accumulation; фр. accumulation; шпан. acumulacion; итал. accumulazione; гер. Akkumulation; рус. накопление), општо значење: собирање, натрупување, нараснување, зголемување (на вода, топлина, пари, материјално богатство итн.). Во економска смисла акумулацијата претставува процес на додавање од добивката (профитот) на постојните фактори за производство. Потоа, овој израз ја означува сумата пари што се наоѓа во фондот за акумулација, којшто служи за инвестирање, т.е. за изведување проширена репродукција. Всушност, акумулацијата претставува одложена потрошувачка, а со тоа повисоко ниво на потрошувачка во иднина. Со оглед на тоа, акумулацијата претставува основа на економскиот и општествениот развој.

Нужноста еден дел од добивката да се претвори во елементи за производство, за да се врши зголемување на производството се нарекува закон на акумулацијата.

АКУМУЛАЦИЈА НА КАПИТАЛОТ - (лат. accumulalo - натрупување, собирање), претворање на дел од профитот во капитал. Со капитализација на профитот се зголемува

Економско-финансиски лексикон

капиталот. Поголемиот капитал се претставува во поголем обем на фактори за производство (т.е. во поголем капацитет, поголемо претпријатие), а со тоа се остварува поголем обем на производството и поголем профит. Со акумулацијата на капиталот се врши проширена репродукција.

Стремежот за зголемување на профитот и конкуренцијата ги тера претпријатијата да вршат акумулација на капиталот и тоа со зголемен органски состав. Бидејќи само она претпријатие што постојано акумулира може да се развие и да се одржи, таа нужност од акумулација се вика закон на акумулацијата на капиталот.

Обемот на проширената репродукција зависи од обемот на акумулацијата. А обемот на акумулацијата зависи од повеќе фактори, меѓу кои се особено важни: големината на профитот којашто зависи од стапката на профитот и големината на применетиот капитал, од поделбата на профитот на фонд за лична потрошувачка на капиталистите и фонд за акумулација.

АКУМУЛАЦИЈА ПАРИЧНА И РЕАЛНА - (лат. *accumulatici* - натрупување, собирање), со продажбата на стоките дел од остварениот профит во пари се вложува во фондот за акумулација и добива форма на парична акумулација. Со купување додатни фактори за производство за да се изврши проширување

Економско-финансиски лексикон

на производството, паричната акумулација се претворува во реална акумулација.

Од моментот на започнувањето на работите за изградба (или проширување, односно реконструкција) на објектот до неговото пуштање во редовен погон, се вика активизационен период на инвестициите или инвестиционен период или време на изградба.

АКЦЕЛЕРАТОР - (лат. *acceleratio* - забрзување), коефициент што ја покажува пропорцијата на промената на големината на една економска појава предизвикана со промената на некоја друга економска појава. Ако 100 парични единици инвестирани ќе овозможат профит од 20 парични единици, тогаш акцелераторот е 5, односно коефициентот на акцелерација е 5.

АКЦЕПТ - (лат. *acceptare* - прима, прифаќа; *acceptum* - примање, прифаќање), прифаќање, согласување за прифаќање обврска или одговорност. Изјава на трасатот напишана на самата меница дека во рокот на стасување ќе го исплати меничниот износ. Со акцептирање на меницата трасатот станува главен меничен должник. Акцепт - (лат. *acceptus* — согласност) претставува изјава на лице на кое се влече меница, дека во рокот на достасување на меницата за наплата ќе го исплати меничниот долг во целост или делумно.

Економско-финансиски лексикон

АКЦЕПТАНТ - (лат. acceptum - примање, прифаќање), трасатот на кого е влечена меницата станува акцептант, со ставање на својот потпис на меницата; со тоа тој презема обврска дека ќе го исплати меничниот износ на начин како што е тоа предвидено во меницата.

АКЦЕПТЕН КРЕДИТ - (лат. acceptum - примање, прифаќање; creditum - заем), кредит (што се практикува во меѓународниот и внатрешниот промет) што банката го дава така што ја акцептира меницата којашто на нејзино име ја влече нејзиниот комитент или некое друго лице; банката го дава својот потпис (акцепт) на меницата и со тоа како главен должник се обврзува дека на имателот на меницата ќе му го исплати меничниот износ ако нејзиниот комитент не ја исплати меницата во означениот рок; тој кредит, значи, се разликува од кредитот што банката му го одобрува на својот комитент со можност на реализација во готови пари или по пат на вирман. Акцептниот кредит спаѓа во групата на банкарски гарантни или авални кредити. Со ова на комитентот (клиентот) му е олеснето есконтирање на таа меница кај некоја друга банка (понекогаш може и акцептната банка да го преземе врз себе есконтирањето кај некоја друга банка). Оваа кредитна операција се сведува на тоа, акцептната банка формално со меничната

Економско-финансиски лексикон

обврска да ја ангажира својата кредитна способност во корист на својот комитент.

АКЦЕСИЈА - (лат. accessio - пристапување, приоѓање; додавање, дополнување, додаток; прираст, умножување), 1. придодавање; пристапување, присоединување; зголемување со нешто што се додава; 2. стекнување додатна сопственост со додавање на постојната или спојување со постојната сопственост; 3. стапување на повисока служба или стапување на власт, здобивање власт.

АКЦЕСОРЕН - (лат. accessorius - дополнителен, придодаден, помошен), дополнителен, којшто се додава на нешто.

АКЦЕСОРНИ ИНВЕСТИЦИИ - (лат. accesorius - придодаден, помошен, investitio - вложување), придружни вложувања; инвестиции што се различни од главните, основните инвестиции; можат да бидат од двоен вид: 1. од стопански карактер, како на пр. ако е основна дејност индустријата да се инвестира и во погони во сообраќајот, земјоделството, трговијата и 2. инвестирање во објекти од нестопански карактер што служат за задоволување на социјални, здравствени, рекреациони, културни и сл. потреби и можат да се користат како од работните колективи, така и од пошироката општествена заедница (станови, мензи,

Економско-финансиски лексикон

амбуланти, простории за културен и забавен живот и др.).

АКЦЕСОРНИ ПАРИ - (лат. *accessorius* - придодаден, помошен), помошни пари, пари со ограничена функција, како на пр. банкнотата во системот на златен стандард, којашто можеше да се конвертира (промени) кај емисионата банка за вистински пари што беа единствено законско средство на плаќање.

АКЦЕСОРНО ПОКРИТИЕ - (лат. *accessorius* - придодаден, помошен), покрај главното од обврзникот се бара да даде и додатно покритие заради потполно осигурување на доверителот, на пр. кога покрај меницата што се дава во есконт како дополнување на покритието се даваат и други хартии од вредност; ако побарувањето не може да се исплати од главното покритие, тоа ќе се стори од акцесорното т.е. додатното; акцесорното покритие гасне кога и основната обврска.

АКЦИЗА - (лат. *accisia* од *accidere* - разрежува, одрежува; фр. *accise* - данок на потрошувачка, англ. *excise, excise tax* - данок на промет на некои посебни стоки и услуги; рус. *акциз*), вид данок на промет со кој се товарат некои специфични стоки и услуги во домашниот промет, со посебни и повисоки даночни стапки, коишто се разликуваат од

Економско-финансиски лексикон

стапките на другите стоки и услуги. По правило предмет на посебно оданочување се: нафтените деривати, алкохолните пијалаци и тутунските преработки. Покрај тоа, тука сестават и разновидни луксузни производи, автомобили и др. Со акцизите, покрај фискалните, се остваруваат и други цели, зависно од тоа дали една земја е производител или увозник на некои од производите што се товарат со акцизи, па спречување на алкохолизмот, заштита на здравјето на луѓето, еколошки причини и др. Акцизите се обилен приход на буџетот на државата, со кои таа финансира определени општествени потреби. Акцизите се данок со кој се оданочува потрошувачката на едно или на неколку добра, како што се тутунските производи, алкохолните пијалаци и нафтените производи. Добрата кои се избираат за оданочување со акцизи вообичаено ги имаат следниве карактеристики: **1.** нивното производство и промет се контролирани од државата; **2.** тие се карактеризираат со ценовно нееластична побарувачка; **3.** имаат доходна еластичност на побарувачката поголема од единица; **4.** нивната потрошувачка се смета дека предизвикува негативни екстерналии. Во современите даночни системи, како даноци на потрошувачката, (прометот на стоки и услуги) во основа се јавуваат следните видови даноци: ДДВ (данок на додадена вредност или данок на промет на стоки и услуги), царини и други

Економско-финансиски лексикон

царински давачки и акцизи (данок на поединечни добра и услуги).

Историски гледано, акцизите се јавуваат како најстар облик на данок на потрошувачка со чие воведување за прв пат е применета идејата за оданочување на потрошувачката. Акцизите или данок на специфични добра и услуги, според соодветната меѓународна класификација, се наплатуваат на прометот на точно определен број производи. Може да се воведат во било која фаза од прометот или производството.

Основната цел на воведувањето на акцизите е од фискален карактер, кој карактер е задржан до денес. Имено, акцизите носат големи фискални приходи (7 - 20% од вкупните приходи во земјите од ЕУ), бидејќи нивните стапки се значително повисоки во споредба со стапките на ДДВ - општиот данок на потрошувачка, кој не трпи повеќе од неколку приближно воедначени даночни стапки. Кај акцизите, даночните стапки можат да се определат или како специфични (како апсолутен износ по соодветната мерна единица на производот/стоката) или на *ad valorem* основа (како процент од нејзината вредност).

За да се постигне гореспоменатата фискалната цел, со акцизите најчесто се оданочуваат производи за масовна потрошувачка кои не можат да се супституираат или нивната супституција е тешко изводлива. Пред сè, се

Економско-финансиски лексикон

работи за производи со ценовно нееластична побарувачка и доходна еластичност на побарувачката поголема од еден.

Добрата кои се оданочуваат со акцизи т.е. акцизните добра, се наречени „специфични добра“, а акцизите „специфични даноци на потрошувачка“ пред сè поради нивните посебни карактеристики, нивниот ограничен број и високите стапки што се применуваат при нивното оданочување.

АКЦИЗЕНТ- оној што плаќа данок на промет во вид на акциза.

АКЦИЗИРА- одредува и разрежува данок на промет во вид на акциза.

АКЦИЗОР- службено лице што одредува, разрежува и ја контролира наплатата на данокот на промет во вид на акциза.

АКЦИЈА (делница) - (лат. actio - дејство, дело; хрв. dionica; рус. акция; анг. share; фр. action; итал. azione; гер. Aktion), во областа на економијата овој израз означува единица влог на капитал на поединци што се вложува во претпријатија наречени акционерски друштва. За секој таков влог на вложувачот на капитал му се издава хартија од вредност што се вика акција, со која се потврдува влогот и му дава право на вложувачот да учествува во распределбата на профитот на акционерското

Економско-финансиски лексикон

друштво во форма на дивиденда и да учествува на определените состаноци на собранието на акционерското друштво и притоа да учествува во избирањето на органите на управувањето. Акцијата има номинална и курсна или пазарна вредност. Таа се продава и купува. Цената на акцијата зависи право пропорционално од висината на дивидендата и обратно пропорционално од висината на интересната (каматната) стапка. Постојат обични и приоритетни акции. Со приоритетните акции се остваруваат посебни права во однос на дивидендата, односно при купувањето нови акции и др.

Акциите гласат на донесувачот или на име. Првите се преносливи без ограничување. Преносот на другите може да биде поврзан со некој услов. Акцијата е хартија од вредност (која што можат да ја издаваат акционерско друштво и командитно друштво со акции) во којшто е претставен дел од основната главнина и во која се определуваат правата на акционерот кој, како сопственик на акцијата, не е доверител на друштвото ниту сопственик на еден дел од имотот на друштвото. Или пак акцијата претставува документ за сопственост на средства вложени во акционерско друштво. Акциите можат да се тргуваат на берзите. Вредноста на акциите можат да растат, но можат и да опаѓаат. Па од тука доаѓа и самиот ризик за губење на вредноста на самите акции. Со акциите не може секој да тргува, со

Економско-финансиски лексикон

нив тргуваат брокери. Секој може да тргува со акциите во посредство на брокери.

АКЦИОНЕР - (срп. акционар; хрват dioničar, рус. акционер; анг. shareholder; фр. actionnaire; итал. azionario; гер. Aktionär), правен сопственик на акции (делници) и уживател на сите права што тие му ги овозможуваат. Акционер се станува со уплата на одреден износ на капитал при емисијата или при купувањето акции од некое претпријатие (фирма), односно од некое акционерско друштво.

АКЦИОНЕРСКИ КАПИТАЛ - Капитал на акционерските друштва што настанува со влоговите на акционерите, а како потврда на вложениот капитал се добива хартија од вредност којашто се вика акција. Акционерскиот капитал е погодна форма за собирање слободни парични средства, има колективен карактер и претставува повисок степен на поопштествување на капиталот.

АКЦИОНЕРСКО ДРУШТВО - (срп. акционерско друштво; хрв. dioničko društvo, слов. delnička družba; рус. акционерное общество; анг. joint-stock company; фр. société par action, société anonyme; шпан. sociedad anonima; итал. società per azioni, società anonima; гер. Aktiengesellschaft), организациона форма на претпријатие што

Економско-финансиски лексикон

настанува со вложување многу поединечни капитали. Секој што вложува капитал станува сопственик на акционерското друштво, а според вложениот капитал добива соодветен број акции (делници). Тоа претставува колективна форма на претпријатие што обично се јавува под називот компанија и корпорација. Преку акционерските друштва се врши еден вид доброволна централизација на капиталот; погодна форма за собирање слободни парични средства. Акционерските претпријатија имаат низа предности во однос на индивидуалните претпријатија.

АКЧЕ (тур.*ак* = бел, бела пара) е ситна турска сребрена пара, кована од времето на султанот Орхан (1326—59) до крајот на XVII век. Во почетокот е вредноста на едно акче била 1/40 талири (гроша), односно 1/60 од златен алтан. Подоцна вредноста опаѓа. Тежината на акчето во почетокот била 1,07 грама, а подоцна тежината, како и вредноста опаѓала до 0,13 г.

Ковано е во многу ковници на турското царство, па и на балканските простори: Сараево, Сребреница, Чајниче, Белград, Ново Брдо, Кочани, Скопје и Ресен.

Во подоцниот турски паричен систем 1 акче (аспра) вредело три пари.

АЛБАНСКИ ЛЕК -Лекот (lek / lekë) е официјална валута во Република Албанија со

Економско-финансиски лексикон

ISO 4217 валутен код: ALL. Лекот е поделен во 100 киндарки (qindarka) но денес не се користат. Валутата е наречена по албанскиот феудалц Лек Дукаѓини од 15 век. Името на помалите монети, киндарки, потекнуваат од албанскиот назив за 100, кинд (qind).

АЛГЕБРА - (арап. aljabr - составување делови), гранка на математиката, којашто употребува општи знаци, т.е. букви, наместо броеви, во сметањето и изразувањето на квантитативните односи; обично, сметањето се врши во форма на равенки.

АЛИЕНАЦИЈА - види Отуѓување.

АЛИМЕНТАЦИЈА - (лат. alimentum - храна, alimentalo - хранење), издршка, издржување; паричен износ со кој едно лице е обврзано да плаќа за издржување на некое друго лице, на пример: малолетно дете или материјално необезбедена разведена сопруга и сл.

АЛМАКО БАНКА а.д. Скопје - е банка со приватна сопственичка структура на основачкиот капитал; Основана е во април 1993 г. Основачи и акционери се претпријатија од неколку стопански гранки. Врши депозитни, кредитни, платежни, посреднички и други банкарски операции во земјата и во странство. Емитува акции заради обезбедување долгорочни финансиски

Економско-финансиски лексикон

средства за кредитирање приватни претпријатија во Република Македонија.

АЛОКАЦИЈА - (лат. allocatio - сместување, дозначување, одобрување; англ. allocation), овој израз во економијата се употребува со значење: 1. определување, назначување, доделување определен износ на пари итн. (доделување или распределба на пари, економски добра, увозни и извозни квоти, девизи и сл. на одделни учесници); 2. сместување, разместување или распределба на факторите за производство меѓу стопанските гранки и подрачја. Алокацијата може да се остварува спонтано, т.е. под дејство на законот на вредноста и делумно со посредство на планирањето, т.е. со свесно насочување на меѓузависните делови на националното стопанство, и делумно со посредство на пазарот и слободно дејство на економските закони.

АЛОКАЦИЈА НА СРЕДСТВА (Resource allocation). Начин на кој некоја економија ги распоредува своите ресурси (своите фактори на производство) помеѓу можните корисници со цел да се произведува определена група на финални стоки.

АЛОКАТИВНА ЕФИКАСНОСТ (Allocative efficiency). Состојба во која никаква реорганизација ниту размена не би можела да

Економско-финансиски лексикон

доведе до зголемување на користи или задоволства на некој поединец без смалување на користите или задоволствата на некој друг поединец. Под определени ограничени услови, совршената конкуренција доведува до алокациона ефикасност. Таквата ефикасност се нарекува и Паретова ефикасност.

АЛОТМАН - (анг. allot - доделува, дозначува, allotment - дел, дознака), 1. Договор меѓу туристичка агенција и угостителска организација (хотел) за определен број соби (или легла), со утврдени угостителски услуги и цени, коишто се ставаат на располагање на туристичката агенција, во време и начин утврдени со тој договор. Со претставување на ваучер во угостителскиот објект се докажува дека пристигнатите гости се клиенти на туристичката агенција од соодветниот договор. За извршената услуга, агенцијата добива провизија од угостителската организација.

2. Изразот алотман означува уште и дистрибуција на нови акции од една компанија на лица што поднеле барање за нив.

АЛ ПАРИ - (итал. al pari - еднаков, има еднаква вредност), продавање и купување хартии од вредност по номиналната вредност, а кај девизите продавање и купување според службениот курс.

Економско-финансиски лексикон

АЛ ПАРИ ЕМИСИЈА - (итал. al pari - еднаков, има еднаква вредност; лат. emissio - пуштање, издавање), емисија на хартии од вредност (акции, обврзници) врз основа на нивната номинална вредност. Тоа се случува кога хартиите од вредност ги продаваат самите издавачи (акционерските друштва, државата) и кога за тие хартии постои соодветна побарувачка. Кога пласманот се врши од банки или некој конзорциум на банки, тогаш тие обично бараат, покрај определена провизија, да им се одобри емисија под номиналната вредност (sub pari - под вредноста), односно врз извесна дисажија, бидејќи така можат полесно да ги пласираат хартиите од вредност.

АЛТАН - (тур. altin - злато, златни пари, златник), 1. турски златни пари; турски златник, кован по освојувањето на Цариград, со тежина од 3,43 грама. И во Босна алтанот се ковел за време на Сулејман I (1520 - 1566) во Сребреница и за време на Селим II (1566 - 1574) во Чајниче; 2. под името „алтин“ стари руски (пресметковни) пари од 6 денга (3 копејки) во XVII и XVIII век кован во сребро и бакар.

АЛФА - претставува рацио на техничкиот ризик, статистичка компонента користена во модерната портфолио теорија чија основна

Економско-финансиски лексикон

намена е во помагање на инвеститорите при определување на risk/reward потенцијалот на инвестиоиските фондови. Тоа претставува сума на вредност која портфолио менаџерот ја реализира со своите инвестициони одлуки.

Алфа се смета со земање на ценовниот ризик (volatility) на инвестициониот фонд и со споредување на неговите перформанси (не земајќи го предвид ризикот како фактор) со перформансите на определен референтен показател (на пример, со друг инвестициски фонд). Разликата помеѓу приносите на фондот и приносите на референтниот примерок во однос на кој се смета, претставува алфа.

АМАНДМАН - (фр. amendement - подобрување, измена, дополнување; англ. - amendment), предлог за изменување, дополнување или укинување на одредени членови или делови на предлог-закон, важечки закон, предлог-буџет, договор и слични акти.

АМБАЛАЖА - (фр. emballage - пакување; англ. packing, container; итал. imballaggio; гер. Verpackung, српхрв. амбалажа, рус. тара, упаковка), разни видови технички средства што се употребуваат според природата на производот за зачувување, заштита и употреба на производот и заради погодност при манипулацијата, складирање и

Економско-финансиски лексикон

транспортирање на разните видови производи.

Покрај техничките, амбалажата содржи уште и други белези: 1. информативни (за содржината, својствата, начинот на употреба, податоци за производителот, времетраење на производот, гаранција и др.) и 2. естетско-пропагандни, т.е. рекламни белези со кои се сака да се освојат потрошувачите. Со истакнување на некои својства, обично со впечатливи зборови, се укажува на диференцираност на производот во однос на другите што служат за иста намена, намерата на производителот или трговецот е да се стекне поповолна пазарна положба во наметнувањето соодветна цена и придобивање на купувачите.

АМБЛЕМ - (фр. *emblème* - белег, знак), симболичен знак, значка, грб, белег и сл. со кој се служат фирмите во обележувањето на нивните производи.

АМЕРИКАНСКА БАНКА - (амер. *Bank of America*), приватна банка основана 1904 г. во Сан Франциско како *Bank of Italy*, којашто во 1930 г., откако се обедини со некои други банки, се преименува во *National Trust and Savings Associations, San Francisco*. Голема американска банка со претежна ориентација на внатрешен паричен промет (штедење и други депозити), но врши значителен дел од

Економско-финансиски лексикон

работата со странство преку своето меѓународно одделение. Вклучена е во федералниот систем на резервите на САД.

АМЕРИКАНСКА БЕРЗА - (American Stock Exchange), ефективна берза во Њујорк, која се разви од поранешната Curb Ex-change; се занимава со трговија на ефекти (акции и обврзници). Втора по големина во САД по Њујоршката берза (The New York Stock Exchange). Американска берза (AMEX), претставува втора по големина берза во САД. Акциите кои котираат на нејзе се акции на тие компании кои не ги исполнуваат (достатригорозните) услови за котирање на Њујоршката берза (NYSE). На Amex котираат акции на „помлади“ фирми кои уште не се дораснати за NYSE. AMEX ова име го има добиено во 1952 година, а на неа котираат околу 900 хартии од вредност. Синонимот за оваа берза е „little board“.

АМЕРИКАНСКИ БУШЕЛ - американска мера за волумен, рамна на 35,239 литри.

АМЕРИКАНСКИ ГАЛОН - американска мера за волумен, рамна на 3,785 литри.

АМЕРИКАНСКИ ДОЛАР е официјалната валута на САД. Американскиот долар исто така е во широка употреба како резервна валута надвор од САД. Во моментот,

Економско-финансиски лексикон

издавањето на валутата е под контрола на Федералната Банка на САД. Најчесто користен симбол за американскиот долар е знакот долар (\$). Кодот ISO 4217 за американскиот долар е USD. Американскиот долар исто така се обележува како US\$ од страна на Меѓународниот Монетарен Фонд. Исто така банкнотата не се печати на хартија (од дрво, целулоза) туку од специјално изработени листови од памук.

АМОРТИЗАЦИЈА - (фр. amortir - отпишува, враќа, отплатува, англ. depreciation, amortization; фр. amortissement, итал. ammortamento, ammortizzazione; гер. Amortisation; српхрв. амортизација; рус. амортизация), постепено гаснење, отпишување на некој износ на вредност во одреден временски период. Се употребува во повеќе значења:

1. Амортизација на основните средства (основен капитал или фиксен капитал) - постепено пренесување на вредноста на основните средства, односно на средствата на трудот врз новите производи, при што основните средства, по правило, во целина ја задржуваат својата натурална (физичка) форма. Износот на вредноста од основните средства што се пренесува врз новиот производ е наречен амортизација, којашто се пресметува во цената на чинење на новиот производ. Со продажбата на стоката

Економско-финансиски лексикон

добиеениот соодветен паричен износ се распоредува во фондот за амортизација чија што намена е да се врши обновување на потрошените основни средства. Се разликува физичка и морална, т.е. економска амортизација. Процентот за кој во одреден временски период се смалува вредноста на основните средства се вика стапка на амортизација.

Амортизацијата што се пресметува според физичкото траење (абење) на средствата на трудот (основниот односно фиксниот капитал) се вика физичка амортизација. Нивната предвремена замена, т.е. отпишување (иако физички се во исправна состојба) поради економска застареност, со посовршени (современи), попродуктивни, како одраз на техничко-технолошкиот развој, се вика економска или морална амортизација.

Во врска со моралната амортизација е поимот забрзана амортизација (анг. accelerated depreciation, accelerated costrecovery system); со даночната политика на економски развиените земји се стимулира предвременно отпишување (амортизирање или замена) на физички неамортизираната машинерија (опрема) со нова, посовршена, современа, продуктивна, со тоа што повисоките трошоци за новата машинерија (опрема) што се покриваат од профитот, тој дел од профитот не се оданочува. Така, дел од профитот се претвора во амортизација, т.е. во трошок. Со

Економско-финансиски лексикон

забрзаната амортизација се скратува обртот на основниот капитал, со што се влијае на техничко-технолошкиот и економскиот развој.

2. Во банкарската терминологија изразот амортизација значи отплата на заем, т.е. кредит во договорени рати, анuitети, гаснење и повлекување на хартии од вредност (на пр. обврзници од оптек во одредени временски периоди, што претставува дејство спротивно од емисија).

АМОРТИЗАЦИОНА ОСНОВА - (фр. amortissement - отпишување, отплатување), вредност што служи како основа за пресметување на амортизацијата. По правило, амортизационата основа е набавната вредност на основното средство.

АМОРТИЗАЦИОНА СТАПКА - (фр. amortissement - отпишување, отплатување), процент за кој во одредено време се смалува вредноста на основните средства. Амортизационата стапка се утврдува така што амортизациониот износ ќе се подели со вредноста на основните средства и количникот ќе се помножи со 100. На пр. ако амортизациониот износ изнесува 100 ден., а вредноста на основните средства 1.000 ден., тогаш амортизационата стапка ќе биде:

100

----- X 100 = 10%

Економско-финансиски лексикон

1.000

АНАЛИЗА - (грч. analysis - раздвојување, расчленување, разделување), општ метод што означува стручно или научно истражување преку разделување. расчленување на составните делови на физички, хемиски, биолошки, општествени, економски и други појави, состојби и движења. Спротивно на анализата е синтеза.

АНАЛИЗА НА ОПШТА РАМНОТЕЖА (Generalequilibrium analysis). Анализа на рамнотежна состојба за економијата како целина, во која пазарите за стоките и услугите се истовремено во рамнотежа. Со оглед на тоа што производителите сакаат по таквите цени да понудат точно онаа количина на стоки кои потрошувачите сакаат да ги купуваат, не постојат притисоци кои го поттикнуваат било кој субјект во економијата да изврши промена во своето однесување. Наспроти тоа, **анализата на парцијална рамнотежа** се однесува на рамнотежа на само еден пазар.

АНАЛИЗА НА ПАРЦИЈАЛНА РАМНОТЕЖА (Partial- equilibrium analysis). Анализата која се фокусира на ефектот на промена на поединечен пазар и при тоа смета дека другите работи не се менуваат—остануваат константни (на пример, се занемарува промените во доходите).

Економско-финансиски лексикон

АНАЛОГИЈА - (грч. analogia - согласност, сличност; лат. analogia), 1. сличност, согласување, совпаѓање, сродност, споредба; сличност или делумна сличност меѓу два или повеќе предмети, појави, процеси, односи; 2. методолошка постапка на докажување или изведување заклучок врз основа на сличност на нештата; заклучување врз основа на тоа ако две или повеќе нешта се слични меѓу себе, веројатно тие ќе се согласуваат, совпаѓаат и во други; сличност во некои белези меѓу предметите, појавите, процесите, иако во други нешта се различни.

АНАХРОНИЗАМ - (грч. ана - на, по, долж, со, chronos - време, anachronismos), несоодветно на времето; одживеано, застарено, несовремено, спротивно на времето во кое се живее; сфаќања, постапки и технички и економски решенија што се несоодветни, застарени, не одговараат на духот на времето, несовремени).

АН БЛОК - (фр. en bloc - на цело, ģутуре, кутурица), сè заедно, вкупно, исцело, ģутуре, на големо, едно на друго. Спротивно на детаљ (на мало, на ситно, на дребно).

АНГЛИСКА БАНКА - (анг. Bank of England), емисиона (централна) банка на Англија, основана 1694 г. како приватна

Економско-финансиски лексикон

банка, којашто со текот на времето се преобразувала како и целиот банкарски систем во Англија; во 1946 г. е национализирана.

АНГРО (ан гро) - (фр. en gros - на големо, на јадро), на големо, најчесто се употребува во трговијата и стоковниот промет воопшто; продажба на големо. Спротивно: ан детаљ .

АН ДЕТАЉ - (фр. en détail - во поединост, подробно, на парче), 1.ВО трговијата: продажба на мало, на дребно, на одделни парчиња; 2. подробно, опширно, исцрпно, до ситница. Спротивно: ан блок, ангро.

АНЕКС - (лат. annexus - сврзување, присоединување; англ. annex), додаток, прилог; додатен дел на договор со кој се сака одвоено да се регулираат некои договорни решенија меѓу странките.

АНКЕТА - (фр. enquête - иследување), организирано собирање на усни, писмени и други податоци заради истражување на некоја економска, социолошка, политичка и др. појава.

АНОНСА - (фр. annonce - објава, оглас), кратка објава, известие, соопштение, оглас; француски израз што се употребува и кај нас за оглас .

Економско-финансиски лексикон

АНТАГОНИЗАМ - (грч. antagonisma - противречје, непријателство), заемна нетрпеливост, активно изразена спротивност, соперништво, непомирлива спротивност, непријателство; судир на спротивни сили, идеи, принципи; заострена спротивност меѓу општествени класи.

АНТИДАМПИНГ - (грч. anti - против + англ. dumping - соборување, кутнување, урнување), заштитни царински мерки против странски стоки чиешто цени имаат карактер на дампинг, т.е. неоправдано многу ниски цени.

АНТИДАМПИНСКИ ЦАРИНИ (грч. anti - против + англ. dumping - соборување, урнување), царини со кои се сака да се заштитат домашните производители и националното стопанство од поплава на евтини увезени стоки. Покрај антидампинските царини, се воведуваат и други форми на заштита на домашното производство.

АНТИИНФЛАЦИОНИ МЕТОДИ - Ортодоксни антиинфлациони мерки, Хетеродоксни антиинфлациони мерки, Градуална терапија, Шок терапија.

АНТИМОНОПОЛСКО (антитрустовско) законодавство - закони коишто забрануваат

Економско-финансиски лексикон

монополизација (монополско здружување), ограничување на трговијата и тајни договори, со намера да се зголемат цените или да се спречи конкуренцијата. Во овој контекст познат е Шермановиот антитрустовски закон, донесен 1890 г. во САД (на предлог на сенаторот Шерман).

АНТИЦИКЛИЧНАПОЛИТИКА - (грч. anti - против + kiklos - круг, кружно движење и politikos - државен, општествен, јавен), збир на економски мерки на современата држава со кои се има намера да се ублажат или да се отстранат стопанските циклуси и со тоа да се спречи појавата на економски кризи и да се обезбеди порамномерен стопански развој и соодветен степен на вработеност.

АНТИЦИПАТИВЕН ИНТЕРЕС (камата) - (лат. anticipatio - примање, земање однапред), интерес што се пресметува и се плаќа однапред при земањето на кредитот.

АНТИЦИПАЦИЈА - (лат. anticipatio - примање, земање однапред), примање, земање однапред; земање пари однапред, аванс ; создавање суд, заклучок за нешто однапред.

АНУИТЕТ - (лат. annus - година; фр. annuité - годишна отплата), паричен износ со кој временски редовно (годишно или полугодишно) се отплаќа долгорочен кредит

Економско-финансиски лексикон

(заем); ануитетот содржи два дела: делот што го сочинува интересот (каматата) и делот од основата на кредитот (заемот) со кој се смалува долгот. Годишна отплата на долг заедно со каматата. Основно обележје му е дека се плаќа годишно или полугодишно, а вкупниот износ на ануитетот се менува во однос на камата и делот за кој се смалува вкупно добиениот заем. Во првата година или првиот ануитет најголемиот дел кој отпаѓа на каматата, затоа што каматата е најголем дел од остатокот од заемот, а износот за кој се намалува преостанатиот дел од заемот е најмал. Со текот на времето тој однос се менува што доведува кон побргу исплаќање на долгот.

АНУЛИРАЊЕ - (лат. annulare - поништува, annullatio - поништување), поништување, укинување.

АПАНАЖА - (фр. arpaage - доживотно уживање, приход како привилегија; од лат. ad - за и panis - леб, arpanare - дава леб; анг. arpanage; шпан. renta vitalicia; итал. arpanaggio; гер. Arpaage; рус. апанаж); 1. годишна плата (доход) на блиските роднини на владетелот; 2. преносно: постојани примања, обезбеден приход, примање доход без работа обезбеден на привилегиран начин.

Економско-финансиски лексикон

АПАРАТ - (лат. apparatus - средство, направа, орудие), 1. во техниката: сложена автоматска направа или орудие за вршење некоја работа; 2. одреден број лица или установа со намена за вршење некоја функција во еден организационен систем (на пр. државен, политички, стопански апарат и сл.); 3. материјали, методи, помошни средства неопходни за изведување некоја научна анализа (научен апарат).

АПАРАТУРА - (лат. apparatus - средство, направа, орудие) поврзан систем од апарати; целокупност на направи, уреди и прибори што се наоѓаат во меѓусебна функционална врска и служат за изведување некоја работа.

АПЛИКАЦИЈА - (лат. applicatio - примена), 1. примена, употреба, изведување; 2. примена на теоријата во практиката; примена на научни резултати или научни постигања во непосредната практика од разните области на општествената дејност (техничка, стопанска, медицинска итн.); со оглед на тоа, поделба на науките на теоретски, фундаментални, од една страна, и апликативни, т.е. применети, од друга страна; 3. во текстилната индустрија: додавање украси на некоја ткаенина.

АПОЕН - (фр. appoint - дополнителен износ, прилив; остаток, кусур), емитување пари од определени износи (на пр. денари во апоени

Економско-финансиски лексикон

од 1, 5, 10, 50, 100 денари); слично е и кај хартиите од вредност (акции, обврзници и др.).

АПОЛОГЕТИКА (апологија) - (грч. *apologeomai* - се бранам, оправдувам; *apologetikos* - одбранбен), необјективно, некритичко оправдување, одбрана на некоја догма, теорија или учење.

Во економската наука истражување што по форма се сака да се прикаже за научно, а по содржина всушност е пристрасно и необјективно, изразува и брани интереси на некоја група или класа или го брани зачувувањето и овековечувањето на надживеан општествено-економски систем. Застапниците на таквиот начин на истражување се викаат апологети.

АПОРТ - (фр. *apport* - придонес, влог; *apporter* - донесува, придонесува; гер. *Apport*), 1. внос, влог; сè што се внесува во заедничка работа, во акционерско друштво, во брачна заедница и сл.; 2. влог што акционерот го внесува во главницата на акционерското друштво во физичка, т.е. природна форма (на пр. машина, зграда, земја, патент и сл.) наместо плаќање во готови пари; вредноста на апортот се проценува и акционерот добива соодветна противвредност во номинален износ на акции.

Економско-финансиски лексикон

АПРЕСИЈАЦИЈА - (лат. ad - кон + pretium - цена, вредност) претставува зголемување на вредноста на валутата на една земја. Таа настанува како последица на јакнењето на куповната моќ на парите на внатрешниот пазар, поради паѓањето на цените на стоките и услугите или поради промена на интервалутарниот курс (паритет). На парите во чија корист настанала промената им расте курсот.

Често изразот ап्रेसијација на пари означува преценети пари, кога официјалната вредност на парите вештачки се одржува на повисоко ниво од реалното.

Ако на пример македонскиот денар е преценет во однос на еврото, девизниот курс паѓа - потребни се помалку македонски денари за купување на едно евро ($1 \text{ ЕУР} = 41,70 \text{ МКД} \rightarrow 1 \text{ ЕУР} = 41,20 \text{ МКД}$). Кога македонскиот денар апресира во однос на еврото, тој станува помалку конкурентен. Ова ќе доведе до поголем увоз на европски стоки и услуги во Македонија, а помал извоз на македонски стоки и услуги на европските пазари.

Спротивно на ап्रेसијацијата е деп्रेसијација на парите.

АПРЕЦИЈАЦИЈА НА ПАРИ (валута) - (фр. *appréciation* - процена, оценка, од лат. ad - кон + pretium - цена, вредност; англ. *appreciation*), зголемување на вредноста на парите.

Економско-финансиски лексикон

Настанува како последица од јакнењето на вкупната сила на парите на внатрешниот пазар, поради паѓањето на цените на стоките и услугите или поради промена на интервалутарниот курс (паритет). На парите во чијашто корист настанала промената, расте курсот. Често изразот апрецијација на пари означува преценети пари, кога официјалната вредност на парите вештачки се одржува на повисоко ниво од реалното. Спротивно: депрецијација на парите .

АПРОКСИМАЦИЈА - (лат. ad - кон + proximus - најблизок; approximatio - приближност), приближност; приближно пресметување; приближна оцена.

АПРОПРИЈАЦИЈА - (лат. appropriate - присвојување, приспособување), присвојување; стекнување сопственост, стекнување имот на некој начин (правен или бесправен).

АПСОЛУТЕН ВИШОК НА ВРЕДНОСТА - (лат. absolutus - целосен, безусловен, неограничен), според теоријата за вишокот на вредноста, вишокот на вредноста што се добива со зголемување на вишокот на трудот над потребниот труд преку ширење на вишокот на работното време над потребното (екстензивен метод) или со зголемување на

Економско-финансиски лексикон

интензивноста на трудот во рамките на истиот работен ден (интензивен метод).

АПСОЛУТНА ПРЕДНОСТ (во меѓународната трговска размена) (Absolute advantage (in international trade)). Можност на земјата А поефикасно да произведува некоја стока (т.е., поголема количина на производство по единица трошок) од земјата Б. Поседувањето на таквата апсолутна предност не значи дека нужно земјата А може успешно да ја извезува таа стока во земјата Б. Земјата Б може се уште да има компаративна предност.

АПСОЛУТИЗАМ - (лат. absolutus - целосен, безусловен, неограничен; англ. absolutism; фр. absolutisme; шпан. absolutismo; итал. assolutismo; гер. Absolutismus; рус. абсолютизм), неограниченост; самоволие; неограничена власт на еден човек; облик на владеење каде што врховната власт без ограничување му припаѓа на едно лице (монарх, апсолутна монархија и сл.).

АПСОЛУТНА РЕНТА - (лат. absolutus - целосен, безусловен, неограничен и фр. rente - приход, доход; доход од некоја сопственост), рента што ја присвојува сопственикот на земјата без оглед на квалитетот (плодноста) и местоположбата (оддалеченоста) на земјата,

Економско-финансиски лексикон

односно таа претставува вишок на вредноста над општествената цена на производство.

Рентата што се дава од секоја земја, независно од плодноста и местоположбата, се нарекува апсолутна рента. Апсолутна во смисла што за секое земјиште што се зема под закуп мора да се плаќа рента. Така, најлошата земја, односно земјата со најголеми трошоци на производството дава само апсолутна рента, додека подобрите земјишта, покрај апсолутната даваат уште и диференцијална рента.

АПСОЛУТНИ ТРОШОЦИ (апсолутни предности) - (лат. *absolutus* - целосен, безусловен, неограничен), тоа е теорија за меѓународната размена (надворешната трговија) чијшто основач е Адам Смит, според која две земји се специјализираат да го произведуваат оној производ за кој имаат најниски трошоци и разменувајќи ги, ќе остваруваат апсолутни предности. Надворешната трговија да се ослободи од сите ограничувања за да може секоја земја да се специјализира за оној производ за кој има апсолутно најниски трошоци со што ќе произведува најевтино и ќе купува во странство најевтино. Оваа теорија е поборник за либерализам во надворешната трговија. Давид Рикардо теоријата за апсолутни трошоци ќе ја развие во теорија за релативни

Економско-финансиски лексикон

трошоци и релативни компаративни предности .

АПСТРАКТЕН ТРУД - (лат abstractus - издвоен, воопштен; српхрв. апстрактни рад; рус. абстрактный труд; анг. abstract labour; гер. abstrakte Arbeit), во трудовата теорија за вредноста овој израз означува трошење на работната сила воопшто, независно од конкретната форма како услов за создавање на употребната вредност на стоката, како трошење човечка енергија за определено време, што е заедничко, општо, за сите стоковни производители. Вредноста на стоката е израз на апстрактниот труд.

АРАЧ - (тур. haraç од арап. harag), главарина, вид данок што за време на турското владеење се собирал од мажите немуслиманите. Правниот основ беше околноста дека немуслиманите не служеа војска. Од друга страна, овој личен данок служеше како симбол на покорност на тие поданици на државата, а државата беше должна да ја гарантира личната и имотната сигурност на оние коишто тој данок (арач) го плаќаа.

АРБИТЕР - (лат. arbiter - посредник, судија; фр. arbitresудија по избор), 1. лице што е определено да разреши спор меѓу други лица, без да е судија; посредник; 2. лице што

Економско-финансиски лексикон

решава по имотни спорови меѓу претпријатија, установи.

АРБИТРАЖА - (лат. Arbitriumмислење, пресуда; фр. arbitrage - пресуда од страна на изборниот суд; анг. arbitration; итал. arbitrato; гер. Schids-gericht, Arbitrage; рус. арбитраж), **1.** општо значење: разрешување спорни прашања преку трети незаинтересирани (неутрални) лица (арбитри); **2.** решавање спорови (нарочно стопански и меѓународни) меѓу странки преку избирани или со закон одредени арбитраи; **3.** избран суд што решава спорни прашања настанати меѓу партнери, врши улога на арбитер.

Деловните партнери, при склучувањето на договор, обично ја прецизираат арбитражата, постапката за нејзиното спроведување и арбитражниот суд во случај да настане спор по тој договор. Договорната одредба со која ова се предвидува се наречува арбитражна клаузула. Арбитражните работи се работи кои се карактеризираат со едновременно купување и продавање на некое добро (валута или стока за широка потрошувачка) на два или повеќе пазари на кои постои разлика во цени.

АРБИТРАЖНА КЛАУЗУЛА - лат. arbitrium - пресуда; clausula услов што ограничува.

АРЕНДА - (лат. agenda), закуп на земја, закуп на недвижен имот. За закупената земја или

Економско-финансиски лексикон

недвижниот имот закупецот на сопственикот му плаќа договорена закупнина. Арендар е оној што ја дава земјата под закуп, а арендатор е закупецот на земјата.

АРИТМЕТИКА - (грч. arithmos - број, лат. arithmetica), гранка на математиката; се занимава со броеви, коишто се пишуваат со цифри и сметање со нив (изведување аритметички операции); претставува елементарен аспект на теоријата за броевите.

АРИТМЕТИЧКА СРЕДИНА - (грч. arithmos - број), пресметана средна (просечна) вредност што се добива кога сите бројни податоци ќе се соберат и добиениот збир ќе се подели со бројот на податоците. Аритметичката средина нема добро да ја репрезентира серијата на која се однесува ако разликата меѓу најголемата и најмалата вредност на податоците во серијата е голема или ако малите, односно големите вредности на податоците се јавуваат почесто од податоците на средната големина.

АРОНДАЦИЈА - (од францускиот збор arrondir - заокружува), средување на земјишните поседи со обединување, групирање, заокружување на одвоени расфрлени парцели земја во една целина или во помали комплекси, така што се задржува истата категорија и површина земја.

Економско-финансиски лексикон

Арондацијата се врши со замена: на сопственикот на земјата што е опфатена со арондација му се дава друга соодветна земја. Арондацијата се спроведува заради рационализација на земјоделското производство. Слично на арондацијата е комасација .

АРТЕЛ - (рус. артель - задруга, од татарски ortalak; тур. orta), задруга образована за вршење заедничка стопанска дејност, заснована врз заеднички средства и работна сила (задруга или заедница на занаетчии, селани, работници); се појавува во предреволуционерна Русија, а некои форми подолго се задржаа и по Октомвриската револуција во СССР.

АРХИВА - (грч. archeion - владина установа, раководно место; лат. archivum), **1.** просторија во една организација во која се чуваат службените акти (списи); **2.** служба, т.е. персонал што се занимава со архивска работа (прием на службени акти, запишување, систематско распоредување, постапување во врска со актите, чување по завршената работа по нив и др.); **3.** организациона единица во составот на една организација (претпријатие, установа) којашто ја врши архивската работа.

АСИГНАЦИЈА - (лат. assignatio - дозначување, доделување, дознака, упатница),

Економско-финансиски лексикон

1. налог за исплата, дознака, упатница; **2.** облигационен однос во кој едно лице (асигнант) издава налог (упат) на друго лице (асигнат), на негова сметка да исплати на трето лице (асигнатар). Асигнацијата, којашто се издава како налог, може да има форма на чек, кредитно писмо и сл.; **3.** во стопанската практика асигнацијата се употребува за пребивање на меѓусебни обврски и побарувања меѓу две или повеќе стопански организации преку нивните жиро-сметки кај банката. Асигнацијата претставува посебен облик на намирување на обврските. Со асигнација издавачот на налогот (асигнант, упатувачот) дава задача (упатува) на примателот на налогот (асигнат, упатен) да му исплати определена сума на трето лице (асигнатор, примач на упатот). Ова претставува деловна активност со која се намируваат обврските и побарувањата на правните лица. Имено, асигнатот е должник на асигнантот, додека асигнантот е асигнаторов должник. Со асигнацијата овие меѓусебни обврски се извршуваат во една трансакција, што е во интерес на сите учесници, бидејќи кога не би постоела асигнацијата би постоеле две трансакции а трошоците би биле двократно повисоки.

АСИГНАТИ - претставува хартиени пари во Франција во времето на револуцијата кои како покрите им служело запланетата

Економско-финансиски лексикон

феудални и црковни добра; биле тоа главен инструмент за финансирање на државата. Издадени како државни обврзници на кои се плаќало 5% камата, се претвориле во 1792 година во законско средство за плаќање и ја замениле дотогашната валута врз основа на благородни метали.

Емитирањето на големи количини на асигнати довело до брз пораст на цените на стоките и до пад на курсот на асигнатите; вредност во 1796 година им паднала на третина. Станале симбол за прва хиперинфлација во историјата на Западна Европа.

АСИСТЕНТ - (лат. assistere - помага; англ. assistant, фр. assistant, гер. Assistent, рус. ассистент), помагач, помошник; лице што помага; помошна работна сила; лице што врши помошна функција; службено звање; универзитетско звање.

АСОРТИМАН - (фр. assortiment - избор, од assortir - одбира, избира), разновидност на производи што се произведуваат по квалитет, облик и разни други својства (од работна организација, гранка или од целото национално стопанство) и во прометот претставуваат одреден избор на располагање на потрошувачката.

АСОЦИЈАЦИЈА - (лат. associalo - здружување, здружение; англ. association, фр.

Економско-финансиски лексикон

associa-tion, гер. Association, рус. ассоциация),
1. здружување, здружение, сојуз, заедница;
 организација, друштво; организација од луѓе,
 институции или претпријатија коишто имаат
 заеднички интерес; **2.** поврзаност на мисли,
 идеи; нешто што се поврзува во меморијата
 или имагинацијата со некој предмет, појава,
 процес или лице; поврзаност меѓу одделни
 одвоени претстави, мисли, идеи такашто
 едната претстава, мисла, идеја предизвикува
 друга.

АСОЦИЈАЦИЈА НА ПРОИЗВОДИТЕ-
ЛИТЕ - (лат. associatio - здружување,
 здружение), слободно здружување на
 работниците од материјалното производство
 во работни организации и други облици на
 здружување, врз заедничка колективна или
 општествена сопственост на средствата за
 производство, врз самоуправен принцип,
 планско производство и општествено
 присвојување на резултатите од трудот.
 Првите идеи за производните асоцијации се
 јавуваат кај старите социјалисти утописти,
 особено кај Шарл Фурие и Роберт
 Овен. Нивната намера е да го заменат
 капиталистичкиот начин на производство со
 нов општествен поредок составен од голем
 број слободни асоцијации на производители.
 Класиците на марксизмот ја прифатија оваа
 идеја, сметајќи ја за основна организациона
 клетка на новото општество, што настанува на

Економско-финансиски лексикон

револуционерен начин, во кое општество, слободниот развој на секој поединец е услов за слободниот развој на сите.

ACCETC - ASSETS - (анг. asset - нешто што се има, што се поседува, имот), 1. англоамерикански израз со кој се означува целокупната сопственост, која што се состои во разновидни форми, а припаѓа на едно лице или компанија; 2. значи актива, т.е. сите ставки од левата страна на билансот, што ја покажуваат книговодствената вредност на имотот, со кој располага една фирма; 3. Assets and Liabilities значи: средства и обврски.

АТАШЕ - (фр. attaché - аташе), службено лице приклучено кон дипломатска мисија (амбасада) во странство како специјалист по одредени прашања; оттука: трговско аташе (за унапредување на трговските и општостопанските односи на својата земја со онаа во странство во која е на служба), културно аташе, воено аташе и др.

АТЕСТ - (лат. attestari - потврдува; анг. attest - сведочи, докажува, потврдува), потврда, уверение, документ за потеклото, својствата и квалитетот на производот; формална потврда за нешто дека е вистинито и автентично, т.е. оригинално.

Атестирање - постапка на утврдување на квалитетот на производот.

АТОМИЗИРАНОСТ НА ПАЗАРОТ - (грч. atomos - атом), под овој израз се подразбира постоење голем број учесници во размената, како настраната на понудата, така и на страната на побарувачката. Секој одделен продавач и купувач имаат мала економска сила со оглед на вкупниот обем што го претставуваат сите, па затоа ниеден поединец не може сам да влијае врз висината на цената, туку таа се формира „анонимно” како резултат на меѓусебната конкуренција од сите многубројни учесници на пазарот.

АУКЦИЈА - (лат. auctio - јавна продажба, наддавање, лицитација), облик на купопродажба на стоки со јавно наддавање; лицитација. Продажбата се врши на одредено место во присуство на голем број купувачи, при што цената се формира со лицитирање, т.е. наддавање. Постојат специјализирани аукции за одредени видови производи. Аукцијата претставува постапка на формирање на цените во тек на која можните купувачи конкурираат со цена која се спремни да ја понудат за бараното добро. Победува оној купувач кој ќе понуди највисока цена, со што тој има право да ја купи саканата количина по понудена цена. Аукциите се одржуваат во многу различни облици: од наједноставни какви што се чести на саеми, на кои купувачите извикуваат цена

Економско-финансиски лексикон

за прикажано парче стока, до најсложените, т.н. континуирани аукции. На таквите аукции процесот на натпревар се одвива непрекинато за сите видови стока која се нуди на продажба, и тоа двострано. Тоа значи дека цените истовремено ги менуваат и купувачите и понудувачите. Пример за такви аукции се берзите на капитал и стоковите берзи. Аукцијата претставува најпрецизната постапка на определување на цените, со оглед на тоа што секоја понудена стока се продава по највисоката цена која моментално може да се постигне на пазарот. Лошата страна на аукцијата е тоа што на пазарот може да учествуваат релативно малку учесници, што може да остави простор за мошне висока цена на трансакцијата. Оттука аукцискиот (отворен) пазар се применува тогаш кога се работи со големи количини на стока, по релативно мал број на трансакции, или кога станува збор за стока чии сопственици сакаат во секој момент да знаат по која највисока цена можат да продадат или купат (пр. акции). Аукцискиот пазар, за разлика од пазарот на кој се работи склучување на непосредни договори, треба многу построга контрола, што условува таквите пазари често да бидат институционално и просторно мошне јасно определени. Тоа создава дополнителни трошоци на тргување, поради формирање на таквите пазари во таков случај исплатливо е само кога се реализира континуирано

Економско-финансиски лексикон

тргување на големи вредности, така што на учесниците да им се исплати поднесувањето на трошоците на пазарот и на тој начин би постигнале најдобра цена.

АУРЕУС - Златна монета која била емитувана од антчките римски владетели. Прв пат тој се појавил во време на Римската Република во 84 год. пр. н.е. и континуирано бил емитиран се до монетарната реформа на Константин I Велики (306-337). Во време на владеењето на Октавијан Август (27 г. пр.н.е.-14 г. н.е.) тежината на ауреусот била одредена на 7,85 г. Со монетарната реформа на Нерон (54-68) во 64 г. неговата тежина била намалена на 7,40 г и со истата тежина бил емитиран се до III век. Во време на царот Гај Аврелиј Валериј Диоклецијан (284-305) биле ковани ауреуси со тежина од 5,56 г. Со монетарната реформа на Константин I Велики во 309 г. била воведена нова златна монета, наречена солидус, а ауреусот добива одбележје на медалјон, односно тој бил кован првенствено како донатива, при што бил делен на населението во посебни прилики. Последен пат ауреусот бил искован меѓу 527 и 537 год. во време на византискиот цар Јустинијан I (527-565) од ковницата во Константинопол.

АУТПУТ(анг. output - излез; резултат, произведено количество), излез, резултат; 1.

Економско-финансиски лексикон

количество производи (односно вредност) произведени за одредено време од еден работник, машина, претпријатие, гранка или држава; 2. (во информатиката) информација произведена (добиена) за определено време од еден компјутер. Резултати од некој напор во организирањето на производство.

АУТСАЈДЕР - (анг. outsider - настрана, издвоен), претпријатие од една гранка коешто се наоѓа надвор од монополска организација.

АФЕРА - (франц affaire - работа; предмет; спор; настан; сплетка; афера), незгоден стопански, општествен, политички и др. настан, спор; нечесна работа, темна зделка; сомнителен, нечесен трговски или стопански потфат; финансиска шпекулација, измама, корупција; противзаконска трансакција; дело, дејство или дејства на еден или повеќе учесници, коишто се надвор од општоприфатените општествени и законски рамки и норми на однесување; аферашите не избираат средства во остварувањето на нивните нечесни интереси.

АФИЛИЈАЦИЈА - (лат. affiliare - посинување, усвојување, од ad и filius - син, filia - ќерка: affiliatio; анг. affiliation), 1. прием; присоединување; примање во некој ред или друштво; 2. придружување, присоединување на едно претпријатие кон друго претпријатие

Економско-финансиски лексикон

(како главно). Афилирани банки - формално самостојна банка според организацијата и работата, но во која прегежен дел од капиталот го држи друга банка.

Афилирани друштва - претпријатија придружени на една централа; за разлика од филијала, правно се самостојни и можат да имаат и своја засебна фирма, но економски се зависни од појаките претпријатија со кои се поврзани; се сретнуваат кај акционерските друштва, нарочно кај банките, па обично послабото претпријатие станува филијала на централното претпријатие.

АФОРИЗАМ - (грч. aphorismos - ограничување, определување, дефинирање; лат. aphorismus), куса мудра изрека што со малку зборови искажува значајна и поучна мисла. Често пати во стопанската пропаганда се употребуваат афоризми за да го привлечат вниманието на потрошувачите.

Б

БАГАТЕЛИА - (итал. bagattela - ситница, дреболија; фр. бага-telle - ситница; предмет што не вреди ништо), ситница, дреболија; ниска цена, евтино, евинија; многу евтино нешто.

БАГАТЕЛНА ШТЕТА - (итал. bagattela - ситница, дреболија, предмет што не вреди ништо; фр. bagatelle), во осигурувањето: релативно мала штета што осигурителот обично ја исклучува во договорот за осигурување.

БАЖДАР - службеник што има должност да контролира мери и тегови.

БАЖДАРЕЊЕ - (тур. bacdar, од пер. bagdar, bafdar - цариник, пер. bag, baz - данок, царина), службено испитување и утврдување: 1. дали одделни мери што се употребуваат во прометот се точни; дали одговараат на прописите за мерите и дали одделни инструменти за мерење се во исправна состојба; 2. службено мерење на големината и можната носивост на брод според определениот систем на мерење. Баждарењето го врши за тоа воспоставена организација.

Економско-финансиски лексикон

БАЖДАРНИЦА - трошарина; во бившото Кралство Југославија, јавна финансиска установа што беше воспоставена на влезот во градовите, којашто на селаните им наплатуваше такса во пари за стоката што се носи за продажба на пазарот во градот.

БАЗЕН ПОЕН –Базен поен (анг. basis point, гер. Basispunkt) претставува термин кој означува една стотинка (1/100) од еден процент; се употребува како минмално мерило во финансиите и трговијата, а особено како мерило на принос (анг. yield) на обврзници; на пример, ако обврзницата x има принос од 11,50%, а обврзницата y 11,75%, разликата изнесува 25 базни поени. Со нив се означува разликата помеѓу двете каматни стапки; каматната стапка е 12 %, ако порасне за 25 базни поени значи дека ќе биде 12,25%.

БАЗНА (core) ИНФЛАЦИЈА - се пресметува врз основа на промена на цени на мало на несезонски стоки и услуги кои се формираат спрема условите на пазарот. Не ги опфаќа цените на стоки од некои од режим на регулација (енергенти, комунални и други услуги, лекови и др.), како ни земјоделски производи.

БАЗНА СТАПКА –Базна стапка, стопа - (анг. base rate, гер. Eckzins) претставува променлива каматна стапка која се применува

Економско-финансиски лексикон

на банкарските заеми. Вообичаено е во Велика Британија каде каматната стапка по која се одобруваат заеми на тамошните деловни банки се нарекува базна стапка и таа таму игра улога на есконтна стапка.

БАКУНИНИЗМ - доктрина на анархизмот, наречена по нејзиниот творец идеологот на анархизмот Михаил Александрович Бакунин (1814-1876). Од 1861 до 1876 г. се наоѓа на чело на анархистичкото движење. Ги негира класната борба и потребата од државна организација. Со својата тајна организација „Алијанса на социјалистичката демократија“, бил член на Првата интернационала. Поради анархистичките идеи на Бакунин, заедно со својата организација во 1872 г. беше исклучен од Интернационалата .

БАЛА - (итал. balla - денк, бала; фр. balle), 1. денк, бала; 2. мера за количество на памук, волна, сено и др. производи; во поедини земји означува разна тежина.

БАЛАНС - (фр. balance - вага, рамнотежа; англ. balance, од лат. bilanx; итал. bilancia), 1. рамнотежа; 2. рамно сметка, сооднос меѓу приходите и расходите.

БАЛАСТ- (англ. ballast - товар, тежок материјал; гер. Ballast), 1. тешка маса (песок, камења и друг материјал) што се става на

Економско-финансиски лексикон

бродови и во возила за одржување на рамнотежа и стабилност; 2. непотребен, одвишен товар; непотребна, одвишна тежина; бreme што пречи; нешто што е за отфрлање.

БАЛОНСКА ИСПЛАТА – Балонска исплата (анг. balloon payment, гер. Balloon-Zahlung) претставува поим кој е поврзан со вештачко зголемување на цените во прв ред на хартии од вредност, а во поширока смисла значи преценето плаќање или плаќање преку вредноста. Исто така кај долгорочните заеми (термински заеми) во планот за нивна отплата што се прави најчесто во еднакви рати за исплата, односно истиот се амортизира (постепено се гасне), а во одредени случаи се планира **балонска отплата за последната рата** (уплата која е многу поголема од било која друга). Овој израз се користи и за еднократна отплата на заемот за достасансот.

БАНКА - (итал. banco - клупа, тезга, работна маса, банка; анг. bank, фр. banque, итал. banca, гер. Bank, српхрв. банка, рус. банк), парична институција, чија главна дејност е собирање слободни парични средства од стопанството, но и од нестопанството и од граѓаните и нивното позајмување врз основа на определена интересна (каматна) стапка, т.е. давање кредити. Банките се занимаваат со издавање хартии од вредност, промет на девизи, со платниот промет и др. Добивката

Економско-финансиски лексикон

на банките се остварува од разликата меѓу активниот и пасивниот интерес и од наплатување провизија за услугите што ги вршат. Според специјализираната дејност, се разликуваат емисиони или централни, инвестициони, депозитни, универзални, хипотекарни и др. банки.

Банкарски операции - се разликуваат три главни вида: пасивни (кога банките земаат пари на заем, т.е. се јавуваат во улога на должници и плаќаат интерес), активни (кога даваат пари на заем, т.е. се јавуваат во улога на кредитори, односно доверители и добиваат интерес) и неутрални (тоа се посреднички операции кога банките им вршат услуга на своите комитенти: водење на платниот промет, работа со акредитиви и кредитни писма итн).

БАНКАРСКИ АКВИЗИЦИИ –Банкарски аквизиции (анг. banking acquisitions) претставуваат околности во кои една банка купува или презема дел или цела актива на друга банка. Карактеристични се за САД во 80-тите години од 20 век поради наглите дерегулации и укинување на територијални ограничувања.

БАНКАРСКИ АКЦЕПТ – Банкарски акцепт (анг. banker's acceptance, bank acceptance, B/A, гер. Bankakzept) претставува рочна меница влечена на банката. Прифаќањето (acceptance)

Економско-финансиски лексикон

на меница банката дава безусловно ветување за плаќање на меничната сума, на определениот ден, на секој законски корисник на меницата.

Поради гаранцијата на банката со овој инструмент лесно се тргува. Типично достасување В/А е 30, 90 или 180 дена, во зависност од реализацијата на работата. Иако банкарскиот акцепт се појавува најчесто со комерцијални работи во меѓународната размена, работата со акцепт е одвоен од главната работа. На пазарот на пари В/А се продава со дисконт.

БАНКА КОРЕСПОНДЕНТ - (итал. banco - клупа, тезга, работна маса, банка; лат. correspondens - оној којшто пишува писма), во банкарските односи тоа е банка којашто врз основа на посебен договор со друга банка врши определени банкарски работи за сметка на таа друга банка, врз наплата на договорена провизија.

БАНКООСИГУРУВАЊЕ

Банкоосигурување (анг. bankassurance, гер. Bankversicherung) е поврзување на банка и осигурување. Динамичниот развој на осигурување живот како инструмент на инвестирање во многу развиени земја предизвикало смалување на вложување во банки, што резултирало со нов вид на продажба осигурување живот преку банки.

Економско-финансиски лексикон

Нудејќи најширок можен избор на финансиски услуги на едно место банките и осигурители се надеваат на поефикасно искористување на потенцијалите на своите клиенти и со тоа да ги зголемат сопствените профити. Главен аргумент за концептот банкаосигурување е во смалување на трошоци и подобра искористеност на постојните канали на продажба.

БАНКА НА ПОДАТОЦИ - (итал. banco - клупа, работна маса, тезга, банка; англ. data bank), голем број податоци, средени и наменети за сметачка или друга обработка во една стопанска или друг вид организација или пак самата таа претставува засебна организација, којашто со податоци услужува разни интересенти.

БАНКА НАД БАНКИТЕ - поради тоа што емисионата банка претставува центар и регулатор на целокупниот банкарски систем го добила името банка над банките.

БАНКАРСКА ГАРАНЦИЈА - (англ. surety; guarantee) претставува инструмент со кој банката гарантира дека нејзиниот клиент ќе исполни некоја обврска кон трето лице. Гаранциите претставуваат вонбилансни активности на банките, т.е. тие не се евидентираат во билансот на состојбата.

Економско-финансиски лексикон

БАНКАРСКИ АКЦЕПТИ - (анг.bankers acceptance, скратено: ВА) претставува меница што е прифатена за исплата од страна на некоја реномирана банка. Банкарските акцепти спаѓаат во групата на дисконтни хартии од вредност, т.е. се продаваат по цена што е пониска од нивната номинална вредност. Исто така, тие претставуваат краткорочни хартии од вредност при што роковите на достасување вообичаено се движат од еден до девет месеци.

Појавата на банкарските акцепти е поврзана со финансирањето на меѓународната трговија, односно, овие меници ги издаваат претпријатијата кога вршат увоз или извоз на стоки и услуги. Притоа, кога меницата ќе биде прифатена за исплата од некоја банка, таа станува главен меничен должник и тоа го зголемува квалитетот на акцептот, со што тој станува привлечен за инвеститорите, така што не мора да се чека крајниот рок на достасување на акцептот, туку тој може да се продава на секундарниот пазар. Од аспект на инвеститорите, банкарските акцепти се многу привлечни инструменти заради нивниот низок кредитен ризик и активниот секундарен пазар. Оттука, банкарските акцепти носат ниски стапки на принос, што се малку повисоки од оние на државните записи.

БАНКАРСКИ КАПИТАЛ – капитал што се концентрира во банките и фигурира како

Економско-финансиски лексикон

банкарски капитал. Станува збор за осамостоен дел на индустрискиот капитал во паричен облик. Се нарекува уште и интересоносен капитал, односно каматоносен капитал. На тој начин, парите добиваат дополнителна употребна вредност да функционираат како капитал во услови на развој на банкарството. Банките ги собираат сите слободни парични средства на стопанските субјекти, државата и населението и нив ги позајмуваат, односно во облик на кредити им ги даваат на оние на кои им се потребни.

БАНКАРСКИ КЛИРИНГ –Банкарски клиринг (анг. bank clearing, гер. Bankabrechnungsverfahren) претставува облик на намирување на домашните плаќања на пресметани побарувања и долгувања на банката кои секојдневно меѓусебно посредуваат со посебни установи за пресметка ги компензираат салдата од поднесените налози за плаќања на своите коминтетни. Салдата се компензираат без евидентирање на поединечните налози, а плаќањето се реализира само во салдо кое резултира од пребивањето меѓу вкупните побарувања и долгувања. Поради рационалност во користење на депозитни пари и брзината на наплата на побарувањата, има доминантна позиција во внатрешниот платен промет на многу земји со

Економско-финансиски лексикон

развиен чековен промет и употреба на различни хартии од вредност. Битно е тоа што се разликува од меѓународниот клиринг.

БАНКАРСКИ КЛУБОВИ - Банкарски клубови (анг. bankers' clubs) претставуваат здруженија на поедини банки заради усогласување на заедничко дејствување, смалување на ризици и сл. Најчесто се создаваат од потребата на банките кои работат во светот заради заедничко регулирање на отплатата на долговите на поедини земји кои се наоѓаат во финансиски потешкотии (Париски клуб, Циришки клуб). На состаноците на клубовите се утврдуваат исти услови на отплата на должниците, или се договараат диференцирани услови, но со заедничка согласност на сите заинтересирани приватни и јавни банки.

БАНКАРСКИ КОНЗОРЦИУМ - (итал. banco - клупа, работна маса, тезга, банка; лат. consortium - заедница), привремено здружување на неколку банки заради финансирање на некој потфат за кој одделните банки немаат доволно финансиски средства, за кој не можат или не сакаат да преземат ризик и др. Според целта се образуваат: 1. конзорциум за преземање и пласирање на хартии од вредност ; 2. кредитен конзорциум, кај кој банките се здружуваат за да и дадат кредит на државата

Економско-финансиски лексикон

или на некое големо претпријатие; 3. конзорциум за давање гаранции; 4. конзорциум за основање или санирање на некое претпријатие итн.

БАНКАРСКИ КОРЕСПОНДЕНТ—или кореспондентна банка (итал.banca-клуба, тезга, работна маса, банка, англ. correspondent bank, фр.banque corresponsant, гер.Korrespondenzbank, руск. банк; лат. correspondens— оној којшто пишува писма), во банкарските односи тоа е банка којашто врз основа на посебен договор со друга банка врши определени банкарски работи за сметка на таа банка, за што наплатува договорена провизија.Кореспондентна банка преставува депозитна банка за друга банка (најчесто во друга земја) која води за таа банка или кај неа има отворени сметки во домицилна или друга валута, со што за сметка на банката депозитар ги обавува сите вообичаени банкарски услуги на подрачјето на кое работи. Во поширока смисла на зборот, кореспондентска банка преставува секоја онаа со која друга банка врши размена на т.н. контролни документи (попис на овластени потписници, телекс и/или SWIFT клуч, тарифи за надомест за услуги, годишни извештаи, agency agreement и сл.). Често банките се со меѓусебно отворени сметки (“nostro” и “loro” сметки) се нарекуваат директни кореспонденти, а

Економско-финансиски лексикон

останатите индиректни или се нарекуваат првокласни кореспонденти, кореспонденти од втора класа, итн.

БАНКАРСКИ КРЕДИТ - (се јавува и под името паричен кредит) давање од банките пари на заем за определено време и врз определена интересна стапка. За разлика од комерцијалниот, банкарскиот кредит се дава и се враќа во пари. Се разликуваат: стопански и потрошувачки кредити. Според намената, стопанските кредити се даваат за основни и обртни средства. Според роковите на враќање на кредитите се разликуваат: краткорочни, среднорочни и долгорочни.

БАНКАРСКИ КРИЗИ –Банкарски кризи (анг. banking crises, гер. Bankenkrise) претставуваат губење доверба во банка која предизвикува масовна навала на вложувачите со барања за повлекување на средствата. Тоа некогаш беше мошне често, но со воведувањето на државно осигурување на депозити и построгата регулација во банкарството тоа сега е поретко. Банкарските обврски се состојат воглавно од депозити по видување, а банкарските средства се неликвидни, т.е. системот во целост не може да им исплати на вложувачите ако сите одеднаш се појават на шалтерите на банката. Солвентна банка со голем број на барања за подигање на влогови може своите средства да

Економско-финансиски лексикон

ги продаде на другите банки на пазарот, како, на тој начин, би ги задоволила желбите на вложувачите.

Меѓутоа, банкарскиот систем во целост не може да ги апсорбира барањата на сите вложувачи во сите банки. Наклонестоста кон кризи е помала ако постои Централна банка и која навреме ќе интервенира и ако наместо голем број помали банки да постои помал број на банки кои ги усогласуваат своите дејности.

БАНКАРСКА ЛИНИЈА –Банкарска линија (анг. bank line, credit line, гер. Banklinie, Kreditlinie) претставуваат различни облици на изрични или прекутни спогодби за меѓусебно кредитирање на банките на определен рок, со надоместок и провизија или без нив.

1. Меѓусебна спогодба за кредитирање во врска со работите од платен промет;
2. Одобрување кредит од банка на банка до определен износ и на договорена рок, обично за меѓусебно одржување на ликвидност;
3. Кредит од банка на банка во странство, со што, на тој начин, на товар на кредитната линија би се финансирал извозот на комингентите на банката кредитор;
4. Долгорочни кредитни аранжмани на Меѓународната банка за обнова и развој со банките од земјите членки за финансирање на посебни намени.

Економско-финансиски лексикон

БАНКАРСКИ НЕУСПЕХ- (анг. bank failure, bank crash, гер. Bankkrach) претставува затворање на банка поради неможност да ги исполнува своите обврски на плаќања. Таквата ситуација се предизвикува од разни фактори:

1. Растечки каматни стапки, кои делуваат на банката со високо учество на одобрени кредити по фиксна каматна стапка;
2. Лоши економски услови во некои региони, бидејќи помалите банки не можат географски да ги диверсифицираат своите кредити;
3. Постоење на голем број мали банки на мало подрачје со една преовладувачка стопанска дејност;
4. Големи пласмани на банкарски средства преку меѓународни кредити на банки од помалку развиени земји кои не се способни да ги вратат.

БАНКАРСКИ ОБВРЗНИЦИ –Банкарските обврзници (анг. bank bonds, гер. Bankschuldverschreibungen) претставуваат среднорочни и долгорочни хартии од вредност со фиксен принос кои ги издаваат банките и врз основа на кои позајмуваат средства на пазарот на капитал.

Банкарските обврзници најчесто ги емитуваат инвестиционите банки заради обезбедување средства за пласмани. Се издаваат врз основа на посебна одлука на банките, а по својата

Економско-финансиски лексикон

правна природа и облик се слични на обврзниците на државен заем.

БАНКАРСКИ ОПЕРАЦИИ – Банкарски работи (анг. bank business, гер. Bankgeschäfte) претставуваат севкупност на работите кои се овластени банките да ги извршуваат во рамките на своите дејности. Најчесто тие се делат на: пасивни, активни, неутрални и сопствени банкарски работи-операции.

Кај пасивните работи банката е должник и на својот долг плаќа камата. Активните работи се работи кај кои банката се појавува како доверител и на позајмените средства наплатува камата. Неутралните работи се работи кои банката како посредник ги извршува за сметка на клиентите а како надомест наплатува провизија. Кај сопствените работи банката не е посредник, туку работи за сопствена сметка.

БАНКАРСКИ ПАРИ - (итал. banco - клупа, работна маса, тезга, банка), сите краткорочни парични побарувања или побарувања по видување на жиро и тековните сметки кај банките, буџетските и други сметки, преку кои може да се врши платниот промет. Синоним: депозитни пари, жирални пари, скриптурални пари, пресметковни пари, невидливи пари.

Економско-финансиски лексикон

БАНКАРСКО ПОКРИТИЕ- Банкарско покритие (анг. banker's cover) претставува хартии од вредност кои со златото и девизите служат како покритие за паричниот оптек. Поради зголемувањето на потребите на прометот и порастот на општествениот производ златните резерви станаа ограничувачки фактор за парична емисија. Со цел да се обезбеди доволна ликвидност на стопанството, се отстапи од принципот “сигпенсу-школата” со што пари можело да се емитираат и врз база на квалитетни меници и други кредитни инструменти кои биле доказ за зголемени потреби за трансакциски средства.

БАНКАРСКА ПРОВИЗИЈА -Банкарска провизија(енгл. bank fee, bank commission, гер. Bankprovision) претставува фиксен или варијабилан надоместок кој банката го наплатува за направени услуги (замена на валута, дознаки, чување на вредности итн.). Обично провизиите се пресметуваат и наплатуваат во процентен износ или во промили во однос на износот кој е предмет на трансакцијата, односно услугата. За операциите од мал обем обично се применува фиксен минимален фиксен износ на надоместок. Банкарска провизија претставува приход на банката. Тарифите по кои надоместокот се пресметува банките ги објавуваат како цени на своите услуги.

БАНКАРСКИ РЕЗЕРВИ- Банкарски резерви (анг. bank reserves, гер. Bankreserven, Mindestreserven) претставуваат резерви на деловни банки кои служат за обезбедување на нивна ликвидност или како инструмент на монетарно-кредитната политика со која се регулира кредитната активност на банките и количината на пари во оптек.

Обично се дели на резерва на ликвидност (а оваа, пак, на примарни и секундарни) и на задолжителна резерва. Висината на едната и другата резерва по правило ја определува Централната банка во облик стапка на резерва на ликвидност или задолжителна резерва, што претставува процент од определени депозити кои банките ги издвојуваат и се должни да ги држат на својата сметка (жиро сметка или сметка за задолжителна резерва) кај Централната банка.

Со висината на стапката на овие резерви се стекнува мултипликација на депозитите и кредитна експанзија на банките и тоа така што пропишани се повисоки стапки на резерви на банките, со што тоа претставува можност да се добие помала кредитно-депозитна мултипликација. Во некои земји политиката на резерви и задолжителна резерва на банките претставува главен инструмент на монетарно-кредитната политика, а се применува линеарно спрема сите банки.

БАНКАРСКИ СИСТЕМ НА МАКЕДОНИЈА претставува збир од финансиски институции и правни прописи (регулатива) преку кои се извршуваат и уредуваат банкарските активности во Македонија. Банкарскиот систем претставува дел од целокупниот финансиски систем на Македонија. Него го сочинуваат Народна банка на Република Македонија, комерцијалните банки, штедилниците и Фондот за осигурување депозити, како и законските и подзаконските акти од областа на банкарството.

БАНКАРСТВО - (итал. banco - клупа, работна маса, тезга, банка), стопанска дејност што се состои во промет со пари и кредити, којашто дејност ја вршат за тоа специјализирани финансиски организации - банки. Под банкарство се подразбира и науката за банките и нивните функции, како посебна економска дисциплина.

БАНКАРСКА СТАПКА- (анг. bank rate, discount rate, гер. Diskontsatz), во поширока смисла е една од каматните стапки по која Централната банка одобрува кредити; во потесна смисла и изворно значење, претставува најниска каматна стапка по која Англиската банка (Bank of England) била спремна да одобрува кредити за ликвидност

Економско-финансиски лексикон

на дисконтните куќи, т.е. на финансиските институции преку кои ги извршувала операциите на отворен пазар.

Тие кредити биле покриени со хартии од вредност, а банкарската стапка била редовно повисока од каматните стапки на пазарот на пари. Англиската банка не објавува банкарска стапка од 1972. Таа извршува операции на отворен пазар на директни трансакции со поширок круг на финансиски институции, а тие можат да земаат кредити за ликвидност од централната банка.

БАНКНОТА - (итал. banconota - банкарска белешка), потврда што претставувала обврска на банката на донесителот да му ја исплати назначената сума во злато. До I светска војна емисионите банки се обврзуваа на донесителот на банкнотата да му ја исплатат во злато, без никакво ограничување. По I светска војна ваквата обврска се напушти.

Во современи услови, означува парично законско средство за плаќање во рамките на една суверена држава. Емисионата банка е овластена да врши издавање на банкноти. Всушност, банкнотата е име за книжните пари кои претставуваат парични знаци со присилен курс и во тоа својство служат како законско средство за плаќање. Банкнотата претставува паричен симбол која има определена парична вредност. Банкнотата се издава од страна на емисиона банка. За прв пат банкнотите биле

Економско-финансиски лексикон

користени во Кина во 7 век а во Европа тие престигнале во 1660 година.

БАНКОМАТ - (анг.automated teller machine, АТМ) претставува кованица за автоматска банка или автоматски шалтер, кој овозможува пристап до некоја банкарска услуга, без човечко присуство. Првиот банкомат се појавил во САД, во 1968 година.

БАНКОР- меѓународна валута предложена од Кејнз за употреба како основа на меѓународниот монетарен систем кој бил воспоставен на крајот на Втората светска војна.На конференцијата во Бретон Вудс (Њу Хемпшир), Кејнз поднел барање да се воспостави една унија на клиринг која ќе биде во состојба да креира меѓународна ликвидност, и тоа баш како што некоја национална банка може да креира домашни пари, и која би се базирала на новата парична единица по име банкор.

БАНКРОТ (банкротство) - (итал. bancarotta - скршена клупа, односно банка; српхрв. банкрот, стечај; рус. банкротство, анг. bankruptsy, failure; фр. banq-ueroute, failite; итал. fallimento, bancarotta; гер. Bankrott), фалирање; финансиско пропаѓање на економски субјект што не може да ги исплати своите финансиски обврски. Банкротот на банка и на кое и да било претпријатие се

Економско-финансиски лексикон

јавува поради лошо работење, шпекулативни махинации, непредвиден пресврт на деловната положба, па како последица на тоа настанува состојба на неликвидност, т.е. платежна неспособност, што доведува до стечај и ликвидација на фирмата. Во време на економски кризи банкротот е почеста појава. Изведениот збор банкротира значи дека некој доживува економска пропаст. Банкрот-Распаѓањена деловниот систем на стопанска организација во ситуација во која што својот имот веќе не е во состојба да ги намира обврските.

БАРАТО - (итал. baratto - трампа), размена на стоки без посредство на пари, т.е. размена на стока за стока, трампа.

БАРЕЛ - (анг. barrel - буре, буренце), англосаксонска мерна единица за течност и волумен од разни големини; американска мера за нафта и деривати од нафта, којашто се користи во целиот свет и цената се одредува и продава во барели; во зависност од густината на нафтата, еден барел одговара приближно на 0,136 тони, односно на 0,159 m³ нафта.

БАРИЕРА - **1** вид на препрека која потешко може да се надмине од обичните препреки. **2.** било какво ограничување на меѓународното движење на стоки, услуги, капитал или други фактори на производство. **3.** бариери во трговијата (barriers to trade)- сите препреки

Економско-финансиски лексикон

кои го ограничуваат слободното одвивање на меѓународната трговија било да се од економска, културна или политичка природа.

4. Трговски бариери- државни закони, прописи, политики и практики кои или ги штитат домашните производители од странска конкуренција или вештачки го поттикнуваат извозот на одредени домашни производи.

БАРИРАН ЧЕК - (фр. barrer - прецртува) вид чек кого оној што го има може да го наплати само преку банка.

БАРТЕР - (англ. barter - трампа), 1. трампа; 2. надворешно трговска размена што се изведува во форма на трампа, т.е. стока за стока.

БАРТЕР РАБОТА- Бартер работа (анг. barter business, barter trade, гер. Bartergeschäft, Kuppelungsgeschäft) претставува облик на врзана трговија меѓу два деловни партнери или две земји според посебна спогодба. Предмети на размена се содржани во две стоковни листи на извозникот и увозникот и за секоја е предвидена највисока парична сума до која може да се изврши извоз. Договорувачите настојуваат размената да остане на ист вредносен обем. Кај секоја бартер работа пратката посебно се плаќа. Класичниот бартер меѓусебната размена ја поразбира како иста вредност меѓу

Економско-финансиски лексикон

содоговорувачите (1:1). Со спогодба за возвратно купување се регулира дека извозникот наплатува дел од својот извоз со купување на производи кои ги има увозникот негови стоки како купувач. Односот обично е 2:1.

БЕЗГОТОВИНСКО ПЛАЌАЊЕ - плаќање во прометот преку банките без употреба на готови пари. Се врши со пренос, префрлување, односно со прекнижување во банката од расположливите средства од тековната сметка на налогодавецот (должникот) на тековната сметка на корисникот. За безготовинското плаќање е потребно странките да имаат отворено тековни сметки кај банките, плаќачот да има покритие на својата сметка и на својата банка да и издаде соодветен вирмански налог. Со безготовинското плаќање се олеснува, се забрзува и се поевтинува платниот промет, од една страна, и се смалува потребата од готови пари во оптек, од друга.

БЕЗДЕЛНИЧКА КЛАСА - (српхрв. доколичка класа, англ. leisure class), со овој израз во литературата се одбележува оној дел од буржоазијата којшто економски не е активен (не управува и не раководи со својот капитал, таа функција ја препушта на платени менаџери), својот доход го влече од сопственоста на капиталот во вид на

Економско-финансиски лексикон

дивиденда и интерес, а единствено се грижи околу трошењето на својот доход за забава, уживање и безделништво. Истакнат теоретичар се смета американскиот економист и социолог Т. Б. Веблен (Thorstein Veblen, 1857-1929), кој во неговото дело „Теоријата за безделничката класа“ („The Theory of the Leisure Class“) ја анализира заедничката карактеристика на оваа општествена категорија, истакнувајќи дека се состои во тоа што производната дејност ја смета за недостојна; не се занимава со економска или каква било општествено корисна дејност; доходовната способност (високи годишни приходи) и овозможува безделнички живот и уживање.

БЕЗИСТЕН - (од пер. арап. потекло, тур. bezistan, bezestan; пер. bezistan - место каде што се продава платно; арап. без - платно), пазар под покрив, чаршија под покрив; дел од пазар под покрив; голема зграда со продавници.

БЕЗРАБОТИЦА (невработеност) - (српхрв. беспослица, незапосленост, рус. безработица, англ. unemployment, фр. chômage, итал. disoccupazione, гер. Arbeitslosigkeit), состојба кога работоспособни лица што сакаат да работат и бараат работа според своите способности, но немаат можност да ја најдат за да се вработат и да обезбедат наемнина,

Економско-финансиски лексикон

личен доход или некој друг надомест за својот труд за да ја обезбедат својата издршка како и на своето семејство.

Стапка на невработеност - претставува однос меѓу невработената работна сила и вкупното работоспособно население, што се изразува во проценти.

Безработицата е сложена општествено-економска појава. Добива форма на релативен вишок на население што е предизвикан од акумулацијата со зголемен органски состав на капиталот, односно од техничкиот развој, со воведувањето на посовршена техника и технологија во производството, поради што настанува релативно смалување на побарувачката на работна сила, а се наречува технолошка невработеност или технолошки вишок на работна сила. Се разликува течна, латентна или аграрна и стагнантна безработица.

Кај земјите во развој безработицата се јавува на специфичен начин: поради наследената заостаната структура во стопанството, скудност на капитал и неможноста така скоро да се создадат продуктивни работни места, од техничко-технолошкиот развој што релативно ја смалува побарувачката за работна сила, од несоодветната економска политика, од некористењето на повеќе смени во текот на денот и др.

Покрај видливата, безработицата се јавува и во скриена форма. Првата се искажува преку

Економско-финансиски лексикон

бројот на оние што се регистрирани дека бараат работа. Втората се гледа преку тоа што стопанските и нестопанските организации употребуваат повеќе работна сила отколку што тоа го бараат техничко-технолошките мерила, па привидно изгледа дека бројот на вработените е поголем, но според економските критериуми таа појава означува скриена безработица, а се наречува економски вишок на работна сила, што влијае врз продуктивноста на трудот, економичноста, рентабилноста и мотивираноста на вработените за работа.

БЕЈБИ БОНДЗ - (анг. baby- bonds - детски обврзници), обврзници што се издаваат во мошне мали износи, па затоа се викаат бејби бондз (детски обврзници). Овој вид обврзници особено е распространет во САД, а целта им е да се овозможи на широк круг луѓе да учествуваат во купување обврзници, со што се овозможува нашироко собирање пари.

БЕЛОРУСКАТА РУБЉА (рубелъ/ рублѐў) е официјална валута на територијата на Република Белорусија. ISO 4217 кодот на валутата е BYR и е поделена на 100 капејки. Во 2000 година, нови банкноти се воведоа за белоруската рубља со апоени од 1, 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000 и 5000 рубљи, додека подоцна се воведоа и апоени од 10 000, 20

Економско-финансиски лексикон

000, 50 000 и 100 000 рубљи во 2005 година. Денес не се користат капејките.

БЕНЕЛУКС - 1, Термин предложен во август 1946 година од страна на белгиски новинар кој се однесува на група од три земји: Белгија, Холандија и Луксембург. **2**. Економска унија на трите Бенелукс земји. Првично царинска унија, подоцна економска унија, а сега дел од Европската унија.

БЕРЗА - (хрв. burza, слов. borza; рус. биржа; лат. bursa; итал. borsa - кожено кесе, англ. stock exchange; фр. bourse; шпан. bolsa; гер. Börse), посебно организиран пазар, лоциран во определена зграда, каде што, според определени правила, редовно се тргува, обично преку посредници, со определени типизирани стоки, хартии од вредност, пари и услуги. На берзите купопродажбата се врши врз основа на примероци, на стандардни производи. Постојат специјализирани берзи: продуктни (за разни видови земјоделски производи, суровини, метали и др.); ефектни (за хартии од вредност: акции, обврзници); парични и девизни (странски пари и девизи); услуги, каде што се тргува со разни услужни дејности; берзи на трудот што претставуваат специјализирани установи или пазари на работна сила.

Изразот црна берза се употребува со значење на нелегална трговија, дејност надвор од

Економско-финансиски лексикон

нормалниот и редовниот промет, како на пр. тргување со странски пари, недостатни производи или производи што се забранети во прометот. Берза (англиски: exchange) претставува институција за организирано тргување со производи (пченица, кафе, нафта, метали итн.) или финансиски инструменти (акции, обврзници, девизи, опции, фјучерси итн.). Во зависност од предметот на тргување, берзите се делат на: стокови или меркантилни берзи, на кои се тргува со материјални добра (нафта, метали); берзи на хартии од вредност на кои се тргува со акции, обврзници, финансиски деривати и; берзи на валути на кои се тргува со валути.

БЕРЗА ЗА ЗЕМЈОДЕЛСКИ ПРОИЗВОДИ

(агро-берза) - (лат. ager - нива, поле; израз што е во врска со земјоделското производство), вид продуктна берза, којашто претставува посебно организиран пазар, на кој, според определени правила, редовно се врши купопродажба на големо на определени типизирани земјоделско-прехранбени производи.

Покрај општи, постојат и специјализирани домашни и меѓународни агро-берзи. Врз основа на Законот од 13.05.1992 г. е дадена можност за основање и функционирање на берзи за земјоделско-прехранбени производи во Република Македонија, така што во 1992 г.

Економско-финансиски лексикон

веќе е основана првата берза од овој вид под име Агро-берза - Скопје.

БЕРЗА НА ТРУДОТ - (лат. bursa; итал. borsa - кожено кесе; српхрв. берза рада; рус. биржа труда; англ. labour exchange, employment exchange, labour bureau; фр. bourse du travail; итал. ufficio di collocamento; гер. Arbeitsamt), институција што се формира и дејствува со задача да го организира пазарот на работна сила, да ги усогласува односите меѓу понудата и побарувачката на работна сила, да евидентира и да ја отстранува безработицата и да води грижа за проблемот и перспективата на вработувањето.

БЕРЗАНСКИ ОПЕРАЦИИ - (лат. bursa; итал. borsa; фр. bourse - кожено кесе), операции сврзани со купопродажба на производи и хартии од вредност чијшто цени, односно курсеви, се формираат на берзите; се разликуваат: промтни берзански операции што се извршуваат веднаш, односно со денот на склучувањето или во следните неколку дена; термински берзански операции, кај кои меѓу денот на склучувањето и извршувањето на купопродажбата минува подолго време.

БЕРЗАНСКИ ПРВ, ВТОР И ТРЕТ ПАЗАР - тргувањето на берзите со хартии од вредност се врши на три одделни специфицирани

Економско-финансиски лексикон

пазари. Првиот и вториот пазар се официјални, а третиот пазар неофицијален. Со берзанските прописи се утврдуваат условите за учество на секој пазар одделно. Берзата ги објавува извршените трансакции за сите три пазари.

БЕАР МАРКЕТ - (анг. bear - мечка; шпекулант на берза; market - пазар; bear market - мечкин пазар), метафоричен израз за ситуација на пазарот (берзата) на хартии од вредност или пари кога нивните цени паѓаат поради тоа што многу нивни сопственици ги продаваат. Спротивно: бул маркет.

БЕРТРАНД-ОВА КОНКУРЕНЦИЈА (Bertrand competition) –конкурენција помеѓу две или повеќе фирми кои ја карактеризираат тоа што секоја фирма претпоставува дека е/се цената/ите на нејзините ривали е/се фиксина/и. Тоа претставува мошне суров (ригиден) облик на конкуренција со кој се карактеризира ценовната војна или војна на цени.

БЕСА - (фр. baisse - снижување, паѓање), берзански израз што означува паѓање на цените на стоки и хартии од вредност со кои се тргува на берзите. Кај терминските купопродажби настануваат посебни форми на шпекулација при случај на беса. Спротивно од беса е хоса.

БЕСКОНЕЧЕН ПЕРИОД НА ДРЖЕЊЕ –

Бесконечен период на држење (анг. infinite holding period) претставува држење на имот кој не е временски ограничено. Се претпоставува дека имотот ќе биде држан во сопствеништво вечно, т.е. дека приходи од имотот постојано ќе пристигнуваат. Од таква претпоставка се тргнува при определување на цената на имотот чиј период на амортизација не е временски ограничен. Тоа се, пред се, акции, иако може да се применува на сите видови имот кој дава приходи, а не е подложен на трошење (земја и сл.).

Ако се појде од претпоставката дека времето на држење е бесконечно, се користи следниот метод за определување на сегашна вредност на имотот: $V = D_0 + D_1/K_1 + \dots + D_n/K_n + \dots$ или при претпоставка на континуирана стапка на пораст на дивидендата g : $V = D_0/(k-g)$. Симболите означуваат: D_i – дивиденда во периодот i ; k – каматна стапка; $K = 1 + k$.

Претпоставката на бесконечен период на држење се користи воглавно во теоријата, со оглед на тоа што во практиката вредноста на акциите воглавно се определува на тој начин што заработката се множи со определен мултипликатор кој во практикант, зависно од каматната стапка и стабилноста на претпријатието варира помеѓу 6 и 20. На тој мултипликатор емпириската вредност е за

$1/(k-g)$.

БЕСЦАРИНСКА ПРОДАВНИЦА - малопродажни места кои се ослободени од плаќање на одредени локални или национални даноци и давачки. Кои производи можат да се продаваат без царина зависи од начинот на кој тие можат да се продаваат, како и од процесот на пресметка на давачката или враќање на истата. Сепак, некои земји наметнуваат давачки за стоки кои биле купени без царина во друга земја или кога вредноста или количината на таквите стоки ја надмине дозволената граница. Бесцаринските продавници обично се наоѓаат во меѓународните зони на меѓународните аеродроми и поморски пристаништа, но стоки без царина можат да се купат и во самите патнички авиони и бродови. Првата бесцаринска продавница е основана во 1947 година на аеродромот Shannon во Ирска од страна на Brendan O'Regan. Дизајнирана со цел да обезбеди услуги за транс-атлантските патници, кои обично патувале меѓу Европа и Северна Америка и чии летови запирале за гориво, таа многу брзо постигнала успех и нејзиниот пример бил прифатен ширум светот.

БИД - (анг. bid - понуда, нудење цена), збор со кој во берзанскиот промет се означува понудата.

Економско-финансиски лексикон

БИЗНИС - (анг. business - работа, активност, деловност), англоамерикански израз, којшто во поширока смисла означува секоја работа (дејност), ангажираност во некоја, која било дејност (спротивно на одмор, слободно време, безделништво); во потесна смисла овој збор изразува стопанска дејност (индустриска, комерцијална, финансиска); потоа, означува занимање, занимање со некоја дејност; па претпријатие (индустриско, трговско). Во улога на придавка изразува други содржини, како на пример: busi-ness cykles (стопански, односно економски циклуси), businessman (деловен човек), business school (школа, колеџ, факултет за стопански студии) итн.

Зборот бизнисмен означува деловен човек што се занимава со некоја дејност заради добивање економска корист.

БИЗНИС ПЛАН - Бизнис планот е формален извештај составен од одредени цели, причините заради кои се верува дека тие цели се достижни, и план за постигнување на тие цели. Исто така бизнис планот може да содржи и задни информации за организацијата или тимот кој се обидува да ги постигне тие цели.

Бизнис целите може да се дефинираат како цели на профитни и цели на непрофитни организации. Профитните бизнис планови типично се фокусираат на финансиските цели,

Економско-финансиски лексикон

како што се профит или создавање на богатство. Непрофитните бизнис планови и бизнис плановите на владината агенција тежнеат кон фокусирање врз организационата задача, која претставува основа за нивната владина состојба или нивната непрофитна состојба при ослободување од даноци; односно и покрај тоа непрофитните бизнис планови може да се фокусираат на оптимизирачкиот приход. Во непрофитните организации при обидот да се израмне задачата преку маргиналност или приход, може да се развие креативна затегнатост. Бизнис плановите исто така може да се стремат кон промени во перцепцијата и квалитетот на потрошувачот, клиентот, плаќачот на даноци, или на една поголема заедница. Бизнис планот кој како свои основни цели ги има промените во перцепцијата и квалитетот се нарекува пазарен план.

БИЗНИСМЕН - (анг. business-man - деловен човек, стопанственик), деловен човек, стопанственик; човек што се занимава со некоја стопанска дејност заради добивање економска корист, како сопственик на фирма (претпријатие), партнер, претприемач, функционер на претпријатие. Мотивот за ангажирање со некој деловен потфат е профитот .

Економско-финансиски лексикон

БИЗНИС СКУЛ (ШКОЛА) - (анг. busi-ness - деловност, стопанска дејност, school - школа, училиште, факултет, business school - колеџ, факултет, универзитет за деловни, т.е. стопански студии), виша школа, висока школа или дел од неа, универзитет (или дел од него), политехника (анг. polytechnic - виша или висока школа), каде студентите изучуваат предмети од областа на бизнисот (економија, менаџмент, комерција итн.) и професионално се обучуваат за проблемите на бизнисот.

БИЗНИС ЦИКЛУС- периодично, но нередовно движење на економската активност нагоре-надолу, кое се мери со флукуациите во реалниот БДП и останатите макроекономски варијабли. Бизнис циклусот е идентификуван како низа од четири фази: рецесија (забавување на темпото на економска активност), дно (пресвртна точка во бизнис циклусот каде контракцијата се претвора во експанзија), експанзија (забрзување на темпото на економска активност), врв (крај на експанзијата и почеток на рецесијата). Цикличните движења кај големите земји можат да предизвикаат слични движења кај нивните трговски партнери, нешто што е необјасливо според теоријата за реални бизнис циклуси, и се наметнува како трговска загатка.

Економско-финансиски лексикон

БИКОВЕН РАСПОН –Биковен распон (анг. bull spread) претставува стратегија на вложување на пазарот на опции. Се спроведува со користење на пут опции (put opcii) и кол опции (call-opcii). Оваа стратегија ќе реализира добивка ако цената на предметот на опцијата порасне.

Биковен распон настанува со едновременно купување и продавање на опции од ист вид, исто достасување, но по различни извршни цени. Исто така, со едновременно купување и продажба на опција од ист вид, по иста цена, но со различна достасаност. Со комбинација на претходните стратегии можат да се купат и продадат опции од ист вид по различни извршни цени и различни достасаност.

БИЛАНС-(итал. bilancia - вага, терезија, рамнотежа; од лат. bilanx; анг. balance, balance sheet; фр. bilan, гер. Bilanz, рус. баланс), 1. општо значење: изедначеност, рамнотежа; однос меѓу две меѓусебно поврзани и зависни материјални или вредносни големини; 2. во книговодството: облик на прикажување на средствата и изворите на средствата во вид на двостран преглед. Левата страна од билансот се вика актива и во неа се внесуваат податоците за средствата, а десната страна се вика пасива во која се прикажуваат изворите на средствата. Страната на активата треба да е еднаква на пасивата.

Економско-финансиски лексикон

Билансот ја прикажува финансиската состојба на еден економски субјект во одредено време. Кога двете големини се изедначени, билансот е урамнотежен; обратно од тоа билансот е неурамнотежен или е тоа положба на дебаланс. Кога активата е поголема од пасивата, се вика позитивен биланс, а кога пасивата е поголема од активата, негативен биланс. Оттука изразите надворешно-трговски биланс, платен биланс итн.

БИЛАНС НА СОСТОЈБА - Во финансиското сметководство, биланс на состојба или извештај за финансиската состојба е краток преглед на билансите на некоја личност или организација. Активата (средствата), пасивата (обврските) и сопственичкиот капитал се подредени така што почнуваат од одреден датум, како на пример крајот на финансиската година. Билансот на состојба често се опишува како снимка на финансиската состојба на компанијата. Од четирите основни финансиски извештаи, билансот на состојба е единствениот извештај што се однесува на единствен момент.

Билансот на состојба на една компанија има три дела: актива, пасива и сопственички капитал. Вообичаено, прво се наведени главните категории на активата а по нив следи пасивата. Разликата меѓу активата и пасивата е позната како капитал или нето капитал или

Економско-финансиски лексикон

нето вредност на компанијата и според пресметковната равенка, нето вредноста мора да биде еднаква на актива минус пасива.

Друг аспект на гледање на истата равенка е дека активата е еднаква на пасивата плус капиталот на сопствениците. Гледањето на равенката на овој начин покажува како била финансирана активата: или со позајмување пари (долг-пасива) или со користење на парите на сопствениците (сопственички капитал). Билансите на состојба обично се презентираат со активата во еден дел а пасивата и нето вредноста во друг дел со тоа што двата дела се „салдираат“.

Евиденциите на вредностите на секоја сметка или линија во билансот на состојба обично се одржуваат со користење на систем на книговодство познат како систем на двојно книжење.

Бизнис кој целосно работи со готовина може да го пресмета својот профит со подигање на целосното салдо на сметката во банка на крајот на временскиот период како и готовината на рака. Меѓутоа, многу бизниси не се исплаќаат веднаш; тие изградуваат залихи од добра и се здобиваат со објекти и опрема. Со други зборови: бизнисите имаат актива и не можат, дури и ако сакаат, веднаш да ја претворат во готовина на крајот на секој период. Честопати, овие бизниси им должат пари на набавувачите и на даночните служби, а сопствениците не го повлекуваат целиот

Економско-финансиски лексикон

нивни првобитен капитал и профит на крајот на секој период. Со други зборови бизнисите имаат и пасива (долгови).

БИЛАНС НА ПЛАЌАЊА -систематски преглед на сите економски трансакции, извршени во определен временски период, најчесто една година меѓу резидентите на една земја и странските резиденти. Доколку станува збор за правни лица како резиденти на една земја се сметаат оние кои имаат извршено регистрација во централниот регистар според важечките законски прописи на земјата. Доколку станува збор за физички лица, тогаш како резиденти на една земја се сметаат оние што остваруваат право на жителство.

БИЛАНСИРАЊЕ - (итал. bilancia - вага, терезија, рамнотежа; од лат. bilanx), воспоставување рамнотежа меѓу две или повеќе пресметковни големини што се во меѓусебна врска. Вршење порамнување меѓу приходите и расходите.

БИЛАТЕРАЛЕН МОНОПОЛ - (лат. bi lateral is - двостран; грч. monos - еден, сам и polein - продава), пазарна положба кога на страната на понудата и на страната на побарувачката стои по еден учесник. Тоа е двостран монопол.

Економско-финансиски лексикон

БИЛАТЕРАЛЕН ОЛИГОПОЛ - (лат. *bilateralis* - двостран; грч. *oligos* - мал број, *malu* и *polein* - продава), олигополна пазарна положба кога на страната на понудата и на страната на побарувачката се наоѓаат мал број учесници во размената.

БИЛАТЕРАЛЕН ПОЛИПОЛ - (лат. *bilateralis*-двостран; грч. *poli* - многу и *polein* - продава), пазарна положба кога на двата пола на пазарот, како на страната на понудата така и на страната на побарувачката се наоѓаат голем број учесници. Овој случај овозможува пазарна положба на двострана целосна (перфектна) конкуренција .

БИЛАТЕРАЛИЗАМ - (лат. *bilateralis* - двостран), двостраност, обостраност. Во надворешната трговија овој израз означува: систем на размена и плаќање што се засновува врз спогодба меѓу две земји со пребивање на меѓусебните побарувања. Паричните средства што една земја ги остварува со извозот во некоја друга земја се врзани само за плаќање на увозот од таа земја и не можат да се користат за плаќање во трети земји, како што е во другиот систем на меѓународната размена наречен мултилатерализам .

БИЛ ОФ ИКСЧЕИНЦ - (анг. *bill* - сметка, сметкопотврда, белешка; *banknote*; *exchange* -

Економско-финансиски лексикон

размена; bill of exchange - меница), англиски израз којшто 1. во потесна смисла значи: меница; 2. а во поширока: чек, парична упатница или друга финансиска исправа врз основа на која се остварува некое побарување.

БИМЕТАЛИЗАМ - (лат. bis - двапати и metallum - метал), двојна валута; двоиметален паричен систем според кој како законско средство за плаќање полновредно и неограничено циркулираат во прометот златото и среброто, меѓу кои со закон е утврден односот на вредноста (за разлика од системот паралелни валути). Со порастот на производството на среброто, неговата вредност опаѓа поради тоа го губи значењето на вршењето на функцијата на разменско средство. Од крајот на 19 век сите земји почнуваат да го воведуваат само златото како законско средство за плаќање и со тоа настанува паричниот систем наречен монометализам. За време и по Првата светска војна книжните пари го заменуваат златото. Настана состојба, во која паричната стока - златото - да ја заменуваат парични знаци.

БИРОКРАТИЗАМ - (фр. bu-reau - маса за пишување, канцеларија, канцелариски персонал и грч. kratein - владее), 1. пошироко општествено-економско значење: економска и политичка сила концентрирана во рацете на административни и управни апарати,

Економско-финансиски лексикон

раководни и други функции; 2. монопол на одредени административни, управни и раководни структури во решавањето и раководењето на општествените и економските прашања; 3. бирократско-централистички систем на раководење и управување; 4. самоволие, непостоење на систем на општествена контрола и неполагање сметка за своето однесување; 5. нехуман однос, спречување на иницијативата на работните луѓе и граѓаните и ограничување на нивните права; 6. кариеризам, стремеж за повисоко место во хиерархиската скала на бирократијата и за стекнување економски и социјални привилегии.

БИРОКРАТИЈА - (фр. *bureaucratie*; англ. *bureaucrasy*; шпан. *burocracia*; итал. *buro-crazia*; гер. *Bürokratie*; рус. бюократия), бирократија е термин скован од францускиот збор *bureau* (се чита: биро што првобитно означувал зелена чоја на канцелариска маса, а потоа воопшто канцеларија, канцелариски персонал) и грчкиот збор *kratein* - владее. Според тоа, во буквално значење бирократијата е таква форма на владеење чиито носители се луѓето од канцелариите, чиновниците.

Всушност, терминот бирократија, означува: 1. општествен слој на професионални управувачи што настанува и се одржува врз основа на положбата, функцијата и улогата

Економско-финансиски лексикон

што ја врши во хиерархиската структура на општествениот механизам; 2. систем на општествени и политички односи во кои доминира овој слој на професионални управувачи релативно одвоен и осамостоен од општеството и надвор од досегот на демократска контрола од страна на оние со кои управува.

Бирографијата својата егзистенција ја засновува врз функцијата и положбата што ја зазема во државата и во другите хиерархиски воспоставени организации за управување и раководење, чијшто професионален апарат таа го претставува. Настанувањето и развојот на бирографијата се сврзани со издвојувањето на функцијата управување и раководење со општествените работи во посебна дејност во општествената поделба на трудот. Колку што се функциите на управување и раководење поразгранети и посложени и колку што се тие специјализирани функции повеќе монополизирани, толку и бирографијата е поразвиена и повлијателна.

Улогата на бирографијата во стопанството посебно е нагласена со оглед на комплицираноста на раководењето со современиот процес на производство и снаоѓањето на домашниот и светскиот пазар.

БИХЕВИОРИЗАМ - (анг. behavior - однесување), насока во психологијата, којашто човекот го сфаќа како биолошко

Економско-финансиски лексикон

суштество и настојува од неговите биолошки, посебно физиолошки особини да ги изведе сите негови општествени способности; ја негира улогата на свеста и ја сведува на физиолошки реакции на организмот, предизвикани од влијанието на околината; не го увидува социјалниот карактер на човечката свест. Од бихевиористичката психолошка теорија се прават обиди да се изгради генерална теорија за човечкото однесување којашто би била општа теоретска основа на општествените науки. Бихевиоризмот имаше извесно влијание врз економската наука, така што економските закони да се идентификуваат со психолошките и биолошките детерминанти на човечкото однесување, коишто би имале општо значење, а и на специјални подрачја на теоретското истражување, како што е теоријата на корисноста.

БЛАГАЈНА - (српхрв. благајна, слов. blagajna, рус. касса, англ. safe, treasury, booking-office, money-chest; фр. caisse, итал. cassa, гер. Kasse), просторија или место во стопанска организација и установа каде што се примаат, издаваат и чуваат пари и хартии од вредност. Уште под благајна или каса се подразбира металниот сандак во кој се чуваат готови пари и други парични документи. Лицето што ракува со готови пари и врши наплатување и исплатување се вика благајник.

БЛАГАЈНИЧКИ ЗАПИСИ - краткорочни обврзници (хартии од вредност) што ги издаваат депозитните банки, коишто на овие банки им служат за прибавување стабилни парични средства, а пак на деловниот свет (стопански организации и приватни лица) им се овозможува да ги пласираат своите привремено слободни парични средства; можат да гласат на некое име или на доносителот; ги содржат следниве поважни елементи: датумот на издавањето, паричниот износ на записот, интересната (каматната) стапка и рокот (што не може да биде подолг од 12 месеци). Благајнички записи - Се кусорочни хартии од вредност што ги издава Народна банка на Република Македонија (НБРМ) и кои претставуваат основен инструмент на монетарната политика во Македонија. Благајничките записи за прв пат се појавија на 14 февруари 1994 г. како замена на државните записи, кои во тоа време се уште не постоеја. Благајничките записи се дематеријализирани, т.е. постојат само како електронски запис, а не во хартиена, материјална форма, при што, НБРМ води електронски регистар за сопственоста на балајничките записи. Тие може да бидат со различни рокови на достасување, но најчесто се јавуваат со рочност од 28 денови. Благајничките записи спаѓаат во групата на дисконтни хартии од вредност, бидејќи на нив

Економско-финансиски лексикон

директно не се исплаќа камата, туку тие се продаваат по пониска цена од номиналната вредност (со дисконт), а на денот на довтасувањето, на нивниот сопственик му се исплаќа номиналната вредност. Оттука, разликата меѓу номиналната вредност на благајничките записи и нивната продажна вредност ја претставува заработката (каматата).

БЛАГАЈНИЧИ МАКСИМУМ –

Благајнички максимум претставува најголем износ кој смее да остане во благајната на крајот од работното време. Во текот на денот тој износ може да пречекори но на крајот од денот мора да се обезбеди целиот вишок да биде депониран на сметката на претпријатието.

Благајничкиот максимум го определуваат деловните органи на претпријатието или банката, а во исклучителни случаи може да биде определен и со законски или подзаконски акт. Со поставувањето на благајнички максимум претпријатието се брани од непотребниот ризик на држење готовина во поголем износ од неопходниот.

БЛАГОРОДНИШТВО (српхрв. plemstvo, лат. nobilitas, рус. дворянство, аристократия; анг. nobility, фр. aristocratie, no-blesse, patriciat; итал. nobilita, aristocrazia, гер. Adel), во феудализмот го сочинуваше класата

Економско-финансиски лексикон

феудалци, наспроти класата закрепостени селани - кметови. Социјалната положба и привилегиите на благородниците се засновуваа врз потеклото. За да ги приврзат кон себе, кралевите, покрај што им подарувале земја во посед, често на благородниците им доделувале разни титули: гроф, барон, лорд итн.

Буржоаската револуција ги укинува повластената социјална положба и привилегиите, но уште долго благородниците се користат со овие титули.

Исто така во робовладетелството, кај старите Грци и Римјани благородници се сметале привилегираниот слој од општеството што го сочинувале одредени фамилии, со одредено потекло.

БЛАГОСОСТОЈБА - (српхрв. благостање; слов. blaginja; рус. благосостояние; анг. welfare; фр. bien-être; итал. benessere, agiatezza; гер. Wohlstand), под овој израз се подразбира: 1. изобилство на средства за живот (материјална безбедност), односно солидно ниво на животен стандард ; 2. (според странската литература) (а) социјална грижа и социјална помош што ја обезбедува државата на сиромашните и слабоимотните; (б) разновидни бесплатни социјални услуги; во важните елементи во таканареченото општество на благосостојба спаѓаат уште: пензиското и здравственото осигурување;

Економско-финансиски лексикон

надомест на безработните и разни видови помош; 3. под благосостојба се подразбира и: положба на добра состојба на луѓето, која што се состои во постигнатата среќа, радост, задоволство, добро здравје и можности за просперитет.

БЛАНКИЗАМ - политичко движење во средината на 19 в. во Франција, коешто го добило името по францускиот револуционер Луј А. Бланки (1805-1881), активен организатор и член на тајни револуционерни друштва и учесник на лариските востанија во 1839, 1848, 1870, 1871 г.. а во затвор минал речиси 40 години. Бланки не придавал важност на организирањето и мобилизацијата на масите. Сметал дека со заговорничка дејност на мал број одбрани конспиратори може да се урне општествениот (капиталистички) систем. Неговите следбеници, бланкистите, се приврзаници на заговорничката тактика на борбата на револуционерно малцинство.

БЛАНКО - (итал. bianco - бел, чист), бел, неисполнет; само потпишана, а неисполнета исправа, формулар; 1. израз што во деловната практика (финансии, трговија) се употребува со значење: потпишување непотполнет (бел) или делумно пополнет документ, со кој потписникот во потполност ја признава обврската настаната врз основа на тој

Економско-финансиски лексикон

документ; 2. овластување со потпис без утврдување на содржината на овластувањето; 3. бланко кредит - кредит на доверба, за што не мора да постои кредитно покритие ; 4. бланко овластување - неограничено овластување.

БЛОКАДА - (анг. blockade; итал. bloccatura - опсада, опколување), форма на притисок за да се остварат некои цели од надворешната политика (економски и политички барања и отстапки). Се спроведува економска изолација на една држава (или група држави) од друга држава (или група држави).

БЛОКИРАНИ СРЕДСТВА - (анг. blockade; итал. bloccatura - опсада, опколување), средства што нивниот сопственик не може да ги користи поради законска, договорна или судска забрана; средствата можат да бидат блокирани заради неликвидност , т.е. инсолвентност , договорно орочување при земање кредит, судска пресуда, додека не се измири некој долг и сл.

БЛОК КУПУВАЊА (block booking) – ценовна стратегија според која продавачите кои имаат определена пазарна сила ги групираат сличните производи и во пакет ги нудат на помалку информираните купувачи.

Економско-финансиски лексикон

БЛОКИРАНИ ЦЕНИ (blocked pricing) – ценовна практика која спаѓа во двостепена дискриминација на цените, кога фирма која има пазарна сила наплатува поголеми цени за единица производи кои се купуваат како први, а по пониски цени за единица кои се купуваат подоцна.

БОГАТСТВО - (српхрв. богатство, слов. богатство; рус. богатство; англ. wealth, affluence; фр. richesse; итал. ricchezza; гер. Reichtum), под овој израз обично се подразбира 1. изобилство на материјални добра, пари, имот, со кои располага поединец, колектив или поширока општествена заедница; поим што е спротивен на сиромаштво и 2. постојни резерви од материјални добра во определено време. Се разликува материјално и духовно богатство. Материјалното богатство го изразува достигнатото ниво и структура на производството од сите производствени области и гранки. Духовното богатство го изразува постигнатиот степен од развојот на сите дејности од културата (науката, книжевноста, уметноста и др.). Во економската наука се разликува природно и општествено богатство .

„БОГАТСТВО НА НАРОДИТЕ” - скратен наслов на прочуеното дело на Адам Смит: Истражување на природата и причините на

Економско-финансиски лексикон

богатството на народите” (1776 г.), што претставува едно од најголемите и најзначајни дела на светската економска литература и изврши големо влијание врз економската мисла.

БОЈКОТ - (анг. boycott - воздржување, избегнување), вид политичка и економска борба што се состои во прекин на односите со некое лице, организација, држава, воздржување или одбивање на купување на некоја стока и др., поради економски, политички, морален или некој друг притисок и изнудување на некои барани отстапки. Изразот потекнува од презимето на Англичанецот Boycott. Тој бил омразен управител на еден голем имот во Ирска, против кого ирските закупци употребиле ваков вид борба.

БОЛШЕВИЗАМ - (од рускиот збор большинство - мнозинство), го означува Лениновото учење за прашањата на теоријата, организацијата, стратегијата и тактиката на партијата на работничката класа. Изразот настана со поделба на Руската социјалдемократска работничка партија на II конгрес во 1903 г. во Лондон на две крила: болшевици (мнозинство) и меншевици (малцинство). Болшевиците ги прифатија Лениновите начела за организацијата на партијата, според кои партијата ја сочинуваат

Економско-финансиски лексикон

револуционери, коишто активно работат во некоја партиска организација, со цврста партиска дисциплина и обврска да ги извршуваат донесените одлуки. Наспроти Ленин, меншевиците се заземале за принципи, според кои партијата треба да биде отворена за секого што ја прифаќа нејзината програма и плаќа членарина, без оглед на неговата активност.

БОН - (фр. bon - билет; потврда; купон; бон), општо значење: писмен документ сврзан со некое давање или земање парична или материјална вредност; дознака. Специфични значења: 1. исплатница или парична уплатница; 2. привремени книжни пари што служат место официјални пари; 3. благајнички бон; банкарски бон; 4. купон којшто претставува средство за набавка на рационализирана стока во време на рестрикции.

БОНА ФИДЕ - (лат. bonus - добар, честит, fides - верба, bona fide - чиста совест, добра верба, добра намера), совесност, чесност; чесно, совесно и исправно однесување, со добра намера во односите со други луѓе; коректен однос кон партнерот и обврските што произлегуваат од договорот. Бона фиде е општоприфатен принцип во однесувањето во деловниот свет. Да се однесува бона фиде значи да се користат своите права во согласност и со почитување на туѓите права.

Економско-финансиски лексикон

БОНИТЕТ - (лат. bonus - добар, bonitas - доброта, висок квалитет), бележи што го прават субјектот добар и сигурен должник; кредитоспособност и ликвидност, солвентност и добра позиција и репутација на должникот во деловните односи.

Бонитет на земјата - е израз за квалитетот, т.е. плодноста на земјата.

БОНИТЕТ НА БАНКА - (лат. bonus - добар, bonitas - доброта, добри својства, висок квалитет), кредитна способност на банката што се проценува според тоа како таа работи и како одговара на своите обврски.

БОНИФИКАЦИЈА - (фр. bonification - подобрување; попуст, одбивање; од лат. bonus - добар + facere - чини, прави; bonificatio), попуст, надомест, отштета, подобрување; попуст на договорена сума. Се употребува во смисла: 1. попуст или надомест што продавачот му го одобрува на купувачот за стоката што не е во согласност со договорениот квалитет или е оштетена; 2. дополнителен попуст, рабат или премија што им се дава на оние купувачи што во одредено време ќе купат над одреден износ; 3. враќање на уплатена царина за увезена стока кога таа стока се извезува.

Економско-финансиски лексикон

БОНУС - (анг. bonus - премија, екстра дивиденда; награда, добивка; од лат. bonus - добар), израз што се употребува со следниве значења: 1. еднократен додаток што во одредени услови им се исплаќа на акционерите надвор од редовната дивиденда; 2. покрај редовната наемнина или плата, посебен додаток што им се исплаќа на вработените за посебно залагање или поголем постигнат ефект од пропишаниот; 3. вид стимуланс што им го даваат продавниците на купувачите што ќе остварат поголем промет над одреден износ; 4. одредени давања на извозниците како стимуланс за извоз надвор од земјата.

БОРД - (анг. board - штица; одбор, совет, управа), 1. определен број лица што претставува избран или назначен совет, управа или одбор, на кои им е доверена управувачката, раководната и надзорничката функција во една стопанска или која било друга организација; 2. избрана или назначена група раководни лица (директори), коишто се одговорни за управувањето и раководењето на една компанија (корпорација).

БОРД НА ДИРЕКТОРИ - (анг. board of directors), група на директори на кои им е доверено управувањето и раководењето на една компанија (корпорација) или друга стопанска (финансиска) организација.

Економско-финансиски лексикон

БОРД ОВ ТРАСТИЗ - (анг. board of trustees), управа; група лица што управуваат со некоја организација, претпријатие.

БОРДЕРО - (фр. bordereau список, лист, извод од сметка), попис, список, извод, во кој за одредена намена поединечно се набројуваат, наведуваат или опишуваат одделни нешта, на пр. 1. во банкарството: список на хартии од вредност и други финансиски вредносници примени за наплата, дисконтирање, во депозит и сл.; 2. заклучница на трговски посредник за склучена сделка; 3. во шпедитерството: попис што се составува во врска со пратките.

БОРЧ - (тур. borç - долг, должење, обврска), архаичен збор, кој не се употребува во литературниот јазик, а значи долг, обврска. Борчење - должење, обврска; борчи - должи; борчлија должен, должник, обврзник, некому; должи пари или има некоја обврска кон некого.

БОСАНСКА КОНВЕРТИБИЛНА МАРКА - Конвертабилната марка е официјалната валута во Босна и Херцеговина. Марката е поделена на 100 фенинга. Името доаѓа од германската марка и германскиот фенинг. ISO 4217 кодот на валутата е BAM, а додека локален симбол е KM. Марката беше основана

Економско-финансиски лексикон

во 1995 година со Дејтонскиот договор и го замени босанскиот динар, хрватската куна и динарот од Република Српска. Марката се однесува на германската марка, главната странска валута во тогашно време. Кога се замени германската марка со евро, курсот остана ист, односно едно евро=1.95583 BAM.

БОЦВАНСКА ПУЛА е официјалната валута во Боцвана. Кодот ISO 4217 за валутата е BWP и е поделена на 100 тебе. Пула во превод значи „дожд“ на сецвански јазик. Дождот во државата е редок поради пустината Калахари и затоа е ценет. Пула исто така е национално гесло на државата, а „тебе“ значи „штит“. Зборот „пула“ исто така значи благослов.

БРАНША - (фр. *branche* - гранка, струка, гранка на дејност; англ. *branch*), струка, стопанска дејност, стопанска гранка (на пр. текстилна гранка, метална гранка итн.); специјалност, некое занимање (електричар, механичар, шофер и др.).

БРЕТОНВУДСКИ СПОГОДБИ назив за меѓународните спогодби склучени на 22.07.1944 г. во Бретон Вудс (Bretton Woods) во САД, за воспоставување на еден одреден систем на меѓународни плаќања и за таа цел основање на Меѓународниот монетарен фонд и Меѓународната банка за обнова и развој .

БРЗИНА НА ОПТЕКОТ (ЦИРКУЛАЦИЈАТА) НА ПАРИТЕ ВО ПРОМЕТОТ -

бројот на метаморфозите на стоките што ќе се изврши со парите (како разменско средство, т.е. како посредник во размената) во одредено време, односно бројот на купопродажби што ќе се извршат во одредено време со исто количество пари. Брзината на оптекот на парите влијае обратно пропорционално врз потребното количество пари во прометот. Кога се зголемува брзината на оптекот, со помало количество пари ќе може да се одвива прометот, и обратно, при побавна брзина на оптекот, ќе биде потребно поголемо количество пари во прометот.

БРИК- Акроним за четири големи земји во развој: Бразил, Русија, Индија и Кина кои рапидно растеа во раните години на 21-ви век. Алтернативно, се нарекуваат и “големата четворка“. Акронимот најде широка примена како симбол на промената во глобалната економска моќ, од развиените Г7 економии кон земјите во развој. Се проценува дека БРИК земјите ќе ги стигнат Г7 земјите до 2027 година. Овие четири земји покриваат повеќе од четвртина од светската површина и во нив живее повеќе од 40% од светската популација. Нивниот економски потенцијал е толку голем и се прогнозира дека тие можат да се најдат меѓу четирите доминантни

Економско-финансиски лексикон

економии во 2050 година. БРИКС (BRICs) е асоцијација за здружението на новите економии кое произлегува од вклучувањето на Јужна Африка во оригиналната БРИК група во 2010 година. Понекогаш им се придодава и Казакстан на оваа четворка земји. Поради својата геостратешка положба, многу бројните жители што живеат во овие земји, природните ресурси и високите стапки на стопански раст на овие земји заземаат се позначајно место во глобалната економија.

БРИТАНСКАТА ФУНТА СТЕРЛИНГ -

Државната валута на Обединетото кралство на Велика Британија и Северна Ирска. Фунтата исто така се користи како резервна валута по Американскиот Долар и Еврото. Симболот за означување на фунтата е **£** кој е базиран на римската единица за тежина, либра, **L**. Трибуквениот код (според меѓународниот стандард ISO 4217) за фунтата е *GBP*. Една фунта сочинува 100 пенс.

На курсната листа на 1 декември 2006, една фунта купувала 1.98 американски долари.

Постојат 4 видови на банкноти: £50, £20, £10, £5.

БРИТАНСКИ БУШЕЛ - англосаксонска

мера за жито и за волумен изнесува 36,348 литри.

Економско-финансиски лексикон

БРИТАНСКИ ГАЛОН - англосаксонска мера за течност и за волумен изнесува 4, 546 литри.

БРИТАНСКИ КВАРТ - англосаксонска мера за течност, волумен, изнесува 1,4 литри, 1/4 од галон.

БРОКЕР - (анг. broker - посредник), посредник во купопродажба; берзански посредник. Брокер- е страна која посредува помеѓу продавачот и купувачот. Кај сите видови на брокери заедничко е тоа што тие не се јавуваат како купувачи или продавачи, туку само како застапници на купувачот или продавачот. Во македонскиот јазик посредник идеално го преведува терминот „брокер“. Брокерска фирма или брокерско друштво е фирма која делува како посредник. Според горната дефиниција постојат повеќе видови на брокери: деловен брокер, брокер за стоки, брокер за тргување со валути, осигурителен брокер, инвестициски брокер, хипотекарен брокер, брокер за недвижности, брокер за транспорт, итн.

БРОШУРА - (фр.анг. bro-chure - книшка), тенка книга (книшка) во мека подврска, приготвена и печатена за разни намени, меѓу кои се користи и за стопански цели, особено во стопанската пропаганда .

Економско-финансиски лексикон

БРУТО - (итал. brutto - груб), во економската наука се употребува со значење на вкупна големина, без одбивање, на пр. бруто општествен производ, бруто производ, бруто инвестиции, бруто приход, бруто лични доходи итн. Спротивно од бруто е нето .

БРУТО ДОМАШЕН ПРОИЗВОД - Бруто домашен производ или БДП - (анг.gross domestic product, GDP) е еден од основните начини на мерење на големината и перформансите на една економија. Бруто домашниот производ е дефиниран како вкупната пазарна вредност на сите произведени финални добра и услуги во една земја во одреден период (вообичаено една година). Според тоа, во БДП се вклучуваат само финалните добра, т.е. се исклучува вредноста на интермедијарите производи во производството. Изразот *бруто* се однесува на фактот дека амортизацијата на капиталните фондови е вклучена во пресметката на БДП. Значи, доколку се одземе амортизацијата на капиталните фондови би се добило нето домашен производ. Значи БДП е вкупна парична вредност на производите и услугите кои се произведуваат од страна на некоја земја во определен временски период. Економистите често го користат за мерење на аутпутот на национална економија, поради тоа што тој може да ја објасни „отвореноста“ на економските

Економско-финансиски лексикон

активности.

БРУТО ЗА НЕТО - (итал. brutto - груб, тежина на стоката заедно со амбалажата; netto - чист, јасен; чиста тежина без амбалажа), израз што означува дека договорената цена се смета за вкупната тежина на стоката, заедно со нејзината амбалажа, така што производот и амбалажата заедно се мерат и наплатуваат; значи, тежината на амбалажата не се одбива од вкупната (бруто) тежина.

БРУТО ИНВЕСТИЦИИ - Ги опфаќаат сите инвестициони вложувања што потекнуваат како од средствата на фондот за акумулација, така и од средствата на фондот за амортизација.

БРУТО НАЦИОНАЛЕН ПРОИЗВОД (GNP) - претставува вкупна вредност на финалните добра и услуги произведени во текот на една година. Кога зборуваме за бруто националниот производ секогаш мислиме дека тој претставува парична вредност на сите производни добра и услуги. Тоа е така затоа што вкупното производство не може да се искаже во натурални показатели (метри, километри, литри и сл.) туку само да се сведе на заеднички израз, во парични единици. GNP секогаш се однесува на добрата и услугите произведени само во текот на една година. Во него се искажува само вредноста на

Економско-финансиски лексикон

финалните добра и услуги, оние кои се продаваат на крајните потрошувачи, иако тоа имплицитно не е наведено во неговата дефиниција, GNP ја опфаќа само вредноста на финалните добра и услуги кои минуваат преку организираните пазари каде што се евидентираат трансакциите. Од друга страна GNP е еднаков на збирот на паричната вредностна целокупната лична потрошувачка, потрошувачката на претпријатијата за инвестиционите добра, потрошувачката на државата и нето извозот во странство. GNP е најзначаен показател за мерење на достигнатиот степен на развој на стопанството, односно на развојот на една земја. За таа цел се преместува т.н. GNP per capita или бруто национален производ по глава на жител - се пресметува кога GNP ќе се подели со бројот на населението на една земја. Овој показател го покажува нивото на развиеност на една земја и животниот и општествениот стандард на развиеност на една земја и за компарација помеѓу различни земји.

БРУТО ОПШТЕСТВЕН ПРОИЗВОД (БОП) (вкупен општествен производ)- (анг. gross national product - GNP), синтетичен израз за годишниот производ на една заедница. Може да се искажува во вредносни показатели. Неговата материјална структура се состои од два дела: производи што според

Економско-финансиски лексикон

својата форма можат да служат како средства за производство (за производна потрошувачка, односно за репродукција) и како средства за живот (лична потрошувачка, за одржување на животот на луѓето). Материјалната структура на бруто општествениот производ зависи од производната структура на националното стопанство. Вредносната структура се состои од пренесената вредност и новосоздадената вредност.

Бруто општествен производ, номинален - вредноста на годишниот производ на една земја пресметан по тековни цени на стоките и услугите.

Бруто општествен производ, е еднаков на реален - номиналниот БОП коригиран за износот на инфлацијата.

БУГАРСКИ ЛЕВ - (ISO 4217: **BGN**, нумерички код 975) е официјална валута во Република Бугарија. Се дели на стотинки: 100 стотинки = 1 лев. Регулативниот орган е Бугарската Народна Банка. Валутата е во употреба од 1880 година.

На 5 јули 1999 година левот бил реденоминиран во однос 1000:1 со 1 нов лев, што било еднакво на 1 германска марка.

БУКИНГ - (анг. book - книга; книжи; се запишува во книга; откупува однапред; купува билет; резервира; booking), 1.

Економско-финансиски лексикон

книжење, запишување; 2. најава и запишување за доаѓање на гостин во хотел; резервација на соба во хотел; 3. најава, односно резервација на авионски, железнички билет итн.

Букира - резервира (соба во хотел, карта и др.); запишува во книга; најавува доаѓање во хотел со што врши резервација, купување билет за превоз, за некои видови приредби итн.

БУЛ МАРКЕТ- (анг. bull - бик; берзански шпекулант, market - пазар; bull market - биков пазар), метафоричен израз за ситуација на берзата кога цената на хартиите од вредност, стоките или валутите се зголемува, па се создава психоза на купување, бидејќи се очекува пораст на цените. Спротивно: бер маркет (мечкин пазар).

БУМ - (анг. boom - татнеж, порој; брз напредок во стопанството), 1. општо стопанско значење: брз пораст и подем во стопанската активност; 2. една од фазите на стопанските циклуси, кога стопанството се наоѓа во полет, за разлика од другите фази: депресија и оживување. Спротивно од бумот е сламп (анг. slump - пад, нагло паѓање на стопанската активност).

БУРЖОАЗИЈА - (фр. bour-geoisie - граѓанство), во теоријата со овој израз се

Економско-финансиски лексикон

означуваат сопствениците на средства за производство, кои ангажираат наемна работна сила за да работи со нив, со што се прави разлика со поимот ситна буржоазија, којашто работи со сопствени средства за производство или се занимава со некои професионални дејности; тоа е всушност капиталистичката класа во капиталистичкото општество. Во зависност од карактерот на капиталот што го поседува, се разликува индустриска, трговска, финансискобанкарска и селска буржоазија и со оглед на видот на сопственоста на капитал се влече соодветен доход во форма на профит, интерес, дивиденда и рента.

Од историско гледиште, урнувајќи го феудализмот, буржоазијата го окрупни ситното расцепкано производство, изврши концентрација и централизација на капиталот и врз основа на тоа на мошне високо ниво ја подигна продуктивноста на трудот и изврши поопштествување на производството и трудот. Со развивањето на крупната индустрија таа го разви националниот и светскиот пазар и со тоа го забрза развојот на производните сили. Економската моќ и овозможи на буржоазијата да остварува и политичка моќ.

Во повисоката фаза од развојот на капитализмот, буржоазијата сè повеќе се одвојува и оддалечува од некогашната непосредна поврзаност со процесот на производство и воопшто со економската

Економско-финансиски лексикон

функција. Настанува разделување на капиталот на сопственост од капиталот во функција. Таа сè повеќе ги пренесува своите функции (организаторски, контролни, наредбодавачки, па дури и управувачките) на платени менаџери, кои прераснаа во посебен општествен слој.

На преодот од феудализмот кон капитализмот зборот буржоазија е назив за граѓанството, наспроти на вишите сталежи на феудалното општество - благородништвото и свештенството

БУТАНСКИ НГУЛТРУМ (ISO 4217 код BTN, сонгка: འབྲུག་ཀྲིམ་) е официјалната валута во Бутан. Валутата е во оптек од 1974 година. Еден нгултрум е поделен на 100 чертуми.

Нгултрумот се вовел во 1974 година кога ја заменила бутанската рупија. Нгултрумот има иста вредност како и индиската рупија. Бидејќи Индија била важен фактор за економијата на државата, нгултрумот е сврзан со индиската рупија. Нгултрумот не се заменува слободно со останати валути, туку со индиската рупија.

БУЧНИ ТРГОВЦИ (noise traders) – учесници на организирани пазари, како што е пазарот на акции, кои се лошо информирани или ирационални, и кои поради тоа создаваат збрка со врева (бука), пропратено со исклучително непредвидливи однесување.

Економско-финансиски лексикон

БУЏЕТ - (анг.фр. budget од старофранцускиот *bugette* - вреќичка), пресметка на приходите и расходите на државата, односно општествено-политичката заедница, што се донесува однапред за едно определено време, по правило за една година. Буџетот јасочинува финансиската основа на потрошувачката на државата. Во буџетот се утврдуваат изворите и видовите на приходите и расходите по намени и органи што ќе ги извршуваат. Обемот и структурата на приходите и големината на расходите во буџетот треба да бидат усогласени. Буџетските приходи се состојат од паричните средства што се собираат од доходот на стопанските организации и од населението со посредство на даноци и други давачки. Со средствата од буџетот се остваруваат економски, социјални, политички и други цели. Зборот **буџет** потекнува од латинскиот збор *bulga* со кој се означувала кожна торба која при поднесување на барањата на парламентот ја отворал министерот за финансии. Подоцна овој збор доживеа трансформација во старофранцускиот збор *budgette* за да потоа помине во В. Британија и се модифицира во зборот *budget*. Денес зборот *буџет* е општо прифатен во најголем број на земји во теоријата и практиката. Постојат повеќе дефиниции за буџетот, и авторите на различен начин приоѓаат кон дефинирање на

Економско-финансиски лексикон

буџетот. Класичарите буџетот го дефинираат како акт на предвидување на приходи и расходи на државата. Според СТОУРМ буџетот претставува акт со кој се предвидуваат приходите и расходите на државата за период од година дена. Исто така за буџетот се смета дека тој е акт на претставничкото тело (парламентот) со кој се предвидуваат и однапред одобруваат, за иден период (по правило за една година) распределбата на приходите и расходите во рамките на финансирањето како и во врска со политичката и социјалната природа. Постои сфаќање дека буџетот претставува закон во формална смисла на зборот, или попрецизно само по својот надворешен облик.

БУЏЕТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА претставува годишен план за финансирање на функциите и обврските на Р. Македонија, на единиците на локална самоуправа и на фондовите, а се состои од годишна проценка на приходите и на трошоците по намени. Под годишна проценка се подразбира фискална година од 12 месеци, која почнува на 1 јануари, а завршува на 31 декември од секоја календарска година и важи само за фискалната година за која е донесена. Со закон се уредува постапката за изготвување, донесување и извршување на буџетот. Првата фаза на буџетската организација е онаа каде што буџетот настанува и се изградува.

Економско-финансиски лексикон

БУЏЕТСКА ГОДИНА - Временски период за кој буџетот се донесува и се извршува. Таа трае 12 месеци, но не мора да се совпаѓа со календарската година како што е кај нас и во други земји (на пр. во САД започнува на 1 јули, а завршува на 30 јуни идната година, додека во Велика Британија почнува на 1 јуни, а завршува на 31 мај следната година).

БУЏЕТСКА РАМНОТЕЖА - Означува состојба кога износот на расходите и износот на приходите во буџетот се изедначени.

БУЏЕТСКИ ДЕФИЦИТ - лат. deficere - недостасува; deficit - кусок), состојба во буџетот кога за некој износ расходите се поголеми од приходите. Буџетскиот дефицит означува негативна разлика во буџетот.

БУЏЕТСКИ ПРИХОДИ - (фр.анг. budget - од старофранцуски bugetto - вреќичка), приходи од кои се финансираат буџетските расходи на државата. Главен извор на приходите на буџетот на современите држави се приходите што се собираат со оданочување (тука влегуваат и царините). Покрај приходите од даноци сè позначаен извор на приходите на буџетот се средствата што се собираат со јавен заем, потоа доаѓаат приходите од такси и приходите од државниот имот.

Економско-финансиски лексикон

Буџетските приходи служат за финансирање на расходите на буџетот. Во системот на државните расходи значајно место заземаат воените расходи, социјалните расходи, стопанските расходи, расходите поврзани за отплата на јавните заеми, за образованието, здравството, културата, комуналните и др. расходи.

БУЏЕТСКИ СУФИЦИТ - лат. sufficere - достасува, доволен е; sufficit - претек, вишок), состојба во буџетот кога за некој износ приходите се поголеми од расходите. Буџетскиот суфицит означува позитивна разлика во буџетот.

БУШЕЛ - (анг. bushel), англиска и американска мера за жито (анг. 36, 35, односно амер. 35, 34 литри).

В

ВАЛОРИЗАЦИЈА - (лат. valere - вреди, valor - вредност; фр. valorisation - утврдување на вредноста), 1. вреднување, ценење;

Економско-финансиски лексикон

определување вредност, односно цена на нешто; 2. утврдување т. е. сообразување на книговодствената вредност на основните средства (средствата на трудот), а исто така на стоките, на хартиите од вредност, според пазарната вредност.

Валоризацијата има особено значење за основните средства. Со таа мерка се спречуваат неоправданите загуби. Така, напр., од купувањето на основните средства до нивното заменување со нови, минуваат години. За тоа време настануваат промени во цените, обично растат. Ако амортизационите отписи се водат според набавната цена, ќе се случи сумата во фондот за амортизација да не достига за да се изврши обнова на основните средства. За да не дојде до тоа, стопанските организации се принудени или со закон се задолжени да вршат валоризација на основните средства, односно нивната книговодствена вредност да ја израмнуваат со пазарната вредност. На тој начин се одржува куповната сила на фондот за амортизација за нормално обновување на основните средства, односно за нормално одвивање на простата репродукција на основните средства.

Изразот валоризација се употребува и во однос на пензиите со значење сообразување, усогласување на номиналните износи на пензиите според животните трошоци или движењето на личните доходи на вработените.

Економско-финансиски лексикон

ВАЛУАЦИЈА (валвација) - (анг. valuation - процена, проценета вредност, од value - вредност; вреднува, проценува), **1.** процена, пресметка; **2.** процена на нешто во парична форма;определување или оценување на вредноста на нешто; **3.** процена на некоја сопственост; **4.** проценување или определување на пазарната вредност на нешто.

ВАЛУТА - (итал valuta - вредност, пари, анг. currency), се употребува во смисла: **1.** парите како законско средство на плаќање во некоја земја, т.е. монетарна (парична) единица; **2.** ознака за странска парична единица, за ефективни странски пари; **3.** уште има значење за денот на стасувањето на некое побарување. Валутата претставува единица за размена, односно за управување на односот помеѓу добрата и услугите. Таа претставува форма на пари, каде што парите се дефинирани како средство за размена. Валутна или монетарна зона е регион во кој одредена валута има доминантна примена на пазарот на размена. За да се управува пазарот помеѓу валутните зони, постои курсот, односно вредноста на една валута во однос на друга. Валутите можат да се окарактеризираат како фиксирани или слободни, базирани на нивниот режим на размена.

Економско-финансиски лексикон

Во поголемиот број случаи, државата има монополска контрола врз дотурот и производството на сопствената валута. Земјите членки на Европската Монетарна Унија, се исклучок од ова правило, каде што оваа функција ја има Европската Централна Банка. Во Република Македонија официјална валута е Денарот и изнесува приближно 0.016 Евра за 1 Денар.

Потеклото на валутата е во 2000 година пред Христа. Се претпоставува дека валутата е воведена врз база на два основни изума. Потребата на бројачи за да се осигура дека стоката која се испорачува е идентична со таа која што го започнала патувањето, и употребата на сребрени прачки како средства за размена.

Првите деривати во форма на монети се појавуваат некое време подоцна.

ВАЛУТЕНКУРС - (итал *valuta* -вредност, пари), интервалутарен курс , цени на странските валути изразени во домашна валута, т.е. домашни пари.

ВАЛУТЕН ОДБОР (англиски: *currency board*) претставува екстремна варијанта на режимот на фиксен девизен курс, во кој издавањето и повлекувањето примарни пари зависи од приливот и одливот на девизните резерви на централната банка. Валутниот одбор ги има следниве основни

Економско-финансиски лексикон

карактеристики: врзување на домашната валута за некоја стабилна странска валута; автоматска внатрешна конвертибилност, т.е. безусловна обврска на централната банка за замена на домашната валута за странската валутата по фиксен курс; законска подлога на системот, т.е. со закон се пропишува обврската на централната банка и владата да го спроведуваат валутниот одбор. Основната карактеристика на валутниот одбор е тоа што домашната валута се врзува за некоја странска стабилна валута. Притоа, девизниот курс се утврдува во зависност од девизните резерви на централната банка, износот на нејзините монетарни обврски, пазарниот девизен курс итн., но заради психолошки причини, девизниот курс обично се утврдува во некој заокружен износ, на пример 1:1, 1:10, 1:100.

ВАЛУТНА ПОЛИТИКА - (итал. valuta - вредност, пари), во поширока смисла, парична политика, т.е. монетарна политика, а во потесна смисла: политика на интервалутарен курс, односно девизна политика.

ВАЛУТНА УНИЈА—(парична унија – лат. moneta- ковани пари и unio- сојуз), организација создадена со спогодба на две или повеќе држави заради решавање на монетарни прашања од заеднички интерес. Врз основа на таа спогодба се уредуваат нивните меѓусебни валутни односи, или се

Економско-финансиски лексикон

прогласува единствена пресметковна валута за нивните меѓусебни пресметка или се воведува единствена валута во рамките на монетарната унија.

ВАРИЈАБИЛЕН КАПИТАЛ- станува збор за капитал што се вложува во наемна работна сила што во процесот на производство ја пренесува потрошената вредност од средствата за производство на новиот производ, ја репродуцира својата вредност, т.е. наемнината и за капиталистот создава вишок на вредност.

ВАРИЈАБИЛНА КАМАТНА СТАПКА—е променлива каматна стапка, се менува како резултат на промените на финансискиот пазар, и е врзана за референтна каматна стапка (EURIBOR, LIBOR, BELIBOR).

ВАРИЈАБИЛНИ ТРОШОЦИ - (лат. variabilis - променлив), променливи трошоци, чијашто големина зависи од обемот на производството, односно тоа се трошоци што се менуваат со менувањето на степенот на користењето на капацитетот. Во варијабилни трошоци влегуваат: трошоците за сировина и материјал, енергија, за работна сила и сл. Варијабилните трошоци се еднакви на вкупните трошоци смалени (минус) за фиксните трошоци.

Економско-финансиски лексикон

Варијабилните трошоци се делат на: пропорционални, што се зголемуваат или се смалуваат во ист сразмер во кој се зголемува или се смалува обемот на производството; непропорционални, што се зголемуваат повеќе односно помалку отколку што се зголемува или смалува обемот на производството (прогресивни и дегресивни трошоци).

ВАРИЈАЦИЈА - (лат. variatio - различност, промена, отстапување од нешто), **1.** промена, менување, отстапување од нешто; **2.** во статистиката и економијата означува промени или отстапувања од главното движење или насока на некоја економска појава.

ВАТ - англиска скратеница од value added tax - vat, а значи данок на додадена вредност.

ВАУЧЕР - англ. voucher - признаница, потврда, доказ), признаница, писмен документ кој покажува дека парите се платени. Во деловните односи овој израз значи писмен доказ за склучена деловна работа, договор, а посебно во туристичкиот промет означува писмен доказ за платено или ангажирано сместување, исхрана, превоз и сл.

ВГРАДЕН КАПАЦИТЕТ - (лат. capacitas - обем, простор, способност), израз што во стопанската практика означува технички

Економско-финансиски лексикон

капацитет на машината, група на машини или целата постројка, определен од нивните технички карактеристики. Се нарекува и теоретски и идеален капацитет. Всушност, тоа е оној капацитет на производството што може да се постигне во зависност од физичките закони и физичките услови под кои работи средството на трудот, при што не се земаат предвид потребите за одржување, ладење и воопшто „одморување” на средството. Вистинскиот капацитет редовно е помал од вградениот капацитет: прво, поради потребното време на одржување, ладење, „одмор” и сл. и второ, поради намалување на почетниот капацитет на средствата на трудот како последица на физичкото абење.

ВГРАДЕНИ СТАБИЛИЗАТОРИ (автоматски стабилизатори) - (лат. *stabilis* - цврст, постојан; *stabilitas* - постојаност, цврстина), однапред утврдени мерки што автоматски доведуваат до промени на нивото на јавните (државните) приходи, односно на јавните расходи, без мешање на државата, а со самото тоа до антициклично дејствување, т.е. до отстранување, односно до смалување на причините што предизвикуваат определени нарушувања во стопанството. Можат да бидат: еднострано ориентирани (само на јавните приходи или само на јавните расходи) и двострано ориентирани (и на јавните приходи и на јавните расходи).

Економско-финансиски лексикон

За најзначаен автоматски стабилизатор во системот на јавните приходи се смета прогресивниот данок на доход. Во време на полет на стопанството сумата собрана со оданочувањето на доходот се зголемува побрзо од зголемувањето на доходот, што влијае за смалување на потрошувачката на физичките и правните лица, а во времето на депресија оптоварувањето со данокот на доход побргу се смалува од смалувањето на доходот на даночните обврзници, што има позитивно влијание врз зголемувањето на потрошувачката.

Вградените стабилизатори автоматски дејствуваат врз нарушената рамнотежа во стопанството и заедно со други мерки на стопанската политика придонесуваат за остварување на целите на стабилизационата политика на државата

ВЕБЛЕНОВ ЕФЕКТ - според американскиот економист Т. Веблен (1857-1929), спротивно на општиот закон на односите меѓу цената и побарувачката (кога цената расте, побарувачката опаѓа и обратно), со зголемувањето на цената на некои луксузни артикли се зголемува побарувачката за нив кај луѓето од многу високите доходовни групи, т.е. кај многу богатите (буржоазијата и аристократијата) поради снобизам, а со паѓање на цената се смалува побарувачката поради тоа што се создава можност поширок

Економско-финансиски лексикон

круг луѓе да можат да купат такви артикли. Со купувањето и со поседувањето ексклузивни скапи предмети се сака да се покаже, т.е. да се истакне сопствената посебна положба во општеството, припадноста на „високото” општество. Додека Гифеновиот парадокс е одраз на сиромаштвото. Вебленовиот ефект е одраз на богатството на одредени општествени групи и класи.

ВЕРИЖНИ ИНДЕКСИ -Верижни и базични индекси спаѓаат во групата на индивидуални индекси. Верижни индекси уште се нарекуваат индекси со променлива база, затоа што за разлика од базичните индекси кои што имаат фиксна база, базата на верижните индекси се менува. Верижните индекси претставуваат однос помеѓу нивото на појавата во набљудуваниот(тековниот) спрема нивото на појавата во претходниот временски интервал.

Верижните индекси покажуваат за колку процентити вредноста на појавата во тековна година се променила (зголемила или намалила) во однос на вредноста на појавата во претходната година. Доколку верижниот индекс од еден во друг период се зголемил, тоа значи интензивирање на темпото на пораст. Од друга страна доколку индексот се намалил тоа значи забавување на темпото на пораст.

Економско-финансиски лексикон

Верижните индекси се релативни броеви. За да ги пресметаме верижните индекси треба да ги имаме апсолутните вредности за појавата која ја разгледуваме.

Верижниот индекс за прва година не може да се пресмета, затоа што немаме информација за годината која претходи.

Откако ќе ги добиеме верижните индекси доколку сакаме да искажеме колку појавата се зголемила или намалила во проценти, тогаш од индексот одземаме 100. Доколу верижниот индекс изнесува 100, тоа значи дека во појавата немаме промена.

ВЕРИЖЕН СИСТЕМ НА РАБОТА - вид индустриско производство каде што работните операции се вршат една по друга по еден одреден ред, така што предметот на трудот оди од едно до друго место сè додека не излезе готов производ.

Предметот може да се пренесува рачно, со преносни средства (колички, кранови и др.) или на подвижна лента.

Со верижниот систем на работа се зголемува продуктивноста на трудот.

ВЕРИЖНА ТРГОВИЈА - препродажба на стока меѓу повеќе посредници во прометот. Нормално би било патот на движењето на стоката да биде од производителот, преку трговијата на големо, трговијата на мало, до потрошувачот (за стоките за лична

Економско-финансиски лексикон

потрошувачка). Со уфрлување на други посредници, се зголемуваат прометните трошоци и продажните цени. Честопати верижната трговија има шпекулативен карактер и се врши на фиктивен начин, препродажбата се одвива без стоката да се појави.

ВЕРТИКАЛНА ПОДЕЛБА НА ТРУДОТ- (англ. division of labour; франц. division du travail; итал. divisione del lavoro; шпан. divisione del trabajo; герм. Arbeitsteilung; рус. разделение труда). Вертикалната поделба на трудот може да се подразбира на макро и микро ниво. На макро ниво вертикалната поделба на трудот претставува општествено-економската поделба на трудот која се јавува како општа, посебна и поединечна поделба на трудот и се разликува вертикална поделба на трудот: на примарни, секундарни и терцијарни дејности. На микро ниво вертикална поделба на трудот се зема на работен колектив и на ова ниво вертикалната поделба на трудот претставува поделба на работниот колектив на групи на истородни работи. Вообичаено е работниот колектив да се дели на две групи и тоа работници (директно ангажирани во производство) и службеници. Во управувањето и раководењето се подразбира и поделба на трудот на различни хиерархиски степени.

Економско-финансиски лексикон

ВЕРТИКАЛНА ИНТЕГРАЦИЈА - (лат. verticalis - исправен, прав; integratio - спојување на делови во целина), облик на поврзување, здружување или обединување на стопански организации по вертикална линија на сукцесивни или фазни технолошки, односно производствени процеси преку кои тие организации ја поврзуваат и обединуваат својата деловна активност (на пр. производство на железна руда.сурово железо, полупроизводи од железо и готови производи од железо; поврзување или обединување на предилници, ткајачници и конфекција итн.). Тоа означува производство кое подразбира неколку фази во процесот на обработка на производите во рамките на истата фирма.

ВЕРТИКАЛНИ СТРАНСКИ ИНВЕСТИЦИИ -воспоставување на производствени капацитети во повеќе земји, при што секоја од фирмите произведува еден или повеќе делови и компоненти во рамките на посебни производни фази, што подоцна се склопуваат во една целина-финален производ.

ВЕРЕСИЈА - (тур. veresi - продажба или купување на почек, односно на кредит), израз што порано се употребувал кај нас, а означува продажба, односно купување на почек, односно на кредит.

Економско-финансиски лексикон

ВЕТО - (лат. veto - забранува, не дозволува, спречува), приговор, забрана, одбивање; право на поединец или орган да може со својот глас да спречи донесување некоја одлука; одбивање да се даде глас за некоја одлука, без кој таа не може да биде донесена. Во Обединетите нации, право на вето имаат постојаните членови на Советот за безбедност.

ВИРМАН (фр. virement - обрнување, вртење, префрлање на средства од една на друга сметка), пренос на некој паричен износ од една сметка (конто) на други кај безготовинското плаќање . Овој израз се употребува уште и во смисла на самиот налог за плаќање.

ВИРМАНСКИ НАЛОГ - во безготовинскиот платен промет налог од сопственикот на сметката на банката да изврши пренос во корист на друга сметка заради плаќање.

ВИРМАНСКИ ПЛАТЕН ПРОМЕТ - вид безготовински платен промет во кој плаќањата се вршат со прекнижување од една сметка на друга сметка кај иста или кај различни банки.

ВИРМАНСКИ ЧЕК - инструмент во безготовинскиот платен промет .

Економско-финансиски лексикон

ВИС МАЈОР - (лат. vis - сила, моќ, власт; maior - поголем, повисок; vis maior - виша сила), виша сила под која се подразбира настан, природен или општествен, што не можел да се предвиди, да се спречи или да се отстрани, поради што настанала штета, за која должникот не е одговорен, а е доведен во состојба да не може да ја изврши обврската. Тоа е природен настан како поплава, земјотрес и сл., општествен настан како војна, побуна или државни мерки како на пр. забрана на извоз или увоз, ембарго, реквизиција и сл.

ВИТАЛЕН ИНДЕКС - (лат. Vitalis - животен; index - покажувач), означува однос меѓу бројот на живородените деца спрема бројот на умрените лица за определен период, помножен со 100; го покажува виталитетот на една популација, како однос на два составни дела што го формираат него.

ВИШОК НА ВРЕДНОСТА - (српхрв. вишак вредности, рус. прибавочная стоимость, англ. surplus value, фр. plus value, итал. plusvalore, гер. Mehrwert), основна категорија во Марксовата економска теорија. Претставува дел од новосоздадената вредност на стоката што останува над вредноста на работната сила, а е резултат на присвојување на вишокот на трудот на наемните работници од

Економско-финансиски лексикон

страна на капиталистите сопственици на средствата за производство.

Капиталистичкиот економски процес почнува со вложување капитал во форма на пари, со кои се купуваат според својата природа два вида сосема различни стоки: средства за производство, како материјален фактор, и работна сила, како личен фактор, и штом работната сила ќе ги дофати средствата за производство, почнува да тече процесот на производството, од кој на другата страна излегуваат новосоздадени стоки. Вредноста на овие стоки е поголема од онаа што е вложена во почетокот за износот на вишокот на вредноста што претставува определен квантум на неплатен труд на наемните работници. Кога ќе се продаде стоката, ќе се поврати вложениот и потрошениот капитал и ќе се оствари вишокот на вредноста. На тој начин се остварува целта: се оплодува капиталот, создава вишок на вредноста. Со акумулација, т.е. со капитализација на вишокот на вредноста, расте капиталот. Оттука, капиталот може да се дефинира, од една страна, како вредност што раѓа вишок на вредноста, а од друга капиталот претставува акумулиран вишок на вредноста, што во суштина значи акумулиран неплатен труд на работничката класа.

Во процесот на производството работната сила ја пренесува вредноста од потрошените средства за производството на новиот

Економско-финансиски лексикон

производ и за онолку колку што вложува жив труд за толку создава нова вредност. Пренесената (старата) вредност и новосоздадената (новата) вредност заедно ја сочинуваат вкупната вредност на стоката. Со продавањето на стоката реализираната пренесена вредност служи за обновување на потрошените средства за производство. Новата вредност што ја создава работната сила е поголема од својата сопствена вредност. Разликата меѓу овие две големини ја сочинува вишокот на вредноста, односно делот што останува од новата вредност над вредноста на работната сила, го сочинува вишокот на вредноста. Во помал дел од работниот ден работникот ја создава својата вредност (која изразена во пари добива облик на наемнина), коешто време претставува потребно работно време, а вложениот труд за потребното работно време претставува потребен труд. Времето од работниот ден, што ја минува границата на потребното работно време, претставува вишок на работно време во кое работникот дава бесплатно вишок на трудот што се материјализира во вишок на вредноста. Се користат разни методи за да се добие што поголем вишок на вредноста. Пред очите на капиталистите вишокот на вредноста изгледа како резултат на целокупниот вложен капитал и се вика профит, што всушност претставува појавна форма на вишокот на вредноста.

Економско-финансиски лексикон

Непосредно вишокот на вредноста се создава во областа на производството. Меѓутоа, тој е извор на доходите на сите видови капиталисти. Капиталистот индустријалец го дели со капиталистот трговец, со заемовниот капиталист и земјосопственикот. Поради тоа, вишокот на вредноста добива појавна форма на индустриски профит, трговски профит, претприемачка добивка, интерес и земјишна рента. Профитот, интересот и рентата својот извор го имаат во вишокот на вредноста, со други зборови во неплатениот труд на наемните работници производители. Иако појавно изгледаат како независни, самостојни големини, всушност тие се само преобразени форми на вишокот на вредноста.

Енгелс во „Анти Дириг“- истакнува дека откритието на вишокот на вредноста „претставува епохална заслуга на Марксовото дело.

Тоа решение фрли јасна светлина врз економското подрачје каде што порано и социјалистите тапкаа во најдлабок мрак, исто онака, како и буржоаските економисти. Од него датира, околу него се групира, научниот социјализам”.

Во целината на Марксовото економско учење вишокот на вредноста е логична консеквенција на трудовиот принцип на вредноста.

ВИШОК НА ПРОИЗВОД (вишок на труд и вишок на работно време) - (српхрв. вишак производа, рус. прибавочный продукт, англ. surplus product, фр. surplus produit, итал. plusprodotto, гер. Mehrprodukt), дел од чистиот (нето) производ што преостанува над потребниот производ. Од вкупниот производ кога ќе се издвои делот што е наменет за надоместување, т.е. обновување на потрошените средства за производство, останува чистиот производ што се дели на потребен производ и вишок на производ. Со потребниот производ се врши репродукција на работната сила, а пак вишокот на производ служи за проширена репродукција и за задоволување на општоопштествените и заедничките потреби.

Количеството труд што производителите го вложуваат за создавање на вишокот на производ, претставува вишок на труд. А, пак, времето во кое се вложува вишокот на труд за да се произведе вишокот на производ, претставува вишок на работно време.

Вишокот на труд, вишокот на работното време и вишокот на производ настануваат кон крајот на првобитната заедница, кога продуктивноста на трудот толку нарасна како резултат на развојот на производните сили што овозможи еден дел од чистиот производ да преостане, да не се потроши и со тоа да настане вишокот на производ. Производната способност да се создава вишок на производ

Економско-финансиски лексикон

предизвика историска пресвртница. Вишокот на производ отвори нова епоха во економскиот и целокупниот општествен развој.

Категориите потребен производ и вишок на производ, потребен труд и вишок на труд и потребно работно време и вишок на работно време имаат општо (бидејќи без вишок на производ нема економски и општествен развој воопшто) и посебно значење. Производството и поделбата на чистиот производ на потребен производ и вишок во секој начин на производство се врши на специфичен начин. Во класните општества имаат различна намена и различна општествено-економска форма. Вишокот на производ го присвојуваат класите сопственици на средствата за производство (робовладелци, феудалци, капиталисти). Во капитализмот потребниот производ се јавува како вредност на работната сила, што во форма на наемнина го сочинува доходот на наемните работници. Вишокот на производ добива форма на вишок на вредност што појавно се изразува како доход од сопственоста (во вид на индустриски профит, трговски профит, интерес и рента).

ВИШОЦИ - **1.** општо значење: секое надминување на една состојба, количество, сума преку потребната, планирана, или, пак, очекувана; **2.** количество на производи што се изнесуваат за продажба на пазар, коишто

Економско-финансиски лексикон

преостануваат по подмирувањето на сопствените потреби (земјоделски пазарни вишоци); **3.** количество на производи што се извезуваат од една земја во друга преку оние што и се потребни на сопствената земја за сопствена потрошувачка (таканаречени извозни вишоци).

ВКАЛКУЛИРАНИ, РЕАЛИЗИРАНИ И НАПЛАТЕНИ ТРОШОЦИ

(лат *calcule* - пресметувам, *cal-culus* - сметка; *realis* - стварен, *res* - ствар, предмет; фр. *réalisation* - ос гварување, извршување), за аналитички цели и од гледиштето на утврдување на финансискиот резултат (утврдување на вкупниот приход, доход, односно добивка, т.е. профит) се врши поделба на трошоците на вкалкулирани, реализирани и наплатени:

Вкалкулирани трошоци. Со настанувањето, односно со евидентирањето во книговодството на стопанската организација, трошоците добиваат карактер на вкалкулирани трошоци. Кога ќе настане еден трошок и за него ќе се оформи документ, тој ќе биде евидентиран во книговодството (првин според неговиот природен вид). Сумата на калкулирани трошоци покажува колкави се вкупните трошоци во одреден период по различни основи.

Реализирани трошоци. Со продажбата на готовите производи се реализираат

Економско-финансиски лексикон

(остваруваат) и нивните трошоци, односно се реализира и нивната цена на чинење . Реализираните трошоци се потесен поим на трошоци во споредба се вкалкулираните трошоци. Вкалкулираните трошоци ги опфаќаат сите трошоци, без оглед во која фаза на репродукцијата настанале. Трошоците содржани во реализираното производство ги опфаќаат само оние трошоци што ја сочинуваат цената на чинење на продадените производи.

Наплатени трошоци. Тоа се трошоците содржани во наплатената реализација; тие се дел од вкалкулираните трошоци и тоа оној дел што е приклучен во производите, и тоа не само продадени туку и наплатени од купувачите. Со тоа се остварува целта, трошоците се враќаат во парична форма и покрај тоа Се остварува некој износ на добивка.

ВКРСТЕНИ КУРСЕВИ - (лат. *cursus* - трка, тек; фр. *cours* - тек, течење, курс; англ. *cross rates*), курсеви на валутите на две странски земји во трета земја. Ако паритетот меѓу двете странски валути не се менува, но ако на едната странска валута курсот паѓа во трета земја, тогаш е корисно да се купува оваа валута на која курсот е снижен, па со неа да се купи валута чиј курс е непроменет и во нејзината земја да се исплати постојниот долг

Економско-финансиски лексикон

(на тој начин со помалку домашни пари се отплатува странскиот долг).

ВКУПЕН ДОМАШЕН ПРОИЗВОД - (анг. gross domestic product - GDP), ја сочинува вредноста на вкупниот (брuto) општествен производ создаден во една земја за определено време (една година), без пресметување во него на приливот на приход во земјата од странство (профит, интерес, кредити, помош).

ВКУПЕН ПРИХОД- Претставува вкупна вредност, односно вкупната сума пари, што стопанските организации ја остваруваат во деловниот процес за определено време. Вкупниот приход е микроекономска големина, наспроти бруто општествениот производ што претставува макроекономска големина. Покрај вредноста остварена со продажбата на стоките и услугите, во вкупниот приход влегуваат и други извори (од депозити итн.). Ако се запостават овие приходи, тогаш големината на вкупниот приход зависи од остварениот физички обем на производството и од висината на цените по кои стопанските организации ги продаваат своите стоки и услуги. Вкупниот приход се менува со промените на обемот на произведените и продадените стоки и услуги и со промените на нивните цени.

Економско-финансиски лексикон

Од остварениот вкупен приход се надоместува цената на чинење (трошоците). Остатокот го сочинува добивката, т.е. профитот.

Цената на чинење е еднаква на потрошените фиксни и обртни средства. Во обртни средства се вкалкуира, покрај вредноста на предметот на трудот, и личниот доход т.е. наемнината односно платите на вработените. Добивката го сочинува делот од вкупниот приход што останува над цената на чинење. Со остварувањето на цената на чинење во пари, се врши обнова (проста репродукција) на деловниот фонд (капиталот) на претпријатието. Големината на добивката го покажува степенот на оплодување на капиталот, односно степенот на рентабилноста.

ВКУПНИ И ПРОСЕЧНИ ТРОШОЦИ - (анг. total and average cost), апсолутната големина на сите видови трошоци (фиксни и варијабилни заедно), што една стопанска организација ги прави за определено време, претставуваат вкупни трошоци. Односот меѓу вкупните трошоци и обемот на производството во определен период ги покажува просечните трошоци.

ВКУПНИ И ПРОСЕЧНИ ФИКСНИ ТРОШОЦИ, (анг. total and average fixed cost).1. Фиксните трошоци за одреден

Економско-финансиски лексикон

временски период се постојани, без оглед на промената на обемот на производството. Нивниот износ го сочинуваат вкупните фиксни трошоци. Се мисли на краток временски период за кој не е можно или не е рационално да се менуваат и приспособуваат овие фактори. Бидејќи фиксните фактори по одредено време можат да се заменат, било поради истрошеност, било од потреба заради приспособување (реконструкција и сл.), и овие фактори, гледано на долг рок, стануваат варијабилни; 2. кога вкупните фиксни трошоци ќе се поделат со обемот на производството, се добиваат просечните фиксни трошоци; бидејќи сумата на вкупните фиксни трошоци е дадена големина, тогаш се јавува опаѓање на просечните фиксни трошоци (т.е. дегресија на трошоците), кога се зголемува бројот на произведени единици, и обратно: се јавува зголемување на просечните фиксни трошоци (т.е. прогресија на трошоците), кога се смалува бројот на произведените единици.

ВКУПНИ ВАРИЈАБИЛНИ ТРОШОЦИ- (анг. total variable cost). Вкупните варијабилни трошоци не се постојани; вкупниот износ се зголемува или се смалува во зависност од зголемувањето или смалувањето на обемот на производството. Според начинот на реагирање на зголемувањето или смалувањето на обемот на производството, варијабилните

Економско-финансиски лексикон

трошоци се делат на: пропорционални, прогресивни и дегресивни; **1.** Пропорционални се оние варијабилни трошоци што се зголемуваат или смалуваат во директен сразмер со зголемувањето на обемот на производството; **2.** прогресивните трошоци се такви варијабилни трошоци што се карактеризираат со поголем пораст на трошоците од порастот на обемот на производството; **3.** дегресивните трошоци се такви варијабилни трошоци што растат во помал износ во однос на порастот на обемот на производството.

Просечни варијабилни трошоци - (анг. average variable cost). Тие зависат од сумата на вкупните варијабилни трошоци и од бројот на произведените единици. Вкупната сума на варијабилните трошоци зависи од големината на вложениот варијабилен фактор и од набавните цени на деловите на тој фактор. Просечните варијабилни трошоци се смалуваат кога расте обемот на производството, и обратно: просечните варијабилни трошоци се зголемуваат кога обемот на производството се смалува. И на крајот, просечните варијабилни трошоци остануваат исти кога просечниот обем на производство останува ист.

ВНАТРЕШНА ШПЕДИЦИЈА - Се врши во границите на една држава и се служи исклучиво со домашни превозни средства.

Економско-финансиски лексикон

ВОДЕЧКА ЦЕНА - (анг. lead-ing price), е онаа цена којашто ја воспоставува претпријатие што покрива поголем дел од понудата на една стока на пазарот. Сите други учесници во продажбата на таа стока што го сочинуваат помалиот дел од понудата, ја следат таа цена, која игра улога на водечка цена

ВОЕНО СТОПАНСТВО - посебна форма на општественото стопанство, непосредно и посредно ангажирано и насочено кон обезбедување на вооружувањето и на другите потреби за подготвување и водење војна. Основни карактеристики на военото стопанство се: прераспределба на националниот доход во корист на оружените сили, промени на производната структура во корист на поголемо производство на воен материјал, смалување на потрошувачката на средства за живот, посебна организација и раководење на стопанството заради остварување на воените цели. Со развојот на воената техника и вооружувањето во современи услови настана една нова индустрија, којашто се развива, таканаречениот „военоиндустриски комплекс“. Воените државни расходи заземаат висок удел во државниот буџет и националниот доход. На тој начин се милитаризира (лат. *militaris* - воен, војнички)

Економско-финансиски лексикон

националното стопанство. Военото стопанство не подлежи на пазарните критериуми. Со големите порачки за воени потреби државата обезбедува стабилна и долгорочна реализација на овој вид производство и сигурни и стабилни приходи на претпријатијата што се занимаваат со воено производство. Воениот фактор врши влијание врз структурата на националното стопанство и алокација на факторите за производство. Со инвестирањето во индустријата за вооружување и со формирањето на огромен воен персонал современата држава влијае врз обемот на побарувачката.

ВОЛ СТРИТ - (анг. Wall Street), улица во Њујорк (САД) во која и во чија близина се наоѓаат големи американски банки, Њујоршката берза и парични институции. Често ова име се употребува како за финансиски центар што се смета за водечки финансиски центар во САД, па и во светот.

ВОНБИЛАНСНИ СТАВКИ - (анг. off-balance sheet items) претставуваат минати или идни сметководствени настани кои, доколку се остварат одредени услови, може да создадат средства или обврски за фирмата. Билансот на состојбата не дава целосна претстава за финансиската состојба на фирмата, бидејќи еден дел од нејзините

Економско-финансиски лексикон

активности не е прикажан во овој финансиски извештај. Станува збор за минати или идни настани што може да создадат средства или обврски за фирмата. Бидејќи се работи за условни средства и обврски, што може, но не мора да настанат, тие не се вклучени во билансот на состојбата и затоа се наречени вонбилансни ставки. На пример, ако некоја банка издаде гаранција по барање на нејзин клиент, тогаш тоа создава условна обврска на банката, бидејќи таа ќе треба да изврши некое плаќање, само под услов нејзиниот клиент да не ја изврши неговата обврска. Но, ако клиентот на банката си ја изврши преземената обврска, тогаш гаранцијата не предизвикува никакви ефекти за банката. Меѓутоа, при издавањето на гаранцијата, воопшто не е извесно дали банката навистина ќе треба да изврши одредено плаќање и, оттука, гаранцијата не може да се прикаже во билансот на состојбата како обврска на банката. Затоа, овие ставки се прикажуваат посебно, на крајот од билансот на состојбата, под името *„потенцијални средства и обврски“*. Сепак, иако не се прикажани во билансот на состојбата, овие активности може да предизвикаат големи ефекти врз работењето на фирмата.

ВОНРЕДНИ ДАНОЦИ - даноци што не се наплатуваат редовно, туку повремено во зависност од целта за нивното воведување.

Економско-финансиски лексикон

Вонредните даноци можат да бидат еднократни (на пр. оданочување на воената добивка) или се од привремен карактер, се собираат неколку години додека не се остварат задачите и мерките заради кои е воведена обврската на плаќање на вонреден данок (на пр. отстранување на последици од елементарни непогоди).

ВРАБОТЕНОСТ - (српхрв. запосленост; слов. zaposlenost; рус. занятость; англ. employment; фр. emploi; шпан. ocupacion; итал. occupazione; гер. Beschäftigung) состојба на работоспособното население да врши некоја определена стопанска или нестопанска дејност заради обезбедување средства за живот, односно кога луѓето имаат можност да се вработат и да работат во некоја стопанска или нестопанска организација, т.е. да се занимаваат со некоја активност и со својот сопствен труд да ја обезбедуваат својата лична и семејна егзистенција (издршка). Животната егзистенција нужно обусловува вработување на луѓето, занимавање со некоја професионална дејност. Со оглед на тоа вработеноста и вработувањето, односно (нивните спротивни појави) недоволната вработеност и безработицата, претставуваат мошне сериозен економски и општествен проблем. Под поимот работоспособно население се подразбира возраста од 15 или 16 години до возраста што се смета за

Економско-финансиски лексикон

повлекување од работа поради старост (и преоѓање во пензија). Спротивно на вработеноста, е безработицата што означува состојба кога работоспособните лица, коишто сакаат да работат и бараат работа според своите способности, немаат можност да ја најдат, да се вработат и да ја обезбедат својата издршка и издршката на своето семејство.

Потполна состојба на вработеност во едно општество и во дадено време се смета кога бројот на вработените е рамен на бројот на работоспособните лица. Таква целосна вработеност не е можна поради низа објективни и субјективни причини.

Степенот на вработеност обично се изразува со односот меѓу бројот на вработените и вкупниот број на жители. Попрецизен показател претставува односот меѓу бројот на вработените и вкупниот број на работоспособното население. Овој показател е наречен стапка на вработеност. Таа го покажува степенот на вработеност и е толку поголема колку што е поголема општата активност во земјата.

Со оглед на големото економско и општествено значење на вработеноста, во современите услови многу држави водат политика на обезбедување оптимален степен на вработеност.

ВРЕДНОСНА ЦЕНА - во економската теорија означува таква пазарна цена на

Економско-финансиски лексикон

стоката којашто осцилира околу нејзината вредност; вредноста е гравитациона точка на цената. Всушност таа е карактеристична за простото стоковно производство. Заради различниот органски состав на капиталот меѓу стопанските гранки, во капитализмот, вредноста се трансформира во цена на производството, околу која осцилираат пазарните цени.

Во дискусиите на економистите од поранешна Југославија во врска со прашањето за таканаречената „природна“ цена што би била својствена на социјалистичкиот начин на производство, покрај другото, се јави и една концепција (со релативно помал број застапници) којашто се застапуваше за „вредносната цена“ како наводно најпогодна бидејќи продавајќи се стоките од разните стопански гранки по вредноста, секоја гранка би ја остварувала својата создадена вредност, и со тоа би се спречило прелевањето на доходот меѓу гранките. Критичарите на концепцијата на вредносната цена и забележуваа дека таа е историски надмината (бидејќи е карактеристична за простото стоковно производство), дека според неа би се вршела дистрибуција на акумулацијата меѓу стопанските гранки исклучиво според ангажираниот жив труд, со што се фаворизираат стопанските гранки со низок органски состав на капиталот, а се запоставуваат оние со висок органски состав,

Економско-финансиски лексикон

што го сочинуваат 'рбетот на националното стопанство.

ВРЕДНОСТ 1 - како филозофски поим означува идеални норми, коишто луѓето, општествените групи и политичките движења настојуваат со својата дејност да ги реализираат, односно тие се создадени, морални, политички, естетски (уметнички) норми низ кои се манифестира општествената природа на човекот; вредностите не се субјективни во смисла на мненија на поединци, туку се објективни затоа што живеат во луѓето и се остваруваат (иако никогаш потполно) во делата на луѓето и во општествено-политичките и другите институции на општествената заедница. За високи вредности се сметаат идеалите за вистината, добротата, правдата, убавината.

ВРЕДНОСТ 2- (рус. стоимость; англ. value; фр. valeur; шпан. valor; итал. valore; гер. Wert), во економската теорија постојат две различни определби. **1.** според едната, (а) вредноста се изедначува со цената, односно вредноста е парична форма на стоката или (б), според субјективистичката теорија, луѓето на одделните стоки им определуваат вредност (односно цена), зависно од нивната субјективна оценка за корисноста и во зависност од реткоста; вредноста се изедначува со употребната вредност на

Економско-финансиски лексикон

стоката. 2. Според објективната трудова теорија на вредноста, вредноста претставува определено количество материјализиран, т.е. опредметен човечки труд во стоката, Таа го изразува она што е заедничко за сите стоки и што ја овозможува размената на разновидните стоки. Содржината на вредноста ја сочинува апстрактниот труд, а големината на вредноста со времето што е општествено потребно за нејзиното производство. Разменувајќи ги своите производи како стоки, всушност луѓето го разменуваат својот труд што го вложиле во нивните стоки. Само производите што се разменуваат добиваат својство на вредност, односно вредноста се јавува само во стоковното, пазарното производство. Во натуралното производство таа не постои, овде производите се јавуваат само како употребни вредности. Стоковното производство е двоен процес: процес на создавање употребни вредности, што значи материјален процес, но истовремено процес на создавање вредност. Стоката претставува единство на употребна вредност и вредност. Употребната вредност како природен белег го изразува корисното својство на стоката. Наспроти тоа, вредноста означува општествен белег, општествен однос. Низ вредноста се воспоставуваат општествено-економските односи на луѓето. Вредноста на стоката се создава во производството, се изразува во размената добивајќи форма на разменска вредност, што

Економско-финансиски лексикон

претставува квантитативна пропорција во која едно количество стока од еден вид се разменува за друго количество од друг вид (на пр. 1 рало чевли = 100 kg пченица). Со развојот на стоковната форма на вредноста определена стока станува општ еквивалент што прераснува во паричен еквивалент, со кој се изразува вредноста на сите стоки. Со пари изразената вредност на стоката добива форма на цена. Вредноста се создава во производството, а цената се определува на пазарот. Според тоа, иако цената е паричен израз на вредноста на стоката, поради неусогласеноста меѓу понудата и побарувачката настанува отстапувања на цената од вредноста на стоката, што го претставува механизмот на дејството на законот на вредноста преку кој се врши алокација на вкупниот општествен труд на одделни гранки.

Трудовата теорија на вредноста почнува со Вилјам Пети. Адам Смит и Давид Рикардо се сметаат за најголеми претходници на оваа теорија пред Маркс. Маркс го акцептира рационалното јадро од класичната политичка економија.

Тој ја коригира, ја дополни и натаму ја разви трудовата теорија на вредноста. Од неа Маркс ја изведе теоријата за вишокот на вредноста (а со тоа теоријата за експлоатацијата).

ВРЕДНОСТ НА РАБОТНАТА СИЛА - се одредува со општествено потребното работно време за производство на она количество производи и услуги што е потребно за репродукција на работната сила. Во вредноста на работната сила влегуваат: вредноста на средствата за живот што се нужни за издршка на работникот и на неговото семејство и трошоците за оспособување (школување) за вршење некој вид дејност.

ВРЕМЕНСКА ФУНКЦИЈА - Се состои во совладување на временските разлики меѓу производителите и потрошувачите на добра. Ова совладување се остварува само физички. Се состои во ангажирање на шпедитерот во врска со складирањето на стоката, складишните трошоци и трошоците на осигурување со цел да се изнајде временски најдобар пазар.

ВРЕМЕТО НА ПРОИЗВОДСТВО - тоа е времето што го минува капиталот во своето кружно движење во областа на производството. Времето на производството го опфаќа: **1.** времето на процесот на трудот; **2.** паузите во текот на процесот на трудот (ноќе, одмор, прекин за јадење, празници, дефекти на машините и др.); **3.** времето за кое набавените средства за производство, особено суровините и помошните материјали стојат готови за производство во вид на резерва, за

Економско-финансиски лексикон

да може производството континуирано да се одвива; **4.** времето кога се прекинува процесот на трудот, а производството се остава на дејството на разни природни процеси (биолошки, физички, хемиски) како што е вегетацијата, вриењето, сушењето итн. Со оглед на ова, времето на производството е подолго од времето на дејството на трудот. Со применувањето на постигањата во науката и техниката се придонесува за скратување на времето на производството. Времето на производството и времето на прометот, заедно го сочинуваат времето на обртот на капиталот. Скратувањето на времето на производството влијае врз забрзувањето на обртот.

ВРЕМЕТО НА ПРОМЕТ - тоа е времето во кое капиталот се наоѓа во областа на прометот (циркулацијата). Се состои од два дела: од времето на набавка на елементите за производство и од времето на продажбата на стоките. Должината на времето на прометот зависи од оддалеченоста на пазарите, од транспортните услови, развиеноста на трговијата, од куповната моќ на купувачите и др. Времето на прометот заедно со времето на производството го сочинуваат времето на обртот на капиталот. Со скусувањето на времето на прометот се зголемува брзината на обртот на капиталот. Со тоа на посреден

Економско-финансиски лексикон

начин се влијае врз големината на годишниот профит.

ВТО односно **СТО** - англ. World Trade Organization - Светска трговска организација.

Г

Економско-финансиски лексикон

ГАЛАНТЕРИЈА (галантериска стока) – (фр. *galanterie* – угладеност, финост, учтивост, услужност), **1.** разновидни производи што служат за секојдневна употреба, за личен комфор и за домаќинството; се разликува: кожна, кожно–текстилна, од кожа и хартија, пластична, гумена, од дрво, метална галантерија, потоа предмети за личен комфор и лична употреба, накит и др. ; **2.** трговија со таква стока, продавница на таква стока.

ГАЛОН – англоамериканска единица за мерење течност; во Англија 4, 546, а во САД 3, 785 литри.

ГАЛОПИРАЧКА ИНФЛАЦИЈА –фр. *galop* – трчање, брза коњска трка; лат. *inflatio* – надување, надувување, брзорастечка инфлација.

ГАРАНТЕН РОК – (фр. *ga-rantie*; англ. *guarantee* – емство, гаранција), **1.** период за кој една договорна страна на друга и дава гаранција за одреден квалитет за договорената изведба или за одредени својства на стоката што е предмет на договорот; **2.** во градежништвото: со договор утврдено време во кое изведувачот на градежните работи е задолжен на свој трошок да ги отстрани недостатоците или штетите

Економско-финансиски лексикон

што ќе настанат поради лошо (неквалитетно) изведени работи.

ГАРАНТИРАНИ ЦЕНИ – (фр. *garantie*), заштитни цени, обично за земјоделски производи што се однапред утврдени и по кои општествените органи или стопански организации како купувачи на големо ќе ги откупат од производителите, сите или договорените количества производи.

ГАРАНТИРАН ЛИЧЕН ДОХОД – (фр. *garantie* – емство, гаранција; англ. *guaranteed wage*), најнизок износ на личен доход (плата) што им се обезбедува на работниците во случај на неповолни деловни резултати на нивната стопанска организација (претпријатие) и работа со загуба. Висината на гарантираниот личен доход и изворите на обезбедување се регулираат согласно со пропишаните норми, обично со колективните.

ГАРАНТНА КЛАУЗУЛА – (фр. *garantie* – емство, гаранција; лат. *clausula* – одредба, точка, член во договор или закон, услов што ограничува), одредба во договор за купопродажба со кој продавачот гарантира одредени права во врска со договорот или одредени својства на стоката што е предмет на договорот.

Економско-финансиски лексикон

ГАРАНТНО ПИСМО – (фр. *garantie* – гаранција, емство), писмена изјава со која гарантот се обврзува спрема доверителот дека за должникот ќе ја исполни договорената обврска доколку должникот тоа не го стори. Гарантни писма издаваат главно банките, па затоа таквите писмени изјави се наречени банкарски гаранции и тие во форма на писма им се упатуваат на доверителите.

ГАРАНЦИЈА – (фр. *garantie*; англ. *guarantee*), емство, сигурност, обврска; договорна обврска на едниот од договарачите спрема другиот дека ќе надомести некоја штета; облик на обезбедување исплата на долг; гарантен лист, исправа за исправноста на индустрискиот производ и за неговото исправно функционирање во гарантниот рок и дека гарантот бесплатно ќе ги отстрани недостатоците на производот во пропишаниот рок; договор со кој едно лице презема обврска да го обезбеди другото во поседувањето или уживањето на нешто.

Лицето што гарантира, се вика гарант.

ГАРНИТУРА – (фр. *garniture* – прибор; *garnir* – опремува, наместува, поставува, украсува), повеќе предмети што при употреба сочинуваат една целина; опрема прибор; сите елементи на некое средство на трудот (гарнитура алати, апарати и сл.); мебел; кујнски прибор, прибор за јадење; железничка

Економско-финансиски лексикон

композиција; преносно; определен број луѓе (на пр. прва гарнитура, раководна гарнитура).

ГАСТАРБАЈТЕР – (гер. Gast – посетител, гостин и Arbeiter – работник), германски израз за странските работници во Германија.

ГАТТ – (анг. the General Agreement on Tariffs and Trade – Општа спогодба за царини и трговија), Меѓународна спогодба за надворешно–трговска политика склучена на 30. 10. 1947 г. во Женева меѓу 23 држави. Во меѓувреме бројот на членките се зголеми. Основната содржина на спогодбата ја сочинуваа царините, спречување дискриминација и унапредување на меѓународната размена на членките. Од 1 јануари 1995 г. Светската трговска организација го замени ГАТТ.

ГЕНЕРАЛЕН РЕМОНТ – (лат. generalis – општ, сеопшт, главен, сеопфатен; фр. remontage) – повторно составување, склопување.

ГДП – (анг. gross domestic product (GDP) – вкупен домашен производ.

ГЕНЕРАЛИЗАЦИЈА – (лат. generalis – општ, generalisata), воопштување; изведување општ заклучок врз основа на одделни случаи; мисловна постапка во науката според која од

Економско-финансиски лексикон

поединечни судови се изведуваат општи заклучоци, општи ставови, принципи или закон.

ГЕНЕРАЛИЗИРА – (лат. generalisare – воопштува), воопштува; изведува општ заклучок врз основа на одделни случаи.

ГЕНЕРАЦИЈА – (лат. generatio – создавање, од genus – род, колено, семејство), група лица блиски по возраст; поколение, врсници, сите луѓе од една возраст; потомство.

ГЕНИЈ – (лат. genius – гениј, дух; фр. génie – дух, талент, дар; анг. genius; итап. genio – гениј, надареност, дарба, дух), исклучително надарен човек; човек со вонредни интелектуални способности; човек со необична духовна и умствена способност. Човекот гениј е творец на ново на сите полиња на човечката дејност, како научник, книжевник, уметник, стопанственик, политичар, војсководец.

ГЕНИЈАЛЕН – со извонредни духовни и умствени способности; творец.

ГЕНИЈАЛНОСТ – творечка духовна сила; највисок степен на умствена надареност.

ГЕНС – (лат. gens – род), род ; родовскиот облик на општествената заедница е врзан со првобитната заедница ; неколку родови

Економско-финансиски лексикон

сочинуваат братство, а неколку братства племе. Во стариот Рим родот (генсот) претставува заедница од повеќе семејства, меѓу себе поврзани со исто име, заедничко потекло, традиција и култ.

ГЕОМЕТРИСКА СРЕДИНА – средна вредност што ги израмнува разликите меѓу податоците на разгледуваната серија. Се пресметува според соодветна методологија која се применува во економските истражувања. Корисна е во истражувањата на динамиката, за изнаоѓање на средните вредности на индексните броеви, за пресметување на средното темпо на растот на временските серии (стапка на растот), за процена на бројната состојба на населението итн.

ГЕРМАНСКА СОЈУЗНА БАНКА (Deutsche Bundesbank) – централна банка на Германија.

ГИЛДА – (гер. Gilde; англ. guild – сојуз, здружение, еснаф), еснафска организација на трговците во феудализмот чијашто задача беше заемно помагање и заштита, одредување на квалитетот и цените на стоките, отстранување на меѓусебната и спречување на странската конкуренција итн. Особено силни гилдите беа од 10 до 15 век, кога играа важна улога во градовите во Западна Европа. Со развојот на капитализмот гилдите се

Економско-финансиски лексикон

распаднаа, а трговскиот капитал од самостоен се преобразува во осамостоен дел на индустрискиот капитал .

ГИФЕНОВ ПАРАДОКС – (грч. paradoksos – неочекуван, неверојатен, спротивен на општото мислење, од para – против + doksa – мислење), според општото правило, кога цената на стоките се качува, побарувачката за нив се смалува, и обратно. Но, се јавуваат некои отстапувања од правилото. Во почетокот на 19 век Гифен утврди дека кога расте цената на лебот, не само што побарувачката за него не опаѓа туку расте кај слоевите од народот со низок доход, значи кај сиромашните, бидејќи за нив лебот има главно значење за исхраната, па се принудени да купуваат повеќе леб, а да се лишуваат од други прехранбени артикли како што е месото, млекото, шеќерот и др. Таа појава во односот меѓу цената и побарувачката е наречена Гифенов парадокс (по името на Гифен, којшто ја откри оваа противречност). Овој парадокс, всушност, е одраз на сиромаштвото. Обратната појава од оваа е наречена Вебленов ефект .

ГЛАВНИЦА – износ од кој со процентна сметка се пресметува процентниот принос, како на пр. прираст, провизија , смалување, данок, царина и др. ; износ на позајмени пари, односно капитал на кој се пресметува

Економско-финансиски лексикон

интерес ; капитал што во деловниот процес се зголемува.

ГЛАД – (лат. famés, англ. hunger; фр. faim, famine; итал. fame; гер. Hunger; рус. голод), **1.** физиолошка појава што се изразува како потреба за храна; органско чувство од сложен карактер, обично придружен со чувство на непријатност, на и телесна слабост; **2.** поим што означува недостиг на храна или недоволна исхрана на некој социјален слој, народ од некој крај, земја или географско подрачје поради неродица, елементарни непогоди, војни, економска неразвиеност, скудност, беднотија. Гладот предизвикува масовни заболувања, па дури и умирања. Недоволната исхрана негативно влијае врз способноста на работната сила.

ГЛОБА – вид парична казна што ја плаќа лице коешто прекршува одредени прописи.

ГЛОБАЛНА РАСПРЕДЕЛБА – (лат. globus; фр. global – овален; заокружен; целокупен, вкупен), наменска распределба на бруто општествениот производ и националниот доход на производна, лична, општа и заедничка потрошувачка.

ГЛОБАЛНО ПЛАНИРАЊЕ – (фр. globe – топка, кугла: нешто заокружено, целокупност; од лат. globus – кугла, топка), вид планирање

Економско-финансиски лексикон

на целокупното општествено стопанство, коешто се состои во насочување на развојот на основните агрегати на општествената репродукција, растот на националниот доход и вработувањето, со користење на индиректни средства, мерки и инструменти за реализирање на поставените цели.

ГМБХ – кратенка за друштво со ограничена одговорност во Германија (Gesellschaft mit beschränkter Haftung).

ГОДИШЕН ОТПИС – смалување на вредноста на основните средства за соодветен износ на годишна амортизација.

ГОЛД БУЛИОН СТАНДАРД – англ. нековано злато, злато во прачка.

ГОЛД ЕКСЧЕЈНЏ СТАНДАРД – англ. златно–девизен стандард.

ГОЛЕМИ ЕКОНОМСКИ СИСТЕМИ – под овој израз најчесто се сфаќа сето национално стопанство, а понекогаш се подразбира и некоја стопанска гранка или некоја покрупна интеграција на истородни или разнородни, но комплементарни производствени и прометни претпријатија.

ГОСЕЛОВИ ЗАКОНИ – по името на германскиот економист Х. Х–Госен (Hermann

Економско-финансиски лексикон

Heinrich Gossen, 1810–1858), основач на теоријата за граничната корисност што има субјективен, психолошки карактер. Познати се два Госенови закони. Според едниот закон, опаѓа корисноста со сукцесивните уживања на единиците на некое добро. Другиот закон се однесува на максимумот на сите уживања.

Госеновата субјективистичка теорија вредноста ја сведува на едноставен однос на човекот и предметот, дека вредноста на стоката зависи од субјективното доживување на човекот. Таа е спротивна на објективната трудова теорија на вредноста.

ГОСПЛАН – (рус. Государственная плановая комиссия Совета министров СССР), врховен плански орган на СССР, основан во 1921 г. Се занимаваше со разработка и утврдување на тековните и перспективните планови на стопанскиот развој на земјата, потоа со теоријата, организацијата и методологијата на планирањето на народното стопанство. Напоредно со овој централен плански орган постоеја плански органи на сојузните републики и автономните покраини, области и другите административно–политички заедници на тогашниот СССР.

ГОТОВИНА – израз што се употребува за оној дел од паричната маса, наречена готови пари којашто се состои од книжни и од ковани пари. Депозитните или жиралните

Економско-финансиски лексикон

пари се парите што се водат на тековните сметки во банките. Готовината се наоѓа главно кај населението и оние што купопродажбата ја вршат со готови пари. Кај стопанските организации и установи држењето на готови пари е ограничено.

ГОТОВИ ПАРИ – дел од вкупната парична (монетарна) маса што се состои од книжни и од ковани пари, коишто се користат како законско средство за плаќање во прометот во земјата. Готовите и депозитните пари ја сочинуваат вкупната парична маса на една земја во одредено време.

ГОТОВИ ПРОИЗВОДИ – од гледиштето на стопанската организација тоа се оние производи што ги произвела и се завршени и оспособени да му се достават на пазарот. Со оглед на намената, готовите производи се делат за лична потрошувачка или како што популарно се наречува „широка” потрошувачка и производна потрошувачка.

ГРАДАЦИЈА – (лат. gradatio – постапност, постепеност; gradatus – постапен, степенест),
1. постепеност, постапност; постепен преод од една во друга или кон друга состојба, преод од понизок кон повисок степен, и обратно; степенување; **2.** класирање, распоредување луѓе или предмети (производи) според определен критериум; **3.**

Економско-финансиски лексикон

давање некому одреден општествен степен (академски, општествен, воен и сл.).

Спротивно: деградација.

ГРАДЕЖНА РЕНТА – (фр. *rente* – приход, доход, доход од некоја сопственост; англ. *rent*), ја добиваат сопствениците на земја на која се градат градежни објекти. Како во земјоделството, така и во градежништвото се јавува во форма на апсолутна, диференцијална и монополска рента. Од монополот на сопственост на земја, сопственикот на градежното земјиште добива апсолутна рента, чијашто големина се одредува од големината на апсолутната рента во земјоделството. Разликата во местоположбата или конфигурацијата на градежното земјиште, на сопственикот му обезбедува диференцијална рента. Кога побарувачката за градежни парцели е поголема од понудата се јавува и монополската рента. Доколку сопственикот на градежното земјиште е и сопственик на изградениот објект, тогаш закупнината што закупаецот на објектот му ја плаќа на сопственикот, освен градежна рента, опфаќа уште амортизација за градежниот објект и интерес на вложениот капитал во објектот. Порастот на населението, индустрискиот развој и урбанизацијата влијаат врз порастот на градежната рента, којашто влијае врз

Економско-финансиски лексикон

големината на закупнината на станбените и нестанбените објекти.

ГРАДЕЖНИШТВО – (српхрв. грађевинарство. рус. строительство; англ. civil engenering, con-struction, building construction industry, фр. construction, art de construire, art de bâtir, итал. edilizia, гер. Bau, Bauwesen), една од основните области на општественото производство; произведува градежни објекти: куќи за живеење, разни други згради за разни потреби, фабрики, патишта, мостови, тунели итн.

ГРАДИНАРСТВО – (српхрв. баштованство, повртарство, вртларство; рус. садоводство, огородничество; англ. gardening, horticulture; фр. horticulture, итал. orticoltura, гер. Gärtnerei, Gärtenbau), дел од полјоделството, а се занимава со производство на разни видови зеленчук. Во градинарски култури спаѓаат едногодишни и повеќегодишни растенија, чиешто, вегетативни и генеративни органи (корен, главица, стебло, лист, плод, семе, цвет) служат за исхрана на луѓето. Се разликуваат следниве видови зеленчук: **1.** зелјест (зелка, келј и др.); **2.** плодоносен (домати, пиперки, краставици); мешунест (грав, грашок); коренест (морков, целер и др.); луковичест (кромид, лук); лиснат (салата, спанаќ) и др.

Економско-финансиски лексикон

Зеленчукот има големо значење во исхраната на населението. Градинарското производство го карактеризира високо вложување жив труд и средства на единица површина.

ГРАДУАЛНА ТЕРАПИЈА – (лат. gradatus – степенест, постепен), еден вид антиинфлациона и стабилизациона методологија (терапија), спротивна на шок терапијата, а означува примена на програмирани антиинфлациони и стабилизациони мерки, коишто се воведуваат постепено, а не наеднаш, чекор по чекор, со намера да се предизвикаат постепени сакани позитивни промени во националното стопанство во еден определен период.

ГРАЃАНИН–(српхрв. грађанин; рус. гражданин; грч. polites; лат. civis; анг. citizen; фр. citoyen; шпан. ciudadano; итал. cittadino; гер. Bürger), термин што во разни фази од историскиот развој има различно значење; суштински го менува своето значење во зависност од положбата на човекот во секоја конкретна општествена заедница.

Во современи услови терминот граѓанин означува: **1.** лице како носител на одредени права, слободи и должности спрема општествено–политичката заедница на која и припаѓа и другите членови на таа заедница; од опсегот на тие права и можности за нивното вистинско остварување зависи и фактичката

Економско-финансиски лексикон

положба на граѓанинот во секоја држава посебно; **2.** покрај тоа означува уште: припадник на една држава – државјанин, поданик на таа држава; **3.** човек што живее во град (наспроти селанец, човек што живее в село).

ГРАНИЧЕН (МАРГИНАЛЕН) ПРИНЦИП ЗА ДОХОДОВНОСТА – (лат. margin, margo – раб, крај; граница, меѓа), според маргиналниот метод, стопанскиот субјект ќе го максимира својот доход или профит тогаш кога граничните трошоци и граничните приходи од неговата деловна дејност ќе бидат еднакви.

ГРАНИЧЕН ТРОШОК (маргинален трошок) – додатни трошоци со кои производителот постигнува додатно, т. е. гранично (маргинално) зголемување на производството. Зголемувањето на трошоците се исплатува сè додека порастот на трошоците е помал од граничниот пораст на приносот, приходот, доходот, профитот. Со други зборови, порастот на граничните трошоци има економско оправдување сè додека не почнат да опаѓаат граничните приноси, односно приходот, доходот, профитот.

ГРАНИЧНА (МАРГИНАЛНА) КОРИСНОСТ – (лат. margin, margo – раб, крај; граница, меѓа; англ. marginal Utility), според

Економско-финансиски лексикон

маргиналната и утилитаристичката теорија, означува додадено или придодадено задоволство (субјективно доживување) извлечено од потрошувачката на последната единица на некој производ или додадено или придодадено задоволство што се добива од потрошувачката на уште една единица од некој производ.

ГРАНКИ НА ПРОИЗВОДСТВОТО – целокупното национално производство се состои од неколку стопански области (земјоделство, шумарство, рударство, преработувачка индустрија, градежништво, сообраќај и др.). Секоја област е составена од гранки. Еден вид производ или услуга, што се произведува со исти техничко–технолошки средства и служи за задоволување на исти потреби, претставува една специјализирана дејност или гранка. Гранките се делат на подгранки.

ГРАТИС – (лат. gratis – бесплатно, како подарок, на подарок), бесплатно; дадено во форма на подарок; книга, примероци на разни стоки и сл. дадени некому без наплатување, како подарок .

ГРАФИКОН – (грч. graphikos – писмен), цртеж што со геометриски ликови (линии, квадрати, фигури и сл.) прикажува квантитативна состојба, однос, движење или

Економско-финансиски лексикон

резултати на некоја стопанска или друга дејност, или на некои појави (движења на цените, производството, населението итн.). Во математиката: графички претставено менување на некоја големина во зависност од некоја друга променлива големина.

ГРЕЈС ПЕРИОД – (анг. grace – милост, добротинство, ослободување од обврска, од лат. gratia – омиленост, наклоност, пресретливост, услужност, пријателство, љубов; грч. odos – пат, periodos – одење наоколу, обиколка; лат. periodus – дел на време), англиски израз што се употребува нашироко за означување на времето, т. е. периодот на одлагање на почетокот во извршувањето на некоја обврска (на пр. доверителот му одобрува кредит на должникот со грејс период од 5 години, а тоа значи дека должникот ќе почне да го отплаќа кредитот по 5 години). На овој начин на должникот му се олеснува да почне да го отплаќа кредитот откако економски ќе се оспособи или зајакне.

ГРОСИСТ – (гер. Grossist; фр. grossier – трговец на големо), трговец на големо, т. е. трговец што во големо количество им ја продава стоката на малопродажни трговски претпријатија, на индустриски претпријатија или на големи потрошувачи.

Економско-финансиски лексикон

ГРОСИСТИЧКА ТРГОВИЈА – (гер. Grossist; фр. grossier – трговец на големо; фр. en gros (ангро) – на големо, на ангро), трговија на големо.

ГРОСИСТИЧКА ЦЕНА – (гер. Grossist; фр. grossier – трговец на големо; фр. en gros (ангро) – на големо, на ангро), цена според која трговското претпријатие на големо им ја продава стоката на трговските претпријатија на мало и на други големи потрошувачи (стопански организации, установи и др.). Гросистичката цена е пониска од цената во трговијата на мало, поради разликите во трговските маржи (заради тоа што е вклучена само маржата на трговијата на големо).

ГРОС НЕИШЕНАЛ ПРОДАКТ (ГНП) – (анг. gross national product (GNP) – бруто /вкупен/ национален производ, општествен производ), бруто национален производ или вкупен општествен производ од определено време (година), што според западната методологија претставува пресметан агрегат не само на производството, туку ги вклучува и непроизводните услуги како: банкарството, државната администрација, станарините итн. Оваа методологија се разликува од онаа, којашто во пресметувањето ги зема само производството и производствените услуги, а ги исклучува непроизводните услуги. Со оглед на тоа, со овие наслови не се

Економско-финансиски лексикон

искажуваат исти големини. Покрај ГНП, на Запад се употребува уште и изразот ГДП (gross domestic product – бруто домашен производ).

ГРОСО МОДО – (лат. grosso modo), по груба оцена, во главни црти, без завлегување во детали, општо земено.

ГРОШ – (лат. grossus – дебел, голем; гер. Groschen), монета од различно време, различни земји и различна вредност. Во Австрија грошот уште е во употреба (1 шилинг = 100 гроша), а исто така во Полска (1 злот = 100 гроша). Грош (латински: Grossus, германски: Groschen, италијански: grossone, чешки: groř, литвански: grařis, полски: grosz, унгарски: garas, украински: гроші, романски: gros, руски: грош) е назив за монета користена во неколку германски-говорително држави како и во некои земји на Централна Европа (Бохемија, Полска). Зборот доаѓа од италијанскиот збор denaro grosso, или голема паричка.

ГРУЗИСКИ ЛАРИ (ლარი) е официјална валута на територијата на Република Грузија. Нејзиниот ISO 4217 код GEL и валутата е поделена на 100 тетри. Зборот тетри е стар грузиски збор за сопственост. Валутата се вовеле на 2 октомври 1995 од страна на

Економско-финансиски лексикон

владата на Грузија на чело со Едуард Шеварназе.

ГРУПА – (фр. *groupe* – куп, купиште, собир; итал. *gruppo* – собир, множество; англ. *group* – собир, куп, група). **1.** собир или куп од предмети или луѓе што се наоѓаат заедно или образуваат едно цело; **2.** дружина од луѓе; **3.** собир на луѓе со исти погледи, верувања, стремежи, интереси; **4.** двајца или повеќемина коишто работат заедно.

ГРУПАТА НА 77 ЗЕМЈИ ВО РАЗВОЈ – (фр. *groupe* – куп, собир; итал. *gruppo*, англ. *group*), во 1963 г. на XVIII заседание на Генералното собрание на Обединетите нации 77 земји во развој, меѓу кои и тогашна Југославија, потпишаа резолуција со барање да се свика меѓународна конференција за трговија и развој и на неа да се покрене создавање нов меѓународен поредок во кој би биле изменети дотогашните односи меѓу богатиот Север и сиромашниот Југ. Групата постепено се прошири на 144 членки, но го задржа името „Група 77” и се претвори во трајна меѓународна организација со цел со здружени сили и активност, пред сè во рамките на Обединетите нации и други меѓународни организации, да влијае врз отстранувањето на нерамноправната економска положба на земјите во развој и на нивниот побрз економски развој.

Економско-финансиски лексикон

ГУД ВИЛ – (анг. good – добар; will – волја, желба; good will – наклоност, склоност, расположение кон неког), добро име, добар углед, реноме; овој англосаксонски израз што се употребува нашироко означува добиен углед, реноме, добар глас, доверба, што ги ужива некоја фирма кај своите клиенти, во меѓусебните деловни односи, банки итн., а се стекнува со долгогодишно солидно работење и однесување.

За разлика од реалниот имот, гуд вил претставува нематеријална (анг. intangible) вредност што ужива една фирма.

ГУЛДЕН – (од старогермански guldin – златник), име за холандската парична единица, чијашто скратеница е HFL или само FL (флорин), а се вика и флорин. Првобитно гулденот е име за златни пари; во XIV век тој почнал да се кове на подрачјата северно од Алпите под името guldiner, по примерот на фирентинскиот златник (флорин).

Д

ДАЖБА (дажбина) – стар збирен израз за сите задолжителни давачки на државата (даноци, прирези, царини, такси, придонеси). Овој израз во македонскиот јазик уште значи: следување на одреден износ на артикли, храна и сл.

ДАМПИНГ – (анг. dumping – евтино продавање на големи количества стока во други држави), продавање на стоки на странски пазар по несразмерно ниски цени заради истиснување на конкурентите и освојување на пазарот. Обично земјите што се погодени со дампинг цени воведуваат антидампинг мерки за да ги заштитат домашните производители. Во меѓународните договори за меѓународната трговија и царини се регулира прашањето на дампингот.

ДАМПИНГ ЦЕНИ во поширока смисла претставуваат ценовна дискриминација помеѓу различни земји, т.е. практика на дискриминација на потрошувачите од различни национални економии. Во потесна смисла тоа е продажбата на странски пазар по цени пониски од оние на домашниот пазар или под нормалните (реални) цени. Етимолошки, зборот дампинг доаѓа од

Економско-финансиски лексикон

англискиот јазик и има значење „продавање под цена“.

ДАНОК – (српхрв. порез; слов. davek; рус. налог; лат. tributum; анг. tax; фр. impôt, taxe; шпан. impuesto; итал. imposta, tributo; гер. Steuer), форма на приход на државата што го собира од физички и правни лица, а се наметнува како принудна обврска заради покривање на нејзините расходи (без за тоа да, се добие некој вид услуга).

Настанувањето на данокот е обусловено со настанувањето на државата и проширувањето на нејзините функции. Низ историјата даноците се менувале. Кај современите држави порасна улогата на данокот. Покрај фискалната, доби и вонфискална намена. Данокот стана средство преку кое се врши прераспределба на националниот доход. Со даночниот систем (како дел на економскиот систем) и даночната политика (како дел на економската политика), со примена на разни даноци и даночни стапки, општествената заедница остварува определени цели од економски, финансиски, социјален и политички карактер.

Постојат разновидни даноци. Но сите тие можат да се групираат и да се поделат на директни (непосредни) и индиректни (посредни). Директните даноци се плаќаат од доходот. Посредните даноци се јавуваат во

Економско-финансиски лексикон

прометот, при купопродажбата, па затоа овој вид данок се вика данок на промет.

Според современата даночна теорија и даночна политика, даноците се класираат на: **1** данок на доход (во кој влегуваат: персоналниот данок и данокот на добивка (профит); **2**. данок на потрошувачката (во кој влегуваат данокот на промет на производи и услуги, акцизи, како посебен данок на промет на специфични производи и царината); **3**. данок на имот (во кој влегуваат данокот на имот, данок на наследство и подарок, данок на промет на недвижности и права); **4**. други јавни давачки (такси, комунални давачки и надоместоци, самопридонеси, јавни заеми); **5**. придонеси за социјално осигурување (придонеси од лични примања и други приходи на осигурениците).

Од гледиштето на оданочувањето од особена важност се: даночната основа и даночните стапки. Се разликуваат пропорционални и прогресивни даночни стапки.

Даноците влијаат врз висината на цените на стоките и услугите, а со тоа врз регулирањето на односите меѓу понудата и побарувачката, односно на производството и потрошувачката, на развојната политика и прераспределбата на националниот доход.

ДАНОК ВО НАТУРА – (лат. *natura* – природа, *naturalis* – природен), данок што се плаќа во форма на производи, материјали или

Економско-финансиски лексикон

труд (а не во пари). Данокот во натура беше карактеристичен во преткапиталистичките општествено–економски формации и во услови на преовладување на натуралното стопанство. Во сегашни (стоковно–парични) услови овој данок се јавува во вонредни услови, кога се нарушени економските односи (на пр. во воени услови). Во СССР постоеше извесно време по Октомвриската револуција. Се јавува врз основа на воведување местен самопридонес, кај кој обврската се подмирува делумно во труд, материјали, превоз и сл.

ДАНОК НА ДОДАДЕНА ВРЕДНОСТ – облик на данок на промет што се пресметува и наплатува сукцесивно при секоја продажба, но само на нето вредноста што се остварува во секоја фаза, односно тоа е данок на промет со кој се врши оданочување во секоја прометна фаза на патот на стоката од производителот до конечниот потрошувач. Овој метод се разликува од методот на пресметување и наплатување на данокот на промет според кој таа операција се врши само еднаш, на финалниот производ, кај крајниот потрошувач.

Додадената вредност се утврдува на два начина: **1.** со собирање на сите елементи што служат за формирање на додадената вредност на производот што се оданочува во разгледуваната фаза на прометниот циклус и **2.** со одземање, кога од вкупната вредност на

Економско-финансиски лексикон

производот во фазата на оданочувањето се одбие вредноста на тој производ од претходната прометна фаза.

Се смета дека за прв пат данокот на додадената вредност е воведен во Франција во 1954 г., а земјите на Заедничкиот европски пазар го усвоиле неговото воведување во 1970 г.

ДАНОК НА ПРОМЕТ – (српхрв. порез на промет; рус. налог с оборота; англ turnover tax; sales tax; фр. impôt de circulation; итал. tassa di scambio; гер. Umsatzsteuer), индиректен (посреден) данок со кој се оданочуваат голем број производи и услуги и се наплатува во областа на прометот, при купопродажбата. Извозот се ослободува од данокот на промет, а увозот се оданочува исто како домашните производи и услуги. Даночните стапки се пропорционални и подеднакво ги оптоваруваат сите купувачи, независно од нивната економска сила. Данокот на промет е голем извор на државните приходи. Предмет на оданочување со данокот на промет можат да бидат, покрај разните видови стоки и услуги, уште и прометот на права и прометот на имот.

Според начинот на наплатување се разликуваат: **1.** сефазен или општ данок на промет, со кој се врши оданочување на секоја прометна фаза на патот на производот од производителот до потрошувачот; **2.**

Економско-финансиски лексикон

повеќефазен или многуфазен, со кој се врши оданочување на две или повеќе фази; **3.** еднофазен или збирен што се наплатува само во една од прометните фази.

Со диференцирани стапки на данокот на промет на разни видови стоки и услуги се влијае врз висината на нивните цени, со што се врши зафаќање во доходот на купувачите и неговото префрлање во буџетот на државата (односно на општествено-политичките заедници). Преку данокот на промет се формира нивото на цените на стоките и услугите, па на тој начин се влијае врз регулирањето на односите меѓу понудата и побарувачката, односно меѓу производството и потрошувачката. Производите и услугите од неопходна животна потреба обично не се оданочуваат или се оданочуваат со поблаги стапки. Стоките и услугите што во дадено време се сметаат за луксузна потрошувачка (и други специфични стоки) се оданочуваат со повисоки стапки, во зависност од степенот на луксузноста.

Оданочувањето на прометот во широки сразмери е постаро. Во сегашната форма данокот на промет е воведен за време и по Првата светска војна (во Германија и Франција) од фискални причини, како многу обилен приход.

ДАНОЦИ НА ИМОТ – според современите фискални системи, во категоријата даноци на

Економско-финансиски лексикон

имот се ставаат: **1.** Данок на имот. Тука спаѓа оданочувањето на недвижниот имот на физички и правни лица (станбени згради и станови, деловни згради и простории, станбени згради и станови за одмор и закрепнување) и одделни видови движен имот (моторни возила, пловни објекти, воздухоплови и др.). Поседувањето недвижен и движен имот претставува израз на економска сила и на даночна способност за плаќање на овој вид данок.

2. Данок на наследство и подароци. Предмет на оданочување е имотот (движен и недвижен) или наследната маса што се наследува од наследниците според определен наследен ред, односно имотот (движен и недвижен) што се прима како подарок.

3. Данок на имот на недвижности и права. Иако има својство на посреден данок, спаѓа во групата на даноци на имот. Се оданочува секој промет (купопродажба) на недвижности, односно секој пренос на сопственоста, без оглед дали се оптоварува со овој вид данок купувачот или продавачот, физичко или правно лице.

ДАНОЧЕН ДЕСТИНАТАР—(лат. *destinatus* — оној на кој му е наменето, определено), лице што, според намерата на законодавецот, треба конечно да го сноси даночниот товар.

Економско-финансиски лексикон

ДАНОЧЕН ДОЛЖНИК – даночен обврзник кому рокот за плаќање на данокот му поминал, во определеното време не ја извршил даночната обврска.

ДАНОЧЕН ИЗВОР – приход, доход, профит или имот на даночниот обврзник, коишто законот ги предвидува како извор за намирување на даночната обврска.

ДАНОЧЕН СИСТЕМ – (грч. systema – состав, целина), вкупност на сите даноци воведени во една земја, меѓу себе поврзани во една целина со која може да се спроведуваат целите на фискалната политика . Врз концепцијата на даночниот систем и изборот на даночната структура имаат влијание општата економска структура и степенот на економската развиеност. Покрај економските, врз даночната структура влијаат уште и политичките и социјалните фактори. Во некои земји даночниот систем во голем дел се потпира врз индиректните даноци , а во други предност им се дава на директните даноци .

ДАНОЧЕН ЦЕНЗУС – (лат. census – проценување на имот и одредување на статусот на граѓаните; попис на народот; имот, богатство), даночна сила или висина на данокот на даночен обврзник што се зема како критериум за стекнување на некое право, односно попис на имотната сила (на

Економско-финансиски лексикон

даночните извори) на даночниот обврзник врз основа на која плаќа одреден данок. Во минатото цензусот беше услов за стекнување право на глас на изборите. Даночниот цензус претставува израз на материјалната (имотната) положба на физички и правни лица.

ДАНОЧНА ЕВАЗИЈА – (лат. *evasio* – бегане, побегнување, одбегнување; англ. *evade*), избегнување, одбегнување на плаќање данок, коешто може да биде од двоен карактер: **1.** незаконито (со затајување, со прикривање), што го доведува даночниот обврзник во судир со правните прописи и **2.** плаќањето данок може да биде избегнато без да го доведе даночниот обврзник во судир со законите и други правни прописи кога има можност да избира поповолни услови за стопанисување, промена на местото на работа, којашто е условена од даночни причини и др. Законитата или допуштената евазија може да биде намерна или ненамерна.

ДАНОЧНА ОАЗА – (од египетско потекло, грч. *oasis* – место во пустина, со вода, растенија и услови за живот), државна територија или подрачје на држава, кај кои даночното оптоварување е пониско или даночната обврска не е воведена. Некои сопственици на бродови ги користат ваквите услови, па своите бродови ги регистрираат

Економско-финансиски лексикон

таму каде што постојат вакви даночни погодности на пр. во Либерија, Панама и др. Даночни погодности даваат и некои кнежевства (Монако, Сан Марино, Андора, Лихтенштајн).

ДАНОЧНА ПОСТАПКА правила и операции во врска со примената на даночните прописи и реализацијата на данокот. Даночната постапка ги опфаќа разрезот и наплатувањето на данокот.

За разрезот на данокот потребно е утврдување на основните елементи на данокот: утврдување на даночниот обврзник, даночната основица и даночната стапка.

Даночниот обврзник се утврдува врз основа на даночната пријава што се поднесува до даночниот орган (од самите обврзници), по пат на попис што го врши самиот даночен орган или со воспоставување на трајни и систематизирани евиденции.

Даночната основица се утврдува со разни методи: административно, со пријавување на основицата од самите даночни обврзници, со комисијско утврдување, нормативно врз основа на определени објективни факти.

Даночната стапка се утврдува однапред со закон. По утврдување на овие елементи за разрез на данокот, се пристапува на определувањето на даночното оптоварување и реализација на данокот.

Економско-финансиски лексикон

ДАНОЧНА СПОСОБНОСТ – економска сила на даночниот обврзник, врз основа на која се определува плаќањето на данокот, при што се отстрануваат оние елементи коишто објективно ја смалуваат даночната способност на обврзникот.

ДАНОЧНА ТЕОРИЈА НА ПОНУДАТА – (грч. *theoria* – сознание; разгледување, размислување, иследување; наука), даночна теорија, којашто се зазема за стимулирање на понудата, т. е. производството преку даночно растоварување на стопанството, со ублажување (смалување) на маргиналните даночни стапки кај директните даноци. Зголемувањето на обемот на јавните приходи да се надомести и зголеми со зголемување на бројот на даночните обврзници (коишто не се опфатени со даночна обврска), со смалување на даночното ослободување на одделни субјекти и префрлање на даночното оптоварување на потрошувачката.

ДАНОЧНА УПРАВА – орган на државната управа (управа за јавни приходи), што врши управни, стручни и инспекциски работи коишто се однесуваат на даноците, таксите и другите општествени обврски.

ДАНОЧНИ ПРИНЦИПИ – (лат. *princeps, principis* – прв, најглавен, *principium* – почеток, потекло), начела врз кои се

Економско-финансиски лексикон

засновува даночниот систем и спроведувањето на даночната политика. Можат да се сведат на четири групи. **1.** Финансиски принципи, според кои се води сметка даноците да бидат обилни (да обезбедуваат доволно средства за финансирање на јавните расходи) и еластични (даноците да се приспособуваат според дадените услови); **2.** економски принципи: даноците да не бидат дестимулативни за обврзниците; даноците да не му пречат на стопанскиот развој; даноците успешно да се користат во стабилизациони цели и сл. ; **3.** социјално–политички принципи: даночната обврска да биде општа (сите се должни да плаќаат данок, да нема даночни привилегии), даночната обврска да биде рамномерно и правично распоредена на даночните обврзници, сразмерно на економската сила; **4.** даночно–технички принципи: даноците да се воведуваат само врз основа на закон, а не врз правни акти на управните органи; даночната обврска да се одредува прецизно; постапката за разрез и наплата на даноците да биде што поевтина, т. е. трошоците на администрацијата да не бидат големи.

ДАНСКА КРУНА (дански: danske kroner, фарски: donsk króna, гренландски: Danskinut krouni) е официјалната валута на Данска и Гренланд. Поделена е на 100 јоре. ISO 4217 е DKK.

Економско-финансиски лексикон

ДАРА – (шпан. tara – тежина на обвивката, на амбалажата, од арап. tarha – одбивка), тежина на амбалажата што се одбива од бруто тежината на некоја стока. Со одбивањето на дарата, се добива нето (чиста) тежина.

ДАРВИНИЗАМ – теорија за еволуцијата на растителниот и животинскиот свет, вклучувајќи го и човекот, наречена по името на англискиот природонаучник Чарлс Дарвин (1809–1882), изложена во неговата книга „Потеклото на видовите преку природна селекција“ (1859). Дарвин извршил пресврт во сфаќањата за органскиот свет. Дарвиновото учење за еволуцијата на животинскиот свет се пренесува и во објаснувањето на проблемите од општеството, со што настана правец наречен социјалдарвинизам.

ДВОЕН КАРАКТЕР НА ТРУДОТ (конкретен и апстрактен труд) – според трудовата теорија во стоковното производство трудот се појавува двојно, како конкретен и апстрактен. Од гледиштето на создавањето на употребната вредност со која може да се задоволи некој вид потреба, трудот се јавува како конкретен труд, што значи труд од некоја струка, од некој вид занимање. Ако се одземат посебните белези на трудот, ако се апстрахира неговата конкретна форма, иако се гледа трудот само

Економско-финансиски лексикон

како квантитативно трошење на работната сила, т. е. ако се гледа само како труд воопшто, само како трошење на човечка енергија, што е својствено на сите стоковни производители независно од нивната струка, ако вака апстрактно се гледа трудот што се вложува во стоката, тогаш се вика апстрактен труд или труд воопшто. Апстрактниот труд создава вредност.

ДВОЈНА ВАЛУТА – (итал. valuta – вредност, пари), паричен систем според кој истовремено постојат два вида пари, златни и сребрени, чијшто меѓусебен однос на вредноста со закон е утврден. Тоа, всушност, значи биметализам, што со повлекувањето на среброто како парично средство кон крајот на 19 век исчезна, а формално се укина дури во 1927 г.

ДВОЈНО ОДАНОЧУВАЊЕ – обврска на едно физичко или правно лице да плаќа данок во две држави, во онаа во која ја врши својата дејност или изведува некои работи и во онаа во која е седиштето на даночниот обврзник. Обично државите склучуваат меѓусебни договори за да се избегне двојното оданочување, бидејќи дестимулативно се одразува врз стопанските субјекти.

ДВОРСКО ИЛИ ПАЛАТИНСКО СТОПАНСТВО е систем на стопанска организација во која богатството тече од едно

Економско-финансиски лексикон

место („палатата“), што подоцна доаѓа до обичниот народ, кои немаат друг извор на приходи. Во ваквото стопанство, поделбата на трудот води до безработна елита, класа на бирократи и класа на издржни земјоделци. Овој систем може да се опише како комбинација од планско стопанство и издржно стопанство.

Запишани примери за дворско стопанство се микенското и минојското општество во стара Грција, но и многу други прединдустриски општества.

Современото стопанство на Северна Кореја може да се рече дека е дворско стопанство. Државата во целост управува со него, и е толку неефикасно што населението ѝ зависи од странска помош за да преживее.

ДЕБАЛАНС – (лат. *bilancia* – вага, терезија, рамнотежа; фр. *de* – од + *balance* – рамнотежа), 1. нарушување на рамнотежата меѓу две големина што меѓусебно се поврзани и условени; 2. во книговодството: нарушување на билансната рамнотежа; 3. во надворешно трговскиот биланс: нарушување на рамнотежата меѓу примањата и плаќањата на една земја со странство.

ДЕБИТОР – (лат. *debitor* – должник, *debito*, *debitum* – долг, обврска; англ. *debtor* – должник), должник, заемопримач; лице што

Економско-финансиски лексикон

се користи со кредит, што зема кредит.
Спротивно: кредитор, заемодавач.

ДЕБИТУМ – (лат. debitum – долг, обврска; англ. debt), долг, обврска.

ДЕВАЛВАЦИЈА – (лат. devalere – смалува вредност), службено, смалување на курсот на националната парична единица во однос на златото или паричните единици на други држави. Девалвацијата се спроведува поради настанатата инфлација и поради негативниот платен биланс со странство и др. Спротивно: ревалвација.

ДЕВАЛОРИЗАЦИЈА – (лат. valere – вреди, devalere – смалување на вредноста), смалување на првобитната (односно почетната) вредност на економските добра (средства на трудот, куќи и сл.) заради осетно зголемување на куповната сила на парите.

ДЕВИЗА – (фр. devise – странска валута; англ. foreign, exchange; гер. Devisen), парично побарување на една земја во странски валути, што настанало врз разни основи (со извоз и др.). Покрај девизите постојат уште ефективни странски пари или валути.

Се разликуваат цврсти и меки девизи. Првите имаат стабилен курс и обично се конвертибилни, а вторите се карактеризираат со нестабилна куповна сила и не се

Економско-финансиски лексикон

конвертибилни во други девизи. Потоа се разликуваат конвертибилни и неконвертибилни. Првите слободно можат да се менуваат за други девизи или со одредени ограничувања, а вторите не можат. Клириншките девизи претставуваат побарувања од земји со кои размената и плаќањето се врши по системот клиринг ; со нив не може да се врши плаќање во трети земји. Изразот девиза етимолошки произлегува од новолатинскиот, односно шпанскиот збор *devisa*, што означува странска меница, меница што гласи на странска валута – која што треба да се наплати во странство.

ДЕВИЗЕН БИЛАНС – (фр. *devise*; гер. *Devise* – странска валута; итал. *bilancia* – вага, терезија, рамнотежа; лат. *bilanx*), претставува однос меѓу примањата и плаќањата на една земја со странство и странски парични средства (девизи) за одреден период (годи:на, тримесечје, месец). Може да биде урамнотежен или неурамнотежен, односно активен или пасивен.

ДЕВИЗЕН КУРС (интервалутарен курс) – (англ *exchange rate*; фр. *prix des devises, étrangè-res*), цена на странската валута изразена во домашни пари или однос на вредноста меѓу домашната и странска валута. Постојат повеќе видови девизни курсеви, како на пр.: фиксни или цврсти, флексибилни,

Економско-финансиски лексикон

флукутирачки, единствени и повеќекратни, реални и рамнотежени.

ДЕВИЗЕН ПАЗАР – (анг. foreign exchange market; фр. marché des devises; гер. Devisenmarkt, рус. девизный рынок), институција на пазарното стопанство, којашто претставува вкупен редовен однос меѓу понудата и побарувачката на девизи, односно редовна купопродажба на девизи за домашна валута или други валути, на определено место и определено време и според утврдени правила на однесување на организираниот пазар или девизната берза. Тој е специфичен пазар, бидејќи се тргува со девизи како специфична стока. Девизниот пазар е еден сегмент на пазарот во поширока смисла и еден сегмент на финансискиот пазар. На девизниот пазар се формира цената на девизите во домашна валута, односно се формираат девизните курсеви по кои се врши размената на девизите во зависност од квантитативните односи меѓу понудата и побарувачката. На девизниот пазар има посебно влијание домашната монетарна власт (централната банка).

Соодносот меѓу понудата и побарувачката на девизи на девизниот пазар претставува индикатор на состојбата на билансот на плаќањето на една земја со странство.

Покрај на организираниот пазар, продавање и купување девизи се врши и во форма на

Економско-финансиски лексикон

непосредна размена меѓу претпријатијата, банките и поединците, домашните и странските резиденти. Како сегменти на девизниот пазар се јавуваат и таканаречениот „сив пазар” на „сивата економија” и „црната берза”. Со оглед на важноста, се регулира девизниот пазар, се воведуваат извесни ограничувања и девизна контрола. Во тој склоп спаѓа и дејноста на Меѓународниот монетарен фонд (којшто се ангажира во одржувањето стабилни девизни курсеви и уредни интервалутни односи меѓу членките на Фондот).

ДЕВИЗЕН РЕЖИМ – збир на правни прописи со кои се регулира платниот промет со странство и стекнување и располагање со странски средства на плаќање во земјата и во странство.

ДЕВИЗНА БЕРЗА – девизен пазар, односно берза на која се продаваат девизи и хартии од вредност.

ДЕВИЗНА ДОЗНАКА – во надворешната трговија, означува паричен документ според кој банка од една земја, на барање на својот комитент, издава налог на банка од друга земја со која е во деловни односи, да го исплати износот што е означен во девизната дознака на определеното лице.

Економско-финансиски лексикон

ДЕВИЗНА КЛАУЗУЛА – (фр. devise; гер. Devisе – странска валута; лат. clausula – услов што ограничува), одредба во договор според која висината на паричната обврска во домашна валута, во моментот на исплатата се утврдува според курсот на таа валута во однос на некоја странска (обично цврста) валута.

ДЕВИЗНА МЕНИЦА – (фр. devise; гер. Devisе), меница според која нејзиниот издавач (трасант) се обврзува или повикува друго лице (трасат) дека исплаќањето на долгот ќе се изврши во странска валута, како што е означено во меницата.

ДЕВИЗНА ПОЛИТИКА – како дел на економската политика со разни мерки влијае и го регулира интервалутарниот курс на домашните пари, прометот со девизи, платнобилансната состојба на земјата.

ДЕВИЈАЦИЈА – (лат. de + via – пат, deviatio свртување; отстапување од правецот, насоката), 1. општо значење: отстапување од еден одреден пат; отстапување, скршнување од поставената цел; 2. отстапување од една воспоставена идеологија или партиска линија; 3. видливо отстапување од усвоени норми на однесување на една определена средина, определено општество; 4. во статистиката; отстапување од средната вредност на посматраната серија.

Економско-финансиски лексикон

ДЕГРАДАЦИЈА – (лат. degradatio – спуштање на понизок степен), 1. постепено влошување, постепено губење на својства, односно квалитет; 2. урнување од должност; одземање чин; спуштање од повисок на понизок степен, односно од повисоко на пониско звање, функција; снижување на звањето или позицијата, т. е. функцијата на едно лице во рамките на хиерархиските воспоставени организации; 3. може да се говори и за морална, политичка и културна деградација на некоја личност или на некое движење, односно организација; губење на општествен углед. Спротивно; градација .

ДЕГРЕСИВНИ ТРОШОЦИ – (лат. degressus – спуштање, слегување, опаѓање), трошоци што при зголемувањето на производството опаѓаат по единица производ; спротивно; прогресивни трошоци . Гледано во целина, овие трошоци се зголемуваат со зголемувањето на производството, но во помала мера отколку што се зголемува производството (на пр. производството се зголемува за 20%, а трошоците за 10%). Типичен пример на дегресивен трошок е амортизацијата , еден од главните фиксни трошоци . Амортизацијата како трошок се пресметува според набавната вредност на основните средства, без оглед на искористеноста на капацитетот. Ако

Економско-финансиски лексикон

претпријатието го зголеми производството за двапати, со исти основни средства, уделот на амортизацијата по единица производ ќе се смали за двапати.

ДЕГУСТАТОР – (лат. degustare – вкусува, проба), стручно лице коешто со вкусување (пробање) ги оценува својствата (квалитетот), вкусот, мирисот и др. на пијалоци (вина и др.) и разни други производи.

ДЕГУСТАЦИЈА – (лат. degustatio, од degustare – вкусува, проба), пробање; стручно испитување со пробање (вкусување) и оценување на својствата (квалитетот, вкусот, мирисот, изгледот и др.) на пијалаци (вина и др.) и разни други производи.

ДЕДИКАЦИЈА – (лат. dedication посвета, dedicare – посветува; англ. dedicate), посвета; подарок; завештание.

ДЕДИКАТОР – (лат. dedicator), лице коешто посветува или подарува некому нешто.

ДЕДУКЦИЈА – (лат. deductio – изведување заклучок; одбивање, одземање), 1. логички метод што се применува во истражувањето, а значи изведување посебни и поединечни заклучоци, правила или судови, од општи судови, закони, теории. Спротивно: индукција ; 2. одбивање, одземање (од некоја сума).

Економско-финансиски лексикон

ДЕДУЦИРА – заклучува од општо кон посебно; изведува поединечни судови од општи.

ДЕЕТАТИЗАЦИЈА – (фр. de од + état – држава), процес на смалување или одумирање на државните функции во областа на стопанството и во другите сектори од општествениот живот, што се остварува низ нивното осамостојување. Спротивно: етатизација.

ДЕЖУРСТВО – (фр. service du jour – дежурство; être de jour – да се биде на служба; jour – ден), овој израз означува останување на поединци на службена должност надвор од редовното работно време; вршење определена служба, работни задачи или должност (одговорност) во определен ден (на пр. неработен ден, празник), или дел од денот надвор од редовното работно време.

ДЕЗЕН (десен) – (фр. dessin – цртеж; нацрт; шара; примерок, мостра), **1.** цртеж, шара во една или повеќе бои како украс на ткаенини; **2.** примерок, мостра, модел, особено во изработка на облека; покрај цената и квалитетот, и дезенот влијае во привлекувањето на купувачите.

Економско-финансиски лексикон

ДЕЗИНВЕСТИРАЊЕ – (фр. désinvestir – смалување на вложувањата или престанување со вложувањата; англ. disinvestment), неупотребување на амортизацијата за проста репродукција) (односно обнова) на основните средства во претпријатието, гранката или стопанската област поради незаинтересираност за инвестирање, или, пак, префрлање за развој на други сектори од стопанството. Кога некоја гранка не дава соодветна профитна стапка настанува дезинвестирање, со тоа што се сели капиталот во други гранки каде што се обезбедува повисока профитна стапка, а, пак, во услови на рецесија настанува дезинвестирање во размери на сето стопанство.

ДЕЗИНТЕГРАЦИЈА – (фр. désintégration – распаѓање, цепене), разделување, разединување, распаѓање на некоја стопанска целина на посебни и самостојни делови. Со дезинтеграција од една голема настануваат повеќе мали самостојни независни стопански организации, или распаѓање на националното стопанство на регионални и помали издвоени и расцепкани стопанства. Спротивно: интеграција .

ДЕЗИНФЛАЦИЈА – (фр. dés – не, спротивно + лат. inflatio – надување, надувување), процес на смалување на високата стапка на инфлацијата на пониско ниво.

Економско-финансиски лексикон

ДЕЗИНФОРМАЦИЈА – (фр. dés – не, спротивно + лат. informatio – известување), свесно и злонамерно давање лажни информации со намера да се формира погрешен став или да се изведат погрешни заклучоци; свесна измама на оние на коишто е наменето известувањето.

ДЕЈНОСТ – (српхрв. делатност, рус. деятельность, активност; англ. activity; фр. activ-ité; итал. attività, operosità; гер. Aktivität, Tätigkeit), од гледиштето на општествената поделба на трудот означува вид на производство или услуга, односно стопанска област или гранка; од гледиштето на оспособеноста на поединци да вршат некој вид работа, овој израз означува некој вид занимање, професија; воведена е номенклатура на дејностите по области, гранки и подгранки (на пример, рударство, индустрија, земјоделство, шумарство, градежништво, сообраќај, трговија, угостителство и туризам, занаетчиство, банкарство и осигурување, лични услуги, комунална дејност, управа и правосудство, културно–просветна и научна дејност, здравствена и социјална дејност и многу други дејности).

ДЕ ЈУРЕ – (лат. de iure – правно; англ. de jure; фр. de iure; шпан. de iure; гер. De Jure; рус. де

Економско-финансиски лексикон

юре), правно, согласно со правото, од правно гледиште; де јуре е израз со кој се означува дека нешто е во согласност со правото, односно дека е предвидено со правото, дека е сторено точно онака како што е предвидено со правото. Според тоа, она што е де јуре, тоа се засновува врз сигурна, веродостојна и прецизна правна основа.

ДЕКЛАРАЦИЈА – (лат. *declaratio* – објава, изјава, изјаснување, пријава; англ. *déclaration*; фр. *déclaration*; шпан. *declaracion*; итал. *dichiarazione*, гер. *Deklaration*; рус. декларация), 1. општо значење: изјава, изјаснување, објава, пријава; официјален документ за запишување на определени податоци; официјална и свечена изјава; објавување, прогласување на основни принципи, сфаќања и др. ; 2. во стопанството: декларација за стоката; во комерцијално–правната практика: вкупност на сите информации што производителот или трговецот ги дава за својот производ на амбалажата, на оригиналното пакување или во друга форма (проспект, спецификација). Кај многу стоки се наведуваат уште: услови и начин на употреба, рок на траење, услови на чување и др. ; пријавување на стоката за царинење (царинска декларација); изјава за содржината на поштенските пратки (поштенска декларација); пријава со податоци на имотот и приходот за оданочување

Економско-финансиски лексикон

(даночна пријава); 3. повелба за правата на човекот и граѓаните; свечена изјава на власт за измена на државниот поредок; официјална изјава на една или повеќе држави во меѓународните односи и др.

ДЕКЛАСИРАЊЕ – (фр. déclasser – разместува, преместува во подолна класа, ранг, степен; англ. declassify), преместување, пренесување во подолна класа, во понизок ранг, степен; прекатегоризирање, преквалификување на пониско ниво; снижување, обезвреднување; распоредување некого на пониска општествена положба или пониска квалификација од онаа што дотогаш ја заземал; деградација.

ДЕКОЛОНИЗАЦИЈА – (фр. de + colonisation – населување, од лат. colonia – населба; фр. décolonisation; англ. decolonization; итал. decolonizzazione; рус. деколонизация), 1. ослободување на земји од колонијална зависност; 2. деколонизацијата означува историски процес на ликвидирање на колонијализмот во светот. Овој процес е еден од оние битни белези во меѓународните односи по Втората светска војна, што ги одразува промените во односите меѓу колонијалните земји и земјите колонии. Генералното собрание на Обединетите нации на 14. 12. 1960 г. ја усвои Декларацијата за ликвидација на колонијализмот.

Економско-финансиски лексикон

ДЕКРЕТ – (лат. decretum – одлука, решение),
1. одлука, решение, наредба, секоја повисока наредба воопшто; **2.** акт за именување, поставување во служба на некоја функција ; **3.** државен акт со сила на закон; **4.** методот на служење со декрети означува акт на наредување врз основа на фактичка или формална власт или начин на одлучување во хиерархиски и авторитарни системи и организации.

ДЕЛЕГАТ – (лат. delegeo – упатува, испраќа, ополномоштува; delegatus), претставник, застапник, ополномоштеник, пратеник; избран или назначен претставник или ополномоштеник на колектив, установа, држава, организација и др. , што е ополномоштен да ги претставува во некој орган, на конференција, конгрес, собрание.

ДЕЛЕГАТСКИ СИСТЕМ – (лат. delegeo – упатува, испраќа, ополномоштува; грч. systema – состав, целина, поредок), посреднички изборен систем, на посреден начин избирање претставници во некои државни и други органи; систем според кој пониските органи на власта и организации испраќаат извесен број свои претставници во повисоки органи на власта и организации.

Економско-финансиски лексикон

ДЕЛЕГАЦИЈА – (лат. delego упатува, испраќа, ополномоштува; delegatio), пратеништво, застапништво; група делегати; определен број избрани, ополномоштени или именувани претставници врз кои е пренесена некоја власт или овластување за застапување.

ДЕЛИКТ – (лат. delictum – престап, прекршок), секое дело што според правните норми се забранува и се казнува; престап, прекршок, злосторство, нарушување на законот; недозволено дело, постапување спротивно на правото, коешто повлекува било обврска за надомест на штетата, било казна, било и едното и другото.

ДЕЛИНКВЕНТ – (лат. delinquens), оној што ја пренебрегнува, занемарува должноста; оној што греша; престапник, злосторник.

ДЕЛНИЦА – хрватски израз за акција; во комуницирањето се сретнува и во Македонија.

ДЕЛО – српхрв. дело; слов. delo, dejanje; рус. дело, действие, сочинение; англ. deed, action; фр. oeuvre, acte; итал. lavoro, opera; гер. Tat, Handlung);¹ творба, резултат од било каква активност на поединец, група, колектив или која било општествена организација, кој мерен со вообичаените општествени мерила, може да биде издиференциран на широката

Економско-финансиски лексикон

скала на позитивни и негативни општествени остварувања; **2.** во економијата: резултат (ефект) од вложениот труд; остварување, материјализација на трудот.

ДЕЛОВЕН МОРАЛ – (лат. mos, moriŝ – обичај; правило), правила на однесување во деловните односи, што настанале со секојдневно применување во практиката. Со придржувањето кон нив се стекнува доверба и репутација и обратно. Зад деловните морални норми стои силата на јавното мнение, кое има значајни материјални последици.

ДЕЛОВНА ТАЈНА Под трговска тајна може да се подразбере речиси ништо или се што е корисно или што е напредно, односно може да придонесе за развојот на некој правен субјект, но што не е општо познато или што може лесно да се дознае од трети лица во трговијата. Предметот ги опфаќа научните или техничките информации, дизајни, мостри, процеси, постапки, формули, бизнис планови, финансиски информации и списоци на имиња, адреси или телефонски броеви . Иако, предмет на трговската тајна може да биде речиси ништо, за да егзистира некоја трговска тајна потребни се два дополнителни услови, а тоа се тајноста и бизнис – вредноста.

ДЕЛОВНИ КНИГИ ВО КНИГОВОДСТВОТО – книги во книговодството во кои

Економско-финансиски лексикон

економските промени се регистрираат хронолошки и систематски. Се разликуваат основни и помошни книги. Во основни книги влегуваат дневникот и главната книга, а помошните книги се однесуваат на аналитичката евиденција. Деловните книги можат да бидат во пишана форма или податоците да се фиксираат во меморијата на електронскиот сметач (компјутер).

ДЕЛОВНИ КНИГИ И КНИГОВОДСТВЕНИ ИСПРАВИ – 1. деловните книги се пропишани евиденции за состојбата и движењето на имотот и побарувањата, капиталот и обврските, приходите, расходите од работењето на стопанскиот субјект. Деловните книги можат да бидат во пишана форма или во компјутерска обработка на податоците. Деловни книги што се водат во системот на двојното книговодство се: дневник, главна книга и помошни книги; 2. книговодствената исправа претставува забележан доказ за настанатата деловна промена во согласност со книговодствените начела. Содржината на книговодствената исправа треба да биде таква што недвосмислено да ја покажува настанатата деловна промена и да содржи соодветни податоци за книжење. Книжењето на секоја настаната деловна промена во средствата и во изворите на средствата, во расходите и приходите, во трошоците и ефектите, како и

Економско-финансиски лексикон

во резултатите од работењето се врши само врз основа на уредна и веродостојна книговодствена исправа.

ДЕЛОВНИ СРЕДСТВА (деловен фонд) – ги сочинуваат основните и обртните средства на претпријатијата со кои ја вршат стопанската дејност. Се изразуваат во натурална и парична (вредност) форма.

ДЕЛОВОДЕН ПРОТОКОЛ – (грч. protokollon – прво залепено), книга во која стопански, државни и други организации хронолошки и по реден број ги внесуваат пристигнатите и испратените пратки од службената кореспонденција. Служи како изворна евиденција на преписката со странките (во администрацијата и судството) и со деловните партнери (во стопанството), а исто така како доказ за одобрено барање на странките или деловниот партнер дека е постапено навреме, што се гледа од деловодниот протокол.

ДЕМОГРАФИЈА – (грч. démos – народ и grafein – пишува), наука за населението, којашто се занимава со законите на промените во движењето на населението, причините и последиците на тие промени и нивниот одраз врз економските, социјалните, политичките и други општествени процеси.

ДЕМОГРАФСКА ЕКСПЛОЗИЈА – (грч. demos – народ, лат. explosio – избувнување, распрснување), брз пораст на населението со високи стапки на природен прираст; се карактеризира со опаѓање на морталитетот, а одржување на наталитетот на високо ниво. Релативно високите стапки на пораст на населението во неразвиените и помалку развиените подрачја влијаат врз стапките на порастот на населението во целиот свет. Кумулативното дејство на порастот на населението доведе до забрзано зголемување на бројот на населението во светот.

Според демографите, од времето за кое постојат првите податоци за населението во светот минаа осум милениуми, за тоа време населението во светот ја достигна првата милијарда. Втората милијарда е постигната за 100 години, а третата за околу 40 години. Според очекувањата за 15 години се доби четвртата милијарда, петтата милијарда за 12 години, а шестата милијарда за 10 години.

Демографската експлозија предизвикува демографски, општествени и економски импликации. Преовладува мислењето дека брзиот пораст на населението не може да се смири без интензивен економски развој и без значајни општествени и политички промени во неразвиените земји и без истовремено усвојување на контрола на раѓањето како средство за смалување на наталитетот.

Економско-финансиски лексикон

ДЕМОГРАФСКА СТАТИСТИКА – (грч. demos – народ), Гранка на статистиката што се занимава со собирање, обработка, анализа на податоците, класификација и изведување заклучоци за промените и движењата на населението.

ДЕМОГРАФСКИ ИНВЕСТИЦИИ – (грч. demos – народ), Дел од општествениот производ којшто треба да се инвестира за да може, при постојниот пораст на населението, националниот доход по жител се задржи на истото, веќе постигнато ниво и со тоа да се обезбеди она ниво на животен стандард што населението веќе го има постигнато. Со демографските инвестиции не се зголемува националниот доход по глава на жител, па поради тоа не се зголемува и животниот стандард на населението, туку само се одржува на исто ниво. Обемот на демографските инвестиции е одреден од големината на годишниот прираст на населението.

ДЕМОГРАФСКИ ЦЕЛИ НА ОДАНОЧУВАЊЕТО – (грч. démos – народ), оданочување заради остварување на некои цели од демографски карактер. Со даночни мерки (покрај примената и на други релевантни мерки) може да се влијае врз остварувањето на целите на демографската политика во однос на зголемувањето или

Економско-финансиски лексикон

намалувањето на стапката на наталитетот во земјата. Така на пр. во одредени случаи се ставаат во повластена положба семејствата со повеќе деца, а истовремено се врши поголемо оптоварување на лицата што не се оженети или омажени и семејствата без деца и помал број деца, а во други случаи некоја друга варијанта во зависност од фактичката популациона состојба во даденото време и земја.

ДЕМОДИРАН ПРОИЗВОД (стока) – (фр. *démodé* – немодерен, излезен од мода), стока што не е сообразена со современата побарувачка; стока што не е продадена навреме додека била во мода, останала непродадена, па со менувањето на модата тешко или воопшто не се продава. Залихите на демодираната стока ги оптоваруваат средствата на стопанската организација (претпријатието), заради тоа најчесто се бара решение во распродажба со пониски цени.

ДЕМОКРАТИЈА – (грч. *démos* – народ + *kratos* – власт, владеење), етимолошкото потекло означува владеење на народот, односно народот управува сам со себе. Сфаќањето на демократијата низ историскиот развој се менува. Демократијата има општествено-историска содржина. Таа претставува облик на државно уредување. Демократијата што се изразува низ

Економско-финансиски лексикон

политичкиот систем се засновува врз одредени принципи коишто се однесуваат на власта и на политичките односи, на организациите и воопшто на политичкиот живот на заедницата. Тие основни принципи се: суверенитет на народот, ограничување на секој политички монопол, заштита на слободата и правата на човекот, како во политичката така и во социјалната и економската сфера, обезбедување на луѓето и општеството од разни облици на насилство, потоа, општо право на глас, политички слободи и владеење на мнозинството преку избори.

ДЕМОНЕТИЗАЦИЈА – (лат. de – одвојување, раставување, укинување + moneta – ковани пари), повлекување или одземање парично својство на некоја монета. Така на пр. по 1870 година сребрената монета престанува да важи во земјите каде што сребрените пари биле законско средство на плаќање. Со тоа се распаѓа биметализмот како паричен систем.

ДЕМОНСТРАЦИЈА – (лат. demonstratio – покажување), **1.** во стопанската пропаганда: очигледно прикажување, истакнување на својствата на еден производ со цел да се привлечат купувачи за купување на тој производ; тоа е облик на нагледна стопанска пропаганда; **2.** јавно, масовно изразување на

Економско-финансиски лексикон

расположение или негодување; **3.** акција со заканувачки карактер, којашто ја врши некоја држава, за да исплаши друга.

ДЕМОНТАЖА – (фр. *démontage* – раставување на делови, *montage* – составување), **1.** раздвојување, разглобување на составните делови на некој сложен предмет, односно сложена целина (машина, механизам, апарат, фабрика и сл.); **2.** онеспособување на некоја техничка целина за нормална употреба.

ДЕНАР – официјална парична единица во Република Македонија, промовирана на 27. IV 1992 г. Со воведувањето на самостојна валута под името денар, настана монетарно осамостојување на Република Македонија. Денарот се дели на 100 дени. Називот потекнува од староримската сребрена монета *denarius*, именуван според тоа што имал за 10 пати (лат. *dēni* – по десет) поголема вредност од бакарниот *as*.

ДЕНАРИУС – (лат. *denarius*), **1.** стара римска сребрена монета, којашто прво содржеше 10, а подоцна 16 аса (бакарни пари) или 4 сестерци; **2.** сребрени пари во разни земји во средниот и новиот век.

ДЕНАРО – (итал. *denaro*), **1.** бакарни пари од различна вредност во поранешните

Економско-финансиски лексикон

провинции на средна и северна Италија; **2.** мера за свила и злато.

ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА – (фр. dénationalisation – однародување, укинување на национализацијата), **1.** претворање на државната (јавната, општествената) сопственост во приватна; **2.** враќање на претходно национализиран имот на нивните поранешни сопственици.

ДЕНОМИНАЦИЈА – (лат. denominatio – именување, давање име, англ.denomination), **1.** кај парите: преименување на паричните знаци; намалување на номиналната вредност на парите што се во оптек (на пр. од 100 сведување, намалување на 1) или хартии од вредност ; **2.** именување, наименување, назначување. Деноминацијата претставува промена на номиналната вредност на паричната единица која се спроведува со замена на една валута со друга валута. Кај фондовите деноминацијат подразбира промена на вредноста на уделот од една валута (на пример МКД) во друга валута (на пример, Евра).

ДЕПАРТМЕН СТОР – (англ. department – дел од поголема продавница, store – стоковна куќа, department store – стоковна куќа со посебни специјализирани одделенија), поголема продавница, т. е. стоковна куќа каде

Економско-финансиски лексикон

разни видови стока се продаваат во различни одделенија.

ДЕПО – (фр. *dépôt* – влог; склад, магазин, стовариште; депо; англ. *dépôt*), **1.** оставање односно примање на чување (во депозит), обично во банка, движни предмети (пари, хартии од вредност, скапоцености или предмети од вредност и сл.) и неоштетени да му се вратат на оној што ги оставил (депонирал) на чување; поимот депо може да се расчлени на три дела: предметот што се дава на чување; депонент – тоа е физичко или правно лице што предметот го предава на чување; депозитар – тоа по правило е банката што го прима дадениот предмет на чување без право со него да се служи, а со обврска тој предмет да му го врати на депонентот на негово барање во неоштетена состојба; за таа услуга депозитарот наплатува од депонентот определен надомест на име чуварина. Депото се разликува од паричниот влог, односно паричниот депозит во банката; **2.** банкин трезор; место во банката каде што се чуваат вредности; **3.** стовариште, магазин за стока, склад; **4.** гаража за трамваи, односно градски или железнички возен парк.

ДЕПОЗИТ – (лат. *depositum* – доверено добро, дадено на чување; англ. *deposit*), **1.** паричен влог во банка или штедилница врз основа на определена интересна стапка. Со

Економско-финансиски лексикон

оглед на правата на располагање, се разликуваат депозити по видување (што можат да се подигнат во секое време) и орочени (што можат да се подигнат по истекот на договорениот рок). Вложувачот на пари се вика депонент, а установата во која се вложуваат парите депозитар.

2. Под депозит спаѓаат и предмети дадени на чување во банка (хартии од вредност, скапоцености и др.).

Дел од цената (капар) даден однапред за сигурност стоката да не биде продадена на друг.

Одредена сума пари дадена однапред при земање нешто под наем (под кирија) за сигурност дека при враќањето нема да биде оштетено; во спротивно ќе биде наплатено од депозитот.

ДЕПОЗИТНИ БАНКИ – тоа се комерцијални банки и штедилници што својата кредитна дејност ја засновуваат главно врз собирање краткорочни депозити и штедни влогови и краткорочно кредитирање на стопанството и населението.

ДЕПОЗИТНИ ПАРИ – сите краткорочни парични побарувања или побарувања по видување. Депозитните пари се водат на жиро-сметки, тековни сметки, и други сметки на претпријатија, установи и поединци во книгите на банките, преку кои се врши

Економско-финансиски лексикон

платниот промет. Депозитните пари се формираат со вложување пари во банките, со одобрување банкарски кредити и од приходите што се остваруваат во платниот промет, а се книжат во банките на сметките на нивните сопственици. Депозитните пари се викаат уште жирални, скриптурални, пресметковни или невидливи пари.

ДЕПОПУЛАЦИЈА – (лат. de – од + populus – народ), смалување на бројот на населението на едно подрачје или држава (што настанува со иселување и со поголем морталитет од наталитетот).

ДЕПРЕСИЈА – (лат. deprimere притиска, притиснува, потиснува; англ. dépression – притисок, потиштеност, економски застој), фаза од економскиот циклус што непосредно се надоврзува по кризата. Се карактеризира со ниско ниво на производството, ниски цени, невработеност и, општо земено, со ниско ниво на стопанската активност. Терминот депресија често се употребува и во значење на економска криза или рецесија.

ДЕПРЕСИЈАЦИЈА (лат. de - без и pretium - цена, вредност) е обезвреднување, паѓање или губење на вредноста на валутата на една земја во однос на една или повеќе странски валути што се користат како референца.

Економско-финансиски лексикон

Со депресијацијата се намалува куповната моќ на парите во таа земја, односно се покачува курсот на странските валути. Ова обично се случува кај системите со флукуирачки девизен курс и најчесто се користи за неофицијални зголемувања на девизниот курс како резултат на пазарните законитости (на понудата и побарувачката), иако понекогаш наизменично се појавува со девалвацијата.

Депресијацијата на валутата на една земја покажува дека доаѓа до намалување на вредноста на таа валута. На пример, ако македонскиот денар депресира во однос на еврото, девизниот курс (цената на македонскиот денар изразен во евра) се зголемува - што значи дека се потребни повеќе македонски денари за купување едно евро ($1 \text{ ЕУР} = 41,25 \text{ МКД} \rightarrow 1 \text{ ЕУР} = 41,65 \text{ МКД}$). Кога македонскиот денар депресира во однос на еврото, тој станува поконкурентен, бидејќи цената на македонските стоки разменети за евра ќе бидат поевтини, што доведува до поголем извоз од Македонија. Од друга страна, европските држави кои своите стоки и услуги ги искажуваат во евра ќе ја изгубат конкурентноста во однос на македонскиот денар. Тоа значи дека цените на европските производи деноминирани во евра ќе станат повисоки во Македонија.

Спротивно на депресијацијата е појавата на апресијација.

Економско-финансиски лексикон

ДЕПРЕЦИЈАЦИЈА НА ПАРИТЕ (лат. de – без + pretium – цена, вредност), обезвреднување на парите, т. е. паѓање на вредноста на парите; смалување на куповната сила на парите во земјата; качување на курсот на странските валути, т. е. кога вредноста на домашната валута се смалува во однос на странските валути. Вредноста на парите се смалува со инфлација и девалвација. Спротивно; апрецијација на парите.

ДЕРЕГУЛАЦИЈА – (анг. deregulation), ослободување на претпријатие, гранка или стопанство од административно регулирање (особено на цените) и контрола од страна на државата.

ДИСИНТЕРМЕДИЈАЦИЈА - е појава кога производителот продава директно на потрошувачите без посредници: трговци на мало и трговци на големо. Најчесто, купување на производи на интернет директно од производителот, резервации на хотелски сои без помош на туристички агенции и др.

ДЕСПОТИЗАМ – (грч. despotes господар), неограничена власт; неограничено владеење засновано врз самоволие и насилство; деспотите можат да прават што сакаат бидејќи нема правила што ја регулираат и ограничуваат нивната власт. Деспотизмот е

Економско-финансиски лексикон

груб, примитивен и насилнички облик на автократски политички режим, што е познат во робовладелското и феудалното општество. Меѓутоа тој израз се употребува и сега за одбележување на грубо, самоволно и насилничко владеење, управување, раководење.

ДЕСПОТ – 1. неограничен владетел, самодржец, тиранин во стара Грција и азиските држави; 2. преносно: самоволен управувач, раководител што управува и раководи самоволно, грубо, насилнички и не почитува никакви норми на однесување.

ДЕСТИНАЦИЈА – (лат. destinatio – определување, цел; одлука, насочување; destino – определува, определува цел, зема за цел, наменува некому; англ. destina-tion); 1. одредување, определување; определено место, одредиште, насочување, крајна цел; место кон кое некој патува; место што е одредено како цел на патување или кон кое нешто се испраќа; 2. дестинација на стока: место или земја во која се испраќа пратка, стока; извозот увозот се разликуваат и според земјата на дестинација и според земјата на плаќање.

ДЕТАЛИСТИЧКА ЦЕНА – (фр. détail – поединост, подробност, малопродажба), малопродажна цена; цена на стоките во

Економско-финансиски лексикон

малопродажба (за разлика од grosистичка цена, односно цена на големо).

ДЕТЕРМИНИЗАМ – (лат. determinatio – ограничување, определување), филозофско сфаќање според кое човекот не е слободен да право што сака и дека неговите постапки се определени од условите што се независни од неговата волја. Спротивно: индетерминизам.

ДЕ ФАКТО – (лат. de facto – вистински, навистина, фактички; англ. de facto; фр. de facto; шпан. defacto; гер. De facto; рус. де – факто), всушност, навистина, вистински, реално, фактички, на дело, стварно, поправо; де факто е израз што означува дека некој релевантен факт, односно дело не постои врз основа на правен пропис туку само врз основа на ‘ фактичка, т. е. вистинска, реална основа, состојба. Спротивно: де јуре . Како ознака за фактичката состојба, често се употребува како антитеза на изразот де јуре, којшто означува дека нешто е во согласност со правната, законската норма.

ДЕФЕКТ – (лат. defectus – недостаток, грешка; англ. defect; фр. défectuosité срп. квар; рус. дефект), недостаток, мана, грешка; расипување; недостиг; оштетување, расипување на технички средства и предмети што се употребуваат во производството или

Економско-финансиски лексикон

каде било (на пр. дефект на мотор, на машина и сл.)

ДЕФЕКТЕН – непотполн, оштетен, расипан, со недостаток, со мана.

ДЕФИЦИТ – (лат. deficere – нема, недостасува), овој израз означува поголем расход од приход, односно кусок, загуба, загуба во деловната дејност. Спротивно: суфицит.

ДЕФИЦИТ ВО ПЛАТНИОТ БИЛАНС – кога обврските на некоја земја за плаќање во странство се поголеми во одредено време од нејзините побарувања.

ДЕФИЦИТАРНО ФИНАНСИРАЊЕ – (лат. deficit – недостасува. нема; financia – државни приходи), финансирање на државата во услови на постоење на буџетски дефицит, т. е. расходите на буџетот се поголеми од приходите, при што негативната разлика во буџетот се намирува со средства на јавен заем , од примарната емисија или на еден или на друг начин.

ДЕФЛАТОР – претставува индекс (или коефициент) со кој тековните цени се сведуваат на реални или константни цени, сметано според определена базна година.

Економско-финансиски лексикон

ДЕФЛАЦИЈА – (лат. deflatio од de – од + flare – дува), смалување на вкупната маса пари во оптек (готови пари и кредити), така што општото ниво на цените паѓа или останува постојано. Со разни монетарни и економски мерки се врши стеснување на побарувачката, релативно отежнување на продажбата на стоките и услугите што предизвикува смалување на општото ниво на цените, а со тоа зголемување на куповната сила на парите, создавање поволни услови за извоз итн.

При помала понуда во однос на побарувачката, дефлацијата служи како средство за усогласување на куповните фондови со стоковните.

Изразот дефлација се употребува и како синоним за економска криза, односно рецесија или контракција на стопанската активност.

Дефлацијата е со спротивно дејство од инфлацијата .

ДЕФЛАЦИОНИРАЊЕ – претворање на номиналните или тековните цени во реални или константни, при што се зема една година за базна. Тоа се постигнува со делење на тековните цени со индексот на цените. На тој начин се добива и реалниот општествен производ.

Економско-финансиски лексикон

ДЕФОРМАЦИЈА – (лат. deformatio – изобличување, нагрдување), промена или изопачување на формата, односно содржината на појавите, процесите (економски, духовни, политички) предизвикана од внатрешни или надворешни фактори. Се вели деформиран стопански развој, кога се нарушуваат основните пропорции на народното стопанство поради несоодветен развој, деформирана потрошувачка и сл.

ДЕФРАУДАЦИЈА – (лат. defraudo – лаже, мами; defraudatio – лажење, мамење), **1.** проневера, измама, затајување, прикривање (пари, данок, царина); **2.** дефраудација на данок: недопуштена, т. е. незаконска даночна евазија ; прикривање, затајување на данокот може да биде потполно (ако даночниот обврзник не го пријави целокупниот износ на остварениот приход или доход што се оданочува или големината на имотот и сл. врз што се одмерува даночната обврска) и делумно (кога даночниот обврзник непотполно пријави некој факт и сл. што подлежи на оданочување и со тоа влијае врз смалувањето на даночното оптоварување).

ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА – (лат. de – од + centrum – средиште; англ. decentralization), процес на пренесување на функциите од централните врз пониските органи и основни носители на активноста. Поголема

Економско-финансиски лексикон

самостојност на основните носители на политичкиот и економскиот процес.

ДИВЕРГЕНЦИЈА – (лат. *divergentia* – одвојување, отстапување, оддалечување), општо значење: оддалечување, отстапување, оддалечување еден од друг, одење во различни правци, несогласување. Спротивно: конвергенција.

Теорија за дивергенција на економските системи, според која економските системи покажуваат знаци на сè поголемо дивергирање (оддалечување) едни од други, односно економските системи суштински се разликуваат според некои основни белези. Се негира економската рационалност на спротивниот систем. Теоријата за дивергенција обично е под влијание на определени идеолошки сфаќања.

ДИВЕРЗИФИКАЦИЈА – (лат. *diversificatio* – менување, внесување промени; англ. *diversification*), менување, внесување промени, различност. Измена и развој на производството по вид и квалитет како во рамките на едно претпријатие, така и во стопанството во национални размери.

ДИВИДЕНДА – (лат. *dividere* – дели, подели; англ. *dividend*; фр. *dividende*; гер. *Dividend*), дел од профитот на акционерските друштва (што преостанува по издвојувањето за фондови)

Економско-финансиски лексикон

што се доделува на секоја акција, односно го добиваат акционерите (сопствениците на акции) сразмерно на секоја акција.

Со оглед на видот на акциите, постојат разни видови на дивиденди: на приоритетните акции се исплатува приоритетна дивиденда; гарантирана дивиденда се исплатува во случај на исплата на минимална дивиденда и во случај на недоволен деловен успех; супер дивиденда или бонус се исплатува во форма на еднократен додаток на редовната дивиденда; постои негарантирана дивиденда и др.

ДИВИДЕНДЕН ПРИНОС – (анг. dividend yield), го претставува износот на дивидендата што се добива од една акција.

ДИВИДЕНДНА СТАПКА – (анг. dividend rate), претставува процент од добиената дивиденда (од дивидендниот принос) од номиналната вредност на акцијата. Така на пр. ако цената на акцијата е 1000, а добиената дивиденда 100, тогаш дивидендната стапка ќе биде 10%.

ДИВЈАШТВО – (српхрв. дивљаштво; рус. дикарство, дикость; анг. savageness; фр. sau-vagerie, итал. selvatichezza; гер. Wildheit), епоха од првобитната заедница, којашто го претставува настанувањето на човекот и човечкото општество. Се разликуваат три

Економско-финансиски лексикон

степените од развојот на дивјаштвото во зависност од развојот на средствата на трудот и во врска со тоа начинот на обезбедување на животот. Во почетокот луѓето само собираат плодови, потоа користат оган и на крајот го пронаоѓаат лакот и стрелата и се занимаваат со лов. Со преоѓањето од собирачки на преработувачки начин на производство, дивјаштвото се преобразува во наредната повисока епоха од првобитната заедница, во варварство.

ДИЗАЈН – (анг. design – цртеж, модел, план, скица; мостра, примерок; лат. designatio – ознака, designare – означува, одбележува), **1.** план, цртеж, или модел што се употребува за да се реши како нешто ќе изгледа или ќе работи; **2.** естетско и функционално обликување на производите, пакување, амбалажа; естетски дотерана конструкција, форма и хармонични размери на производот. Дизајнот игра важна улога во привлекувањето на купувачите.

ДИЈАГРАМ – (грч. diagramma – нацрт, цртеж), графички приказ на бројни големини, обично статистички податоци, поради објаснување и очигледно прикажување одредени состојби, односи, движења. Бројните големини се прикажуваат со точки, линии, геометриски слики (агли, квадрати, кругови), така што бројот на точките,

Економско-финансиски лексикон

должината на линијата и површината на геометрискиот лик да бидат сразмерни на бројните големини.

ДИЈАЛЕКТИЧКИ МАТЕРИЈАЛИЗАМ – (грч. *dialektikos* – што се однесува на расправање, дискутирање + фр. *matérialisme* – материјализам), општ филозофски поглед кон светот. Според дијалектичкиот материјализам, материјата е основа на појавите, процесите и односите во природата, општеството и мислењето. Се споменуваат три основни дијалектички закони: за единството и борбата на спротивностите, на одреден степен од развојот, прераснување на квантитативните промени во нов квалитет и негација на негацијата.

ДИКТАТУРА – (лат. *dictatura* – неограничена власт), неограничена власт на едно лице или група; политички режим во кој сета власт му припаѓа на едно лице или група.

ДИЛ – (анг. *deal* – договор, сделка), договор (сделка) за купување или продавање некоја стока или услуга.

ДИЛЕМА – (грч. *dilemma* – оној што содржи, опфаќа две претпоставки), недоумица; двоумење; недоумица во избирањето на едно од две можни решенија; наоѓајќи се пред алтернатива меѓу две можности во

Економско-финансиски лексикон

избирањето, во решавањето, одлучувањето, за кои постојат подеднакво силни аргументи.

ДИЛЕР – (анг. dealer – трговец), англиски збор што се употребува со значење: **1.** (во областа на трговијата) трговец којшто купува и продава стоки или услуги за да оствари профит; **2.** (во областа на банкарството) специјализиран банкарски службеник во купување и продавање хартии од вредност и странски пари за име на банката; **3.** (во берзанската дејност) самостоен трговец што на берзите купува и продава без посредство на брокер (којшто како посредник купува и продава за други лица).

ДИМЕНЗИЈА – (лат. dimensio – мерење), простирање на телата во должина, широчина и височина (три димензии); квантитативно искажување на телата во нивната должина, широчина и височина или со која било од овие три големини; опсег, обемност, распространетост. Во теоријата на релативитетот како четврта димензија се смета времето.

ДИМЕНЗИОНАЛЕН – опсежен, обемен, опфатен, голем.

ДИМЕНЗИОНИРА – мери, утврдува, пресметува димензии.

Економско-финансиски лексикон

ДИМЕНЗИОНИРАЊЕ – одмерување, утврдување, пресметување димензии.

ДИНАМИКА – (грч. *dynamike* – сила), сила, енергија, дејство, работа, напегнатост; состојба на движење, развој, менување на некоја појава под влијание на сили што дејствуваат врз неа; засилено движење во развојот на нешто (во таа смисла: динамика на производството, динамика на продуктивноста, динамика на трошоците и сл.). Спротивно: статика .

ДИНАМИЧЕН – (грч. *dynamikos* – силен), оној што е во движење, во дејство.

ДИНАМИЗАМ – живост, подвижност, променливост, интензивност, напегнатост.

ДИНАМИКА НА ПРОДУКТИВНОСТА – (грч. *dynamike* – сила; лат. *productivitas* – производност), промена во продуктивноста во текот на одредени временски периоди, односно промена во односот меѓу произведеното количество производи и потрошената работна сила во даден временски период.

ДИНАМИКА НА ПРОИЗВОДСТВОТО – (грч. *dynamike* – сила), движење, развој на производството со текот на времето; следење и квантитативно прикажување (апсолутно и

Економско-финансиски лексикон

релативно) на движењето, односно развојот на производството со текот на времето (денови, недели, месеци, години) на една стопанска организација, стопанска гранка и на вкупното општествено производство. Врз основа на анализата на динамиката, се согледува дали производството се развива (и во кој апсолутен и релативен износ), стагнира или опаѓа и изнаоѓање на причините на влијанието. Динамиката на производството може да се гледа преку поголем број показатели: физичкиот обем на производството, вкупниот приход, општествениот производ, доходот, добивката и др.

ДИНАМИЧЕН МЕТОД – (грч. dynamikos – силен; грч. methodos – пат, начин на постапување; лат. methodus), развоен метод, постапка во истражувањето и анализирањето на економските појави, односи, процеси од минат или иден период, што има за цел да го согледа дејствувањето и влијанието на одделни фактори (сили) во менувањето и развојот на економската појава, состојба и да ја открие насоката (односно тенденцијата) и брзината (темпо) на движењето, која што разгледуваниот развоен процес ја покажува. Спротивно: статичен метод.

ДИНАР – парична единица во Југославија, Јордан, Ирак, Алжир, Кувајт и др. Името

Економско-финансиски лексикон

потекнува од римската сребрена монета denarius.

ДИРЕКТИВНО ПЛАНИРАЊЕ – (лат. directus – прав, непосреден), вид планирање, според кое планот во целина, како и целите и задачите што се во врска со планот, имаат карактер на директива, чие извршување е задолжително од нижите органи во постојната хиерархиска структура.

ДИРЕКТ КОСТИНГ – (анг. direct – прв, непосреден, costing – проценување на трошоците на производството, direct costing – непосредна пресметка на трошоците на производството), англиски израз што се употребува и кај нас, а значи систем на пресметка според кој само варијабилните трошоци се калкулираат во производот. Тоа се трошоци што директно и сразмерно реагираат на промените на обемот на производството и реализацијата. Покрај директните трошоци за материјал и работна сила, тука влегуваат и варијабилните општи трошоци што се калкулираат индиректно, со посредство на соодветни инструменти на алокацијата .

ДИРЕКТНИ ДАНОЦИ – (лат. directus – прв, непосреден; анг. direct tax), непосредни даноци што се наплатуваат на самиот извор, од приходот, добивката (профитот), доходот,

Економско-финансиски лексикон

имотот. Со исплаќањето на директните даноци на обврзниците им се смалува приходот, им останува помалку за трошење. Директните даноци и обезбедуваат на државата релативно стабилни приходи. Спротивно: индиректни даноци .

Сите даноци се групираат и се делат на директни, т. е. непосредни, и индиректни, т. е. посредни.

ДИРЕКТНИ ТРОШОЦИ – (лат. directus – прв, непосреден), вид трошоци што непосредно (директно) можат да се пресметаат во цената на чинењето на производот или услугата, за разлика од индиректните трошоци коишто на одделните производи се пренесуваат по одреден клуч. Во директни трошоци влегуваат: трошоците за материјалот од кој се изработува производот и личните доходи на работниците што непосредно учествуваат во производството на производот или услугата. Директните трошоци уште се викаат поединечни трошоци.

ДИРЕКТОР – (лат. director – управител, управник), раководител, управител на претпријатие, установа и сл. Во зависност од компетенцијата во практиката, се разликуваат: генерален директор (којшто раководи со целото претпријатие) и

Економско-финансиски лексикон

директори на одделни сектори или одделни организациони единици.

ДИРЕКЦИЈА – (лат. directio – држење правец, држење линија, управување), управа на« претпријатие, установа, училиште и др. ; дирекцијата на претпријатието (односно на стопанската организација) ги опфаќа: носителите на управувачките функции, носителите на раководните функции, потоа целокупната администрација заедно со техничката, комерцијалната и финансиската служба.

ДИРИГИРАНА ЦЕНА – (лат. diriger – насочува. управува), тоа е онаа цена којашто ја определуваат државните органи и која, по правило, отстапува од висината на цената што би се формирала под дејство на понудата и побарувачката, т. е. под дејството на пазарните законитости. Всушност, тоа е административна цена.

ДИРИГИРАНО СТОПАНСТВО – (лат. dirigere – управува, уредува, дотерува, насочува), вид национално стопанство во кое основните функции главно се определуваат со владини (државни) директиви (наредби), а не со посредство на пазарните законитости. За диригираното стопанство се сретнува и изразот „централно планско стопанство”, а

Економско-финансиски лексикон

стопанскиот систем се наречува „централно плански систем”.

ДИСАЖИЈА (дисажио) – (итал. *disaggio* – разлика на вредноста), негативна разлика изразена во проценти или во апсолутен износ меѓу номиналната (што е повисока) и пазарната вредност (што е пониска) на пари, хартии од вредност, девизи. Спротивно: ажија . Односот на еднаквост се наречува ал пари .

ДИСКОНТ – (анг. *discount* – попуст, одбивање, одземање; дисконтирање меница; фр. *décompte, escompte* – одбивка; итал. *disconto, sconto* – одбивка, попуст; лат. *discomputare*; рус. дисконт), општо значење: попуст, одбивање, смалување, смалување на цената; одбивање, смалување од вкупната сума.

Во банкарството: дисконтирање на меница, одбивање од интересот (каматата) при исплаќање на меница на која не и е стасан рокот за исплата. Во трговијата: трговски продавници на мало што продаваат стоки со намалена цена, со попуст.

ДИСКОНТНА ПОЛИТИКА (есконтна политика) – (анг. *discount* – попуст, одземање; одбивање; дисконтирање меница; фр. *décompte, escompte*; итал. *disconto, sconto* – попуст, одбивка; грч. *politikos* – државен, јавен, општествен), се состои во тоа што

Економско-финансиски лексикон

централната банка, според ситуацијата во стоковно–парничните односи, ја подигнува или спушта интересната (каматната) стапка, т. е. стапката според која им дава кредит на другите банки. Интересната стапка претставува една од најзначајните инструменти на монетарно–кредитната политика со која се влијае врз стопанскиот развој на една земја.

Со оглед на состојбата во платниот биланс на земјата, со дисконтната политика се регулира интересната стапка на паричниот пазар. Така, со зголемување на интересната стапка се предизвикува прилив на капитал од странство.

Дисконтната политика, како монетарен инструмент, не дејствува ефикасно во сите земји. Таму каде што пазарот е осетлив на порастот или паѓањето на цените, тој е осетлив на промените на интересната стапка; и обратно, таму каде порастот на цените лесно се префрла на потрошувачите на разни нивоа, а паѓањето на цените ретко се случува, со промената на интересната стапка не се постигнува саканото дејство. Дисконтната политика не дејствува секогаш ефикасно ни врз платниот биланс со странство, особено кога се има предвид валута во чија стабилност е разнишана довербата.

ДИСКОНТНА (есконтна) СТАПКА – (анг. discount – попуст, одбивка, смалување; франц.

Економско-финансиски лексикон

décompte, eskompte; итал. sconto, sconto – попуст, одбивка), интересна (каматна) стапка според која се дисконтираат (есконтираат) мениците, а посебно интересна стапка според која централната банка врши дисконтирање (есконтирање) на краткорочните стоковни меници. Доколку централната банка есконтира меници што деловните банки веќе ги есконтирале, тогаш се работи за реесконтна стапка.

ДИСКОНТНА ТРГОВСКА КУЌА (продавница) – (анг. discount – попуст, смалување, одбивање), трговска куќа односно поголема продавница во трговијата на мало што продава разновидни производи за лична и друга потрошувачка, обично во фабрично пакување, според принципот на самоизбор, по пониски цени во споредба со цените на другите продавници.

Продажбата по дисконтна цена означува пониска, намалена или снижена цена, т. е. продажба на стоки со попуст. Со комбинација на трговската маржа на големо и на мало се постигнува пониска продажна цена што обично обезбедува поголем обем на продажба, побрз обрт на трговскиот капитал и поголем годишен трговски профит(добивка). Дисконтните продавници ги конкурираат другите продавници од трговијата на мало.

Економско-финансиски лексикон

ДИСКОНТНИ ОПЕРАЦИИ – (анг. discount – попуст, одбивка, смалување; фр. décompte, escompte; итал. sconto, esconto – попуст, одбивање; лат. computo – смета; лат. operatio – дејство, вршење некоја работа), банкарски операции што се однесуваат на купувањето меници од краткорочни побарувања, коишто потекнуваат од производството и прометот, на кои рокот на исплатата не им е стасан, а со одбивање на интересот (каматата) за времето од денот на дисконтирањето (есконтирањето) на меницата до нејзиното стасување за наплата.

ДИСКОНТИРАЊЕ – пресметување и врз основа на тоа одбивање дел од интересот (каматата) при исплата на меница или обврски пред рокот на нејзиното стасување.

Дисконтна пресметка – пресметка што покажува колкава е вредноста на меницата во моментот на трансакцијата (продажбата, односно купувањето), чијшто рок на исплата не е стасан. Дисконтната сметка се применува кога меницата се купува, односно се продава пред рокот на стасување, т. е. кога се есконтира, односно реесконтира. Сегашната вредност на меницата се добива кога од меничната сума ќе се одбие интересот за времето до рокот на стасување на меницата. Тој интерес се пресметува со помош на интересната сметка.

Економско-финансиски лексикон

ДИСКРИМИНАЦИЈА – (лат. *discriminare* – одвојува, прави разлика; англ. *discrimination*), општо значење: обесправување, ограничување на правата; подреден, понижувачки однос; третирање на човек или група различно, обично полошо од другите. Во економијата: 1. нееднаков однос, наметнување нерамноправни услови на некои од учесниците во размената (дискриминација на цените), во распределбата, во давањето кредити и сл. , разлика во плаќањето на вработените од работодавците заради различни причини коишто немаат врска со квалификацијата, искуството, работата и ефектите од вршењето на работата, туку се поврзани со видот на полот, расата, религијата, политичката припадност и др. ; 2. одредени мерки на економската политика на некоја држава со кои става друга држава или повеќе држави во неповолна положба во споредба со други. Во надворешната размена дискриминацијата се применува со воведување посебни (повисоки) царини и други нерамноправни економски услови за отежнување на увозот од некои земји. Во меѓународните односи дискриминацијата се употребува и како средство на економски и политички притисок.

ДИСЛОКАЦИЈА – (лат. *dislocatio* – разместување), разместување, преместување; во стопанството: преместување, разместување

Економско-финансиски лексикон

на стопански објекти од едно на друго место според одреден план или определена цел.

ДИСПАРИТЕТ – (лат. dis – не + paritas – еднаквост), несогласност, отстапување, нарушување, измена на односите, односно воспоставениот паритет, меѓу цените, курсевите на една национална валута со други. Паритет, пак, значи еден одреден, утврден однос на еднаквост (на цените на стоките и услугите, валутните курсеви).

ДИСПАРИТЕТ НА ЦЕНИТЕ – (лат. dis – не + paritas – еднаквост), разлика во нивоата на цените на производите од различните сектори или области на стопанството, којашто не е резултат од разликата во реалните трошоци на производството на тие производи, туку претставува последица на мерките на економската политика, или, пак, на одредената монополска положба. Поради тоа настанува прелевање на акумулацијата од едни во други гранки или области на кои им се дава приоритет во развојот или, пак, користат монополска положба.

ДИСПЕЧЕР – (анг. Dispatcher – праќач, испраќач од dispartch – праќа, испраќа), оперативен распоредувач, контролор и управувач на некоја производствена гранка; лице што раководи со производствениот процес со помош на технички средства за

Економско-финансиски лексикон

врска, со контролна и сигнална мрежа (во механизирани претпријатие, во железничкиот, автобускиот, бродскиот, воздушниот сообраќај, во производството и распределбата на електрична енергија, нафта, јаглен и др).

ДИСПЛЕЈ – (анг. display – покажува, прикажува, изложува; приказ, изложба), **1.** изложување, покажување нешто, изложба; **2.** техничко средство што дава информации во визуелна форма; **3.** уред (направа) за визуелно прикажување податоци во форма на нумерички или графички (графикони, цртежи, слики) знаци на екранот на компјутерот.

ДИСПОЗИЦИЈА – (лат. dispositio – распоред, основа), **1.** склоност, наклоност, талент, надареност; **2.** распоред, план за работа; **3.** располагање со нешто; **4.** налог што една договорна страна и го издава на другата за извршување некое дејство во деловните односи.

ДИСПРОПОРЦИЈА – (лат. dis – не + proportio – сразмер, disproportio – несразмер), несразмерност, неусогласеност, нарушеност на нормален или нужен однос на две или повеќе меѓу себе поврзани економски категории. Со други зборови, диспропорцијата значи нарушување на стопанската рамнотежа.

Економско-финансиски лексикон

ДИСТРИБУТИВЕН ЦЕНТАР – (лат. distributio – поделба, распределба, распоред; лат. centrum – средиште), определено место (складиште), каде, производите се носат и складираат, од каде потоа тие производи се распоредуваат и испраќаат на определени корисници, по определен план и утврдени услови.

ДИСТРИБУЦИЈА – (лат. distributio – поделба, распределба); 1. поделба, распределба; 2. движење на стоките од производството кон местото каде се продаваат, според однапред направените аранжмани.

ДИСТРИБУЦИЈА НА СТОКИ – (лат. distributio – поделба, распределба), со овој поим се означуваат патиштата, каналите по кои стоките од производството преку трговијата (на големо, трговската мрежа на мало) доаѓаат до потрошувачите.

ДИСУТИЛИТЕТ – (анг. disutility–умор, мака, неугодност, непријатност, тешкотија, болка), израз што се употребува од субјективната теорија на вредноста и субјективната теорија на трошоците на трудот, што се применува во производството, дека трудот се опфаќа како психички напор, мака, непријатност или болка, наспроти уживањето, односно безделништвото.

Економско-финансиски лексикон

Дисутилитетот е толку поголем колку трудот трае подолго. Врз таа основа се објаснува потеклото и големината на наемнината. Овие сфаќања се јавија уште кај Госен, понатаму ги развијатија Џевонс и Маршал. Теоријата за дисутилитетот е спротивна на објективната трудова теорија на вредноста.

ДИСЦИПЛИНА – (лат. disciplina – настава; воспитување; образование; ред, начин на постапување; метод, методско начело; наука, научен систем; државно уредување), терминот дисциплина има повеќе значења: **1.** ред, определен начин на постапување; покорување, потчинување на определен ред и поредок; задолжително потчинување и извршување на вообичаени норми или прописи утврдени со правилник, статут и сл. , коишто ги одредуваат правилата и должностите, однесувањето и дејноста на членовите на некоја организација или работен колектив заради постигање одредени цели; **2.** вкупност на прописи што го одредуваат начинот на однесување; **3.** одржување на редот и поредокот во одредени организации и институции; **4.** одделна гранка од некоја наука (научна дисциплина), школски предмет; гранка на спорт (спортска дисциплина).

Автодисциплина – (грч. autos – сам; лат. disciplina), доброволно подложување на поединец на одреден ред, кон еден примерен

Економско-финансиски лексикон

образец на однесување, навикнување на една редовна и систематска работа.

ДИФЕРЕНЦИЈАЛНА РЕНТА – (лат. differentia – разлика и фр. rente – приход, доход, доход од некоја сопственост), форма на земјишна рента што претставува разлика меѓу пониската индивидуална и повисоката општествена цена на производство, којашто се формира според релативно најлошите услови на производство, односно според релативно највисоките трошоци. Сите оние што произведуваат на поплодни земјишта или се поблиску до пазарите, имаат пониски трошоци, па остваруваат екстра профит, што се претвора во диференцијална рента. Кај индустриското производство просечните услови на производство ја одредуваат општествената цена на производството. Поради специфичниот карактер на земјоделството, овде релативно највисоката цена на производството е регулативна цена. Диференцијалната рента се јавува во две форми: диференцијална рента I, што настанува врз основа на разликата на плодноста на земјата или разликата во местоположбата; и диференцијална рента II, што настанува како резултат на различната плодност на дополнителното вложување капитал на истите парцели земја.

Економско-финансиски лексикон

ДЈУТИ ФРИ ШОП – (анг. duty – обврска, царина, free – слободен, shop – дуќан, продавница; Duty Free Shop), бесцаринска продавница; продавница на разни производи ослободени од царина (од царински давачки), наменети за продажба на странци (ако инаку не е регулирано), за странска валута. Такви продавници се организираат на граница, во бесцарински зони, на аеродроми, во авиони на меѓународни летови, бродови, но се организираат и на разни други места во рамките на сопствената држава, особено каде што минува поголем број странски граѓани (туристи), со цел да се оствари што поголем промет во странски валути заради поголем прилив на странски валути во земјата. Всушност, ваквиот вид продажба претставува еден вид извоз .

ДЈУТИ ФРИ – (анг. duty-free), производи што не подлежат на царина, т. е. на обложување со царина.

Д. М. – (гер. DM–Deutsche Mark), скратеница за поранешната германската парична единица, која се вика марка.

ДНЕВНИЦА – паричен износ што се плаќа на лице, коешто се (испраќа) наоѓа на службено патување, заради извршување на некоја определена задача, за еден ден, за намирување на трошоците (сместување,

Економско-финансиски лексикон

исхрана). Збирот на дневниците се пресметува според бројот на деновите поминати на тоа патување.

ДОБИВКА – (српхрв. добит; рус. прибыль; фр. profit; англ. profit; итал. profitto”; гер. Profit), општо значење: корист; заработка; извлекување корист од некоја активност; деловен успех; од гледиштето на стопанисувањето: остаток од приходот по одбивањето на сите трошоци на претпријатието ; позитивна разлика меѓу остварениот приход и вкупните трошоци на претпријатието во текот на определен период; вишок на приходот на претпријатието над цената на чинење .

ДОБРО – употребна вредност што задоволува некоја потреба. Се разликуваат: **1.** природни добра што ги дава природата и **2.** економски добра што ги создаваат, т. е. произведуваат луѓето. Природните добра се делат на слободни (секому достапни во неограничено количество, без надомест, на пр. воздухот, сончевите зраци) и ретки што се ограничени, не се доволни); потоа потрошувачки и производни добра; хомогени и хетерогени или диференцирани добра; супститути и комплементарни добра; инфериорни и супериорни добра ; приватни и јавни добра .

Економско-финансиски лексикон

ДОВЕРИТЕЛ – (лат. creditor – доверител; српхрв. поверилац; слов. upnik; рус. доверитель, кредитор, заимодавец; анг. creditor; фр. créiteur, créancier; итал. creditore; гер. Gläubiger), заимодавач, кредитор; физичко или правно лице што дава на заем, односно отстапува право на располагање некоја сума пари, стока или некој друг предмет на заемопримачот, односно на должникот што тоа право го користи одредено време и под одредени услови, коишто се утврдуваат во облигационо–правниот однос. Во случај должникот да не ја изврши својата обврска (да го врати позајменото, на време, со надомест), доверителот може своето право да го оствари по присилен пат, преку суд.

Во обичниот говор доверителот се вика заимодавач. Спротивно: должник.

Доверител и/или должник– може да биде банка, правно лице или поединец.

ДОВРШЕНО ПРОИЗВОДСТВО – **1.** производство што минало низ техничко–технолошкиот процес, ги добило со планот предвидените белези и е готово за испорачување на пазарот, односно на купувачите; **2.** во книговодството: готови производи се оние што се наоѓаат во складиштето на стопанската организација (претпријатието) или им се испорачани на купувачите.

Економско-финансиски лексикон

ДОГМА – (фч. dogma – мислење, мнение, суд, заклучок), правило, начело, верување, доктрина; нешто што преовладува како воспоставено мнение, како дефинитивно авторитативно начело; гледиште или начело воспоставено како авторитет без адекватни аргументи; мнение засновано врз априорни тврдења, коешто не се брани со докази, туку со авторитативни изјави и аподиктични судови.

ДОГМАТИЗАМ – (грч. dogma – мислење, мнение, суд, заклучок), начин на мислење што се засновува врз некритичко прифаќање на ставови и во нив верување дека се точни; мнение засновано врз априорни тврдења, коешто не се брани со докази од научното искуство и критичката анализа, туку со авторитативни изјави и аподиктички судови.

ДОГОВОР – (српхрв. уговор, договор, слов. dogovor, pogodba; рус. договор, сделка; анг. contract, agreement; фр. accord, contrat; итал. contratto, accordo, intesa; гер. Vertrag, Verabredung), двострана или повеќестрана правна операција што претставува согласност на странките да засноваат, да прекинат или да променат некој правен однос. Со договорите се регулираат разни односи. Се разликуваат меѓународно-правни, административно-правни, граѓанско-правни и други односи. Од особено значење се облигационите договори.

ДОГОВОР ПО ДЕЛО – двостран договор според кој извршителот на работата се обврзува дека во одредено време и под условите предвидени со договорот ќе изврши одредена физичка или интелектуална работа за сметка на нарачателот на работата; нарачателот на работата се обврзува дека за извршеното дело на извршителот ќе му исплати договорен надомест во пари и дека ќе ги обезбеди сите услови предвидени со договорот за да може извршителот на работата да го изврши договореното дело.

ДОДАТНА АКУМУЛАЦИЈА – (лат. accumulatio – собирање натрупување), покрај зголемувањето на акумулацијата што се врши со проширена репродукција постојат и додатни извори за зголемување на акумулацијата што имаат значајна улога во стопанскиот развој, а можат да се поделат во две групи:

Во првата група влегуваат сите оние извори што ја зголемуваат масата на акумулацијата без никакви промени во дотогашната основна распределба на националниот доход и, според начинот на доаѓањето до нив, можат директно и во целина да се влеат во фондот за акумулација. Поважни од нив се: снижување на трошоците на производството (вклучувајќи ги и трошоците на инвестиционата изградба), користење на неискористените и недоволно

Економско-финансиски лексикон

искористените капацитети, разни облици на штедење на населението, смалување на инвестициите во непроизводната потрошувачка во корист на производните инвестиции, прилив на странска акумулација и разни облици на помош и др.

Во втората група влегуваат извори (можат да се наречат негативни извори), што имаат две важни карактеристики: 1. тие не значат никакво вистинско зголемување на општествените средства, туку само нивно подобро користење; 2. при нивната употреба постои определена граница до која се смее да се оди, а кога таа ќе се премине почнуваат да се чувствуваат негативни дејства врз брзината на стопанскиот растеж. Меѓу нив поважни извори се: употреба на фондот за амортизација за проширена репродукција, прекумерно искористување на природните богатства, смалување на трошоците за одржување на објектите наменети за лична и општа потрошувачка и др.

ДОДАДЕНА ВРЕДНОСТ – (анг. value added – додадена вредност; фр. valeur ajoutée), вредност додадена на производот во секоја посебна фаза од производствениот процес, односно претставува разлика меѓу продажната цена на производот и трошоците на набавката и извршените услуги за тој производ, односно додадената вредност е нето вредност.

Економско-финансиски лексикон

Во некои земји додадената вредност служи за основица на пресметување и наплатување на данокот на промет. Така, оданочувањето на додадената вредност се врши во секоја прометна фаза на патот на стоката од производителот до конечниот потрошувач.

ДОЗНАКА – 1. парична пратка што се врши преку банка или пошта; 2. налог на банката да дозначи (исплати) или префрли на сметката на некое лице (фирма) одредена сума пари од сметката на налогодавачот; 3. облик на плаќање што се состои во прекнижување од една сметка на друга сметка, било кај исто или кај разни финансиски седишта.

ДОКТРИНА – (лат. doctrina – учење, наука), економско учење (или кое било друго учење) што претставува еден целосен и хомоген систем.

ДОКТРИНЕР – (лат. doctrina – учење, знаење), е оној кој што во своите постапки слепо се придржува на научени апстрактни теории, не водејќи сметка за нивната применливост во одредени конкретни услови и состојби; оној којшто апстрактните теоретски замисли сака да ги спроведе без оглед на практичните неможности и тешкотии.

Економско-финансиски лексикон

ДОКУМЕНТ – (лат. documentum – исправа, доказ), исправа, писмен доказ, веродостоен податок.

ДОКУМЕНТАЦИЈА – (лат. documentum – исправа, доказ), збир на списи, предмети и средства, коишто содржат веродостојни податоци, а можат да се користат за докажување на некое тврдење или одбрана. Документацијата претставува извор на информации и докази на стопанската (и која било) организација и во истражувачката дејност.

ДОЛАР – (анг. dollar), од 1786 г. парична единица на САД, се дели на 100 центи. Доларот е валутна единица и на други држави (Канада, Австралија и др.), но со различни курсеви во однос на 1 САД долар.

Името долар е изведено од името на сребрената монета талир (од германскиот талер; скратеница од Јоакимсталер, рудник на сребро во Чехија, каде што оваа монета почнала да се кове од 1518 год. , а во германското царство станала државни пари од 1566 г.). Талирот бил употребуван во поголем број земји; од неговото име е изведен називот на скандинавските пари далер, холандскиот далдер и амриканскиот долар.

ДОЛАРИЗАЦИЈА (англиски: dollarization), претставува појава каде што луѓето од една

Економско-финансиски лексикон

држава користат некоја странска валута, паралелно со домашната или како замена на домашната валута. Во поново време, како последица на сè поголемата употреба на еврото, искован е изразот евроизација (eurozation), кој означува употреба на еврото во земјите надвор од евро-зоната. Оттука, изразот доларизација, сфатен во потесна смисла на зборот, се однесува на употребата на американскиот долар надвор од САД. Во таа смисла, според одредени процени, се смета дека околу 2/3 од вкупната емисија на долари се наоѓаат надвор од САД.

ДОЛГ – (српхрв. дуг; рус. долг; лат. debitio, debitum; анг. debt; фр. dette; итал. debito; гер. Schuld), **1.** во облигационите односи: сума пари што едно (физичко или правно) лице (должник) треба да ја исплати на друго (физичко или правно) лице (доверител) врз основа на договор меѓу доверителот и должникот; **2.** пошироко значење: секој материјален однос што едно лице треба да го измири на друго лице, заснован на кој и да било начин.

ДОЛГОГОДИШНИ НАСАДИ – **1.** тоа се култури коишто кога еднаш ќе се посадат, можат да се користат повеќе години. Тука спаѓаат овошките, лозите, плантажите од насади на дрвја за индустриска преработка, насади за заштита од ерозија и др. ; **2.** во

Економско-финансиски лексикон

книговодството долгогодишните насади се водат како основни средства; насадите имаат почетна вредност, период на изградба, период на амортизирање и други карактеристики на основните средства во земјоделството.

ДОЛГОРОЧНИ КРЕДИТИ – кредит чијшто рок на отплата преминува пет години. Главната намена на долгорочните кредити се стопанските инвестиции. Меѓутоа, можат да се употребат и за нестопански инвестиции, т. е. за изградба на објекти за општествен стандард како што се училишта, болници, станови, а во некои земји и за вооружување.

ДОЛГ РОК – (анг. long run), период на време доволно долг што дава можност на една фирма или стопанска гранка да го менува својот производствен капацитет.

ДОЛЖНИК – (српхрв. дужник; рус. должник; лат. debitor – должник, заемопримач; анг. debtor; фр. débiteur; итал. debitore; гер. Schuldner), **1.** правно или физичко лице што има обврска да измири одредена вредност, во одредено време и на одредено место; **2.** пошироко значење: секој материјален однос или настаната обврска што едно лице треба да ја измири на друго лице, заснована на кој и да било начин. Спротивно: доверител.

ДОЛЖНИЧКО ДОВЕРИТЕЛНИ ОДНОСИ

– односи што настануваат со отстапување (позајмување) право на располагање на некоја сума пари, стока или некој друг предмет од доверителот на должникот при што тоа право ќе го користи одредено време и под одредени услови што се утврдуваат со облигационо–правниот однос. Во случај должникот да не ја изврши својата обврска (да не го врати позајменото во определено време и определен надомест) доверителот може своето право да го оствари по присилен пат, преку суд.

ДОМАЌИНСТВО – (српхрв. домаћинство; слов. . gospodarstvo; рус. хозяйство; англ. household; фр. menage; итал. casa domestica, economia domestica, governo della casa; гер. Haushalt); основна организациона социоекономска заедница што ја сочинуваат сите членови на едно семејство, без оглед во кои дејности тие работат, и семејниот имот (што ги опфаќа сите средства и предмети во домаќинството потребни за одржување на животот). Се разликуваат самечки, повеќесемејни и сложени домаќинства. Во условите на патријархалното, т. е. натуралното стопанство, домаќинството претставува и производствена и потрошувачка единица, ги обединува двете страни на репродукцијата – производството и потрошувачката. Кај индустриските општества, производството е одвоено од

Економско-финансиски лексикон

домаќинството. Домаќинството ја претставува само сферата на потрошувачката.

ДОМИНАЦИЈА – (лат. *dominatio* власт, владеење, господство), господство, надмоќ, владеење, превласт.

ДОМИНИРА – има превласт, господари.

ДОМИЦИЛ – (лат. *domus* – куќа, стан, дом; *domicilium* – стан, место на живеење, престојувалиште, седиште), **1.** постојано место на живеење, постојано престојувалиште, постојан престој; живеалиште; роден крај; **2.** место во кое треба да се исплати меницата.

ДОМИЦИЛИЈАТ – (лат. *domus* куќа, стан, дом; *domicilium* – стан, место на живеење, престојувалиште, седиште), лице кај кое ќе се изврши исплата на меницата (чекот), кога плаќањето се врши во место различно од местото на живеење на трасатот .

ДОМИЦИЛИРАН АКРЕДИТИВ (лат. *domus* – куќа, стан, дом; *domicilium* – стан, место на живеење, престојувалиште, седиште, лат. *accreditivum*), акредитив што може да се користи (исплати) само кај одредена банка, за разлика од циркуларниот акредитив (циркуларно кредитно писмо) што може да се

Економско-финансиски лексикон

користи кај повеќе банки или кај сите филијали на некоја банка.

ДОМИЦИЛИРАНА МЕНИЦА – (лат. *domus* – кука, стан, дом; *do-micilium* – стан, место на живеење, престојувалиште, седиште), меница на која е одбележано разнолично место на исплата од местото на издавањето. Само трасантот (издавачот на меницата) може да ја домицилира меницата. Лицето во местото на плаќање, кај кое треба да се изврши исплата, се вика домицилијат.

ДОНАЦИЈА – (лат. *donatio* – дарување, подарување; *donum* – подарок; *donare* – дарува, подарува), дарување, подарување, давање подарок некому; бесплатна и доброволна намена на имотна корист; официјално правно утврдување на давањето подарок од страна на едно лице во корист на друго лице, односно организација или во својство на завештание на некој фонд (или завештание на некоја цел).

ДОНАТАР – (лат. *donatarius* – примач на подарок), оној што прима подарок.

ДОНАТОР – (лат. *donator* – давач на подарок), давач на подарок, лице што дава подарок.

Економско-финансиски лексикон

ДОРАБОТКА – 1. фаза или фази низ кои минува производот во процесот на производство додека стане готов (финален) производ што ќе може да служи за лична или производна потрошувачка; процес низ кој минува производот од понизок кон повисок степен на обработка; доработката може да биде во други погони на истата стопанска организација (претпријатие) или во некоја друга организација што е за тоа специјализирана; 2. враќање на производи назад на производителот заради отстранување недостатоци или технички грешки и тоа претставува еден вид доработка.

ДОСИЕ – (фр. dossier – папка, сите акти од еден предмет, досие), 1. акти, документи, материјали со податоци што се однесуваат на едно лице, на некое прашање или едно дело; сите акти од еден предмет; 2. преписка што се водела или се води во врска со некој предмет.

ДОСТАСАНОСТ - (maturity) Денот кога кредитот, ратата од кредитот, должничките хартии од вредност или било која друга обврска достасува и треба да се исплати. Кај обврзниците со достасувањето емитентот е должен на законскиот имател на обврзницата да му ја исплати номиналниот износ на кој гласи обврзницата.

Економско-финансиски лексикон

ДОТАЦИЈА – (лат. dos, dotis – дар, подарок; dotarium), термин што најчесто се употребува да се означи оној паричен износ што поширока политичко–територијална единица и го дава на потесна политичко–територијална единица, на орган или организација за намирување некои трошоци, покривање загуби, одржување на некои активности и др.

ДОХОД – (српхрв. доходак; слов. dohodek; рус. доход; анг. income; фр. revenu; итал. rendita, reddito; гер. Einkommen, Einkumfte), примања што се добиваат во пари во форма на наемнина, личен доход, плата од работен однос или некоја извршена работа или во форма на профит, интерес (камата), дивиденда, како принос од инвестиран капитал или рента што се добива од сопственост на недвижности (земја, стан, кука, деловен простор и сл.). Марксистичката политичка економија разликува изворен или оригинален доход (којшто се создава со трудот на производителите, односно на производствените организации) и изведен доход (којшто со распределба и прераспределба на изворниот доход се формира доходот на непроизводните субјекти). Во согласност со тоа, во капитализмот доходите произлегуваат од трудот и од сопственоста. Во првата група спаѓа наемнината, што ја присвојуваат

Економско-финансиски лексикон

работниците, а во втората група вишокот на вредноста што се присвојува во вид на профит, интерес (камата), дивиденда и рента. Во времето на дејството на системот на договорна економија (т. е. Законот за здружен труд во поранешна СФРЈ), доходот се дефинираше како појавна форма или паричен израз на новосоздадената вредност, што стопанските организации го стекнуваат во пари со продажби на стоките и услугите, односно доходот се сметаше за нето приход на стопанската организација (во кој беа вклучени и личните доходи на вработените, односно личните доходи не се сметаа за трошок, т. е. не влегуваа во цената на чинење).

ДОХОДНА ЦЕНА (општа или просечна доходна стапка) – претставниците на оваа теорија сметаа дека доходната цена ја претставува историската форма на дејството на законот на вредноста во условите на социјалистичкото самоуправно стоковно стопанство, којашто има карактер на рамнотежна или нормална цена (по аналогија на Марковата општествена цена на производството во капитализмот).

Доходната цена се изведува од општата доходна стапка (Д1), којашто важи за сето стопанство. Општата доходна стапка се пресметува: во броителот на дропката се става вкупниот реализиран доход (т. е.

Економско-финансиски лексикон

националниот доход) (Д), а во именителот вредносниот израз на вкупната маса ангажирани средства за производство (СП) и вкупното количество новодаден труд во материјалното производство, што ја определува вкупната маса на новосоздадената вредност (НВ) во стопанството во целина. Тогаш општата доходна стапка изгледа вака:

$$Д^1 = \frac{Д}{СП + НВ}$$

Со селење на факторите за производство од гранка во гранка се формира општата или просечната доходна стапка за сето стопанство. Според неа се образува доходната цена (ДЦ), којашто е рамна на просечните грански материјални трошоци (WIT) и просечниот доход (ПД), (ДЦ = МТ + ПД), околу која гравитираат пазарните цени. Под дејство на општата доходна стапка секоја гранка присвојува просечен доход што по големина не е еднаков со новосоздадената вредност. Со прелевањето на новосоздадената вредност од гранка во гранка доходот може да биде поголем или помал од новосоздадената вредност.

По однос на таканаречената нормална или рамнотежна цена во социјализмот постојат и други сфаќања што се разликуваат од доходната цена, а особено во литературата се спомнуваат: вредносна цена, цена на производството, специфична цена на

Економско-финансиски лексикон

производството, репродукциона цена на производството.

ДРАГСТОП – (анг. drug – лек, лекарство; наркотично средство; store – продавница, дуќан, drug-store – аптека; во трговијата на мало: продавница во која се продаваат лекови и други разновидни артикли), англоамерикански израз што се употребува во многу земји, па и кај нас, а значи продавница, самопослужување, отворена и дење и ноќе, во која се продаваат прехранбени производи, пијалаци и разновидни други артикли за лична потрошувачка. Првобитно во САД тоа биле специјализирани продавници за лекови, хемикалии потребни за домаќинствата и некои прехранбени производи.

ДРАФТ – (анг. draft – влечена меница), англиски израз за влечена меница, трата, термин што се употребува во деловните односи.

ДРВНА ИНДУСТРИЈА – (лат. industria – дејност, работност, трудољубивост), гранка од преработувачката индустрија, чија дејност се состои во преработка на дрво и тоа (1) создавање на полупроизводи, а од нив (2) финални производи. Тука спаѓа производството на режана граѓа, градежна столарија, мебел, амбалажа од дрво и др.

Економско-финансиски лексикон

ДРЖАВА – (анг. state; фр. état; шпан. estado; итал. stato; гер. Staat; српхрв. држава; рус. государство), е основен и најважен општествено политички орган, највисока власт над населението што живее на определена територија со утврдени меѓународни граници. Основната цел и смисла на државата се состои во заштита на дадениот поредок на сопствената територија. Својата функција ја остварува со посредство на организиран апарат, како најсилен и највисок облик на власта во општеството, чии класични надлежности се: одбраната, внатрешната безбедност, управувањето преку државната управа, судството и даноците. Покрај политичката, во современи услови се здобива уште со економска, социјална и други функции.

Етимолошки зборот „држава” во словенските јазици произлегува од глаголот „држи”, што значи држи власт, власт над поданиците, територијата, како приватен имот што се наследувал од владетелите. А, пак, во романските и германските јазици потекнува од латинскиот збор „status”, што значи: состојба, положба, сталеж, од statere – стои.

Со појавата на приватната сопственост и класните спротивности, настанува државата. Во робовладелството и феудалното општество политичката власт беше споена со економската. Во капиталистичкото општество политичката и економската власт се

Економско-финансиски лексикон

разделуваат. Потребен е посебен специјализиран апарат што ќе ги регулира општествено—економските односи.

Од една страна, државата врши општоопштествени функции и ги остварува заедничките интереси, таа е претставник на општественото единство, организација што врши низа функции неопходни за животот на општеството како една целина, а, од друга страна, таа е организација што со средствата на принуда и со други инструменти со коишто располага ги обезбедува општите услови за опстанок и функционирање на одреден поредок.

Обемот на општите општествени потреби и заедничките работи станува сè поширок, а нивната природа сè посложена, што бара од органите на управувањето сè повеќе време и стручно познавање. Оттука, тенденцијата вршењето на тие работи да стане постојано и исклучиво занимање на една посебна група луѓе – државни чиновници.

Во современото општество улогата на државата е неспоредливо поголема и позначајна одошто во кој и да било период на човечката историја. Покрај политичката, како основна, државата се здоби и со економска функција и, речиси, нема област од животот на човекот во кој современата држава, непосредно или посредно, не се меша. Основна причина за зголемување на општествената улога на современата држава

Економско-финансиски лексикон

се изменетите услови во општествената репродукција (висок степен на поопштествување на производството) и стопанскиот развој, во кои државната интервенција има големо влијание.

Поимот држава е тесно сврзан со поимот демократија.

ДРЖАВА НА БЛАГОСОСТОЈБАТА – (анг. welfare State; фр. état ideal; шпан. estado ideal; гер. Wohlstandstaat; рус. государство благоденствия), економска теорија и економско социјална политика на современото општество, според кои државата мора да води грижа за економската и социјалната сигурност на поединецот.

Од многуте причини за воведувањето на таканаречената држава на благосостојбата особено се важни две: **1.** мнозинството луѓе се наоѓаат во наемен работен однос и својата егзистенција ја обезбедуваат преку своите наемнини, значи се наоѓаат во зависна положба од своите работодавци, па државата е принудена да се замеша во регулирањето на работните односи; **2.** невработеноста, болестите, здравствената грижа, староста, образованието се проблеми на современиот човек и воопшто проблеми на општеството; поединецот не е способен сам да се грижи за сите нив, затоа државата беше принудена да преземе определена грижа за создавање услови во стопанскиот и социјалниот живот

Економско-финансиски лексикон

коишто ќе му обезбедат соодветна благосостојба на секој поединец, со што се отстрануваат негативните последици од дејствувањето на пазарниот механизам, а истовремено се осигурува извесна стабилност на самото општество.

ДРЖАВЕН ДОЛГ – ги опфаќа сите обврски на државата, како оние што произлегуваат од договор за заем, така и сите други обврски на државата до кои е дојдено по која и да било основа, како на пр. врз основа на извршена експропријација, репарации, т. е. надомест за штети предизвикани со војна или други штети што ги сторила државата, односно нејзините органи. Државниот долг се нарекува и јавен долг.

ДРЖАВЕН КАПИТАЛИЗАМ – современиот капитализам (од големата економска криза 1929 – 1933 г. наваму) што се карактеризира со силна интервенција на државата во областа на стопанството и социјалните односи. Наместо приватниот капитал и приватната капиталистичка иницијатива, со низа мерки државата се нагргува со регулирањето и функционирањето на општите текови на општествената репродукција.

Поради многу високиот развој на производните сили, економските кризи од хиперпродукција стануваат многу

Економско-финансиски лексикон

поразурнувачки и стопанството сè потешко се извлекува од нив. Големата економска криза во 1929–1933 г. , што го зафати и го потресе сиот капиталистички свет, јасно покажа дека капиталистичкото стопанство не може да излезе од кризата со автоматско дејство на економските закони и врз основа на приватната иницијатива. Бидејќи приватниот капитал откажа, тогаш единствено останува колективниот општествен претставник – државата да ја преземе функцијата регулатор на општествената репродукција, не само заради излегување од очајната економска криза и спречување на натамошно избивање на кризи од хиперпродукција, туку и заради обезбедување на натамошна перспектива воопшто. Така со големата криза старата владејачка теорија и практика за саморегулирање на општественото стопанство се распадна. Наместо прокламираната (од Адам Смит) „невидлива рака” како регулатор на општественото стопанство, функцијата ја презеде „видливата рака” во лицето на државата, како единствена можна алтернатива.

Државната интервенција во стопанството на индустриски развиените земји се врши преку разни форми и мерки, на пр. регулирање на вкупната ефективна побарувачка, даночната политика како средство за прераспределба на националниот доход и регулирање на стопанската активност, кредитно–

Економско-финансиски лексикон

монетарната политика, релативните односи на цените и нивното општо ниво, државните субвенции на определени гранки, регулирање на односите меѓу трудот и капиталот, занимавање со проблемите на вработеноста и безработицата, планирање на стопанството, државната сопственост, образованието и научно–истражувачката дејност итн.

ДРЖАВЕН СОЦИЈАЛИЗАМ – во економската мисла под овој израз се јавуваат барем две различни значења: **1.** сфаќањата што се појавија во 19. век (особено во Франција и Германија) според кои под покровителство на буржоаската држава може да се изгради социјализам (П. Прудон, Л. Бланк, К. Робертус, Ф. Ласал и др.). **2.** Државен социјализам се наречува оној социјалистички систем според кој државата е сопственик на средствата за производство и таа го управува и го раководи националното стопанство. Овој социјалистички систем се наречува и централно–плански систем .

ДРЖАВНИ ПРИХОДИ – средства што ги собира државата заради подмирување на расходите на државните и други општествени органи, коишто произлегуваат од вршењето на нивните функции во општеството. Преку државните приходи државата зафаќа дел од националниот доход, со што се врши неговата прераспределба (всушност се изведува

Економско-финансиски лексикон

секундарна распределба). Државата приходите ги остварува од: даноци, такси и придонеси, од државните (јавни) стопански организации, од државните (јавни) заеми, од средствата од монетарната емисија.

ДРЖАВНИ РАСХОДИ – разновидни издатоци на државата и други јавно-правни субјекти заради подмирување на нивните потреби. Обемот на државните расходи зависи од обемот на државните функции, а овие во текот на историјата се менуваат. Државните расходи се подмируваат од државните приходи.

Основната причина за експанзија на државните расходи во последниве децении (покрај демографскиот, економскиот и техничкиот развој) лежи во проширената интервенција на современата држава во областа на стопанството, социјалните односи и целокупната општествена репродукција, а посебно влијание имаат воените издатоци заедно со вооружувањето.

ДРЖАВНИ РЕЗЕРВИ – (фр. *réserve* – запазување, чување, задржување настрана; залиха; од лат. *reservare* – остава, зачувува), одредени видови производи за лична потрошувачка и репродукција што задолжително се чуваат во за тоа определени складови заради обезбедување на неопходното снабдување во случај на

Економско-финансиски лексикон

потреба, поради непредвидени нарушувања во иднина од виша сила или за да може да се интервенира на пазарот заради стабилизирање на односите меѓу понудата и побарувачката и регулирање на движењето на цените. Постојат посебни државни органи (Дирекција за државни резерви) чијашто задача е да се занимаваат со проблемите на државните резерви.

ДРЖАВНИ ХАРТИИ ОД ВРЕДНОСТ – претставуваат писмени исправи што државата ги емитира (издава) за своите заеми, односно за покривање на своите долгови. Државните хартии од вредност на сопствениците им донесуваат интерес (камата). Основен правен облик во кој се јавуваат хартиите од вредност се обврзниците што државата им ги издава на доверителите при уплата на јавен заем. Преку продажбата и откупот на хартиите од вредност овластената централна банка непосредно го регулира количеството пари во оптек.

ДРУШТВО СО НЕОГРАНИЧЕНА ОДГОВОРНОСТ – (анг. Company with unlimited joint and solidary responsibility, фр. société de responsabilité solidaire illimitée, гер. Gesellschaft mit utbeschränkter Solidarhaftung, рус. общество с неограниченной солидарной ответственности) форма на друштво (т. е. претпријатие) во кое сите негови членови одговараат за

Економско-финансиски лексикон

обврските на друштвото неограничено и солидарно со целокупниот свој имот.

ДРУШТВО СО ОГРАНИЧЕНА ОДГОВОРНОСТ – (анг. скратеница LTD од limited – ограничен; гер. скратеница G. m. b. H. – Ge-sellschaft mit beschränkter Haftpflicht – друштво со ограничена одговорност), форма на друштво (претпријатие) во кое вложувачите на средства одговараат за обврските на друштвото (претпријатието) во висина на својот удел (вложен капитал), а не и со сиот нивен имот.

ДУБИОЗА – (лат. dubius – сомнителен, неизвесен; анг. dubious; итал. dubbio – сомнителност, несигурност, неизвесност), нешто што е сомнително, неизвесно; во економската терминологија: сомнително побарување; неизвесно и несигурно наплатување на некое побарување – тоа се оние побарувања за кои постои основано сомнение дека не ќе можат да се наплатат било поради инсолвентност на должникот, било поради некоја друга причина, но сè уште не можат да се сметаат за дефинитивно пропаднати.

ДУБИОЗЕН – сомнителен, што е во прашање.

Економско-финансиски лексикон

ДУКАТ – (итал. *duca* – војвода, *ducato* – војводство), венецијанска златна монета (со натпис *ducatus* – војводство, како што се викала Венецијанската држава), кована од 1284 г. Од XIV в. име за златни пари и во некои други земји (Чешка, Унгарија, Германија, Холандија, Австро–Унгарија). Дубровничката република ковала сребрени дукати во 18 век. Златни пари се ковале во Франција со ликот на Наполеон I и Наполеон III под името „наполеон” или „наполеондор”.

ДУЛУМ (дунум) – (тур. *dönüm*), стара мера за површина (порано околу 900 m²), 1 дулум = 1. 000 m² = 0, 1 ха.

ДУОПОЛ – (лат. *duo* – два + грч. *polein* – продава), пазарна положба во која се наоѓаат само двајца продавачи на една иста стока. Оваа положба е многу блиска до монополската.

ДУОПСОН – (лат. *duo* – два + грч. *orson* – храна, купување храна), пазарна положба во која се наоѓаат само двајца купувачи на една иста стока.

ДУРАЦИЈА (duration) се дефинира како мерка на чувствителност на цената на обврзницата, обврзувачките фондови или други должнички инструменти, на промената на каматните стапки. Дурацијата е во

Економско-финансиски лексикон

обратнопропорционален однос, што значи дека порастот на каматните стапки, влијаат врз опаѓање на цените на инструментите. Поголема дурација значи и поголема чувствителност на обврзницата или на сличен инструмент т.е. поголема осцилација на вредноста на уделот при промена на на каматата. Математички под дурација се подразбира просечното траење на врзувањето на вложениот капитал.

ДУЌАН – (од арап. тур. dükkân), овој израз се јавува со две значења: продавница (т. е. трговски дуќан) и занаетчиска работилница (т. е. занаетчиски дуќан).

Е

ЕБА (анг. European Banking Association) претставува здружение на европски банки кои го сочинуваат повеќе од 600 банки. Целите на здружението се: взаемно информирање на членките, стандардизација на банкарските техники, како и соработката во низа банкарски работи.

ЕБИТ (акр. од анг. earnings before interest and taxes) претставува добивка пред одбивање на (расходните) камата и данок на добивка.

ЕВАКУАЦИЈА – (лат. Evacuation испразнување), иселување, преместување (доброволно или присилно) луѓе и добра од едно место на друго, од еден крај во друг, поради елементарна непогода (поплава, земјотрес), воени дејствија, епидемија. Евакуацијата предизвикува негативни економски последици, бидејќи се напушта стопанската активност, а населението и земјата претрпуваат и други материјални штети.

ЕВАЛУАЦИЈА – (евалуација) – (лат. evalvatio; анг. évaluation; фр. évaluation – процена, оцена), оценување, проценување, утврдување на вредноста.

Економско-финансиски лексикон

ЕВЕРГРИН КРЕДИТ –Евергрин кредит (анг. evergreen credit, гер. Immerkredit) претставува специфичен вид на кредит без рок на достасување со права банка со цел во определени временски интервали да се претвора во кредит со рок, што го претвора во револвинг кредит. Слични карактеристики имаат и т.н. перпетуелните ноти кои се емитуваат на европазарот, nonmaturing bonds или т.н. конзоли – обврзници на британската влада без рок на достасување кои нудат фиксен но неограничен тек на приходи.

ЕВИДЕНЦИЈА – (лат. evidential очигледност, очевидност, јасност), по еден утврден ред собирање, запишување и следење податоци во за тоа утврдени книги или технички средства за определени дејности во стопанството и во општеството. Евиденцијата е извор на податоци за статистиката и за општествена контрола. Евиденцијата служи за информирање на надлежните служби, органи и јавноста за состојбата на стопанските и општествените активности и врз основа на тоа донесување соодветни одлуки и планирање на развојот.

ЕВИДЕНТНА КАМАТА – Евидентна камата (анг. broken-period interest, гер. Marchzins, Bruchzins, фр. intérêts courus) претставува износ на камата на определен датум помеѓу

Економско-финансиски лексикон

последниот датум на достасување и првиот следен датум на достасување на каматата.

ЕВИДЕНТЕН – очигледен, јасен.

ЕВОЛУЦИЈА – (лат. *evolutio* – развој, развиток), **1.** процес на менување, развој во еден определен правец; процес на непрекинато менување од пониска, кон повисока, посложена или посовршена состојба, што означува развој; **2.** процес на постепен и релативно мирен економски, политички и општествен развој, напредок; **3.** филогенеза (грч. *phylon* – род, племе, вид + *genesis* – настанување, потекло): процес низ кој преку серија промени еден жив организам ги добива неговите посебни морфолошки и физиолошки особини; теорија според која разните видови животни и растенија потекнуваат од други поранешни видови и дека одделните разлики се должат на сукцесивните промени и модификации здобиени со текот на времето. Во различно време одделни научници и филозофи искажуваа мисли за еволуцијата, меѓутоа еволуцијата на органската природа научно ја докажа Чарлс Дарвин во неговата книга „Потеклото на видовите преку природна селекција” (1859); **4.** процес на меѓузависни појави низ кој целиот свет (универзумот) се менува, развива.

Економско-финансиски лексикон

ЕВОЛУЦИОНИЗАМ – учење за еволуцијата како поглед на светот.

ЕВРО – (Euro), е име на паричната единица на Европската унија. Врз основа на монетарното обединување, т. е. воспоставувањето монетарна унија, Европската унија ја вовела заедничката парична единица наречена „евро“, која ќе се применува од 1 јануари 1999 г. Поради единствениот монетарен систем и водењето унифицирана монетарна политика, Европската унија основа Европска централна банка.

Името „евро“ („Euro“) претставува скратеница од Европа (анг. Europe, фр. Europe, гер. Europa).

ЕВРОПСКА БАНКА ЗА ОБНОВА И РАЗВОЈ –Европска банка за обнова и развој (анг. European Bank for Reconstruction and Development – EBRD, гер. Europäische Bank für Wiederaufbau und Entwicklung) е основана во 1992 година со задача за поттикнување на транзицијата на земјите од Средна и Источна Европа кон пазарни стопанства. Со својата дејност оваа банка треба да придонесе за стопански напредок и обнова поттикнувајќи ги приватните и претприемничките иницијативи. Банката им помага на земјите членки приматели кои спроведуваат програми на приватизација, демонополизација и

Економско-финансиски лексикон

децентрализација. Помошта од оваа банка се реализира на повеќе начини, а посебно преку директни вложувања во приватни или државни претпријатија и банки или софинансирање на вложувањата во претпријатија. Покрај тоа Банката прибира домашни и странски капитал и искусен менаџмент заради вложувања во определени, според оценка на Банката, конкурентни претпријатија.

Банката исто така обезбедува техничка помош за припрема, финансирање и спроведување на определени инвестициони проекти или проекти за развој на пазар на капитал, односно други структурни или секторски промени кои се неопходни за преминување кон пазарно стопанство. Членки на Банката се европски и неевропски држави членки на ММФ, Европската заедница и Европската инвестициона банка.

Основен одобрен капитал на Банката изнесува десет илјади милиони еку. Освен тие средства, Банката своите дејности ги извршува со средства по пат прибирање со позајмување, по основ на отплата на заеми или гаранции и добивка, односно приходите кои се добиваат од вложувањата на капиталот во претпријатија. Заедно со каматата Банката наплатува и провизија на одобрените заеми и гаранции. Банката својата дејност на вложување, позајмување и др. ја извршува само во земјите од Источна и Средна Европа

Економско-финансиски лексикон

кои одлучно одат кон премин во пазарно стопанисување. Банката е организирана како акционерско друштво. Акционери на банката се држави. Органи на Банката се: Одбор на гувернери, Одбор на директори и претседател со еден или повеќе потпретседатели. Секоја држава член именува еден гувернер и негов заменик во Одборот на гувернери.

Одборот на гувернерите одлучува за прием на нови членови на Банката, го зголемуваат или намалуваат одобрените основен капитал, за суспензија на членство, склучување на спогодби за кооперација со други меѓународни организации, избор на директор и претседател на Банката, го одобрува општиот биланс и извештај за добиток и загуба, за дополнување на спогодбата за основање и др. Сите други одлуки за управување со главните операции на Банката како што се утврдување на политиката и донесување на одлука за заеми, гаранции, вложување на капиталот, позајмувања, техничка помош и др. ги донесува Одборот на директори. Одборот на директори го сочинуваат 23 члена, според распоредот со оглед на земјата од која доаѓаат, кое е посебно утврдено во Спогодбата за основање.

ЕВРОДОЛАР –Евродолар (анг. eurodollar, гер. Eurodollar) претставуваат американски долари со години акумулирани во европски и

Економско-финансиски лексикон

други банки, надвор од САД. Со оглед на фактот што таквите долари не се под јурисдикција на владата на САД, европските банки се во можност со нив работат без никакви ограничувања. Префиксот евро не ги ограничува трансакциите со евродларите само на територијата на Европа – тој (евро-префиксот) потекнува од фактот што пазарот за “иселените” долари се разви во Европа за време на суецката криза од 1957 и дека најголем дел од трансакциите во евродолари се реализира на лондонските банки, односно во банките од останатите европски финансиски центри. Исто така терминот евродолар се користи и за депозитите на пример, во Хонг Конг, Сингапур итн., т.е. на пазарот на азиски долари што значи станува збор за само еден огранок на евродоларскиот пазар. Во последниот случај станува збор за мрежа на банки кои примаат депозити, одобруваат заеми и ја користат меѓубанкарската структура за пласман на вишокот резерви. Американските власти внимателно ја следат циркулацијата на евродоларот во Европа, Азија, Африка, Австралија, со оглед што неограниченото работење со евродоларите може да доведе до инфлација и до опаѓање на вредноста на американскиот долар.

ЕВРОДОЛАСРКИ ЕМИСИИ –
Евродоларските емисии (анг. eurodollar issues,

Економско-финансиски лексикон

гер. Eurodollar-Emission) претставуваат емисија на хартии од вредност номинирани на долари, а наменети, пред се, за продажба надвор од американскиот пазар. Емитенти на ваквите хартии од вредност можат да бидат американските претпријатија и банки, но потписници се најчесто меѓународен конзорциум на банки.

Евродоларските емисии најчесто се продаваат во земјите кои имаат голем трговски суфицит во долари. Тоа најчесто се емисија на обврзници кои веднаш по издавањето се откупуваат од страна на банки кои ги дистрибуираат понатаму на пазарот.

ЕВРОПСКА ЕКОНОМСКА ЗАЕДНИЦА (ЕЕЗ) – (анг. The Euro-pean Economic Community – EEC), основана со договор во 1957 г. од шест западноевропски држави: Франција, СР Германија, Италија, Белгија, Холандија и Луксембург. Во 1973 г. кон неа се приклучија уште Велика Британија, Ирска и Данска, а подоцна Грција, Шпанија и Португалија.

Европската економска заедница почна да функционира во 1958 г. Основни цели на Заедницата се: постепено да се изврши интеграција на националните стопанства со укинување на царинските ограничувања, создавање заедничка царинска тарифа за увоз од земјите надвор од Заедницата, водење заедничка аграрна политика итн. Со

Економско-финансиски лексикон

спогодбата од 1. 11. 1993 г. ЕЕЗ се преобрази во Европска унија .

ЕВРОПСКА ИНВЕСТИЦИОНА БАНКА (ЕИБ) – банка на Европската економска заедница (ЕЕЗ), основана со задача да служи за остварување на целите на ЕЕЗ.

ЕВРОКЛИП –Евроклиар претставува клириншка институција во рамките на европазарот. Основана е во 1968 година банки и дилери на хартии од вредност кои делуваат на овој пазар. Седиштето му е во Цирих. Оваа институција се потхранува и чува обврзници, книжи и води евиденција, извршува компензации и книжи пренос на хартии од вредност по реализирани купопродажби, позајмува обврзници, врши трансфер на девизи од ликвидациони причини и сл. Оваа институција се развила од клириншкиот одел Morgan Guaranty Trust.

ЕВРОПСКА МОНЕТАРНА ЕДИНИЦА–ЕВРО Евро (EUR) е парична единица на Европската Унија, која е воведена во 1. I. 1999. Европскиот систем на централни банки (ESCB) со пуштањето на банкноти и ковани евра во оптек едновременно спроведе процес на замена националните валути во евра.

ЕВРОПСКИ МОНЕТАРЕН СИСТЕМ–ЕМС Европски монетарен систем – EMS (анг.

Економско-финансиски лексикон

European Monetary System – EMS, гер. Europäisches Währungssystem) претставува монетарен систем кој го воспоставила Европската заедница во 1979 година со цел да ги стабилизира меѓусебните односи на валутите на земјите членки. По правило секоја земја членка е обврзана да ја одржува вредноста на својата валута во рамките на дадениот паритет (2.25%) во однос на европската парична единица (есу), која беше дефинирана како определена комбинација на валутиназемјичленки. Централната банка на секоја земја ја одржува вредноста на својата валута по пат на интервенција на пазарот на девизи, а во тоа со свои операции можат да и помогнат и другите централни банки. Имајќи предвид дека со тие операции- интервенции се влијае на количината на пари во оптек, што може да придонесе да влијае и на каматните стапки за таа валута.

Движењето на краткорочниот капитал под влијан ие на очекуваните разлики во каматни стапки ќе влија на промена на односите на понудата и побарувачката за секоја, што ќе овозможи нејзината вредност да остане во рамките на зададениот паритет. Но, доколку под влијание на различните стапки на инфлација дојде до толкава промена на куповната сила на поединечна валута што централната банка не ќе може повеќе со своите интервенции да го воспостави стариот паритет, во таков случај таквата земја со

Економско-финансиски лексикон

согласност на Европскиот фонд за монетарна соработка може да го промени паритетот на својата валута.

ЕВРООБВРЗНИЦА – Еврообврзница (анг. eurocredit, гер. Euro-Kredit) претставува меѓународен банкарскио кредит номиниран на некоја од евродвалутите. Европските банки му одобруваат на заемопримателот во една или повеќе странски валути, а каматата се определува според стапка на европскиот пазар на пари. Обично се одобрува како краткорочен или среднорочен кредит по фиксна каматна стапка, или како среднорочен или долгорочен револвинг кредит.

ЕВРОПСКА УНИЈА – (анг. European Union; лат. unio – единство, од unus – еден), според спогодбата од 1. 11. 1993 г. во Мастрихт (Холандија) и со ратификација од државите – членки, Европската економска заедница прерасна во Европска унија, којашто претставува повисок облик на здружување и обединување, како економско, така и политичко. Европската унија ја сочинуваат поранешните членки на ЕЕЗ (Франција, Германија, Италија, Белгија, Холандија, Луксембург, Данска, Велика Британија, Ирска, Шпанија, Португалија и Грција), а од јануари 1995 г. уште Шведска, Финска и Австрија.

ЕВРОПСКО ЗДРУЖЕНИЕ ЗА СЛОБОДНА ТРГОВИЈА – ЕФТА Европско здружение за слободна трговија), во ноември 1959 г. земјите кои потпишаа договор за формирање на ова здружение се: Велика Британија, Норвешка, Шведска, Данска, Австрија, Португалија и Швајцарија. Во 1961 г. Финска, а во 1970 г. Исланд станаа негови членови. Со тој договор беа регулирани прометот и царините во меѓусебната размена. Во 1972 г. Велика Британија, Данска и Ирска влегоа во Европската економска заедница, а потоа Австрија, Шведска и Финска со што ЕФТА го изгуби своето значење за кое беше формирана.

ЕВРОПСКА ЦЕНТРАЛНА БАНКА - Европска централна банка (анг. European Central Bank – ЕЦБ) е централна банка на ЕУ чие основање е со одлука на Европскиот совет. Примарната цел се состои во одржување на стабилноста на цените и во моментовинфлацијата не смее да надминува повеќе од 2% во еврозоната. Со цел да ги одржува цените стабилни, ЕЦБ може да ги намалува или да ги покачува каматните стапки, како и за давање помош на општата економска политика на Унијата, ако тоа не ја загрозува политиката на одржување на стабилноста на цените. Со банката управува извршен одбор и совет на гувернери.

Економско-финансиски лексикон

Советот на гувернери ги утврдува целите на монетарната политика, референтната каматна стапка и управува со монетарните резерви, додека одборот е задолжен за извршување на договорената политика. Европската Централна Банка, како и повеќето Централни Банки претставува “банка над банките” на земјите членки на Европската Унија.

ЕЦБ, со седиште во Франкфурт во Германија почнала да работи на 01 Јануари 1999 година, напоредно со воведувањето на третата фаза на монетарната унија, основана како срж на Евросистемот и ЕСЦБ. Со одлуката за преминување кон трет степен на Економска и Монетарна Унија (ЕМУ), кои на 1 Јуни 1998 година ја донесоа шефовите на државите и владите на Европската Унија, официјално е основана Европската Централна Банка (ЕЦБ), врз основа на Договорот за Европската Унија. Од 1 Јануари 1999 година таа ги превзела сите надлежности за примена на европската монетарна политика која е одредена од страна на Европскиот систем на Централни Банки. Европската Централна Банка е одговорна за водењето на монетарната политика во областа на еврото (најголемата светска економија после САД). Таа ја одредува монетарната политика на земјоделието на дваесет и седум држави членки (а од 1 јули 2013 година 28 земји членки со влегувањето на Хрватска), со над 500 милиони жители, ЕУ има повеќе од 30% од светскиот бруто домашен производ.

Економско-финансиски лексикон

ЕГАЛИЗАЦИЈА – (фр. égal – еднаков, рамен; égalisation – изедначување, израмнување; égalité – еднаквост, од лат. aequalis – еднаков, рамен), изедначување, израмнување.

ЕГАЛИЗАЦИСКИ ФОНД – Егализациски фонд (анг. equalization fund) претставува дел од пари наменети за порамнување на разликите во цените или интервалутните курсеви. Од овој фонд се исплатуваат или во него се уплатуваат разликите кои настанале при увоз или извоз поради нееднаквите цени на домашниот и странскиот пазар.

Со девизните средства од овој фонд се интервенира во случај кога на девизниот пазар се сака да се одржи определени интервалутарни односи.

ЕГАЛИТЕТ – еднаквост, изедначеност.

ЕГАЛИТАРИЗАМ – (фр. égalité – еднаквост), сфаќање што се залага за еднаквост меѓу луѓето, особено во однос на социјалните, политичките и економските права; социјална филозофија што се залага за отстранување на нееднаквоста меѓу луѓето.

Учењата за егалитаризмот влијаеја врз револуционерните движења во XVIII век. Познати се паролите на Големата француска револуција од 1789 г. : либерте (слобода), егалите (еднаквост) и фратерните (братство).

Економско-финансиски лексикон

Расправите во XIX в. за економската еднаквост во разни видови е една од основните теми на политичката филозофија. Модерниот егалитаризам, во економската нееднаквост гледа извор не само во нееднаквата распределба, туку и во нееднаквата политичка и општествена моќ. Во XX в. егалитаризмот, освен класичните, добива и други облици на борба против нееднаквоста, како на пр. против расната дискриминација, против дискриминацијата на жените итн.

ЕГЗАКТЕН – (лат. *exactus* – точен), точен, одреден, правилен. Егзактни науки: науки што се стремат кон точни сознанија, што можат по математички и експериментален пат да се изложат и да се докажат, на пр. математиката, физиката, хемијата, астрономијата и др.

ЕГЗИБИЦИЈА – (лат. *exhibition* - покажување; англ. *exhibition* – изложување, покажување, изложба), прикажување, покажување, изложување, изложба; збирка на предмети изложени од стопанска организација или комора за јавно прикажување или покажување; пропагандно натпреварување.

Економско-финансиски лексикон

ЕГЗИСТЕНЦИЈА – (лат. *existentia* – постоење), постоење, живеење, опстанок, издршка.

ЕГЗЕМПЛАР – (лат. *exemplar* – пример, примерок), примерок, образец, мостра, модел; нешто што служи како образец; примерок за углед; типичен или стандарден примерок.

ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛЕН МИНИМУМ – (лат. *existentia* – постоење и *minimum* – најмалку), најмало количество средства за живот со кои еден човек или едно семејство може да ги одржува својот живот и работната сила. Ако се наруши тој минимум на средства за живот, се загрозува животот.

ЕГЗОГЕН ФАКТОР – (грч. *exso* надворешен, лат. *factor* – чинител, творец), надворешен фактор што влијае врз стопанската активност, врз стопанскиот развој. Спротивно: ендеген.

ЕГОИЗАМ – (лат. *ego* – јас; фр. *égoisme* – себичност, *égoiste* – себичен; англ. *egoism* – себичност); доктрина според која личниот интерес е главен мотив за човековата активност; претпоставување на сопствените интереси над интересите на другите, заедничките, општествените. Спротивно: алтруизам.

Економско-финансиски лексикон

ЕДИНИЦА ПРОИЗВОД – мерна единица со чија помош се искажува количеството на некое производство, на пр. килограм, метар, литар, парче итн.

ЕДИНСТВЕН ПАЗАР – се подразбира оној пазар на кој постои слободно движење на стоките, услугите, парите, капиталот, девизите, работната сила, така што, според важечките регулативи, општествено–политичките заедници, стопанските организации и разни други субјекти немаат право да го ограничуваат и да го спречуваат ова движење што се одвива според дејството на економските закони.

ЕДИЦИЈА – (лат. editio – издавање, објавување), издавање; печатење и објавување некое дело (книга); сите примероци од едно дело печатени и објавени од една издавачка куќа.

ЕДИТОР – (лат. editor), издавач (издавачка куќа) на печатени дела: книги, списанија, весници и сл.

ЕДНАКВИ МОЖНОСТИ – (анг. equal opportunity), принцип според кој луѓето треба да бидат третираны на ист начин (подеднакво) на работа, во образованието итн. , без оглед на полот, возраста, расата, религијата, националната припадност итн.

Економско-финансиски лексикон

Професионалниот успех и професионалниот напредок да зависи од личното залагање на поединците.

ЕДНАКВОСТ – (анг. equality), од професионално, економско и финансиско гледиште, еднаков третман на луѓето без оглед на половите, расната, верската, националната и др. разлики. Принцип според кој за вршење на иста работа или функција да се добива иста заработувачка. Спротивно: дискриминација .

ЕДУКАЦИЈА – (лат. educatio – воспитување, одгледување, образование), воспитување, образование; одгледување.

ЕДУКАТОР – (лат. educator – воспитувач), воспитувач, лице што се занимава со образование, воспитание (учител, наставник), одгледувач.

ЕЕС – скратеница од анг. The European Economic Community (EEC) – Европска економска заедница.

ЕКАРТ – (фр. écart – растојание; отстапување, разлика; разлика во цени), во берзанските операции: разлика меѓу два курса на иста хартија од вредност на различни датуми; разлика меѓу дневниот курс и курсот на испорака.

Економско-финансиски лексикон

ЕКВИВАЛЕНТ – (лат. *aequus* – еднаков, ист + *valens* – вреден, *valere* – вреди), иста, еднаква вредност; еднаква противвредност; стока што има иста вредност како и некоја друга стока; стоката со која се изразува вредноста на некоја друга стока врши улога на еквивалент. Во современи услови функцијата општ еквивалент ја вршат парите. Со парите се изразува вредноста на стоките.

ЕКВИВАЛЕНТНА КАМАТНА СТАПКА – Еквивалентна каматна стапка (анг. *equivalent interest rate*, скрат. *EIR*) се користи кај закупот (*leasing*) со цел да се направи споредба со други извори на финансирање при набавка на опремата со купување на опрема со банкарски кредит. Се смета од текот на готовина чија иницијална вредност на опремата е (износ на кредитот), а во преостанатите термини износот на наемнината.

Начинот на пресметка е еднаков како на оној при пресметка на интерната стапка на рентабилност. Доколку еквивалентната стапка е повисока од кредитната каматна стапка, во тој случај опремата подобро е да се купи со користење на кредит, ако е еднаква на кредитната стапка, тогаш е сеедно, а ако пак, е помала во таков случај набавката на опремата е подобро да се финансира со користење на закуп –лизинг.

Економско-финансиски лексикон

ЕКВИВАЛЕНТ НА СИГУРНОСТ –

Еквивалент на сигурност (анг. certainty equivalent, гер. Sicherheitsäquivalent) претставува износ на парични средства кои може да се очекуваат со сигурност како индиференција помеѓу сигурни и ризични, односно неизвесни суми на парични средства. За тој износ се смалуваат ризичните парични текови и на тој начин се сведува на еквивалентни безризични парични текови.

ЕКВИВАЛЕНТНА РАЗМЕНА – претставува размена на стоки со иста вредност или пазарни услови при кои стоките се продаваат според нивната вредност.

ЕКВИЛИБРИУМ – (лат. aequus – еднаков, рамен + libra – вага), рамнотежа. Рамнотежа меѓу определени економски големини.

ЕКИПА – (фр. équipe – група, тим), група, избор на луѓе за извршување некоја задача, па во таа смисла се зборува за истражувачка, научна, работна, политичка, спортска екипа итн. ; тим.

ЕКИПАЖ – (фр. équipage – група опслужувачи), група луѓе, персонал, послуга, придружба, целиот личен состав што опслужува брод, авион, тенк и сл.

Економско-финансиски лексикон

ЕКИПИРАЊЕ – (фр. équiper – снабдува, опремува; équipement; англ. equipment – опрема), опремување, снабдување, обезбедување со сè што е неопходно за вршење некоја работа; опремување на производствен или друг деловен субјект со средства и луѓе потребни за негово нормално функционирање.

ЕКЛЕКТИЦИЗАМ – (грч. eklegein – избира, вади), постапка на земање издвоени делови, што се причинуваат пригодни, но меѓу себе спротивни, од разни филозофски или теоретски правци, и со нивна комбинација градење еден посебен, но во суштина нехомоген, противречен филозофски или теоретски систем.

ЕКЛЕКТИЧАР – приврзаник на еклектицизмот; оној што непринципиелно спојува спротивни погледи, т. е. што од разнородните теоретски системи го зема она што му одговара, па сето тоа го комбинира и прави една целина, на тој начин присвојувајќи туѓи знаења и искуства, не внесувајќи ништо ново, оригинално.

ЕКОЛОГИЈА – (грч. okologie, од oikos – кука + logia – наука), наука за меѓузависноста на организмите од животинскиот и растителниот свет и околината, средината во која живеат.

Економско-финансиски лексикон

Во поново време вниманието е свртено кон изучување на човековата околина, како средина за живеење, условите за опстанок и развој; за природната средина и социо–економскиот живот; екологијата на градовите, руралните средини и индустриските зони.

Се јави движење за зачувување на човековата средина во смисла на зачувување на растителниот покривач како регенератор на условите на средината, заштита од загадување на просторот воопшто, особено на водотеците и воздухот, од неконтролирани постапки во стопанисувањето. Се разви свест за зачувување на рамнотежата во еколошкиот систем, како општ интерес на општеството. Со екологијата тесно е поврзана економиката на просторот и просторното планирање.

ЕКОНОМ, ЕКОНОМАТ – (грч. oikonomos – домаќин, стопан, управител), домаќин; лице на кое во стопанските организации и установи му е доверено чувањето и распределбата на ситен и потрошен материјал, прибор, канцелариски материјал итн.

Економат – организациона единица што се јавува кај многу стопански и нестопански организации, чијашто задача е да се грижи за набавката, трошењето, залихите и евиденцијата на канцелариската опрема и потрошниот материјал.

Економско-финансиски лексикон

ЕКОНОМЕТРИЈА – (грч. oіkonomia – стопанство + metron – мера), економска дисциплина којашто користи статистички и математички методи во истражувањето и проучувањето на квантитативните економски појави, процеси и односи.

ЕКОНОМИЈА – (грч. oіkonomia стопанство од oіkos – куќа, домаќинство, стопанство +nomos правило, закон; лат. oeconomia; англ. ecomomy, économies; фр. économie; гер. Ökonomie; рус. економия), кај старите Грци, изворно значи: правила за работа на имотот, односно правила за стопанисување, вештина на управување со имотот (стопанството). Во современи услови овој израз има повеќе значења: 1. штедење, рационално користење на постојните фактори за стопанисување; штедење на добра, работна сила; со помало трошење средства да се постигне поголем ефект; 2. стопанство, во смисла национално стопанство; потоа стопанство како земјоделско стопанство, земјоделски имот; 3. економска наука воопшто; потоа теоретска економска наука, односно друго име за политичката економија, како што е во англосаксонските земји (économies); се разликува уште теоретска економија и применета економија, потоа макро и микро економија.

Економско-финансиски лексикон

ЕКОНОМИЈА НА ВРЕМЕТО – смалување на работното време за производство на некој вид производ или одредено количество производи. Се постигнува преку намалување на потрошувачката на работна сила за единица производ, било преку подобрување на организацијата на трудот или со воведување посовремени технички средства, со што се подига продуктивноста на трудот; за исто време се произведува поголема маса производи.

ЕКОНОМИЈА НА ГОЛЕМ ОБЕМ – крупни производствени организации што произведуваат во големи серии, според принципот на пораст на приносите, а со опаѓање на трошоците за единица производ. Современата техника и технологија станува економична и рентабилна ако се применува во многу крупни производствени единици, во големи серии, значи според принципот на економија на голем обем (large scale economy). Како крупни претпријатија, со пониски производствени трошоци, имаат предност на пазарот, тие се конкурентни. Бидејќи економски се моќни, тие имаат можност да развиваат истражувачка дејност, се поотпорни во услови на опаѓање на конјунктурата, имаат поголеми можности да го проучуваат пазарот, да применуваат иновации и да се развиваат. Спротивно: економија на мал обем (small scale economy).

Економско-финансиски лексикон

ЕКОНОМИЈА НА ОБЕМ – (грч. *oikonomia* – стопанство; англ. *economy of scale*), зголемувањето на обемот на производството предизвикува смалување на трошоците за единица производ и зголемување на профитот. Означува пропорционален (сразмерен) однос во промените меѓу производството и факторите (инпутите) за производство. На пример, ако факторите за производство се зголемат за двапати и производството (аутпутот) се зголемува за двапати. Значи, односот е пропорционален и дава константни приноси. Во случај производството да се зголемува во помал износ (или процент), тогаш се јавува состојба на несразмерност, т. е. опаѓање на приносите (таканаречен закон за опаѓање на приносите). Но, ако производството се зголемува за повисок износ (процент) од зголемувањето на факторите за производство, тогаш се јавува состојба на пораст на приносите (или таканаречен закон за пораст на приносите).

ЕКОНОМИЈА НА ПРОСТОРОТ – (грч. *oikonomia* – стопанство), економска дисциплина што се занимава со теоретските аспекти на просторот како фактор и подлага за развој на материјалната основа на општествената заедница, со методолошките проблеми за изградба и локација на производствените дејности, живеалиштата на луѓето, комуникациите и врските меѓу

Економско-финансиски лексикон

центрите на стопанисување и другите облици на општествениот живот, сето тоа поврзано со просторот и времето. Во рамките на економијата на просторот, меѓу другото, се разработени теориите: за оптимална локација на стопанските дејности во зависност од локацијата на суровинските наоѓалишта, енергетските извори, пазарите на готови производи и сл. ; за меѓусебното влијание на географските, демографските и стопанските структури; за оптимален регионален развој; за мобилноста на производствените фактори; тесно е поврзана со екологијата и просторното планирање на општествено–економскиот развој, односно со регионалната економија и регионалното планирање.

ЕКОНОМИЈА НА ОБЕМ – (грч. *oikonomia* – стопанство; англ. *economies of scope*), претставува феномен на смалување на просечните производствени трошоци кои може да ги постигне ако претпријатието (или еден нејзин погон) произведува определен број тесно поврзани производи. Економијата на обем постои ако вкупните трошоци на производството на два или повеќе производи се помали од производството на истите производи во одвоени погони или претпријатија. Станува збор за економија на заштеди на трошоци до кои се доаѓа по пат на обединување на изведувањето на голем број различни активности во рамките на иста

Економско-финансиски лексикон

фирма со користење на заеднички инпути или заедничко унапредување на производите, или, пак, сонивна заедничка дистрибуција.

Економија на обем опфаќа исто така и можноста за делотворно производство со широк спектар на различни производи, наместо голема количина на стандардни производи. На тоа впрочем и погодуваат новите технологии со помош на компјутери (СІМ), со чија примена во значителна мерка ги смалува трошоците при промена на производите (скратување на припремно-завршното време), како и нивната модификација. Како резултат на тоа, можно е да се произведат мали серии на слични производи на економичен начин. Економијата на обем се постигнува и со спроведување на производствена диференцијација, која допушта преку користење на менаџерското умеење, продажна мрежа и т.н. репутациски капитал да се искористи подобро. Можност за реализирање предности од економија на обем вообичаено постои во ситуации на постоење вишок на капацитети.

ЕКОНОМИЈА НА ТРУДОТ – смалување на количеството труд, жив и предметен во единица производ, односно во вкупниот производ, или со помало количество (жив и предметен) труд да се произведе поголема маса производи. Со економијата на трудот се зголемува продуктивноста на трудот .

Економско-финансиски лексикон

ЕКОНОМИКА – израз што се употребува со значење: **1.** теоретска економска наука, односно друго име за политичката економија, како што е во англосаксонските земји (*écono-mies*); **2.** применета економска дисциплина, и тоа на една земја, на стопанска гранка (на пр. земјоделска економика, индустриска економика, економика на транспортот итн.) и на претпријатие.

ЕКОНОМИКА НА ИНВЕСТИЦИИТЕ – (грч. *oikonomia* – стопанство; лат. *investitio* – вложување), дисциплина што се занимава со проучување на изборот, организацијата, изведувањето и економските резултати на инвестициите; ги анализира инвестиционите и експлоатационите трошоци и нивното влијание врз деловните ефекти. Економиката на инвестициите поаѓа од постојните мерки и инструменти на стопанскиот систем на односната земја, коишто ја регулираат областа на инвестициите; врз основа на разработена методологија таа ја утврдува и ја оценува економската ефикасност на инвестиционите потфати.

ЕКОНОМИКА НА ОБРАЗОВАНИЕТО – (анг. *économies of éducation*), економска дисциплина којашто се занимава со проучување на следната проблематика: економското значење на образованието;

Економско-финансиски лексикон

смислата на инвестирањето во луѓето; придонесот на образованието за економскиот и општествениот развој; квантитативните односи меѓу побарувачката и школувањето на разни степени и профили кадри; планирањето на образованието; финансирање на образованието; анализа на трошоците и општествената корист од образованието (cost benefit analysis); ефикасноста на инвестициите во образованието; истражување на корелационите коефициенти меѓу образованието и економскиот развој; организацијата на образованието; менаџментот на образованието; продуктивноста и ефикасноста на образовните организации; разликите во платите (личните доходи, наемнините) меѓу разните степени на образование; влијанието на образованието врз квалитетот на работната сила, зголемување на продуктивноста на трудот, создавање поголем доход и тоа од гледиштето на поединецот зголемување на личниот доход, а од гледиштето на општеството зголемување на националниот доход; влијанието на образованието врз хоризонталната и вертикалната општествена подвижност; образованието како активност во рамките на општествената поделба на трудот, со која се унапредува знаењето на луѓето и се усовршуваат нивните способности; образованието и формирањето на личноста; брзиот развој на науката и техниката

Економско-финансиски лексикон

предизвикуваат застарување или стануваат недоволни порано здобиените знаења. Поради тоа постои нужност од образование во текот на работата, односно нужност од перманентно образование; новата техника и технологија бараат кадри од нови струки, а истовремено создава вишоци од кадри од одделни професии.

Економиката на образованието е релативно млада дисциплина. Се смета дека поинтензивно почнува да се развива по 1960 г. , со теоретски и емпириски истражувања.

ЕКОНОМИСТ – (фр. *économist* од грч. *oikonomia* – стопанство), термин што има две значења: 1. лице со економска образовна подготовка кое во работната организација е ангажирано на работи и работни задачи што имаат стручно–економски карактер, што произлегуваат од внатрешната поделба на трудот; 2. лице што професионално се занимава со економската наука или стручно решавање некои економски проблеми.

ЕКОНОМИСУВА – штеди; не растура; стопанисува според економските принципи (начела, правила); разумно, домаќинско, штедливо се однесува при трошењето на постојниот доход; штедливо, рационално ги користи, употребува, управува со постојните фактори за стопанисување; со помало

Економско-финансиски лексикон

трошење на средства да се постигне поголем ефект.

ЕКОНОМИЧНОСТ – (грч. oikonomikos – вешт во стопанисувањето, штедлив), однос меѓу вредноста на произведениот производ во одредено време и вкупните трошоци на факторите за производство. Врз степенот на економичноста влијаат два фактори: обемот на произведените производи, и тоа право пропорционално, и големината на трошоците – обратно пропорционално. Според тоа, колку што е поголем остварениот производ, односно колку што се помали вкупните трошоци, толку е поголема економичноста. Со други зборови, со најмали трошоци да се постигне најголем ефект. Рентабилноста се разликува од економичноста, бидејќи таа претставува однос меѓу остварената добивка и вложените средства.

ЕКОНОМСКА АКТИВНОСТ – (економија, лат. activitas – дејност, работност), стопанска дејност; дејност што се одвива во областа на стопанството што го сочинуваат: земјоделството, шумарството, рударството, индустријата, сообраќајот, градежништвото, трговијата, банкарството и др. Спротивно: нееекономска, т. е. нестопанска активност.

ЕКОНОМСКА АНАЛИЗА – (грч. oikonomia – домаќинство, стопанство, стопанисување;

Економско-финансиски лексикон

analysis – раздвојување, расчленување на целината на делови, разделување), стручно или научно истражување со методот на раздвојување, расчленување т. е. анализирање) на некоја економска состојба и економски промени во покус или подолг период. Според карактерот, може да биде квалитативна (опишување и дефинирање на економските состојби и промени на состојбите) и квантитативна (бројно исказување на одредени економски состојби и односи во одредено време). Се користи со статистички, математички, економетриски и други методи.

ЕКОНОМСКА БАЗА – (економија и грч. basis – основа, темел), ја сочинува единството на производните сили и производствените односи. Врз неа се развива и се формира општествената надградба (правно–политичката надградба и облиците на општествената свест). Единството на економската база и надградбата сочинуваат една историски определена општествено–економска формација.

ЕКОНОМСКА БЛОКАДА – итал. bloccata, анг. blockade – опсада, опколување), прекин на сите трговски и економски односи на една со друга земја или група земји како средство на економски и политички притисок.

Економско-финансиски лексикон

ЕКОНОМСКА ГЕОГРАФИЈА – (грч. oikonomia – стопанство; грч. geographia – опис на Земјата), научно–наставна економска дисциплина што го проучува современиот развој на стопанството и географското разместување на општественото производство во светот и во одделни земји под влијание на општествено–економските фактори и природните услови. Специфичните историско–политички и општествено–економски услови предизвикаа големи разлики во развојот на производните сили и географската разместеност на општественото производство во одделни делови во светот. Но, од друга страна, искористувањето на географската средина и на природните богатства, на прво место, е обусловено од степенот на развојот на производните сили во општеството и од производствените односи.

ЕКОНОМСКА ЕДИНИЦА–(грч. oikonomia – стопанство), облик на групна работа што произлегува од внатрешната поделба на трудот, што претставува техничко–технолошки и економски заокружен процес на трудот, како дел од вкупниот процес на трудот во претпријатието. Како осамостоен дел од една целина, на економската единица може да се мери производниот и економскиот ефект.

Економско-финансиски лексикон

ЕКОНОМСКА ЕМИГРАЦИЈА – (грч. oikonomia – стопанство; лат. emigratio – иселување), иселување на луѓе од еден крај во друг во истата или во други земји, со намера за вработување и економско обезбедување. Се разликува: привремена економска емиграција (привремено напуштање на својот крај, одење на печалба и по определено време враќање назад) и трајна економска емиграција (кога иселениците не се враќаат во својот крај и обично се иселуваат со целото семејство).

ЕКОНОМСКА ЕФИКАСНОСТ НА ИНВЕСТИЦИИТЕ – (економија, и лат. efficacia – делотворност, успешност, плодотворност), влијание на инвестициите врз порастот на производството, профитот, доходот, акумулацијата итн.

Економската ефикасност на инвестициите може да биде непосредна и посредна. Непосредна е кога вложените инвестиции предизвикуваат зголемување на производството, профитот, доходот, акумулацијата итн. во стопанската организација во која се вложени инвестициите и во соодветната гранка. Таа е посредна кога инвестирањето во една организација или гранка ќе го зголеми производството, профитот, доходот, акумулацијата во некоја друга организација или гранка. Ефикасноста на инвестициите се изразува со коефициенти што се добиваат кога во броителот на

Економско-финансиски лексикон

дропката ќе се стави ефектот од инвестицијата, а во именителот – инвестираните средства.

ЕКОНОМСКА ЗАОСТАНАТОСТ – (грч. oikonomikos – стопански), под овој израз се подразбира стопанска заостанатост на подрачје во некоја земја или земја (односно земји) во поширока географска целина; стопански неразвиени се оние подрачја што според своето општо ниво на развиеност и динамика на економски, социјални, културно-просветни и општествени активности значително заостануваат зад развиените подрачја или зад просекот на развиеност во земјата, континентот или светот.

Економската заостанатост или неразвиеност главно се гледа во: ниското ниво на развиеност на производните сили; неповолната стопанска структура; неповолната стопанска структура на населението; ниското ниво на национален доход по глава на жител; ниското ниво на животен стандард на населението итн.

ЕКОНОМСКА ИСТОРИЈА – економска дисциплина што го проучува развојот на производните сили и производствените односи на одделни општества низ историјата.

ЕКОНОМСКА КРИЗА – (економија и грч. krisis – одлука), означува повремени големи

Економско-финансиски лексикон

нарушувања во стопанството. Според теоријата за кризите, таа претставува една од 4 фази во цикличното движење на стопанството (т. е. криза, депресија, оживување, полет и пак криза), карактеристична за либералниот (класичниот) капитализам. Кога стопанството достигнува највисок полет, тогаш наеднаш избива економска криза од хиперпродукција, односно кога несообразноста на основните пропорции во општествената репродукција ќе достигне до определена критична точка, избива криза од хиперпродукција. Класичните економски кризи имаат периодичен карактер. Тие се повторуваат на 7 до 10 години. Често со исто значење на криза, се употребува изразот депресија.

Кризите се карактеризираат со висока невработеност, многу ниско ниво на производството, паѓање на цените, раширено банкротство, смалена деловна доверба и др.

Првата економска криза се појави во Англија 1825 г. (бидејќи таа беше индустриски најразвиена земја). Потоа тие добиваат светско значење, се повторуваат низ целиот свет (1836, 1847, 1857, 1863, 1873, 1882, 1890, 1900, 1907, 1920, 1929, 1937).

Големата економска криза од 1929 до 1933 г. што го зафати целиот капиталистички свет, јасно покажа дека капиталистичкото стопанство не може да излезе од кризата и не може натаму да функционира врз основа на

Економско-финансиски лексикон

автоматското дејство на економските закони. Во регулирањето на општествената репродукција мораше да се замеша државата со антициклични мерки на економската политика за да се отвори нова перспектива. Со државната интервенција во областа на стопанството настануваат извесни модификации на економските кризи, поради што се наречени рецесии .

ЕКОНОМСКА МИГРАЦИЈА – (грч. oikonomikos – стопански; лат. migratio – селење), луѓе што привремено или трајно се иселуваат од своето место на живеење во друго со намера да најдат поповолни услови за вработување, заработка и за живот. Се разликуваат два основни вида економска миграција: 1. село–град (а не и обратно), движење што се јавува во сите степени на развојот; 2. географски насочена економска миграција (повремено или трајно селење од економски побуди од едно место во друго, од една држава во друга).

ЕКОНОМСКА ПЕНЕТРАЦИЈА – (економија и лат. penetratio – навлегување, пробив), навлегување и опфаќање важни делови од стопанството на една земја од друга или неколку други поразвиени земји, односно доведување во положба на зависност на стопанството на една земја од друга или неколку други поразвиени земји. Економската

Економско-финансиски лексикон

пенетрација се спроведува со воспоставување сопственост на делови од стопанството на една земја од фирми на друга или други земји, преку кредитните односи, трговската размена и др.

ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА – (економија и politikos – државен, општествен, јавен), овој израз има две значења: Посебна економска наука што ги изразува начелата и методите на регулирање на економскиот живот од надлежните општествени органи (државата) сообразно со општествено–економскиот систем. Економската теорија ги открива економските закони и го предвидува економскиот развој, додека, пак, економската политика, во согласност со економската теорија, ги утврдува целите и разработува мерки и методи за остварување на тие економска цели.

Претставува свесна практична тековна дејност на надлежните општествени органи (државата) за остварување утврдени цели од општествено–економскиот развој во определено време; односно економската политика претставува збир на мерки што ги преземаат државните органи на една земја во стопанството во определено време заради остварување определени општествено–економски цели.

Економско-финансиски лексикон

ЕКОНОМСКА РАЗВИЕНОСТ – степен на развиеност на производните сили и задоволување на општествените потреби. Иако се употребуваат различни комбинирани показатели за утврдување висината на економската развиеност на некоја заедница, сепак, како најочигледен синтетичен показател на економската развиеност на некој народ се употребува националниот доход по глава на жител.

ЕКОНОМСКА СТРУКТУРА – (економија и лат. structura – градба, состав), состав на стопанството на една заедница од определен број делови – стопански групации, области, гранки, подгранки или примарни, секундарни и терцијални дејности или области.

ЕКОНОМСКА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО – (економија и лат. structura – градба, состав), состав на населението на некоја заедница или земја по видови занимања или распределеност по стопански дејности. Ја одразува општествената поделба на трудот.

ЕКОНОМСКА СТРУКТУРА НА ОПШТЕСТВОТО (општествено-економска структура) – (економија и лат. structura – градба, состав), целокупност на производствените односи што постојат во некое општество на одреден степен на развојот на производните

Економско-финансиски лексикон

сили. Економската структура на општеството претставува основа врз која се издига општествената надградба .

ЕКОНОМСКАТА ТАБЛИЦА НА КЕНЕ – наречена според името на нејзиниот автор, познатиот француски економист и основач на физиократската школа Франсоа Кене (1694–1774) (François Quesnay), објавена во 1758 г. , претставува прв обид во економската наука накусо да се прикажат и објаснат условите на општествената репродукција; таа содржи глобален преглед на сите текови на годишниот производ и парите преку кои се врши прометот на бруто–општествениот производ и се остваруваат условите за повторно производство во неизменет обем, т. е. услови за проста репродукција. Економската таблица поаѓа од постоење на три општествени класи: 1. производна класа што се состои главно од земјоделци, чијшто труд единствено се смета за произведен и создавач на вишок на производ (produit net), т. е. создавач на вишок на вредност; 2. класа на земјосопственици, којашто напред спомнатиот вишок од земјоделството го присвојува во форма на рента, даноци и други давачки, вклучувајќи ги во неа уште кралот со неговата свита (придружба), државните чиновници, духовните и воените лица; 3. стерилна (непроизводна) класа, во која, освен мануфактурните производители и занаетчи

Економско-финансиски лексикон

(чиј труд Кене сметаше дека не создава вишок), ги вбројува и трговците и др. Целокупниот промет на бруто општествениот производ и условите на неговата годишна репродукција ги изложува преку односите на размена меѓу напред наведените три класи.

И покрај погрешните премиси (дека само земјоделскиот труд е произведен и создава вишок на вредност, а индустрискиот е стерилен, бидејќи само го менува обликот на материјата, а не ја умножува, како што е случај во земјоделството) со економската таблица Кене даде голем придонес во економската наука.

ЕКОНОМСКА ТЕОРИЈА – (економија и грч. *theoria* – гледање, разгледување, размислување, наука), логично воопштување и толкување на законите и појавите од областа на стопанската активност на општеството, односно откривање, создавање, воопштување и толкување на законите што ги регулираат односите на луѓето во производството, распределбата, размената и потрошувачката. Спротивно: практика .

ЕКОНОМСКА ТЕОРИЈА НА ПОНУДАТА – (грч. *oikonomia* – стопанство; грч. *theoria* – сознание, разгледување, размислување, наука), теорија којашто се зазема за стимулирање на понудата, т. е. на производството, преку даночно

Економско-финансиски лексикон

растоварување на стопанството, со ублажување (смалување) на директните даноци. Се мисли дека високите маргинални (гранични) даночни стапки на доходите од капиталот и трудот, го смалуваат мотивот за работа и штедење (т. е. ја смалуваат побудата за акумулација и инвестирање).

ЕКОНОМСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА – (економија и лат. terminus – меѓа, граница, крај + грч. logos – збор, говор), систем од изрази со кои се означува содржината на економските закони, појави, односи, процеси.

ЕКОНОМСКА ЦЕНА – (грч. oikonomikos – стопански), продажна цена на стоката, којашто се формира на пазарот, според пазарните услови, под влијание на понудата и побарувачката. Спротивно: административна цена (што ја одредува државен орган). Се разликуваат перфектни пазарни услови (слободна конкуренција) и инперфектни (монополска и олигополска конкуренција).

ЕКОНОМСКА ШПИОНАЖА – (грч. oikonomikos – стопански; фр. espionnage; гер. Spionage; анг. espionage – следење, поткажување, доставување), 1. организирано собирање податоци, што претставуваат деловна тајна, од одделни стопански организации (претпријатија, фирми), во корист на други претпријатија во, или надвор

Економско-финансиски лексикон

од земјата, обично од конкурентски побуди; 2. собирање важни податоци за одделни претпријатија, стопански гранки и за целото стопанство на една држава во корист на друга, што ќе можат да се користат за економски, воени и општополитички државни цели.

ЕКОНОМСКИ – (грч. oikonomikos – стопански), **1.** стопански, **2.** домаќински, **3.** штедливо, рационално однесување.

ЕКОНОМСКИ АВТОМАТИЗАМ – (економија и грч. automatos – оној што сам се движи, што се движи сам од себе), слободно, спонтано манифестирање на економските процеси и појави, т. е. слободно дејство на економските закони, без мешање или ограничување на нивното дејство од страна на државата. Со други зборови, функционирање на' стопанството под слободно дејство на пазарните закони.

Се смета дека економскиот автоматизам најмногу дојде до израз во времето на либералниот капитализам кон средината на минатиот век. Со настанувањето на монополистичкиот капитализам и подоцна со сè посилната државна интервенција во стопанството, се ограничува економскиот автоматизам.

Класичната политичка економија ја застапува идејата на економскиот автоматизам што се јавува под паролата „Laisser faire – Laisser

Економско-финансиски лексикон

passer”, што значи „работите нека течат сами од себе”. Според Адам Смит, невидливата рака е најдобар регулатор на стопанството.

ЕКОНОМСКИ ДОБРА – произведени добра, односно употребни вредности што ги создаваат луѓето во процесот на производството, за разлика од природните добра што ги дава природата.

ЕКОНОМСКИ ЗАКОНИ – општествени закони што управуваат со општествената репродукција, односно ги регулираат односите на луѓето во производството, распределбата, размената и потрошувачката. Економските закони се објективни и дејствуваат како природните закони, независно од волјата на луѓето. Се спознаваат со теоретска анализа. Тие го претставуваат она што е општо, што е заедничко за голем број економски односи, појави, што се манифестира како тенденција, како просек на многубројни одделни економски активности. Економските закони се историски. Се делат на општи, посебни и специфични. Општите економски закони се својствени на сите општествено-економски формации, на сите типови општества. Такви економски закони се: нужноста од производството како услов за егзистенција на кое и да е општество, поделбата на трудот, остварување одредени сразмери меѓу стопанските гранки како услов

Економско-финансиски лексикон

за нормално одвивање и развој на стопанството, поделба на нето производот меѓу потрошувачката и акумулацијата во определен нужен размер итн.

Посебните економски закони се сврзани со определени економски односи што се јавуваат во повеќе начини на производство. Таков е случајот со законите на стоковното производство, чиито општи белези се карактеристични за секое стоковно производство.

Специфичните економски закони дејствуваат во рамките на едно, историски определено општество (робовладетелство, феудализам, капитализам, социјализам). Во рамките на дејството на специфичните економски закони се јавуваат одделни економски закони што се карактеристични за одделни фази или етапи од развојот на соодветниот начин на производство.

Со познавањето на економските закони и се овозможува на општествената заедница да ги согледува и свесно да влијае врз тековите на општествената репродукција во пожелен правец.

ЕКОНОМСКИ ИНВЕСТИЦИИ — (економија и лат. *investitio* вложување), дел од нето инвестициите во областа на стопанството, што преостанува над демографските инвестиции (со кои се одржува постојното ниво на реалниот

Економско-финансиски лексикон

национален доход по глава на жител). Со економските инвестиции се зголемува реалниот национален доход по глава на жител и се создава основа за пораст на животниот стандард . Со други зборови, со економските инвестиции се остварува стопански развој што овозможува зголемување на националниот доход по глава на жител.

Кај оние земји што имаат повисока стапка на прираст на населението, голем дел од нето инвестициите оди за демографски инвестиции, што значи помал дел останува за економски инвестиции.

ЕКОНОМСКИ ИНДИКАТОРИ – (лат. indicator – покажувач), статистички показатели што ја покажуваат состојбата на националното стопанство во определено време. Тука можат да се вклучат: стапката на раст на општествениот производ, стапката на инфлацијата, интересната (каматната) стапка, степенот на вработеност (или невработеност) на работната сила, трговскиот и платниот биланс, приливот на странски инвестиции итн.

ЕКОНОМСКИ ИНСТИТУЦИИ – (грч. oikonomikos – стопански; лат. institutum – обичај, установа, уредба, основа, темел), организирани, релативно трајни, форми на економскиот живот, чијашто содржина ја одредуваат определени производни односи.

Економско-финансиски лексикон

Економските активности и односи се институционализирани. Поединецот во вршењето на своите економски активности се потпира и ги остварува со посредство на такви економски институции, како што се: сопственоста, пазарот, конкуренцијата, разните видови занимања (дејности) и сл. Од друга страна, тоа се економски субјекти: претпријатијата, корпорациите, задругите; потоа политичките субјекти: државата, општествено-политичките организации (партии, синдикати) што се јавуваат и во улога на економски субјекти. Со оглед на тоа, економските односи на општеството можат да се определат како збир на институции и од институциите определени и организирани односи на однесување и активности.

ЕКОНОМСКИ И СОЦИЈАЛЕН СОВЕТ НА ОН – (анг. Economic and Social Council – ECOSOC), орган на Обединетите нации. Покрај Генералното собрание и Советот за безбедност, трет најважен орган на ОН. Во негов домен се меѓународните економски, социјални, културни, просветни, здравствени и слични проблеми, унапредувањето и почитувањето на човековите права и основните слободи. Во рамките на овој орган постојат голем број тела во вид на комисии и комитети, чија дејност е сврзана со оваа проблематика.

Економско-финансиски лексикон

ЕКОНОМСКИ КАТЕГОРИИ – (економија и грч. *categoria* – ознака, предикат), теоретски, т. е. мисловни изрази на определени општествено–економски односи. Економските категории се општи поими. До економските категории се доаѓа со воопштување (со методот на апстракција) на суштинските својства на економските односи и појави. Економски категории се: производство, распределба, размена, потрошувачка, репродукција, стока, вредност, пари, цена, капитал, акумулација, вишок на вредност, доход, профит итн. Економските категории имаат историски карактер.

ЕКОНОМСКИ МАТЕРИЈАЛИЗАМ – (економија и лат. *materialis* – супстанционален, материјален), упросто и вулгарно сфаќање на економскиот фактор, според кое политичката и правната надградба и облиците на општествената свест автоматски и слепо го одразуваат и го следат економскиот развој. Со оглед на тоа, економскиот материјализам ја порекнува улогата на субјективниот фактор, на напредните идеи и теории и акцијата на организираните сили. Се мисли дека под влијание на економскиот развој и дејството на економските закони општеството ќе се менува само од себе, па затоа нема потреба од организирано дејство.

Економско-финансиски лексикон

ЕКОНОМСКИ НАУКИ – дел од општествените науки чијшто предмет на изучување се законите што ги регулираат односите на луѓето во производството, распределбата, размената и потрошувачката, односно економската област од општествениот живот. Во стариот и средниот век (во робовладелството и феудализмот) економската мисла се јавуваше во рамките на филозофската мисла. Со настанувањето на капитализмот, економската мисла се осамостојува во посебна наука, којашто со развојот се диференцира во посебни дисциплини. Во кругот на економските науки спаѓаат: политичката економија, економиката, економската историја, историјата на економската мисла, теоријата на економскиот развој, стопанското планирање, економската политика, финансиите, организацијата и други, како и низа специјализирани, применети или грански економики.

ЕКОНОМСКИ НЕАКТИВНО НАСЕЛЕНИЕ – е оној дел од населението што не остварува средства за живот со вршење некоја дејност; овде спаѓаат издржуваните лица и тие со лични примања: пензионери, инвалиди и др.

ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ – тоа се општествени односи што настануваат во областа на производството, распределбата, размената и

Економско-финансиски лексикон

потрошувачката. Целината на овие односи ја сочинува економската страна на општествениот живот.

ЕКОНОМСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ – (економија и лат. *potentia* – моќ, сила, способност), сите стопански капацитети или извори со кои располага една земја во одредено време и со нив може да произведе одреден обем на производи и услуги и може да постигне соодветен степен на економски развој. Големината на општествениот производ по глава на жител и неговата структура што може да се произведе за одредено време е показател на економскиот потенцијал.

Покрај произведените ресурси, некои автори во економскиот потенцијал ги ставаат и природните ресурси и постојната работна сила со одредена квалификациона структура.

ЕКОНОМСКИ ПРИНЦИП (начело, правило) – (економија и лат. *princeps, principis* – главен, прв), раководна идеја, основно начело или правило според кое се постигнува најголем можен ефект (деловен успех, т. е. доход, профит) со најниски трошоци. Пазарните закони ги принудуваат стоковните производители да стопанисуваат според економскиот принцип, т. е. според економските начела.

Економско-финансиски лексикон

ЕКОНОМСКИ РОМАНТИЗАМ – (економија и фр. romantisme – занесеност, мечтаење), ситнобуржоаска насока во економската мисла од 19 век, чијшто главен претставник е Сисмонди (1773– 1824); го идеализира ситното стоковно производство и се зазема за враќање кон него како решение за одбрана и спас од негативните последици што ги создава капиталистичкиот начин на производство, што се огледува во пропаѓањето на самостојните ситни стоковни производители, пролетаризацијата на масите, невработеноста, немаштијата и др.

Гледиштата на Сисмонди ги застапуваа и руските „народници“, чијшто идеи Ленин ги подложи на критика.

За економскиот романтизам е карактеристично што тој не гледа прогрес во крупната индустрија, а се залага за враќање назад кон ситното стоковно производство што е надживеано.

ЕКОНОМСКИ САНКЦИИ – (грч. Oikonomikos – стопански; лат. sanctio – востановува, пропишува, одредува, забранува), казнени мерки што во согласност со важечките законски мерки и други прописи се применуваат во случај на неизвршување на преземени обврски, неизвршување договори, пречекорување допуштени граници на дејствување, неуредно финансиско и кредитно работење итн. Во економски

Економско-финансиски лексикон

санкции спаѓаат: казнени камати (интерес) , пенали , блокада на сметки и сл. Во областа на меѓународните економски односи, тоа се мерки што ги применуваат одделни држави, група држави или меѓународни организации против земји што не ги почитуваат меѓународните спогодби или прибегнуваат кон агресија. Најчесто се применува делумен или целосен прекин на економските односи.

ЕКОНОМСКИ СИСТЕМ – (економија и грч. system – состав, целина; функционално поврзани и меѓузависни делови што сочинуваат една обединета целина), овој израз се употребува во неколку значења:

заокружена економска теорија на некој економски мислител. Целосно поврзано економско учење на некој теоретичар; во смисла на определен начин на производство, на пр. капиталистички, социјалистички економски систем; стопански систем на некоја земја во определено време, што претставува израз на постигнатиот степен на општествено–економскиот развој.

ЕКОНОМСКИ СЛОБОДИ – (грч. oіkonomіkos – стопански), израз со кој се означува: 1. од гледиштето на пазарот: слободно спогодување и формирање на цените, слободно движење на стоките, капиталот и работната сила на внатрешниот и

Економско-финансиски лексикон

надворешниот пазар, без интервенција на државата; слободен натпревар (конкурвенција) меѓу економските субјекти; 2. од гледиштето на производството: слобода, т. е. право на производителот да решава што ќе произведува, на кој начин, по која цена и пазар; 3. од гледиштето на потрошувачката: слобода на потрошувачот (во рамките на својот доход) да избира и решава според своите склоности што ќе купува, во кој обем и по која цена; 4. од гледиштето на доходот: слобода на стопанските субјекти според својата волја да располагаат со своите доходи – да ги трошат за лична потрошувачка, да ги инвестираат во стопанството или да штедат и да им даваат на други на заем.

Високото ниво на концентрација и централизација на капиталот, монополските белези на стопанството, имперфектните пазарни услови и настанатата неопходност од државна интервенција во областа на стопанството во современи услови, сите тие имаат ограничувачко влијание врз економските слободи.

ЕКОНОМСКИ ЦЕЛИ НА ОДАНОЧУВАЊЕТО – (грч. *oikono-mikos* – стопански), економски цели што кај современите држави сè почесто и сè поуспешно се остваруваат со соодветна примена на даноците. Така, даноците сè повеќе се користат како ефикасен инструмент на политиката на цени, со нивната

Економско-финансиски лексикон

примена се настојува да се сообразува понудата и побарувачката, со нив се влијае врз обемот и насочувањето на инвестициите, со оданочувањето се настојува да се заузда инфлацијата и да се совладаат причините што доведуваат до нарушување на рамнотежата на пазарот. Со даноците се настојува да се отстранат пречките што го отежнуваат или оневозможуваат побрзиот и поусогласен стопански развој на земјата. Освен тоа, со даноците се влијае врз запирање или ублажување на некои долгорочни неповолни тенденции во стопанството, бавен пораст на продуктивноста на трудот, стагнација, опаѓање на ефикасноста во стопанисувањето, смалување на увозот, а зголемување на извозот итн.

ЕКОНОМСКИ ТЕК –Економски тек (анг. economic flow, гер. wirtschaftlicher Kreislauf) претставува приказ на сите примања, издатоци и нивна разлика. Економскиот тек претставува подлога за пресметување на рентабилноста и примена на динамички методи на оцена на инвестициониот проект. Економскиот тек претставува поширок поим од паричниот тек. Примањата во економскиот тек не се само приходите од продажба туку и остатокот од вредноста на проектот. Издатоците во економскиот тек се: инвестициите и останатите издатоци поврзани за инвестиции, расходите на работењето без

Економско-финансиски лексикон

амортизација, посебни издвојувања за општествен стандард, даноци на добивка и издвојувања за резерви. Нето примања во економскиот тек се дефинирани како разлика помеѓу примања и издатоци.

ЕКОНОМСКИ РИЗИЦИ ВО ОСИГУРУ-

ВАЊЕ – Економски ризици во осигурување

на кредити претставува посебна група во осигурување кредити. Обично се јавува кај среднорочните и долгорочните кредити. Поради економските пореметувања ретко се осигуруваат. Во економски ризици се сметаат ризикот на зголемување на цената на стоката која треба да е испорачана поради зголемување на цените на материјалите, работната сила, ако според договорот со купувачот не е можно да се зголеми цената; потоа ризикот на промена на курсот на договорената валута која не може да се покрие со продажба на поради долгиот период на достасување на наплатата на валутата и сл.

ЕКОНОМСКА ВРЕДНОСТ –Економска

вредност (анг. economic value) се базира на способност на поединечен имотен облик, побарување на презентирани во хартии од вредност или пак, претпријатие како целина во иднина да ги осигурува тековите на чистите парични текови по оданочување на својот сопственик, односно сопственици.

Економско-финансиски лексикон

Во концептот економска вредност доаѓа до полн израз меѓузависноста на ризикот и профитабилноста од причини што идниот тек (струја) на чисти парични текови се сведуваат по пат на опортунитениот трошок на вложување на парите на сегашна вредност. Поради тоа вредноста на било кое добро може да се дефинира како сегашна вредност на износот на парични текови што тоа добро ќе ги генерира во иднина, односно како износ пари кој инвеститорот е спремен да плати за таквото добро во сегашноста во замена за очекуваните идни парични текови. Тоа претставува концепт на вреднување ориентиран на иднина.

ЕКОНОМИКА НА ТУРИЗАМ -Економика на туризам (анг. tourism economics, гер. Fremdenverkehrswirtschaft, Ökonomik des Tourismus) претставува дел од економската наука која опишува, анализира, објаснува и ги доведува во врска појавите и односите во туризмот од аспект на нивните економски ефекти и обврски. Но, со оглед на тоа што тоа може во голема мера да влијае на општествено-економските односи и со оглед на потребата од системски решенија во рамките на националните економии, соодветна економска политика на земјата и меѓународната заедница, туризмот има сите својства да биде предмет на макроекономските анализи.

Економско-финансиски лексикон

Однесувањето на туристите во текот на нивните туристички патувања и престојувања битно поинаку е од животот кој туристот го поминува во своето постојано место на живеење. Освен што има сосема друг ритам на живот и начин на становање и исхрана, сосема се поинаков е и организираниот одмор и разонода. Сето тоа се пренесува и на најважната разлика на тоа однесување од економска гледна точка што се огледа во фактот што таквиот човек (турист) се исклучува привремено од процесот на трудот и станува само и исклучиво потрошувач. Доходот што го троши на тој начин (како турист) е остварен и стекнат на друго местоиводруговреме.

Економика на туризам како посебна научна дисциплина своите гледишта ги базира врз начелата и гледиштата кои се во определени периоди владееле во светската теорија на туризам. На почетокот гледиштата на туристичкиот развој се сведуваа на предмет на изучување на економика на туризам, пред се, економските последици кои туристичкиот промет ги донесувал во секторите на угостителство, прометот и дејноста патнички агенции. Анализата се сведувала, пред се, на макро план: предвидување на влијанието на феномените, посебно агрегатната туристичка потрошувачка, мултипликативниот ефект и останатите макроекономски последици на туристичкиот развој. Подоцнежниот развој во

Економско-финансиски лексикон

сфаќањата на туризмот значително го прошири подрачјето и предметот на интерес на економиката на туризмот на сите стопански сектори и сите просторни единици во кои се развива туризмот. На тој начин доаѓа до појава и подоцна примена на маркетингот во туризмот, што придонесе за внесување на многу ново во економиката на туризмот.

ЕКОНОМЕТРИЈА -Економетрија (анг. econometrics, гер. Ökonometrie) е гранка на економската наука која ги поврзува економската теорија, математичката економија и методите на статистичка анализа, а се бави и со развивање и усовршување на методите и моделите за квантитативна анализа на стопанската структура, со цел да се открие законитоста на стопанските процеси, и на тој начин да се овозможи предвидување, планирање и насочување на стопанските текови.

Типичен економетриски модел се состои од систем на (општо стохастички) равенки кои можат симултано да се решаваат на тој начин што интеракцијата на сите варијабли (категории) поврзани со моделот на симултано се определува однесувањето на групата(меѓусебно) зависните варијабли. Резултатите до кои се доаѓа со примена на економетрискиот модел претставуваат појдовна основа за тестирање на различни

Економско-финансиски лексикон

хипотези (за стабилност, правец и интензитет на поврзаноста на одбраните групи варијабли и сл.), односно основа за формулирање на делотворна економска политика.

ЕКОНОМИЧНОСТ- Економичност (анг. economy, efficiency, гер. Wirtschaftlichkeit) одразува економско барање за оправдано работење. Економичноста се мери со односот на вредноста на приходите и расходите, односно вредноста на ефектите и трошоците. Штедливоста и издашноста претставуваат димензија на економичноста: штедливоста ја одразува тенденцијата за остварување на приходи со најниски можни расходи, додека издашноста ја одразува тенденцијата на остварување на што поголеми приходи со оглед на расходите. Претпријатието работи економично кога во определен период нејзините приходи се повисоки од расходите, гранична економичност е кога приходите се еднакви на расходите, а неекономски кога приходите се помали од расходите, т.е. когасеискажувазагубавоработетењето.

ЕКС АНТЕ – (лат. ex ante, ex – од, ante – пред), однапред, што се однесува на идниот економски процес, антиципирање на идниот развој.

ЕКСИМ БАНКА – (Exim Bank, Export–import Bank of Washington), основана во 1934 г. како

Економско-финансиски лексикон

државна банка на САД заради кредитирање на надворешната размена и унапредување на американскиот извоз. Една од најзначајните банки во светот. Од 1945 г. работи како приватна банка. Таа дава кредити за купување американски стоки.

ЕКС ЛЕГЕ – (лат. ex – од, lex, legis – закон) израз со кој се нагласува дека она што е заклучено во договорот е засновано врз законот и не може да се менува.

ЕКСПАНЗИЈА – (лат. expansion ширење, expandere – развива, шири), ширење и развој на некоја економска појава.

ЕКСПЕДИЦИЈА – (лат. expedire одврзува, ослободува, уредува; expeditio), **1.** општо значење: испраќање, праќање, упатување нешто во определен правец, определено место; **2.** стопанство: дејност сврзана со испраќање на стоката, којашто се врши во рамките на складовите, продажната и транспортната служба на претпријатието. Операциите сврзани со експедицијата почнуваат со издвојување и соодветно пакување на стоката во складот за оној на кого се упатува, а завршуваат со предавање на стоката на превозникот за транспорт, заедно со придружните документи; **3.** одделение во поштата, администрацијата, редакциите на весници и списанија, од каде пратките се

Економско-финансиски лексикон

подготвуваат и испраќаат во одредени правци и на одредени адреси.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛНО ПРОИЗВОДСТВО

– (лат. experimentum – опит, оглед), пред пуштање во редовно и масовно производство на некој производ претходно се изведуваат разновидни опити со цел да се добие производ со саканите техничко–технолошки својства, производ без грешки. За некои видови производи прво се почнува од прототип што со испробување и дотерување (експериментирање) се усовршува додека не ги добие бараните својства за да може да се почне со редовно и масовно производство за пазар.

ЕКСПЕРТ – (лат. expertus – искусен, опитен),

1. лице што низ школување, обука и практика се здобило со одредени знаења, со одредено искуство, се специјализирало за вршење некоја дејност, струка; стручњак; способно, искусно, опитно, стручно лице за вршење некои особени задачи; **2.** оној што како стручњак врши вештачење на нешто и дава свое мислење што ќе послужи при решавањето на односниот проблем; вештак.

ЕКСПЕРТИЗА – (фр. expertise – вештачење),

1. стручно мислење, наод за некое прашање; **2.** во стопанството: утврдување на квалитетот на стоката од страна на непристрасни

Економско-финансиски лексикон

стручњаци; стручно испитување на некој процес, функција, утврдување на причините за настанатата неуредност, нарушување, дефект во техничко-технолошкиот процес; вештачење; **3.** утврдување која од странките договорнички не ги извршува одредбите (материјални, квалитетни, финансиски итн.) од договорот за купопродажба.

ЕКСПЛОАТАЦИЈА – (фр. exploitation – искористување), искористување луѓе, односно туѓа работна сила, социјални класи; региони, држави; индустриски капацитети; природни богатства или природни извори (вадење или копање руди, обработка на земјата за добивање плодови и сл.

ЕКСПОЗИТУРА – (лат. expositus – изложен), деловна единица, филијала , претставништво на некоја фирма, банка.

ЕКСПОРТ – (лат. exportatio – извоз; анг. export, фр. expor-tation, герм. Ausfuhr, рус. вывоз, экспорт), извоз на стоки или капитал од една земја во други; стоки и услуги што се произведуваат во една земја, а се продаваат во други земји. Се разликува стоковен или видлив извоз (анг. visible export), што означува продажба и испорака на стоки во странство и невидлив извоз (анг. invisible export) во кој спаѓа вршење разни услуги на странски лица (сообраќајни, туристички,

Економско-финансиски лексикон

технички, финансиски, осигурување и др.). Извозот спаѓа во редовната надворешно–трговска дејност. Со извозот се остваруваат девизни средства со кои се плаќаат обврските во странство. Состојбата на платниот биланс на една земја во голема мера е определен од остварената вредност на извозот.

ЕКСПОРТНА ПРЕМИЈА – (лат. exportatio, англ. export – извоз и лат. praemium – награда), парично давање (субвенција) од страна на државата на извозните претпријатија заради јакнење на нивната конкурентска способност на странските пазари, што претставува поттик за поголем извоз на стоки од земјата. Со експортната премија им се овозможува на извозниците да ја надоместат разликата меѓу повисоката домашна и пониската надворешна цена.

ЕКС ПОСТ – (лат. ex post, ex – од, post – после, отпосле), отпосле, што се однесува на минат економски процес.

Екс анте и екс пост претставуваат методолошки принципи во економското испитување за она што претстои и за она што минало.

ЕКСПРОПРИЈАЦИЈА - (лат. ex – од и proprius – свој, сопствен, expropriation присилно одземање имот од приватни лица, без или со надомест.

Економско-финансиски лексикон

Експропријацијата се врши отворено и прикриено, со неекономска и економска принуда, без или со надомест.

ЕКСПРОПРИЈАЦИЈА НА ЗЕМЈА – одземање право на сопственост на земја врз основа на надомест, што се врши со посебен акт на државен орган. Експропријација на земја се изведува во случаи на потреба за изградба на патишта, железнички пруги, канали, регулации на реки, отворање рудници, изградба на населби, индустриски објекти и др.

ЕКСТАБУЛАЦИЈА – (лат. extabulatio – вадење, бришење од табла, од ex – од и tabula – табла, плоча, книга), судски акт со кој се брише хипотеката (со која е оптоварен недвижен имот) од земјишните книги. Спротивно: интабулација.

ЕКСТЕНЗИВЕН – (лат. extensivus – што оди во ширина), што се растегнува, протегнува, проширува, што се зголемува квантитативно. Спротивно: интензивен .

ЕКСТЕНЗИВНО ЗЕМЈОДЕЛСТВО – означува земјоделство при што земјоделските работи се извршуваат без употреба на современа агротехника. Земјоделското производство се зголемува со ширење на површините, со земање за обработка нови

Економско-финансиски лексикон

парцели земја, а не со поголема примена на агротехнички и агрохемиски средства, односно со вложување поголем капитал на единица површина. Обично под екстензивно земјоделство се подразбира заостанато земјоделство. Спротивно: интензивно земјоделство.

ЕКСТЕРЕН- (лат. *externus* – надворешен; англ. *external*), **1.** надворешен; **2.** надворешен фактор од чие функционирање и развој зависи функционирањето и развојот на едно претпријатие.

ЕКСТЕРНО ФИНАНСИРАЊЕ –Екстерно финансирање (англ. *external financing*, гер. *externe Finanzierung*) претставува облик на финансирање на претпријатие од страна на правни или физички лица надвор од самото претпријатие. Во екстерното финансирање спаѓаат сите облици на финансирање од туѓи извори како и финансирање од страна на сопственикот на претпријатието (на пример, нова емисија на акции).

Екстерно финансирање предизвикува определени трошоци на прибавување на потребни средства од правни и физички лица од финансиската околина на претпријатието. Тие трошоци се поголеми колку што таквото финансирање е насочено спрема целокупната јавност на финансискиот пазар.

Економско-финансиски лексикон

ЕКСТЕРИТОРИЈАЛНОСТ – (лат. ex – од, надвор, terra – земја, exterritorium – надвор од земјата, надвор од територијата), **1.** право што дозволува некои странски државјани или згради што тие ги користат да не подлежат на власта и јуриздикцијата на државата во која се наоѓаат, при што се третираат како да се надвор од нејзината територија; со такво право се користат дипломатите и дипломатските претставништва; **2.** од гледиште на меѓународниот промет: странската стока што се наоѓа на посебни места одредени од страна на царинарницата каде што се чува под нејзин надзор; за сето време додека е под надзор на царинарницата, стоката има третман на екстериторијалност, изземена е од плаќање царина и се смета како да е во странство; исто така, привремено увезена стока заради поправка, обработка и доработка, доколку не се оцарини, има третман на екстериторијалност сè додека не ја напушти земјата по извршените услуги.

ЕКСТЕРНАЛИИ –Екстерналии (анг. externalities, гер. Externalitäten) претставуваат дополнителни или надворешни ефекти. Поимот потекнува од Пиго (A. C. Pigou) и Шава (G. B. Shawa), но во честа употреба е дури од 1960-тите години. Станува збор за ефекти од приватни активности на пазарот или државно дејствување на трети лица, во соседство или едноставно запредлевање.

Економско-финансиски лексикон

Пример што претставува надворешен, дополнителен трошок или штета што ја предизвикува чадот од фабриката или од локомотивата во околината, луѓето, одделата итн. за кои оштетените не можат да бараат оштета од сопственикот на фабриката или железницата. Пример на надворешни, дополнителни користи е изградба на нови стокровни куќи или авто-патишта кои им користта на луѓето што живеат во близина повеќе од оние што кои се оддалечени, иако и едните и другите плаќаатистиценивостоквнтакуќаиеднаквапата рина.

Постојат заговорници на такви даноци кои би ги обесхрабриле дејностите што предизвикуваат дополнителни користи.

ЕКСТЕРНА СТАПКА НА ПРИХОД-

Екстерна стапка на приход (анг. external rate of return, composite rate of return, dual rate of return) претставува модификација на интерната стапка на приход кај процена на ефикасноста на инвестиционите проекти, со користење на реално проценета реинвестициска стапка. Интерна стапка на приходи на проектот може да се разликува од можната стапка на реинвестирање на позитивните парични текови, на пример, интерната стапка може да биде 30%, додека минимално прифатлива стапка на повраток на средствата за претпријатието изнесува 15% и мала е

Економско-финансиски лексикон

веројатноста дека претпријатието може да инвестира позитивни парични текови по значително подруга реинвестициска стапка. Екстерна стапка на приход се пресметува на тој начин што збирот на нето сегашната вредност на издатоците се дисконтираат со реинвестирачката стапка и се изедначи со збирот на идните вредности на реинвестициската стапка дисконтирани вредности на примањата. Од оваа равенка лесно може да се пресмета непознатата екстерна стапка на приходи со која се пресметува идната вредност. Предностите до користење на екстерните стапки:

1. Поедноставена постапка на пресметка;
2. Нема можност за добивање на повеќекратни решенија како кај сметањето на интерната стапка;
3. Реално е проценета стапката на реинвестирање.

ЕКСТЕНЗИЈА –Екстензија (анг. extenstion, гер. Verlängerung, Prolongation, fr. extension, prolongation) претставува продолжување на роковите на плаќања на достасаните обврски. Спогдбата меѓу инсолвентниот должник и сите негови доверители со што му се овозможува на должникот да ги намира своите долгови воспесиципиранрокпоистекнанивнатадостасаност.

Економско-финансиски лексикон

Волунтаристичката метода на стечај, односно решавањето на финансиската криза на претпријатието која е насочена на оздравување на инсолвентниот должник, се спроведува најчесто под покровителство на специјализирани асоцијации на финансиски стручњаци со цел да се зголеми степенот на довербата на учесниците во екстензијата воферспроведувањенатакватап остапка.

Со екстензијата се избегнуваат непотребните административни и судски трошоци за спроведување на легална постапка на реорганизација на претпријатието во криза на тој начин што и се овозможува побрзо и попотполно намирување на загрозените побарувањанадоверителитенапретпријатиетов окриза.

Се разликува од акордот, кој преставува спогодба помеѓу инсолвентниот должник и неговиот поединечен доверител за продолжување на достасаните обврски или пак занивно смалување.

ЕКСЦЕДЕНТНО РЕОСИГУРУВАЊЕ (НА СУМА) - **Ексцедентно** (на сума) реосигурување (анг. surplus treaty, гер. Summenexzedentenrückversicherung) е вид на пропорционален договор за реосигурување во кој како клуч за ртаспределба на ризикот меѓу осигурителот и реосигурителот се зема реосигурителскиот придржај изразен во

Економско-финансиски лексикон

апсолутен износ и ставен во однос спрема сумата на осигрување. Од тие односи се пресметува секој поединечен ризик во процент пренесен во реосигрување. Сите ризици чија сума на осигрување е пониска од самопридржајот

остануваат во целост на реосигурениот.

Лимитот на договорот се определува како производ на придржаи кои се нарекуваат линии. Во договор од десет линии лимит изнесува десеткратен износ на придржаи. Ваквиот вид на реосигрување бара изработка на бордеро во кое ќе биде прикажана распределбата на секој поединечен ризик.

Пример: Заклучен е договор од 10 линии со придржај од 1 милион. Сите ризици чии суми се помали од 1 милион остануваат во придржајот на реосигурениот. Дел од сумата на осигрување која е над 11 милиони (придржај од 1 милион и 10 линии секоја по 1 милион) останува нерееосигуран. Тоа практично значи дека на ризиците до 1 милион придржај ќе изнесува 100%, на ризиците од 2 милиони 50%, на ризиците од 10 милиони 10%, на ризиците од 11 милиони 9,09%, на ризиците од 15 милиони придржајот ќе биде 1 милион или 6,6% и уште ќе останат нерееосигурани 4 милиони или 26,66% од дотичниот ризик.

ЕКСТЕРНИ ТРОШОЦИ – (лат. externus – надворешен), со техничкиот прогрес и

Економско-финансиски лексикон

експанзија на индустријата и ширењето на разни штетни материи, се јавува деградирање на природната средина (околина), се јавува еколошка криза; за да се одржат природните услови за живеење во нормална состојба, општеството е принудено да ги зголемува трошоците, т. е. постојано да ги зголемува средствата за одржување нормални животни услови (пречистување на водата и воздухот, одржување на зелените површини и др.); сето тоа, пак, влијае врз опаѓањето на вкупната општествена акумулација наменета за стопанскиот и општествениот развој, па затоа при инвестирањето во некој индустриски објект се земаат предвид и екстерните трошоци, т. е. трошоците што се наменети за одржување на природната средина.

ЕКСТРА ВИШОК НА ВРЕДНОСТА – (лат. extra – надвор, над, извонреден, особен, посебен), според трудовата теорија на вредноста претпријатијата што имаат пониска индивидуална вредност на стоката од општествената, го реализираат својот вишок на вредноста во размената и, освен тоа, добиваат уште еден дел (што е над својот вишок на вредноста) наречен екстра вишок на вредноста. Разликата меѓу пониското индивидуално работно време и повисокото општествено потребно работно време за производство на ист вид стока се изразува во екстра вишок на вредноста. Претпријатијата

Економско-финансиски лексикон

што имаат повисоко индивидуално работно време од општествено потребното, губат дел од својот вишок на вредноста.

Стремежот за екстра вишок на вредноста предизвикува техничко–технолошки напредок, развој на производните сили, што доведува до покачување на општествената продуктивност на трудот.

ЕКСТРАКТИВНА ИНДУСТРИЈА – (лат. extractio – вадење, извлекување и industria – дејност, работност, трудољубивост), гранки на индустриското производство што непосредно вршат одземање, т. е. извлекување материја од природата (од земјата). Неа ја презема преработувачката индустрија, за која претставува суровина, ја преработува и од неа изработува готови производи за употреба. Во екстрактивната индустрија влегуваат рударството и други гранки што се занимаваат со извлекување или вадење цврста, течна и гасовита материја од природата, на пр. железна руда, глина, каолин, нафта, гас и др.

Екстрактивната индустрија спаѓа во примарните стопански дејности (секундарните ги сочинуваат гранките од преработувачката индустрија, а терцијарните услужните дејности).

ЕКСТРАПОЛАЦИЈА – (лат. extrapolatio, од extra – надвор, над, и interpolare – распореди),

Економско-финансиски лексикон

процена на правецот на движењето на трендот во иднина врз основа на емпириските податоци на серијата од минатиот период. Проширување на утврдена законитост на едно подрачје или временски период на пошироко подрачје или временски период.

ЕКСТРА ПРОФИТ – (лат. extra надвор, над, преку и profectus, фр. profit – корист, добивка), дел од остварениот профит што е над просечниот во стопанството, што се остварува на единица вложен капитал. Претпријатијата од иста гранка што имаат пониска цена на чинење од просечната во гранката, освен просечниот профит, добиваат и еден вишок наречен екстра профит. Претпријатијата што имаат повисока цена на чинење од просечната во гранката добиваат помалку од просечниот профитот. Екстра профитот претставува поттик на претпријатијата за зголемување на продуктивноста на трудот.

Ако екстра профитот настанува од користење поповолни природни услови, како што е во земјоделството, рударството и др. , тогаш тој се претворува во диференцијална рента. Ако, пак, потекнува од користење вештачки монопол, тој добива облик на монополски профит, односно монополски екстра профит.

ЕКУ—(анг. European Currency Unit, скратено: ECU – европска монетарна, т. е. парична

Економско-финансиски лексикон

единица), претставува заедничка монетарна (парична) единица на земјите од Европската економска заедница; воведена е во 1979 г. (наместо дотогашната европска пресметковна единица – European Unit of Account). Во тоа време паритетот изнесуваше $1 \text{ ЕКУ} = 0,702132 \text{ САД долари}$. Со спогодбата за заедничкиот европски монетарен систем, членките на ЕЕЗ утврдија цврст курс на националните валути во однос на ЕКУ, како заедничка монетарна единица. На националните валути им беа дозволени отстапувања од утврдениот курс, но во одредени граници. Ако отстапувањата на некоја национална валута излезат од овие рамки, соодветната национална централна банка е должна овие отстапувања што побргу да ги врати во дозволените граници со разни заштитни мерки на економската политика.

ЕЛАБОРАТ – (лат. *elaboratum* од *elaborare* – изработува), нешто изработено, обработено; во писмена форма разработка на некој проблем, идеја, концепција; детална аргументирана анализа на некој проблем со изведување заклучоци и соодветни предлози за решавање на проблемот.

ЕЛАБОРИРА – (лат. *elaborare* – изработува, обработува), изработува, обработува; разработува, развива определена идеја, односно концепција, со детално

Економско-финансиски лексикон

аргументирана анализа на некој проблем, со изведување адекватни заклучоци.

ЕЛАСТИЧНОСТ – (лат. elasticus од грч. elastos – растеглив, од грч. elaunein – оддалечува; фр. élasticité – растегливост, англ. elasticity), овој израз означува способност на некоја економска големина да реагира, да се приспособува кон промените на некоја друга економска големина со која се наоѓа во меѓузависен однос. Квантитативните промени се мерат со коефициент наречен коефициент на еластичност, а се добива со делење на релативното зголемување или смалување на една економска појава со релативното зголемување или смалување на друга економска појава. Една економска појава чија промена се мери е еластична, ако коефициентот на еластичноста е поголем од единица, а е нееластична, ако е помал од единица.

Во економската наука се зборува за еластичност и изнаоѓање коефициент на еластичноста на понудата и побарувачката, потоа за коефициент на еластичноста на паричниот оптек, за интересната стапка, данокот, увозот и извозот итн. Се зборува, исто така, за еластичност на стопанството, пазарот, во смисла на способност да се приспособуваат кон одредени услови, состојби и сл.

Економско-финансиски лексикон

Следењето на еластичноста има големо значење како за економската теорија, така и за економските истражувања и практиката.

ЕЛАСТИЧНОСТ НА ПОБАРУВАЧКАТА

– способност на побарувачката да реагира, да се приспособува кон промените на цената на една стока, кон цените на други стоки и промените на реалниот доход.

Еластичноста на побарувачката се изразува како однос меѓу релативните (процентуалните) промени на побарувачката на одредено количество на некоја стока и релативните(процентуалните) промени на цената, доходот.

Ако коефициентот е поголем од 1, побарувачката е еластична, а ако е помал од 1, побарувачката е нееластична.

Во економската теорија се зборува за ценовна, накрсна и доходовна еластичност на побарувачката.

Истражувањето и следењето на еластичноста на побарувачката игра важна улога во предвидувањето и планирањето на идната потрошувачка, а согласно со тоа во развојот на идното производство.

1. Ценовна еластичност на побарувачката. – Се мери со односот меѓу релативните (процентуалните) промени на побарувачката на некоја стока и релативните (процентуалните) промени во цената на таа стока. Споредувањето вклучува две стапки

Економско-финансиски лексикон

што означуваат промени на две категории: побарувачката на стоката што се изразува во природни мерки (кг, метри, литри) и цената на стоката што се изразува во парични единици. Промените во побарувачката и цената одат во обратна насока.

Накрсна еластичност на побарувачката. Врз побарувачката на некоја стока, освен нејзината цена влијаат и цените на другите стоки, супститути и комплементи. Влијанието на промените на цените на другите стоки врз промените на побарувачката на една стока се мери со таканаречената накрсна еластичност на побарувачката, чијшто коефициент претставува производ на релативните промени на количеството на побарувачката на една стока спрема релативните промени на цените на другите стоки.

Доходовна еластичност на побарувачката – Побарувачката зависи не само од промените во цените, туку и од промените во реалниот доход на купувачите. Доходовната еластичност на побарувачката претставува однос меѓу релативните (%) промени на обемот на побарувачката за една стока и релативните (%) промени на реалниот доход. Со менувањето на реалниот доход се менува обемот и структурата на стоките и услугите што се купуваат.

ЕЛАСТИЧНОСТ НА ПОНУДАТА – способност на понудата да реагира, да се

Економско-финансиски лексикон

приспособува кон промените на цената (со која е во меѓузависност). Таа се мери со споредување, односно со делење на релативните промени на количеството на стоката што се нуди со релативните промени на нејзината цена. Добиениот број се нарекува коефициент на еластичноста на понудата. Ако промената е пропорционална, коефициентот на еластичноста е единица. Ако коефициентот на еластичноста е поголем од единица, понудата е еластична, а кога е помал од единица, понудата е нееластична.

Еластичноста на понудата зависи и од маргиналните (граничните) трошоци и должината на времето што е потребно да се приспособи производството, т. е. понудата кон промените на цената. Можноста за супституција на еден производ со друг, исто така, влијае врз еластичноста на понудата.

ЕЛАСТИЧНОСТ НА ЦЕНИ –Еластичност на цени (анг. price elasticity, гер. Preiselastizität) претставува однос на релативни промени на нивото на побарувачка на определена стока и релативни промени на нејзините цени. Со оглед на големината на настанатите промени се разликуваат два вида на ценовна еластичност: 1. Еластичност во една точка (point elasticity), и 2. Лачна еластичност (arch elasticity). Еластичност во една точка математички претставува однос на релативни промени на

Економско-финансиски лексикон

количина на побарана стока спрема релативна промена на цената на таа стока. Пример, доколку промената на цената за 10% предизвика промена во побарувачката за 10% во спротивен правец, еластичноста е 1, што произлегува од формулата за еластичност во една точка, како што следува: $E_t = \text{релативна } (\%) \text{ промена во количината на побарувачка за стоката} / \text{релативна } (\%) \text{ промена во цената на истата стока}$.

Еластичност во една точка се користи таму каде што промените на цените и количините се мошне мали. Таму каде што промените на цените и количините се поголеми, се применува лачната еластичност. Со лачната еластичност се определува еластичноста во точката на средина помеѓу движењето на цените и количините.

ЕЛЕКТРОИНДУСТРИЈА – (грч. elektron – килибар; лат. industrie – дејност, работност, трудољубивост), гранка на индустријата што произведува материјали и опрема за електростопанството (производство, пренос и дистрибуција на електрична енергија), електрични мерни инструменти, електрични машини, електрични инсталации, електрични апарати за стопанството и електрични апарати за домаќинството.

Економско-финансиски лексикон

ЕЛЕКТРОНСКИ МОЗОК – популарен назив за електронски машини, електронски сметачи, т. е. компјутери .

ЕЛЕКТРОНСКИ ПАРИ (англиски: e-money, e-cash) или дигитални пари (англиски: digital cash) претставуваат синоним за разнородна група електронски средства кои ги извршуваат традиционалните функции на парите, т.е. служат како средство за плаќање и како средство за чување на вредноста. Електронските пари ги вклучуваат: парите кои се наоѓаат на сметките во интернет-банките или на сметките поврзани со интернет-банкарството (сметките од кои може да се плаќа преку интернет), кредитните картички, паметните картички, картичките со претплата итн. Електронските пари постојат само во електронска форма, на пример, зачувани на магнетна лента, како електронски запис во дискот на компјутерот или во чипот на картичката.

ЕЛЕКТРОНСКО БАНКАРСТВО (англиски: e-banking) ги опфаќа банкарските активности што се извршуваат преку електронски средства, како што се: компјутери, банкомати, магнетни картички, чипови, тв-екрани, мобилни телефони итн. Електронското банкарство претставува техника на извршување на банкарските работи, односно начин на испорака на банкарските производи.

Економско-финансиски лексикон

Според тоа, техниката на испорака на банкарските производи е она што ги раздвојува електронското и традиционалното банкарство.

ЕЛЕКТРОНСКИ ТРАНСФЕР НА СРЕДСТВА – Електронски трансфер на средства (анг. electronic funds transfer, wire transfer, гер. Zahlungsverkehr) претставува пренос на пари помеѓу сметки со помош на телекомуникациски и компјутерски технологии, кои овозможуваат директна врска помеѓу терминалите на продажни малопродажни места и компјутерот во банките. Постојат и системи специјализирани за трансакции со мали суми (банкомати, куќно банкарство). Таквите системи се во се поголема употреба во хотели, ресторани и патнички агенции.

ЕЛЕКТРОНСКО ТРГУВАЊЕ – (анг. screen trading) претставува тргување со финансиски инструменти со помош на телекомуникациски и компјутерски технологии. Електронско тргување овозможува размена на информации, поднесување на платни налози, објавување на плаќање, пренос на сопственост на финансиските инструменти и примена на различни стратегии при тргување со финансиски инструменти.

Поголемиот број на електронски системи овозможуваат само размена на информации

Економско-финансиски лексикон

(трговијата се договара со телефон, а потоа релевантните информации за извршена трансакција се појавува на екран). Тоа ги смалува трошоците на тргување. Централниот електронски системи со низа терминали овозможуваат трговија без физички контакт, а смалувањето на посредничките трошоци (брокер) во тргувањето со финансиски инструменти. Системот Reuter претставува светски стандард за електронско тргување, но постојат и други системи, особено за тргување со акции. Електронските системи овозможуваат трговија додека трае работното време.

Но, постојат и електронски системи кои работат на начело заклучување на трансакција во пократко време. Кај таквите системи прво се собираат и групираат котации и се изработуваат информации, кои се достапни на сите учесници на пазарот.

ЕЛЕКТРОСТОПАНСТВО – (грч. elektron – килибар), гранка на енергетиката, којашто го опфаќа производството на електрична енергија (во хидроцентрали термоцентрали, нуклеарни електроцентрали), преносот и дистрибуцијата на електрична енергија до потрошувачите.

ЕЛЕМЕНТ – (лат. elementum), 1. состојка, компонента, фактор; составен дел на некоја

Економско-финансиски лексикон

сложена целина; особен дел на некое сложено средство; **2.** околина, средина, амбиент што предизвикува определено расположение; **3.** природни сили, стихија, невреме, лошо време (определени природни или општествени состојби предизвикани од природни сили); **4.** основни начела (принципи) на некоја наука или кое било учење; **5.** основни податоци; неопходни податоци врз кои се засновани определени калкулации и заклучоци; **6.** фактори што го определуваат резултатот на некој процес (елементи или фактори на производството); **7.** четири основни супстанции (елементи): вода, воздух, оган, земја, за кои во старо време филозофите веруваа дека од нив е составен материјалниот свет (универзумот).

ЕЛИТА – (лат. eligere – избира, фр. élite), избраници, одбрани луѓе; повисок општествен слој; луѓе што располагаат со општествена моќ; раководни гарнитури во чија раце е концентрирана власт што можат да ја употребуваат за одредени цели.

ЕЛИТЕН ТУРИЗАМ – Елитен туризам (анг. elite tourism) претставува назив за боравање на туристи во дестинации и сместувачки објекти кои имаат вонстандарден квалитет на услуги. Овој облик на туризам најчесто не претпоставува мешање на туристи со локално

Економско-финансиски лексикон

население, но не и со други категории туристи.

Од друга страна, елитен туризам претпоставува подеднакво соодветни елитни содржини на туристичка понуда, како и посебно натпросечно способни посетители. Во многу туристички земји, посебно во земјите во развој, елитниот туризам се одвива во просторно издвоени туристички објекти и просторни целини, т.н. туристички енклави.

ЕЛИЦИБЛ БИЛС – (анг. eligible – достоин; соодветен, пригоден, bili – сметка, меница, eligible bills – пригодни меници), англиски израз што значи: сигурни меници, пригодни за есконт од страна на централната банка.

ЕМАНЦИПАЦИЈА – (лат. emancipare – ослободува од зависност, станува самостоен, emancipatio), ослободување од зависност, угнетување, од ограничување на слободата; осамостојување.

ЕМБАРГО – (шпан. embargar – става забрана, забранува), според наредба на една влада, забрана на извоз и увоз со една или со повеќе земји, во време на мир или војна. Може да биде општо и ограничено само на некои производи, да се однесува на извозот, или, пак, на увозот. Честопати ембаргото се воведува од политички причини кога една земја ги прекинува трговските односи со

Економско-финансиски лексикон

друга или со други земји, па дури и кога ги прекинува меѓудржавните трговски договори како облик на притисок за постигнување некои цели, со што се нарушуваат меѓународните трговски односи.

ЕМЕЦ – (анг. guarantor, фр. garant, гер. Bürge, српхрв. јемац, рус. гарант), гарант, облигационен однос; лице кое со својот потпис на меница (или чек) гарантира т. е. презема обврска дека ќе ја исплати меничната сума, доколку исплатата не ја изврши главниот должник во утврденото време

ЕМИГРАЦИЈА – (лат. emigratio – иселување), иселување од една во друга земја од економски, политички или други причини. Спротивно: имиграција . Емигрант – иселеник. Спротивно: имигрант.

ЕМИСИЈА – (лат. emittere – праќа, испраќа, издава, анг. émission; фр. émission, гер. Emission), од економско гледиште значи: издавање и пуштање во промет пари (ковани и книжни пари) и хартии од вредност. Издавањето пари го вршат за тоа овластени банки (емисиони банки, односно централните банки).

ЕМИСИЈА НА АКЦИИ – (лат emittere – праќа, испраќа, издава;

Економско-финансиски лексикон

анг. émission; фр. émission; гер. Emission), издавање акции заради прибирање капитал за основање акционерско друштво или заради зголемување на постојниот капитал на претпријатието (акционерското друштво).

ЕМИСИЈА НА ДРЖАВНИ ЗАЕМИ – (лат. emittere – праќа, испраќа, издава), пуштање во оптек обврзници на државен заем. Емисија на обврзници за државен заем може да се врши на директен и на индиректен начин. Во првиот случај државата им овозможува на физички и правни лица директно да купуваат обврзници за заемот преку кредитните установи. Според индиректниот начин, државата ги пласира обврзниците со посредство на некоја кредитна установа под определени услови и цена, па потоа кредитните установи стапуваат во непосредна деловна врска со своите комитенти.

ЕМИСИЈА НА КНИЖНИ ПАРИ – (лат. emittere – праќа, испраќа, издава) издавање и пуштање во промет книжни пари од страна на емисионата банка, коишто претставуваат принудно платежно средство, без обврска на банката, на барање на доносителот, да ги замени за златни пари или за злато.

ЕМИСИЈА НА ПАРИ – (лат. emittere – праќа, испраќа, пушта, издава), создавање (ковање, печатење) и издавање, односно

Економско-финансиски лексикон

пуштање пари во оптек, а, исто така, акции и др. Во оптек се наоѓаат метални пари. книжни пари и депозитни или жирални пари.

ЕМИСИОНИ БАНКИ – (лат. *emittere* – праќа, испраќа, пушта, издава; в банка), се занимаваат со емитирање, т. е. издавање пари што во земјата важат како законско платежно средство. Тие се главни установи на монетарно–кредитниот систем и извршен орган на кредитно–монетарната политика, па затоа се наречени централни банки или банки над банките .

Покрај емисијата на книжни, а во некои земји и ковани пари, емисионите банки се грижат за ликвидноста на кредитниот систем и регулирање и контролирање на неговата дејност, со што влијаат врз количеството пари во оптек. Тие се уште органи на државната девизна политика и се грижат за надворешната ликвидност на земјата.

Со кредитирањето на државата и на банките, емисионите банки се создавачи на таканаречените примарни пари .

Емисиона банка во нашата земја е Народна банка на Република Македонија .

Современите емисиони банки се развија од банките што емитувале банкноти, а со текот на времето ја презедоа емисијата на книжни пари.

Економско-финансиски лексикон

ЕМИСИОНЕН КУРС – Емисионен курс (анг. issue price, rate of issue, гер. Emissionskurs) е цена по која новоиздадена хартија од вредност (обврзница, акција) се нуда за продажба. Оваа цена може да биде еднаква на номиналната цена на таквата хартија од вредност, па во таков случај емисијата е *al pari*; може да биде над номиналната цена или *super pari*; или да е под номиналната цена, т.е. *sub pari*. Кога побарувачката за определена хартија од вредност е голема таа се продава според т.н. *super pari*, и обратно, кога таа е мала, *sub pari*, за да се поттикне интересот на купувачите.

ЕМИТЕНТ - Емитент (гер. Emittent) е издавач, трговско друштво или друго овластено лице на издавање на хартии од вредност (чек, акции и сл.) и други легитимациони хартии (на пример, кредитни картици), кои кога ќе се издадаат се презема обврски од хартијата, зависно од неговата намена, вид и посебна спогодба.

ЕМИСИОНА ДОБИВКА –Емисона добивка (анг. seignorage, гер. Münzgewinn, Münzgebühr) е добивка која ја реализира емисионата банка, а преку нејзе државата, при секоја емисија на пари, посебно преку кредити; во потесна смисла разлика во номиналната цена на ковани пари и трошоците за нивна изработка.

Економско-финансиски лексикон

Додека некогаш паричните единици одговарале на тежината на определена количина на пример, злато или сребро, со тек на време количината метал содржан во кованиците пари се повеќе почнало да се разликува од номиналните износи наведени на самите ковани пари. Разликата претпоставувала кованичка добивка, што ја присвојувале владетелите кои го контролирале ковањето на пари. Дене се базира на фактот што државата во замена на пари кои ги создава “ни од што” добива реална вредност, односно наплатува камати на кредит со кои парите се емитуваат. Приходот од емисијата (по покривање на расходите) му припаѓа на буџетот.

ЕМИСИЈА НА ХАРТИИ ОД ВРЕДНОСТ – Емисија на хартии од вредност (анг. issue of securities, гер. Emission von Wertpapieren) претставува активност на издавање хартии од вредност, нивни пласман и воведување во промет. Се спроведува директно или преку банки. Емисија на хартии од вредност е битен инструмент на финансирање. Релативно високи емисиони трошоци се главна причина против користење на хартиите од вредност за финансирање и експанзија на работењето.

ЕМИСИЈА СО ПРОСПЕКТ –Емисија со проспект (анг. prospectus issues, гер. Prospektemission) е вид на индиректна, јавна

Економско-финансиски лексикон

емисија на хартии од вредност. Проспектот, односно (емисиониот) проспект претставува документ во кој се содржани сите релевантни податоци за емитентот на хартиите од вредност како и намената на средствата кои се прибавуваат и ефикасност на нивно вложување. Тоа претставува краток приказ на сите документи поднесени до надлежен орган за контрола на работењето со хартиите од вредност.

Со проспектот емитентот ја повикува целокупната јавност на финансискиот пазар на купување на уште неемитираните хартии од вредност по определена цена. Врз основа на таквиот повик потенцијалните купувачи вршат упис на хартии од вредност кои ќе ги купат со уплата на парична противвредност во определен рок во целост, односно на рати.

Емисијата со проспект предизвикува значителни трошоци на емисија. Се користи кога посреди се големи емисии на претпријатието со национално познати компании. По правило, вклучува користење на услуга на инвестициони банки и преземање ризик на емисијата од страна на посредникот.

ЕМПИРИЗАМ – (грч. *empeiria* – искуство), теорија на сознанието според која сето сознание се засновува само врз искуството; наспроти рационализмот (лат. *ra-tio* – ум, разум, мислење) според кој сознанието

Економско-финансиски лексикон

произлегува од умот, со помош на мислењето. Емпиризмот има влијание и врз економската наука за развој на емпириските, статистичките и индуктивните методи во истражувањето.

ЕМПИРИЈА – искуство; истражување со посматрање и проучување факти.

ЕМПИРИЧКИ – што се засновува врз искуство.

ЕМПЛОИЗ БАЈАУТ (employees' buyout) – (анг. employee – којшто е вработен, работник, службеник; спротивно employer – вработувач; buy – купува, buyout – откупува; employees' buyout – вработените се откупувачи на акциите во претпријатието), ситуација во која вработените ја преземаат контролата во компанијата (акционерското друштво) со купувањето на мнозинството акции на компанијата.

ЕМСТВО – обезбедување, гаранција на исплата на долг, дека емецот, т. е. гарантот (како трето лице) се обврзува на доверителот да му ја исплати сумата што се должи, во одреден рок, ако тоа не го стори главниот должник.

ЕНГЕЛОВИ ЗАКОНИ – наречени според името на германскиот статистичар Ернест Енгел (директор на Прускиот статистички

Економско-финансиски лексикон

завод во XIX век). Енгел ја испитувал зависноста на побарувачката од доходот на домаќинствата, па врз основа на тоа формулирал 4 закони што го добија неговото име, според кои: **1.** процентот на трошоците за исхрана се менува во обратна насока со големината на доходот; **2.** процентот на трошоците за облека приближно останува ист со менувањето на доходот; **3.** процентот на трошоците за стан, огрев и осветление останува ист како во вториот закон; **4.** со зголемување на доходот се зголемува процентот на трошоците за луксузни производи, хигиена, култура, разонода, патувања, спорт и др.

Испитувањата на зависноста на побарувачката од доходот ја потврдија веродостојноста на првиот и четвртиот закон, како општо, така и посебно. Тоа значи дека домаќинствата со мали доходи трошат поголем процент од својот доход за своите најнеопходни потреби, а кај домаќинствата со поголеми доходи опаѓа процентот за најнеопходните потреби, меѓутоа, се зголемува процентот за задоволување на другите потреби.

ЕНГЕЛС ФРИДРИХ (1820– 1895) – најблискиот Марксов пријател и соработник. Двајцата се сметаат за основачи на теоријата на социјализмот. Маркс и Енгелс напишаа неколку дела заедно. Во нив спаѓа и Комунистичкиот манифест (1848). Најважни

Економско-финансиски лексикон

Енгелсови дела, во кои се третираат економски проблеми се: „Положбата на работничката класа во Англија” (1845), „АнтиДиринг” (1878), „Потеклото на семејството, приватната сопственост и државата” (1884).

Во историјата на економската мисла за Енгелсов придонес се смета неговата анализа на првобитниот начин на производство, т. е. начинот на производство во првобитната заедница и преодот во класното општество, потоа улогата на трудот во создавањето на човекот и развојот на општеството, за положбата и улогата на работничката класа, суштината и улогата на државата. Енгелс многу придонесе во објаснувањето и популаризацијата на Марксовото учење. За особена заслуга на Енгелс му се припишува што по смртта на Маркс тој го среди и го публикува Марксовиот ракопис од II и III том на „Капиталот” (1885 и 1894) и така Енгелс ова дело го направи достапно за јавноста.

Маркс и Енгелс не само што беа на страната на пролетаријатот, туку тие станаа и негови теоретски, идеолошки и политички предводници. Тие се организатори на Сојузот на комунистите, за која партија го напишаа Комунистичкиот манифест, а потоа основачи на I интернационала, а по смртта на Маркс, Енгелс е иницијатор и организатор на II интернационала.

Економско-финансиски лексикон

ЕНДОГЕНИ И ЕГЗОГЕНИ ВАРИЈАБЛИ –

Ендогени и егзогени варијабли (анг. endogenous and exogenous variables, гер. erklärte und erklärende Variablen). Во деловниата економија и макроекономијата една или повеќе економски категории (варијабли) кои се предмет на анализа најчесто се репрезентираат со систем на симултани, меѓусебно поврзани равенки. Притоа секоја равенка служи за објаснување на една варијабла детерминирана во системот. Таквите варијабли се нарекуваат ендогени, а останатите содржани во системот се нарекуваат предетерминирани. Тие можат да бидат егзогени варијабли, ако се во потполност определени надвор од системот (на пример, варијабла време), или се тоа минати вредности на ендогени варијабли (lagged endogenous variables).

ЕНДОГЕН ФАКТОР – (грч. endon – внатре, дома + genos – род и лат. factor – чинител, творец), внатрешен фактор што влијае врз стопанскиот развој. Спротивно: егзоген .

ЕНЕРГИЈА – (грч. energeia – дело, дејност, работа), во физичка и техничка смисла способност на едно тело или систем да дејствува, да врши работа. Промените во природата и во производствените процеси настануваат како последица на енергијата.

Економско-финансиски лексикон

Современото стопанство се засновува врз користење енергија во разни облици: механичка, топлинска, хидраулична, електрична, аеродинамична, нуклеарна. Енергијата претставува едно од општите својства на материјата, какви што се: масата, просторот, времето.

ЕНЕРГОСТОПАНСТВО – (грч. *energeia* – дело, дејност, работа), стопанска област што ги опфаќа оние гранки чијашто основна дејност е производството на енергија. Тоа се главно следниве индустриски гранки: производство на јаглен, нафта, струја (т. е. електростопанство).

ЕНТРОПИЈА – (грч. *entrepo* – вртам, обрнувам; англ. *entropy*), термин од техниката применет во областа на општеството со значење: **1.** оној дел од енергијата што не може да се ефектуира; **2.** губење енергија во општествените спротивности коишто се манифестираат во неспособност на општеството да се менува и развива; **3.** тенденција кон распаѓање на системот.

ЕНЦИКЛОПЕДИЈА – (грч. *enkyklios* – заокружен, општ и *paideia* – образование; *enkyklios paideia* – заокружено (општо) образование), дело, во еден или повеќе томови, што содржи информации од сите области на човековото сознание или сестрано

Економско-финансиски лексикон

обработува една област од човечкото творештво (науката, уметноста и др.), систематски средено по азбучен ред или предмети (на пр. општа енциклопедија, економска енциклопедија итн.).

ЕПОХА – (грч. ероche – престанок, прекин; лат. ероча), отсек или временски период во историјата; временски период што се карактеризира со настан од голема важност.

ЕРАР – (лат. аегагium – државна благајна), државна благајна; државен имот.

ЕРГОНОМИЈА – (грч. ergon – работа, дејство и nomos – закон), наука што ги проучува условите и законитостите на функционирањето на трудот, неговата рационализација и хуманизација. Во делокругот на нејзиниот интерес влегува односот човек – техничка средина, што го опкружува на работното место. Ергономијата е применета наука што има интердисциплинарен карактер, бидејќи ги опфаќа психолошката, физиолошката, економската, организационата и социолошката страна на трудот.

ЕРМЕНСКИ ДРАМ (Դրամ) е официјална валута на територијата на Република Ерменија. Драмот е со ISO 4217 код AMD и е поделен на 100 луми. Зборот драм значи пари.

Економско-финансиски лексикон

Валутата е контролирана од Централната Банка на Ерменија. Во моментов во оптек се следните банкноти: 500 драми, 1.000 драми, 5.000 драми, 10.000 драми, 20.000 драми, 50.000 драми

ЕСАФ – (анг. скратеница од: Enhanced Structural Adjustment Facility (ESAF) – „Зголемена помош за структурално приспособување) во 1987 г. Меѓународниот монетарен фонд воспостави програма за финансиска помош под името „Зголемена помош за структурално приспособување” за своите сиромашни земји – членки, односно на членките со низок национален доход по глава на жител, коишто имаат потреба од голема финансиска поткрепа на долг рок за реструктурирање и обезбедување определен стопански развој. Кредитите се даваат преку постојните финансиски механизми на Меѓународниот монетарен фонд, со многу ниска каматна стапка и други олеснителни услови.

ЕСКАЛАТОРНА КЛАУЗУЛА – (лат. *scalae* – скала, лествица; *clausula* – одредба, точка, член во договор или закон), клаузула којашто во купопродажен договор одредува право на договарачите на измена на договорената цена, ако пред извршувањето на договорот дојде до промена на пазарната цена на договорената стока. На тој начин се осигуруваат

Економско-финансиски лексикон

договарачите во случај на настанување промени во цените. Синоним: Клаузула за лизгава скала.

ЕСКАЛАТОР - Ескалатор (анг. escalator, гер. Index) е начин на приспособување на вредноста во согласност со порастот на цените во време на инфлација. Од 1960-тите во долгорочните договори (на пример, за градење кука или бродови, или за закуп) вградуваат ескалатор клаузула со која се обезбедува зголемувањето на договорените цени во согласност со индексот на трошоци или цени. Освен тој систем можно е склучување на краткорочни договори кои често се обновуваат, или договарање на девизни или златни клаузули. Ескалатор се вградува и во системот на социјалното осигурување кое годишно се приспособува со порастот на цените. При склучување на колективни договори некои стапки на надници автоматски се менуваат спрема индексите на животни трошоци. Во многу земји (особено во јужноамериканските) државните обврзници, имотот на претпријатијата и други ставки често се приспособуваат со системот индексација или монетарна корекција. Внимателно се обидуваат да ја насочат од монетарните на вистинските вредности, и тоа така постепено забавувајќи го ритамот на инфлацијата.

Економско-финансиски лексикон

ЕСКАПИЗАМ - Ескапизам (анг. escapism, гер. Flucht (aus dem Alltag), Entkommen) претставува раширен назив за главен мотив за заминување на туристичко патување меѓу население на развиени емитивни и индустриски држави (escape, бегство). Се работи за бегство од секојдневната рутина како главен поттикнувачки елемент на заминување без оглед на општествен слој и професија. Заедно со таквиот мотив се јавува и друг, на пример, потреба за ново и поинакво доживување, уживање и опуштање, запознавање на други луѓе и култури, начин на живот.

ЕСКОНТ – (фр. escompte – одбивка, одбивање, есконтирање, т. е. дисконтирање меница; итал. sconto – одбивка, попуст; анг. discount), одбивање од интересот (каматата) при порано исплатување на меницата, пред рокот на стасување. Синоним: дисконт.

ЕСКОНТИРАЊЕ – одбивање дел од интересот (каматата) при исплата на меница или обврска пред рокот на нејзиното стасување (пресметано од денот на есконтирањето до денот на стасувањето на меницата за исплата). Синоним: дисконтирање.

ЕСКОНТЕН КРЕДИТ – (фр. escompte – одбивање, одбивка; есконтирање, т. е.

Економско-финансиски лексикон

дисконтирање меница; итал. sconto – одбивка, лат. creditum – заем, кредит), краткорочен банкарски кредит што се дава врз основа на менично покритие. Кај овој вид кредит побарувачот на кредит и дава на банката меница на есконт и, ако банката ја прифати, тој добива кредит во висина на номиналната вредност на меницата смалена за големината на интересот (каматата), сметано до рокот на стасување за наплата.

ЕСКУДО -Ескудо (португалски, escudo) е парична единица на Португалија (PTE) и Зеленортската република (CVE). Се дели на 100 сентави.

ЕСНАФ – (од арап. турс. esnaf; српхрв. цех од гер. Zechе – дружина, здружение), здруженија на занаетчии на исти или сродни занаети основани заради унапредување и заштита на специфичните интереси на одделни струки и на нивните припадници. Еснафите се развиле најпрвин во градовите на Западна Европа (во 9 и 10 век), а подоцна и во другите феудални земји.

ЕСОП ПЛАН -ESOP план (анг. Employee Stock Ownership Plan) е план или програма создаден за да работниците стекнат чувство на учество во управување и развој на своето претпријатие. Работниците со тоа се

Економско-финансиски лексикон

охрабруваат на купување на акции на претпријатието.

ЕСОП планот се признати и повластени од даночните власти и политика, особено во САД. Работниците обично стануваат вистински сопственици по 5-7 години работење во претпријатието. Работодавачот внатре во овој план обично подига заем со кој овозможува купување на свои акции за работниците, а кои се отплаќаат од индите приходи од дивиденда и придонес на работодавачот во ЕСОП.

ЕСТОНСКА КРУНА (естонски:kroon) е официјалната валута на Естонија. Поделена е на 100 сенти. ISO 4217 е ЕЕК. Оваа валута ја издава Естонската народна банка.

ECOSOC– англ. скратеница од Economic and Social Council – Економски и социјален совет на ОН.

ЕТАЖНА СОПСТВЕНОСТ – (фр. étage – кат), сопственост на физички дел од зграда, станбено и економски независен од другите делови на зградата (што исто така можат да бидат етажна сопственост или приватна сопственост). Сопствениците на етажната сопственост имаат право на користење на заедничките простории во зградата и обврска во плаќањето на заедничките трошоци во зградата.

Економско-финансиски лексикон

ЕТАЛОН – (фр. *étalon* – мера, вреднување), 1. основна мерка; прамерка; калибарска мерка; мерка за споредување; 2. прецизно направен примерок од некоја мерка со која се проверува точноста и прецизноста на друга таква мерка и инструменти; мерка со која се врши баждачење, жигосување на мерки или тегови и нивно доведување во согласност со законските норми.

ЕТАПА – (фр. *étape*), временски период во некое движење, во некој процес, фаза.

ЕТАТИЗАМ – (фр. *état* – држава од лат. *status* – состојба, положба, сталеж), 1. означува јакнење на улогата на државата во регулирањето на општествените работи, особено во областа на стопанскиот живот; 2. државна сопственост и државно управување на стопанските организации.

ЕТИКЕТА – (фр. *étiquette* – натпис, белег, значка), налепница на стоката со натпис со кој се означува видот, количеството, цената, содржината, употребата и други карактеристични белези на стоката што се продава.

ЕФЕКТ – (лат. *effectus* – дејство, извршување, остварување), дејство, остварување, резултат, успех; последица од

Економско-финансиски лексикон

некое дејство; дејството што може да го изврши во единица време работната сила, машината итн.

ЕФЕКТИ -Ефекти (анг. securities, stock and shares, гер. Effekten) преставуваат хартии од вредност кои се лесно преносливи и заменливи, кои се издаваат врз основа на вложени парични средства и кои можат да котираат на берза. Ефектите спаѓаат во хартии од вредност, но не секогаш со нив се идентични туку спрема нив се однесуваат како species спрема genus.

Хартии од вредност се, на пример, и полисите за осигурување, исправи за депозит, чекови, заложници итн. И покрај тоа што во тие хартии од вредност е отелотворена и некоја парична вредност, некое имотно право, сепак тоа не е доволно со тоа тие да стекнат значење на ефекти од причини што за ефект се бара и поседување на напред споменатите белези.

Во литературата и практиката се зборува за ефектни берзи (гер. Effektenbörsen), но сепак порафиниран израз преставува берза на хартии од вредност (гер. Wertpapierbörsen), од причини што некои хартии од вредност кои денес се сметаат за немобилни, после некој период може да станат прометни.

Конечно, секоја хартија од вредност не сама по себе објект на берзанска трансакција, туку само таа која ги задоволува законските

Економско-финансиски лексикон

услови, односно правилата што ги има воспоставено конкретната берза. Освен тоа на многу берзи на хартии од вредност се работи и со благородни метали со изедначени права итн.

ЕФЕКТ НА ПЕПЕРУТКА -(анг. butterfly effect) претставува чувствителна реакција на најмала промена. Во математичките модели за опис на промените во текот на време се покажува како минимално отстапување кај, наизглед, безначајни параметри што може во значајна мерка да го промени резултатот во негова спротивност. Таквото однесување е познато како ефект на пеперутка: моделските пресметки се покажуваат како движењата на крила на пеперутка може да предизвикаат олујно невреме на друг континент. Ваквите ефекти во претприемничката практика подолго време се веќе познати.

ЕФЕКТ НА СИНЕРГИЈА- (анг. synergy effect, гер. Synergie-Effekt) претставува дополнителен ефект кој се јавува како резултат на различни деловни активности, без посебни материјални вложувања, како резултат на подобра организаија. Често се користи како израз за дополнителни ефекти до кои се доаѓа како резултат на интегрираност (фузија или припојување) на две или повеќе претпријатија кои се бават со исто производство или пак со производи кои меѓусебно се надополнуваат, чиј заеднички

Економско-финансиски лексикон

деловен ефект по интеграцијата ќе биде поголем од збирот на неговите поединечни резултати. Ефектот на синергија симболички се искажува на следниот начин: $2 + 2 = 5$.

ЕФЕКТИВА – (лат. effectus – дејство, извршување, изведување, остварување), израз што во банкарството означува готови пари во благајна и хартии од вредност со кои може да се плаќа. Ефектива (анг. cash, гер. Bargeld, фр. argent comptant) преставува пари кои се преставени материјално во облик на паричница и ковани пари и во својот материјален израз циркулира во прометот. Ефективата преставува технички банкарски израз за готови пари.

ЕФЕКТНА БАНКА - (анг. stock brokers bank, гер. Effektenbank);

1. Банкарска организација специјализирана за работење со хартии од вредност кои котираат на берзата за хартии од вредност– International Stock Exchange (ISE) во Лондон. Работи со сопствени средства и средства прибавени по пат на ломбардирање на хартии од вредност;
2. Банка која како посредник за сметка на клиенти купува и продава хартии од вредност на берзата. На банките негде е дозволено, а негде им е забрането да работат на берза.

ЕФЕКТИВНА ВАЛУТА – (лат. effectivus – вистински, реален; итал. valuta – вредност,

Економско-финансиски лексикон

пари), реални (вистински) пари (метални или книжни) емитувани од централната банка, коишто циркулираат во платниот промет на една држава, за разлика од парите што се наоѓаат на тековните сметки во банките (таканаречени жирални пари), со кои исто така може да се врши платниот промет.

ЕФЕКТИВНА КАМАТНА СТАПКА ИЛИ ЕКС преставува каматна стапка која покажува колку кредитот го чини клиентот, односно колку е вкупната цена на кредитот. На висината на ефективната каматна стапка влијае освен редовната каматна стапка и висината на надоместокот кој клиентот го плаќа на банката при одобрување на кредитот, должината на отплата на кредитот, висината на евентуално потребниот гарантен депозит или удел итн.

ЕФЕКТИВНА ПОБАРУВАЧКА – (лат. *effectivus* – вистински, реален), куповна способност и подготвеност на потрошувачите да купат некое количество стоки и услуги при одредени цени. Ефективната побарувачка може да се нарече реална или вистинска побарувачка.

Се разликува уште и потенцијална побарувачка, којашто изразува некоја побарувачка од гледиштето на потребите. Таа е можна, но не е и реална, т. е. ефективна побарувачка.

ЕФЕКТИВНА СТАПКА(анг. effective rate, annualized percentage rate, гер. Effektivzins, фр. taux effectif); **1.** Каматна стапка која го покажува ефектот на сложеното вкаматување, односно пресметка на камата на камата. Често каматната стапка се објавува за еден временски интервал (најчесто година), а капитализацијата се врши во пократки периоди (ден, месец, тримесечие, шестомесечие). За разлика од номиналната стапка, ефективната стапка во својот износ го содржи или го одразува и ефектот на сложеното вкаматување.

На пример, ако една банка дава кредит на една година со номинална каматна стапка од 14.25% годишно и месечно вкаматување, додека друга банка со номинална каматна стапка од 14.10% годишно и дневно вкаматување, тогаш е потребно номиналната каматна стапка да се пресметува во ефективна со цел точно да се определи разликата помеѓу условите на кредитирање. Конверзијата на годишната ефективна во годишна номинална стапка се врши со помош на формулата што следува $mpe = (1 + pn / (100m))^{m-1} 100$, каде pe претставува ефективна стапка, pn номинална стапка, m време на капитализација (на пример, $m=12$ за месечно вкаматување, $m=365$, 366 или 360 за дневно вкаматување). За наведените номинални стапки соодветни ефективни стапки изнесуваат, по истиот редослед, 15.22% односно 15.14% од што се

Економско-финансиски лексикон

гледа дека другата банка нуди подобри услови на кредитирање; **2.** Стварната цена на финансиската работа. За разлика од претходната дефиниција при вкалкулирање на ефективната стапка не се зема предвид само почестата капитализација туку и административните трошоци, провизија, сервисирање, дисконт, даночни стапки на заемопримателите, односно заемодвателите, времето на отплата посебно главницата и посебно каматата (фракционирање). На пример, ако главницата се отплаќа во еднакви отплатни рати 15 години еднаш на крајот од годината, со номинална стапка од 16% годишно, а каматата се отплатува месечно и при ставање на кредитот во тек износот на кредитот е намален за 1% од причини што административните трошоци, тогаш ефективната каматна стапка изнесува 17.51% и во значителна мерка се разликува од објавената стапка од 16%. Дури таквата пресметка овозможува споредба на различните извори на финансирање. Вака дефинираната ефективна стапка преставува клучен концепт на финансиската математика. Во потесна смисла основниот проблем на финансиската математика се состои токму во пресметка на ваква ефективна стапка (актуарска стапка); **3.** Принос до достасување.

ЕФЕКТИВЕН КУРС – Ефективен курс (анг. effective exchange rate, гер. effektiver

Економско-финансиски лексикон

Wechselkurs) престапува пондерирана просечна промена на курсот на некоја национална валута спрема избрана кошница на други валути.

ЕФИКАСНОСТ –(лат. *efficacitas* – делотворност, ефикасност, успешност, плодотворност, англ.*Efficiency*, гер. *Leistungsfähigkeit*, *Effizienz*, фр. *rendement*), успешност, делотворност, плодотворност на факторите за производството; произведена вредност со единица трошоци од факторите за производство во одредено време, претставува способност да се реализира резултат и цели на работењето. Ефикасноста вообичаено се мери со односот на резултатот (ефекти) и вложувањата или потрошоците. Вообичаено се разликува техничка економска и финансиска ефикасност.

Техничка ефикасност престапува количински или натурален аспект на разгледување на ефикасноста и базичен критериум на нејзиното реализирање е продуктивноста на трудот.

Економската и финансиска ефикасност престапува вредносен аспект на разгледување на ефикасноста, а критериум за реализирање на ефикасноста се економичноста и рентабилноста. Во пазарните стопанства базичен критериум на остварување на ефикасноста е

Економско-финансиски лексикон

рентабилноста, што значи дека претпријатието ефикасно работи доколку реализира задоволителна стапка на рентабилност. Освен тоа, може да се разликува тековна и релативна ефикасност.

Тековна ефикасност подразбира разгледување на ефикасност во работење на едно претпријатие во определен временски период. Наспроти тоа, релативната ефикасност подразбира разгледување на ефикасност на едно претпријатие во однос на друго претпријатие, т.е. разгледување на положбата на претпријатието во неговото окружување со оглед на неговата релативна ефикасност.

ЕФИКАСЕН – делотворен, успешен.

ЕФИКАСЕН ПАЗАР – ефикасен пазар (анг. efficient market, гер. leistungsfähiger Markt) е пазар кој на најдобар можен начин ја исполнува својата општествена функција, т.е. им овозможува на купувачите и продавачите да ги извршуваат своите трансакции со минимален трошок и по рамнотежни цени. Ефикасноста на пазарот во таа смисла не е возможно да се постигне во реалниот свет, па оттука реалното барање се ублажува на постигнување добар пазар. Ефикасен пазар дефинирано е со тоа што сите фактори на производство се продаваат по цена на својот

Економско-финансиски лексикон

граничен производ, а сите производи по цена еднаква на трошоците на производство.

Сите профити се еднакви на нула, секако под претпоставка капиталот и претприемништвото на факторите на производство кои се хонорирани во согласност со својот граничен производ. Основна препрека за постигнување на овие цели е во непрозирноста на пазарот и бавноста (тромоста) на факторите на производство во селењето помеѓу дејностите.

ЕФТА – (анг. European Free Trade Association – Европско здружение за слободна трговија), во ноември 1959 г. земјите кои потпишаа договор за формирање на ова здружение се: Велика Британија, Норвешка, Шведска, Данска, Австрија, Португалија и Швајцарија. Во 1961 г. Финска, а во 1970 г. Исланд станаа негови членови. Со тој договор беа регулирани прометот и царините во меѓусебната размена. Во 1972 г. Велика Британија, Данска и Ирска влегоа во Европската економска заедница, а потоа Австрија, Шведска и Финска со што ЕФТА го изгуби своето значење за кое беше формирана.

ЕФТ ПОС - EFT POS (Electronic Fund Transfer Point Of Sale) преставува терминал на продажно место наменет за безготовисно

Економско-финансиски лексикон

плаќање со помош на кој трансакциите се спроведуваат по електронски пат.

EXCHANGE (читај: иксченџ) – (анг. exchange – размена), англоамерикански израз што се употребува со значење: размена воопшто, со кој се прават кованици: bill of exchange (меница), exchange rate (валутен, девизен курс), stock exchange (ефектна берза), exchange office (менувачница).

EXCHANGE OFFICE (читај: иксченџ офис) – (анг. exchange – размена; office – канцеларија), менувачница на странски пари (израз што се употребува во менувачниците).

Ж

ЖЕЛЕЗЕН ЗАКОН НА НАЕМНИНАТА – теорија според која наемнините на работниците се стремат кон онаа точка што претставува минимум на егзистенција . Според неа, привремено зголемување на наемнините над трошоците за издржување на работниците ќе доведе до зголемување на бројот на работниците; конкуренцијата тогаш ќе ги смали наемнините на егзистенцијалното ниво, смалувањето, пак, на наемнините под трошоците за егзистенција, ќе доведе до смалување на бројот на работниците; конкуренцијата тогаш ќе ги зголеми наемнините на нивото на егзистенцијата.

Железниот закон за наемнината произлегува од Малтусовата теорија за населението, а прв го формулира Фердинанд Ласал. Познат е и под името егзистенцијален закон на наемнината. Оваа концепција за формирањето на наемнината е неприфатлива. Таа го игнорира историскиот и моралниот елемент

Економско-финансиски лексикон

што се зема предвид при одредувањето на вредноста на работната сила и кој со развојот е подложен на измени; потоа, има демобилизаторско влијание врз работничката класа, создавајќи сфаќање дека е бесмислена економската борба, бидејќи нивото на наемнината нужно се стреми кон минималната егзистенција.

ЖИВИНАРСТВО – (српхрв. живинарство; рус. птицеводство; анг. poultry; фр. aviculture; итал. poicoltura; гер. Geflügel-zucht), стопанска гранка на сточарството во која спаѓа: одгледувањето кокошки, гуски, мисирки, пајки, а поимот ситно сточарство опфаќа уште одгледување питоми зајаци, гулаби, а понекогаш и пчели. Најважни производи од живинарството се месото и јајцата, а освен тоа се добива маст, перја и ѓубриво. Како во светот, така и кај нас, од сите видови живина најмногу се одгледуваат кокошките. Месото и јајцата од живината претставуваат многу вредна компонента во прехраната на населението, особено богата со белковини.

ЖИВОТЕН СТАНДАРД – (англ. standard – мера, образец; анг. living standard; фр. niveau de la vie; шпан. nivel de vida; гер. Lebensstandard; рус. жизненный уровень, итал. tenore di vita), степен на задоволување на материјалните, работните и општествените

Економско-финансиски лексикон

потреби на населението. Обично се мисли дека материјалните услови за живот ја сочинуваат основата на животниот стандард, па често животниот стандард се поистоветува со материјалната благосостојба, или со нивото на задоволување на потребите на населението што се обезбедуваат со потрошувачката на материјални добра.

Се разликува индивидуален и општествен животен стандард. Индивидуалниот животен стандард се изразува низ определен обем, квалитет и структура на потрошувачката на материјални добра и услуги (храна, облека, обувки, стан, огрев и др.).

Општествениот животен стандард се огледува во создадените услови за користење разни услуги за школување, стекнување разни степени и видови квалификации, наука, култура, здравство, комунални услуги, квалитетот на животната средина, разонода итн. , како и местото и улогата на човекот во општеството и неговите можности за влијание во општеството. Работните услови, исто така, влијаат врз животниот стандард, а тука влегуваат: вработеноста, должината на работното време и одморот, хигиенскотехничките услови на трудот и др.

Висината на животниот стандард зависи од развиеноста на стопанството и општествените услуги, односно од висината на националниот доход по глава на жител, од општествено—економскиот систем и од него обусловената

Економско-финансиски лексикон

распределба, културното ниво на населението итн.

ЖИРАЛНИ ПАРИ – (итал. giro – круг, емство, писмен пренос, од лат. gurgus – круг), вкупните побарувања по видување на тековните сметки што ги водат банките за своите комитенти. За да може едно такво парично побарување да се смета за жирални (или депозитни) пари, потребно е за сите плаќања да може да се употреби без било какви ограничувања. Штедните влогови, дури и кога се по видување, не спаѓаат во жирални пари. Со жиралните пари се врши безготовинско плаќање, со префрлање, т. е. прекнижување од една во корист на друга тековна сметка. Жиралните пари го сочинуваат главниот дел на монетарната маса на една земја. Готовите пари и жиралните пари ја сочинуваат вкупната маса пари на една земја. Со користење на овој начин на плаќање се смалува количеството готови пари во оптек.

Друго име за жиралните пари е депозитни пари .

ЖИРАНТ – (итал. girante – што се врти, гарант на меницата), лице што со својот потпис на меницата гарантира (емчи, т. е. презема обврска) дека меницата ќе биде исплатена во утврдениот рок, притоа се обврзува дека меничната сума и сам ќе ја

Економско-финансиски лексикон

исплати, ако тоа не го стори меничниот должник.

ЖИРИРАЊЕ – (итал. girare – врти, обиколува, движи во круг), банкарска операција што се состои во ставање потпис на меницата од банката поради нејзиното полесно есконтирање кај некоја друга банка.

ЖИРО–СМЕТКА – (итал. giro – вртење, круг, кружно движење), вид тековна сметка кај банката преку која се врши плаќање и наплатување. Преку жиро–сметките се врши безготовинскиот платен промет.

ЖИТО – (лат. frumentum, cerealis; англ. cereals; фр. céréales, grains; итал. cereali; гер. Getreide; рус. зерно, зерна), едногодишни растенија од фамилијата треви, чиешто зрнести плодови (пченица, рж, јачмен, овес, пченка, ориз, просо, сирак) служат за исхрана и како суровина во прехранбената индустрија; се наречени и суреалии или цереалии; плодовите содржат јаглехидрати (скроб), белковини, целулоза, минерални материи и витамини. Економското значење на житото е големо. Од житото (пченицата) се добива леб што е многу важен производ за исхрана на луѓето. Во развиените земји голем дел од житото се користи како добиточна храна, односно се трансформира во сточарски производи. Со зголемувањето на доходот расте уделот што се троши за сточарски производи, а опаѓа

Економско-финансиски лексикон

уделот што се троши за сиреалии во човечката исхрана. Пченицата е најважно жито во светот, како во поглед на исхраната на луѓето, така и во поглед на уделот што го има во вкупните засеани површини и во вкупното производство на жито.

З

ЗАВРШНА СМЕТКА – пресметковно–аналитички и пресметковно контролен преглед на имотот, обврските и остварените резултати на едно претпријатие или некоја друга организација за еден период, вообичаено е за една деловна година, со текстуално образложение и прилози со податоци. Завршната сметка се нарекува и завршен биланс .

Завршната сметка се изработува заради:

пресметка и распределба на годишниот деловен резултат;

приказ на состојбата и обврските на стопанскиот субјект;

утврдување и анализирање на факторите што го обусловиле прикажаниот деловен резултат.

ЗАГУБА – (српхрв. губитак; рус. убыток, отрицательный показатель, утрата; англ. loss, deficit; франц. perte; итал. perdita, scapito; гер. Verlust), негативна разлика меѓу приходот и расходот во деловната активност

Економско-финансиски лексикон

на^поединец или на претпријатие, остварен во определен период, обично за една година; негативна разлика меѓу вкупниот приход и цената на чинење (вкупните трошоци) на стопанската организација, остварена во определен период. Спротивно: добивка . Ако загубата не се санира, настануваат проблеми за опстанокот на стопанската организација.

ЗАДАЧА – (српхрв. задатак, задача; слов. налога; рус. задача, задание; англ. task, job; фр. devoir, tâche; итал. compito, impegno; гер. Afgabe), **1.** (а) претставува обврска во смисла што некој се согласува дека ќе го изврши она за што се обврзал да го стори, да го направи, да го изработи; (б) претставува должност во смисла што некој е задолжен да го направи, стори; налог во смисла што некому му се наложува или става во должност нешто да стори, да изврши во определено време; **2.** целите на една стопанска организација се реализираат преку задачите што се поставуваат да се извршат на ниво на претпријатие или во одделните задачи за одделните работни места, на кои, во рамките на внатрешната, т. е. техничка поделба на трудот, одделните задачи се остваруваат, со што се остварува задачата на сета организација, односно претпријатие.

ЗАДОЛЖИТЕЛНИ РЕЗЕРВИ – (фр. réserve – одвојување, ставање, оставање настрана;

Економско-финансиски лексикон

залиха; од лат. *reservare* – остава, зачувува), средства во одредена релативна висина (одреден процент од депозитите), коишто одделни банки мораат да ги положат на посебна сметка кај централната банка. Задолжителните резерви спаѓаат во редот на паричнокредитните инструменти . Со повремените промени на стапките (процентите) на задолжителните резерви, се регулира кредитниот потенцијал на банките. Со подигање на стапката на задолжителните резерви, се ограничуваат кредитните можности на банките, и обратно, во согласност со експанзивните или рестриктивните цели на глобалната кредитна политика. По големата економска криза (1929–1933 г.), а особено по Втората светска војна, задолжителните резерви стануваат флексибилен инструмент на монетарната политика, којашто се применува како мошне успешно средство во регулирањето на обемот на банкарскиот кредит и количеството пари во оптек.

ЗАДРЖАНА ДОБИВКА –Задржана добивка (англ. *retained earnings*, гер. *einbehaltener, unverteilter, nicht ausgeschütteter, thesaurierter Gewinn*) претставува дел од сопственичка главница на претпријатието, кој настанал со акумулирање-задржување на дел од реализирана добивка во претходен пресметковни периоди. Се наоѓа во пасивата

Економско-финансиски лексикон

од билансот на состојба и покажува вредност на капиталот на сопствениците на обични акции. На зголемување на задржаната добивка влијае нето добивката од пресметковниот период а на смалување влијае распоредувањето на дивиденди и евентуална загуба во тековниот пресметковен период. Со задржување на заработката претпријатието би било во состојба да инвестира во фондови и, како резултат, би се очекувало да заработи повеќе од што заработило година дена пред тоа. За возврат, би се очекувало исплата на поголема дивиденда. Кога не би било никакаво задолжување и кога сите заработки би се исплатувале како дивиденди, не би постоеле нето инвестиции. Задржаната добивка се нарекува уште и акумулирана добивка.

ЗАДРУГА – (анг. cooperative; фр. coopérative; шпан. coopérative; итал. cooperativa; гер. Genossenschaft; рус. кооператив), претставува економска организација на здружени стопанственици кои се здружуваат со цел да остваруваат повисоки економски ефекти отколку да настапуваат индивидуално. Според основната цел, се разликуваат производствени, услужни, потрошувачки, кредитни и други задруги. Првата задруга во светот ја основале отпуштените од работа рочделски работници во Англија (1844 г.).

Економско-финансиски лексикон

Потоа се разви како масовно заедничко движење.

ЗАДРУГАРСТВО – економско политичко движење засновано врз сфаќањето дека работните и животните услови на индивидуалните производители и потрошувачи можат да се подобрат со создавање задруги како доброволни економски организации, засновани врз заеднички економски интереси, заедничка дејност, самоуправување, рамноправност и солидарност на своите членови. Ова движење се шири во 19 век. Некои идеолози (како Овен, Фурие, Ласал) сметаат дека задругарството овозможува мирен преод од капитализам во социјализам. Задругарството особено се ширело во земјоделството и занаетчиството. Во Англија 1844 г. е основана првата потрошувачка задруга од отпуштените од работа рочделски работници.

ЗАЕДНИЧКИ ПАЗАР – пазар меѓу повеќе суверени држави, што се формира со договор, со кој се регулираат одредени заеднички односи на тој пазар, што важат за целиот простор (особено се регулираат меѓусебните царински односи, движењето на стоките, капиталот и работната сила и разни други меѓусебни погодности) во меѓусебните економски односи, а кои не важат за другите, надвор од заедничкиот пазар.

ЗАЕДНИЧКО ВЛОЖУВАЊЕ – (анг. joint venture), соработка меѓу две или повеќе фирми, односно земји, во реализирањето на некој проект; облик на вложување (инвестирање) на домашни и странски фирми, односно на домашен и странски капитал во заеднички објекти, заеднички претпријатија, врз основа на заеднички деловен интерес и заеднички ризик. Тоа е облик на мешовито претпријатие.

ЗАЕМ – (српхрв. зајам; рус. заем; анг. loan; фр. emprunt – зема, prêt – дава; шпан. empréstito; итал. prestito; гер. Anleihe, Darlehen, Borg), економски однос според кој едно лице (заемодавач) му дава на друго лице (на заемопримателот) извесна сума пари или определено количество некои добра, со обврска, според договорениот рок, заемопримателот да ги врати во исто или зголемено количество. Со давање заем, всушност, заемодавецот му прави на заемопримателот (должникот) услуга за која се плаќа определен надомест; така, должникот враќа за некој процент повеќе од она што го примил. Тој надомест е наречен интерес (камата) , а, пак, висината на процентот е наречен интересна (каматна) стапка . Всушност, изразот заем е наш збор за кредит . Со изразот заем често се означува долгорочен кредит.

Економско-финансиски лексикон

Според обликот, се разликува: **1.** паричен, финансиски или банкарски заем, и **2.** комерцијален, трговски или стоковен (се дава во облик на стока). Кај првиот целта е добивање интерес, а кај вториот реализација на стоката. Според времето на враќање заемите можат да бидат: краткорочни (до 2 години), среднорочни (од 2 до 5 години) и долгорочни (над 5 години). Се разликуваат јавни заеми (државни) и заеми што ги земаат стопанските организации.

ЗАЕМОВЕН КАПИТАЛ – капитал што неговите сопственици го даваат назаем за определено време врз основа на интерес (камата) . Се нарекува уште интересоносен капитал, односно каматоносен капитал. Заемовниот капитал е осамостоен дел на индустрискиот капитал во паричен облик. Така, парите добиваат дополнителна употребна вредност да функционираат како капитал. Тој со развојот на банкарството се концентрира во банките и фигурира како банкарски капитал. Банките ги собираат речиси сите слободни парични средства на стопанството (наменети за разни фондови), на државата и населението и нив ги позајмуваат, односно во облик на кредит им ги даваат на оние на кои им се потребни. Со вршењето на платниот промет на банките им се овозможува и најмалите, привремено

Економско-финансиски лексикон

слободните суми пари да ги привлечат и да станат извор на кредит.

Заемовниот капитал, како и трговскиот капитал му претходи на капиталистичкиот начин на производство, односно му претходи на индустрискиот капитал. За разлика од заемовниот капитал во капитализмот, пред капитализмот (во робовладетелскиот и феудалниот начин на производство), затоа што постои независно од производството, тој се дефинира како самостоен заемовен капитал. Поради грабежниот карактер, заемовниот капитал пред капитализмот е наречен лихварски капитал, а интересот — лихва, а пак, во српскохрватскиот јазик зеленашки капитал.

ЗАКЛУЧНИЦА — еден од облиците на купопродажен договор, кого го заклучуваат и потпишуваат купувачот и продавачот, односно нивни полномошници, што содржи неколку основни елементи за договорената купопродажба: вид, количество, цена на стоката или услугата, начин на пакување, транспорт, рок на испораката, начин на плаќањето итн.

ЗАКОН —(анг. law; фр. loi; шпан. ley; итал. legge; гер. Gesetz; рус. закон), овој израз има две значења: **1.** Објективна нужност врз чија основа се одвиваат појавите и процесите во природата и општеството во еден меѓузависен

Економско-финансиски лексикон

однос и по еден определен ред. Законите ги изразуваат суштинските, општите, трајните врски и односи на појавите и процесите во природата и општеството.

Кај законите се разликуваат: објективна и сознајна страна. Објективната страна се состои во тоа што законите ја изразуваат нужноста, она што се одвива како природна нужност независно од волјата на луѓето. Со помош на науката луѓето ги откриваат и ги признаваат објективните закони што ја регулираат природата и општеството и со тоа ги користат за подобрување на својот живот. Тоа е сознајната страна на законите. Секоја наука испитува, проучува и формулира објективни закони од определени области на природата и општеството. Своите ставови, дефиниции и формулации науката ги донесува врз основа на објективни и вистински докази што се верифицираат во општественоисториската практика, којашто претставува критериум за веродостојноста на секоја научна вистина. Со оглед на тоа, законот може да се дефинира како теоретски израз на внатрешната поврзаност, на заемната обусловеност и меѓузависност на појавите и процесите во природата и општеството.

Сите закони што дејствуваат во природата и општеството, се класифицираат во три големи групи: закони од неорганската природа, од органската природа и од општеството.

Економско-финансиски лексикон

2. Под закон се подразбира пишан правен акт што го издава државната власт, државен орган, односно законодавен орган како правни правила на однесувањето на луѓето, што имаат обврзен и принуден карактер.

ЗАКОН ЗА ОПАЃАЊЕ НА ГРАНИЧНАТА КОРИСНОСТ – според утилитаристичката теорија овој закон укажува дека што повеќе еден производ се троши едноподруго (во личната потрошувачка), неговата гранична (маргинална) корисност опаѓа.

ЗАКОН ЗА ОПАЃАЊЕ НА ПРИНОСИТЕ – (анг. the law of diminishing returns), со секое ново додавање одредено количество на еден фактор за производство (инпут) (на пр. додавање работна сила), а при непроменливо (фиксно) количество на другиот фактор (на пр. земја) настанува зголемување на додатниот (т. е. граничниот, односно маргиналниот) принос, но само до една точка, по која секое ново додавање на истото количество на тој фактор за производство ќе **доведе** до опаѓање на додатниот (граничниот) принос со насока кон нула. Законот за опаѓање на приносите е ограничен на состојба кога само еден фактор за производство е променлив, а другиот е непроменлив; значи, тоа е состојба кога не постои технички прогрес и варијабилност на сите фактори за производство.

Економско-финансиски лексикон

Кај законот за приносите се јавуваат две фази. Во првата, со додавање на додатниот (граничниот) фактор за производство, во одредена пропорција се зголемува и граничниот принос (производ). По една достигната точка, настанува втората фаза кога настапува опаѓање на граничните приноси со насока кон нула. Така, во првата фаза дејствува таканаречениот Закон за зголемување на приносите, (анг. the law of increasing returns), додека во втората: Закон за опаѓање на приносите. Сè до крајот на XIX в. се сметаше дека овој закон дејствува само во земјоделството. Тогаш се сфати дека неговото дејство е засновано на случаи кога еден фактор за производство е променлив, а другите се фиксни и дека е применлив на сите стопански области. Но, во услови на варијабилност на сите фактори за производство и технички прогрес, се менува ситуацијата.

ЗАКОН ЗА ТЕНДЕНЦИСКО ПАЃАЊЕ НА ПРОФИТНАТА СТАПКА – го формулира Маркс во III том на „Капиталот“, чијашто суштина се состои во следново:

Профитот е мотив за капиталистите да вложуваат капитал во стопанството. А, пак, ефикасноста на капиталот се мери со висината на профитната стапка. Стремежот за екстра профит, од една страна, и опстанокот во конкурентската борба, од друга, ги тера

Економско-финансиски лексикон

капиталистите да акумулираат, и тоа мора да акумулираат со зголемен органски состав на капиталот. Согласно со тој процес расте општествената продуктивност, односно низ тој процес се остварува техничко–технолошкиот прогрес и развојот на производните сили. Зголемувањето на органскиот состав на општествениот капитал и зголемувањето на општествената продуктивност на трудот, при иста стапка на вишокот на вредноста, доведува до обратен процес: до паѓање на општата профитна стапка. Меѓутоа, профитната стапка е индикатор за ефикасноста на капиталот, од која произлегува побудата за инвестирање. Ако профитната стапка паѓа, се определуваат економските граници на капиталистичкиот начин на производство, бидејќи главниот лост врз кој тој се потпира –откажува. Потребата од зголемување на органскиот состав на капиталот и опаѓањето на профитната стапка ги изразува економските противречности на капиталистичкиот начин на производство, неговата економска ограниченост и историска преодност. Значи, самиот капитал ги одредува границите на капиталистичкиот начин на производство.

Но, Маркс воочил сили со спротивно дејство, што го спречуваат паѓањето на профитната стапка, не допуштаат да паѓа повеќе отколку што би требало да паѓа со оглед на прогресивното зголемување на органскиот

Економско-финансиски лексикон

состав на капиталот со развојот на капитализмот. Токму затоа, општиот закон за паѓање на профитната стапка добива карактер на тенденција, т. е. тој се преобразува во закон за тенденциско паѓање на профитната стапка. Маркс наведува 5 фактори што дејствуваат во спротивен правец на паѓањето на профитната стапка: **1.** наголемување на степенот на експлоатација на работната сила со зголемување на апсолутниот и релативниот вишок на вредноста што предизвикува пораст или спречување на паѓањето на профитната стапка; **2.** снижување на наемнината под вредноста на работната сила; **3.** поевтинување на елементите на постојаниот капитал; **4.** релативната пренаселеност; **5.** надворешната трговија.

Некои претставници на современата економска мисла го оспоруваат Марксовиот закон за тенденциско паѓање на профитната стапка зашто тој имплицира економска ограниченост на капиталистичкиот начин на производство и негова преодност.

ЗАКОНОТ НА ВРЕДНОСТА – (анг. law of value; франц. loi de la valeur; шпан, ley del valor; гер. Wertgesetz, Arbeitswerttheorie; рус. закон стоимости), е основен економски закон на стоковното производство, што на стихиен начин ги регулира економските односи во општествената репродукција, а се состои во тоа што вредноста на стоката се определува

Економско-финансиски лексикон

со работното време што е општествено потребно за нејзиното производство. Големината на вредноста на стоката не се определува со индивидуално потрошениот, туку со општествено потребниот труд. Содржината на законот на вредноста се состои во сведување на индивидуалните работни времиња во општествено потребно работно време, односно во сведување на индивидуалните вредности на еден вид стока во општествена, т. е. пазарна вредност. Тоа сведување станува низ пазарните односи, низ конкуренцијата. Вредноста се создава во областа на производството, меѓутоа, доаѓа до израз на пазарот преку нејзината цена .

Стоковното производство низ својот развој минува низ две историски форми, како просто и капиталистичко. Во секоја од нив законот на вредноста дејствува на специфичен начин. Но, сепак, постојат извесни белези што се општи.

Цената претставува паричен израз на вредноста на стоката. Меѓутоа, поради неусогласеноста меѓу понудата и побарувачката , цената отстапува од вредноста и осцилира околу неа. Колебањето на цените на стоките во зависност од понудата и побарувачката и движењето на понудата и побарувачката во зависност од движењето на цените, го претставува механизмот на дејството на законот на вредноста.

Економско-финансиски лексикон

Движењето на цените, односно колебањето на цените на стоките околу вредноста претставува основа или патоказ за самостојните стоковни производители што да произведуваат, во кое количество и за кого. Со оглед на тоа, на спонтан начин се определува обемот и структурата на општественото производство и се врши распределбата на целокупниот општествен фонд на трудот во определен сразмер на соодветни стопански гранки и области.

Законот на вредноста дејствува на стоковните производители како надворешна слепа сила што им се наметнува независно од нивната волја, којашто ги присилува и ги стимулира постојано да го снижуваат своето индивидуално работно време, односно да ја снижуваат индивидуалната вредност на својата стока, да ја подигаат продуктивноста на трудот, а со тоа да ги развиваат производните сили. Низ играта на цените ги примамува производителите да се определат за производство на онаа стока што на пазарот најдобро врви, на тој начин се определуваат за производство на онаа стока што на општеството му треба во даденото време. Според тоа, законот на вредноста со невидлива рака, низ пазарните односи ја регулира општествената репродукција, ги развива производните сили, присилува да се прави економија (заштеда) на општествениот

Економско-финансиски лексикон

труд. Меѓутоа, влијае и врз елиминирањето на нерационалните производители.

Дејството на законот на вредноста во современиот капитализам е ограничено од силното влијание на монополите и мешањето на државата во стопанството. Во современи услови дејството на законот на вредноста се комбинира со планирањето како облик на свесно регулирање на општествената репродукција.

ЗАКУП – (анг. tenancy), договор со кој едно лице дава на друго лице (закупецот) некој предмет на употреба и користење за одредено време со надомест (закупнина). Во закуп се даваат станови, деловни простории, земја за обработување, машини итн.

ЗАКУПЕЦ – (анг. tenant), физичко или правно лице што, врз основа на договор, зема туѓ недвижен имот (стан, деловни простории, земја на обработување и др.) на користење со адекватен надомест, т. е. закупнина и со обврска дека закупеното ќе го врати во исправна состојба по истекот на договорот.

ЗАКУП НА ДАНОЦИТЕ – давање право од страна на државата (порано од владетелот) на приватни лица, а врз основа на закуп, да го собираат данокот од приватни физички и правни лица. Закупците на данокот, врз основа на договор со државата, го собираат

Економско-финансиски лексикон

данокот во име на државата, но за сопствена сметка, со тоа што на државата и плаќаат определен паушален износ. Закупот на данок бил познат уште во стариот век (во Атина и Рим и во одреден облик во Египет). Во средниот век бил распространет. Најдолго се задржал во Турција. Во Франција е укинат во времето на големата Француска револуција. Лицето што од државата добило право на собирање данок во име на државата, а за сопствена сметка, се наречува закупец на данок.

ЗАКУПНИНА – надомест што му го плаќа закупецот на сопственикот на некој закупен предмет (стан, деловни простории, земја на обработување, машина и др.) земен на употреба и користење за одредено време додека трае договорот за закуп.

Закупнината што се плаќа за закупената земја, покрај земјишната рента, опфаќа и други елементи: интерес на капиталот што отпорано е вложен во земјата (во стопански згради, канали, дренажи и др.). амортизација од основниот капитал вложен во земјата и др.

ЗАЛИХИ – извесни количества на нужни материјални добра што се наоѓаат во складовите и служат за обезбедување континуитет на производството и потрошувачката.

Економско-финансиски лексикон

ЗАЛОГ – (српхрв. залог; слов. zaloga; рус. залог, заклад; англ. pledge, gage, mortgage; фр. gage, nantissement, hypothèque; итал. pegno; гер. Pfand), движен или недвижен предмет, што му се дава на доверителот како гаранција, т. е. осигурување за одобрениот кредит, односно за дадениот заем. Ако должникот не ја изврши својата обврска, доверителот има право да ја наплати од залогот. По извршената обврска, заложениот предмет му се враќа на давачот на залогот. Се разликува залог во движни предмети (за која цел можат да служат: хартии од вредност, благородни метали, стока складирана во јавни складови, стока на пат и разни употребни вредности) и залог во недвижни предмети, наречен хипотека. За недвижности се сметаат: земја, згради и сè друго што е поврзано со нив, што според својата намена е неподвижно.

ЗАМОР – (српхрв. умор; рус. усталость, утомление; лат. fatigatio, lassitudo; англ. tiredness, fatigue; фр. fatigue; итал. stanchezza, spossatezza; гер. Müdigkeit, Ermüdung), претставува преодно опаѓање на функционалната способност на еден орган, или на организмот, што се јавува како последица на активноста на човекот и се одвива во еден временски период. Заморот се пројавува преку некои субјективни состојби во вид на премаленост, мака, исцрпеност на

Економско-финансиски лексикон

организмот, депресија или раздразнетост. Со прекинување на работата почнува процесот на враќање на функционалната способност на организмот и исчезнување на заморот. Од заморот и во зависност од неговиот интензитет, се јавуваат последици: смалување на работниот ефект, незгоди, несреќи, зголемување на бројот на лошо изведени операции и материјални штети што настануваат поради тоа.

Нормално е по извесно време на работа да се јави замор. Но со определени мерки може да се обезбеди интензитетот на заморот да не ги мине неповолните граници и да не се јави предвреме. Затоа треба да се одмери должината на работниот ден и степенот на интензивноста на трудот, што се постигнува со нормирање на работните задачи сообразно со она што се утврдува како нормална интензивност на трудот.

Меѓу причините за повремениот замор, коишто се врзани со организацијата на трудот, најважни се: интензивно трошење на биоенергијата, несообразеност на ритамот на процесот на трудот со психофизичкиот ритам на работникот, монотонија при работа и лоши услови за работа, односно непогодна работна средина.

Меѓу причините за замор што се сврзани со личноста на работникот, најважни се: несреден личен живот на работникот, нервна

Економско-финансиски лексикон

лабилност, физичка слабост, болест, погрешна професионална ориентација.

ЗАНАЕТ – (арап. san'at, тур. sanat – мајсторија, вештина; српхрв. занат, обрт; рус. ремесло; анг. craft, handcraft, profession; фр. métier, profession; итал. mestiere, arte, professione; гер. Handwerk, Gewerbe), занимање, струка, професија, квалификација; оспособеност преку школување, обука и работно искуство да се врши некоја дејност од областа на занаетчиството, да се произведува некој производ или да се врши некоја услуга. Се разликуваат разни видови занаети (на пр. ковачки, чевларски, кројачки, механичарски, автомеханичарски, часовничарски, берберски итн.). Разните видови занаети се израз на општествената поделба на трудот.

ЗАНАЕТЧИЈА – (анг. artisan), лице што преку школување, обука и практика се оспособило да врши некоја занаетчиска дејност.

ЗАНАЕТЧИСТВО – (арап. sa-n'at, тур. sanat – мајсторство, вештина; српхрв. занатство, обрт; рус. ремесленничество, ремесла; анг. crafts, handcrafts, handicraft industry, handicraft economy; фр. artisanat, métier; итал. artigianato; гер. Handwerkswesen), стопанска дејност што се однесува на преработка на сировини или вршење услуги, се карактеризира обично со

Економско-финансиски лексикон

рачно производство и производство во мал обем, претежно по порачка. Се разликува производно занаетчиство што се занимава со изработка на специфични производи и услужно занаетчиство што е специјализирано за давање разновидни услуги: поправање, одржување, лична хигиена итн.

ЗАНИМАЊЕ – (српхрв. занимање; рус. занятие, профессия; англ. vocation, occupation, profession, business; фр. profession, métier, occupation; итал. professione, mestiere, occupazione, гер. Beruf), оспособеност на некое лице преку школување и стекнато работно искуство да може да врши некој вид дејност и со тоа да ја обезбедува својата егзистенција. Занимањата се израз на општествената поделба на трудот. Со развојот на општеството се зголемува бројот на занимањата и на нивните припадници.

ЗАРАБОТКА – израз со пошироко значење, којшто потекнува од зборот работа, работи, па оттука заработува и заработка. Од економско гледиште пројавува две значења: 1. Надомест за извршена работа, што го прима работникот (во пари) за определено време. Синоним: плата, наемнина, личен доход, 2. Принос, доход, добивка (профит) што некој остварува од некоја деловна активност (бизнис); принос што се остварува над вложените средства (над трошоците) во некоја деловна дејност.

Економско-финансиски лексикон

ЗАСТАРЕНА ОБВРСКА – обврска на должникот на која законскиот рок за измирување и изминал, па, поради тоа, доверителот не може своето побарување да го оствари по присилен (судски) пат.

ЗАСТАПНИШТВО – **1.** овластување, односно ополномоштување на одредено лице или организација во име и за сметка на ополномоштувачот да врши одредени работи (специјално застапништво) или сите правни работи (генерално застапништво) пред судовите, органите на власта или во односите со други субјекти. Застапувањето се врши врз основа на договор меѓу ополномоштувачот и застапникот или врз основа на законот; **2.** овластена организација во земјата што застапува странски фирми врз основа на склучен договор и под одредени услови: нуди и склучува договори за продажба на стоки на застапуваните странски фирми, држи консигнациони складови, организира сервис итн.

ЗАСТАРЕНО ПОБАРУВАЊЕ – побарување од некој облигационен однос, што доверителот не може да го оствари по присилен (судски) пат поради законска застареност.

**ЗАТВОРЕН ИНВЕСТИЦИОНЕН ФОНД
(CLOSED-END INVESTMENT FUND)-**

Затворен инвестиционен фонд, се основа како друштво со фиксен број на акции(удели) кои претставуваат износ на имот на почетокот со работа на фондот. Фондот нема обврска на откуп на сопствени акции (удели).

ЗАШТИТА НА ПРАВТА НА МАЛЦИНСКИТЕ АКЦИОНЕРИ – Заштита на правата на малцинските акционери (анг. protection of minor shareholders, гер. Minderheitsaktionäre, Minderheitenschutz);

1. Институт на трговското право спрема кој со закон се штитат акционерите кои при носење одлуки остануваат во малцинство;
2. И покрај тоа што за правата и обврските на акционерите важи базично правило и начело за еднаква положба на акционерите (Gleichheitsgrundsatz), тоа не значи дека сите акционери имаат исти права и обврски, туку под еднакви услови тие имаат еднаква положба во општеството. Така акционер (или акционери) кои има повеќе акции објективно има и поголема можност да влијае на управувањето со друштвото, посебно ако во негови раце се најдат поголем број акции, т.н. надзорен пакет, кој во практиката може тоа да изнесува и помалку од 50% основачкиот капитал, со оглед на неединството или пак, пасивност на останатите акционери и помал постоток во голем број случаи доволно за

Економско-финансиски лексикон

донесување одлука. Во тој контекст се јавува во праксата и во правната литература поимите мнозински и малцински акционер. Мнозински акционер би бил тој кој располага со акции кои го сочинуваат поголемиот дел од основачкиот капитал (повеќе од 50%), а малцински акционер (и) би бил тој (тие) кои има помало учество во основачкиот капитал (под 50%).

3. Начелото еднаква положба на акционерите и начелото на доверба (Treupflicht) сепак го обврзува друштвото на заштита на малцинските акционери. Со цел да се избегнат злоупотребите на правата на малцинските акционери што би можело да влијае на отежнато делување на друштвото од страна на еден или мал дел акционери на штета на останатите, заштита редовно не се дава доследно на секој малцински акционер, туку тоа се прави на квалификуван малцински акционер, а ако малцинските акционери се здружат, во квалификувано малцинство;

4. Квалификуван акционер е тој којшто има акции кои според законот или статутот прави определен најмал удел во основачкиот капитал на друштвото. Со закон обично тоа се дефинира дека малцински права имаат тие акционери кои имаат акции кои сочинуваат најмалку одреден износ, на пример, 1/20 или 1/10 од основачкиот капитал на друштвото, што зависи во конкретна ситуација предвидена со закон, а со статут- кога тоа со

Економско-финансиски лексикон

закон е предвидено- тоа учество може и да се смали;

5. Главно право на малцинските акционери е задолжително свикување на собрание на акционери на барање на акционерите кои заедно имаат удели во висина од $1/20$ (5%) делот на основачкиот капитал на друштвото, како и право на објавување предмет на одлучување на собранието во јавните гласила, односно во гласилата на друштвото.

ЗАШТИТА НА ИЗВРШИТЕЛИ –Заштита на извршители претставува начело со кое се спречува примена на правилото за заштита на извршител заради заштита на правата на доверителот. Така, ако судски извршители врз основа на правна работа со должникот стекнал на некои работи или право на залог или слично право за да се обезбеди побарувањата чие присилно реализирање на тој предмет бара, должникот по правило не може да се противи на таквата спроведување на заплена повикувајќи се на владеењето на правила на исклучување на одредени предмети или спроведување на правилата за ограничување на извршувањето за тие предмети. Должникот, тогаш, по правило не може да се спротивстави на спроведување на правото на некои работи или некое право повикувајќи се на правилата за изземање на спроведување, односно за ограничување на спроведување ако таа ствар или право го стекнал од извршителот кој со покренување

Економско-финансиски лексикон

на постапката бара реализирање на своите побарувања настанати во врска со тоа стекнување.

ЗАШТИТА НА ДОЛЖНИКОТ И ПРОТИВНИК НА ОСИГУРУВАЊЕ -

Заштита на должникот и противникот на осигурувањето е начело според кој извршувањето и обезбедувањето не смее да се доведе во прашање животот, слободата, достоинството, основите на стопанска и социјална егзистенција и дејност на должникот. Така, извршување и безбедноста, со цел да се постигне побарувањето по правило не може да се спроведе на стварите и правата кои се неопходни за задоволување на основните животни потреби на должникот и лицата кои тој, според закон е должен да ги издржува или за извршување на самостојна дејност на должникот претставува главен извор за живот.

Притоа недвижностите за становање или обавување на работната дејност по правило не се сметаат за ствари кои се нужни за задоволување на основните животни потреби на должникот и лицата, што според закон, е должен да ги издржува или за обавување на самостојна дејност која е негов главн извор на средства за живот. Извршување и осигурување по правило не може да спроведе ни на ствари и права на правни лица заради реализирање на побарувања ако тие ствари

Економско-финансиски лексикон

или права се неопходни за обавување на нивната дејност.

ЗАШТИТА НА ДОВЕРИТЕЛ - (анг. protection of creditors (obligee), гер. Gläubigerschutz); Во поширока смисла збир на сите прописи, постапки и мерки со кои се врши заштита на интересите на доверителите. Така секоја судска постапка за надомест на штета, стечајна постапка, банкарска гаранција, капара, залог итн. се инструменти за заштита на доверителите.

ЗАШТИТА НА ПОТРОШУВАЧИТЕ — разни мерки на органите на власта што се преземаат во врска со прометот на стоките и организација на пазарот, за да се заштитат потрошувачите од можни злоупотреби и евентуални последици. Тука спаѓаат: заштита од фалсификување на производите, контрола на квалитетот на производите, донесување прописи за квалитет, воспоставување нормативи и стандарди за квалитет, облик, димензии и сл. , санитарна и ветеринарна инспекција, пазаришна инспекција и разни други пропагандни и педагошки мерки во врска со однесувањето на потрошувачите при купувањето, потрошувачката и употребата на разни производи. Особено е важна заштитата на потрошувачите од несоодветни прехранбени производи.

ЗАШТИТА НА РАБОТА – опфаќа низа организациони мерки во рамките на претпријатието или работилницата, што се преземаат заради обезбедување поволни работни услови, односно поради спречување и елиминирање потенцијални опасности што би можеле да го загорзат здравјето и животот на работниците. –Обемот и карактерот на заштитните мерки зависат од специфичните услови во кои се одвива работата. Техничките карактеристики на современата опрема за заштита на работа се такви што придонесуваат за олеснување на работата, но во случај на неправилна употреба, дефект или експлозија, можат истовремено да го загорзат животот на десетици и стотици работници. Обемот и интензитетот на потенцијалните опасности на работа расте и поради ракување со разни отровни, запални и експлозивни материјали.

Несреќите на работа и професионалните заболувања повлекуваат големи економски загуби во стопанската организација и други негативни последици од социјална и општествена природа, како од гледиштето на поединецот, така и од гледиштето на целото стопанство и општествената заедница.

ЗАШТИТЕН ЖИГ – знак со кој производителот ја обележува својата стока за да се разликува во прометот од стоките од ист вид на другите производители. Жигот е

Економско-финансиски лексикон

заштитен со определени правни прописи. Заштитниот жиг служи и како реклама во прометот.

ЗАШТИТНА КЛАУЗУЛА – (лат. . clausula – одредба, точка), одредба во договор меѓу странките во должничко–доверителните односи, според која висината на паричната обврска се менува во директен сразмер со цената на некоја стока, курсот на некоја валута или со движењето на одреден индекс на цени. Согласно со тоа, се разликуваат: стоковна, валутна, индексно–ценовна и златна заштитна клаузула .

ЗАШТИТНИ СРЕДСТВА – тоа се средства коишто се користат за разни облици на заштита. **1.** Во земјоделството: пестицидите служат за заштита на земјоделските култури од штетници. **2.** Заштитни средства на работа: тоа се технички средства за заштита на работниците на работа; средства за санитарна заштита на работа; средства за заштита против незгоди и др.

ЗБИРНА ШПЕДИЦИЈА - групна шпедиција постои кога шпедитерот истовремено (во исто превозно средство, со иста превозна исправа) испраќа и доставува стока што им припаѓа на разни негови комитенти. Во овој случај шпедитерот со транспортното претпријатие склучува еден единствен договор за превоз и

Економско-финансиски лексикон

тоа, по правило, во сопствено име и за сопствена сметка, а потоа му дава на превозникот посебни налози за предавање на стоката на определени примачи.

ЗГОЛЕМУВАЊЕ НА КАПИТАЛНАТА ОПРЕМА – израз којшто се употребува во економската литература со значење: зголемување на сразмерот меѓу техничката опрема на претпријатието (гранката, националното стопанство) и применетиот труд, односно зголемување на односот меѓу средствата на трудот (основните средства, основниот капитал или фиксниот капитал) и ангажираната работна сила како одраз на техничко–технолошкиот развој. Претставува друго име за пораст на органскиот состав на капиталот .

ЗДЕЛКА – (српхрв. посао, уговор; рус. сделка, договор; англ. transaction, business), деловна (трговска, финансиска) трансакција со која се обезбедува определен економски ефект; склучен договор за купопродажба или за изведување некоја работа врз основа на договорена цена.

ЗДРУЖЕН ТРУД – (српхрв. удружени рад), израз што во поранешна СФРЈ доби официјалност со Уставот од 1974 г. и Законот за здружен труд од 1976 г. , каде што се дефинира како самоуправен систем и

Економско-финансиски лексикон

договорна економија, систем на општествено производствени односи според кои работните луѓе го здружуваат својот труд во основни, работни и сложени организации на здружен труд и така здружени произведуваат и управуваат преку работнички совети со средствата за производство во општествена сопственост. Оваа стопанска организациона форма беше подложена на критика со укажување дека претставува идеализирана и неефикасна форма и дека изразот „здружен труд” нема научна основа. Со уставните амандмани од 1988 г. и со измените што настанаа во стопанскиот систем, особено со осамостојувањето на Република Македонија во 1991 г. и донесувањето на новиот Устав се инаугурираа пазарни односи (место системот на „договорна економија”), а претпријатието стана основен стопански, т. е. пазарен субјект (место ОЗТ – организација на здружен труд) и со тоа се напушти терминот „здружен труд”.

ЗЕЛЕНА ПОШТА -Зелена пошта (анг. green mail) претставува ситуација во која потенцијални непријателски превземачи на претпријатие кои имаат купено голем пакет на акции одустануваат од вистинско преземање и тој пакет од акции го продаваат назад на управата на целното претпријатие по висока, зеленашка цена.

ЗЕТА АНАЛИЗА - (анг. ZETA analysis)

Економско-финансиски лексикон

претставува модел на оценување на кредитната способност, бонитетот, на заемопримателот. Овој модел го имаат развиено во 70-тите години од 20 век Altman, Haldeman и Narayana за процена на ризикот банкрот на индустриски претпријатија.

ЗЕТА анализакомбинира класични мерки на успешност во работењето, соодносна анализа на билансот на состојба и билансот на успех, со дискриминаторска анализа, метод на мултиваријантна статистика. Овој модел вклучува како објаснувачки варијабли показатели соодносна анализа, на приемир, профитабилност, стабилност на приходи, ликвидност, способност во сервисирање на долгот.

Моделот се определува со анализа на историски податоци на две групи избрани претпријатија, тие кои банкротирале и тие кои успешно работат. Анализата определува дискриминаторска функција во која се сместуваат вредностите на избраните соодносни претпријатија чија кредитна способност е потребно да се проценува. Со замена на односот се пресметува показателот (ZETA score) кој укажува на тоа дали има анализираното претпријатие сличност со групата банкротирани претпријатија. Зета анализата се применува во банкарската практика и се покажа поуспешна во предвидување на банкрот од класичната

Економско-финансиски лексикон

соодносна

анализа.

ЗЕМЈА – (српхрв. земља; рус. земля; лат. terra, англ. land, фр. terre; итал. terra; гер. Land) како природа претставува општ предмет на трудот и тоа во двојна смисла: **1.** таа служи како подлога за изведување на секој процес на производство (т. е. процесот на производство се инсталира на некоја Земјина површина); **2.** служи како предмет на трудот во потесна смисла, таа се обработува (во земјоделството, шумарството, рударството, изградба на патишта, канали и др.) за да се добие некој производ. Во поширока смисла земјата е и средство на трудот. Во земјоделството, шумарството и сл. природните својства на земјата влијаат врз развојните процеси на производството.

Земјата претставува природно богатство (за разлика од општественото богатство). Тука спаѓаат: земјата воопшто и посебно нејзиниот педолошки состав (плодноста на земјата), минералниот состав, климатските услови, шумите, водите итн.

Земјата е природно добро. Меѓутоа, како природен услов за производство на извесен број стопански гранки (земјоделството, шумарството, рударството, ловството, рибарството, градежништвото и др.) таа е неопходна.

Бидејќи Земјината површина е ограничена (за разлика од воздухот, сончевите зраци), се

Економско-финансиски лексикон

воспоставува приватна сопственост над земјата. Земјината сопственост претставува монопол на дел од земјината кора, чијашто сопственост добива економска реализација во облик на земјишна рента .

Во еден дел од економската мисла, во класификацијата на факторите за производство, земјата се зема за еден од трите основни фактори за производство (според овој теоретски правец: заедно со трудот и капиталот). Поимот земја опфаќа: земјата што се употребува за земјоделска и индустриска цел и природните ресурси што се наоѓаат над или под Земјината кора.

ЗЕМЈАРИНА – назив за данок на приход од земја.

ЗЕМЈИШНИ КНИГИ – јавни регистри како јавни исправи во кои се запишуваат правата за недвижен имот и прометот со недвижниот имот. Со нив се обезбедува правна сигурност на сопственоста на недвижниот имот.

ЗЕМЈОДЕЛСКА ЗАДРУГА – економска организација на индивидуални земјоделски производители здружени врз заеднички економски интерес, чијашто цел е заеднички да се занимаваат со земјоделско производство и други дејности сврзани со тоа производство. Тие се јавуваат во различни форми и се основаат со различни цели. Задружното

Економско-финансиски лексикон

производство претставува форма на поопштествување на земјата и трудот на индивидуалните производители и организациона форма за унапредување на земјоделското производство.

ЗЕМЈОДЕЛСКО ИНДУСТРИСКИ КОМБИНАТ – (лат. *cotbinare* – спојува, поврзува, соединува), крупни земјоделски организации што обединуваат низа единици и фази од примарното производство и преработка и обично прометот. За економските карактеристики на земјоделско–индустрискиот комбинат види Комбинат.

ЗЕМЈОДЕЛСКО СТОПАНСТВО – производствена единица во земјоделството што економски и организационо претставува една целина. Земјоделското стопанство може да биде индивидуално, т. е. фамилијарно стопанство, фарма, задруга, економија, земјоделско претпријатие и сл.

ЗЕМЈОДЕЛСТВО – (српхрв. пољопривреда; рус. сельское хозяйство, земледелие; лат. *agriculture*; анг. *agriculture*; фр. *agriculture*; итал. *agricoltura*; гер. *Landbau*), стопанска дејност, односно област, во која со обработка и користење на земјата се произведуваат производи од растително и животинско потекло. Земјоделството обезбедува храна за населението и суровини за низа индустриски

Економско-финансиски лексикон

гранки. Се дели на повеќе гранки: полјоделство (производство на жито, крми и индустриски култури), овоштарство, лозарство, сточарство, рибарство.

Земјоделството е најстара стопанска дејност. Настана во варварството (во првобитната заедница), а на вториот степен од неговиот развој се осамостојува во посебна стопанска област, со што се обележува првата голема општествена поделба на трудот .

Земјоделството се карактеризира со специфичности што се од историско, техничко–технолошко, економско и социолошко значење. Во многу земји, особено во неразвиените, со оваа дејност се занимава голем дел од населението, дури во некои и мнозинството. Со оглед на тоа дека земјоделството создава храна, неговата развиеност или неразвиеност влијае врз снабденоста и животниот стандард на населението на една заедница. Затоа земјоделството претставува посебна грижа на современите општества.

Можат да се прават разни поделби на земјоделството. Со оглед на техничко–технолошкиот развој: на развиено и неразвиено, на екстензивно и интензивно ; на натурално и стоковно, односно пазарно итн.

ЗЛАТЕН СТАНДАРД (златна валута, златно важење) – (анг. standard – мера, образец), означува златна валута или златно важење,

Економско-финансиски лексикон

систем на монометализам (спротивно од биметализмот). Златниот стандард мина низ неколку фази, од кои три се за одбележување: систем со златни пари во оптек (неограничено ковање и циркулација на златни пари што претставуваат законско средство на плаќање); така, во оптек се само златни пари, со дополненије на банкноти, што се стопроцентно конвертибилни за злато.

стандард на нековано злато (злато во прачки, односно gold bullion standard); за овој систем е карактеристично што парите веќе не се коваат од злато, а златното покритее се чува во нековано злато; златно-девизен стандард (gold exchange standard), каде што покрај златото како покритее на парите служат и странските пари или девизи конвертибилни за злато; но банката конвертира домашни пари за девизи место за злато; настанува ситуација кога банкнотата сè повеќе добива карактеристики на книжни пари, т. е. пари со присилен курс.

Општо земено, златниот стандард се губи во времето на Првата светска војна, поради прекинување (суспендирање) на конвертибилноста. Големата светска економска криза наполно го урна системот на златен стандард.

ЗЛАТНА КЛАУЗУЛА НА ЗАЕМ – (лат. clausula – одредба, точка), клаузула во договор за заем, којашто порано се

Економско-финансиски лексикон

применувала, со која заемопримачот му гарантира на заемодавецот дека ќе му го врати позајмениот износ во иста реална вредност што се проценува во злато. Златната клаузула гарантираше сигурност на заемодавецот дека од тој договорен однос нема да претрпи штета. Денес, во услови на висока стапка на инфлација, во многу земји заемодавецот се обезбедува така што предвидува, ако се работи за странски заем, односно за позајмени странски средства на плаќање, куповната сила на износот на тој заем да се утврди во некоја друга валута, а ако се тоа внатрешни заеми, куповната сила на парите да се утврдува според цената на некои производи, или при враќање на заемот да се води сметка да не дојде до обезвредување на куповната моќ на парите.

ЗЛАТНИК – израз за златни пари што во свое време биле во промет (во својство на разменско средство), познати под имињата: дукат, наполеон, алтан.

ЗЛАТНИ РЕЗЕРВИ – (фр. *réserve* – одвојување, оставање настрана, заштеда; од лат. *reservare* – остава, зачувува), определено количество злато што одделни земји, во вид на монетарно злато, го чуваат во трезорите на емисионите банки. Златните резерви се користат во вонредни услови за меѓународни плаќања.

Економско-финансиски лексикон

ЗЛАТНО ПОКРИТИЕ – определено количество злато што служи како основа за издавање книжни пари, а се наоѓа во трезорите на емисионите банки. Државата и го одредува на емисионата банка односот на златото што служи како покритие и количеството книжни пари што се пушта во оптек. Во почетокот од банката е барано 100% покритие, но веќе кон крајот на 19 век се сведува на 40%, 30%, и помалку. Денес книжните пари немаат златно покритие.

ЗЛАТО – (лат. *aureum*, фр. *or*, англ. *gold*, гер. *Gold*, рус. *золото*), благороден метал, порано употребуван како паричен (монетарен) стандард.

ЗОИЛ „МАКЕДОНИЈА”, а. д. Скопје – (Завод за осигурување имоти и лица „Македонија”), прва организација за осигурување во Македонија, основана по ослободувањето, со државен акт во март 1945 г., под името Државен завод за осигурување и реосигурување (ДОЗ). Во прво време Дирекција за Македонија, во составот на ДОЗ на Федеративна Народна Република Југославија. Бележи динамичен развој. Управувањето, раководењето и осигурувањето го сообразува со општествено-економските и политичките промени.

Економско-финансиски лексикон

Улогата на Заводот е голема во развојот на осигурувањето во Македонија. Тој претставува придружен фактор на стопанскиот развој. Во својот повеќедецениски растеж мина низ неколку поважни фази и преобразби. По 1968 г. Заводот својата дејност ја сообразува со пазарните услови и економските начела на осигурувањето. Ја проширува дејноста со нови групи и видови осигурувања и воведува нови видови ризици. На 21. 11. 1990 г. ЗОИЛ „Македонија” се трансформира во акционерско друштво.

Со осамостојувањето на Македонија во 1991 г. се воспостави нов општествено економски и политички систем, заснован врз пазарно стопанство, приватна иницијатива и плуралистички односи, со кои начела се сообрази и ЗОИЛ „Македонија” функционира како Акционерско друштво за осигурување и реосигурување „Македонија”.

ЗОНА – (грч. zone – појас, предел, подрачје), 1. појас, предел, подрачје, област, регион; 2. едно подрачје или област со посебни стопански или други карактеристики или служи за посебна употреба. (На пр. индустриска зона, слободна царинска зона итн.).

И

ИБОР КАМАТНА СТАПКА – (скратеница од англ. inter bank offered rate – IBOR), каматна (интересна) стапка што ја применуваат банките од особен ранг на меѓубанкарските депозити . Од гледиштето на центарот на кого што се однесуваат каматните стапки се јавуваат како Libor, за центарот Лондон, Sibor за Сингапур, Pibor за Париз, Fibor за Франкфурт.

ИДА –IDA (англ. the International Development Agency), меѓународна агенција за развој, која се наоѓа во рамките на Меѓународната банка за обнова и развој .

ИДЕАЛ – (грч. eidos – слика, облик, претстава), образец, цел, имагинација, водечка мисла; она што е најсовршено највозвишено; замислување на некој предмет, својство, личност, општествена состојба итн.

Економско-финансиски лексикон

во совршен лик, за да послужи тој лик како образец, модел, во кој ќе се огледува, и цел кон која ќе се стреми да се оствари (на разни полиња од општествената активност).

ИДЕАЛЕН – (грч. *idia* – мисла, замисла), **1.** совршен, примерен, прекрасен, возвишен; **2.** замислен; што е врзан за некоја идеја; што е производ на мислењето, интелектуален; **3.** идеален дел на некоја сопственост; неделив дел, оној што во правна смисла не може (физички) да се дели (на пример семејна кука, земјиште, и сл.).

ИДЕАЛИЗАМ – (грч. *idea* – мисла, поим), филозофски правец и поглед на светот, според кој мислењето е примарно, а материјалното битие секундарно, дека мислењето, т. е. духот, идејата, го одредува материјалното битие и претставува примарен фактор на општественото движење и развој. Постојат две основни форми на идеализмот: објективен и субјективен. Обратно од идеализмот, материјалистичкиот филозофски правец и поглед на светот поаѓа од тоа дека материјалното битие е примарно, а мислењето (т. е. духот, идејата) секундарно и оти материјалното битие го одредува мислењето.

ИДЕЕН ПРОЕКТ – (грч. *idea* – мисла, замисла; лат. *proiectio* – испружување, *proicio* – става напред, фрла напред, се испружува),

Економско-финансиски лексикон

техничка разработка на основните елементи на замислено решение на еден објект (фабрика, пат итн.); ја поврзува градежната и производно-техничката страна на инвестициониот објект, ја изнесува основната концепција на техничките решенија на изградбата и дава основни елементи за пресметување на приближната вредност на инвестициониот објект; посебно содржи карактеристични црти и пресеци на објектот, детален технички опис на сите делови на објектот и на технолошкиот процес со груби пресметки на изградбата. Конечната разработка се врши со главниот проект.

ИДЕЈНА СКИЦА – (грч. idea – мисла, замисла; итал. schizzo – нацрт, скица; гер. Skizze; од грч. schedios – приближен). 1. груб нацрт на основните елементи на замислено решение при проектирање некој техничко-технолошки и економски потфат; со прифаќањето на идејната скица, се преоѓа на детална изработка на проектот; 2. графичко решение на основните елементи на обликувањето на некој производ, книга, информативно-пропагандни средства итн.

ИДЕОЛОГИЈА – (грч. idea – мисла + logos – наука; српхрв. идеологија; рус. идеология; анг. ideology; фр. idéologie; итал. ideologia; гер. Ideologie), под овој израз се подразбира општествената свест, како целокупна духовна

Економско-финансиски лексикон

(т. е. идејна) надградба што ги опфаќа сите облици на духовната дејност: религијата, филозофијата, моралот, уметноста, политиката, правото, науката.

Идеологијата е социјално обусловена. Таа ги одразува специфичните социјални или групни интереси.

Во литературата се сретнува и потесно сфаќање на идеологијата, како искривено изразување на реалноста поради нејзиниот социјален карактер, како отуѓена свест, како на пример фетишизираниот облик на сфаќањето на стоката.

ИДЕОЛОШКА НАДГРАДБА – (грч. idea – мисла; eidos = облик, слика, претстава), со овој поим се означуваат сите области и страни од општествениот живот, коишто се издигаат над економската основа (база) и коишто од неа пред сè се обусловени и определени. Надградбата обично се дели на правно–политичка и идеолошка. Идеолошката надградба ја сочинуваат облиците на општествената свест: филозофијата, моралот, религијата, уметноста, науката и др.

Облиците на општествената свест, како елементи на идеолошката надградба на општеството, се издвоија во посебни, релативно самостојни, облици на свесната општествена дејност благодарение во прв ред на општествената поделба на трудот на умствен (интелектуален) и физички. Врз

Економско-финансиски лексикон

основа на тоа што се образуваа посебни општествени групи што почнаа да се занимаваат претежно или исклучиво со „производство” на идеи (а не и со производство на материјални добра) во филозофијата, науката, политиката, уметноста, моралот и религијата, создадена е општествената можност за формирање релативно независни духовни производи (творби), како што се: научните и филозофските теории, уметничките дела, политичките или религиозните доктрини.

ИДЕНТИФИКАЦИЈА – (лат identificatio, од idem – ист), 1. поистоветување, востановување на истоветност, еднаквост; утврдување нечиј идентитет; препознавање; 2. утврдување на својствата на некој предмет, појава или процес, врз основа на кои тој предмет, појава или процес може да се препознае, утврди, да се класифицира, да се подведе под некои познати шеми на објаснување, да се вклучи во постојниот систем на знаења. Идентификацијата се врши според некое својство.

ИЗВОД – 1. во банкарството: писмен извештај за состојбата на тековната сметка или жиро–сметката што се води во банката; изводите се составуваат (во зависност од практиката на банката) за секоја сметка: дневно, неделно, на 15 дена, месечно и сл. ; 2.

Економско-финансиски лексикон

во математиката: изводите **се** гранична вредност на функцијата; **3.** секој скратен преглед на содржината на некој текст.

ИЗВОЗ НА КАПИТАЛ – (лат. caput – глава, capitalis – главен), претставува вложување капитал во странство (надвор од сопствената земја, во други земји). Извозот на капитал од економски побуди се врши во инвестициона форма, со вложување капитал во некое претпријатие во странство (со што се станува сопственик или сосопственик и се добива профит) и во кредитна форма, при што се добива интерес.

Постои разлика меѓу извозот на стоки и извозот на капитал. Мотивот за извозот на стоки е нивната продажба, а со тоа и реализација на профитот. Мотивот за извоз на капитал е постигање повисок степен на оплодување на капиталот, што значи остварување повисока профитна стапка или интересна стапка во споредба со пласирањето на капиталот во сопствената земја.

ИЗВОЗНА ПРЕМИЈА – (лат. praemium – награда), одредена сума пари што им се дава на извозниците за извоз на некоја стока или за извоз во некоја земја, како финансиска мерка за стимулирање на извозот, особено од оние земји што имаат дефицитарен платен биланс.

Економско-финансиски лексикон

ИЗВОЗНИ ИНСТРУМЕНТИ – (лат. instrumentum – направа, орудие, средство), трговски, финансиски, кредитни, царински и даночни мерки со кои се регулира извозот од една земја. Според своето дејство тие можат да бидат стимулативни (извозни премии, извозни кредити, извозни субвенции) и дестимулативни (извозни дозволи, ограничување или забрана на извозот на одредени стоки). По начинот на примена, тие се:

директни извозни инструменти (извозни премии, извозни кредити, извозни субвенции);

индиректни извозни инструменти (условување на увозот со извоз).

ИЗВОРИ ЗА ФОРМИРАЊЕ НА ИНВЕСТИЦИИТЕ – (лат. formo – образува, прави; лат. investitio – вложување), во економската литература и практика се разликуваат две групи извори за формирање на инвестициите во една земја: основни и дополнителни извори.

Во основни извори за формирање на средствата за инвестиции спаѓаат: акумулацијата и амортизацијата.

Во дополнителни извори за формирање на инвестициите влегуваат:

странски средства (увезена акумулација) и тоа во вид на странски кредити, помош, дотации и сл. ; странски средства во вид на заеднички

Економско-финансиски лексикон

вложувања и директни самостојни вложувања на странски лица, односно фирми; домашни средства, и тоа: орочените штедни влогови на населението, средствата на банките, заедниците за осигурување и др. ; во наши услови тука доаѓаат и средствата на Фондот за финансирање на развојот на стопански недоволно развиените подрачја.

ИЗВОРИ ЗА ФИНАНСИРАЊЕ НА ПРОШИРЕНАТА РЕПРОДУКЦИЈА – (фр. financer – дава пари, плаќа; лат. reproductio – повторно производство), извори за обезбедување парични средства за изведување на проширената репродукција на стопанските организации. Постојат неколку по квалитет различни можни извори за финансирање на проширената репродукција на стопанските организации, т. е. претпријатијата:

Основен извор е сопствената акумулација , т. е. штедењето на претпријатието што претставува издвојување на дел од добивката (профитот). На тој начин проширената репродукција се врши со самофинансирање или автофинансирање .

Втор по важност извор е здружување на акумулацијата на два или повеќе стопански субјекти, што претставува самофинансирање во поширока смисла на зборот.

Тоа се два автохтони и најквалитетни извори за финансирање на проширената

Економско-финансиски лексикон

репродукција, бидејќи се врши со сопствени парични средства.

Еден од изворите е кредитот што потекнува од штедењето на населението што домашните банки им го позајмуваат на стопанските организации и претставува значаен надворешен извор за финансирање на проширената репродукција; има карактер на покриен кредит, па, во основа, не е инфлаторен.

Втор надворешен извор е кредитот што домашните банки им го позајмуваат на стопанските организации, а потекнува од депозитот на средства на стопанските организации по основ на издвоена, а уште неинвестирана амортизација и акумулација; има карактер на покриен кредит и, во основа, не е инфлаторен.

Трет надворешен извор е домашниот банкарски кредит, таканаречен „непокриен” кредит што не потекнува ни од штедењето на населението, ни од депозитот на стопанските организации, туку настанува како резултат на одредени банкарски трансакции (примарната емисија, како дополнителна парична маса и др.). Овој вид кредит често има инфлаторен карактер, пред сè ако неговиот обем го надминува растот на реалниот општествен производ (под услов на непроменета брзина на паричниот оптек).

Странските кредити (странската акумулација и штедење) што ги земаат домашните

Економско-финансиски лексикон

стопански организации се надворешен извор. Тие треба да служат за наменска употреба, пред сè, или исклучиво, за финансирање на развојот на производството, а не за потрошувачката, и тоа на она производство каде што постојат соодветни компаративни предности, па сходно со тоа и за извоз.

Со директни вложувања странски капитал во разни форми, најлесно би се обезбедувала посовремена технологија, посовршена организација и поголем пласман на странските пазари.

Важен извор претставува насочување на штедењето на населението директно во производствените организации во форма на хартии од вредност (акции, обврзници), со што би се зголемувале средствата за проширена репродукција, а би се намалила непроизводната потрошувачка, односно би се влијаело врз урамнотежувањето меѓу понудата и побарувачката.

Посебен важен извор за финансирање на вкупната општествена репродукција е штедењето на населението кое се вложува во областа на малото стопанство, во личната или задружната сопственост, што има значење за нивото на стопанската активност, за асортиманот и квалитетот на производите и услугите и за поголема вработеност.

ИЗДАТОЦИ – (српхрв. издаци; рус. расход, трата; англ. expense, expenditure, outlay,

Економско-финансиски лексикон

disbursement; фр. dépense, frais; итал. spesa, dispendio; гер. Ausgabe, Spesen, Unkosten), претставуваат одлив на парични средства, односно исплата на стопанскиот субјект по разни основи. Според својата природа издатоците можат да се групираат во две основни групи: издатоци што се сврзани со изведувањето на репродукцијата и тие претставуваат трошоци (издатоци, односно трошоци сврзани со набавка на материјали и купени готови делови; издатоци за исплата на личните доходи /платите/; за исплата на туѓи услуги итн.); издатоци што се однесуваат на обврските на стопанскиот субјект и не влегуваат во трошоци (издатоци за измирување на обврските кон општествената заедница – даноци, придонеси; издатоци сврзани со измирувањето на обврските по основ на кредитни односи – камати, анuitети; должничко–доверителни и други деловни односи итн.). Според тоа, издатоците се поширок поим од трошоците. Трошоците претставуваат вложување заради производство, па се пренесуваат врз производот и се враќаат со реализацијата на производот. Наспроти тоа, другата група претставуваат неповратни издатоци.

ИЗДРЖУВАНО НАСЕЛЕНИЕ – во овој дел од населението спаѓаат лица што немаат сопствени средства за живот, а ги издржува друго лице (родител, роднина или други

Економско-финансиски лексикон

физички или правни лица). Тоа се деца, ученици, студенти, домаќинки, лица неспособни за работа и др.

ИЗИ МАРКЕТ – (анг. easy – лесен, смирен; market – пазар; easy market), берзански израз што означува пазарна положба кога понудата на некои хартии од вредност е голема, а има мал број купувачи, па поради тоа цените се ниски.

ИЗЛОГ – (српхрв. излог; рус. витрина; анг. shopwindow; фр. vitrine, devanture; итал. vetrina; гер. Schaufenster, Aus-lage), со стакло заграден простор (во облик на прозорец) во трговска продавница, свртен кон уличната страна, во кој се изложуваат примероци од стоките за продажба. Целта на изложувањето на стоките во излог е да се привлече вниманието на минувачите и кај нив да побуди желба за купување стока во таа продавница. Преку излогот продавачите ги известуваат потрошувачите за своите стоки, асортиманот, квалитетот, цените итн. Излогот е важен и за купувачите, бидејќи преку него побргу ја пронаоѓаат стоката што одговара на нивните потреби и вкус. Со вкусно аранжирање, обмислено со светлосни и колористични ефекти, со употреба на сите средства на модерна реклама, излозите имаат големо значење во трговската пропаганда.

Економско-финансиски лексикон

ИЗЛОЖБА – (лат. expositio; англ. exhibition; фр. exposition; итал. esposizione, mostra; гер. Ausstellung; рус. выставка), јавна приредба на која се изложуваат некои предмети (експонати) заради запознавање на јавноста (стопанственици, потрошувачи и др.) со производните постигања или со нови типови и видови производи од една или од повеќе стопански гранки. Изложбите овозможуваат контакт меѓу производството и потрошувачката со што донекаде ја регулираат понудата и побарувачката, го свртуваат вниманието на потрошувачите за изложените производи и така побудуваат внимание за купување. Се одржуваат во изложбени салони, во павилјони и други погодни простории. Стопанските изложби предимно служат за запознавање, проучување и репрезентација, а не за непосреден промет (како што е случај со саемите) и не мораат периодично да се одржуваат.

ИЗОЛАЦИЈА – (лат. isolatio – издвојување, одвојување), означува затвореност, самозадоволство на една нација, земја, стопанство, општествена група, организација и сл. Се употребува и во пропагандна намена да се оправда самиот факт на издвоеност (изолација) на некоја земја не само од политички и економски договори и соработка, туку и од секаков однос и комуницирање со светот воопшто.

ИЗРАБОТКА НА ПРОИЗВОДИ ИЛИ ДЕЛОВИ ПО КУЌИ (ДОМАЌИНСТВА) –

(анг. Cottage industry), производствена организација на некои претпријатија да се произведуваат производи или делови надвор од претпријатијата, од лица во нивните домови или во рамките на нивните домаќинства, место во производствените објекти на претпријатијата, со сопствена опрема и редовно вработени работници.

Обично плаќањето се врши по парче, според утврдените стандарди. Овој метод на производство овозможува поекономично производство поради тоа што не се инвестира во соодветен простор и опрема, сходно со тоа се снижуваат фиксните трошоци, а освен тоа и разни давачки за работна сила и др.

ИЛЕГАЛЕН – (лат. *illegalis* од *in* – не + *lex*, *legis* – закон), незаконит, противзаконит; таен, скриен. Илегална стопанска дејност, значи незаконска, забранета стопанска дејност поради некои причини (на пример од општествено гледиште предизвикува штетни пошироки општествени последици).

ИЛУСТРАЦИЈА – (лат. *illustratio* – очигледност, објаснување, појаснување), 1. објаснување или толкување на текст со слики или цртежи за да стане поразбирлив, поубедлив и попривлечен за читателот, форма

Економско-финансиски лексикон

што се применува и во стопанската пропаганда; **2.** со примери или на друг погоден начин поткрепено или образложено некое излагање, тврдење или заземен став; **3.** назив на списание или весник во кои содржината се искажува со слики, на визуелен начин.

ИМАГИНАРНА ЦЕНА – (лат. *imaginatio* – вообразување, *imaginarius* – вообразен, замислен, нестварен), тоа е таква цена којашто не значи паричен израз на вредноста на стоката, туку се формира од изведени односи на вредноста, па затоа не е вистинска цена. Таков е случајот со интересот како цена на капиталот (бидејќи интересот не е вистински израз на вредноста на капиталот) и цената на земјата (бидејќи земјата како природно добро нема вредност, а цената на земјата се изведува од висината на рентата и интересната стапка). Токму затоа тие се имагинарни цени.

ИМАГИНАЦИЈА – (лат. *imaginatio* – замислување, вообразување), **1.** вообразување, замислување, фантазија; **2.** умствена моќ на обликување слики, претстави за нешта, нивни својства, односи меѓу нив, коишто не постојат или во реалноста порано не биле забележани, сфатени; **3.** творечка способност; творечка способност на умот; способност да се судри и да дејствува во совладување, решавање на

Економско-финансиски лексикон

некој проблем; способност за креирање нови идеи, нови сфаќања, за изнаоѓање нови решенија, нов пристап во деловниот или кој и да било друг процес.

ИМИГРАЦИЈА – (лат. immigrare – се доселува, immigratio), вселување, доселување странци во некоја земја на постојан или на подолг престој. До имиграција доаѓа најчесто заради економски или политички причини.

ИМИТАЦИЈА – (лат. imitatio – угледување на нешто, подражавање), **1.** обликување, подражавање според некој образец; угледување на нешто или некого; **2.** копија, копирање; сурогат; **3.** вештачки производ, направен според некој друг, што се смета за оригинален, како, на пример скајот (т. е. вештачката кожа) ја имитира кожата, вештачкото цвеќе – природното цвеќе, вештачкиот мермер – природниот мермер, синтетичкото крзно – природното крзно итн. Производот на имитација врши улога на супститут на оригиналниот, поскапиот, па според тоа е конкурент.

ИМОБИЛИЈА – (лат. immobilis – неподвижен, immobilitas – недвижност), недвижности, недвижен имот.

ИМОТ – (српхрв. имовина, имање; рус. имущество; анг. property; фр. propriété; шпан.

Економско-финансиски лексикон

propiedad; итап. proprieta, possesso; гер. Eigentum), 1. Во широка смисла означува: сè она што некој го поседува, што го наследил или сам го создал и во едно определено време е негово, а тоа може да биде движно и недвижно (на пример пари, стопански објекти, земја, добиток, жито, кука, покуќнина и др.). Синоним: богатство , сопственост ; 2. сиот недвижен и движен имот и права, сите побарувања и обврски што едно физичко или правно лице ги има или должи; сè она што е прикажано на сметките во книговодството, во актива или пасива. Чист или нето имот се добива кога од имотот ќе се одбијат сите обврски. Поимот имот е важен во стопанските и правните односи и кај данокот (за определување на данокот).

ИМОТНО–ПРАВНИ ОДНОСИ – односите што произлегуваат од правата и обврските поврзани со економски добра.

ИМПЕРИЈА – (лат. imperium – царство, власт, моќ, држава), назив за голема монархиска држава, царство; назив за одделни колонијални држави, коишто покрај метрополата, опфаќаат и потчинети земји како колонии, доминиони, протекторати и др. (на пример Британска империја, Француска империја).

ИМПЕРИЈАЛИЗАМ – (лат. *impero* – заповеда, владее; *imperialis* – завојувачки, освојувачки), политика, практика или примена на сила и доминација од едни држави, преку директно територијално освојување, потчинување и воспоставување колонии или со примена на индиректна контрола врз политичкиот или економскиот живот на други народи од други земји; стремеж на некои држави преку разни методи да држат во политичка или економска потчинетост или зависност други народи.

На директен начин империјализмот се манифестира преку колонијализмот. Историски доаѓаат до израз три фази. **1.** Со откривањето на Америка (1492 г.) и изнаоѓањето прекуокеански патишта, некои западноевропски држави освојуваат цели предели на другите континенти (Америка, Азија, Африка) и воспоставуваат свои колонии (Англија, Шпанија, Франција и др.), ги запоседнуваат природните богатства во нив, заради економска и политичка хегемонија. Државната економска политика се засновува врз меркантилистичката доктрина. **2.** Со индустриската револуција империјализмот се интензивира. Ривалството меѓу индустриските земји се трансформира во борба за сировини и пазари во колониите. **3.** При крајот на 19 век и почетокот на 20 век, со настанувањето на монополите, колониите служат не само како пазари и извори на

Економско-финансиски лексикон

суровини, туку и за извоз на капитал. Освен тоа, колониите имаат воено стратегиско значење.

Колонијализмот својот врв го достигна пред Првата светска војна. Како резултат на антиколонијалното движење, по Втората светска војна се распадна колонијалниот систем.

ИМПЛИЦИТНИ ТРОШОЦИ – (лат. *implicatus* – сплеткан, заплеткан, *implicare* – заплеткува; англ. *implicit costs* – трошоци што се подразбираат), трошоци коишто од економско гледиште се подразбираат; тоа се трошоци надвор од трошоците што сметководството ги прикажува во деловните книги на претпријатието во пари. Од економско гледиште се опфаќаат сите трошоци, како оние што се прикажуваат во сметководството во пари, така и оние што не се прикажуваат, а се подразбираат. Така, вкупните или реалните трошоци се поголеми од сметководствените. На пример, сметководството на претпријатието не ги вклучува трошоците од штетата што настанува со загадување на околината. Меѓутоа, од економско гледиште тоа се трошоци за стопанството или општеството, кои се подразбираат и треба да се земат предвид во вкупните трошоци. Втор пример се трошоците во пари што се сврзани со студирањето на студентот (школарина,

Економско-финансиски лексикон

станарина, исхрана и др.) се еден дел од вкупните (вистинските) трошоци. Во вториот дел се подразбира и изгубената заработувачка што би ја добил студентот кога би работел. Така, вкупните реални трошоци ги опфаќаат двата дела. Во пресметувањето на стапките на приносот од разните степени на образование, во именителот на дробката се ставаат вкупните (т. е. реалните) трошоци.

Разликата меѓу паричните трошоци и вистинските економски трошоци во економската теорија се наречени уште опортунитетни трошоци (анг. opportunity costs).

ИМПОРТ – (лат. importare – увезува, анг. import – увоз), увоз на стоки од странство. Спротивно: експорт .

ИМПУЛС – (лат. impulsus – удар, поттикнување; анг. impul-sus – удар, поттик, побуда), поттик кон нешто, побуда, стремеж, движечка сила; поттик што предизвикува некое дејство (економско или кое било друго).

ИМФ – (анг. скратеница за In-ternational Monetary Fund – IMF) Меѓународен монетарен фонд.

ИНВЕНТАР – (лат. inventarium – попис, список), список на средствата со кои располага една стопанска и друга

Економско-финансиски лексикон

организација, изразени во количества и во вредност.

Жив инвентар – добитокот; мртов инвентар – различни орудија, машини, апарати, различни предмети.

Уште означува попис на предметите во книга, во која одделно се внесува состојбата на целокупната актива и пасива на една стопанска организација во одреден ден.

Инвентаризација (инвентура) – попис на целокупниот имот на некоја стопанска организација во одредени периоди, особено при примопредавање или ликвидација .

ИНВЕНЦИЈА – (лат. inventio – пронајдување, изум, пронаоѓачка дарба, англ. invention), пронајдување; творечка способност; способност за изнаоѓање нешто ново; пронаоѓачка дарба; пронајдок; способност да се пронајде, да се направи нешто ново и корисно како резултат на остроумно размислување и експериментирање; изнаоѓање нови технички средства, механизми, направи, постапки, економски решенија; постои тесна поврзаност меѓу инвенцијата со интелигенцијата и имагинацијата.

ИНВЕНТИВЕН – пронаоѓачки, творечки, креативен.

Економско-финансиски лексикон

ИНВЕНТОР – (лат. inventor – пронаоѓач), пронаоѓач, пронајдувач (на нешто ново), творец, креатор.

ИНВЕСТИТОР – (лат. investitio вложување), стопански субјект што врши инвестиционо вложување за негова сметка и во негово име, односно вложува средства за изградба на некој проект.

ИНВЕСТИЦИИ – (лат. investitio вложување, српхрв. инвестиције; рус. инвестиции; анг. investment; фр. investissement; итал. investimento; гер. Investition), израз што се употребува во поширока и во потесна смисла:

Вложување парични средства заради постигање определена корист, добивање доход (на пример купување хартии од вредност).

Вложување во основни и трајни обртни средства на стопанската организација. Инвестиционите вложувања ги сочинува паричната акумулација што е наменета за репродукција, од кој и да било извор на нејзиното финансирање, и расположливата амортизација, заради формирање основни и трајни обртни фондови, како активни производни фактори.

Инвестициите се еден од основните фактори на развојот на производните сили и стопанскиот развој.

Економско-финансиски лексикон

Според теоријата, инвестициите означуваат откажување од сегашната потрошувачка заради зголемување на производството и потрошувачката во иднина. Синоними: акумулација на капиталот и формирање капитал. Според теоријата, инвестициите можат да бидат во форма на опиплив, т. е. материјален (анг. tangible) капитал (згради, опрема и залихи) и неопипливи, нематеријални (анг. intangible) инвестиции (образование или „човечки капитал“, „човечки фактор“, истражување и развој, здравство и сл.).

Се разликуваат неколку поделби на инвестициите:

Бруто и нето инвестиции. Вкупните општествени инвестициони вложувања од националниот доход и фондовите за амортизација го сочинуваат бруто инвестициите. (Во основа амортизацијата служи за замена на потрошените основни средства). Кога од бруто инвестициите ќе се одбијат вложувањата од фондовите за амортизација, преостанатиот дел го сочинуваат нето инвестициите, што ја претставуваат општествената акумулација и служат за проширена репродукција на основните и обртните фондови.

Демографски инвестиции и економски инвестиции .

Стопански инвестиции што претставуваат вложувања во областа на стопанството и

Економско-финансиски лексикон

нестопански инвестиции што се однесуваат на вложувањата во нестопанските дејности. Со првите се врши зголемување на вкупниот општествен стопански потенцијал што претставува услов за пораст на националниот доход.

ИНВЕСТИЦИОНА ПОЛИТИКА – (инвестиции и грч. politikos – државен, општествен, јавен), економски и административни мерки и инструменти со кои општествената заедница, односно нејзините органи, ги насочуваат инвестиционите вложувања заради остварување економски, социјални и политички цели што се наметнуваат на одреден степен од развојот на општеството.

ИНВЕСТИЦИОНА ПОТРОШУВАЧКА – Дел од општествениот производ што се троши за замена на изабените основни средства (средства на трудот) и за проширување на основните и обртните средства (т. е. фондови) и изградба на објекти за таканаречениот општествен стандард. Инвестиционата потрошувачка се дели на стопанска и нестопанска. Уделот на инвестиционата потрошувачка во општествениот производ треба да биде во одредени граници. Ако се нарушат тие граници, настануваат проблеми. Потоа, нестопанската инвестициона потрошувачка треба да биде во одредена

Економско-финансиски лексикон

пропорција со стопанската инвестициона потрошувачка.

ИНВЕСТИЦИОНА ПРОГРАМА – (инвестиции и грч. programma qq pro – однапред + graphein – пишува, пропишува), елаборат за изградба на еден инвестиционен објект, со анализа за условите и оправданоста на неговата изградба.

ИНВЕСТИЦИОНЕН ЕЛАБОРАТ (инвестиции и лат. elaboratum) изработка, обработка во писмена форма.

ИНВЕСТИЦИОНЕН КРЕДИТ – кредит, односно заем што банката го дава за вложување (инвестирање) за одредени намени: стопански и нестопански. Кредитот за стопански инвестиции, инвеститорот го зема за вложување во основни и обртни средства.

ИНВЕСТИЦИОНИ СРЕДСТВА – сите материјални и парични средства што се вложуваат во основни и обртни средства во стопанските дејности. Паричните средства наменети за инвестиции се обезбедуваат од амортизационите фондови, акумулацијата, заштедите, заемите и помошта од странство. А материјалната страна на инвестиционите средства се формира од домашното производство и од увоз.

ИНВЕСТИЦИОНО ОДРЖУВАЊЕ – операции со кои се обезбедува одржувањето во исправна т. е. функционална состојба на основните средства (згради, постројки, машини и други видови средства на трудот) и се продолжува нивниот век. Во инвестиционо одржување влегуваат: средните и генералните ремонти.

Инвестиционото одржување се разликува од тековното одржување, модернизацијата реконструкцијата и адаптацијата .

ИНВОИС – (анг. invoice – потврда, сметка, фактура), потврда, сметка, фактура; писмен документ (потврда) за продадена стока или направена услуга, со назначено количество, цена и вкупен износ што треба да го плати или веќе го платил купувачот.

ИНДЕКСАЦИЈА (индексирање) – (лат. index – покажувач), според колективните договори, сообразување на наемнините, личните доходи, платите со индексот на промените на цените на мало на одреден број производи, коишто се сметаат за особено нужни за живот (таканаречена кошница на производи). Со други зборови, сообразување на доходите со индексот на инфлацијата .

Економско-финансиски лексикон

ИНДЕКСИ – (лат. index – покажувач), односи што покажуваат релативни варијации на една или повеќе временски серии.

ИНДЕКСНА КЛАУЗУЛА – (лат. index – покажувач; clausula – одредба, точка, член во договор или закон, услов што ограничува), вид заштитна клаузула што се внесува во договорите за паричните побарувања со цел да се заштити доверителот, односно продавачот, од паѓање на куповната моќ на домашните пари, односно од поскапување на материјалите и зголемување на наемнините. Таа клаузула е вообичаена особено при испорака на инвестициона опрема кај која рокот на испораката е подолг, потоа при изведувањето инвестициони работи и сл. Според оваа клаузула договорената цена се менува сразмерно со промените на индексот на цените од моментот на склучување до моментот на извршување на договорот.

ИНДЕКС НА ТРОШОЦИТЕ НА ЖИВОТОТ – (лат. index – покажувач), ги покажува релативните промени на цените на определен избор стоки и услуги што влегуваат во потрошувачката на едно (работничко, службеничко) семејство, односно на кои се троши редовниот буџет на едно (работничко, службеничко) семејство; се добива во односот на сумата на трошоци во тековниот период спрема сумата трошоци во базниот период.

Економско-финансиски лексикон

Освен за утврдување на нивото на овие трошоци, се употребува и за утврдување на движењето на реалните наемнини, односно лични доходи (т. е. плати).

ИНДЕКСНИ БРОЕВИ – број што во проценти покажува едноподруго промени на некоја економска појава; релативни броеви со кои се покажува односот меѓу две состојби на една појава во различни периоди. Со помош на такви броеви се врши споредување на некоја дадена појава во текот на одредено време, што овозможува да се утврди брзината и насоката на нејзиното движење. Ако низата (серијата) на промените се покажува секогаш во однос на претходниот период, тогаш се наречува верижен индекс; а ако сите подоцнежни промени на некоја појава се покажуваат секогаш во однос на ист период, тоа се наречува индекс со постојана основа, односно база. На овој начин се следат индексот на цените, индексот на трошоците на животот, индексот на физичкиот обем на производството, индексот на извозот и увозот итн.

Пресметувањето се врши на следниов начин: основата се зема како 100 и сите натамошни членови се множат со 100 и се делат со базата и така, во однос на земената база, се добива бројот што ја означува промената. Тоа е за индекс со постојана база. Кај верижниот индекс, претходниот член се зема за база, т. е.

Економско-финансиски лексикон

100, па во однос на него се покажува промената на следниот член.

ИНДЕТЕРМИНИЗАМ – (лат. in не и determinare – одредува, определува, indeterminatus – неодреден), филозофско учење според кое природните, психичките и општествените процеси се неопрделени (недетерминирани) и непредвидливи и дека постои апсолутна слобода на човечката волја во својата определба и активност; ја отфрла закономерноста и каузалноста во природата и општеството. Спротивно. детерминизам.

ИНДИВИДУА – (лат. individuus неделив, неразделив, individuum единец, единка, поединец), единка; личност; одделно суштество. Индивидуален – поединечен, личен, што се однесува на единката.

ИНДИВИДУАЛЕН ПРОИЗВОДИТЕЛ – израз што се употребува за одделните, самостојните приватни производители (земјоделци, занаетчи и др.).

ИНДИВИДУАЛИЗАМ – (лат. individuum – единец, единка, поединец), **1.** себичност; егоизам; **2.** доктрина којашто за врвен етички принцип го смета интересот на поединецот; **3.** концепција според која сите вредности, права и обврски извираат од индивидуата; **4.** теорија којашто се застапува за политичка и

Економско-финансиски лексикон

економска независност на поединецот, истакнувајќи ги индивидуалната иницијатива, акција и интереси за основни начела; 5. застапници во економската мисла коишто на прво место го ставаат индивидуалниот (поединечниот) интерес, т. е. интересот на човекот како поемец (секој се грижи за себе и ги остварува своите цели, не водејќи сметка за другите).

Индивидуализмот е идеологија на класичната политичка економија што ги застапуваше интересите на младата индустриска буржоазија.

Физиократите беа први коишто под влијание на француската рационалистичка филозофија на 18 век го истакнуваа личниот интерес на поединецот како еден од основните принципи на таканаречениот идеален природен поредок и тие ја истакнаа прочуената крилатица: *Laisses faire – Laisser passer*.

ИНДИВИДУАЛИСТ – (лат. *indi-viduum* – емец, емека, поемец), себичник; егoист; индивидуа којашто во своето однесување се грижи само за своите тесни лични интереси.

ИНДИВИДУАЛНА ПРОФИТНА СТАПКА (лат. *individuum* – емец, емека, поемец; фр. *profit* – добивка, корист, од лат. *profectus*), претставува однос меѓу остварениот профит и вложениот капитал (на едно претпријатие или поемец капиталист); покажува за колку

Економско-финансиски лексикон

проценти се оплодил капиталот. Спореди: просечна (општа) профитна стапка (што се однесува за сето национално стопанство).

ИНДИВИДУАЛНО РАБОТНО ВРЕМЕ– работното време што го троши поединецот производител да произведе единица стока или одредено количество некоја стока.

Бидејќи произведуваат во различни услови една иста стока (еден ист хомоген производ), индивидуалното работно време на разните производители е различно. Меѓутоа, стоките се разменуваат според општествено потребното работно време . За да опстанат во конкурентската борба, производителите се принудени да ја зголемуваат продуктивноста на трудот за да го сообразат своето индивидуално работно време со општествено потребното или да го снижат под него. На тој начин, под дејство на пазарот, т. е. на законот на вредноста , се развиваат производните сили и општествената продуктивност на трудот.

ИНДИКАТИВНО ПЛАНИРАЊЕ – (лат. *indicatio* – укажување, упатување, проценување, *indicator* – покажувач, патоказ), стопанско планирање во национални размери во индустриските земји, што претпоставува приватна сопственост на средствата за производство, што во рамките на една општа перспектива на развојот покрива ограничен број цели за кои се претпоставува дека со

Економско-финансиски лексикон

спонтаниот механизам на пазарот не би се оствариле; целите на планирањето се утврдени по сектори, а на приватните претпријатија им е оставена голема слобода на решавање и остварување профит; интервенцијата на државата се ограничува на давање општа деловна ориентација, којашто од национално гледиште се смета за пожелна; државата настојува со индиректни средства да ги придобие приватните претпријатија и организации своите индивидуални планови да ги сообразат со националниот план на развојот, што нема обврзен карактер; стопанскиот развој се планира во општи линии, а автоматскиот пазарен механизам и повремената интервенција на државата (владата) треба да овозможи да го поттикнува развојот на стопанството во пожелната насока. Реализацијата се постигнува преку развиен систем на индиректни економски мерки.

Индикативното планирање е инструмент за ориентација на стопанството и средство за насочување на значителен дел од инвестициите. Тоа е, повеќе или помалку, разработена постапка за координација на експанзијата на секторите, што му одговара на стопанството, во која самостојноста на претпријатијата се засновува врз приватна иницијатива .

Економско-финансиски лексикон

ИНДИРЕКТНИ ДАНОЦИ – (лат. indirectus – посреден, заобиколен; англ. indirect tax), тоа се посредни даноци што се наплатуваат во текот на трошењето на доходот, во прометот и потрошувачката на оданочуваните производи и услуги, со што се зголемува нивната цена .

Овие даноци се општи, бидејќи секој купувач на производи и услуги во прометот станува даночен обврзник. Даночните стапки се пропорционални и подеднакво ги оптоваруваат сите купувачи, независно од нивната економска сила. Индиректните даноци се голем извор на државните приходи. Спротивно: директни даноци .

Во современите фискални системи најчести форми на индиректни даноци се: данокот на промет и царините , потоа фискалните монополи и трошарините.

Всушност, сите даноци се групираат и делат на директни, т. е. непосредни и индиректни, т. е. посредни.

ИНДИРЕКТНИ ТРОШОЦИ – (лат. indirectus – посреден), според начинот на пресметување трошоците се делат на директни (т. е. непосредни или поединечни) и индиректни или посредни (коишто често се наречуваат општи или заеднички) трошоци.

Индиректните трошоци се наречени така зашто не можат непосредно да се разграничат и пресметаат во цената на чинењето на производот или услугата. Во индиректни

Економско-финансиски лексикон

трошоци влегуваат: амортизацијата и режијата, или заедничките трошоци (што се однесуваат на сето претпријатие, погон и сл.). Често во овие трошоци се ставаат и придонесите и членарините, како и каматите за обртните средства.

Суштинската разлика меѓу директните и индиректните трошоци се состои во тоа што директните трошоци уште при нивното настанување лесно можат да се пресметаат во цената на чинењето на производот или услугата. Меѓутоа, индиректните трошоци се заеднички трошоци на целото претпријатие, односно погон, па не можат непосредно да се распределат и да се врзат за производите при настанувањето на трошоците. Затоа тие се пресметуваат врз основа на некои критериуми или клучеви, т. е. на посреден (индиректен) начин (од каде и доаѓа нивното име). Спореди: директни трошоци.

ИНДИФЕРЕНТНОСТ – (лат. *indifferentia* – рамнодушност), 1. општо значење: рамнодушност, незаинтересираност, неодреденост; 2. израз од маргиналистичката теорија, односно субјективната теорија за вредноста, според која мерењето на субјективната корисност може да се искаже на ординарен начин, со утврдување скала на преференции. Кога ќе се анализира однесувањето на потрошувачот, ќе се знае која од две колекции производи тој

Економско-финансиски лексикон

преферира. За докажување е конструиран посебен инструментариум – крива, на индиферентноста. Смислата се состои во тоа да се докаже дека секој потрошувач има свој систем на преференции.

ИНДОКТРИНАЦИЈА – (лат. doctrina – учење, наука), настојување на една организирана сила (држава, црква, партија, организација) со сите можни средства за влијание, со помош на државни и други органи, преку училишта, печат, радио, телевизија и преку уметноста, книжевноста и науката, на сите граѓани да им наметне и да им всади определена теоретска концепција, односно доктрина, да им наметне и всади определени верувања и начини на однесување. Во современи услови поимот индоктринација се употребува во негативно значење.

ИНДОСАМЕНТ – (итал. indorso, indosso – на грбот), изјава од сопственикот на меница или чек напишана на грбот, со која своето право на наплата го пренесува на друго лице (индосатар).

ИНДОСИРАЊЕ – пренос на меница. Тоа е операција со која меницата се пренесува на друго лице, а самиот пренос се запишува на нејзиниот грб.

Економско-финансиски лексикон

ИНДОСАНТ – досегашниот доверител што правото на побарување од меницата или чекот му го пренесува на друго лице, т. е. на новиот доверител (индосатар), со изјава и потпис на грбот, на хартијата од вредност. Тоа е лицето што ја индосира хартијата од вредност.

Индосатар – новиот доверител кому со индосаментот досегашниот доверител (индосант) му го пренесува правото на побарување од некоја хартија од вредност.

ИНДУКЦИЈА – (лат. *inductio* – воведување), метод на логично расудување и заклучување што тргнува од набљудување и анализирање на одделни, т. е. посебни економски појави, процеси, фактори, па преку воопштување (генерализирање) се доаѓа до утврдување општи судови. Во научно–истражувачката дејност индукцијата се применува заедно со дедукцијата . Двата метода сочинуваат неразделна целина.

Индуцира – прави заклучоци тргнувајќи од поединечното кон општото, т. е. од конкретни факти до општи заклучоци, т. е. правила.

ИНДУСТРИЈА – (лат. *industrie* – дејност, работност, трудољубивост, англ. *industry*, фр. *industrie*, гер. *Industrie*, рус. *промышленность*), производна стопанска дејност (област) којашто преработува сировини со помош на машини и поделба на трудот и обично произведува сериски и масовно типизирани,

Економско-финансиски лексикон

стандардизирани производи. За индустриското производство се употребува и изразот фабричко производство. Физиократите први почнаа да ја разликуваат индустријата од земјоделството. Под индустрија тие подразбираа дејност што преработува земјоделски производи (суровини). Индустријата како посебна стопанска област се создава со појавата на индустриската револуција кон крајот на 18 и почетокот на 19 век, кога капиталистичката мануфактура, што се засноваше врз рачен труд, ја заменува машинското производство. Оттогаш индустријата брзо се развива и станува најважна стопанска дејност. Обично индустријата се дели на екстрактивна и преработувачка, на лесна и тешка, па се дели по гранки, подгранки.

ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА – Процес на воведување индустриски начин на производство во стопанството на една земја, односно воведување машинска техника и масовно производство во разни области на општественото производство. Со тоа се подига општествената продуктивност на трудот, се зголемува националниот доход по глава на жител, се создава работничка класа, се менува структурата на вработените и структурата на населението, видот на населбите, начинот на живот итн.

ИНДУСТРИСКА РЕВОЛУЦИЈА –

(индустрија и revolutio – пресврт), пресврт во производството што дојде во средината на 18 и првата половина на 19 век со пронаоѓањето и примената на машини во производството. Со тоа мануфактурното производство што се засновуваше врз рачни алати прерасна во машинско, масовно производство; мануфактурната работилница се преобрази во фабрика.

Машината како производно техничко средство претставува прогрес, бидејќи таа го олеснува трудот, со неа се наголемува продуктивноста на трудот во неспоредливи размери во однос на рачното производство и таа овозможи брз стопански развој. Меѓутоа, според начинот на користењето таа иста машина донесе многу економски и социјални проблеми. Бидејќи трудот се упрости со машинското производство, фабрикантите почнаа да применуваат женска и детска работна сила што беше поевтина од машката. Со замена на рачните алати со машини, настана масовно исфрлање на работниците од работа и се создаде масовна безработица. На овие неволји работниците реагираа спонтано. Познато е Лудитското работничко движење (наречено така според името на англискиот работник Лудит), кога работниците го изразуваа незадоволството со кршење на машините, мислејќи дека машините се виновни за нивната многу тешка положба.

Економско-финансиски лексикон

Дури потоа се јави свесното работничко движење во форма на синдикално и политичко движење.

Во литературата се сретнуваат уште изразите втора индустриска револуција со која се означуваат техничко–технолошките промени во производството во втората половина на 19 век и трета индустриска револуција со воведување на електронската автоматизација по Втората светска војна.

ИНДУСТРИСКА СОПСТВЕНОСТ – (лат. industria – дејност, работност, трудољубивост), со правни норми и меѓународни конвенции заштитено право на индустриска сопственост, којашто се изразува во форма на патенти, (вклучувајќи го и правото на авторот за техничко унапредување и усовршување), индустриски мостри, модели, форми, жигови, трговско име, ознаки, потекло на стоката и сл. Сопственикот на индустриската сопственост има право да добие надомест, доколку правото на користење на оваа сопственост му го отстапи на некој друг стопански субјект, односно никој нема право да користи туѓа индустриска сопственост без да добие одобрение и без да плати соодветен надомест. Со индустриската сопственост се стекнува особен вид монополска положба на пазарот.

ИНДУСТРИСКА ТАЈНА – претставува деловна тајна, којашто се состои во

Економско-финансиски лексикон

определени технолошки решенија, непознати или недоволно познати на јавноста, особено на конкурентите, за кои претпријатието има интерес да ги чува во тајност, бидејќи му обезбедуваат предност на пазарот. Индустриската тајна може да се состои во извесни научни, техничко–технолошки и организациони достигнуања. Обично, индустриската тајна како интелектуална или индустриска сопственост е заштитена со закон.

ИНДУСТРИСКИ КАПИТАЛ – е оној капитал што во текот на своето целокупно кружно движење минува низ областа на прометот и производството, односно минува низ три фази и притоа добива три облици: паричен, произведен и стоквен и во секоја фаза извршува функција што му одговара – набавка (на факторите за производство), производство и продажба (на произведените стоки). Индустрискиот капитал ги опфаќа сите гранки што се водат на капиталистички начин, вклучувајќи го тука и земјоделството и шумарството.

Според тоа, капиталот што минува три фази и добива три облици ги менува сите три и истовремено се наоѓа во сите нив, притоа во секоја врши посебна функција, е наречен индустриски капитал. Единството на паричниот, производниот и стоквениот капитал претставува индустриски капитал. Во

Економско-финансиски лексикон

реалниот деловен процес паричниот капитал се осамостојува и се претвора во заемовен капитал, а, пак, стоковниот во трговски капитал.

ИНДУСТРИСКИ ПРОФИТ – (индустрија и фр. profit – добивка, корист), според теоријата за вишокот на вредноста е оној дел од вишокот на вредноста што го присвојуваат сопствениците на капиталот пласиран во производството. Вишокот на вредноста се создава во областа на производството. Меѓутоа, капиталистите производители задржуваат само дел од него, што се наречува индустриски профит. Трговскиот капитал учествува во поделбата на вишокот на вредноста, тој дел се наречува трговски профит. Ако активниот капиталист земе назаем и работи со туѓ, позајмен капитал, тогаш неговиот профит се дели на претприемачка добивка (што му останува нему – на активниот капиталист) и интерес, што го присвојува заемодавецот кој се наоѓа во улога на пасивен капиталист.

ИНДУСТРИСКИ РАСТЕНИЈА – Растенија чиишто стебла, лисја, плодови или други делови служат како сировини за преработувачката индустрија. Индустриските растенија се делат на: маслодајни (за производство на прехранбени, технички и етерични масла); текстилни; за шеќер, скроб и

Економско-финансиски лексикон

алкохол; природен каучук; за лекови; за зачини; ароматични растенија.

ИНЖЕНЕРИНГ – (лат. ingenium – дарба, талент, пронајдувачка способност; англ. engine – машина, engineer – инженер; engineering – техника, инженерство), англоамерикански термин што се употребува и кај нас со значење: систем на комплетна изградба на индустриски и други објекти што ги опфаќа и ги обединува сите нужни операции: изработка на проектот со сите техничко–технолошки решенија, врз чија основа се врши набавка и монтажа на опремата, оспособување на потребниот персонал, пуштање во погон, давање техничка помош во првата фаза на работа на објектот и др. По системот на инженеринг работат високоорганизирани претпријатија изведувачи што располагаат со сите нужни стручни профили кадри, коишто по спогодба со инвеститорот порачувач изградуваат и му предаваат фабрика или кој и да било друг објект што може да го изведува процесот на производство без пречки.

ИНИЦИЈАТИВА – (лат. initium – почеток, поаѓање, initiative), прв поттик, поттик, почнување, побуда; прва идеја како поттик за некоја акција; почетен, прв чекор направен во некој потфат; побуда за преземање акција на стопански субјект, поттикнат кон одредена стопанска активност од која очекува

Економско-финансиски лексикон

економска корист; претприемчивост, способност за самостојни дејства.

ИНК – (анг. скратеница INC, од incorporated. читај; инкорпорејтид, – соединет, здружен), американска ознака за акционерско друштво ; се става на крајот на името на фирмата (акционерското друштво), како, на пример United States Steel inc.

ИНКАСО (итал. incasso – примање пари, наплатување пари во готово), 1. наплатување пари во готово; 2. наплатување на достасани побарувања; 3. неутрална банкарска операција што се состои во наплатување разни хартии од вредност и платни инструменти и документи за сметка на комитентите, а врз наплатување одредена провизија .

Инкасант, инкасатор – благајник, односно лице што се занимава со примање и издавање пари и парични документи, особено надвор од претпријатието или установата; собирач, наплатувач на пари.

ИНКАСИРАЊЕ – наплатување пари во готово.

ИНКОМПАТИБИЛНОСТ – (лат. incompatibilis – неспоив, несогласен), 1. неспоивост, нешто што не може да оди едно со друго; 2. неспоивост на вршење две или повеќе функции, коишто според својата

Економско-финансиски лексикон

природа се исклучуваат, како на пример функцијата наредбодавец и функцијата извршител, планер и контролор на извршената работа по планот итн. Спротивно: компатибилност.

ИНКРИМИНАЦИЈА – (лат. inna, во + crimen – вина, злосторство, кривично дело; incriminatio), обвинување, тужење; припишување вина некому дека извршил некое незаконско, т. е. кривично дело.

ИН МЕДИАС РЕС – (лат. in – во, medium – средина, средна точка, res – ствар, предмет; in médiis res – буквално значење: „во средина на предметот”, непосредно), овој израз се употребува со значење: во излагањето (усно или писмено) да се премине директно, веднаш на самиот предмет, без заобиколување, т. е. без опишување и раскажување на историјатот на предметот и неважни подробности.

ИНОВАЦИЈА – (лат. innovatio – нешто ново, новина; innovare – воведување нешто ново; новина; новаторство; прва практична примена на некој пронајдок; воведување нов или поусовршен техничко–технолошки пронајдок во производството или воведување нови методи во производството, лансирање нов производ, воведување нови методи во прометот. Иновацијата се разликува од инвенцијата.

Економско-финансиски лексикон

ИНПУТ – англ. input – влез, вложување, елемент за производство), **1.** влез, вложување, елемент за производство, трошок; вредност како трошок од факторите за производство што се внесува во определено производство за да се добие некој деловен резултат (аутпут); **2.** (во информатиката) информација што се става во компјутер, којашто ќе служи за некоја определена намена.

ИНПУТ–АУТПУТ АНАЛИЗА – (англ. input – влез, вложување, output – излез, резултат, производ, произведено количество и грч. analysis – разделување, расчленување, разрешување), влез излез квантитативна анализа; **1.** квантитативна анализа од која се согледува односот меѓу вложените средства (капитал, т. е. цена на чинење) и постигнатиот деловен резултат на претпријатието (остварен производ, т. е. остварена вредност) за определено време. Тој однос го изразува деловниот успех на стопанскиот субјект; **2.** меѓусекторска анализа; метод на квантитативна економска анализа, што ги истражува односите на меѓузависност на областите, гранките и секторите на општественото производство и ги прикажува во инпут–аутпут табела.

Според овој метод, секој сектор, т. е. гранка, област или групација внесува (input) одредено количество елементи за производство во

Економско-финансиски лексикон

својот процес на производство и одредено количество од своите производи (Out-put) отстапува, им дава преку размената на другите сектори, т. е. гранки, области или групации. Со оваа анализа се утврдува квантитативната зависност и врските меѓу секторите од националното стопанство и промените што настануваат меѓу нив и мерките што треба да се преземаат за меѓусебно квантитативно усогласување за да не дојде до нарушување на пропорциите во општествената репродукција.

ИНСОЛВЕНТНОСТ – (лат. in – не + solvo – плаќа, го враќа долгот), 1. општо значење: платежна неспособност, неспособност да се платат обврските; 2. потесно значење: трајна неспособност на стопанскиот субјект да ги исполнува (исплаќа) своите обврски. Се разликува од преодната неможност да се исполнат обврските поради привремен недостиг на средства за плаќање, т. е. се разликува од неликвидноста, којашто значи моментална, краткорочна неможност, неспособност за задоволување на пристигнатите обврски. Спротивно: солвентност.

ИНСОЛВЕНТЕН – неспособен да плати, платежно неспособен да одговори на обврските.

Економско-финансиски лексикон

ИНСПЕКЦИЈА – (лат. inspectio – преглед), надзор, надгледување, контрола; секоја контрола што се врши на самото место со преглед на книги, документи, резерви на стоки, постројки итн. од органи или служби што се одредени или се надлежни за тоа.

Инспекција врши надлежен орган, чијшто делокруг на работа е надзор и контрола, со преглед на книги, документи и др. , при што се утврдува состојбата што се однесува на примената на законите и прописите, се наложува отстранување на неправилностите, се дава согласност за техничката документација и се преземаат соодветни мерки што се во врска со спроведувањето на законите и прописите. Се формираат инспекции за разни области од стопанскиот и општествениот живот, како на пример инспекција на трудот, пазарна, санитарна, градежна, девизна итн.

ИНСПЕКТОР – овластено лице што врши контролна функција .

ИНСТАЛАЦИЈА – (лат. installare – поставува, воведува; insta-llation разни видови технички средства: жици, цевки, уреди, инструменти, апарати, т. е. опрема поставена, вградена во разни видови објекти (стопански, комунални, административни згради, станбени згради и др.) што служи за некоја намена (на пример: електрична, водоводна,

Економско-финансиски лексикон

канализациона, телефонска, сигнална, за греење, ладење, лифтови и др.).

Инсталатер – стручно лице за определено занимање што врши поставување (инсталирање), одржување, поправки и контрола на определен вид инсталација.

ИНСТАНЦИЈА – (лат. instare – стои на нешто или над нешто, instantia), 1. секој одделен степен во низата на органи, установи и сл. што се редат еден по друг, евентуално со посебна организација, надлежност, овластување; 2. еден степен од едноподруго поредените степени на надлежност, на власт, потчинети едни на други, понискиот на повисокиот степен во државната управа, судовите, администрацијата, во системот на управување и раководење во која било област: политичка, професионална, стопанска итн.

ИНСТИНКТ – (лат. instinctus – побуда, нагон), побуда, природен нагон, порив; вродена способност кај човекот или животните за несвесно извршување дејства и движења: животен импулс што ги тера животните и луѓето несвесно да вршат дејства потребни за одржување на животот на единката или видот. Во психичкиот живот на човекот игра споредна улога во споредба со разумот.

Економско-финансиски лексикон

ИНСТИТУЦИЈА – (лат. institutum – воспоставување, уредување, организирање, institutio), израз што се употребува во смисла на: установа, завод; установа организирана за некоја особена цел, да се занимава со одредена дејност (на пример научно–истражувачка дејност); уредување, утврден поредок, односи или организација во општеството; релативно трајни и регулирани односи меѓу луѓето, врз кои се врши некоја дејност, поради што се формира и посебна организација, како што е: држава, економија, право и сл.

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАМ –Правец во американската економска мисла, што, и покрај негирањето на објективните економски закони, придонесе за економската мисла со тоа што ја забележа нужноста од промени во општеството и ја доведе во прашање оправданоста на некои основни институти на општеството. Т. Веблен (1857–1929) е најистакнат претставник на институционализмот.

ИНСТРУКЦИЈА – (лат. instructio – уредување, поставување, речење, градење), подучување, упатување, давање упатства; правила за извршување некои работи; стручно упатство што содржи правила за стручно организирање служби или за начинот на извршување на некои работи.

Економско-финансиски лексикон

ИНСТРУИРА – поучува, обучува, дава упатства за работа.

ИНСТРУКТОР – (лат. instructor – уредувач, приредувач), наставник, учител за разни вештини; стручњак за изведување обука за оспособување за некоја дејност (на пример за ракување со машина итн.).

ИНСТРУМЕНТ – (лат. instrumentum – направа, орудие), орудие, алат; помошно средство што служи за технички или научни цели, за извршување некоја работа.

ИНСТРУМЕНТИ – Одредени административни и економски прописи, мерки, што субјектите на економската политика ги донесуваат поради утврдување на општите услови за стопанисување и обврски на стопанските организации.

ИНТАБУЛАЦИЈА – (лат. tabula – табла, плоча, книга; intabulare – запишува во книга; оттаму intabulatio), запишување во земјишните книги; осигурување на должењето со право на залог, со запишување недвижен имот (хипотека) во земјишните книги што се водат во судот.

ИНТЕГРАЦИЈА – (лат. integratio – спојување делови во целина), спојување,

Економско-финансиски лексикон

обединување делови во една целина; обединување, т. е. фузионирање на неколку во една единствена стопанска организација. Пошироко значење: сите видови поврзување, деловна соработка и здружување на стопански организации, национални стопанства во одредена единствена целина.

ИНТЕГРАЛЕН – целосен, цврсто поврзан.

ИНТЕГРИТЕТ – (лат. integer – негибнат, недопрен, неповреден, цел, целокупен, потполн), **1.** целосност, целокупност, потполност, неповредливост, неприкосновеност, неповредена целина; **2.** состојба во која некоја целина (материјална, територијална, правна, биолошка, психичка) ги има сите свои делови, не е нарушена нејзината целина, односно не е функционално нарушена, оштетена.

ИНТЕЛЕКТ – (лат. intellectio – разбирање, intellectus – разбирање, сфаќање, смисла), ум, разум, расудување; свест; умствена и сознајна способност на човекот.

ИНТЕЛЕКТУАЛЕН ТРУД – (лат. intellectus – разбирање, сфаќање, смисла), умствен труд. Спротивно: физички труд.

ИНТЕЛЕКТУАЛЕЦ – (лат. in-tellegere – разбира, сфаќа, in-tellectualisé образован

Економско-финансиски лексикон

човек, оној што се занимава со умствена дејност; умствен работник, припадник на некое умствено (интелектуално)занимање, за разлика од мануелен (физички) работник; човек што се истакнува со соодветна образованост (ученост) и знаење.

ИНТЕЛЕКТУАЛНА СОПСТВЕНОСТ – (лат. intellectus – ум, разум; intellectualis – умствен, мисловен; англ. intellectual property), производи од умствениот (интелектуалниот) труд коишто се во облик на идеја, нацрт, план, пишано дело итн. претставуваат сопственост на едно лице (на авторот) или организација, не можат да се користат, да се продаваат и умножуваат од други субјекти без одобрение и надомест на сопственикот на делото. Заштитата на интелектуалната сопственост се регулира со закон и меѓународни конвенции.

ИНТЕЛИГЕНЦИЈА – (лат. intelligentia – разум, знаење, увидување; intellegere – разбира, сфаќа), општ назив за луѓето што се занимаваат со умствена дејност; општествен слој формиран врз основа на образованието; слој во кој спаѓаат луѓето што се занимаваат со интелектуална дејност како професија. Историски, интелигенцијата настана со одвојувањето на умствениот од физичкиот труд во времето на распаѓањето на првобитната заедница. Но како посебен

Економско-финансиски лексикон

општествен слој се јавува дури во капитализмот. Според социјалното потекло, општествено—економската положба и идејно—политичката насоченост, интелигенцијата е хетерогена.

Во психологијата под интелигенција се подразбира бистрина, остроумност, проникливост, односно способност на индивидуата да се снаоѓа и да реагира во одредени услови, околности.

ИНТЕНЗИВЕН – (лат. intensivus – напрегнат, напнат), јак, силен, напнат, напрегнат; активен; напорен. Спореди: продуктивен; Спротивно: екстензивен .

ИНТЕНЗИВЕН ТРУД – повисок степен на трошење работна сила за единица време.

ИНТЕНЗИВНО ЗЕМЈОДЕЛСТВО – (лат. intensivus – напнат, напрегнат), е она земјоделско производство во кое вложувањата, било на труд, било на средства за производство или и едното и другото, на единица површина, односно на една глава добиток, релативно се високи, па, како резултат на тоа, се остваруваат високи приноси на единица површина, односно на една глава добиток. Спротивен поим на интензивно земјоделство е екстензивно земјоделство .

Економско-финансиски лексикон

Се разликува трудоинтензивно и капитално интензивно земјоделство.

Трудоинтензивното земјоделство се јавува во економски неразвиени, а густо населени земји, каде што има релативно малку земја, а многу работна сила и цената на земјата е релативно висока. Цената на работната сила е најевтина во однос на цената на средствата за производство и земјата како посебен вид. Интензивноста се постигнува со големи вложувања жив труд во оние земјоделски култури каде што тоа е можно, па со употреба на ѓубриња, наводнување и др. се постигнуваат релативно високи приноси на единица површина.

Капитално интензивно земјоделско производство е застапено во економски развиените земји.

каде што високите приноси се постигнуваат со големо вложување капитал на единица површина со примена на разни агротехнички и зоотехнички мерки, ѓубриња, средства за заштита, селектирано семе, високопродуктивни раси добиток, наводнување. Цената на работната сила релативно е повисока во однос на средствата за производство. Таа се заменува со употреба на земјоделски машини и други технички средства. Како резултат на капитално интензивниот развој на земјоделството во економски развиените земји, земјоделското производство расте, а се смалува работната

Економско-финансиски лексикон

сила во земјоделството и нејзиниот удел во вкупното вработено население.

Тенденцијата, како на стопанскиот развој воопшто, така и на развојот на земјоделското производство покажува дека расте уделот на средствата за производство, а се смалува уделот на живиот труд.

Како резултат на дополнителното вложување средства (капитал) на иста површина и зголемувањето на приносите, се јавува диференцијална рента II.

ИНТЕНЗИВНОСТ – (лат. intensio – напнатост, напрегнатост), напрегнатост, напнатост, сила, делотворност; степен на напрегање или трошење на работната сила за единица време. Спореди: продуктивност ; Спротивно: екстензивност .

ИНТЕНЗИВНОСТ НА ТРУДОТ – (лат. intensio – напрегнатост; intensivus – напрегнат, напнат), степен на напрегање или трошење на работната сила за единица време во процесот на производството. Степенот на издржливоста на работната сила за единица време претставува природна граница на интензивноста на трудот. Ако се надмине таа граница, се доведува во опасност здравјето на човекот. Поимот нормална интензивност на трудот, односно нормално трошење на работната сила има релативно значење. Тоа зависи и од должината на работниот ден. Но

Економско-финансиски лексикон

во определено време, за определена стопанска гранка, стопанска област или за стопанството на една земја во целина, важи определен степен на интензивност на трудот, што се смета за нормална интензивност на трудот.

Постои меѓузависност на интензивноста на трудот и продуктивноста на трудот . Секој степен на интензивност на трудот се изразува со определен обем на произведени производи. Поимот продуктивност на трудот се засновува врз нормална интензивност на трудот, т. е. нормално трошење на работната сила за единица време. Продуктивноста на трудот се зголемува тогаш кога се произведува поголемо количество производи за единица време при иста интензивност на трудот.

ИНТЕРАКЦИЈА – (лат. inter – меѓу, помеѓу; actio – дејство; interactio), меѓудејство, заемно дејство и меѓусебно влијание, меѓузависност; меѓусебно дејство на две или повеќе појави едни на други; во економијата: функционална зависност и влијание меѓу економските големини што предизвикуваат определени последици (на пример пазарната цена е последица на интеракцијата (т. е. меѓусебното дејство или однос) на понудата и побарувачката; интеракцијата меѓу елементите на економскиот систем ја определува општата рамнотежа на системот.

Економско-финансиски лексикон

ИНТЕРВАЛУТАРЕН КУРС – (лат. inter – меѓу, помеѓу; итал. valuta – вредност, пари; лат. cursus – тек), цена на странските валути изразена во домашна валута, т. е. домашни пари или однос на вредноста меѓу домашната и странските валути.

ИНТЕРВЕНЦИЈА – (лат. interventio од intervenire – се меша во нешто, вплеткува, посредува, пречи), мешање, вплеткување во некоја работа; директно или индиректно посредување и влијание; мешање на државата во стопанството.

ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ – (лат. interventio од intervenire – се меша во нешто, вплеткува, посредува), општо значење: мешање на државата во областа на стопанството; 1. теоретска економска концепција за организација и развој, којашто поаѓа од нужноста за мешање на државата во областа на стопанството со намера да се отстранат пречките и деформациите што настануваат поради стихијното дејство на пазарните закони и спречување на избивањето економски кризи и заради обезбедување натамошна перспектива на општеството. Со овие сфаќања се напушта старата владејачка теорија и практика за саморегулирање на општественото стопанство исклучиво врз основа на пазарните законитости. Теоретските основи на овие сфаќања ги даде англискиот

Економско-финансиски лексикон

економист Џон. М. Кејнс во триесеттите години на дваесеттиот век.

Мешањето на државата во областа на стопанството може да се спроведува со економски мерки и на административен начин. Административниот начин е карактеристичен за централно–планскиот систем.

2. Како последица на големата економска криза (1929–1933) и новите сфаќања, дојде до мешање на државата во стопанскиот и социјалниот живот (Рузвелтовиот Њу дил) со преземање обемни јавни работи, со намера за заживување на стопанството, значи со антициклична економска политика на државата.

ИНТЕРВЈУ – (анг. interview – состанок; разговор, разговарање), **1.** разговор, испитување; во форма на разговор поставување прашања заради добивање одговор за некој проблем; поставување прашања заради добивање мислење за нешто; **2.** начин на избор на луѓе за работа со проверка на нивната способност, подготвеност, погодност за вршење некоја дејност, односно пополнување некое работно место.

ИНТЕРЕС 1 – (лат. interesse – учествува, има удел, од inter – меѓу, помеѓу + esse – сум), **1.** особено внимание кон нешто; придавање

Економско-финансиски лексикон

внимание или важност на нешто; наклоност кон нешто; привлечност кон нешто; свесно насочување на вниманието и активноста кон она што одговара на потребите, стремежите, склоностите, навиките; учествување во нешто што се смета корисно и сл. ; според областа кон која е насочено вниманието, интересот може да биде: научен, уметнички, економски, политички итн. , а според корисникот (заинтересираниот субјект) интересот може да биде личен, семеен, општествен, државен, класен итн. ; **2.** права, погодности, корист што некој ги има во определени објекти, средини, активности (занимавање со производство, трговија итн.).

Интересен – занимлив, привлечен, необичен, важен, битен, поволен.

ИНТЕРЕС 2 (камата) – (лат. *interesse* – учествува, има удел; српхрв. *камата*; рус. проценти; англ. *interest*; фр. *intérêt*; итал. *interesse*; гер. *Zins*), Надомест што заемопримачот (должникот) му го плаќа на заемодавецот (кредиторот) за користење позајмени парични средства (кредитот). Со договорот за кредитот се определува интересот во форма на интересна (каматна) стапка, што претставува сооднос меѓу интересот и позајмената вредност, помножено со сто.

Интересот е цена на употребната вредност на капиталот како стока. Заемопримачот

Економско-финансиски лексикон

интересот го плаќа од својот профит. Според тоа, интересот е дел на профитот, односно, заемовниот капиталист преку интересот учествува во распределбата на профитот. Другиот дел што преостанува од профитот е наречен претприемачка добивка што ја присвојува заемопримачот. Интересната стапка влијае врз висината на побарувачката на кредит, а со тоа влијае врз стопанската активност.

Уште една определба во економската теорија: интересот се дефинира како принос на капиталот. Со оглед на тоа, интересот се смета за критериум на рентабилноста на вложениот капитал во стопанската дејност.

Интересот се јавува и при продажба на стоката на кредит. Тој ја претставува паричната сума којашто купувачот на стоката на кредит ја плаќа над износот на цената на стоката, односно над износот на кредитот одобрен за купување на стоката.

Висината на интересната стапка игра важна улога во развојната економска политика, во регулирањето на односите меѓу понудата и побарувачката и во регулирањето на движењето на нивото на цените.

Пред капитализмот интересот е многу висок и е наречен лихва, а сопствениците на паричниот капитал се наречени лихвари, на српскохрватски – зеленаши.

Економско-финансиски лексикон

ИНТЕРЕС НА (КАМАТНА) СМЕТКА – (лат. *interesse* – учествува, има удел), сметка со која се пресметува интересот, односно каматата; таа сметка може да биде проста и сложена; кај простата интересна сметка се пресметува само интересот на главницата; кај сложената интересна сметка се пресметува интересот на главницата, којашто периодично се зголемува со додавање на ненаплатениот, односно допишаниот интерес, па затоа се наречува интерес на интерес.

ИНТЕРЕСНА СФЕРА – (грч. *sphera* – топка), подрачје, земја или одреден број земји над кое или над кои некоја држава (обично голема) со разни средства на притисок остварува политичка и економска доминација. Овој термин доби поширока примена при подемот на империјализмот, кога развиените земји во определени области во светот настојуваа и воспоставуваа политичка и економска доминација, обезбедувајќи искористување на природните богатства, евтина работна сила и пазари за извоз на стоки и капитал. Притоа, доаѓаше до спорови, конфликти и војни меѓу империјалистичките земји во стремежот за прераспределба на колониите и интересните сфери. Политика на интересни сфери големите држави практикуваа и по Втората светска војна.

Економско-финансиски лексикон

ИНТЕРЕСНИ ГРУПИ – (лат. *interesse* – учествува, има удел; фр. *group* – куп, собир, англ. *interest group*), **1.** неформални групи формирани врз основа на заеднички лични интереси; Според потесниот интерес што им служи како основа интересните групи можат да бидат: економски, професионални, национални, црквени, идеолошки итн. Најброен и најважен вид интересни групи се општествените класи. Во иста општествена класа или слој можат да постојат повеќе потесни интересни групи, чиешто интереси за одделни прашања не само што се разликуваат туку и директно се судруваат, што особено доаѓа до израз во пазарното стопанство и конкуренцијата.

2. групи што се организираат со цел да влијаат врз работата на државните и други органи заради обезбедување на своите интереси, а се наречени групи за притисок.

ИНТЕРКАЛАРНА КАМАТА – (лат. *intercalaris* – вметнат, додаден; од *inter* – меѓу, помеѓу + *calare* – повикува; грч. *kamatos* – заработка, добивка; српхрв. интеркаларна камата; англ. *intérim interest*; фр. *intérêts inter-calaires, intérêts intermaires*), **1.** ако плаќањето на некоја обврска се одложи за подоцнежен рок, со услов за одложеното време (времето на мирување на отплатата на долгот) на доверителот да му се плаќа извесен надомест, тој надомест, ако се плаќа

Економско-финансиски лексикон

во форма на камата за споменатото одложено време, се наречува интеркаларна камата.

2. камата (интерес) што се плаќа само на дел од искористениот заем или кредит, односно камата која се пресметува на износот на искористениот заем и тоа сè до потполното користење на вкупниот заем.

ИНТЕРМЕДИЈАРЕН ПРОИЗВОД – (лат. intermedius – меѓу, помеѓу, посреден, среден), меѓупроизвод.

ИНТЕРНАЦИОНАЛА – (лат. inter – меѓу, natio – народ), меѓународна организација на работничката класа. Во својата историја се јавува како Прва, Втора и Трета интернационала.

Првата интернационала (1864– 1876) е основана во 1864 г. во Лондон под името Меѓународно здружение на работниците, како резултат на долгогодишната активност на Маркс и Енгелс за обединување на работничката класа од сите земји, организирање и поврзување на нејзините акции. Организациите на работниците од одделните земји беа секции на Меѓународното здружение. По поразот на Париската комуна и потоа нараснатата реакција во Европа, во 1876 г. Првата интернационала беше распуштена. На Хашкиот конгрес во 1872 г. , на кој се исклучени бакунинистите, е донесена одлука

Економско-финансиски лексикон

за потребата од создавање самостојни работнички политички партии во одделните земји.

Втората интернационала(1889– 1914) е основана во 1889 г. под водство на Ф. Енгелс. Таа ги обединуваше самостојните национални социјалдемократски и социјалистички партии и под нејзино раководство работничкото движење зеде широк замав. Втората интернационала се занимаваше главно со идеолошки проблеми, пресметување со анархистите, со прашањата „на работничкото законодавство (оведување осумчасовен работен ден, забрана на детската работа, еднаква плата за еднаков труд и др.), со прашањата на војната и милитаризмот, со селското, националното и колонијалното прашање, штрајковите и економските проблеми на работничката класа. На конгресот во 1889 г. во Париз е донесена одлука 1 Мај да се прогласи за ден на трудот. Со преодот на капитализмот во фазата на империјализмот се изменија условите за работа на работничкото движење. Во редовите на Втората интернационала се јавија разлики. Во почетокот на 20 век таа се подели на две крила: реформистичко и револуционерно (на чело со Ленин, Роза Луксембург и др.). Се распадна во 1914 г. кога низа социјалдемократски партии ја поддржаа Првата светска војна и застапаа на страната на своите влади во водењето на

Економско-финансиски лексикон

империјалистичката војна, со исклучок на Лениновата Болшевичка партија и некои други.

Третата интернационала е основана во март 1919 г. во Москва, под раководство на Ленин, непосредно по Октомвриската револуција, под името Коминтерна (Комунистичка интернационала), а ја распушти Сталин во 1943 г. Таа ги обединуваше револуционерно ориентираните крила на работничкото движење од низа земји. Голем број комунистички партии дејствуваа нелегално, прогонувани од буржоаските режими. Настана подвоеност во работничкото движење. Напоредно со Коминтерната во посебна меѓународна организација беа собрани социјалдемократските партии што се засновуваа врз реформистички принципи.

ИНТЕРНАЦИОНАЛА – се вика химната на меѓународното работничко движење.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАМ (лат. inter – меѓу, помеѓу, natio – народ), под овој термин се подразбира: 1. класно единство и солидарност на пролетаријатот од сите земји во борбата за остварување на неговите класни цели; 2. почитување и заштита на слободата, независноста и рамноправноста на сите народи, соработка и пријателство меѓу народите, заемно помагање во отстранувањето на економската, техничката и

Економско-финансиски лексикон

други видови неразвиеност, давање помош на малите народи во борбата за независност и право на самостоен живот; 3. интернационализмот е спротивен на шовинизмот, на националната и расна исклучивост, нетрпеливост и експлоатација, на империјализмот, милитаризмот и на војните.

ИНТЕРПОЛАЦИЈА – (лат. interpolatio, фр. interpoler – вметнува), изнаоѓање меѓувредности во низата на определени вредности; вклопување во редот на броевите нови членови според законитоста на тој ред; проценка на вредностите во функцијата меѓу две познати вредности.

ИНФЕРИОРЕН – (лат. inferior – понизок), долен, понизок, на понизок степен, подреден, потчинет, полош, послаб по квалитет, помалку вреден. Спротивно: супериорен.

Инфериорни добра – добра со понизок квалитет, со пониска вредност, чија потрошувачка опаѓа со зголемувањето на семејниот доход.

Супериорни добра – добра со повисок квалитет, со повисока вредност, чија потрошувачка се зголемува со зголемувањето на семејниот доход.

ИНФЛАЦИЈА – (лат. inflatio – надување, надувување), појава или процес што означува

Економско-финансиски лексикон

пораств на цените, предизвикан од определени економски причини. Инфлацијата настанува како резултат на нарушување на стоковно–паричните односи. Кога вкупната монетарна маса (т. е. количеството готови пари и масата одобрени кредити) значително ќе го надмине обемот на стоки и услуги, тогаш како последица на таа несразмерност настанува инфлација, односно пораст на цените.

Инфлацијата ги нарушува односите меѓу цените, предизвикува прераспределба на националниот доход, го влошува курсот на националната валута, предизвикува нарушување на пазарот што се одразува врз функционирањето на стопанството, самата се потхранува, предизвикувајќи инфлациона спирала, се влошува положбата, односно губат сите оние што имаат фиксни примања, штедачите и доверителите, додека во поволна положба се наоѓаат должниците, сопствениците на реални добра, особено на недвижен имот.

Инфлацијата претставува мошне сложена појава. Таа е последица на повеќе причини што можат да бидат од различна природа. Сепак, очигледно е дека кога разни фактори ќе ја нарушат рамнотежата меѓу вкупната побарувачка и вкупната понуда, тој процес води кон инфлација.

Се прави разлика меѓу апсолутна и релативна инфлација. Првата е последица на зголемената маса пари во оптек. додека

Економско-финансиски лексикон

втората настанува поради зголемување брзината на оптекот на парите или на смалување на количеството стоки во прометот. Потоа, се разликува хиперинфлација, галопирачка и ползечка или умерена инфлација.

Хиперинфлацијата е инфлација со екстремни високи стапки; инфлацијата од педесет, сто или 200 отсто годишно се смета за галопирачка; ползечката или умерената инфлација означува зголемување на цените што не предизвикува големо нарушување на релативните цени или загрозување на доходите.

Се разликува инфлација предизвикана од побарувачката (зголемена побарувачка) и трошкова инфлација (зголемување на трошоците на производството).

ИНФОРМАТИКА – (лат. informatio – известување, објаснување), наука за користење на информациите во стопанството, науката и техниката, за добивање некои сознанија и врз основа на тоа донесување одлуки за остварување определени цели. Особено се разви со примената на електронските сметачи како средства за автоматска обработка и извор на информации.

ИНФОРМАЦИЈА – (лат. informatio – известување, објаснување, informare – предочува, известува; англ. , фр. information,

Економско-финансиски лексикон

гер. In-formation, рус. информация), известување, известие, извештај, соопштение, вест, порака или податок за состојбата, движењето на некоја појава или настан; количество неопходни податоци за комплексноста на некоја состојба или појава што служи за остварување на некоја цел (донесување некоја одлука, во вршењето на управувачката, раководната и оперативната функција).

Информациите можат да се добијат со непосредно забележување и набљудување и со определена постапка: собирање, обработка, чување и користење за некоја потреба. За таа намена се користат електронски сметачи (компјутери) како средства за обработка и извор на информации.

ИНФРАСТРУКТУРА – (лат. infra – под, долу; спротивно: supra, super – горе, одозгора, повисоко и structura – состав, градба), материјализирани услови чијашто изградба и функционирање влијае врз стопанскиот и општествениот развој. Се разликува стопанска инфраструктура, што директно влијае врз стопанскиот развој (овде спаѓаат: друмските и железничките сообраќајници со придружните објекти, средствата за пренос и трансформација на електричната енергија, техничките гасови и техничките горива, пристаништата и пристанишните постројки, аеродромите и аеродромските објекти,

Економско-финансиски лексикон

системите за врски и за пренос на информации, мелиорационите системи за приспособување на земјата за наменска употреба) и општествена или помошна инфраструктура што ги опфаќа: станбените објекти, инсталациите и системите за водоснабдување, канализацијата, објектите за здравствена заштита и за лекување, објектите и установите за социјална грижа, објектите за образование и воспитување, објектите за култура, забава, спорт и рекреација.

ИСЛАНДСКА КРУНА (исландски: íslensk króna) е официјалната валута на Исланд. Поделена е на 100 аурара. ISO 4217 е ISK. Оваа валута ја издава Исландската централна банка.

ИСПЛАТА – (српхрв. исплата; рус. выплата; англ. payment, disbursement; фр. payement, paiement; итал. pagamento, sborso; гер. Auszahlung), извршување некоја парична обврска (како на пример : исплата на долг, на купопродажна цена, на плати, т. е. наемнини, лични доходи, награди, алиментации, даноци и др.). Притоа исплатата на корисникот може да се врши непосредно и посредно (преку банка или пошта). Од гледиштето на обликот на плаќање, исплатите можат да бидат со готови пари или вирмански.

Економско-финансиски лексикон

ИСПОРАКА НА СТОКАТА – предавање на стоката на купувачот или на неговиот застапник од страна на продавачот; во поширока смисла: ги опфаќа сите операции што продавачот е должен да ги направи за да може купувачот да ја прими стоката; времето, местото и начинот на испораката се утврдуваат со договор, а ако тоа не е утврдено, тогаш трговските обичаи и узанси одредуваат како се постапува во таков случај; од моментот на приемот на испораката ризикот преоѓа на купувачот (во случај на оштетување или уништување на стоката).

ИСТОРИЈА НА ЕКОНОМСКАТА МИСЛА – Одделна економска дисциплина што се занимава со изучување на развојот на економската мисла низ историјата.

ИСТОРИСКА ШКОЛА – една од насоките на политичката економија што се појави во 19 век во Германија како резултат на специфичната положба на оваа земја во однос на другите развиени западноевропски земји. Од 1843 до 1883 г. претставуваше највлијателна школа. Основниот белег на оваа школа е што на историскиот метод му припишува превосходна улога при толкувањето на економскиот живот. Во првиот период таа беше свртена против англиската класична политичка економија, а во вториот против марксистичката политичка

Економско-финансиски лексикон

економија. Се разликува стара и млада историска школа. За претставници на оваа школа се сметаат: Фридрих Лист, Вилхелм Рошер, Бруно Хилдебранд, Карл Книс, Густав Шмолер и др.

ИСТРАЖУВАЊЕ И РАЗВОЈ НА ПРОИЗВОДОТ – истражувачки процес сврзан со проблемите на настанувањето, развојот, производството и пласманот на нов или усовршен производ. Тој процес обично минува низ следниве фази: подготовка; обработка на идеите на предложената иновација, реконструкција или рационализација на производот; анализа на условите и можностите за производство врз основа на нови решенија; анализа на пазарните можности и на финансиските ефекти; донесување одлука во врска со предлогот за иновација; развој на производот во следниве насоки: изнаоѓање техничко-технолошки решенија за предложените иновации, истражување на пазарот за да се оценат идните можности за пласман на производот на пазарот и неговото проширување; 3. лансирање на производот на пазарот што опфаќа: испитување на ставовите на купувачите во однос на новите решенија; прибирање нови барања на купувачите; воспоставување мрежа на перманентни информации; изнаоѓање нови купувачи.

Економско-финансиски лексикон

ИСТРАЖУВАЊЕ НА ПАЗАРОТ – систематско собирање и анализирање податоци за обемот на побарувачката, односно потрошувачката на одделни производи и услуги во одредени подрачја, региони и земји заради ориентација на пласманот на соодветни производи и услуги.

ИТАЛИЈАНСКА БАНКА – (итал. Banco d'Italia), врши функција на банка над банките; овластена од државата да ја контролира работата на сите други банки и да ги врши другите функции на централна банка. Основана е 1893 г. како државен емисионен завод, покрај другите две приватни емисиони банки (Наполитанската и Сицилијанската банка). Во 1926 г. доби право на монопол на емисионен завод и право на контрола на сите други банки во името и за сметка на државата.

Ј

ЈАВЕН ДОЛГ - државен долг. Сите договорни обврски на некоја држава или на потесни јавноуправни органи. Јавниот долг ги опфаќа државните заеми и други обврски на државата.

ЈАВЕН ЗАЕМ - задолжување на државата (вклучувајќи ги и потесните општествено-политички заедници) врз основа на договор со физички и правни лица.

Внатрешните јавни заеми државата ги заклучува на националниот пазар на пари и капитал за да ги мобилизира слободните парични средства, заради покривање на буџетскиот дефицит, забрзување на стопанскиот развој или за стабилизациони потреби.

Во современи услови јавниот заем станува широко користен метод за собирање финансиски средства и инструмент на економска интервенција на државата. Главните карактеристики на јавниот заем се: доброволност (наспроти данокот што претставува принудно давање), договорна

Економско-финансиски лексикон

форма и повратност со плаќање интерес . Меѓу јавните заеми и даноците постои тесна врска: отплатата на заемите (особено оние што се искористени за непроизводни цели) главно се врши од даноците, само што се распоредени на подолг период. Проширувањето на функциите на современата држава е причина за зголемување на примената на јавните заеми. Со јавните заеми се врши прераспределба на доходот. Со заемите се пренесува товарот на државните расходи врз пошироките слоеви даночни обврзници, додека сопствениците на неактивен капитал го пласираат во државни заеми заради оплодување, за да им се врати со интерес.

Државниот, односно јавниот долг е поширок поим од јавниот заем, бидејќи освен заемот опфаќа и други обврски на државата.

ЈАВНА ЕМИСИЈА –Јавна емисија (анг. public issues, гер. öffentliche Emission, фр. émission publique) е отворена емисија , емисија на хартии од вредност понудена на широк круг на потенцијални инвеститори, значи, на целокупната јавност на пазарот на капитал. За разлика од ограничената емисија не вклучува никакви повластици при купување на хартии од вредност. По правило се реализира со посредство на специјални посредници на пазарот на капитал. Методите на јавна емисија се емисија со проспект,

Економско-финансиски лексикон

договорно купување, купување со такмичење и комисија.

ЈАВЕН КАПИТАЛ - со овој термин се означува капиталот на државата и на меѓународните организации. Во многу земји јавниот капитал особено се развива по Втората светска војна со национализација на крупни претпријатија, банки и осигурителни друштва. Државниот капитал претставува важен извор за извоз на капитал од развиените во помалку развиените и неразвиените земји.

ЈАВЕН СЕКТОР - (лат. sector - исечок, од secare - сече, реже; англ. public sector), **1.** државен стопански сектор, наспроти приватниот, се состои во државна сопственост на претпријатија. Јавниот сектор особено се разви по Втората светска војна со национализација на одредени крупни претпријатија од одредени многу важни стопански гранки, банки и др. и со сопствени инвестиции; **2.** Опфаќа дејности што се од јавен интерес и се наоѓаат во државна или јавна сопственост: комунални дејности, патишта, железници, телекомуникации, školство, здравство, а некои автори и државната администрација ја ставаат во јавниот сектор.

Економско-финансиски лексикон

ЈАВНА КОРПОРАЦИЈА - (лат corporatio - здружување, здружение; англ. public corporation - јавно здружение, јавно друштво), една од формите на државно стопанско претпријатие.

ЈАВНА СОПСТВЕНОСТ - државна или општествена сопственост, за разлика од приватната сопственост.

ЈАВНИ ДОБРА - **1.** општествени или колективни добра, или услуги што обезбедуваат општа и заедничка потрошувачка; тоа се општествените дејности: образованието, здравството, културата, социјалната заштита, државната администрација, армијата и др.; можат да се поделат во две групи: група на дејности во кои може да се идентификува корисникот на услугата (школството и здравството) и група дејности кај кои таква идентификација не е можна (државната администрација, армијата и сл.). Иако подлежат на економските законитости, сепак не подлежат на пазарните законитости. Користењето на јавните добра ја овозможуваат примената на принципот на еднакви можности во задоволувањето на потребите за сите; **2.** во јавни добра спаѓаат уште: јавните сообраќајници, мостовите, јавното осветлување, парковите и др., за кои важи принципот, ако еден граѓанин користи такво добро, друг граѓанин не е исклучен од

Економско-финансиски лексикон

користењето на тоа добро; со тие добра можат да се служат повеќе лица и од користењето на јавните добра никој не може да биде исклучен.

ЈАВНИ ПРЕТПРИЈАТИЈА - Основна дејност на претпријатието Ј.П. „Службен весник“, - Скопје е објавување на националната регулатива - законите и другите прописи и акти во Република Македонија и издавањето на службеното гласило “Службен весник на РМ”;

- “Службен весник на Република Македонија“ се печати и објавува на македонски јазик, а од 2002 година законите се објавуваат и на друг службен јазик кој го зборуваат најмалку 20% од граѓаните што припаѓаат на заедниците во РМ;

- Прописите (правните акти) во “Службен весник на РМ“ се објавуваат бесплатно (актите на Собранието, Владата, министерствата и др.), а претплатата на весникот се наплаќа, за чија цена согласност дава Владата;

- го издава и Регистарот на важечки прописи во РМ, кој се ажурира на секои два месеци;

- издава годишни CD-ROM изданија од 2001 година, публикации и книги на законски текстови со и без коментар;

- остварува успешна соработка со службените весници на земјите од регионот, како и

Економско-финансиски лексикон

пошироко, што е од особено значење за размената на искуства;

Содржината на “Службен весник на РМ“ ги опфаќа следните делови:

- Службен дел: национална легислатива;
- Огласи: објави на судски огласи, нотарски огласи, јавни повици за тендери и сл.;
- Меѓународни договори;
- Декларации, заеднички позиции и демарши на Европската унија кон кои се придружува/прифаќа Република Македонија на покана од Европската унија и Резолуции на Советот за безбедност на ООН со кои се воведува, изменува или укинува режим на санкции против држави, ентитети или поединци.

ЈАВНИ РАБОТИ - работи или инвестиции што ги финансира државата или општествената заедница од свои средства, а се однесуваат на изградба на разни објекти од општ општествен интерес, како што се: работите на изградба на патишта, канали, регулирање на големи реки, изградба на брани, мостови, училишни и болнички згради, станови итн. Се применуваат заради заживување на стопанството и создавање услови за зголемување на вработеноста. Тоа во теоријата се објаснува дека секое ново вработување наодреден број работници само од себе доведува до ново, дополнително вработување други работници по принципот

Економско-финансиски лексикон

на мултипликатори . За излегување на американското стопанство од долгата и тешка економска криза, 1929-1933 г., програмата Њу дил се потпираше врз јавни работи што беа применети широко од државата.

ЈАВНИ УСЛУГИ - во областа на јавните услуги обично се ставаат: сообраќајот, телекомуникациите, снабдувањето со електрична енергија, гас, вода, пристаништа и комуналните услуги. Поради природата на производите и услугите и поради неможноста производството да се организира врз конкурентска основа, општеството е принудено да избере една од двете алтернативи: да се организираат врз јавна сопственост , или врз основа на приватна сопственост со нагласено јавно (државно) регулирање.

Се претпоставуваат два услови за ставање на некое производство (производи и услуги) во областа на јавните услуги: 1. се работи за производи или услуги што се сметаат за толку неопходни, па заради тоа бараат јавно (државно) регулирање, сопственост и функционирање; 2. се организираат врз монополски принцип, една дејност - едно претпријатие. Јавните услуги треба да задоволат неколку начела во нивното функционирање: да го опслужуваат сето население; да даваат соодветни услуги; да ги даваат по умерени цени; да не применуваат никаква дискриминација.

Економско-финансиски лексикон

За стопанските организации од овој вид се употребува изразот: претпријатија или служби од посебен општествен интерес, посебни општествени претпријатија или јавни претпријатија.

ЈАВНИ ФИНАНСИИ - се финансиските средства на државата, општествено-политичките заедници и други органи и установи што служат за задоволување на општите и заедничките општествени потреби. Тие се разликуваат од приватните, деловните и од другите нејавно-правни тела и поединци. Јавните финансии ја опфаќаат материјата на јавните приходи и расходи и јавниот долг .

ЈАВНО ПРЕТПРИЈАТИЕ - (анг. public corporation, фр. public enterprise, гер. öfentliches Unternehmen, рус. общественное предприятие), претпријатие што врши дејност од јавен интерес и се наоѓа во државна, општествена, јавна или мешовита сопственост; тоа се: комунални претпријатија, ПТТ, железничкиот транспорт, електростопански претпријатија и др.

ЈАПОНСКИ ЈЕН (ISO 4217: JPY, нумерички код: 392) е валута што се користи во Јапонија. Таа е широко распространета како резервна валута, слично на доларот и еврото. На јапонски се изговара како „ен“. Латиничниот симбол за јенот е ¥, додека на јапонски се означува со писмото канџи 円. Јенот како

Економско-финансиски лексикон

платежно средство е воведен во Меици периодот. Тој го заменил комплексниот монетарен систем од Едо периодот базиран на јапонскиот мон. Во 1871 год. било прифатен децимален систем на пресметување на јенот (1, 圓), шенот (1/100, 錢), и ринот (1/1000, 厘) со монети што биле тркалезни како оние на запад. (“Шен“ и “рин“ се исфрлени од употреба во 1954 година). Јенот официјално е дефиниран како 26.956 грама сребро.

Во периодот од 25 април 1949 до 1971 година јенот бил врзан за американскиот долар, со курс 1 долар = 360 јени. Во 1971 година дошло до паѓање на системот Бретон Вуд и јенот добил пазарен курс.

Оригиналната ознака за јенот е иста како и ознаката на кинескиот јуан (圓 пинјин уан 2). Во модерниот јапонски јазик се употребува ознаката (円). Латиничната ознака за јенот е иста како и ознаката за јуанот, со таа разлика што на ознаката за јуан се наоѓа една попречна црта, а на ознаката за јен има две.

Во буквален превод “јен“ значи „тркалезен предмет“, како и “јуан“ на кинески.

Во моментот во оптек се следните монети и банкноти: монети од 1 јен, 5 јени, 10 јени, 50 јени, 100 јени, 500 јени и хартиени пари од 1.000 јени, 2.000 јени, 5.000 јени, 10.000 јени. Монетата од 500 јени е монета со најголема вредност во светот.

Економско-финансиски лексикон

JOINT VENTURES - (читај: џоинт венчерз - заеднички деловни вложувања; англ. joint - здружен, соединет; venture - смел потфат, ризик; пари или имот вложен во деловен потфат; влог), англо-американски израз што означува форма на вложување (инвестирање) на домашни и странски фирми, односно на домашен и странски капитал во заеднички претпријатија, врз основа на заеднички деловен интерес и заеднички ризик. Тоа е облик на мешовито претпријатие .

Основањето меѓународен џоинт венчерз (меѓународни мешовити претпријатија) во земјите во развој меѓу домашни компании (од земјите во развој) и странски компании (од индустриски развиените земји) е мотивирано од заеднички деловен интерес. Секој партнер ги користи компаративните предности на другиот партнер, коишто тие ги внесуваат во заедничката фирма. Предностите на локалните партнери од земјите во развој се: тие ги познаваат состојбите на домашниот пазар; постои блискост со државната администрација; ја познаваат домашната законска регулатива; ја познаваат положбата на локалните пазари на трудот и цената на работната сила; ги познаваат постојните индустриски погодности. Предностите на странските партнери се состојат во тоа што тие можат да понудат современа техника и технологија, современ производ, современ менаџмент и ноу хау и пристап кон

Економско-финансиски лексикон

странските пазари. Со основањето на мешовитото претпријатие релативно се смалуваат вложувањата капитал, во споредба со тоа секој партнер одделно да формира претпријатие.

ЈОХАНЕСБУРШКА БЕРЗА (angl. Johannesburg Stock Exchange – ISE) претставува единствена берза за хартии од вредност во Јужна Африка, основана во 1886 година. Преовладуваат акциите на рударските компании (околу 41% од пазарната капитализација). Се применува систем на отворен повик, а намирувањето меѓу брокерите се одвива по пат на компјутеризиран пресметковен систем.

ЈУРИСДИКЦИЈА - (лат. ius, iuris - право, iurisdictio), во поширока смисла означува: право на вршење власт, односно на законски овластувања; делокруг на вршење законски овластувања; територија на која тие овластувања се вршат;

во потесна смисла: го означува самото право на вршење судска власт; надлежност на еден суд; надлежност на одредени видови судови, на пр. стопански судови, општински судови, воени судови и др.; во меѓународното право: правата што државата може да ги врши во рамките на својата територија.

ЈУС - Скратеница од: југословенски стандарди; англ. stan-dard - мера, образец),

Економско-финансиски лексикон

пропишани карактеристики што требаше да ги поседуваат производите на одделни гранки, што се произведуваа во поранешна Југославија (СФРЈ).

Први стандарди во поранешна Југославија се воведени во 1951 г. со уредбата за југословенските стандарди, со сојузните прописи за квалитетот на производите и производните спецификации. Во 1960 г. е донесен Закон за југословенски стандарди.

К

КАБАСТА СТОКА - (тур. kaba - голем, обемен, гломазен), обемен, неконцентриран производ, како, на пример, сено, слама и други производи, чијашто единица тежина се изразува во поголем волумен, што претставува посебен проблем за сместување, манипулирање и транспорт.

КАДАР (кадри) - (фр. cadre - рамка, кадар), јадро на стручно оспособен персонал или работници што се способни да го водат процесот на производството и да ги обучуваат другите. Промените во технологијата бараат соодветно оспособување на кадрите, односно секој степен од развојот на техниката и технологијата бара соодветен обучен кадар. Кадровик - службено лице задолжено за прашањата на кадрите.

КАДАРЕН (кадар) - (од арап., тур. kadir), способен, оспособен да врши нешто.

КАЗНЕНА КАМАТА (интерес) - (грч. kamatos - заработка, добивка; српхрв. затезна камата; анг. interest on arrears, interest for

Економско-финансиски лексикон

default; фр. intérêts de re-tard; итал. interesse di dilazione), камата (интерес) што ја плаќа должникот ако во предвидениот рок не го измири долгот; всушност таа претставува обврска да се надомести штетата којашто должникот му ја прави на доверителот со тоа што на договореното време не го измирува долгот. Стапката на казнената камата е многу повисока од редовната.

КАЛКУЛАТОР - (лат. calculus - камче; сметка; calculatio - сметање, пресметување; англ. calculator - сметач, машина за сметање; фр. calculateur), машина за сметање и обработка на податоци; електронски сметач, компјутер.

КАЛКУЛАЦИЈА - (лат. calculi - камче; камче со кое се вршело сметање; сметка; англ. calculation, фр. calculation, гер. Kalkulation, рус. калькуляция), пресметка, пресметување; методи на пресметување на трошоците на производството што ја сочинуваат цената на чинењето и продажната цена на производите и услугите. Калкулацијата на производите и услугите од разни области на стопанството се разликува со одредени специфичности, па затоа постојат специјализирани калкулации: за индустријата, градежништвото, земјоделството, транспортот и шпедицијата, угостителството и туризмот, внатрешната трговија, надворешната трговија.

Економско-финансиски лексикон

КАЛО - (итал. calo - намалување на тежината, загуба), количествено намалување на стоката во текот на складирањето, транспортот, техничката преработка, или друга манипулација, како последица на одредени процеси, како на пример сушење, истечување, испарување, расипување и др.

КАМАТАНА ДЕЛОВНИОТ ФОНД - (грч. kamatos - заработка, добивка, интерес; лат. fundus - темел, основа; фр. fond), според поранешниот југословенски стопански систем (до 1960 г.), камата што стопанските организации од општествениот сектор ја плаќаа во одреден пропишан процент (6%) според големината на деловниот фонд (основни и обртни средства) како законска обврска за користење на тие средства. Всушност, таа претставуваше дел од акумулацијата што се слеваше во Општиот инвестиционен фонд.

КАМАТАНА ФОНДОТ НА ОБРТНИ СРЕДСТВА - (грч. kamatos - заработка, добивка, интерес; лат. fundus - темел, основа; фр. fond); во поранешниот југословенски стопански систем (до 1960 г.) каматата што во пропишан износ (6%) претпријатијата од општествениот сектор ја плаќаа според просечниот износ на ангажирани обртни средства (според претходната година) како надомест за користење на тие средства.

Економско-финансиски лексикон

Всушност, таа претставуваше дел од акумулацијата што се слеваше во Општиот инвестиционен фонд.

КАМАТА НА ФОНДОТ НА ОСНОВНИ СРЕДСТВА - (грч. kamatos - заработка, добивка, интерес; лат. fundus - темел, основа; фр. fond), во поранешниот југословенски стопански систем (до 1960 г.) камата што во пропишан износ (6%) ја плаќаа претпријатијата од општествениот сектор на просечниот износ ангажирани основни средства (според претходната година) како надомест за користење на тие средства. Всушност, таа претставуваше дел од акумулацијата што се слеваше во Општиот инвестиционен фонд.

КАМАТЕН ПОД (англиски: interest rate floor) претставува договор меѓу две страни каде што купувачот на каматниот под прима определен надомест од продавачот (потписникот), доколку референтната каматна стапка падне под некое минимално ниво. Каматниот под спаѓа во групата на финансиски деривати и претставува еден вид опција.

КАМАТЕН СВОП (англиски: interest swap) претставува договор меѓу две страни за замена на парични приливи, пресметани на некоја договорена номинална вредност, на точно утврдени денови во рамките на

Економско-финансиски лексикон

определен временски период. Со каматниот своп, двете страни се договараат да си ги разменат своите каматни плаќања, пресметани на некој однапред утврден номинален износ, кој ја претставува договорната вредност (notional ammount) на свопот. Каматните свопови спаѓаат во групата на финансиски деривати, а нивната основна форма (basic interest swap) во жаргонот на учесниците на пазарот се нарекува „обична ванила“ (plain vanilla).

Каматните свопови за првпат се појавиле во 1981 година на пазарот на еврообврзници и, оттогаш, нивниот пазар забележува неверојатен растеж. Како резултат на тоа, денес, вредноста на трансакциите со каматни свопови далеку го надминува тргувањето со другите финансиски деривати. Тоа произлегува оттаму, што своповите се наметнуваат како многу привлечни инструменти за заштита од ризиците, пред сè, заради можноста за нивно приспособување кон посебните потреби на клиентите.

КАМАТНА АЛКА (англиски: interest rate collar) претставува комбинација на каматна капа и каматен под. Притоа, купувачот на каматната алка купува каматна капа и истовремено продава каматен под, кои гласат на иста референтна каматна стапка и номинална вредност и имаат ист рок на важење. Каматната капа спаѓа во групата на

Економско-финансиски лексикон

финансиски деривати и претставува еден вид опција.

КАМАТНА СТАПКА - (грч. kamatos - добивка, интерес), годишниот износ на каматата на 100 денари главница или однос меѓу годишната камата и просечната главница, на која се остварува таа камата, помножено со сто.

КАМАТНИ ПРИХОДИ - (interest income) претставуваат основен и најважен извор на приходи на банките и затоа, тие се прикажуваат како прва ставка во билансот на успехот. Во оваа група приходи, пред сè, спаѓаат каматата и другите надоместоци што банката ги наплаќа на одобрените кредити. Потоа, во оваа група спаѓа каматата што банката ја заработува на хартиите од вредност што таа ги држи во своето портфолио (државни записи, благајнички записи, државни обврзници, општински обврзници, корпоративни хартии од вредност итн.). Исто така, во групата на каматни приходи спаѓаат и каматата на депозитите што банката ги вложила во други банки и финансиски институции, каматата на кредитите што банката ги дава на меѓубанкарскиот пазар, каматата заработена на репо-трансакциите, како и приходите од финансиски лизинг. Притоа, како каматни приходи се третираат само надоместоците што се директно

Економско-финансиски лексикон

поврзани со каматоносните инструменти, односно што претставуваат дел од нивната ефективна каматна стапка.

Вообичаено, најголем дел од каматните приходи отпаѓа на каматата на одобрените кредити, додека значењето на другите каматни приходи зависи од структурата на средствата на банката. Каматните приходи се најважниот извор на приходи на македонските банки, што произлегува оттаму, што тие претежно се занимаваат со традиционални банкарски работи (кредитирање и вложување во хартии до вредност). Сепак, постои определена разлика во поглед на значењето на каматните приходи меѓу одделни групи банки, како последица на нивната положба на кредитниот пазар. Имено, големите банки имаат доминантно учество во финансиското посредување во Македонија, така што, кај овие банки, приходите од камати се убедливо најголемиот и најважниот извор на приходи. На пример, каматните приходи на големите банки се три пати поголеми од сите други приходи и речиси пет пати поголеми од приходите остварени врз основа на провизии и надомести. Од друга страна, доминацијата на каматните приходи не е толку изразена кај малите банки, каде останатите приходи учествуваат со над 60% во вкупните приходи, т.е. каматните приходи се поголеми за 50% од некаматните приходи.

КАМАТНИ РАСХОДИ - (interest expenses) претставуваат прва, основна расходна ставка во билансот на успехот. Овие расходи произлегуваат претежно од каматата што банката ја плаќа на депозитите, т.е. каматата на тековните сметки, депозитите по видување, орочените депозити итн. Понатаму, овде спаѓа и каматата што банката ја плаќа на недепозитните обврски, како што се: кредитите земени на меѓубанкарскиот пазар, кредитите од централната банка, репо-трансакциите, издадените обврзници итн. Исто така, во оваа група е вклучена и каматата што банката ја плаќа на субординираниот долг. Инаку, како каматни расходи се третираат и надоместоците и другите трошоци што ги плаќа банката, а кои се директно поврзани со каматоносните инструменти, односно што претставуваат дел од нивната ефективна каматна стапка.

Релативното значење на одделните видови каматни расходи зависи од структурата на изворите на средствата на банката, макар што, вообичаено, најголем дел од каматните расходи отпаѓа на каматата на депозитите. Во Македонија, каматните расходи се убедливо најголемата расходна ставка кај големите банки, што е одраз на многу високото учество на депозитите во вкупните извори на средства. Кај средните банки, доминацијата на каматните расходи не е толку изразена, додека кај малите банки, каматните расходи

Економско-финансиски лексикон

воопшто не се најголемиот трошок во работењето.

КАМБИО - (итал. cambio - менувачница; курс; размена, замена), менувачница на странски пари.

Првите менувачници што се појавија во Италија во XII и XIII век брзо се раширија по цела Европа.

КАМБИСТА - (итал. cambiste), менувач на пари.

КАМБИАЛЕ - (итал. cambiale), меница.

КАМПАЊА - (анг. campaign - акција, операција; фр. cam-pagne - поле, рамница; акција; итап. campranga од лат. campus, camparia - рамница; гер. Katrapne; рус. кампания), серија планирани поврзани стопански, социјални или политички активности со намера да се остварат некои особени цели.

КАНАДСКИ ДОЛАР (ISO 4217:CAD, нумерички код: 124) е официјална валута на Канада уште од 1858 година. Обично се означува со симболот за долар - \$, или алтернативно - C\$ за да се разликува од останатите доларски валути. Канадскиот долар се дели на 100 центи.

Економско-финансиски лексикон

Во употреба се банкноти од 5, 10, 20, 50 и 100 долари и монети во апоени од 2\$, 1\$, 25 центи, 10 центи, 5 центи и 1 цент. Монетата од 50 центи е ретка. Банкнотите од 2 и 1000 долари од 1986 г. до денес се повлечени од употреба.

Популарен назив за монетата од еден долар е „бак“ (назив за мажјак на дабар), (анг. buck) или „луни“ (loonie), затоа што на него е прикажана канадска гуска (анг. loon). По аналогија името за монетата од два долари е „туни“ (toonie). Монетата од 25 центи се нарекува „квотер“ (анг. quarter), а 1 цент уште се нарекува и „пени“ (анг. penny).

Франкофонските Канаѓани монетата од еден долар ја викаат „уар“ (фр. Huard).

КАНАЛИ НА ПРОДАЖБАТА - (лат. canalis - олука, канал), патишта преку кои се врши движењето и продажбата на стоките од местото на производството до местото на потрошувачката, движење и продажба на сите нивоа од производителот до крајниот потрошувач, преку трговијата на големо, трговијата на мало, саеми, изложби, каталози (продажба преку каталози), продавници. Можат да се сведат на:

1. директни канали на продажба, кога меѓу производителот на стоката и нејзиниот потрошувач нема посредници; производителот истовремено е и единствен дистрибутер на таа стока;

Економско-финансиски лексикон

2. индиректни канали на продажбата, кога продажбата се врши преку помал или поголем број посредници од производителот до нејзиниот краен потрошувач.

Низ каналите на продажба се вршат осум функции: набавка, продажба, транспорт, складирање (магационирање), стандардизација и градирање (класирање), финансирање, сносење ризик и маркетинг информации.

КАНДИДАТ - (лат. candidus - бел; чесен, искрен; candidatus - кандидат за државна служба во стариот Рим, облечен во бела одежа; англ. candidate, фр. candidat, гер. Kandidat, рус. кандидат), лице што се нуди или се предлага за избор на некоја должност или се јавува на конкурс за прием во некоја служба или организација, за вработување на некое работно место или за здобивање на некое звање.

КАНТАР - (тур. kantar, од арап.), висечка справа за мерење тежина, се разликува од вагата; на една страна има кука за закачување и обесување на тежината, а на другата страна се наоѓа еден метален крак, на кој е обележана скала што ја покажува тежината (некогаш и во турско време во оки, а сега во килограми), па со поместување на еден тег (од одредена тежина) по должината на металниот крак, се покажува тежината на товарот.

Економско-финансиски лексикон

КАНЦЕЛАРИЈА - (лат. cancelaria, од cancelli - решетка, преграда, ограда), **1.** службена просторија во установа, претпријатие, организација што служи за некоја работа; уред, писарница; **2.** просторија во која се врши некоја функција: административна, писарска, управна и сл.; **3.** персоналот што врши некоја функција во таа просторија.

КАПАР - (итал. sарага; српхрв. капара; рус. задаток, аванс; англ. earnest money, advance; фр. arrhes; гер. Draufgeld), парична сума или некоја друга вредност што ја дава едната страна на другата како потврда за заклучувањето и сериозноста на договорот и како осигурување дека договорот ќе биде извршен. Ако дојде до извршување на договорот, капарот се пресметува во исполнувањето на обврската. Ако давателот на капарот не го изврши договорот другата страна може да го задржи. Ако не го изврши договорот примателот на капарот, другата страна може да бара исполнување и надоместување на штетата или враќање на капарот во двоен износ.

КАПАЦИТЕТ - (лат. capacitas - простор, обем, способност, можност за примање нешто во себе; англ. capacity, фр. capacité, гер. Kapazität), физичка или умствена способност; волумен, пространост, обемност.

Економско-финансиски лексикон

Техничката способност на средствата на трудот што се изразува во количеството произведени производи за единица време кога се користат под одредени услови.

Капацитетот на стопанската организација е комплексна големина што е составена од капацитети на многубројни одделни средства на трудот со кои таа располага. Тој капацитет претставува техничка производна способност или производна можност за одредено време.

КАПИТАЛ - (лат. caput - глава, capitalis - главен), главен износ, главнина, главница; износ од кој со процентна сметка се пресметува процентниот принос (провизија, прираст, смалување, данок, царина и др.), или износ на позајмени пари (кредит) на кои се пресметува интерес .

Постојат повеќе аспекти на определба на капиталот: економска (како фактор за производство), книговодствена, финансиска итн.

Од економско гледиште, како фактор за производство, во економската теорија постојат две различни определби за категоријата капитал.

Според едната, материјалните средства за производство, како еден од трите фактори или елементи за производство, се наречени капитал (според класификацијата на оваа теорија на факторите за производство. труд, капитал и земја). Капиталот се поистоветува

Економско-финансиски лексикон

со физичките (материјалните) добра направени (произведени) од човекот, коишто се употребуваат за натамошно производство, односно служат за производство, а се во облик на производна опрема, згради (фабрики, работилници) и резерви. Се наречени капитални добра или „реален капитал“, односно капиталот се смета за „богатство коешто може да биде употребено за натамошно производство на богатство“. Концепциски овој теоретски правец на капиталот му придава материјална содржина. Другиот правец во економската мисла е Марксовата теорија за капиталот, која концепциски поаѓа од трудовата теорија на вредноста и мотивот на капиталистичкиот начин на производство: оплодување на капиталот како вредност. Според тоа, капиталот се дефинира за определена вредност што раѓа вишок на вредност, вредност што се оплодува, а вишокот на вредноста е вишок на трудот, т.е. неплатен труд на наемните работници, што го присвојуваат сопствениците на капиталот. Ако капиталот не се оплодува, т.е. не создава вишок на вредност, го губи својството на капитал. Со акумулација, т.е. со капитализација, со претворање на вишокот на вредноста во капитал, се зголемува капиталот. Со оглед на тоа, уште една дефиниција: капиталот претставува акумулиран вишок на вредноста, односно акумулиран неплатен

Економско-финансиски лексикон

труд. Освен со акумулација т.е. со концентрација, капиталот се зголемува и со извесни методи на централизација.

Средствата за производство (што како материјален фактор се нужни за производството во секој начин на производство) и парите (што се појавија многу порано пред капитализмот), сами по себе не се капитал. Според тоа, капиталот не е предмет, туку општественоекономски однос што се изразува преку предметите. Кога средствата за производство се монополизираат и стануваат приватна сопственост на една класа - капиталистичката, а другата класа - работничката, бидејќи не располага со средства за производство или со некој друг извор за живеење, економската нужда ја присилува својата работна сила да им ја продава на сопствениците на средствата за производство. Само во ваквиот однос средствата за производство стануваат капитал, средства за создавање вишок на вредност.

Од гледиштето на создавањето на вишокот на вредноста капиталот се дели на два дела: постојан (константен) што се вложува во средства за производство и променлив (варијабилен) што се вложува во наемна работна сила што во процесот на производството ја пренесува потрошената вредност од средствата за производство на новиот производ, ја репродуцира својата

Економско-финансиски лексикон

вредност, т.е. наемнината и за капиталистот создава вишок на вредност.

Капиталот се оплодува низ кружно движење, при што минува низ три фази, се јавува и менува три форми: парична, производна и стоковна и во секоја од нив врши посебна функција: набавна, производна и продажна. Првата и третата се прометни функции. Капиталот почнува со пари и завршува со пари, но во поголем износ, во висина на вишокот на вредноста. Капиталот што минува три фази и добива три форми ги менува сите три и истовремено се наоѓа во сите нив, при што во секоја од нив врши посебна функција, е наречен индустриски капитал. Прометните форми на капиталот се осамостојуваат во трговски и заемовен капитал.

Со обединувањето на индустрискиот, трговскиот и банкарскиот капитал се создава финансиски капитал.

Кога кружното движење на капиталот се гледа како континуиран процес што се одвива во одредено време се наречува обрт на капиталот. Од тоа гледиште капиталот се дели на: основен или фиксен (што се вложува во средствата на трудот што постепено се трошат и постепено ја пренесуваат вредноста од нив на новите производи) и обртен или циркулационен (што се вложува во предметот на трудот и во работната сила и сета своја вредност ја пренесува на новиот производ).

Економско-финансиски лексикон

Од книговодствено гледиште, капиталот се дефинира како вкупна вредност на имотот на еден стопански субјект, т.е. вкупната вредност што се води од зградите, опремата, земјата итн. минус сумата на обврските (долговите).

Од финансиско гледиште под капитал се подразбира сумата пари што е нужна за да се инвестира, т.е. да се почне со еден деловен потфат.

КАПИТАЛ ВО АКЦИИ - Нето активата прикажана на билансот на состојба е еднаква на третиот дел од билансот на состојба, познат како капитал во акции. Формално, капиталот во акции е дел од пасивата на компанијата: тоа се средства што им се „должат“ на акционерите (по исплатата на цела друга пасива); сепак, обично, „пасива“ се користи во порестриктивна смисла на пасива не вклучувајќи го капиталот во акции. Билансот на актива и пасива (вклучувајќи го и капиталот во акции) не е случајност. Евиденциите за вредностите на секоја сметка во билансот на состојба се одржуваат со користење на систем на книговодство наречен двојно книжење. Во оваа смисла, капиталот во акции по состав мора да е еднаков на актива минус пасива, и претставува хонорар.

КАПИТАЛЕН - (лат. capitalis - главен; caput - глава), главен, основен, темелен, голем,

Економско-финансиски лексикон

суштествен, извонреден, особен, што чини многу труд и средства.

КАПИТАЛЕН КОЕФИЦИЕНТ - (лат. capitalis - главен, основен, темелен и coefficient), според теоријата на економски раст, претставува однос меѓу вредноста на инвестициите (т.е. вложениот капитал) и општествениот производ (или националниот доход) што се остварува со нив. Капиталниот коефициент покажува колку парични единици треба да се инвестираат за да се добие една парична единица општествен производ, односно национален доход (во зависност од тоа што се зема за мера). Со оглед на тоа, тој ја покажува ефикасноста на општествените инвестициони вложувања во стопанството. Капиталниот коефициент се пресметува за сето стопанство и за одделни гранки и области.

Капиталниот коефициент се поврзува со стапката на стопанскиот раст, што претставува однос меѓу стапката на акумулацијата и капиталниот коефициент. Согласно со тоа, колку е понизок капиталниот коефициент, по правило, толку би требало да биде повисока стапката на стопанскиот раст.

КАПИТАЛИЗАМ - (лат. capi-talis - главен од caput - глава), е име на општествено-економскиот систем што се засновува врз приватната сопственост над средствата за производство и врз наемната работна сила, во

Економско-финансиски лексикон

кој владејачки облик на производство претставува стоковното производство, а профитот е главен мотив за инвестирање капитал и двигател на стопанскиот живот. Во развојот на општеството капитализмот е четврта по ред општествено-економска формација (по првобитната заедница, робовладетелството и феудализмот).

Првите почетоци на капитализмот се јавуваат во 15 и 16 век, но со индустриската револуција во 18 и 19 в. зема силен и широк замав, првин во Англија, Холандија и Франција, а потоа во други земји, станувајќи светски општествено економски систем. Развивајќи се, тој ги урива феудалните општествено-економски односи и разните феудални ограничувања што го запираа развојот на производните сили.

Отпрвин капитализмот се развива со методите на првобитната акумулација на капиталот, по присилен пат се создаваат условите на капиталистичкиот начин на производство: одземање на средствата за производство од ситните производители и нивно претворање во капиталистичка сопственост, а производителите во наемни работници, и создавање широки пазари, нужни за реализација на капиталистичката стока. Потоа, се развива врз економските закони на капиталот: создавање профит, акумулација, концентрација и централизацијата на капиталот и слободната конкуренција. За

Економско-финансиски лексикон

релативно кус историски период капитализмот ги разви производните сили во огромни размери.

Капиталистичкиот начин на производство почнува со рачни алати. Првиот облик е простата капиталистичка кооперација, во која под раководство на сопственикот произведуваат многу работници, со рачни алати, на еден простор, без внатрешна поделба на трудот. Од неа израснува мануфактурата, како поразвиен облик на капиталистичка работилница, што се засновува врз внатрешната поделба на трудот. Со пронаоѓањето на машината алатка и парната машина во втората половина на 18 век, почнува индустриската револуција и третиот облик на капиталистичкото производство - фабриката, врз која се засновува индустриското производство.

Трговскиот и заемовниот капитал како лихварски капитал постојат уште од робовладетелското општество, бидејќи за нивното настанување беше доволно да се јават размената и парите. Меѓутоа, со појавата на индустрискиот капитал почнува капиталистичкиот начин на производство и капитализмот како ново општество.

Во својот развој капитализмот минува низ неколку фази: либерален или класичен капитализам и монополизам (империјализам). По големата економска криза 1929-1933 г., со замешувањето на државата во економските и

Економско-финансиски лексикон

социјалните односи, па по Втората светска војна и промените што настанаа по неа и распаѓањето на колонијалниот систем, дојде до измени и во самиот капитализам, којшто добива форма на мешан или државен капитализам.

Капитализмот се развива циклички, од криза до криза, коишто се јавуваат во определени временски периоди. Високоразвиениот капитализам во монополистичката фаза тешко ги пребродува економските кризи, што особено се покажа во големата економска криза 1929-1933 г. Бидејќи приватниот капитал откажа, тогаш функцијата регулатор на капиталистичката репродукција ја презеде државата.

Капитализмот во светот се развива нерамномерно, што доведе до појава на индустриски развиени и неразвиени земји, што претставува спротивност на современиот свет и предизвикува низа економски, социјални и политички реперкусии.

КАПИТАЛИЗАЦИЈА - претворање на профитот или интересот во капитал; со капитализација на профитот се врши проширена репродукција.

Овој израз се употребува уште со значење: одредување на цената на некој имот (земја, акција), во согласност со доходот што тој му го донесува на сопственикот и постојната интересна стапка. Така, за цената на земјата се

Економско-финансиски лексикон

вели дека претставува капитализирана рента, а, пак, за цената на акцијата - капитализирана дивиденда. На овој начин се врши претворање на некој имот во паричен капитал.

КАПИТАЛИСТ - сопственик на капитал кого што го вложува во стопанскиот процес со мотив да му се оплодува, т.е. да му донесува профит, интерес или дивиденда, во зависност од начинот на инвестирањето на капиталот. Со оглед на општествената поделба на трудот и областа на вложување капитал, се разликуваат неколку видови капиталисти: индустриски, трговски, заемовни капиталисти или банкари, закупници во земјоделството, акционери и др.

КАПИТАЛИСТИЧКА РЕПРОДУКЦИЈА - (капитал и лат. *reproductio* - повторно производство), континуиран процес на производство што постојано се обновува, содржи две страни: материјален процес на создавање на употребни вредности и истовремено процес на создавање вредност и профит. На тој начин се врши репродукција на капиталот и се репродуцираат капиталистичките производствени односи.

Во зависност од тоа во кој обем се врши, се разликува проста или едноставна и проширена репродукција, потоа, индивидуална репродукција (т.е. репродукција на одделно капиталистичко

претпријатие) и репродукција на целокупниот општествен капитал.

КАПИТАЛИСТИЧКО СТОКОВНО ПРОИЗВОДСТВО - историски облик на стоковно производство, карактеристичен за капиталистичкиот начин на производство. Стоковното производство во својот развој прво се јавува како просто стоковно производство, што прераснува во капиталистичко. Покрај општите, заеднички белези, постојат специфични разлики, својствени за секој одделен историски облик на стоковното производство. Белезите што го одредуваат капиталистичкиот начин на производство го одредуваат и капиталистичкото стоковно производство: приватната сопственост над средствата за производство, наемната работна сила што има карактер на стока и профитот како мотив и двигател на капиталистичкото стоковно производство.

Преткапиталистичките начини на производство се засновуваа врз натурално производство; стоковното производство претставуваше спореден облик на производство. Во капитализмот стоковното производство е владејачки облик на производство, т.е. капиталистичкиот начин на производство се засновува исклучиво врз стоковното производство, дури и работната сила добива карактер на стока. На одреден

Економско-финансиски лексикон

степен на својот развој, кога созреваат општествено-економските услови во феудализмот, простото стоковно производство се преобразува во капиталистичко.

КАПИТАЛНИ ДОБРА - (лат. capitalis - главен, од caput - глава, англ. capital goods), 1. израз што се употребува особено во современата економска литература на Запад, со кој се означуваат произведените средства за производство, т.е. произведените добра што служат во натамошното производство како материјален фактор (за разлика од работната сила и земјата што не е произведена туку претставува дар од природата) и се означуваат со терминот „капитал” (како еден од факторите за производство, покрај трудот и земјата); 2. изразот капитални добра се употребува и со значење машини, згради, постројки што, всушност, претставуваат средства на трудот, односно основни средства.

КАПИТАЛНИ КОНТРОЛИ - (англиски: capital controls) претставуваат административни мерки и инструменти на економската политика со кои се ограничуваат капиталните и финансиските трансакции со странство. Капиталните контроли се насочени кон ограничување или забрана на влезот на странски капитал во земјата и на одливот на

Економско-финансиски лексикон

капитал од земјата. Наспроти трендот на либерализација на меѓународните капитални трансакции, голем број земји применуваат разни инструменти за контрола на капиталните текови. Основата за контрола на капиталните трансакции ја сочинува Спогодбата на ММФ (Articles of Agreement, Article VI, Section 3), која дава можност земјите да поставуваат рестрикции на капиталните трансфери. Капиталните контроли се остваруваат со помош на одредени економски мерки, со кои се дестимулираат приливот на странски капитал во домашната економија и инвестирањето во странство. Исто така, капиталните контроли може да се спроведуваат и со чисто административни мерки, каде што се забрануваат сите или одредени капитални и финансиски трансакции со странство. Интересот за капиталните контроли е обновен во поново време како последица на два фактора: прво, големиот пораст на капиталните текови кон земјите во развој и; второ, фактот дека бројни валутни и/или финансиски кризи беа поврзани со слободата на капиталните текови.

Од аспект на монетарната политика, главната предност на капиталните контроли се состои во тоа што тие го решаваат проблемот на т.н. трилема или невозможно тројство (trilemma, incompatible trinity), според кое, земјата не може во исто време да има фиксен девизен

Економско-финансиски лексикон

курс, слободно движење на капиталот и слобода во монетарната политика. Оттука, капиталните контроли овозможуваат независна монетарна политика во смисла на создавање разлика помеѓу домашните и странските каматни стапки, т.е. се спречува домашните каматни стапки да се претворат во играчка на странскиот капитал. Исто така, имајќи ги предвид бројните ограничувања на традиционалните инструменти за стерилизација на приливот на капитал, капиталните контроли делуваат како решение на овој проблем.

КАПИТАЛНО ИНТЕНЗИВНИ ГРАНКИ - (капитал и лат. intensio - напрегнатост), се оние гранки што се засновуваат врз висок органски состав на капиталот, односно тоа се гранки што бараат или ангажираат сразмерно многу повеќе производна техника, а многу помалку работна сила. Изразит пример се хидроцентралите. Спротивно: трудоинтензивни гранки . Капитално - интензивните гранки вработуваат релативно помалку работна сила, за разлика од трудоинтензивните гранки.

КАПИТАЛОТ - наслов на делото на Карл Маркс, што е објавено во три тома. Првиот том се појави во 1867 г. По смртта на Маркс, Фридрих Енгелс го среди Марксовиот ракопис и во 1885 г. го објави вториот, а во

Економско-финансиски лексикон

1894 г. третиот том на „Капиталот“. Во предговорот на првиот том Маркс укажува дека целта на ова дело е да ги разоткрие законите на економскиот развој на капиталистичкото општество.

Методолошки Марксовата анализа тргнува од општото кон посебното, односно од суштината на капиталистичкиот начин на производство - производството на вишок на вредноста, кон неговите појавни облици.

Во првиот том на „Капиталот“, што носи наслов „Процесот на производство на капиталот“, во кој материјата е изложена во 7 оддели, Маркс го анализира производството на вишокот на вредноста, акумулацијата и капиталистичката репродукција, дејството на економските закони што ги создаваат материјалните и општествените претпоставки на развојот на капиталистичкиот начин на производство.

Во вториот том Маркс го анализира прометниот процес на капиталот, што го изложува во три оддели: кружно движење и метаморфоза на капиталот, обрт на капиталот и репродукција и промет на целокупниот општествен капитал.

Во третиот том Маркс ја анализира појавната страна на капиталистичкиот економски процес, давајќи му наслов „Целокупниот процес на капиталистичкото производство“. Овде се опфатени основните манифестации на капиталистичката распределба на вишокот на

Економско-финансиски лексикон

вредноста и законите на формирање на капиталистичките форми на доходи. Овие проблеми се обработуваат во седум оддели: претворање на вишокот на вредноста во профит и стапката на вишокот на вредноста во профитна стапка, претворање на профитот во просечен профит, законот за тенденциско паѓање на профитната стапка, претворање на стоковниот и паричниот капитал во стоковно-трговски капитал и парично-трговски капитал, делење на профитот на интерес и претприемачка добивка и интересоносниот капитал, претворање на екстра профитот во земјишна рента и доходите.

КАПИТАЛ СТОК - (анг. capi-tal stock), назив за основната главница на акционерско друштво во САД.

КАРАКТЕР - (грч. karakter - особеност, белег, знак), **1.** збир на битните особини, т.е. сè она што особено одликува еден човек, појава или предмет; збир на сите психички особини на човекот, што се пројавуваат преку неговите дејства и ја оформуваат неговата личност; сето она што ја прави личноста на еден човек (како во духовен, така и во морален поглед); **2.** цврстина, постојаност, упорност и доследност на волјата во постапувањето, однесувањето и проследувањето на нешто; способност на човекот да биде доследен и истраен во поглед

Економско-финансиски лексикон

на моралните обврски и должности („цврст карактер”); личност со добри особини („карактерен човек”); **3.** природа, нарав; знак, белег, црта, својство, особена одлика.

Врз развојот на човековиот карактер влијаат: **1.** природната конституција; **2.** средината; **3.** економските и социјалните услови во кои човекот живее; **4.** воспитанието и др. Според тоа, врз карактерот на човекот имаат влијание како природните (наследните), така и стекнатите особини.

КАРАТ - (грч. karation; арап. kirat - семка од рогушка; мала тежина; итал. carato, фр. carat, англ. carat), единица за мерење на содржината на злато и други благородни метали во легура и дијаманти.

КАРГО - (шпан. cargo - товар), товар што се пренесува (транспортира) со транспортни средства (брод, авион или возило).

КАРИЕРА - (лат. carrus - кола; фр. carrière и итал. carriera - тркалиште, најголема брзина кај коњските трки; животна борба; занимање), тек на континуиран напредок; напредување, успех во областа на некоја дејност, служба; професија за која некој се обучува, се школува и што е предодредена како перманентно занимање.

Економско-финансиски лексикон

КАРИЕРИЗАМ - стремеж, болна амбиција, односно трка за што побрзо унапредување во службата, за добивање повисоко звање или функција, од материјален интерес или од општествен престиж, но не врз основа на сопствената способност, туку на непринципиелен и безобсирен начин, со умилкување кон оние од кои зависи тоа унапредување. Исто така, со овој израз се означува политиката или практиката во унапредувањето, во градењето кариера на поединци што оди на штета на нивниот углед, но и на штета на вршењето на стопанската или општествената функција, на штета на општественото дело.

КАРТЕЛ - (фр. cartel - договор, спогодба, сојуз, англ. cartel; итал. cartello; гер. Karteli; рус. картель, облик на монополски сојуз на самостојни претпријатија, што ги утврдуваат цените по кои ќе ги продаваат своите производи, ги поделуваат пазарите меѓу себе, ги одредуваат квотите на производството и продажбата за да не си конкурираат меѓу себе и за да остваруваат монополски профит. Како внатре во земјата, така и надвор се создаваат меѓународни картели како меѓународни монополски сојузи.

КАСА - (итал. cassa од лат. capsula - сандак, ковчег), благајна, како простор каде што во банка, претпријатие или во некоја друга

Економско-финансиски лексикон

организација се примаат и се издаваат пари и други хартии од вредност. Освен тоа, значи и орман во кој се чуваат пари, хартии од вредност и др., заради осигурување од кражба, пожар и др.

КАСА СКОНТО - (итал. cassa - благајна и sconto - попуст), попуст изразен во проценти од утврдената цена, ако стоката се плаќа веднаш.

КАСКО ОСИГУРУВАЊЕ - (шпан. casco - шлем; трупот на брод), осигурување на сообраќајно средство од ризик на сообраќајна незгода, пожар или од некоја друга елементарна непогода.

КАСТА - (порт. и шпан. casta - род, раса, племе; лат. castus - чист), претставува затворена општествена група ограничена на некое наследно занимање, професија, ранг или привилегија, општењето на нејзините членови и склучувањето бракови е дозволено само внатре во групата, социјалните бариери се санкционирани со обичајот, правото и религијата. Привилегираните касти живеат од искористувањето на кастите што се наоѓаат во потчинета општествено-економска положба. Кастинската диференцијација претставува неразвиена класна поделба на општеството, што е карактеристично за таканаречениот

Економско-финансиски лексикон

азиски начин на производство во источните земји, особено во древниот Египет и Индија.

Со оглед на затвореноста и наследноста на општественоекономската положба, и сталежите кај европското феудално општество во значителна мера имаа кастински карактер.

Денес изразот каста се употребува во преносна смисла за секоја затворена и привилегирана општествена група, како, на пример „бирокарска” каста и сл.

КАТАЛОГ - (грч. katalogos - список, попис), 1. општо значење: систематски попис на предмети, составен според еден ред што го олеснува нивното наоѓање; 2. во стопанството: список и преглед на производи од една фирма со основни податоци (својствата на производите, цените, условите за продажба, односно набавка, слики на производите и др.); книга на производи од излагачите на саеми; 3. список или книга, особено на уметнички и научни збирки; список или книга на јавни или приватни библиотеки, антикварници, музеи, издавачки претпријатија.

КАТАСТАР - (грч. katastihon - листа, лат. catastum - попис), службена евиденција на земјата што се засновува врз геодетски премер, а содржи податоци за големината на површината, географската положба,

Економско-финансиски лексикон

бонитетот, односно класата, начинот на користење, сопственоста и др. Катастарот служи за одредување на данокот од земјоделскиот приход, за составување земјишни книги и за разни технички, економски и други цели.

КАТАСТАРСКИ ДАНОК - (лат. *catastrum* - попис на објекти што подлежат на данок), данок кај кој даночната обврска се утврдува врз основа на податоците во катастарските книги, односно во определени регистри, во кои се наведени пропишани важни податоци што не се предмет на чести промени.

Со податоците од јавните книги се користат финансиските органи за утврдување на името на даночниот обврзник, објектот за оданочување, даночната основица и висината на даночното оптоварување.

КАТАСТАРСКИ ПРИХОД - парична вредност од просечниот принос од земјата, што се остварува или може да се оствари на единица површина земја, во зависност од квалитетот, т.е. класата (бонитетот) на земјата и културата што се одгледува, во просечна родна година и со одбивање на просечните трошоци што би требало да се направат, за да може вака пресметаниот приход да се оствари. Утврдувањето на катастарскиот приход служи за одредување на данокот на

Економско-финансиски лексикон

приход од земја и за процена на земјата како основно средство.

КАТЕГОРИЗАЦИЈА - (грч. *katēgoria* - ознака, предикат), распоредување, класифицирање луѓе, предмети, стоки во групи, категории, видови, класи и др. Категоризацијата се изведува според некој критериум што е пропишан или определен со некоја норма или тоа го бара практичната употреба.

КАТЕГОРИЈА - вид, класа, група, степен, род.

КАТЕГОРИЈА - (грч. *Kategoria* ознака, предикат), општо значење: најопшти логички поими што ги изразуваат основните облици и односи на постоењето и мислењето. Економски категории - најопшти мисловни изрази на општествено-економските појави и односи (на пример труд, производство, производни сили, производствени односи, стока, вредност, пари, цена, капитал, вишок на вредноста, профит, доход итн.). До економските категории се доаѓа со воопштување на суштинските својства на економските појави и односи, па, според тоа, тие претставуваат мисловно одразување на објективната економска реалност. Токму затоа се вели дека тие се теоретски изрази.

КАТЕДАРСКИ СОЦИЈАЛИЗАМ (гер. Katheder sozialismus), една варијанта на социјалистичка мисла во Германија во вторага половина на XIX век. Името го доби по тоа што претставниците на овој правец (А. Wagner, G. Schmoller, L. Brentano, H. Herkner, A. Schâfle) заземаа голем број катедри на универзитетите по политичка економија во Германија и Австрија (од 1870 до 1890 г.) и се служеа со социјалистичка фразеологија. Се нарекуваат и „кабинетски социјалисти“. Овој правец се залага за државна интервенција во стопанскиот живот и во општествените односи заради обезбедување услови за непречено функционирање на капиталистичкиот економски систем, социјални реформи во работничкото законодавство, заштита на средните слоеви, занаетчиите и селаните.

КАУЗАЛНОСТ - (лат. causa - причина), 1. причиност; условеност; причинска поврзаност на појавите, обусловеност на една појава со друга, заемна зависност, однос меѓу причината и последицата; 2. закон на каузалноста: начело според кое секоја појава има своја причина, т.е. настанала како резултат на дејството, на извесен број фактори, а истовремено со своето постоење и дејствување е причина за настанување на некоја друга појава. Во таа смисла каузалноста има универзален карактер.

Економско-финансиски лексикон

Принципот на каузалноста(принципот за причинските врски и односи) е мошне важен метод во секоја наука, а, исто така, и кај економските науки.

КАУЦИЈА - (лат. cautio - претпазливост, внимателност, сигурност, емство, т.е. гаранција), осигурување, гаранција што се дава за преземањето и извршувањето на некоја обврска, договор или работа со положување готови пари, хартии од вредност или некој друг имот, книжење во книгите за недвижен имот и сл. Ако обврската не се изврши, заради која е положена кауцијата, тогаш доверителот има право да изврши наплатување од кауцијата, но по претходно известување на должникот и по претходна судска интервенција.

Кауцијата се разликува од емството и залогот . Емството е туѓа лична обврска, а залогот се дава за зајакнување на сигурноста на паричниот долг.

КВАЗИ ПАРИ - (лат. quasi - лажен, што личи на, привиден, наводен, божемен), монетарен термин којшто ги означува паричните средства што не вршат функција на разменско средство, но можат да се претворат во инструмент за вршење на таа функција. Овде спаѓаат: неорочените штедни депозити, инвестиционите фондови и државните обврзници, а во извесна смисла и орочените

Економско-финансиски лексикон

штедни депозити во зависност од времето на орочување. Со оглед на тоа што тие средства се наоѓаат во функција на штедење, а покрај тоа можат да се користат и како разменско средство, се наречени квази пари.

КВАЛИТАТИВНАТА ФУНКЦИЈА - Се состои во овозможување да се пронајде најдобар транспортер на стоката. Овде не се работи само за најевтин туку и за најквалитетен и најсигурен транспортер на стоката.

КВАЛИТЕТ - (од лат. qualis - каков, qualitas), својство, особина, одлика на некој предмет, стока, стопанска организација.

КВАЛИТЕТ НА ПРОИЗВОДОТ - (лат. qualis - каков, qualitas - особина, својство, качество), својствата или особините што ги поседува еден производ во сообразност со барањата на потрошувачите и пазарот. Квалитет на производот е синоним на употребната вредност или корисност на стоката.

Од гледиштето на пазарното производство, квалитетот претставува основно мерило, но не и единствен услов за освојување на купувачите. Овде доаѓаат уште дизајнот, пакувањето и начинот на лансирањето и продажбата на производот.

Економско-финансиски лексикон

КВАЛИФИКАЦИЈА - (лат. qualificatio од qualis - каков, квалитет и facere - чини, прави), степен на стручна обученост или школска подготовка или искуство што е потребно за вршење некоја дејност или професија или пополнување некое работно место, степен на сложеност на трудот.

Квалификацијата се разликува по вид (разновидни занимања, струки, професии) и по степен (неквалификуван, полуквалификуван, квалификуван, висококвалификуван).

КВАЛИФИКАЦИОНА СТРУКТУРА НА РАБОТНИЦИТЕ - составот на работниците, по вид и степен на квалификација во една работна организација, стопанска гранка, националното стопанство.

КВАНТИТАТИВНА ЕКОНОМСКА АНАЛИЗА - (лат. quantitas - големина, количество; грч. oikonomikos - стопански; грч. analysis - раздвојување, расчленување), постапка во научното истражување и објаснување на квантитативни манифестации на објективни економски законитости и односи меѓу одделни економски големини, нивните меѓусебни зависности, интеракции и последици од нивното заемно дејствување; се засновува врз примената на соодветни математички методи, врз теоретската и математичката статистика и кибернетика.

Економско-финансиски лексикон

Почетокот на воведувањето на методи на квантитативна анализа во економијата се врзува за името на Французинот Курно (1838) којшто ја испитувал функционалната зависност на понудата и побарувачката од нивоата на цената. Потоа се споменуваат имињата: Валрас, Парето, Маршал, Фишер.

КВАНТИТАТИВНА ТЕОРИЈА ЗА ПАРИТЕ - (лат. *quantitas* - големина, количество), според која парите немаат сопствена вредност, туку вредноста на парите зависи од количеството што се наоѓа во прометот, т.е. вредноста им е поголема кога ги има помалку во оптек, и обратно, вредноста на парите е помала кога ги има повеќе во прометот. Така, на една страна стои масата стоки што треба да се размени, а на друга страна количеството пари со кои треба да се размени определената маса стоки. Суштината на оваа теорија се состои во тоа што смета дека цените се јавуваат како последица на количеството пари и количеството стоки на пазарот. Цената е пасивен фактор, големина што зависи од количеството пари и стоки, како независни големини, а се испушта од предвид вредноста и нужните трошоци за производство на стоката.

Квантитативната теорија за парите настана во XVII век; најизразити претставници беа Д.

Економско-финансиски лексикон

Хјум (D. Hume) и Д. Рикардо (D. Ricardo), а во поново време Ирвинг Фишер (Irving Fisher).

КВАНТИТАТИВНА ФУНКЦИЈА - Се состои во смалувањето на превознината, а со организирање на збирен превоз. Кај збирната шпедиција, шпедитерот ги собира денковите пратки на комитентите и ги претвора во вагонски пратки за кои е предвидена пониска возарина.

КВАНТИТЕТ - (лат. quantitas - големина, количество), количество, големина, определен износ, сума или број на нешто.

КВОРУМ - (лат. quorum, од qui - кој), пропишан број присутни за да може некој собир да донесува правосилни одлуки; квалификувано мнозинство.

КВОТА - (лат. quotколку, quota pars - колкав дел), сразмерен дел, удел, количество, број, износ; дел што при некоја делба му припаѓа некому; удел или сразмер доделен при поделбата секому или на секој член на едно тело или организација. Протекционистичка мерка со која се ограничува увозот од странство со одобрување само на определени количества на некои производи.

КЕБС - (Конференција за европска безбедност и соработка) - (анг. Conférence for

Економско-финансиски лексикон

Security and Coopération in Europe - CSCE), европска организација основана 1974 г., во која членуваат европските земји, САД и Канада; формирана со цел да се одржи и унапреди безбедноста и соработката меѓу државите.

Во 1995 г. КЕБС се трансформира во ОБСЕ (Организација за безбедност и соработка во Европа), којашто има пошироки компетенции од КЕБС.

КЕЈНСИЈАНСНА ЕКОНОМИЈА -

економска школа наречена по името на Џон М. Кејнс (John Maynard Keynes, 1883-1946), англиски економист, професор по политичка економија на Универзитетот во Кембриџ, значаен по тоа што прекина со класичната либералистичка економска мисла и се смета за основоположник на економската теорија на државниот капитализам .

До големата економска криза Кејнс напиша повеќе трудови, но со неговата книга „Општата теорија на вработеноста, интересот и парите“ (1936) направи пресврт и со тоа стана најистакнато име на современата економска мисла. Ова дело на Запад е означено како „Кејнсијанска револуција“. Поради тоа се споредува со прочуената книга на Адам Смит „Богатството на народите“, со „Капиталот“ на Маркс и со други големи придонеси во разни области на науката.

Економско-финансиски лексикон

Кејнсовата теорија што се појави во времето на големата економска криза има макроекономски карактер. Таа се занимава со суштинските проблеми на стопанскиот развој: вработеноста, потрошувачката, инвестициите, националниот доход и интеракциите меѓу нив. Кејнс го отфрли Сејовиот закон за пазарот. Критикувајќи ја либералистичката економска теорија и политика, тој укажува дека спонтаниот капиталистички пазарен механизам не е во состојба да обезбеди нормален тек на репродукцијата и целосна вработеност. Затоа тој бара државна интервенција во стопанството. Со определена фискална и монетарна политика државата да влијае врз агрегатната побарувачка, интересната стапка, инвестициите и вработеноста, бидејќи со стариот начин на однесување капитализмот не може да опстане. Затоа државната интервенција е единствен пат.

Кејнс изврши огромно влијание врз економската теорија и врз државната економска политика на развиените капиталистички држави. Тој се здоби со многу следбеници што ја дотеруваа, разработуваа и усовршуваа неговата теорија.

КЕШ - (анг. cash - готови пари; плаќање во готово, од средновековен фр. casse - кутија за пари, од староиталијански cassa, од лат. capsa - кутија, сандак), англоамерикански израз кој

Економско-финансиски лексикон

значи: 1. готови пари, плаќање веднаш во готово при купување; спротивно: купување на кредит (вересија, на почек); 2. наплатување на чек, односно претворање на чек во готови пари.

КЕШ ЕНД КЕРИ (анг. cash and carry; and-и; carry - носи), позната изрека: плати и носи, т.е. не даваме ништо на вересија, мора да се плати веднаш во готово.

КЕШ КРОП - (анг. crop - жетва, род, cash crop), производи произведени од фармери наменети за продажба, а не за сопствена употреба.

КЕШ ОН ДЕЛИВЕРИ - (анг. cash - готови пари, исплаќање со готови пари, on - на, delivery - испорачување, врачување, cash on delivery), вид договор за купопродажба, според кој стоката се плаќа по нејзиното пристигнување кај купувачот или нејзиното врачување на купувачот.

КЕШ ФЛОУ - (анг. cash - готови пари, flowтечење, дотек; тече; cash flow, сметководствен израз, кој значи: прилив и одлив на пари од стопанската организација.

КИБЕРНЕТИКА - (грч. kybernao - управувам, kybernetike tehne - кормиларење, вештина на управување), општа теорија за

Економско-финансиски лексикон

комуницирањето, управувањето и контролата во механизмите, организмите и општеството. Кибернетиката има влијание врз методите на истражување и решавање практични задачи во разни области на науката и техниката, особено во техниката на врските и автоматиката, во медицината, биологијата, сметачката техника и економијата. Со оглед на практичната примена, се специјализира на одредени применети дисциплини, како техничка, биолошка, економска, социолошка кибернетика. Може да се користи при планирањето и прогнозирањето на идните стопански движења.

Со објавувањето на својата книга во 1948 г. „Кибернетика или управување и комуникација кај живото суштество и машината“, американскиот математичар Норберт Винер (1894-1964) ги постави темелите на кибернетиката.

КИБУЦ - (хебрејски), населба, село во Израел; колективно стопанство во Израел; основни белези: сиот имот е колективна сопственост, а, исто така, и производството и потрошувачката се колективни; не се употребуваат пари внатре во кибуцот; трудот е обврска за сите возрасни членови на колективот, без плаќање; сите потреби на членовите се задоволуваат без паричен надомест; сите членови имаат исти права; исхраната е заедничка; децата се одгледуваат

Економско-финансиски лексикон

и воспитуваат од кибуцот. Со кибуцот управува избран одбор. Првите кибуци се создадени во почетокот на XX век во тогашна Палестина. Во шеесеттите години кибуците почнаа да се занимаваат и со неземјоделски дејности, за да постигнат поцелосно вработување на работната сила, што предизвика губење на некои својства на кибуците.

КИНЕСКИ ЈУАН или ренминби (кинески: 人民币) (ISO 4217: CNY, нумерички код: 156) е официјална валута во Кина (без Хонг Конг и Макао). Симболот за ренминби е ¥, а го издава Народната банка на Кина. Во 2010 год. инфлацијата изнесувала 5,1%. Називот ренминби на кинески значи „народна валута“. Основна единица на ренминби е јуан (元), и многу често и самата валута се поистоветува со јуанот. Еден јуан содржи 10 циаоа, кои се делат на 10 фени.

КИРИЈА - (од арап., тур. kira - закуп, закупнина, наем), 1. закуп, закупнина, станарина, наем; возарина; 2. облигационен однос според кој една договорна страна (закуподавецот) отстапува на користење на друга страна (на закупецот), врз основа на одреден надомест (кирија) и за одредено време, стан, станбена зграда, деловен простор, деловна зграда итн.; 3. сумата пари што се

Економско-финансиски лексикон

плаќа за користење закупено нешто по договор за закуп.

КИРАЦИЈА - (тур. kiradži), закупец, станар; оној што со коњи и кола превезува стоки врз основа на наплата.

КЛАН - (анг. clan - племе, род), родовска заедница во Шкотска. Во преносна смисла: неформална група што е тесно поврзана врз основа на заеднички интереси или роднински врски; клика.

КЛАСА - (лат. classis - ред, разред, група, степен, категорија), 1. ред, вид, разред, степен, ранг, квалитет; 2. ред според кој се распределуваат лица, животни или предмети, според својата положба или своите својства; група животни, растенија, предмети или појави што имаат заеднички белези; 3. социјален ранг (на пример работничка класа); 4. степен или квалитет (на пример тутун од прва класа, вагон од прва класа во воз итн.).

КЛАСИ - (лат. classis - група граѓани), едноставна определба: тоа се големи групи луѓе со иста економска и социјална положба. Во литературата се посочува и Лениновата дефиниција, според која, социјалните класи претставуваат големи групи луѓе, што се разликуваат меѓу себе според своето место во историски одредениот систем на

Економско-финансиски лексикон

општественото производство, својот однос спрема средствата за производство, својата улога во општествената организација на трудот, начинот на добивањето и големината на оној дел од општественото богатство со кој располагаат. Класите се такви групи луѓе од кои едната може да го присвојува трудот на другата, благодарение на тоа што имаат различни места во одредениот систем на општественото стопанство (Ленин).

Појавувањето на класите е сврзано со повисокиот развој на производните сили во првобитната заедница, со појавата на вишокот на производ што останува по задоволувањето на неопходните потреби за живот на луѓето. Со тоа се овозможува дел од општеството што не учествува во непосредното материјално производство да живее на сметка на вишокот на трудот на оној дел што непосредно произведува материјални добра. Потоа, важен услов е појавата и развојот на општествената поделба на трудот и приватната сопственост.

Во класичните класни општества се разликуваат основни класи и меѓукласи или споредни класи.

Спротивностите меѓу класите се изразуваат во класната борба.

КЛАСИФИКАЦИЈА - (лат. classificatio - поделба, распоредување, од classis + facio - прави, чини), 1. систематско распоредување луѓе, животни, растенија, предмети, појави и

Економско-финансиски лексикон

поими по родови, групи, класи, оддели, видови, типови, според заеднички, општи својства, белези; 2. систематизирање, распоредување стоки од одреден вид во поголем број групи, било според критериумот на квалитетот, било според критериумот димензии, тежина или други белези на стоките.

КЛАСИЧНА ПОЛИТИЧКА ЕКОНОМИЈА

- под овој израз се опфаќа економската теорија од средината на 17 до почетокот на 19 век, што во Англија почнува со Вилијам Пети и преку Адам Смит завршува со Давид Рикардо, а во Франција почнува со Пјер Боагилбер и преку Франсоа Кене и Ан Р.Ж. Тиргот завршува со Жан Сисмонди, а ја истражува, внатрешната поврзаност на односите на капиталистичкото производство. Во своите истражувања се служи претежно со дедуктивен метод.

Меркантилистите се занимаваа со прометот, за кој сметаа дека е извор на богатството. Класичната политичка економија истражувањето го свртува кон производството и распределбата. Таа е основач на трудовата теорија на вредноста. Даде огромен придонес во развојот на економската мисла. Некои од нејзините претставници извршија прва анализа на репродукцијата на целокупниот општествен капитал. Таа се зазема за слободна

Економско-финансиски лексикон

конкуренција, т.е. за начелото *Laissez faire*, за пазарот и индивидуалниот интерес и слободна приватна иницијатива, како единствени критериуми за регулирање на општествената репродукција и критериуми за продуктивноста и способноста на одделните актери на капиталистичкото производство, а е против мешањето на државата во економскиот живот. Ги застапува интересите на младата индустриска буржоазија и се залага за сведување на непроизводните дејности на најнужна мера.

КЛАУЗУЛА - (лат. *clausula* - одредба, услов што ограничува, точка, член во договор или закон), 1. услов, одредба, точка, односно член во договор што има ограничувачко дејство; 2. во облигационите договори: прецизен услов со кој се определуваат меѓусебните односи на договарачите, односно меѓу нив се определуваат одредени права и одредени обврски.

КЛАУЗУЛА НА НАЈГОЛЕМА ПОВЛАСТЕНОСТ - (лат. *clausula* - заклучок, одредба, точка, член на договор или закон), одредба во меѓународните трговски договори со која на една земја и се даваат сите повластувања што ги ужива која било друга земја, т.е. со таа одредба нејзе и се даваат права на најповластена земја. Обично оваа клаузула се практикува врз основа на

Економско-финансиски лексикон

реципроцитет , т.е. врз еднакви царински и други олеснувања.

КЛИЕНТ - (лат. *cliens, clientis* - поданик, штитеник, англ., фр. *client*), 1. купувач, муштерија ; лице коешто купува стока во една продавница; 2. лице чиешто интереси ги застапува и ги штити адвокат. Клиент е лицето, најчесто регистрирано правно лице кое работи на профитна основа, кое со попуст ги пренесува на факторот своите нестасани договорни краткорочни парични побарувања.

КЛИЕНТЕЛА- (англ. *clientele*, фр. *clientèle*), сите муштерии што купуваат кај една фирма, или се служат кај еден сервис.

КЛИРИНГ - (англ. *clearing* - чистење, пребивање), израз што се употребува во двојна економска смисла.

Пребивање или компензација на долговите и на побарувањата меѓу банките настанати врз основа на влечени чекови од страна на нивни депоненти и примени од клиентите за наплата кај други банки. Ваков начин на пресметување меѓу банките се развил во Европа уште во втората половина на 18 век, првин во Велика Британија, потоа и во други земји во кои плаќањата се вршеа со чек.

По аналогија на првото, овој израз се употребува и со значење: пребивање, т.е. компензирање на долговите и побарувањата

Економско-финансиски лексикон

меѓу две земји. Меѓународниот клиринг се изведува врз основа на домашни пари, без употреба на девизи. Договорите за клиринг се засновуваат врз утврдени контингентски листи, врз утврдени пресметковни валути и курсеви, врз обострано отворени манипулативни кредити и врз однапред утврдени постапки за пресметка за евентуалното конечно салдо.

Меѓународниот клиринг почна да се применува и да се шири од 1931 г., како последица на недостигот на девизи, предизвикан од големата економска криза.

КМЕТ - (српхрв. кмет; рус. крепостной; англ. serf; фр. serf, paysan corvéable; итал. servo, servo délia gleba; гер. Leibeigene), во феудалниот начин на производство со ова име се наречуваат зависните, т.е. закрепостените селани, приврзани за земјата на нивните господари - феудалците, на кои мораа да им даваат рента што претставува дел од трудот на селаните, а се јавува во форма на трудова рента или кулук, натурална рента и парична рента. Кметовите и феудалците ги сочинуваат двете основни класи во феудализмот, со спротивна општествено-економска положба.

Кметот е врзан за земјата на феудалецот и не смее да ја напушти. За разлика од робот во робовладетелското општество, положбата на кметот е поповолна, бидејќи феудалецот нема

Економско-финансиски лексикон

право да го убие, може да се жени и да основа семејство, да поседува ситни средства на трудот што се засновуваа врз личен труд. Со оглед на различните можности за производство, коишто зависеа од плодноста на земјата што им ја даваа феудалците на кметовите за обработка, од бројот на работоспособните членови во семејството, големината на обврските спрема феудалците и црквата, располагањето и развиеноста на средствата на трудот и други слични околности, меѓу селаните кметови постојано се вршеше диференцијата на сиромашни и поимотни. Оние што се збогатуваа, особено во условите на паричната рента, можеа да се откупат од феудалците и да станат слободни селани.

КНИГОВОДСТВО - (српхрв. књиговодство; рус.бухгалтерия; англ. bookkeeping; фр. comp-tabilité, tenue des livres; итал. ragioneria, contabilita; гер.Buchhaltung), стопанска евиденција што се води во за тоа специјално одредени книги или компјутери во стопанските и други работни организации, според утврдени принципи. По системот на konto тоа ги опфаќа средствата според составот, изворите и промените. Служи за евидентирање и контрола на имотот и успехот во стопанисувањето.

Под изразот книговодство се подразбира и организационата единица во стопанската

Економско-финансиски лексикон

организација, што се занимава со книговодствената проблематика.

КНИЖНИ ПАРИ - пари направени од хартија во пропишана форма и апоени што служат како законско и дефинитивно средства за плаќање во една земја и мора да се примаат во неограничено количество; не се конвертибилни за злато; се развиваат од функцијата на парите како средство за размена ; бидејќи во ова својство (како посредници во размената) улогата на парите е само за кусо време, да ја претставуваат вредноста на стоките што се разменуваат и да ја овозможат таа размена, за ова посредување не мора да присуствуваат вистински пари, т.е. злато, туку може и неполновредни пари (од никел, алуминиум, бакар и др.), па и хартија со определени белези, но мора да има признание, во општеството да важи како пари, што ги гарантира државата со својот авторитет; нив ги емитира државата (односно централната, т.е. емисионата банка) со присилен курс; книжните пари претставуваат знаци на вредност, претставници или заменици на златото.

Историски, со укинувањето на обврската за конвертибилност на банкнотата за злато во внатрешниот промет, таа добива својство на книжни пари. Денес сите валути се книжни пари и не постои домашна конвертибилност.

Економско-финансиски лексикон

КОВАНИ ПАРИ - пари исковани од благородни метали (злато и сребро), што служат како средство за размена, т.е. како средство за плаќање. Во примитивна форма парите почнаа да се коваат уште кај старите Грци во 7 век пред нашата ера. Државата врши ковање пари или врши надзор на нивното ковање. Таа со закон ги утврдува обликот, квалитетот или финоста и тежината. Кованите пари на овој начин се наречени монета. Финоста претставува утврден однос на благороден метал и некој помалку вреден метал со кој благородниот метал се меша (се прави легура) за да стане поцврст. Кованите пари се развија од металните пари што во почетокот циркулираа во нееднакви парчиња, без ознака на тежината и вредноста.

Општо земено, од средината на 19 век се напушта ковањето пари од благородни метали (злато и сребро). Денес се коваат пари само за ситни плаќања и за кусур и се прават од легури на неблагородни, релативно евтини метали, чијашто номинална вредност од самиот почеток е повисока од материјалната. Место полновредните пари од благородни метали, во современи услови се печатат книжни пари како средство за плаќање. (т.е. разменско средство).

КОД - (фр. code - зборник), 1. шифра, клуч, пропис, прописи, правила; систем на принципи или правила; 2. систем на сигнали за комуницирање; систем на симболи (знаци)

Економско-финансиски лексикон

што означуваат нешто, што изразуваат некое значење.

КОЕГЗИСТЕНЦИЈА - (лат. coexistentia - заедничко постоење, живеење, во исто време и место), општо значење: истовремено, напоредно постоење на различни нешта, состојби, лица, општествени заедници, општествени системи.

Теоријата за коегзистенција на држави со различни општествено-економски системи - е теорија што ги прокламира следниве принципи во меѓународните односи на државите со различни општествено-економски системи: можност за истовремено и напоредно постоење во мир на држави со различно општествено-економско и политичко уредување, со различни идеолошки и религиозни ориентации; воздржување од примена на сила и војна како средство за решавање на политичките и економските проблеми и разни други видови судири; забрана на повреда на територијалниот интегритет и суверенитет на други во која било форма и под какви било изговори; воздржување од мешање во внатрешните работи на други држави со цел да се промени државниот поредок или начинот на живеење; воспоставување политички и економски односи меѓу државите врз основа на рамноправност и заемна корист. Поради заземањето за мирољубива и активна

Економско-финансиски лексикон

соработка меѓу државите, го доби името теорија и практика за активна и мирољубива коегзистенција.

Оваа теорија се појави во новонастанатите воено-политички и економски услови по Втората светска војна, во услови на блоковска поделеност, чишто начела се содржани во Повелбата на Обединетите нации.

КОЕФИЦИЕНТ - (лат. *coe-fficient*, од *co* + *efficere* - извршува, учинува), множител; количник; броен фактор со кој нешто се множи; број што служи како мера на некое својство или карактеристика; број што во економиката покажува некоја состојба, движење или однос, на пример ако разликата во висината на личните доходи се изразува со коефициент, тогаш коефициентот 5 значи дека највисокиот личен доход е петпати поголем од најнискиот.

Со множење на коефициентот со 100 или 1000 се добиваат резултати изразени во проценти, односно во промили, а се наречени стапки. Коефициентите, односно стапките, ја изразуваат мерата на квантитативната врска меѓу карактеристиките што се анализираат. Со оглед на тоа, се применуваат за истражување на меѓузависноста на разни појави.

Коефициентите, односно стапките, наоѓаат широка примена во економијата и претставуваат еден од методите на

Економско-финансиски лексикон

елементарната анализа на стопанските процеси во работната организација и стопанството во целина.

КОЕФИЦИЕНТ БЕТА (β) претставува мерка на индивидуалниот ризик на хартиите од вредност, т.е. ризикот со кој се соочува инвеститорот кога поседува акции од едно претпријатие.

КОЕФИЦИЕНТ НА ЕКОНОМСКА ЗАВИСНОСТ НА НАСЕЛЕНИЕТО - однос меѓу бројот на издржуваните и бројот на економски активните жители. Покажува колку издржувани лица доаѓаат на 100 активни.

КОЕФИЦИЕНТ НА ОБРТОТ (вртењето) - број што покажува за колку пати средствата на една стопанска организација се обрнуваат во еден пресметковен период, односно за една година. Се добива со делење на сумата на годишната реализација, односно годишниот приход, со износот на просечно користените средства.

КОЛАУДАЦИЈА - (лат. collaudatio - пофалба), примопредавање на завршен објект меѓу инвеститорот и изведувачот на градбата според договорот и техничкиот преглед. Со тоа се врши завршна пресметка меѓу изведувачот на градбата и инвеститорот.

Економско-финансиски лексикон

КОЛЕГА - (лат. collega - другар; англ. colleague), другар по занимање, должност или звање.

КОЛЕГИУМ - (лат. collegium - друштво, заедничка служба, собир, совет), службено одредена група лица што сочинуваат некој административен, управен или советодавен орган. Во работните организации претставува работен состанок на одредени раководители, на кој се води расправа за одредени стручни и други прашања од интерес за работата на работната организација.

КОЛЕКТИВ - (лат. Collectivus - заеднички, збир, група луѓе), одреден број луѓе што работат заедно во една работна единица или организација, коишто се поврзани врз основа на заеднички труд, интереси, цели (на пример колектив на некоја фабрика, школа, установа).

КОЛЕКТИВЕН ДОГОВОР - писмена спогодба за условите за работа и вработување. Договорите се склучуваат меѓу синдикатите или претставниците на работниците, од една страна, и работодавците или нивните претставници, од друга, со кои се утврдува висината на наемнината, должината на работното време и другите услови за работа и вработување, за одреден временски период. Колективното договарање е организиран метод на регулирање на односите и

Економско-финансиски лексикон

спротивностите меѓу трудот и капиталот во современото општество. Често државата игра посредничка улога. Во одделни земји колективното договарање почна да се регулира со законски акти по Првата светска војна, а сега се применува во многу земји во светот.

КОЛЕКТИВИЗАМ - (лат. collectio - собирање; coliigo - сврзува, здружува, спојува), овој израз означува: заедништво, здруженост; општост; другарска соработка; солидарност; приврзаност кон интересите на заедницата.

Општествено-политички теории и концепции за општествената организација, што го истакнуваат приоритетот на колективните, т.е. заедничките, општо општествени интереси и потреби, наспроти индивидуалните. Потоа, под колективизам се подразбира општествена организација што се засновува врз општествената сопственост над средствата за производство и заедничко производство. Со оглед на тоа, овој израз често се употребува како синоним за социјализмот.

КОЛЕКТИВНА ПОТРОШУВАЧКА - заедничка потрошувачка. Овде влегуваат: школството, здравството, социјалната заштита, науката, културата, физичката култура и др. Оваа потрошувачка не може индивидуално да се организира и изведува, па

Економско-финансиски лексикон

затоа добива колективен (т.е. заеднички) карактер.

КОЛЕКТИВНА СОПСТВЕНОСТ - сопственост на одредени колективи, групи, заедници и сл. Под колективна сопственост се мисли на заедничка сопственост над средствата за производство и друг имот. Така, задругите претставуваат еден од облиците на колективна сопственост.

КОЛОНАТ - (лат. colo - обработува земја; colonatus), систем на производни односи што настанаа во старото Римско царство, во периодот на распаѓањето на робовладетелскиот и настанувањето на новиот феудален начин на производство. Бидејќи производството на крупните земјоделски имоти, наречени латифундии, стана недоволно рентабилно врз основа на робовскиот труд, робовладелците преминуваа на системот колонат, што беше порентабилен, а се засновуваше врз следново: робовладелците ги распарчуваа крупните латифундии и парцелите им ги даваа под закуп на своите поранешни робови или слободни селани коишто ја обработуваа земјата, врз основа на тоа што беа обврзани на сопственикот да му даваат дел од производот, во вид на натурална рента . Селаните опфатени во овој систем се викаа колони (лат. colonus - селанец, населеник) и

Економско-финансиски лексикон

беа зависни од сопственикот на земјата и не смееја да ја напуштат. Низ овој процес, класата робови се преобразува во класа кметови.

Колонатскиот систем го забрза пропаѓањето на робовладелскиот и придонесе за преод и развој на феудалниот начин на производство.

КОЛОНИЗАЦИЈА - (фр. colonisation - населување, од лат. colonia - населба), израз што означува организирано населување на население во некои краишта внатре во земјата или надвор во други земји или континенти.

КОЛОНИЈА - (лат. colonia - населба), израз што се употребува со неколку значења:

Во стариот век населба на граѓани на некоја земја во друга освоена земја (на пример колониите на старите Грци и Римјани околу Средоземно Море).

Група луѓе од некоја народност, што живеат заедно во некоја туѓа земја.

Во новиот век, со настанувањето на капитализмот, освоени, потчинети, зависни земји од матиците европски колонијални земји (а тоа беа: Велика Британија, Франција, Шпанија, Португалија, Холандија, Белгија, Германија).

Во последната третина од 19 век се завршува колонијалното освојување на уште неосвоените територии. На колониите отпаѓаше над половината од површината на

Економско-финансиски лексикон

светот и околу една третина на светското население. Колонијализмот својот врв го достигна пред Првата светска војна.

Колонијалните земји се здобија со монополска положба во користењето на природните богатства, извозот на стоки и капитал во своите колонии. Покрај тоа, колониите имаа воено стратегиско значење.

Како резултат на антиколонијалното движење по Втората светска војна се распадна колонијалниот систем.

КОЛОНИЈАЛИЗАМ - империјалистичка политика што се засновува врз освојување колонии, потчинување, ставање во политичка и економска зависност и експлоатирање на народите од колониите.

Колонијализмот се остварува директно, со држење народи под колонијална власт и индиректно, преку економските односи на политички независни земји.

КОЛОНИЈАЛНИ СТОКИ - израз што се употребуваше за стоки увезени од некогашните колонии, како на пример кафе, чај, какао, разни зачини и др. Бидејќи по Втората светска војна поранешните земји колонии се здобија со независност, овој израз сега не одговара.

КОЛХОЗ - (скратеница од руски: коллективное хозяйство - колективно

Економско-финансиски лексикон

стопанство), облик на крупно задружно стопанство во земјоделството во поранешен СССР, што настана со здружување на селаните и нивната земја, врз основа на заедничка, задружна работа. Од 1928 г. почнува брза колективизација на земјоделството во поранешен СССР. Веќе во 1931 г. 52% од селските домаќинства беа колективизирани, а во 1937 г. 93%, во 1940 г. 96%, во 1950 г. колективизацијата достигна 99,6%. Своите планови за производство колхозите ги усогласуваа со државните планови. Напоредно со колхозите во советското земјоделство постоеја и совхози. Тоа беа државни земјоделски стопанства.

КОМАНДИТНО ДРУШТВО - (лат. *commendare* - препорачува, доверува; фр. *commandite, société en commandite*), форма на друштво (т.е. претпријатие) со два вида различни членови, т.е. сопственици на капитал, ортаци, коишто го здружуваат капиталот во друштвото: комплементари (внатрешни членови) што одговараат за обврските на друштвото со целокупниот свој имот и управуваат со работите на друштвото и командитори (фр. *com-manditaire*) (надворешни членови) што го внесуваат својот капитал во друштвото во својство на трајни ортаци, а одговараат за обврските на друштвото во висина на влогот и не можат да

Економско-финансиски лексикон

се појавуваат во името на фирмата, ниту фирмата може да го носи нивното име.

Командитното друштво има фирма што ги содржи имињата на еден или повеќе, односно на сите комплементари со назначување дека станува збор за командитно друштво.

Командитно друштво на акции - ако командитното друштво за потребите на своето работење набавува финансиски средства со издавање акции, тогаш го менува својот статус. Во тој случај се формира и работи како командитно друштво на акции.

КОМАСАЦИЈА - (лат. comma- ssatio од соп - со + massa - грутка, куп, купишта), заокружување, групирање на расцепкани ситни и расфрлани парцели земја од сите сопственици од одредена територијална единица. Од формираната комасациона, т.е. групирана маса на истите сопственици им се доделуваат заокружени комплекси земја, приближно со иста површина и бонитет. Целта на комасацијата е со групирање на расфрлените парцели и со создавање поголеми комплекси да се овозможи порационално и поекономично искористување на земјата. Комасацијата се спроведува врз законска основа. На комасацијата е слична арондацијата .

КОМБИНАТ - (лат. combinare - спојува, поврзува, соединува, англ. combine, фр.

Економско-финансиски лексикон

combinat, гер. Kombinat, рус. комбинат), голема сложена стопанска организација во која се поврзани и обединети повеќе производствени единици од различни дејности.

Се разликуваат хоризонтални и вертикални комбинати. Првите обединуваат капацитети од исти гранки или од разни гранки, чиешто процеси се дополнуваат меѓу себе со обработка на отпадоци или со вршење помошни функции. Вторите обединуваат сукцесивни процеси или фази на производството од создавањето на суровината до нејзината преработка во финален производ. Постојат и мешани комбинати, коишто обединуваат производствени единици од различен вид, иако немаат технолошка врска меѓу себе.

Комбинатите имаат економски предности во споредба со класичните претпријатија: помалку влијаат конјунктурните колебања врз профитната стапка; отпаѓа трговијата меѓу производствените единици, со што се намалуваат прометните трошоци; производствените трошоци се намалуваат со користењето на отпадоците; располагаат со огромни амортизациони и акумулациони фондови, поради што се во можност инвестирањето да го вршат врз основа на самофинансирање; поотпорни се на рецесии; како крупни претпријатија имаат поголеми

Економско-финансиски лексикон

можности за истражувачка работа, за технички напредок, за покачување на продуктивноста на трудот, проучување на пазарот, за лансирање нови производи.

Со оглед на тоа што се многу крупни стопански организации, обично се наоѓаат во монополистичка положба.

КОМБИНАЦИЈА - (лат. com-binare - составува, спојува, поврзува, соединува, combinatio), **1.** општо значење: состав, спој, соединување; составување на две или повеќе нешта во една целина; заемно сврзување на еднородни или различни нешта, поставени во извесен ред; според определен план: составување, сврзување лица или предмети во определени квантитативни сразмери заради изведување некој процес, работа; **2.** сврзување на факторите за производство во определени квантитативни сразмери заради изведување ефикасен процес на производство; сразмерите во составот на факторите се обусловени од техничко-технолошкиот развој (техничкиот состав на капиталот) и според нивната цена, така што поскапиот се заменува за поевтин.

КОМБИНАЦИЈА ЗА НАЈМАЛ ТРОШОК - (лат. combinare - составува, combinatio, англ. least - cost combination), смислена комбинација на факторите за производство со намера да се произведе определен обем на производ (аутпут), при најниски можни

Економско-финансиски лексикон

трошоци (најниска цена на чинење), за да се постигне највисока можна рентабилност.

КОМЕРЦИЈАЛЕН - (лат. commercium - трговија), се однесува на трговијата, трговски. Комерцијалист - стручно лице што се занимава со трговска дејност, со проблемите на прометот.

Комерцијална дејност – ги опфаќа работите што се сврзани со продажба и купување, односно со купопродажба.

КОМЕРЦИЈАЛНА БАНКА АД СКОПЈЕ е една од најголемите банки во Македонија. Таа е универзална банка со широк спектар банкарски активности, почнувајќи од прибирање депозити, одобрување кредити на правни и физички лица, услуги во домашниот и во меѓународниот платен промет, до посредување во купопродажбата на девизи, хартии од вредност, форфетирање и друго. Седиштето на банката се наоѓа на адреса: Кеј Димитар Влахов бр. 4, 1000 Скопје.

КОМИСИЈА - (лат. commissio - доверена работа, порачка, од committere - доверува, претприема), избрана или назначена група од опитни луѓе на која и е доверено да изврши некоја определена задача (од стручен, научен, организационен, политички и друг карактер); привремена или постојана група луѓе,

Економско-финансиски лексикон

задолжена од некој орган да работи на определена задача.

КОМИСИЈА ЗА ХАРТИИ ОД ВРЕДНОСТ

- орган на владата на Република Македонија задолжен да се грижи и да врши контрола во врска со емитирањето и тргувањето со хартии од вредност, работата на берзата, за да се спречат евентуални неправилности и шпекулации и да се заштитат интересите на инвеститорите и на граѓаните купувачи на долгорочни хартии од вредност. Такви комисии постојат и во други земји со развиена берзанска активност.

КОМИСИОН - (лат. commissio, фр., англ. commission - провизија), трговска организација што продава туѓи предмети и за извршената услуга наплатува провизија .

КОМИСИОНА ТРГОВИЈА - комисионерот склучува договори за сметка на комитентот ; посредничка трговија.

КОМИСИОНЕР - посредник во трговијата што врши некоја трговска трансакција по налог на друго лице.

КОМИСИОНИ БАНКАРСКИ РАБОТИ - работи што ги вршат банките по налог и за сметка на своите комитенти. Тие спаѓаат во неутралните банкарски операции.

Економско-финансиски лексикон

КОМИТЕНТ - (лат. committere доверува; committens), лице (или претпријатие) што издава налог или склучува договор со трговскиот посредник (комисионер, агент, сензал, шпедитер) тој да изврши некоја трговска работа (трансакција) за негова сметка.

КОМН ШЕРЗ - (анг. Common општ, заеднички; share - акција, common shares), англоамерикански израз за заеднички акции, акции што се користат од повеќе физички или правни лица.

КОМОНВЕЛТ - (анг. commonwealth - државна заедница), Британска заедница на народи (држави) - (The British Commonwealth of Nations), ја сочинуваат Велика Британија со своите поранешни колонии и доминиони, сега самостојни држави; тоа е нов вид меѓудржавна организација на најголем дел од поранешната Британска империја.

Името комонвелт првпат официјално е употребен во 1917 г., но дури со Вестминстерскиот статут од 1931 г. Британската империја и официјално добива име Британска заедница на народи. Кога во 1949 г. Индија стана независна држава, се усвојува ново име: Заедница на народите (The Commonwealth of Nations).

Повремено се одржуваат состаноци на претседателите на владите или на министри,

Економско-финансиски лексикон

на кои земјите - членки на Комонвелтот се консултираат за стопански, финансиски и разни други прашања, настојувајќи да обезбедат координација на нивната политика во тие области.

КОМОН МАРКИТ (анг. Com-mon Market; common -заеднички, market - пазар), англиски израз што широко се употребува за Заедничкиот пазар , т.е. за Европската економска заедница .

КОМОРА - (грч. самара, лат. camera - свод, таван од соба; анг. chamber, фр. chambre, гер. Kammer), здружение на претпријатија од одделни стопански области, региони или од целото стопанство на едно подрачје или на целата земја.

Коморите се организираат за да ги застапуваат интересите на своите членови, да се грижат за развојот на одредени стопански дејности, да им помагаат на членовите во организационата и деловната работа.

КОМПАНИЈА - (лат. comratio; фр. compagnie; итал. com-pagnie; анг. company - друштво, здружение), претпријатие што најчесто се појавува во форма на акционерско друштво , коешто се занимава со стопанска дејност заради профит. Обично тие се крупни претпријатија.

Економско-финансиски лексикон

КОМПАЊОН - (фр. com-pagnon - другар, ортак), ортак, содружник, другар, соработник. Ортак во некоја деловна соработка.

КОМПАРАТИВНА ПРЕДНОСТ- (лат. comparativus - споредбен comparatio - споредба, споредување, англ. comparative advantage), споредбена предност. При изборот на производствената ориентација се врши специјализација за она производство за кое постојат услови за пониски споредбени трошоци што ќе и овозможуваат на производствената организација (реон, регион) да се здобива со споредбена (компаративна) предност во однос на други или друг вид производи, за кои ќе нема таква предност.

КОМПАРАТИВНА ПРЕДНОСТ ВО МЕЃУНАРОДНАТА ТРГОВИЈА - (лат. comparativus - споредбен, comparatio - споредба, споредување; англ. comparative advantage in international trade), споредбена предност во меѓународната трговија. Правило според кое секоја земја се здобива со релативна предност ако се специјализира за производство и извоз во странство на оние производи коишто може да ги произведува со релативно пониски трошоци, а да ги увезува од други земји оние производи коишто би ги произведувала со повисоки релативни трошоци. Значи, меѓународната размена треба

Економско-финансиски лексикон

да се изведува според компаративните предности. На тој начин во секоја земја најрационално ќе се користат домашните ресурси и поевтино и пообилно ќе биде снабдено населението. Теоријата за компаративни предности сугерира либерализам во надворешната размена.

Адам Смит го вовеле начелото за апсолутни предности, додека Давид Рикардо него го коригира и го разви начелото за релативни компаративни предности.

КОМПАРАТИВНИ ЕКОНОМСКИ СИСТЕМИ - (лат. *comparativus* - споредбен), економска дисциплина што врши споредбена анализа на економските системи од разни земји. Се јавува по Првата светска војна, со појавата на советскиот економски систем. По Втората светска војна покажува развој.

КОМПАРАТИВНИ ТРОШОЦИ - (лат. *comparativus* - споредбен), споредбени трошоци. Економски принцип за меѓународната размена според кој со специјализација на оние производи што се произведуваат со релативно пониски споредбени трошоци, преку надворешната размена, секоја земја се здобива со предност (по аналогија на специјализацијата и поделбата на трудот во рамките на претпријатието и во рамките на едно национално стопанство). Основоположници

Економско-финансиски лексикон

се Адам Смит и Давид Рикардо, коишто извршија големо влијание врз економската мисла.

Смит ја разви теоријата за апсолутни предности, според која во надворешната трговија се остварува предност ако секоја земја се специјализира за оние стоки при чиешто производство има најниски трошоци во однос на други земји. Рикардо ја дополни Смитовата концепција за апсолутни предности со воведувањето на принципот на релативни компаративни трошоци. Така, не само со апсолутни, туку и со релативно пониски трошоци во производството на некој производ се добива предност во надворешната размена. Рикардо зема за пример два производи што ги произведуваат две земји. Без оглед на тоа што една земја има апсолутна предност во однос на другата во производството на двата производи, сепак ако едната земја се специјализира за производство на едниот производ, а другата земја за производство на другиот производ, за кои тие имаат релативно пониски компаративни трошоци, обете земји ќе имаат корист. Со истото расположливо количество труд и капитал секоја земја ќе произведува поголема маса производ за кој се специјализирала и збирот на производството на двете земји ќе биде поголем, па со меѓусебна размена пообилно и поевтино ќе ги задоволуваат своите потреби со едниот производ од

Економско-финансиски лексикон

домашно производство, а со другиот од увоз. На тој начин, како во секоја земја, така и во целиот свет најрационално ќе се користат факторите за производство. За да можат предностите да се користат, е потребна слободна надворешна трговија. Теоријата за компаративни трошоци е поборник за либерализам во надворешната размена.

КОМПАРАЦИЈА - (лат. сопparatio - споредба, срамнување, однос; англ. comparison, фр. comparaison; гер. Komparation, Vergleichung, рус. сравнение), споредување. Компарацијата претставува еден од основните логички методи воопшто, особено како метод на економската анализа.

КОМПЕНЗАЦИЈА - (лат. сопpensatio - израмнување, изедначување, пребивање; англ. compen-sation, фр. compensation, гер. Kompensation, рус. компенсация), пребивање, односно израмнување на меѓусебните должења и побарувања, со плаќање на евентуалниот остаток.

Во потесна смисла компензацијата означува начин на плаќање со странство, така што извозот на некоја стока се наплатува со увоз на некоја друга стока. Овде се работи за непосредна размена на една за друга стока.

КОМПЕНЗАЦИЈА ОД БУЏЕТОТ - (лат. compensatio - израмнување, изедначување,

Економско-финансиски лексикон

урамнотежување, пребивање, надоместување, поправање; англ., фр. budget), јавни (државни) расходи што се исплатуваат од буџетот или од некој друг фонд за да се надомести дел од приходот на оние стопански субјекти што тие го остваруваат во смален износ поради влијанието на мерките на економската политика на државата, коишто го ограничуваат слободното дејствување на пазарот. Компензацијата спаѓа во економските трансферни јавни расходи.

КОМПЕТЕНЦИЈА - (лат. competens - способен; competentia; англ. competence, фр. compétence, гер. Kompetenz, рус. компетенция), надлежност, меродавност, делокруг; област во која некое лице поседува знаење, искуство, способност.

КОМПЕТЕНТЕН - овластен, меродавен, надлежен; оној што е надлежен, овластен да работи и да решава за нешто; упатен, способен да работи нешто.

КОМПЕТИТОР - (англ. competition - натпревар, конкуренција, соперништво, competitor - натпреварувач, конкурент, соперник; лат. competitor - натпреварувач), 1. натпреварувач, конкурент, соперник; учесниците на пазарот што продаваат или купуваат исти стоки или услуги се наоѓаат во положба на конкуренција, па, според тоа, тие

Економско-финансиски лексикон

се компетитори или конкуренти меѓу себе; **2.** лице што се натпреварува на некој натпревар; лице што конкурира на некој конкурс или за некое работно место.

КОМПИЛАЦИЈА - (лат. *сoтpіlаrе* - ограбува, пљачкосува, присобира; *сompіlаtіo* - присобирање, составување), неоригинално, несамостојно дело, составено од насобрани делови, извадоци од туѓи дела.

КОМПЈУТЕР - (анг. *сompuтer* електронски сметач, од лат. *сompuтaгe* - смета, пресметува), сметачка машина. Во денешно време изразот компјутер означува електронска машина за сметање што работи врз основа на програмирање, меморирање и изложување информации и контролира други машини и процеси.

КОМПЛЕКС - (лат. *сomplexus* опфаќање, опфат, зафат), состав, склоп, целина; маса што сочинува една целина (на пример куќи, земја); еден состав од два или повеќе делови; склоп од предмети или појави што сочинуваат една целина. Комплекс во стопанството: целина од комплементарни и репродукционо поврзани организации од разни стопански дејности.

КОМПЛЕКСЕН - сложен, составен од делови што сочинуваат една целина, целосен.

Економско-финансиски лексикон

КОМПЛЕМЕНТАРНОСТ - (лат. complementum - дополнување, пополнување), во економијата означува меѓусебно дополнување на економските појави; две или повеќе економски појави се комплементарни кога се поврзани, зависни меѓу себе, кога прават единство.

КОМПЛЕМЕНТАРНИ СТОКИ - се оние стоки чијашто потрошувачка е поврзана, т.е. стоки што одат заедно во потрошувачката; едната стока не може да се троши без другата. Така, комплементарни стоки се кафето и шеќерот, автомобилот и бензинот итн. Промените во потрошувачката, односно во побарувачката на едната стока повлекува промени и кај другите стоки што се комплементарни, што меѓу себе се поврзани и се дополнуваат. Стоките супститути конкурираат една со друга.

КОМПЛИЦИРАН ТРУД - (лат. complicatus - замрсен, сложен), сложен труд, спротивно: прост труд. Комплицираниот, односно сложениот труд претставува мултиплициран (помножен) прост труд.

КОМПОНЕНТА - (лат. componente - составува, сложува; англ. component), дел, составен дел на нешто; делови од кои нешто е составено, направено.

Економско-финансиски лексикон

КОМУНА - (лат. *communis* - заеднички, општ; фр. *com-mune* - заедница, општина), општо значење: облик на општественополитичка организација на економскиот и социјалниот живот на луѓето на определена територија. Кај многу европски држави овој израз се употребува во смисла на општина како најмала или локална политичко-територијална заедница со одреден обем на самоуправни права.

Комуната како термин на политичко-административна организација настана со појавата на средновековните градови.

Изразот комуна во теоријата означува општествено-политички облик на заедница на луѓе на одредена територија што се засновува врз самоуправување. Од историско гледиште важно место и припаѓа на таканаречената Париска комуна (1871 г.) што претставуваше краткотрајна, но историски важна државна организација.

Кај нас комуната се поистоветува со општината и претставува самоуправна и основна општествено-политичка заедница.

КОМУНАЛНИ ДЕЈНОСТИ (комунални услуги) - (лат. *com-munalis* - општински), стопански дејности што ги задоволуваат секојдневните потреби на луѓето во урбанизираните населби. Овде влегуваат: локалниот сообраќај, уредувањето, одржувањето и чистењето на улиците,

Економско-финансиски лексикон

водовод, канализацијата, градското осветление, пазариштата, топлификацијата, гробиштата, хигиенските служби, градското зеленило и др.

КОМУНИЗАМ - (фр. com-munisme од commun - заеднички, општ; од лат. communis - заеднички, општ, communitas - заедница; англ. communism), теорија за идно бескласно општество, кое се засновува врз општествена сопственост на средствата за производство, еднаквост меѓу луѓето и еднаквост во распределбата на средствата за живот.

Идејата за комунистички општествено-економски систем се провлекува низ историјата на човечкото општество. Како посебна насока на општествено-економската и политичката мисла претставува утопискиот социјализам, кој се јавува во почетокот на 16 век (со појавата на првобитната акумулација на капиталот) и највисок подем достигнува по индустриската револуција во првата половина на 19 век. Социјалистите утописти конструираа идеално општество, коешто треба да го замени капиталистичкото, како неправедно општество. Карактеристично за нив е што комунистичкото општествено уредување го темелеа врз етички и хуманистички принципи и убедување на сопствениците за доброволно пристапување кон овој систем.

Економско-финансиски лексикон

Посебно значење има учењето на Маркс и Енгелс, кое се јавува во услови на развиениот капитализам, односно класичниот или либералниот капитализам. Тие комунизмот го темелат врз основа на законите на економскиот и општествениот развој на капитализмот: акумулацијата на капиталот, концентрацијата и централизацијата на капиталот, поопштествувањето на капиталот, разделувањето на функцијата сопственост на капиталот од функцијата управување и раководење со капиталот, тенденциското паѓање на општата профитна стапка како ограничувачки фактор на капиталистичкиот начин на производство, економските кризи од хиперпродукција (кои се повторуваа на 7 до 10 години) и предизвикуваа економски и општествени потреси и во овој склоп создавање многубројна работничка класа со спротивни интереси од капиталистичката класа. Се смета дека сите овие објективни фактори нужно водат кон преобразба на капиталистичката во комунистичка општествено-економска формација.

Според класиците на марксизмот, од капитализмот во комунизам не може да се премине директно. Бидејќи не постојат соодветни материјални услови, со преземањето на власта не може веднаш да се воспостави бескласно општество, туку е потребен извесен период за трансформација на класното во бескласно општество. Затоа

Економско-финансиски лексикон

комунистичката општествено-економска формација се состои од две фази: прва, или нижа (која во секој поглед, во економски, класен, морален, духовен, носи траги од капиталистичкото општество, од чија утроба излегува) и втора, или виша. Првата, или нижата, се наречува социјализам, а втората, или вишата, го претставува вистинскиот комунизам, односно напoлно бескласно општество.

Во предниот период се создаваат материјалните, субјективните и сите други претпоставки за бескласно општество, за кое Маркс вели: „Во вишата фаза на комунистичкото општество, кога ќе исчезне ропската потчинетост на индивидуите на поделбата на трудот, а со тоа и спротивноста меѓу интелектуалниот и физичкиот труд, кога трудот ќе стане не само средство за живот туку и прва животна потреба, кога со сестраниот развој на индивидуите ќе нараснат производните сили и кога сите извори на општественото богатство ќе потечат пообилно - дури тогаш ќе биде можно сосема да се пречекори тесниот буржоаски правен хоризонт и општеството ќе може на своето знаме да напише: секој според своите способности, секому според неговите потреби”.

КОМУНИКАЦИЈА - (лат. *comunicatio* - соопштување, општење; англ. *communication*,

Економско-финансиски лексикон

фр. communication, гер. Kommunikation, рус. коммуникация);

општење, соопштување, врска, секоја врска или односи меѓу луѓето, вербална или преку писмо).

сообраќај, врски, систем од патишта преку кои се движат возила, се пренесува товар, патуваат или се превезуваат луѓе.

КОНВЕЕР - (анг. conveyer или conveyor - пренесувач, од лат. con + via - пат), механизам што претставува бескрајна автоматска транспортна лента што се употребува во индустријата за пренос на материјал од едно до друго место.

КОНВЕНЦИЈА - (лат. conventio - спогодба, договор), **1.** спогодба, договор; **2.** договор меѓу одделни држави со кои се регулираат нивните меѓусебни правни, политички, економски, културни односи.

Изразот конвенција во најширока смисла означува одредени општоприфатени норми или правила што во некоја општествена група или заедница, како по некоја премолчана спогодба, важат во однесувањето меѓу нејзините членови.

Во областа на правото, конвенција значи секој договор и спогодба меѓу странките.

Во САД, конвенција е име за конгресите на политичките партии или за конгресите на општествените организации.

Економско-финансиски лексикон

КОНВЕНЦИОНАЛЕН - вообичаен; обусловен од традицијата.

КОНВЕРГЕНЦИЈА - (лат. *convergere* - приближува, доближува), општо значење: заемно приближување; согласување; стремеж кон иста цел. Спротивно: дивергенција .

Теорија за конвергенција на економските системи. Една од економските теории на Запад по Втората светска војна, според која со развојот настанува приближување (конвергенција) меѓу разни економски системи, особено меѓу капиталистичкиот и социјалистичкиот систем. Во прилог на тоа сфаќање се наведуваат низа аргументи.

КОНВЕРЗИЈА - (лат. *conversio* - обрнување, свртување, промена, преобразба), во областа на финансиите означува операција според која еден вид побарување или должење се претвора во друг вид. Промена на условите за враќање на заемот, промена на рокот за враќање, интересната стапка и сл.

Конверзија е вообичаен назив особено кај државните долгови кога краткорочните и летачките долгови конвертираат во долгорочни или кога поранешните долгови се претвораат во еден нов.

КОНВЕРТИБИЛНОСТ - (лат. *convertere* - променува, менува, претворува, *convertibilis* - оној што може да се замени, претвори),

Економско-финансиски лексикон

можност за претворање, разменување на една валута (т.е. национални пари) за злато или за други валути. Конвертибилноста може да биде целосна или ограничена.

Неконвертибилни национални пари се оние пари што не се разменливи за злато или за странски пари.

Првобитно, конвертибилноста значеше можност книжните пари да се менуваат за полновредни метални пари - златни или сребрени, а потоа се прошири и на слободна размена на валутата на една земја за валутата на други земји. Во ниедна земја веќе не постои слободна конвертибилност на книжните пари за златни пари или за злато.

КОНДИЦИЈА - (лат. *conditio* - услов, погодба), **1.** услов, погодба, спогодба, околност, состојба (поволна, лоша); **2.** состојба во која некој се наоѓа во поглед на здравјето, работната способност; **3.** во купопродажните односи: предвидени услови за квалитетот на стоката, пакувањето (амбалажата), испораката, начинот на плаќање, на кои треба да одговара стоката според договорот; **4.** кај деловните банки: услови за договорни односи меѓу банката и нејзините комитенти; со нив се регулираат правата и обврските на договорените страни.

КОНДИЦИОНИРАЊЕ НА СТОКАТА - (лат. *conditio* - услов, состојба), определена

Економско-финансиски лексикон

техничка постапка и опрема со кои стоката се одржува во пожелна и вообичаена употребна состојба (квалитет за употреба) во времето додека е во складовите или при транспортирање (на пример одржување на пропишана температура во ладилници, одржување на влажноста и одредена температура во силосите со жито итн.). До експанзија на кондиционирањето доаѓа на подрачјето на прехранбените производи со воведување нови технички постапки, како што е длабокото смрзнување и други техники за конзервирање. Кондиционирањето овозможува континуирана продажба и потрошувачка на производи од сезонски карактер.

КОНЗЕРВАТИЗАМ - (лат. conservatio - чување, зачувување; conservare - зачувува, одржува, додржува), сфаќање и стремеж да се одржуваат и зачувуваат старите обичаи и стариот поредок, да се зачува сè она што е затечено и наследено. Суштината на конзерватизмот се состои во сфаќањето и настојувањето да се додржи, да се зачува постојната состојба, па често тој е насочен против прогресивните движења и теории.

КОНЗЕРВИРАЊЕ - (лат. conservatio - чување, зачувување), **1.** чување, зачувување, одржување (во добра состојба); **2.** постапка со која се подготвуваат прехранбени продукти

Економско-финансиски лексикон

што лесно се расипуваат за да останат колку што е можно подолго свежи и употребливи за исхрана; **3.** заштита на важни стари објекти и уметнички предмети од расипување и пропаѓање и од други промени за да се зачува нивната автентичност.

КОНЗОРЦИУМ - (лат. consor-tium - заедница), привремено здружување на извесен број банки или стопански организации заради финансирање определен проект, премногу голем за да може некој самостојно да го изведе.

КОНЈУНКТУРА - (лат. coniunctura; фр. conjoncture - околност, стек на околности), **1.** општо значење: состојба на пазарот; околности што ја определуваат економската состојба на пазарот во определено време; општата економска состојба на националното стопанство во определен период, односно степенот на активност на целото стопанство или на некој негов дел; според состојбата конјунктурата може да биде добра, стабилна, несигурна, лоша; сите знаци што ја карактеризираат состојбата на стопанството: односот меѓу понудата и побарувачката, движењето на цените, движењето на интересната стапка, цените на хартиите од вредност на берзите, заработките, дивидендите, обемот на производството и воопшто состојбата на пазарот (добра, лоша

Економско-финансиски лексикон

конјунктура); **2.** посебно значење: 1) краткорочни отстапувања на стопанската активност од долгорочниот тренд на стопанскиот растеж; 2) една фаза од стопанските циклуси што претставуваат конјунктурни осцилации, па се вели добра или лоша конјунктура, во зависност од тоа дали се однесува на фазата на оживување, полет или депресија, рецесија (криза); 3) општата економска ситуација на набљудуваниот период, односно деловната состојба.

КОНТИНЕНТАЛНА ШПЕДИЦИЈА - Е онаа која исклучиво или претежно се занимава со организирање на отпремување на стока со копнени превозни средства. Континенталните шпедитери го организираат превозот на стока по железница, по пат, со авиони и по речен и каналски пат.

КОНКУРЕНЦИЈА - (лат. concurrentia - соперништво, натпревар, наддавање; англ. compe-tition; фр. concurrence; шпан. competencia; итал. gareggiamento, concorrenza; гер. Konkurrenz; рус. конкуренция), натпревар, борба меѓу учесниците во размената како на страната на понудата меѓу продавачите, така и на страната на побарувачката меѓу купувачите. Преку понудата, побарувачката и играта на цените се одвива конкуренцијата, од една страна, а

Економско-финансиски лексикон

преку дејството на конкуренцијата се формираат пазарните цени на стоките и се остварува дејството на законот на вредноста во стоковното производство, од друга страна. Со пониска цена, подобар квалитет или привлечност на производот и поповолни продажни услови, стоковните производители се борат да ги придобијат купувачите и да ја реализираат својата стока. Кога понудата е поголема во однос на побарувачката натпреварот, т.е. конкуренцијата меѓу производителите е поостра. Рекламата игра посебна улога во конкурентската борба, во привлекувањето на купувачите. Конкуренцијата врши диференцијација меѓу производителите. Попродуктивните и поевтините производители ја издржуваат и се развиваат, додека слабо продуктивните и скапите производители тешко опстануваат и пропаѓаат.

Кога понудата е помала од побарувачката, конкуренцијата се пренесува на страната на побарувачката. Во настојувањето да се здобијат со бараната стока, купувачите се натпреваруваат во наддавањето, во подигањето на цената.

Во зависност од бројот на учесниците на страната на понудата и побарувачката можат да настанат одредени облици на конкуренција, односно разни пазарни положби и начини на формирање на пазарната цена: целосна, перфектна

Економско-финансиски лексикон

(совршена) или слободна конкуренција, ограничена, имперфектна или олигополска и монополска конкуренција.

Моделот на слободната конкуренција се засновува врз следниве услови: да постои голем број учесници во размената на една иста стока (хомоген производ), како на страната на понудата, така и на страната на побарувачката; да не постои можност одделните учесници да влијаат врз висината на цената, па, според тоа, таа да се формира слободно и анонимно;

да не постојат природни, вештачки и правни пречки во мобилноста на факторите за производство, слободно и релативно лесно влегување и излегување од дадената стопанска гранка и да не постојат пречки за купувачите во изборот и во купувањето разни стоки. Сите тие услови овозможуваат слободен пазар во кој силите на понудата и побарувачката, цената, трошоците, приходот и профитот, односно доходот, ја определуваат алокацијата на ресурсите и распределбата на националниот доход. Ваквата пазарна положба го карактеризира либералниот капитализам . Слободната конкуренција условува концентрација и централизација на капиталот и преобразување на овој вид конкуренција во своја спротивност во монопол .

Ограничената конкуренција се јавува во олигополската пазарна структура, каде што

Економско-финансиски лексикон

постојат мал број ривали што продаваат стока од ист вид, поради што се во можност да влијаат, па дури да се договараат во определувањето на висината на цената и/или другите пазарни услови.

Чистиот монопол претставува антипод на целосната конкуренција. Тој се јавува во услови кога има еден понудувач на еден производ или услуга на определен пазар, односно еден купувач на определена стока или услуга и пазар. Ако на страната на понудата и на страната на побарувачката стои по еден учесник, тогаш настанува пазарна положба наречена билатерален монопол .

КОНКУРС - (лат. concursus - стекнување, навалица; српхрв. конкурс; рус. конкурс; англ. com-pétition; фр. concours; итал. concorso; гер. Konkurs), натпревар. Еден од начините на пополнување испразнети работни места. Конкурсот претставува објавен оглас на работна организација или установа, преку кој се бараат кадри од одредени профили за пополнување одредени работни места, со исполнување одредени услови.

КОНОСМАН - (српхрв. теретница; фр. connaissance; англ. bili of lading; итал. polizza di carico; гер. Konnossement, Seefrachtbrief), коносман или товарница е товарен лист во поморскиот превоз; бродски товарен лист, т.е. исправа со која бродското претпријатие или

Економско-финансиски лексикон

капетанот на бродот потврдува дека стоката е примена за превоз и се обврзува дека ќе ја предаде на означеното пристаниште на овластеното лице во исправна состојба; се издава во повеќе примероци, а еден се праќа на примателот на стоката, којшто врз основа на коносманот, неа може да ја продаде или да ја заложува за кредит (стока којашто сè уште е на пат или веќе се товари).

КОНСАЛТИНГ КОМПАНИЈА - (анг. consult - советува; Consult-ing - советодавен, што дава совети; од лат. consultatio - советување; анг. company - друштво; consulting company - компанија што дава совети), англоамерикански термин којшто се употребува со значење: специјализирано претпријатие што дава стручни совети на заинтересирани лица, со наплата за извршената услуга.

КОНСЕНЗУС - (лат. consensus - согласност, едногласност, едногласно донесен заклучок),
1. општа согласност, еднодушност, едногласност; општа согласност на погледите;
2. начело во донесување одлуки со општа согласност на сите учесници; одлука што се донесува со согласност на сите, т.е. нема гласање „за” и „против”; ако не се постигне општа согласност, нема релевантна одлука, нема спогодба.

Економско-финансиски лексикон

КОНСИГНАЦИЈА - (лат. con-signai - запечатува, потврдува, дозначува, предава), странска стока магационирана кај домашен застапник на странска фирма заради продажба на домашниот пазар.

КОНСИГНАЦИОНО СКЛАДИШТЕ - складиште за стока од странски фирми, што ја продаваат нивните домашни застапници на домашниот пазар, под одредени царински услови и плаќање царински давачки.

КОНСУМАЦИЈА - (лат. consumptio - потрошувачка, трошење, consumere - троши, потрошува), потрошувачка, трошење.

КОНТИНГЕНТ - (лат. contingere - допира, достига, contin-gent, contingens), одредено количество, односно квота или вредност на одделна стока што се одобрува од надлежен орган да се извезе или увезе од странство во земјата за утврдено време; количество стока што му се доделува на некој корисник за одредено време или извршување на некоја задача.

КОНСУЛТАНТ - (лат. consul- tor - советник; англ. consultant - стручен советник), специјалист од определена струка којшто дава совети, упатства или работи на некој специјален предмет или проект, за определен надомест.

Економско-финансиски лексикон

КОНТО - (итал. conto - сметка), книговодствена сметка на која се бележат економските промени што настануваат во имотната положба на стопанска организација, банка или друга организација. Контото има облик на двострано прикажување. На левата страна се книжат сите промени што го товарат односниот имот, а на десната оние што одат во негова корист. За секоја категорија на средства, изворот на средствата, расходот и приходот се води посебно konto.

КОНТОКОРЕНТ - (итал. conto - сметка, corrente - тековен, conto corrente - тековна сметка), тековна сметка што ја има отворено банката на нејзин постојан клиент, преку која се води финансиското работење на клиентот.

КОНТРАБАНДА - (лат. contrabannum - против забрана, итал. contrabbando - шверцување), шверцување или таен увоз или извоз или транзит на стоки, валути, скапоцености, дроги и др. преку државната граница, за да се избегне плаќање царина, односно наспроти постојните забрани за увоз или извоз на забранети стоки поради недозволено стекнување корист. Контрабандата претставува облик на шпекулација или шверц. Како забранета дејност се гони и се казнува.

Економско-финансиски лексикон

КОНТРАПАРТ ФОНД - (анг. Counter Part Fund, од counter - спротивен, контра и part - дел; fund - фонд), фонд што се формира во одделни земји како доларска противвредност за стоковните кредити што САД ги доделуваат на одделни земји. Средствата од контрапарт фондовите можат да се користат само во земјата во која фондот се формирал строго наменски и со строга контрола на владата на САД.

КОНТРАРЕВОЛУЦИЈА - (лат. contra - против, спротивно + revolutio - пресврт, contra-revolutio), акција на некои општествени сили или групи против револуција, за задушување револуција, како и против револуција што победила, за да се спречи воспоставување и развој на новото општество и да се врати и зачува стариот општествено-економски и политички систем.

КОНТРАХИРАЊЕ - (лат. contrahere - договара со некого), договарање, склучување договор. Договорот меѓу производителот и купувачот на некој производ, со кој првиот се обврзува дека ќе го произведе договореното количество производи, а вториот дека ќе го откупи според договорените услови. Контрахирањето најмногу доаѓа до израз во производството и испораката на земјоделски производи.

Економско-финансиски лексикон

КОНТРИБУЦИЈА - (лат. contributio - придонес), намет; данок. Израз за плаќање во пари и натура што непријателот му го наметнува на народот во окупирана земја за покривање на воените и управните трошоци. По завршување на војна, износ што победената држава е задолжена да и го плати на државата - победничка.

Контрибуцијата е стар израз за сите даноци, а од 15 и 16 век стар израз за директните даноци за издржување на војската.

КОНТРОЛА - (фр. contrôle; англ. control - проверка, преглед, надзор; гер. Kontrolle, рус. контроль), 1. проверка, преглед, надзор, надгледување; 2. следење и надгледување на работата на луѓето и машините за да се врши процесот на производството според однапред утврден план со цел да се постигнат предвидените економски ефекти; 3. проверување и следење на правилноста на примената и спроведувањето на законите и прописите (финансиска и разни други контроли); 4. надлежниот орган за вршење контрола.

КОНТРОЛЕН ПАКЕТ НА АКЦИИ - бројот на акции што е доволен нивниот сопственик да ја осигури решавачката улога во акционерското друштво, бидејќи секоја акција претставува еден глас. Искуството покажа дека за тоа не е потребен 51% од сите

Економско-финансиски лексикон

акции, туку е доволно да се поседува и помал процент, бидејќи акциите се наоѓаат во посед на поголем број лица. Користејќи се со системот на контролниот пакет на акции, поединци или одделни субјекти, можат да ја шират својата власт многу повеќе отколку што би можеле според големината на својот капитал. Овладувајќи со едно акционерско друштво, тие влијаат врз неговата политика, а преку него (со системот на учество) и врз сите претпријатија во кои тоа акционерско друштво го има контролниот пакет на акции. Па така, преку контролниот пакет на акции и системот на учество се врши процес на централизација на капиталот и монополизација на стопанството.

КОНФЕДЕРАЦИЈА - (лат. confederatio - сојуз), сојуз на повеќе самостојни држави, заснован врз меѓусебен договор заради остварување одредени заеднички цели.

КОНФЕКЦИЈА - (лат. confectio - правење, приготвување, изработка), 1. масовно, т.е. сериско производство за пазар на облека, обувки и др., не по мера, не по порачка на купувачите, туку според одредени стандарди, видови, типови и големини; 2. готова облека за продавање; 3. претпријатија, стопански гранки и продавници што произведуваат, односно продаваат конфекциски стоки

Економско-финансиски лексикон

(облека и др.); 4. сите производи што се произведуваат по ист калап.

КОНФИСКАЦИЈА - (лат. confiscatio - одземање имот во корист на државата), јавна казна одземање определен имот во корист на државата, односно општествената заедница, без надомест поради извршено дело што се казнува.

КОНФЛИКТ - (лат. conflictus, - судир), судир, спор, борба; јавно манифестирање на спротивните интереси на поединците, групите или деловите во општеството, во стопанските организации и др.

КОНЦЕНТРАЦИЈА - (лат. concentratio - сосредоточување, од con - со + centrum - средиште), сосредоточување, собирање, зголемување.

КОНЦЕНТРАЦИЈА НА ПРОИЗВОДСТВОТО- постепено натрупување, наголемување на производните фактори (работна сила, средства за производство, капитал, деловни средства) внатре во една производна единица заради зголемување на производството. Концентрацијата се врши со акумулација на дел од профитот .

КОНЦЕНТРАЦИЈА НА КАПИТАЛОТ - процес на зголемување на индивидуалниот

Економско-финансиски лексикон

капитал со акумулација , односно со претворање на дел од профитот во капитал. Со концентрацијата се зголемува индивидуалниот, а со тоа и општествениот капитал. Со централизацијата на капиталот не се зголемува општествениот капитал, туку само се врши поинаква распределба на веќе постојниот капитал меѓу одделните сопственици.

КОНЦЕПТ - (лат. conceptus - мисла, мисловно опфаќање), **1.** општ поим, општа претстава; **2.** план, нацрт, скица на некоја творба, дело, спис.

КОНЦЕПЦИЈА - (лат. con-ceptus - мисла, мисловно опфаќање; conceptio), **1.** замисла, сфаќање, идеја; главна мисла; **2.** систем од сфаќања или погледи за некое научно или теоретско прашање.

КОНЦЕРН - (анг. concern - деловност; фирма, деловна фирма; деловна или производствена организација или установа), највисок облик на монопол , односно највисок облик на монополски сојуз, што опфаќа претпријатија од разни гранки: од производство на сировини до преработка, сообраќајот, трговијата и банкарството.

КОНЦЕСИЈА - (лат. concessio - дозвола, одобрение), **1.** во поширока смисла: дозвола,

Економско-финансиски лексикон

одобрение, отстапување, давање повластица за вршење некоја работа или користење некое право; **2.** во потесна смисла: одобрение што го дава државата, под определени услови, на домашно или странско лице, или, пак, на друга држава, да инвестира и користи некое природно богатство или да изведува јавни работи на нејзината територија.

КОНЦЕСИОНЕР - лице што добило концесија.

КОЊСКА СИЛА - мерна единица за сила; една коњска сила е еднаква на 735,498 W (вати).

КООПЕРАЦИЈА - (лат. cooperari, од co - со + operari - оперира, работи, cooperatio - соработка, здружено работење), соработка, соработување, здружено работење.

Соработка на поголем број луѓе што учествуваат во една одредена работа во исто време и по утврден план.

Позната е простата капиталистичка кооперација, кај која наемните работници, под раководство и команда на сопственикот на средствата за производство, напоредно извршуваат иста работа, во ист простор и време. Иако се работи со рачни алати, има предност во однос на самостојните занаетчии. Капиталистичкиот начин на производство почнува со овој облик на труд. Со

Економско-финансиски лексикон

воведувањето поделба на трудот, простата кооперација се преобразува во сложена кооперација наречена мануфактура којашто понатаму ја развива продуктивноста на трудот, а со индустриската револуција мануфактурата е заменета со фабриката, што претставува облик на кооперација, заснована врз машинско производство.

Во современи услови кооперацијата добива разновидни облици на примена, како на пример кооперација на претпријатија од земјата, па дури и од странство, што означува специјализација за некој вид производство и меѓусебна соработка во создавањето на готовиот производ, кооперирање меѓу производствени гранки и стопанствата меѓу одделни држави.

Кооперација во земјоделството - облик на производна соработка меѓу индивидуалните земјоделски производители и стопански организации (земјоделски стопанства, земјоделско-индустриски комбинати, задруги, фабрики, трговски организации), заснована врз заеднички економски интереси.

КООРДИНАЦИЈА - (лат. coordinatio - уредување, од co + ordo, ordinis - ред), средуваче, усогласување, изедначување, доведување во согласност. Во областа на стопанството означува: усогласување на дејностите и функциите во рамките на една стопанска организација; во раководењето се

Економско-финансиски лексикон

разликува вертикална и хоризонтална; усогласување на развојот на стопанските области и гранки и стопански реони заради постигање усогласен и оптимален стопански развој. Координацијата претставува свесна, планска дејност.

КОПИЈА - (лат. copia - множество, изобилие, голем број; фр. copie - препис; англ. copy - препишува, размножува, подражава), 1. точен препис на текст (од оригинал); размножен текст; 2. со рачна или техничка постапка изведен облик, што верно личи, подражава некој оригинален примерок (на пример препис, отпечаток, одливка, репродукција); подражавање, угледување; нешто направено по углед на оригиналот; точна репродукција на некој оригинал.

КОПИРАЈТ - (англ. copyright; copy - примерок, копија, right - право), англиски израз што се употребува во меѓународни размери, со значење дека правото на авторот и издавачот на делото е заштитено во однос на моралната и материјалната сопственост. Без одобрение (согласност) на авторот, издавачот, други лица не можат делото да го објавуваат или на друг недозволен начин да го користат.

КОПРОДУКЦИЈА - (лат. coproductio - заедничко производство), облик на производна соработка на две или повеќе

Економско-финансиски лексикон

специјализирани производствени организации од чии производи се сочинува финален производ. Со специјализација и копродукција се овозможува секој партнер да го развива производството во големи серии, да ја зголемува продуктивноста на трудот и да го поевтинува производството. Копродукцијата бара координирање и планирање на заедничкото производство на специјализираните производствени организации за да може непречено да се одвива целокупниот заеднички процес на производството. Копродукцијата се врши како со претпријатија од земјата, така и со претпријатија од странство. Копродукцијата е потесен облик на соработка на претпријатија од кооперацијата .

КОРЕЛАЦИЈА - (лат. *correlatio* заемност, замен однос), меѓузависност, заемна зависност, заемна поврзаност и зависност. Однос меѓу две економски појави што се наоѓаат во причинска зависност и обусловеност. Корелацијата може да биде паралелна, т.е. позитивна и обратна, негативна. Корелацијата е позитивна кога растот на едната појава предизвикува раст на другата (на пример растот на побарувачката предизвикува раст на цената), или смалувањето на едната појава предизвикува смалување на другата (на пример смалувањето на цената влијае врз

Економско-финансиски лексикон

смалувањето на понудата). Корелацијата е негативна кога растот на едната појава е проследен со паѓање на другата (на пример односот на промените кај цената и побарувачката), или, обратно, смалувањето на едната појава се проследува со раст на другата. Интензитетот на корелацијата се мери со коефициент на корелацијата.

Поимот корелација во многу нешта се совпаѓа со поимот функција .

КОРЕСПОНДЕНТ - (лат. *correspondens*; фр. *correspondant*

дописен, дописник, соодветен; англ. *correspondent*), 1. службеник што води преписка во некое претпријатие; 2. во банкарството: банка кореспондент е онаа банка што на своето подрачје, за сметка на друга банка, врши вообичаени банкарски трансакции; ако некоја банка сака на одредено подрачје во земјата и во странство почесто да врши банкарски работи за своја сметка, или за сметка на своите комитенти (исплати, наплати, отворање акредитиви, разни девизни операции), а не сака на тоа подрачје да отвори свои филијали , тогаш таа воспоставува таканаречени кореспондентски односи со други банки и ги користи нивните услуги; 3. дописник на некој весник или новинска агенција.

Економско-финансиски лексикон

КОРЕСПОНДЕНЦИЈА - (лат. correspondent - преписка, допишување, од com + respondere - одговара, се јавува), 1. преписка; врска што се одржува со писма; општење преку писма; 2. службена преписка на установи, стопански организации и др.; 3. согласување, согласност, нешто што одговара, што е во согласност, во врска со нешто.

КОРИСНОСТ - (српхрв. корисност; рус. полезность, выгодность; лат. utilitas; англ. utility; фр. utilité; итал. utilita; гер. Nutzbarkeit), во економската наука овој израз означува својство на производот (т.е. на стоката) да задоволува некоја потреба на луѓето. Изразот корисност има исто значење како и изразот употребна вредност ; својството на производот (стоката) да задоволува некоја потреба на луѓето се наречува корисно (полезно) својство или употребна вредност.

Корисноста се остварува (го прави производот употребна вредност) преку нејзината употреба, или во процесот на потрошувачката .

Стоката како производ претставува единство на употребната вредност, односно корисност, и вредноста . Употребната вредност е материјалната претпоставка на стоката (без употребна вредност нема стока). Наспроти материјалниот белег на употребната вредност, односно корисноста (полезноста), изразот

Економско-финансиски лексикон

вредност означува општествен белег, т.е. општествен однос.

Наспроти објективната трудова теорија на вредноста, субјективистичката теорија на вредноста, корисноста ја зема за определба на вредноста на стоката. Теоријата за корисноста како теорија за вредноста добива заокружена целина и силен замав во маргиналистичкиот правец во економската мисла кон крајот на 19 век. Тргнувајќи од корисноста и реткоста во определувањето на вредноста и објаснувањето на цената како пазарна појава, вредноста се определува во зависност од субјективното доживување и субјективната оцена на поединците потрошувачи.

КОРНЕР - (анг. corner - агол. кош) привремен облик на монопол што подразбира привремен сојуз или здружување на одреден број претпријатија, коишто воспоставуваат контрола на одредени пазари во продажбата на стоки или на берзите каде што се тргува со хартии од вредност и со тоа се во можност да шпекулираат и на купувачите да им наметнуваат монополски цени.

КОРН ЕКСЧЕИНЦ - (анг. corn - жито, exchange - размена; corn exchange), името на лондонската продуктна берза за земјоделски производи.

Економско-финансиски лексикон

КОРПОРАЦИЈА - (лат. *corporatio* - сојуз, здружение, од *corpus* - тело, *corporare* - присоединува, здружува; англ. *corporation*), здружение, друштво, сојуз. Здружение на лица што ги застапува интересите на своите членови, ги штити нивните права, со својата активност остварува одредени цели што се од стопански, социјален, религиозен или некој друг карактер.

Во областа на стопанството вид претпријатие, обично компанија, организирано во облик на акционерско друштво, со ограничена одговорност на акционерите за обврските на корпорацијата.

КОРУПЦИЈА - (лат. *corruptio* - заведување, подмитување, расипаност, поткупување; англ. *corruption*), подмитување, поткупување на овластени, одговорни или влијателни лица заради здобивање некоја корист. Корупцијата е штетна појава, па затоа и се третира како кривично дело и се казнува, а освен тоа се смета за неморален облик на однесување.

КОСМОПОЛИТИЗАМ - (грч. *kostos* - свет + *polites* - граѓанин), сфаќање според кое целиот свет е татковина на човекот, дека човекот како природно суштество и припаѓа на светската заедница, дека тој е граѓанин на светот, дека човекот што се смета за граѓанин на светот не го врзуваат државните и националните граници, ниту, пак,

Економско-финансиски лексикон

државјанството и националната припадност не го врзуваат во тие тесни рамки. Од настанувањето па до денес изразот космополитизам ја менуваше својата содржина во зависност од одредени конкретни општественоисториски услови. Се смета дека овој термин прв го употребил Диоген од Синопа (Античка Грција), (412 - 323) г. пред нашата ера).

КОСМОПОЛИТ - граѓанин на светот, човек кој целиот свет го смета за своја татковина.

КОСТ БЕНЕФИТ АНАЛИЗА - (анг. cost - трошок; benefit - корист, добивка; грч. analysis - раздвојување, расчленување, разделување), 1. метод на анализирање алтернативи меѓу трошоците и користа што се очекува од еден инвестиционен проект; анализа на трошоците и користа што треба да придонесе при изборот на поефикасно инвестиционо решение; 2. Проценување на предностите и недостатоците на некој проект и врз таа оцена донесување одлука за реализација на проектот. Кај кост бенефит анализата се земаат предвид не само индивидуалните, туку и општествените трошоци (загадување на околината) и користа (на пример при изградба на еден аеродром како корист се третираат не само приходите од аеродромските услуги, туку и користа што ќе се добие како резултат

Економско-финансиски лексикон

на развојот на туризмот во неговата околина, слично со изградбата на модерен пат итн.).

КОТАЦИЈА - (фр. cote - ознака со цифри или букви; шифра за продажната вредност на некоја стока; cote de la bourse - билтен на берзата; англ. quote - пресметува цена, quotation - процена, цена; гер. Börsenkurs; рус. котировка), берзански израз за постигнатата висина на курсот (цената) на хартиите од вредност или девизите што се предмет на купопродажба на берза .

КОТИЗАЦИЈА - (фр. coti-sation - членарина; влог; удел), влог, сразмерен дел што треба да го плати секој што учествува во некоја организирана работа, или, секоја членка на некоја организација.

КРАТКОРОЧЕН КРЕДИТ - (англ. short-term credit, short-term loan) е вид на кредит, чиј рок на достасување (враќање) изнесува најмногу до една година. Притоа, рочноста на овие кредити може да биде многу мала (неколку часа, еден ден или една седмица), како што е случајот со кредитите кои ги одобруваат учесниците на пазарот на пари, но исто така, рочноста може да изнесува и шест, девет или повеќе месеци, како што е случајот со потрошувачките кредити или кредитите за обртни средства. Поделбата на кредитите според рочноста во одредена мера е

Економско-финансиски лексикон

произволна, во смисла дека понекогаш, како краткорочни кредити се определуваат и оние со рок на отплата до три години. Сепак, најчесто како краткорочни кредити се сметаат оние чиј рок на враќање не надминува една година. Краткорочните кредити се одобруваат за финансирање на тековната потрошувачка на населението, односно за финансирање на обртните средства на претпријатијата. Традиционално, краткорочните кредити заземаат голем дел од вкупните кредити на комерцијалните банки.

КРАТКОРОЧНА ОБВРСКА - во облигационите односи, парична обврска настаната врз основа на паричен или стоковен кредит, што треба да биде измирена за краток рок, најдолго до една година. Спротивно: краткорочно побарување .

КРАТКОРОЧНИ И ДОЛГОРОЧНИ ТРОШОЦИ - поделбата на трошоците на краткорочни и долгорочни е извршена со оглед на можностите за приспособување на големината на претпријатието, обемот и видот на производството во текот на времето.

1. Краткорочни трошоци. Кога трошоците се гледаат на краток рок, тогаш тие се делат на фиксни и варијабилни . Според тоа, поделбата на трошоците на фиксни и варијабилни е истоветна со краткорочниот третман на трошоците. За краток рок

Економско-финансиски лексикон

стопанската организација, со дадената маса основни средства, не може брзо да изврши радикални промени во условите за стопанисување. Поради тоа, за определено кусо време, некои трошоци добиваат карактер на фиксни трошоци, а други карактер на варијабилни.

2. Долгорочни трошоци. Долгорочните трошоци се во врска со долгорочно гледање на трошоците на претпријатието. На долг рок сите фактори можат да се приспособуваат со цел минимизирање на трошоците. Во долг рок (што се состои од повеќе куси периоди) нема фиксни трошоци, туку сите трошоци се варијабилни. Во долг рок и опремата, како и другите фактори, добива варијабилен карактер, бидејќи рокот е доволно долг за да може да се измени опремата, кадрите итн. со цел приспособување кон новите услови за стопанисување.

КРАТКОРОЧНО ПОБАРУВАЊЕ - во облигационите односи, парично побарување настанато врз основа на паричен или стоковен кредит, што треба да му се исплати на доверителот во краток рок, најдолго до една година. Спротивно: краткорочна обврска.

КРАТОК РОК - (анг. short run), временски период доволно долг што и овозможува на една фирма или стопанска гранка да го менува својот производ (аутпут), но премногу

Економско-финансиски лексикон

краток да овозможи зголемување или редуцирање на производствениот капацитет.

КРЕАТИВНОСТ - (лат. creatio - создавање), творечка способност, воведување новини во решавањето на постојните проблеми во претпријатието.

КРЕАЦИЈА - (лат. creare - твори, создава, creatio), творење, создавање, творба, дело, пронајдок; оригинална творба, пронајдок.

КРЕАТОР - творец; креативен - творечки.

КРЕДИТ - (лат. creditum - заем; credere - верува некому; српхрв. кредит; рус. кредит; англ. credit; фр. crédit; итал. credito; гер. Kredit), имотно-правен однос меѓу доверителот (заемодавецот, кредиторот) и должникот (заемопримателот, дебиторот), во кој доверителот му отстапува на другото лице одредена вредност (пари или стока) на одредено време, со одреден надомест. Основни мотиви за давање кредит се добивање интерес и реализација на стоката. Во современи услови главни кредитори на стопанството се банките, чијашто основна функција се состои во собирање на слободните парични средства од стопанството и други сопственици на пари и преку кредити (позајмување) да ги активираат во стопанството за потребите на производството

Економско-финансиски лексикон

и прометот. Кредитот е изразна форма на заемовниот капитал што претставува осамостоен дел на индустрискиот капитал. Се формира кредитен пазар на кој висината на интересната стапка ја одредуваат понудата и побарувачката на кредитот, односно на заемовниот капитал, и обратно, обемот на понудата и побарувачката на заемовен капитал го одредува висината на интересната стапка.

Се врши поделба на кредитите на неколку видови. Според предметот, се разликува стоковен или комерцијален и паричен или банкарски кредит. Функцијата на првиот се состои во олеснување на продажбата на стоката (се дава во стока, а се враќа во пари), додека на вториот е добивање интерес (се дава во пари и се враќа во пари со интерес). Според целта, кредитите се даваат за стопански, потрошувачки и државни потреби. Според стопанската намена, се даваат за обртни и основни средства или инвестициони кредити. Според роковите на враќање, се делат на краткорочни, среднорочни и долгорочни. Хипотекарните кредити се даваат врз основа на залог на недвижен имот на должникот. Потоа, според обликот постојат: есконтни кредити, ломбардни кредити, кредити по тековна сметка, на акцептен, авален и др. Со оглед на доверителот, кредитите можат да се поделат на приватни и јавни, на домашни и странски.

Економско-финансиски лексикон

Најчесто кредитот се изразува во пари , настанува и гасне во пари, па затоа парите и кредитот се најтесно поврзани.

Кредитот има мошне големо влијание врз репродукцијата.

КРЕДИТЕН ВОЛУМЕН - (лат. creditum - заем, volumen - обем), со овој израз се означува сумата дадени кредити. Од гледиштето на една банка, нејзиниот кредитен волумен ја претставува вкупната маса кредити што таа ги има дадено; од гледиштето на централната банка, нејзиниот кредитен волумен се состои во вкупната маса кредити што таа ги има дадено; вкупната маса кредити на сите банки во една земја е кредитниот волумен во таа земја. Регулирањето на кредитниот волумен го врши централната банка со посредство на есконтната политика, политиката на отворен пазар, политиката на активирање и дезактивирање на депозитите, политиката на задолжителни резерви, политиката на злато и девизи и др.

КРЕДИТЕН ДОГОВОР - (лат. creditum - заем, credere - верува некому), договор со кој се утврдуваат меѓусебните права и обврски на кредиторот, од една страна, и корисникот на кредитот, од друга страна. Во него обично се прецизира: износот на кредитот, рокот на враќањето, намената на кредитот, интересната

Економско-финансиски лексикон

(т.е. каматната) стапка и инструментите со кои се обезбедува враќање на кредитот.

КРЕДИТЕН ЛИМИТ - (анг. limit - граница, ограничување; crédit limit - кредитна граница), (банкарство, комерција) ја претставува границата на висината на паричниот износ на кредитот што може да се одобри од една банка или стопанска организација на барателот на кредит (на муштеријата), а зависи од кредитната способност на барателот на кредит, кредитниот потенцијал на банката и должината на рокот во кој треба да се врати кредитот заедно со каматата.

КРЕДИТЕН ПОТЕНЦИЈАЛ - (лат. creditum - заем, potentialis - силен, моќен), можност за одобрување кредити, односно кредитен обем што една банка, група на банки или целокупното банкарство на една земја може да го оствари врз основа на расположливите средства, под дадени услови (на пример во поглед на задолжителните резерви), земајќи ја за основа состојбата на определен ден.

КРЕДИТИ НА НАСЕЛЕНИЕТО - (анг. household credits, household loans) претставуваат финансиски средства кои банките и другите финансиски институции им ги позајмуваат на поединците и домаќинствата. Овие кредити се јавуваат во различни видови и се наменети за

Економско-финансиски лексикон

финансирање на тековната потрошувачка, за купување трајни потрошни добра, како и за домување. Во основа, овие кредити може да се поделат во две групи: потрошувачки кредити (consumer loans) и станбени кредити (mortgages).

КРЕДИТИ НА ПРЕТПРИЈАТИЈА - (анг. company loans, corporate loans) претставуваат финансиски средства кои банките им ги позајмуваат на претпријатијата за финансирање на тековната потрошувачка и инвестициите. Во рамките на кредитите за претпријатија спаѓаат: кредити за сезонски залихи, кредитни линии (рамковни кредити), обновливи кредити, кредити со залог на обртни средства, долгорочни кредити, хипотекарни кредити, кредити за мали претпријатија и микрокредити и девизни кредити.

КРЕДИТНА ИНФЛАЦИЈА - (лат. creditum - заем; credere - верува некому; inflatio - надување), оној дел од инфлацијата што произлегува од прекумерната кредитна експанзија, што ги нарушува односите меѓу понудата и побарувачката и влијае врз порастот на цените, т.е. врз порастот на инфлацијата.

КРЕДИТНА КАРТИЧКА - (анг. credit card), финансиски документ во форма на пластична

Економско-финансиски лексикон

картичка, издадена на лице од страна на банка или финансиска институција, со која се гарантира дека плаќањето на купените стоки или услуги од страна на сопственикот на кредитната картичка продавачот ќе го изврши од издавачот на кредитната картичка. Кредитните картички служат за плаќање без готови пари, а, пак, граѓаните, службените лица и деловните луѓе се ослободени од носење пари во своите џебови.

КРЕДИТНА ПОЛИТИКА - (анг. credit policy, lending policy) претставува пишуван документ на банката во кој се определуваат основните принципи и правила на севкупниот процес на кредитирање. Кредитната политика претставува формален документ кој дава насоки кои понатаму треба да ги следат раководителите и службениците ангажирани во процесот на кредитирање.

КРЕДИТНА РЕСТРИКЦИЈА - (лат. creditum - заем; restrictio - штедење, стегане, ограничување), определен број мерки на банкарската и кредитната политика што имаат за цел стеснување или ограничување на обемот на кредитите за да се обезбеди определена рамнотежа меѓу количеството стоки во понудата и количеството пари на страната на побарувачката, за да се постигне стабилизација на куповната моќ на парите, односно да се постигне усогласување на

Економско-финансиски лексикон

побарувачката со понудата, а преку тоа да се спречи порастот на цените (односно предизвикување инфлација). Тоа се таканаречени кредитно-монетарни мерки во регулирањето на пазарот.

КРЕДИТНА СПОСОБНОСТ - способност на барателот на кредит да може да склучува договори и да презема адекватни обврски (што претставува формален услов на кредитната способност) и со своите материјални можности да дава доволно доверба дека ќе ги исполни обврските во одредениот рок во врска со кредитната операција (што претставува материјален услов на кредитната способност).

За секој доверител (кредитор) давањето кредит претставува извесен ризик, па затоа пред одобрување на кредитот се испитува кредитната способност.

КРЕДИТНА ФУНКЦИЈА - Кредитната функција иако е од секундарен карактер – во современите услови на работење доби голема важност. Шпедитерите на своите комитенти најчесто им даваат превозни складишни царински кредити.

КРЕДИТНИ ГАРАНЦИИ - (лат. creditum - заем; фр. garantie - емство, сигурност), претставуваат правни инструменти што на доверителот треба да му обезбедат враќање

Економско-финансиски лексикон

на дадениот кредит. Кредитни гаранции може да даде: самиот должник со давање овластување на банката да стави хипотека на неговите недвижности, или со давање движна сопственост во залог;

гарантот, чијашто обврска е секундарна, а може да настапи како „гарант-платец”, кога ја презема должничката обврска со иста тежина како што е и обврската на главниот должник.

КРЕДИТНИ ДЕРИВАТИ - (анг. credit derivatives) претставуваат инструменти за заштита од кредитниот ризик. Тие спаѓаат во групата на финансиски деривати, т.е. нивната вредност е изведена од некој друг финансиски инструмент кој носи кредитен ризик. Овие инструменти немаат стандардни карактеристики и затоа со нив не се тргува на берзите, туку само на шалтерскиот пазар (over-the counter-market). Кредитните деривати се нова појава во светот на финансиите и тие за кусо време доживеа невиден подем. Тие се појавија во почетокот на 1990-тите и набрзина забележаа огромен растеж. Така, вкупната договорна вредност на овие инструменти порасна од 0 во 1996 година на 2 трилиони долари во 2002 година, во следните две години оваа вредност се удвои, а веќе во 2006 година, таа достигна 29 трилиони долари. Инаку, слично на другите деривати со кои се тргува на шалтерскиот пазар, над 95% од вкупната активност на

Економско-финансиски лексикон

пазарот на кредитни деривати отпаѓа на неколку големи банки. Најважната придобивка од кредитните деривати е тоа што кредитите што ги одобрила банката остануваат во нејзиниот биланс на состојбата, додека таа се ослободува од кредитниот ризик. Значи, со помош на кредитните деривати, банката го пренесува кредитниот ризик на друга финансиска институција, а истовремено ги задржува односите со своите клиенти.

КРЕДИТНИ ИНСТРУМЕНТИ - (лат. *creditum* - заем; *instrumentum* - орудие, средство), тоа се докази за парични обврски настанати од некоја кредитна операција. Кредитните инструменти можат да бидат исправи (документи), но и просто книговодствено книжење. На кредитните инструменти им е заедничко: дека обврската стасува во иднина; дека претставува извесен ризик и дека тие содржат доверително-должнички однос. Обично се делат на ветувања за плаќања и налози за исплата. Во ветувањата за плаќање спаѓаат: сопствени меници и облигации (во кои спаѓаат и обврзниците) и уште книжењата на сметка. Во налози за исплата спаѓаат: трасирана меница, чек и разни облици на акредитиви.

КРЕДИТНИ ОДНОСИ - (лат. *creditum* - заем), тоа се должничко-доверителни односи,

Економско-финансиски лексикон

чијашто содржина се состои во следново: доверителот му го отстапува своето право на располагање со пари или некој предмет (стока што е на продажба) на должникот, врз основа на надомест (интерес, односно камата), што се предвидува со договорот за кредитот; должникот стекнува право на користење на преземените пари (кредит) или друг предмет во време и под услови определени со договорот за кредитот, со обврска за враќање на кредитот и плаќање интерес за периодот на користење.

КРЕДИТНИ ПАРИ - тоа се хартиите од вредност: меницата, банкнотата и чекотшто произлегуваат од функцијата на парите како платежно средство и како такви, циркулираат во прометот за намирување на меѓусебните обврски меѓу продавачите и купувачите до моментот на истекот на рокот што е одбележан на нив.

КРЕДИТНО ПИСМО - претставува паричен документ што го издава банката со кој ја известува својата деловна единица или друга банка, на донесителот на кредитното писмо да му го исплати на нејзин товар одредениот износ пари, одеднаш или sukcesивно. Кредитното писмо банката го издава откако корисникот претходно ќе го уплати покритието или банката ќе му го одобри кредитот.

Економско-финансиски лексикон

Кредитното писмо најчесто се употребува при деловни и туристички патувања за да се избегне носење готовина и да се зголеми сигурноста. Во последно време патничкиот чек сè повеќе го истиснува од промет кредитното писмо.

КРЕДИТОР - (лат. creditor - заемодавец, доверител, англ. creditor); давач на кредит, т.е. заем; заемодавец. Спротивно од кредитор е дебитор (лат. debtor - должник, debito, debitum - долг, обврска).

КРЕДИТ ПО ТЕКОВНА СМЕТКА - (лат. creditum - заем), вид кредит што банката му го одобрува на комитентот, но не му го исплатува во готово, туку го става на располагање на неговата тековна (жиро) сметка, којашто се води во таа банка. Кредитот се користи со издавање чек или вирмански налог во границите на одобрениот лимит. Може да се користи наеднаш или sukcesивно. Со тоа на комитентот му се овозможува безготовинско плаќање во прометот. На тој начин се смалува обемот на готови пари во оптекот.

КРЕИРАЊЕ ПАРИ - (лат. cre-atio - создавање), израз за пуштање во промет пари (што не се стокровни пари, како што беа на пример златните пари), коишто денес не ја опфаќаат само емисијата на книжни и ковани

Економско-финансиски лексикон

пари од страна на емисионата банка, туку и создавањето депозитни пари од страна на банките.

КРИЗА - (грч. krisis - одлука, решение, од krinein - издвојува, решава), општо значење: нарушување, пресвртница. Во областа на стопанството означува поголеми стопански растројства, нарушување на нормалниот тек на стопанската дејност во општествени размери. Кризата ја карактеризира голем пад на производството и воопшто на стопанската активност, висока невработеност, паѓање на цените, зголемен број банкротства, смалена деловна доверба итн. Во цикличното движење на стопанството кризата претставува една од четирите фази (криза, депресија, оживување, полет и пак криза), што беше карактеристична за либералниот(класичниот)капитализам. Со исто значење на криза или рецесија, често се употребува изразот депресија од лат. deprimere - притиска, притиснува, потиснува; англ. depression - притисок, потиснатост, економски застој. Во современи услови место зборот криза се употребува изразот рецесија, која има белези на криза, но во помал обем, зашто до израз доаѓа државната интервенција во регулирањето на стопанството.

КРИТЕРИУМ - (грч. kriterion - мерило, суд, оцена), мерило; начело, принцип, стојалиште, врз основа на кое се оценува, се прави

Економско-финансиски лексикон

процена, определба, класификација; збир на услови што треба да бидат задоволени за нешто да се утврди, да се прифати како вистина. Во таа смисла се употребува во областа на стопанството, како на пример: критериуми за можни опции за донесување разни видови економски одлуки.

КРИТИКА - (грч. kritike - просудување, оценување), 1. оцена, расудување, суд (за позитивни или негативни страни на некоја појава, идеја, дело, движење итн.); 2. анализа на резултатите на научно, уметничко или стручно творештво или дело, или, пак, методите применети за или против остварените резултати, односно за или против применетите методи; 3. расудување и оцена на човечките постапки од гледиштето на нивната морална, деловна, политичка и која и да е друга општествена целисходност.

КРУЖНО ДВИЖЕЊЕ НА КАПИТАЛОТ - (српхрв. кружно кретање капитала, рус. кругооборот капитала, круговое движение капитала; англ. circu-lation of capital), движење на капиталот низ фазите: промет, производство, промет, од паричен, преку производниот и стоковниот, пак во форма на паричен капитал.

За да се оплодува, капиталот постојано мора да се наоѓа во движење што има облик на кружно движење. Во кружното движење

Економско-финансиски лексикон

капиталот минува низ три фази и менува три форми, прави три едноподруго заемно поврзани и обусловени метаморфози и во секоја фаза врши посебна функција: во првата - набавка на факторите за производство, во втората се врши процесот на производство, кога се создава нова вредност, и во третата - реализација (продажба) на стоката. Капиталот минува низ две фази на промет и една фаза на производство, при што наизменично добива форма на паричен, произведен и стоковен капитал.

КРУНА - (грч. korone - венец, круна; лат. согопа; англ. crown; фр. couronne; гер. Кроне), име на валутната(паричната) единица на Норвешка, Шведска, Данска, Исланд и др. Името круна потекнува од отпечатокот на знакот на монетата, а ја претставуваше круната на кралот.

КУКС - (чеш.), хартија од вредност, т.е. акција, за вложени средства во рудник, којашто на сопственикот му донесува дивиденда. Изразот настанал според името на селото Кукс во Чешка.

КУЛАК - (рус. кулак - првобитно значење: тупаница, а потоа селски богаташ, богатник), богат селанец што на својот имот, покрај својот труд, употребува и наемна работна сила. Поимот кулак и кулаштво што настанаа

Економско-финансиски лексикон

во Русија под влијание на руската литература, подоцна почнаа да се употребуваат и во други земји за означување на богатите селани, како посебен слој во општествено-економската структура на село, односно во земјоделството, што изразува соодветни класни и политички интереси и идеолошки сфаќања.

КУЛТУРА - (лат. cultura - обработување, одгледување), во поширока смисла, сè што има создадено човечкото општество, сите достигнувања, сите придобивки, како во областа на материјалното, така и во областа на духовното творештво. Смыслата на културата се состои во тоа да го олесни одржувањето, продолжувањето и напредокот на човечкото општество. Во потесна смисла значи интелектуални и морални способности и вредности особено развиени со образованието; одреден начин на однесување типичен за одредени групи или класи; определени вредности, верувања, разбирања, однесувања и норми што доаѓаат до израз кај членовите на некоја заедница, група или работен колектив.

Во земјоделството - обработување, одгледување растенија; растение што се произведува, одгледува.

КУЛУК - (тур. kul - роб, kulluk - служење, робување), во поширока смисла овој израз се улотребува за секој облик на наметната

Економско-финансиски лексикон

обврска што присилно мора да се врши како бесплатен принуден труд.

Кулукот е облик на принудна работа што се врши во феудализмот, во корист на феудалците или за државни потреби. Во феудализмот кулукот претставува трудова рента, како облик на присвојување на вишокот на трудот, односно облик на експлоатација на кметовите.

КУМУЛАЦИЈА - (лат. cumu-latif) - натрупување, собирање), 1. трупане, натрупување, собирање на куп; 2. заедничко сметање, собирање.

Кумулативен - (лат. cumulativus - натрупан, насобран), натрупан, насобран (со едноподруго додавање), збирен.

КУПЕЦ (купувач) - (српхрв. купац; рус. покупатель; анг. buyer; фр. acheteur; итал. compratore, acquirente; гер. Käufer), 1. физичко или правно лице што купува стока од продавачот или користи негова услуга. Купецот е едната страна во купопродажбата, другата страна ја претставува продавачот. Тој презема обврска дека стоката или услугата ќе ја плати според договорената цена, а продавачот се обврзува дека на купецот ќе му ја предаде или испорача стоката по определената цена и според другите услови од договорот (рокот и начинот на испораката и

Економско-финансиски лексикон

сл.); 2. физичко или правно лице што купува хартии од вредност и сл.

КУПОВНА МОЌ - Во економијата, куповна моќ е количеството кое парите - или поопшто, ликвидните средства - можат да го купат. Адам Смит забележал дека имањето на пари му дава на човека можност да „заповеда“ со трудот на другите, и така, платежната моќ е донекаде моќ над луѓето, дотолку што тие се волни да ги разменат своите добра или труд за пари.

Доколку паричниот приход е постојано ист, но нивото на цени се покачува, тогаш куповната моќ на тој приход се намалува. Инфлацијатане секогаш подразбира намалување на куповната моќ на нечиј реален приход, бидејќи паричниот приход може да расте побрзо од инфлацијата.

За индексот на цени, вредноста во основната година обично му се нормализира на вредност од 100 во основната година. Формулата за куповна вредност по единица пари, на пример евро, релативна на стандардниот индекс на цени C во дадена година е $1/(C/100)$. Така, по дефиниција куповната моќ на еврото се намалува како што нивото на цени расте.

Куповната моќ на денешните пари во износ од C , t години подоцна, може да се пресмета со формулата за сегашна вредност:

$$C_t = C(1 + i)^{-t} = \frac{C}{(1 + i)^t}$$

Економско-финансиски лексикон

каде тука i е претпоставената годишна стапка на инфлација во иднината.

КУПОН - (фр. coupon - карта, билет, одрезок, отсечок), составен дел на хартиите од вредност (акции, обврзници) што му дава право на сопственикот да ја земе стасаната дивиденда или интерес. Обично со сечење или режење купонот се одвојува од хартиите од вредност според стасувањето на рокот на исплата.

Во услови на рационализиран систем на снабдување на населението, таканаречен купонски систем, купонот претставува знак со кој на потрошувачите им се одредува количеството стоки што им следува да го потрошат за одредено време, со кој тие можат да го купат тоа количество во одредени продавници.

КУПОПРОДАЖБА (купувачка и продажба) - (лат. *emptio venditio*), однос меѓу купец и продавач што се регулира со договор, со кој продавачот се обврзува уредно да му предаде на купецот извесен предмет (стока) или право, на него да го пренесе правото на сопственост (односно право на користење) над тие предмети и да му гарантира на купецот за одредени својства на предметот, а, пак, купувачот презема обврска да ја прими и да му ја плати на продавачот договорената цена. Договорот може да се заклучи во писмена

Економско-финансиски лексикон

форма, усно, по пат на кореспонденција, со помош на средствата за врска (телефон, телеграма, телепринтер), преку полномошници и сл.

Освен општиот облик на купопродажба, постојат и посебни облици: купопродажба на инвестициони средства, транспортни средства, електрична енергија, продажба според мостра, продажба на проба, продажба на кредит итн.

КУПУВАЊЕ НА КРЕДИТ - (лат. creditum - заем), претставува купопродажен акт според кој продавачот му го пренесува правото на сопственост на продадената стока на купецот без овој да ја плати стоката во тој момент, но со обврска противвредноста да ја исплати во она време и начин како што е предвидено со купопродажниот договор.

КУПУВАЊЕ НА РАТИ - (итал. rata - дел, отплата), начин на купување кога купувачот на продавачот не му ја исплатува цената на стоката наеднаш, туку во делови, при што се можни два вида плаќање: плаќање во делови (рати) однапред, што претставува купување на претплата; во таков случај купувачот го кредитира продавачот; но вообичаено е во продажната цена на купувачот да му се одобри извесен попуст (како облик на стимулација); плаќање во делови (т.е. рати) наназад, што претставува купување на

Економско-финансиски лексикон

отплата; во овој случај продавачот го кредитира купувачот, но вообичаено е во продажната цена на купувачот да му се пресмета и извесна камата.

КУРЕНТНА СТОКА - (лат. *currens* - тековен, што е во тек), стока што лесно се продава; стока што добро врви на пазарот, бидејќи одговара на барањата на пазарот и на купувачите. Спротивно: некурентна стока .

КУРЕНТНИ ПАРИ - (лат. *cur-gens* - тековен, што е во тек), пари што редовно се наоѓаат во циркулација (во промет). Тоа се пари што, за разлика од акцесорните пари , циркулираат вршејќи ги сите функции на разменско средство.

КУРИКУЛУМ ВИТЕ - (лат. *curriculum vitae* - животен век на еден човек; англ. *curriculum vitae*), краток извештај на едно лице во кој се изнесуваат биографските податоци, квалификациите, работното искуство, неговите интереси, како прилог на молба за вработување, за некое работно место, некоја служба или должност.

КУРС - (лат. *cursus* - трка, тек, движење; англ. *foreign*, *ex-change*, фр. *cours du change*, гер. *Kurs*), цена по која се продаваат валутите , девизите , (затоа се наречува девизен курс), акциите , и други хартии од вредност , па и стоките на берзите .

Економско-финансиски лексикон

КУРСНА РАЗЛИКА - (лат. cursus - тек; фр. course - тек, движење), **1.** разлика што се јавува меѓу официјалната и пазарната цена на една странска валута, т.е. цена (курс) што се формира на пазарот; **2.** разлика што настанува како последица на пресметка на цената на стоката во странска валута во моментот на пресметката и подоцнежната вистинска исплата во национална валута (што може да дојде до отстапување поради промени во девизниот курс); **3.** разлика што настанува при пресметката по официјален или тогашен пазарен девизен курс, што во моментот на исплатата се изменил. Ваква курсна разлика се јавува особено при исплатата на ануитети на странски кредити. Ако девизниот курс се качи, тогаш должникот треба да исплати поголема сума во национална валута (тоа се таканаречени негативни курсни разлики).

КУРСНА ЛИСТА - (лат. cursus; фр. course - тек, движење; итал. lista; англ. list - список, попис), **1.** службен преглед на курсевите на девизи, валути, што го објавува централната банка или некоја друга за тоа овластена банка; **2.** преглед на курсевите на хартиите од вредност што го објавува ефектната берза.

КУРТИЕ - (фр. courtier - трговски посредник), трговски посредник, берзански посредник, маклер.

Економско-финансиски лексикон

КУСОК - (српхрв. мањак; слов. primanjkljaj; рус. недостача, недочёт, дефицит; анг. deficit, deficiency, shortage; франц. déficit, manque; итал. deficit, ammanco, disavanzo; гер. Manko, Mangel), **1.** загуба, т.е. поголем расход од приход; **2.** разлика што недостасува до целото(декларираното) количество; **3.** негативна разлика меѓу готовината во благајната и салдото според благајничката книга; **4.** недостиг на средства да се покријат издатоците предвидени со буџетот; **5.** секоја негативна количествена разлика меѓу вистинската состојба и онаа каква што би требало да биде според книгите, исправите или утврдените потреби.

Л

ЛАБУРИЗАМ - (анг. labour - труд), идеолошко-политичка и општествено-економска реформистичка доктрина во работничкото движење во Велика Британија. Организационо се манифестира преку Лабуристичката партија (Labour party - работничка, односно трудбеничка партија). Се засновува врз елементи на фабијанскиот и гилдсоцијализмот, социјалдемократизмот и тредјунионизмот.

ЛАЖНА СОЦИЈАЛНА ВРЕДНОСТ - (лат. socialis - општествен), претставува разлика меѓу вкупната сума на цените на земјоделските производи (што е повисока) и збирот на индивидуалните цени на производството (што е помал), којашто во форма на диференцијална рента ја присвојуваат сопствениците на земјата. Со други зборови, лажната социјална вредност е еднаква на целокупната диференцијална рента што се остварува во земјата. Таа произлегува од начинот на формирање на цената на земјоделските производи (за разлика од индустријата, особено во услови на слободна конкуренција). Имено, општествената цена на земјоделските производи се формира не според просечните (како што е во индустријата), туку според релативно

Економско-финансиски лексикон

најлошите услови на производство (според релативно најнеплодните парцели или релативно најоддалечените од пазарот), односно според релативно највисоките трошоци на производството. Општеството плаќа повеќе за земјоделските производи во висина на диференцијалната рента (т.е. лажната социјална вредност).

ЛАТВИСКИ ЛАЦ - (летонски: lats) е државна валута на Латвија. Поделена е на 100 сантима. ISO 4217 кодот е LVL. Оваа валута ја издава Латвиската народна банка.

ЛАТЕНТНА ПРЕНАСЕЛЕНОСТ (или прикриена безработица) - (лат. latens - скриен, прикриен), прикриен вид вишок работоспособно население, односно прикриен вид безработица .

Латентната пренаселеност, односно прикриената безработица е карактеристична за земјоделството, па затоа уште се наречува аграрна пренаселеност.

ЛАТИФУНДИЈА - (лат. latifundium - земјоделски имот, земјоделско стопанство, од latus - простран и fundus - земја), големи земјоделски поседи на римските робовладелци, на кои било организирано земјоделското производство врз масовна употреба на робовска работна сила. Кога робовскиот труд станува нерентабилен,

Економско-финансиски лексикон

сопствениците своите латифундии почнуваат да ги делат на парцели и да им ги издаваат на обработување на поранешните робови и слободни селани наречени колони, а овој систем колонат, врз основа на рента, што означува процес на распаѓање на робовладелскиот и настанување на феудалниот начин на производство.

ЛЕГАТ - (лат. legatum - завештание), **1.** завештание; **2.** оставање во наследство на дел од имотот на некое лице што не е законски наследник; налог на наследникот на одредено лице да му исплати назначена сума пари или да му предаде одреден дел од имотот. Лицето во чија корист се остава легат, се вика легатар, а лицето што го остава легатот се наречува легатор.

ЛЕГАТАР - (лат. legatarius, од legare - завештава), лице на кое се остава легат; лице што остава легат, завештател.

ЛЕГЕ АРТИС - (лат. lex, legis - закон; ars, artis - уметност, вештина, занает), нешто што настанува и постои во согласност со законот, значи е легално, исправно.

ЛЕЖАРИНА - паричен износ што му го плаќа сопственикот на стоката на складиштарот или на превозникот за чување

Економско-финансиски лексикон

на стоката од моментот кога бил должен да ја преземе.

ЛЕК - Национална валута на Албанија. Во споредна со македонскиот денар е 1: 2, односно 2 лека се еднакво на еден денар. Најмалата по вредност банкнота на лекот е 100 лека а најмалата монета по вредност е 1 лек.

ЛЕНД ЕНД ЛИЗ АКТ - (анг. Lend and Lease Act - Закон за заем и наем; lend - позајмува, дава назаем; lease - давање под наем, закуп; акт - закон), Закон за заем и наем што во 1941 г. го донесе Конгресот на САД заради снабдување со воен материјал и други стоки на државите што војуваа против Германија и нејзините сојузници во Втората светска војна. Во почетокот се однесуваше само на Велика Британија. Материјалот, којшто не би бил уништен или потрошен по завршувањето на војната, требаше да биде вратен или платен.

ЛЕНИНИЗАМ - назив за Лениновата (Владимир Илич Ленин, 1870-1924) интерпретација, натамошна разработка според современите услови и практична примена на марксизмот. Се формира во периодот од последната деценија на 19 век до средината на третата деценија на 20 век. По смртта на Маркс (1883 г.) и Енгелс (1895 г.) настанаа значителни економски, социјални

Економско-финансиски лексикон

и политички промени во капитализмот на Запад. Во анализата и оцената на новите услови од развојот на капитализмот се појавија два спротивни правци. На Запад преовладеа ревизијата на Марксовото учење и отфрлање на неговото револуционерно јадро. Наспроти него, другиот правец го претставува Ленин, којшто дејствува во руски заостанати општествено-економски услови, каде не постојат елементарни демократски граѓански права, работничкото движење беше илегално, напредните идеи беа забранети, а нивните претставници од царскиот режим беа прогонувани, затворани и праќани во прогонство во Сибир. Едно време и Ленин беше во прогонство во Сибир. Ленин ги анализира и критички ги оцени новите појави во капитализмот од крајот на 19 и почетокот на 20 век и заведе ставови по прашањето на работничкото движење и социјализмот.

Во теоријата, Ленин се смета за следбеник на марксизмот. Лениновите економски, социолошки, политички и филозофски погледи прават единствена поврзана целина. Од Лениновите книги со економска содржина позабележителни се: „Развојот на капитализмот во Русија”, „Империјализмот како највисока фаза од развојот на капитализмот” и др. Ленин ја застапуваше теоријата за можноста за победа на револуцијата во една земја, што произлегува од неговата анализа на империјализмот.

Економско-финансиски лексикон

Потоа, познато е Лениновото учење за државата и нејзиното одумирање, па учењето за различните патишта во изградбата на социјализмот, националното прашање итн. Ленин ги разработи основите на економскиот систем и економската политика од гледиштето на специфичните и првите искуства на советската изградба.

ЛЕСЕ ФЕР - ЛЕСЕ ПАСЕ - (фр. laissez faire - laissez - passer), фраза која значи: „да се допушти работите сами да си врват“, значи без мешање (интервенција) на државата. Тоа е паролата на економскиот либерализам, којашто ги изразува интересите на младата индустриска буржоазија, а на која смислата и е: слободна приватна иницијатива, неограничена конкуренција, немешање на државата во економските работи и дека пазарот е тој што треба да решава (со невидлива рака) за економските проблеми. Улогата на државата треба да се ограничи на (1) одржување на редот и поредокот, (2) одбраната и (3) на некои јавни услуги, кои приватното претприемништво не може да ги врши. Во современата економска литература овој израз се искажува во скратена форма: „Laissez faire“ (лесе фер).

Се смета дека, противставувајќи се на меркантилистичката политика, овој израз во економската теорија прв го употребил францускиот економист, претходник на

Економско-финансиски лексикон

физиократизмот, Жан Гурне (Jean Gournay, 1712-1759). Таа парола ја прифатиле физиократите, особено Тиргот.

Иако зборовите не ги употреби, најдоследно и најцелосно доктрината „лесе фер“ ја изложи Адам Смит во своето познато дело „Богатството на народите“. Оттогаш (18 век), па сè до големата економска криза во триесеттите години на 20 век, тоа беше владејачка економска доктрина во рамките на немарксистичката економска теорија и се сметаше за најдобра економска политика, кога се појави теоријата за монополите и теоријата за нужноста од државна интервенција во стопанството.

ЛЕСНА ИНДУСТРИЈА - (лат. industrie - дејност, работливост, трудољубивост), ја сочинуваат определени индустриски гранки што се занимаваат со производство на потрошувачки добра, т.е. производи што служат за непосредно задоволување на личните и општите потреби на населението: прехранбената индустрија, текстилната индустрија, чевларската индустрија и др. Спротивно: тешка индустрија.

Некои гранки од производството не можат да се подведат исклучиво во тешка или лесна индустрија, со оглед на тоа дека произведуваат производи што можат да служат како за производна потрошувачка, т.е.

Економско-финансиски лексикон

за производство на средства за производство, така и за лична потрошувачка.

ЛЕТАЧКИ ЈАВЕН ДОЛГ - краткорочен државен долг со траење од неколку месеци, што се јавува во форма на задолжување на државата кај емисионата банка. Летачките долгови најчесто државата ги заклучува кога се јавува разлика во динамиката на дотек на буџетските приходи во однос на потребите за буџетските расходи. Летачкиот јавен долг се наречува административен и привремен долг. Се исплатува од редовните допрва собрани даночни приходи во текот на истата буџетска година во која е склучен. Летачкиот јавен долг се користи и за покривање на вистинскиот буџетски дефицит, што се јавува како дефинитивен резултат во извршувањето на буџетот во една година. Тоа се таканаречени финансиски летачки долгови.

LETTRE DE CHANGE - (читај лeтp д шанж; фр. lettre - писмо, change - размена, замена), француски израз за меница, којшто се употребува интернационално .

LIABILITIES - (анг. liability - обврска, одговорност; liabilities - обврски, долгови), англоамерикански израз, кој значи: 1. обврски (долгови) на една стопанска организација, што треба да ги намири во одредено време; 2. пасива, т.е. сите ставки од десната страна на

Економско-финансиски лексикон

билансот , коишто претставуваат обврски на еден стопански субјект; 3. Assets and Liabilities (асетс анд лајабилитиз) означува: актива и пасива во билансот.

ЛИБЕРАЛЕН КАПИТАЛИЗАМ (лат. liber - слободен; капитализам), се наречува уште капитализам на слободна конкуренција , (како спротивност на монополизмот, или класичниот капитализам што го опфаќа периодот од индустриската револуција до превласта на монополите, односно од крајот на 18 (т.е. од француската буржоаска револуција), до последната четвртина на 19 век. Бидејќи капиталистичкото стопанисување и воопшто капиталистичките односи се засновуваат врз либералистички принципи, капитализмот од оваа фаза на неговиот развој е наречен либерален капитализам. Политичкиот капиталистички либерализам е само израз на економскиот либерализам. Либералниот капитализам се засновува врз слободно дејство на економските закони, слободна конкуренција и немешање на државата во економскиот живот. Овие начела се изразуваат со познатата крилатица: „Laissez faire - laissez passer, tout va de lui même” („Пуштете нека секој прави што сака и нека сè оди по својот тек”).

Во Западна Европа капиталистичкиот начин на производство почнува во пазувите на

Економско-финансиски лексикон

феудализмот уште во 15 и 16 век. Меѓутоа, дури со индустриската револуција младата индустриска буржоазија успева да ги отстрани феудалните и меркантилистичките ограничувања и да ја преземе политичката власт. Дури со развојот на либералниот капитализам, капитализмот стана светски систем.

Согласно со дадениот степен на развојот на производните сили, либералниот капитализам го карактеризираат ситни претпријатија што се наоѓаат во сопственост на еден стопан или неколку ортаци. Со оглед на релативно малата големина на претпријатијата, не е потребен голем капитал за нивно основање (како што ќе биде тоа подоцна на повисокиот степен на технички развој). Во секоја гранка можат слободно да се формираат нови претпријатија. Токму таквата производна структура овозможува пазарна положба на слободна конкуренција. Стопанскиот развој се одвива на спонтан начин врз слободно дејство на пазарните закони.

Либералниот капитализам овозможи силен поттик на развојот на производните сили. Но, од друга страна, капитализмот го разјадуваат внатрешни спротивности, коишто појавно се изразуваат низ економските кризи што почнуваат да се јавуваат откај 1825 г. и се повторуваат на секои 7 - 10 години, тој ги поттикнува класните спротивности, па како последица се раѓа работничкото движење.

Економско-финансиски лексикон

ЛИБЕРАЛИЗАМ - (лат. liber - слободен, libertas - слобода; фр. libéralisme - слободарство; англ. liberalism), во економската наука и во економската практика означува стремеж за отстранување на ограничувањата во економскиот живот, стремеж за слободно движење на стоките, капиталот и работната сила и непречено дејствување на економските закони.

Либерализмот претставува економска теорија и економска политика што ги изразуваат интересите на младата индустриска буржоазија, којашто се залага за неограничена слобода во конкуренцијата, немешање на државата во економскиот живот, да се отстранат од стопанството сите феудални остатоци, да се елиминира монополската положба на трговскиот капитал и ограничувањата на пазарот и понудата на работна сила. Либерализмот се изразува со познатата парола „лесе фер - лесе пасе“ . за која се застапуваше класичната политичка економија . Најцелосно и нејдоследно доктрината на либерализмот ја изложи Адам Смит во неговото познато дело „Богатството на народите“ . Идеите на либерализмот доживуваат процут од крајот на 18 до крајот на 19 век, во времето на таканаречениот либерален капитализам . Во триесеттите години на 20 век почнуваат да се напуштаат идеите на неограничениот либерализам, кога

Економско-финансиски лексикон

се јавува мислата за државна интервенција, што ја изложи Кејнс во теоријата, а претседателот на САД Рузвелт во програмата наречена „Њу дил”.

Се покажа дека слободното дејство на економските закони не доведува до целосна вработеност на факторите за производство, оплодување на капиталот и адекватен економски развој. Како во економската теорија, така и во економската политика се напушта концепцијата на економскиот либерализам, а сè повеќе настапува концепцијата за државна интервенција.

ЛИБЕРИЗАЦИЈА - (лат. liber - слободен, libertas - слобода), концепција за меѓународната размена, т.е. меѓународните трговски односи и меѓународните економски односи, според која во што поголема мера треба да се елиминираат ограничувањата во слободното развивање на тие односи.

ЛИБОР КАМАТНА СТАПКА - (скратеница од англ. London Inter Bank Offered Rate - LIBOR), претставува просечна каматна (интересна) стапка на Лондонскиот меѓубанкарски пазар, која важи во определено време, а служи како базна каматна стапка според која се склучуваат кредитни договори на пазарот на капитал.

Висината на оваа каматна стапка зависи од рочноста на заемите, но истата е релативно

Економско-финансиски лексикон

ниска поради високиот кредитен бонитет на банките на пазарот. Варира во зависност од ситуација и изгледите на поодделни девизи на пазарот. ЛИБОР претставува основица при договарање и определување на каматните стапки во трансакциите на заемопримателите надвор од пазарот. Каматата на тие заеми се определува како збир на варијабилна ЛИБОР и фиксна каматна маржа која се нарекува spread и чија висина зависи од проценетата кредитна способност на заемопримателот, рочноста на заемот и трошоците за администрирање со кредитот. Такви променливи каматни стапки им обезбедуваат на банките фиксна профитна стапка, а преку варијабилната ЛИБОР се префрлува ризикот на промената на основната цена на капиталот на должникот.

ЛИЗИНГ - (анг. lease - дава под наем, под кирија, leasing - изнајмување), англиски израз што се употребува нашироко за давање под наем, т.е. закуп - опрема, машини и др. врз основа на договорен надомест. Лизинг претставува еден вид трансакција, според која едно претпријатие наместо да купи опрема или машини што му се потребни, тоа ги зема под закуп од некое друго специјализирано претпријатие за одреден рок. Со истекот на рокот, корисникот може да избира меѓу следниве можности: 1. да го продолжи закупот (по снижена цена); 2.

Економско-финансиски лексикон

опремата или машините да ги откупи (по снижена цена) и 3. опремата или машините да ги врати на лизинг претпријатието.

Лизингот најпрвин се јави во САД, од каде се прошири во Европа. Предмет на лизинг можат да бидат разновидни технички добра, од машини за пишување до авион. Лизингот е трговска дејност од понов датум преку која трговските субјекти, најчесто малите и средните претпријатија, се обраќаат до некоја специјализирана институција да земат под закуп-лизинг инвестициона опрема за определен рок и за определен надомест. Во потесна смисла, под поимот лизинг се подразбира договорот за лизинг. Под овој договор се подразбира обврска за едната договорна страна –давател на лизинг да ја отстапи договорената ствар на користење и да ги преземе сите други дејствија во врска со правилно и уредно искористување на договорената ствар на другата договорна страна- корисник на лизинг, која, од своја страна, се обврзува на другата договорна страна да и ја плати договорената награда, односно лизинг рата.

Друга дефиниција би била, дека лизингот е договорен однос со кој едната страна- давател на лизинг се обврзува на другата страна-корисник на лизинг, да и финансира набавка на опрема, на тој начин што опремата која корисникот на лизинг ќе ја одбере, давателот на лизинг ќе ја купи или порача да се направи

Економско-финансиски лексикон

кај производител, па откако давателот на лизинг ќе стане нејзин сопственик ќе ја предаде на користење и употреба на корисникот на лизинг на одредено време, а корисникот на лизинг се обврзува да плати одреден надоместок за истото, со право да може по истекот на рокот на договорот, истата да ја купи, да ја врати или продолжи да ја користи.

Сопственик на предметот што се дава на користење е јасно определен, тоа е давателот на лизинг предметот. Всушност се работи за договорен пренос на правото на користење на современа и најнова техничко-технолошка инвестициона опрема, кое право може да вклучува и елементи на лиценца и/или know how. Овој договорен пренос на правото на користење може, но не мора да заврши со пренос на правото на сопственост, што од своја страна, значи прифаќање на функционално-прагматичниот отколку на формално и догматско-традиционалниот пристап на водење на бизнисот.

Функционалниот пристап упатува на тоа дека претприемачите не треба да се оптоваруваат со правото на сопственост во водењето на својот деловен потфат, туку нивна движечка сила треба да биде мотивот како побрзо да дојдат до посовремени и поефтини средства за работа.

Економско-финансиски лексикон

ЛИКВИДАЦИЈА - (лат. liquidatio - пресметување, расчистување, liquidus - течен), укинување, уништување на нешто; прекин и довршување на некоја работа; постапка околу престанување со работа на некое претпријатие, којашто може да биде редовна или присилна.

ЛИКВИДНОСТ - (лат. liquidus - течен, liquiditas; англ. liquidity, solvency; фр. liquidité, гер. Liquidität, рус. ликвидность), способност за исполнување на обврските за плаќање според роковите на стасување. Спротивно: неликвидност.

ЛИМЕН ПАДОБРАН –Лимен падобран (англ. tin parachutes) или паричен падобран претставува план кој има за цел да ги заштити вработените од можни преземачи парични (takeovera) така што во таков случај им обезбедува две и половина годишни плати со што се сака да се спречи преземањето со нејзино поскапување. Тоа претставува вид на “отровно” апче кое исто така има прохибитивна и одбранбена функција во однос на преземање на претпријатието, посебно од непријателска природа.

ЛИМИТ - (лат. limes, limitis - меѓа, граница), граница, гранична големина; ограничување на некоја големина; највисока и најниска

Економско-финансиски лексикон

утврдена цена: граница што не смее да се премине.

ЛИМИТИРАЊЕ НА ПЛАСМАНИ – Лимитирање на пласмани (анг. lending limit, гер. Kreditlimit) претставуваатмерки на кредитната политика со која се ограничуваат (“се плафонираат”) пласманите во целина како и поединечни банки со цел да се сопре зголемување на паричната маса или паричната маса да се одржи во предвидени рамки зададени со целите на паричната политика.

ЛИНЕАРНО ПРОГРАМИРАЊЕ - (лат. linea - црта, линија, насока; linearis - она што има форма на линија, на права; грч. programma, од рго - однапред + graphein - пишува, пропишува), математички метод за пресметување оптимални решенија при постоење извесни ограничувања. Оптимумот се изразува во максимирање на приходот (профитот, доходот), а минимизирање на трошоците и сл. Ограничувањата можат да бидат во лимитираноста на капацитетот на краток рок (при проблемот на максимирање на профитот) или лимитираноста на инпут условот (при проблемот на минимизирање на трошоците).

Линеарното програмирање решава голем број производни програми, во различни услови. Тие можат да се однесуваат на техничко-

Економско-финансиски лексикон

технолошките услови на производството, суровините, резервите, извозот и увозот и сите други елементи што непосредно влијаат врз производствениот процес и деловниот ефект и коишто се јавуваат како ограничувачки фактори.

ЛИРА - (лат. libra - староримска мера: терезија; пари, т.е. фунта од 12 унци), италијанска парична единица; една лира = 100 центесима; турска парична единица; стара турска златна монета (златник).

ЛИСТА - (итал. lista, англ. list - список, попис), список, попис на нешто (лица, стоки, предмети и сл.).

ЛИТВАНСКИ ЛИТАС - (литвански: litas) Официјалната валута на Литванија. Поделена е на 100 сантима. ISO 4217 е LTL. Оваа валута ја издава Литванската народна банка.

ЛИФЕРАЦИЈА - (гер. Lieferung - испорака; фр. livrer - предава, издава, испорачува); 1. испорака на стока (врз основа на договор за купопродажба); 2. израз што се употребува кај терминските берзански операции, за испорака на стока или хартии од вредност на одреден ден.

ЛИФЕРАНТ - (гер. Lieferant), испорачувач на стока; доставувач.

Економско-финансиски лексикон

ЛИФЕРУВА - (гер. liefern), испорачува, снабдува, ја извршува нарачката на стоката.

ЛИХВА - (српхрв. лихва; рус. ростовщические проценты; ростовщичество; анг. usury, usurious rate of interest, exorbitant interest; фр. intérêt usuraire; итал. usura; гер. Wucherei, Zins), израз за претеран висок интерес што го остваруваат лихварите сопственици на лихварскиот капитал, за позајмените пари. Лихварството е карактеристично за преткапиталистичките општествено-економски формации (робовладелството и феудализмот). Користејќи одредени нужди, тешка имотна состојба, недоволно искуство, лихварите им наметнувале многу високи интересни стапки, непогодни рокови и услови на корисниците на заемите. Во српскохрватскиот јазик лихварството се јавува и под изразот зеленаштво.

Сопственикот на лихварскиот капитал е наречен лихвар. Лихварскиот капитал е самостоен заемовен капитал, а, пак, заемовниот капитал во капитализмот претставува осамостоен дел на индустрискиот капитал.

ЛИХВАР - (српхрв. лихвар; рус. ростовщик; анг. usurer; фр. usurier; итал. usuraio; гер. Wucherer), сопственик на лихварски капитал, што на лица коишто имаат потреба им

Економско-финансиски лексикон

позајмува пари со многу висока интересна (каматна) стапка и со обврска за враќање на парите во одреден рок. Во српскохрватскиот јазик зборот лихвар се јавува и под името зеленаш.

ЛИЦЕ (физичко и правно) – во правото: субјект на правото, т.е. носител на права и обврски; се јавува во две основни својства: како физичко лице (човек) и како правно лице (организација).

Физичко лице - (грч. physikos - природен), стекнува својство на субјект на правото од моментот на раѓањето; денес сите луѓе се лица во правото, додека некогаш робовите не беа субјекти на правото; и уште неродено, но зачатото лице, се смета за субјект на правото кога ќе се роди за заштита на неговите интереси, но под услов да се роди живо. Физичкото лице престанува да биде субјект на правото со смртта и со прогласувањето за умрено.

Правно лице - е организација на која законот и признава дека може да биде субјект во правото, како што се кај нас на пример стопанските и општествените организации, општествено-политичките заедници, установите, здруженијата, задужбините и др. Правното лице мора да претставува организирана целина и мора да има свој посебен имот и свој статут (правила); неговата волја ја изразуваат неговите органи.

Економско-финансиски лексикон

За добивање својство на правно лице понекогаш е доволно само пријавување во органот на управата, во други случаи, освен одобрувањето од органот. некогаш е потребно и запишување во јавните регистри; престанува да постои на разни начини: со ликвидација, со укинување, со одлука на членовите за распуштање, со одземање на дозволата и сл.

ЛИЦЕНЦА - (лат. licentia - слобода, дозвола, од licege - се дозволува), документ којшто покажува дека некому е дадена официјална дозвола да може да користи некое право; дозвола за употреба на туѓ патентиран пронајдок; дозволување, допуштање за користење со наплатување некое право на индустриска сопственост како патент, жиг, модел, пронајдоци, иновации, производствени постапки, технички знаења и искуства што се чуваат во тајност.

ЛИЦИТАЦИЈА - (лат. licitatio - понуда; англ. auction, tender, offer, фр. enchère, гер. Auktion, рус. аукцион), јавна продажба со наддавање; понуда за изведување разни работи или услуги со јавно наддавање и учество на конкуренти, за да се постигне поволна цена.

ЛИЧЕН ДОХОД - (српхрв. лични доходак; рус. личный доход; англ. personal income; фр. revenu personnel, гер. persönliches Einkommen;

Економско-финансиски лексикон

итал. *rendita personale*), израз што се употребува за плата .наемнина , односно за паричните примања што се остваруваат врз основа на трудот, т.е. од работен однос. Обично овој поим изразува зависност од обемот, сложеноста и ефикасноста на трудот. Мерилата за распределба на личниот доход се утврдуваат според определени начела и договори. Паричната форма во која се остварува личниот доход претставува номинален личен доход, што, всушност, значи упатница за купување определено количество средства за живот, неопходни за репродукција на работната сила. Кога тие ќе се купат по определени цени, тогаш реално се определува уделот на поединците во општествениот потрошувачки производ. Со тоа номиналниот се претвора во реален или вистински личен доход. Реалниот личен доход зависи од висината на номиналниот личен доход и од висината на цените на средствата за живот. Како што се менуваат тие, така се менува и реалниот личен доход.

Се разликува бруто (вкупен) и нето (чист) личен доход. Кога од бруто личниот доход ќе се одбијат задолжителните давачки (придонеси и др.), останува нето личниот доход.

ЛИЧЕН ТРУД - термин што се употребува за индивидуалните производители што

Економско-финансиски лексикон

произведуваат со сопствен труд и сопствени (приватни) средства за производство.

ЛИЧНА ПОТРОШУВАЧКА - (анг. personal consumption, фр. consommation perso-nnelle, гер. individueiler Konsum, рус. личное потребление), задоволување на разните потреби на луѓето со трошење разновидни добра и услуги, заради одржување на животот. Во лична потрошувачка оди делот на националниот доход што се наоѓа во материјален облик на средства за живот, т.е. општествениот потрошувачки производ што се создава за една година. Наспроти личната потрошувачка, постои производна потрошувачка што претставува трошење на средствата за производство во процесот на производство заради создавање нови производи. За да се изрази контрастот меѓу личната и производната потрошувачка и производната потрошувачка, обично личната потрошувачка се наречува непроизводна потрошувачка.

Личната потрошувачка се изразува како индивидуална и заедничка или колективна. Индивидуална е потрошувачката на поединците што се врши главно во рамките на семејството, односно домаќинството. Заедничката потрошувачка претставува користење добра и услуги од потесна или поширока заедница, односно од повеќе индивидуи главно надвор од домаќинството,

Економско-финансиски лексикон

како што е образованието, здравството, културата и др. Бидејќи поединците не се во економска можност сами да ја организираат, таа се изведува за сите.

Личната потрошувачка од определено ниво, квалитет и структура, се наречува животен стандард .

Обемот и структурата на личната потрошувачка зависи од големината на националниот доход, од производната структура, од висината на индивидуалниот, односно семејниот реален доход и навиките. Според Енгеловите закони порастот на реалниот доход предизвикува промени во потрошувачката, опаѓа уделот на елементарните потреби, а расте на другите потреби и се преминува од инфериорни кон супериорни производи и услуги.

ЛИЧНА СОПСТВЕНОСТ - (анг. personal property, фр. propriété personnelle, гер. persônliches Eigentum, рус. личная собственность), сопственост на поединци над средствата за живот, т.е. над средствата за лична потрошувачка.

Наспроти сопственоста над средствата за производство (којашто историски се јавува во разни облици), како објективен услов за создавање доход во областа на материјалното производство постои и лична сопственост што претставува општествено-економски облик на присвојување и располагање со добра за

Економско-финансиски лексикон

лична потрошувачка, како услов за одржување на животот (храна, облека, стан, покуќнина итн.).

ЛИЧНОСТ - (лат. *persona*, *personalitas*, англ. *personality*, фр. *personnalité*, гер. *Person*, *Persönlichkeit*, рус. личность), комплекс од карактерни белези што одликуваат една индивидуа; специфични црти наследени и стекнати во животот во општествената средина, по пат на образование и искуство, што се пројавуваат при определено поведење и однесување на поединецот.

ЛОБИ - (англ. *lobby* - ходник, претсобје, хол), израз којшто се употребува со значење: вршење влијание или врбување државни или други претставници или функционери од страна на заинтересирани поединци или групи со намера преку нив да се издејствуваат некои решенија (закони, прописи, одлуки и сл.) во корист на нивни специфични интереси (економски, финансиски, политички и др.). Се користат и недозволените методи (мито и корупција) за придобивање одговорни фактори. Изразот потекнува од американската практика, каде во ходниците на Конгресот (американскиот Парламент) лобистите се сретнуваат и врбуваат конгресмени за да ги придобијат при донесувањето законски акти да се заложат да добијат таква содржина што ќе биде корисна за интересите на лобистите.

Економско-финансиски лексикон

ЛОЗАНСКА ШКОЛА - една од трите школи што и припаѓаат на маргиналистичката насока во развојот на економската мисла, покрај австриската (психолошката) и кембриџската (маршалијанска). Нејзини главни претставници се Леон Валрас (1834- 1910) и Вилфред Парето (1848- 1923), негов наследник на катедрата по политичка економија на Универзитетот во Лозана (Швајцарија), па оттаму и името на оваа школа. Оваа школа е наречена и математичка, зашто нејзините претставници се служат со неа и им е основно изразно средство во објаснувањето на економските појави, а, покрај тоа, се наречува и школа на економска рамнотежа или еквилибристика, зашто нејзиниот основен предмет е проучување на стопанската рамнотежа, факторите и начинот на нејзиното нарушување и повторно воспоставување.

За претходник на оваа школа обично се смета Антоан Курно (1801-1877), професор по математика и механика во Лион и Гренобл; тој укажа не само на можноста, туку и на потребата од примена на математичките методи во истражувањата во областа на економијата.

ЛОЈАЛНОСТ - (фр. loyal - чесен, верен, лојален; loyalement - чесно, верно, искрено, од loi - закон, од лат. legalis), 1. верност, преданост, искреност, чесност, исправност,

Економско-финансиски лексикон

законитост, прописност; 2. исправност, законитост на некоја постапка, придржување кон правните обврски; 3. особена преданост, верност кон владетел, патрон, претпоставен старешина или на некоја установа, на државата, поредокот; 4. верност и искрено чувство кон пријател, другар, идеја, организација.

Изразот лојалност сега се употребува за да се означи особено предано исполнување на граѓанските должности, предан однос во извршувањето на преземените обврски или дадени ветувања и придржување кон одредени морални норми во однесувањето.

ЛОКАЛИЗАМ - (лат. localis - местен, од locus - место), означува залагање за тесно сфатени интереси на своето место или подрачје што се во спротивност со интересите на пошироката заедница; еден вид затворање на помала заедница во своите рамки и тесноградо однесување и дејствување кон другите.

Во вообичаеното изразување, локализмот означува тенденција општествените појави да се гледаат само низ тесни егоистички интереси на својата работна организација, општина или други заедници.

ЛОКАУТ - (анг. lock - брава, lock out - заклучување врата за некој да се остави надвор), масовно отпуштање на работниците

Економско-финансиски лексикон

од работа со цел да се присилат да ги прифатат условите што ги диктираат работодавците, а претставува еден од методите на борбата на вработувачите против работниците.

ЛОКАЦИЈА - (од лат. locus - место, locatio), изградба на згради, населби, стопански објекти и др. на одреден простор и место што е обусловено од одредени услови. Во областа на стопанството локација значи изградба на стопански објекти, група претпријатија или гранки на одреден простор во зависност од оддалеченоста на суровинските извори, близината на пазарот, можностите за снабдување со енергија, развиеноста на сообраќајот и врските, природните услови, стратегиските барања, политиката на регионалниот развој и др.

ЛОМБАРД - (фр. lombard - давање кредит врз основа на залог), вид кредит што се одобрува врз основа на залог на движен имот (хартии од вредност, складирана стока, стока на пат и ДР)- Изразите ломбард, ломбарден кредит и ломбардни заемовни операции произлегуваат од името на италијанската покраина Ломбардија, односно според политичките емигранти од Италија во средниот век, коишто во Франција и Англија се занимавале со трговија со пари (сарафска дејност), финансиски дејности и лихварство .

Економско-финансиски лексикон

Местото каде што се сместени најголемите банки во Лондон (Англија) се вика Ломбард стрит (Lombard Street), што во преносна смисла значи англиски пазар на паричен капитал.

ЛОНДОНСКА ЕФЕКТНА БЕРЗА - (London Stock Exchange), ефективна берза во Лондон, основана 1546 г. како Royal Exchange. Во 1773 г. добила име Stock Exchange.

ЛОРЕНЦОВА КРИВА - (анг. Lorenz curve), средство за мерење степенот на нееднаквоста при распределбата на доходот. Графички приказ на распределбата на паричниот доход на една земја од гледиштето на нееднаквоста, односно еднаквоста. На хоризонталната оска X се одбележува процентот на населението, а на вертикалната оска Y процентот на доходот; со поврзување на процентот на населението со соодветниот процент на доходот, што тој дел од населението (или семејствата) го прима, се добива кривата што ги покажува разликите во дистрибуцијата на доходот од најсиромашните до најбогатите, односно ги покажува распоните во разликите.

ЛОРО - (итал. loro), банкарски израз што се употребува во сложенките за означување странско потекло: **1** лоро акредитив значи акредитив што го отвора странска кореспондентска банка; **2**. лоро сметка значи

Економско-финансиски лексикон

тековна сметка на една банка во друга банка во странство; **3.** лоро чек означува дека чекот е дозначен од некоја странска банка, по налог на странско лице, во корист на домашно лице.

ЛОТ - (фр. lot - парче, дел, парцеа; англ. lot - група, куп, една партија или пакет од производи; рус. лот), посебен дел, партија или пакет од еден производ што се нуди како определена целина за продажба на аукција. Така, производот што се продава на аукција се дели на лотови и лот по лот се изнесува на јавно наддавање.

ЛТД - (англ. скратеница Ltd од limited - ограничен), ограничено емство, гаранција. Акционерско друштво со ограничено емство, т.е. гаранција. Оваа скратеница ја употребуваат фирми на акционерски друштва за да означат дека акционерите не гарантираат за обврските на претпријатието со сиот нивен имот.

ЛУДИЗАМ - масовно движење на работничката класа во Англија во времето на индустриската револуција, насочено кон уништување на машините, мислејќи дека тие се виновни за лошата положба на работниците со воведувањето на машините во производството.

Индустриската револуција предизвика безработица, смалување на наемнините на

Економско-финансиски лексикон

работниците и сиромаштија. Како реакција на тоа се јави лудистичкото движење чијашто дејност беше насочена кон кршење на машините, сметајќи дека тие се виновни за лошата положба на работниците. Противставувањето на машинската индустрија почна во Нотинген (Англија) и во соседните места во 1811 г. Ова движење е наречено така според името на работникот Нед Луд (Ned Ludd), што, наводно, прв скршил еден разбој за чорапи (чие постоење не е докажано, а за него се ширеле легенди). Во 1812 г. е донесен закон против лудистите, според кој уништувањето на машините се казнувало со смрт.

Лудистичкото движење има спонтан карактер. Основната заблуда на лудистите беше во тоа што сметаа дека машините се виновни за нивната тешка општествена положба.

ЛУКСЕМБУРШКИ ФРАНК - Валута применувана во Луксембург до 1999 година, кога настапило еврото како главна валута во Европа. Луксембуршкиот франк се употребувал и по првата независност на Луксембург.

ЛУКСУЗ - (лат. *luxus* - раскош, сјај, гиздавост), раскош, сјај, скапоценост, ексклузивност, екстраваганција; квалитет или скапоценост; она без кое може да се помине,

Економско-финансиски лексикон

што не е неопходно за живот; задоволување на некоја потреба, на раскошен начин.

Општо земено, поимот луксуз изразува задоволување на потребите од повисок стандард. Само лица со високи приходи можат да купуваат луксузни стоки. Сепак, овој израз има релативно значење. Што се смета за луксуз и луксузна потрошувачка зависи од карактерот на општеството и од специфичните економски услови во кои, во определено време, се наоѓа некое дадено општество. Некои производи во определени услови се сметаат за луксузни, а во други заземаат широк опсег во потрошувачката. Но во дадено време и во економско-социјална структура и структура на личните доходи, определени стоки и услуги и потрошувачка се сметаат за луксузни.

ЛУМПЕН ПРОЛЕТАРИЈАТ - (гер. Lump - голтар, пропаднат човек и лат. proletarius - граѓанин од најнискиот ред), декласирани елементи на општеството; лица без одредено занимање, скитници, отпадоци од општеството од кои се регрутираат крадци и злосторници од секаков вид.

М

МАГАЗИН - (арап. makhazin, тур. magaza), склад, стовариште, дуќан, трговија на стоки на големо; илустрирано списание.

МАКЕДОНСКА БЕРЗА - (анг. Macédonien Stock Exchange), Македонска берза на долгорочни хартии од вредност а.д. Скопје. Ефектна берза, основана на 13. 09. 1995 г. на основачкото собрание од нејзините основачи: 12 банки, 3 осигурителни друштва и 4 штедилници. Берзата е акционерско друштво, со основачки капитал од милион германски марки. Почна да работи на 28. 03.1996 г. На Берзата се тргува долгорочни хартии од вредност (акции и обврзници со над една година). Основни органи на Берзата се: Собрание на акционерите, Управен одбор, Надзорен одбор, директор. За извршување на своите основни функции, Берзата формира комисии и други тела. Македонската берза е основана за да обезбеди: организиран пазар каде што може јавно да се тргува со долгорочни хартии од вредност врз основа на погодни и сигурни информации, ефикасен пазар на капитал, којшто ќе го поттикнува стопанскиот развој на Република Македонија; диверзификација на ризикот кај потенцијалните инвеститори и претпријатија; заштита на интересите на инвеститорите;

Економско-финансиски лексикон

државата да може да ги задоволува своите финансиски потреби со помош на пазарни, а не со фискални и монетарни средства. Тргувањето со хартии од вредност можат да го вршат само овластени посредници - брокери, претставници на членовите на Берзата.

МАКЕДОНСКИ ДЕНАР - (кратенка: ден., ISO 4217: MKD, бројчен код: 807) е официјална валута во Република Македонија и се состои од 100 дени. Народната Банка на Република Македонија има ексклузивно право на печатење и издавање на монети и банкноти во Република Македонија. Македонскиот денар бил воведен на 26 април 1992 година. Името на македонската парична единица го предложи Македонската Академија на Науки и Уметности, а потекнува од античкиот римски денариус.

МАКЛЕР - (гер. Mäkler - посредник), трговски посредник; посредник при склучување трговски договори во име на заинтересирани странки во прометот на стоки и хартии од вредност.

МАКРОЕКОНОМИЈА (макроекономика) - (грч. makros - голем + oikonomia - стопанство), стопанството на една земја како целина; гранка на економската наука (наспроти микроекономијата), којашто се

Економско-финансиски лексикон

занимава со економските законитости, што се однесуваат на функционирањето на националното стопанство во целина, како што се категориите: општествениот производ, националниот доход, целокупните општествени инвестиции, стопанскиот развој и стопанската рамнотежа, општото ниво на цените, вработеноста, монетарната стабилност, потрошувачката итн. Макроекономија е дел од економијата кој се занимава со проучување на економијата во целина. Ги проучува економските односи помеѓу различни земји и нивната интеракција. Макроекономија го проучува меѓународното дејствување на еден дел од економијата, на пример, земјоделство на глобален план, производство на челик итн.

Макроекономијата се користи за анализирање како најдобро да се влијае на политиката на цели на Владата како што се економски раст, стабилност на цените, вработување и постигнување на одржлив биланс на плаќања. Макроекономијата понекогаш се користи како синоним за општ пристап на економско размислување, кој вклучува стратегии на долг рок, и рационални очекувања во агрегатното однесување.

МАКРОЕКОНОМСКА РАМНОТЕЖА - (грч. makros - голем, oikonomia - стопанство; англ. macroeconomic equilibrium), претставува агрегатна рамнотежа . Националното

Економско-финансиски лексикон

стопанство ќе се наоѓа во рамнотежа кога агрегатната, т.е. вкупната побарувачка ќе биде еднаква на агрегатната, т.е. вкупната понуда . Рамнотежата се воспоставува кога агрегатната побарувачка (која се состои од збирот на вкупната лична потрошувачка , од потрошувачката на државата, т.е. општата потрошувачка, вкупните инвестиции и нето извозот) е еднаква на обемот на произведеното производство што претпријатијата се расположени да го продадат, според даденото ниво на цени.

МАКСИМА - (лат. maxima - најголем, најмногу), **1.** принцип, начело, правило кон кое некој се придржува во животот, во однесувањето со луѓето и во работата; **2.** раководна мисла; **3.** лозинка; **4.** кратка, мудра и јасно искажана мисла.

МАКСИМУМ - (лат. maximum најголем), најголем износ на нешто, најголемо количество, најголема вредност, највисока граница и сл. Спротивно: минимум .

МАКУЛИРАН ЧЕК - (лат. tascularе - замачка, извалка; tascularеtно, дамка; англ. cheque; амер. check - налог на банка да ја исплати назначената сума), неисправен чек поради тоа што неговиот издавач направил грешка при исполнувањето, па затоа чекот е неупотреблив, т.е. банката не го исплатува.

Економско-финансиски лексикон

МАЛВЕРЗАЦИЈА - (фр. malversation - проневера, прикривање, измама), проневера, прикривање, измама, злоупотреба; неисправно вршење на службената должност.

МАЛОГРАЃАНСТВО (ситна буржоазија) - српхрв. малограѓанство; рус. мелкая буржуазия, мецанство; англ. petty bourgeoisie; фр. petite bour-geoisie; гер. Kleinburgertum, Mittelstand), **1.** посебен, нохетероген, социјален слој (меѓуслој) во капитализмот, кого го сочинуваат простите (ситните) стоковни производители, заедно со ситните трговци, ситните угостители и сл. и разни други деловни категории од областа на услугите (адвокати, лекари и др.), чијашто егзистенција се засновува врз својот личен труд и врз нивната приватна сопственост. Претставува споредна или меѓукласа во однос на главните класи.

Со оглед на тоа што истовремено се трудбеници и приватни сопственици, претставниците, на малограѓанството претставуваат противречна категорија, како во класен, така и во идеолошки и политички поглед.

2. Преносно, зборот малограѓанин се употребува за медиокритет, т.е. за човек со ограничени умствени и душевни способности.

МАЛО СЕРИСКО ПРОИЗВОДСТВО - (лат. séries - ред, низа), облик на производство кај

Економско-финансиски лексикон

кое технолошките процеси се одвиваат во мали количества. Спротивно: големо сериско производство.

МАЛО СТОПАНСТВО - (српхрв. мала привреда; англ. small scale economy), означува релативно мали, обично трудоинтензивни стопански организации, за чија дејност е потребен релативно мал обем на средства за производство, со релативно мали инвестициони вложувања, па затоа е многу полесно нивното основање во споредба со претпријатијата од големото стопанство; имаат можност за побрз обрт на капиталот; за малото стопанство е карактеристично малосериско производство (по порачка, за непознат купувач или е во кооперативен однос со големото стопанство); особено е погодно во околности кога стандардните индустриски квалитети не задоволуваат конкретни барања и потреби и со давање разновидни услуги на стопанството и населението, за кои активности ангажирањето на големите претпријатија е скапо и нерентабилно; малото стопанство е комплементарно на другите дејности од големото стопанство; пројавува висок степен на еластичност во приспособувањето на барањата на пазарот; со оглед на релативно малиот обем на средства, може да се потпира врз принципот на самофинансирање; управувањето е поедноставно и евтино;

Економско-финансиски лексикон

апсорбира многубројна работна сила, па е во согласност со потребите за вработување.

Малото стопанство е особено погодно за некои стопански дејности, за производственото и услужното занаетчиство и воопшто за услугите од различен вид; за некои индустриски гранки, особено за лесната индустрија, градежништвото, угостителството и туризмот, потоа за транспортот, земјоделството, за работа во семејни домови, за разни фирми, за трговија на мало и др. и секаде каде што може да функционира врз принципот, на рентабилност.

МАЛТУЗИЈАНСТВО - теорија за населението наречена по името на Томас Малтус (1766 - 1834), англиски поп и економист. Според оваа теорија населението побрзо се множи од средствата за живот, односно бројот на населението расте по геометриска, а храната по аритметичка прогресија. Тргувајќи од тие поставки, Малтус смета дека сиромаштијата на масите е израз на природните закони. Тој излезот го гледа во спречувањето на множењето на населението. А тоа може да се постигне со воздржување на работниците од стапување во брак и раѓање деца. Според него, подобрувањето на положбата на работниците е штетна зашто го поттикнува нивното множење.

Економско-финансиски лексикон

Малтусовото учење за населението се засновува врз таканаречениот закон за опаѓање на приносите во земјоделството, испуштајќи го од предвид техничко-технолошкиот развој што овозможува пораст на приносите.

Малтусовата теорија имаше влијание врз економската мисла. Во современи услови се јавува во разни видови на неомалтузијанство.

МАНА - (тур. mahana), недостаток, неисправност, грешка.

Мани на стоката - неисправност, недостатоци, грешки што обично не се покажуваат и не се забележуваат веднаш, туку се јавуваат по извршената испорака на стоката, па означуваат несоодветен квалитет на стоката; постојат видливи и скриени мани; маните се рекламираат во предвидениот рок со договорот за купопродажба, за да ги отстрани продавачот, ако, пак, тоа не е можно, да изврши замена на стоката со мани со друга исправна стока.

МАНДАТ - (лат. *mandatum* - налог, заповед, полномошно), **1.** налог, овластување, полномошно; овластување за застапување или претставување на одредено место на некое лице во името и за сметка на овластувачот; обично се засновува и со договор меѓу овластувачот и ополномоштеникот, но постојат случаи кога се засновува и врз

Економско-финансиски лексикон

законски пропис (законско застапништво); полномошникот го застапува или претставува овластувачот во границите на даденото полномошно; **2.** време за кое важи едно полномошно или овластување; **3.** полномошно или овластување што избирачите му го даваат на избраното лице да ги застапува во претставничко тело; освен тоа, мандатот значи и пратеничко место во претставничко тело, потоа временскиот период за кој е избран пратеникот или претставничкото тело и овластувањето што шефот на државата и го поверува на некоја личност за составување влада; **4.** во меѓународното право, овластување на една земја да управува со одредени територии (територии под мандат).

МАНИПУЛАТИВЕН КРЕДИТ - (лат. manus - рака; creditum - заем), кредит што служи за отстранување на застојот во извршувањето на наложите, главно во меѓународните клириншки плаќања, кај кои често доаѓа до временско неусогласување меѓу дотекот на уплати и наложите за исплата. Затоа за наплата со посредство на клиринг е потребно да се чека редослед според дотекот на уплати на клириншката збирна сметка. Таа тешкотија се отстранува со отворање манипулативен кредит, од кој се вршат исплати додека не стигнат уплатите на збирната сметка.

Економско-финансиски лексикон

МАНИПУЛАЦИЈА - (лат. manus - рака; manipulatio), **1.** ракување, постапка, извршување одредени работни задачи; **2.** ракување со некое орудие или машина; **3.** утовар, истовар, претовар на стока, редување во склад и воопшто ракување со стоката; **4.** сложени зафати во рачната работа со прецизна точност; **5.** овој израз се употребува и во преносна смисла: вешто мамење, лажење, правење измами, лукавство, за да се оствари некоја нечесна намера.

МАНУФАКТУРА - (лат. од manu factus - направено со рака, рачно, manufactura), поголема капиталистичка работилница заснована врз рачен алат (рачно производство) и внатрешна поделба на трудот, па затоа се нарекува уште сложена кооперација. Се разликува хетерогена и огранска мануфактура. Првата вработува занаетчии од различни струки што произведуваат делови, од кои се создава некој производ (на пр. пајтон). Втората вработува работници од иста струка што вршат одделни сукцесивни операции во производството на некој производ (на пр. игла). Мануфактурата се смета за премин од занаетчиско кон индустриско производство.

Мануфактурата ја зголемува продуктивноста на трудот на повисоко ниво во однос на простата кооперација. Таа одигра голема улога во развојот на капиталистичкото

Економско-финансиски лексикон

стоковно производство и во развојот на капиталистичкиот начин на производство.

Мануфактурниот облик на капиталистичкото производство почнува кон средината на 16 и трае сè до последната третина на 18 век, кога беше потисната од индустриската револуција, односно од машинското производство. Овој период од развојот -на капитализмот е наречен мануфактурен капитализам.

МАРГИНАЛЕН - (лат. margin, margo - раб; крај; граница, меѓа), овој збор во економската наука се употребува со значење: граничен, додаден, екстра.

Маргинален (граничен) метод - претставува квантитативен метод на економската анализа според кој: маргиналниот принос (ефект, производ) од еден фактор претставува додадена големина добиена со употреба на додадена единица на определен фактор. Со примена на овој метод се согледуваат и определуваат границите на деловните операции, односно кое додадено вложување предизвикува максимална корист. Потоа ефектите опаѓаат на дополнително вложената единица од тој фактор што доведува до зголемување на трошоците на единица производ. Се говори за маргинална (гранична) корисност, маргинална продуктивност, маргинален принос, маргинални трошоци, маргинален приход, односно доход, профит итн. Законот за опаѓање на приносите и

Економско-финансиски лексикон

законот за пораст на приносите се засновуваат врз маргиналниот принцип.

МАРГИНАЛИЗАМ - насока во економската мисла и квантитативна методологија и техника во економската анализа.

Кон средината на 19 век, во рамките на економската мисла, се формира маргиналистичката теорија, чиешто основачи се К. Менгер, С. Џевонс и Л. Валрас, а непосреден нивни претходник е Х. Госен. Маргиналистичката теорија се изразува преку методите на маргиналната корисност и маргиналната продуктивност.

Методот на маргиналната корисност служи за изведување на вредноста од употребната вредност (т.е. корисност) на стоката, што значи дека големината на вредноста зависи од тоа колку одделните додадени (гранични) единици и користат на индивидуата во задоволувањето на сопствената потрошувачка, т.е. во задоволувањето на некоја одредена потреба. Со оглед на тоа, маргиналистичката теорија вредноста на стоката ја изведува од субјективната оценка на корисноста, наспроти објективната теорија на вредноста.

Со методот на маргиналната продуктивност интенцијата е да се определи уделот на секој фактор за производство (според класификацијата на немарксистичката економија: трудот, капиталот и земјата) како

Економско-финансиски лексикон

во создавањето, така и во распределбата на произведениот производ. Тоа имплицира сфаќање дека трудот не е единствен создавач на доходот, туку сопственоста на секој сопственик му создава и му го носи соодветниот доход, т.е. наемнината, профитот и рентата. Маргиналната квантитативна техника во анализата на граничните економски појави, особено во минимизирањето на трошоците, а максимирањето на доходот, односно профитот, се смета за корисна.

МАРГИНАЛНА ЕФИКАСНОСТ НА КАПИТАЛОТ - (лат. *margo* - раб, крај, граница, *efficacitas* - успешност, делотворност, *efficax*, успешен, делотворен; англ. *marg-inal efficiency of capital*), претставува остварена стапка (или процент) на принос од додадената (граничната, маргиналната) единица на капитал.

МАРГИНАЛНА ПРОДУКТИВНОСТ - (лат. *margin*, *margo* - раб, крај; граница, меѓа; *productives* - производност), гранична продуктивност, способност на една додадена единица на варијабилниот фактор за производство да го зголеми вкупниот производ. Изразот обично се употребува во врска со некој од факторите за производство. Така, се зборува за маргинална продуктивност на капиталот, трудот, земјата.

МАРГИНАЛНА СКЛОНОСТ КОН ПОТРОШУВАЧКАТА - (лат. margo - раб, крај, граница; англ. marginal propensity to consume), претставува однос меѓу промените на издатоците за потрошувачка и промените што настануваат во семејниот доход.

МАРГИНАЛНА СКЛОНОСТ КОН ШТЕДЕЊЕТО - (лат. margo - раб, крај, граница; англ. marginal propensity to save), претставува однос меѓу промените во штедењето и промените што настануваат во доходот.

МАРЖА - (лат. margo, фр. marge - раб, крај, маргина; англ. margin), во трговијата: разлика меѓу набавната и продажната цена на стоката што ја остварува трговската организација. Се изразува во проценти. Се наречува трговска маржа. Се разликува маржа на трговијата на големо и маржа на трговијата на мало. Преку маржата трговските организации го остваруваат својот приход. Со изразот маржа се означува разликата меѓу курсевите на берзите.

МАРКА - (гер. Mark - граница на една територија, област, т.е. марка; лат. marca), **1.** означува име на старогерманска селска општина; потоа, во средновековна Германија означува погранично или административно самостојно подрачје со кое управувал маркгроф; **2.** од 1871 г. германска парична

Економско-финансиски лексикон

единица, се дели на 100 фенинзи; исто така парична единица на Финска.

МАРКА НА ПРОИЗВОД - (итал. *marca* - знак, белег; фр. *marque* - знак, белег, ознака; жиг, печат), **1.** ознака на квалитетот и потеклото на стоката, обично се означува со заштитен знак во форма на жиг, вињета и сл.; **2.** име или знак со кој производителот или трговијата го означуваат својот производ кога го пуштаат во продажба; на тој начин се диференцира, индивидуализира од многуте исти или слични и се проследува со реклама и пропаганда со цел да се добие предност во продажбата. Од имитација марката на производот може да се заштити со регистрација.

МАРКЕТ(анг. *market* -пазар, пазариште, од лат. *mercatus* - трговија, пазар; гер. *Markt*; фр. *marché*), пазар; како туѓ збор се употребува кај нас особено во сложенки како минимаркет што значи мал пазар, односно продавница, обично самопослужување, со разновидни потрошувачки стоки, и супермаркет , што значи обратно од минимаркет, голем пазар, односно продавница, обично самопослужување, со разновидни потрошувачки стоки.

МАРКЕТИНГ - (лат. *mercatus* - трговија, пазар, саем; анг. *mar-ket* - пазар, *marketing* -

Економско-финансиски лексикон

акт или процес на продавање и купување на пазар), изразот е од англосаксонско потекло, се употребува во многу земји, па и кај нас, со него се опфаќаат сите одлуки и мерки што се преземаат во стопанската организација поради најдобар пласман на стоката. Маркетингот опфаќа разновидни области: избор на најпогоден облик на производ, политиката на цени, испитување на пазарот, избор на каналите за пласман, економската пропаганда и др. Иако се различни, сите овие дејности се поврзани и се насочени кон максимирање на профитот.

Освен општите начела на маркетингот, се разликуваат и посебни маркетинзи, како на пр.: маркетинг на производни добра (маркетинг на средствата за производство, за инвестициона потрошувачка или пазар на инвестициони добра), маркетинг на земјоделски производи, маркетинг во трговијата, маркетинг во услужните дејности и др.

Инструменти на маркетингот - (лат. *instrumentum* - направа, орудие, средство), променливи големини со чијашто помош стопанскиот субјект ги остварува своите деловни цели и ги задоволува потребите на носителите на побарувачката. Тоа се: производот (услугата), цената, дистрибуцијата и промоцијата:

Производот (услугата) претставува основен инструмент на маркетингот и од него се

Економско-финансиски лексикон

изведуваат другите инструменти на маркетингот, со посредство на производот се остваруваат репродукционите цели.

Цената. Преку неа стопанскиот субјект го остварува своето учество во примарната распределба, односно го остварува својот приход.

Промоцијата е инструмент на маркетингот со чијашто помош понудувачот на стоката остварува комуницирање со купувачите (активност сврзана со унапредување на продажбата, стопанската пропаганда и сите методи сврзани со унапредување на продажбата).

Дистрибуцијата како инструмент на маркетингот ги опфаќа сите активности што се неопходни за да се достави производот од местото на производството до местото на потрошувачката, а се состои од два дела: избор на каналите на дистрибуцијата и системите на физичка дистрибуција.

Комбинирањето на инструментите на маркетингот опфаќа низа истражувачки и оперативни активности, со чијашто помош се воспоставува сообразен и рационален однос меѓу производот, цената, дистрибуцијата и промоцијата; тој процес е наречен маркетинг микс.

МАРКЕТ МАКЕР – Банака, брокер или друга финансиска институција која секогаш е

Економско-финансиски лексикон

спремна да купи по куповна цена (bid) и да продава по продажна цена (ask).

МАРКЕТИНГ МИКС - (лат. mercatus - трговија, пазар; англ. market - пазар, marketing - акт или процес на продавање и купување на пазар; англ. mix - меша), комбинирање на елементите на маркетингот, како што е изборот на производ, неговата промоција, изнаоѓањето адекватна цена, дистрибуцијата, сè заради успешно придобивање на купувачите и успешен пласман на стоката.

МАРКЕТ ЈУЗЕР –Маркет јузер претставува учесник на пазарот кој бара котација на определен финансиски инструмент од маркет макерот. Маркет јузер купува по определена цена (ask), а продава по куповна цена (bid). Во улога на маркет јузер може да се наоѓаат претпријатија, институционални инвеститори, банки и сл.

МАРКС КАРЛ (1818 - 1883) - германски економист, социолог и филозоф; основач на теоријата на социјализмот (наспроти утопискиот социјализам) и на марксистичката политичка економија; заедно со Енгелс го основаа меѓународното работничко здружение, наречено Прва интернационала . Во првите децении на 19 век во Западна Европа се појавува работничкото движење, а како одраз на тоа настанува социјалистичкиот

Економско-финансиски лексикон

правец во економската наука. Тој правец е наречен уште марксистичка политичка економија, чијшто основач е Карл Маркс.

Маркс ја акцептира од класичната политичка економија (Смит и Рикардо) и натаму ја разви трудовата теорија за вредноста. Од трудовата теорија за вредноста Маркс ја изведе теоријата за вишокот на вредноста. Во „Анти Дириг“ Енгелс пишува дека откривањето на вишокот на вредноста претставува „епохална заслуга на Марксовото дело. Тоа решение фрли јасна светлина врз економското подрачје каде што порано и социјалистите тапкаа по најдлабокиот мрак, исто онака како и буржоаските економисти. Од него датира, околу него се групира научниот социјализам“. Маркс прв направи дистинкција меѓу трудот и работната сила што му овозможи да ја фундаира трудовата теорија на вредноста. Потоа, тој внесе разлика меѓу вишокот на вредноста и профитот. Направи поделба на капиталот на постојан (константен) и променлив (варијабилен) со цел да докаже кој дел од капиталот го создава вишокот на вредноста, односно создава нова вредност воопшто. Ја разви категоријата просечен профит и цена на производство, со што го изложи модифицираното дејство на законот на вредноста во капиталистичкиот начин на производство. Маркс ја конституира теоријата за општествената репродукција, а преку неа теоријата за економски развој и економското

Економско-финансиски лексикон

планирање. Ги даде основните елементи на теоријата за кризите, односно на теоријата за економските циклуси.

Трудовата теорија за вредноста, односно теоријата за вишокот на вредноста имплицира дека капиталистичките производствени односи се експлоататорски односи, т.е. дека капиталистичкиот начин на производство се потпира врз експлоатацијата на работничката класа. Доходите на одделните делови на капиталистичката класа: индустрискиот профит, трговскиот профит, интересот и рентата, се делови на вишокот на вредноста, т.е. појавни форми на неплатениот вишок на трудот на работничката класа. Со тоа тој ја негира теоријата за класната хармонија и учењето дека самите мртви средства за производство им создаваат доход на нивните сопственици капиталисти.

Најзначајното Марксово дело е „Капиталот” во кое ја изложува својата целосна економска теорија. Посебно значење за економската мисла имаат неговите трудови: „Теориите за вишокот на вредноста”, „Прилог кон критиката на политичката економија”, „Критиката на Готската програма”.

Во анализата на капиталистичкиот начин на производство во своето дело „Капиталот” , Маркс тргнува од општото кон посебното, односно од суштината на капиталистичкиот начин на производство кон неговите појавни манифестации. Општо или заедничко за сето

Економско-финансиски лексикон

капиталистичко стопанство и за сето општество е производството на вишокот на вредноста, кого Маркс го анализира и дефинира во првиот том на „Капиталот“. Потоа, тој преминува кон прометниот процес на капиталот, каде што стоката се преобразува во пари. Тој процес Маркс го изложува во вториот том на „Капиталот“. На крајот, во третиот том, тој ја анализира појавната страна на капиталистичкиот економски процес. Овде Маркс ги дефинира појавните облици на вишокот на вредноста: индустрискиот профит, трговскиот профит, интересот и рентата.

Енгелс му беше најблискиот пријател и соработник на Маркс. Маркс и Енгелс го организираа сојузот на комунистите, за која партија го напишаа Комунистичкиот манифест и се основачи на Првата интернационала (1864 г.).

Еден правец од економската мисла негаторски се однесува кон Марксовата доктрина. Меѓутоа, некои од овие теоретичари, сепак, истакнуваат дека Марксовото дело има извршено толку големо влијание како никој друг поединец (Joseph A. Schumpeter: „History of Economic Analysis“, „Ten Great Economists, From Marx to Keynes“). Некои опоненти на Маркс, иако ја негираат неговата теорија, сепак, укажуваат дека во историјата на економската мисла од 19 век Маркс прв го свртел вниманието на определени прашања и

Економско-финансиски лексикон

дека Марксовата интерпретација на историјата, економските циклуси (т.е. цикличното движење на капиталистичката репродукција) и концентрацијата и централизацијата на капиталот, извршиле стимулативно влијание врз некои писатели немарксисти.

МАРКСИЗАМ - (според името на Карл Маркс, 1818 - 1883), претставува заокружен и единствен систем на теоретските сфаќања и учења на Маркс и Енгелс. Се јавува во средината и третата четвртина на 19 век. Ги опфаќа филозофските, економските, социолошките и политичките погледи што се изнесени во нивните дела и изразени во нивното непосредно и активно учество во меѓународното работничко и социјалистичко движење.

Марксизмот настана како непосредно продолжение на три главни идејни насоки во 19 век: на класичната германска филозофија, на класичната англиска политичка економија и францускиот утописки социјализам. Прифаќајќи ги нивните рационални ставови и достигнуања, марксизмот изгради сосем нов поглед на светот и направи пресврт во филозофската, економската, социолошката и политичката теорија.

Марксизмот настана во историските рамки и услови на сè поостри класни диференцијации во западноевропските земји во првите

Економско-финансиски лексикон

децении на 19 век, кога антагонизмот меѓу пролетаријатот и буржоазијата добива облици што веќе не може да ги решава буржоаското општество, кога пролетаријатот организирано стапува на светската сцена.

Лениновото учење често се наречува „марксизам во епохата на империјализмот“ или едноставно „ленинизам“, или, пак, „марксизам-ленинизам“.

Марксизмот има широко влијание. Меѓутоа, се јавуваат разни интерпретации на марксизмот.

МАРКСИСТИЧКА ПОЛИТИЧКА ЕКОНОМИЈА - економската теорија на Карл Маркс и неговите следбеници. Се развива од средината на 19 век како директно продолжение на научните достигнуања на класичната политичка економија. Маркс е основач и најзначаен претставник на оваа насока на економската мисла. Појдовна основа е трудовата теорија на вредноста и теоријата за вишокот на вредноста. Најзначајни негови следбеници се Фридрих Енгелс, Карл Кауцки, Владимир Илич Ленин и др. Теоретскиот систем што го развија овие претставници на социјалистичката економска мисла често носи име „класична марксистичка политичка економија“.

МАРШАЛОВ ПЛАН - наречен по името на Џорџ Маршал, министер за надворешни

Економско-финансиски лексикон

работи на САД од 1947 до 1949 г. (генерал на САД во Втората светска војна), план на САД за материјална помош, главно на европските земји што страдаа и се истрошија во Втората светска војна. Со него беа опфатени 16 земји. Помошта е дадена во форма на подароци и заеми. Подароците се состоеја во храна, суровини и производи за лична потрошувачка, додека заемите беа употребени за финансирање одделни проекти. Планот се изведе во времето од 3. IV 1948 до 31. XII 1951 г. во износ од 12.281 милиони долари. Најмногу од помошта примија Велика Британија, Франција, поранешна Западна Германија и Италија. Целта на планот беше оспособување на дејствувањето на механизмот на светската трговија по Втората светска војна.

МАРШАЛИЈАНСКА ЕКОНОМИЈА (Кембрицка школа) - економска теорија на англискиот економист Алфред Маршал (Alfred Marshal, 1842 - 1924), којшто ја држеше катедрата по политичка економија на Универзитетот во Кембриџ (затоа се наречува и Кембрицка школа) и на неговите следбеници од крајот на минатиот и почетокот на овој (XX) век. Во својата теорија на вредноста (односно за цените), настојува да го помири принципот на маргиналната корисност на англискиот економист Џевонс, на Австриската (односно Психолошката)

Економско-финансиски лексикон

школа и на Валрас (Лозанската школа) со принципот на класичната теорија за трошоците на производството; воведува нови поими, како што е еластичноста на побарувачката, коишто одиграа важна улога во развојот на економската мисла. Според Маршал, вредноста ја одредуваат силите што стојат зад понудата и побарувачката. Зад побарувачката е маргиналната корисност, а зад понудата се наоѓаат маргиналниот напор и жртвата, коишто се одразуваат врз цената на стоката. Маршал акумулацијата ја дефинира како чекање, што значи воздржување од потрошувачката во сегашноста. Тоа одложено уживање се смета за жртва на капиталистот, слична на маката на работникот, а надомест за „жртвата“ е интересот (каматата). Па, според тоа, реалните трошоци за Маршал (напорот на работникот и жртвата на капиталистот) се од субјективен карактер.

МАТЕМАТИЧКА ЕКОНОМИЈА— квантитативна економска дисциплина, којашто во анализата на економските појави, процеси и односи применува математички методи и употребува математички симболи. Се користи при решавање економски проблеми и при согледувањето на стопанските текови, при анализата и решавањето на макроекономските проблеми на развојот, во планирањето и програмирањето на стопанскиот развој, деловната дејност на претпријатијата,

Економско-финансиски лексикон

проучувањето на пазарот, пазарните движења и предвидувања.

МАТЕРИЈАЛИЗАМ - (лат. *taterialis* - супстанционален), филозофски поглед на светот според кој материјата е примарна, а свеста и мислењето секундарни, спротивно на идеализмот, според кој мислењето е примарно, а материјата, т.е. материјалниот свет е секундарен, изведен од мислењето.

Дијалектички материјализам - наука за најопштите закони на движењето и развитокот на природата, човечкото општество и мислењето.

Историски материјализам - наука за објективните закони врз кои се засновува и развива општеството. Основните поставки на историскиот материјализам се следните: Во општественото производство луѓето во животот стапуваат во определени, нужни, од нивната волја независни односи, односи на производство, што одговараат на определениот степен на развитокот на нивните материјални производни сили. Целокупноста на тие односи на производството ја сочинува економската структура на општеството, реална основа врз која се издига правната и политичката надградба и на која и одговараат определени облици на општествената свест. Начинот на производство на материјалниот живот го обусловува процесот на социјалниот,

Економско-финансиски лексикон

политичкиот и духовниот живот воопшто. Свеста на луѓето не го одредува нивното битие, туку обратно, нивното општествено битие ја одредува нивната свест. На извесен степен од својот развој материјалните производни сили на општеството доаѓаат во спротивност со постојните односи во производството, или, што е правен израз за тоа, со односите на сопственост, во чии рамки дотогаш се движеа. Од облик на развивање на производните сили овие односи се претвораат во нивни окови. Тогаш настапува епоха на социјална револуција. Со промени на економската основа, побавно или побрзо, се врши преврат на целата огромна надградба.

МАТЕРИЈАЛНИ БИЛАНСИ - тоа се пресметки коишто во физички мерни единици, за определен временски период, ги прикажуваат на една страна изворите на некој производ или група производи (резервите на почетокот на годината или планскиот период, тековното производство, увоз), а на друга страна потребите за тој производ или група производи (производната потрошувачка, личната потрошувачка, општата потрошувачка, извозот). На тој начин се согледуваат можностите и потребите и се воспоставува врската меѓу производството на одделни производи и нивната потрошувачка (производство, распределба и потрошувачка) и се обезбедуваат пропорциите на конкретни

Економско-финансиски лексикон

облици на производството и можностите за планирање, со користење на меѓусекторската анализа (инпут - аутпут анализата) и електронски сметачки машини.

МАТЕРИЈАЛНИ РЕЗЕРВИ - (лат. *materialis*; фр. *réserve* - одвојување, оставање настрана, резерва; од лат. *reservare* - остава, зачувува), одредено количество на некои видови храна, важни сировини и полупреработки, што привремено се исклучени од прометот и конечната потрошувачка, за да се зачуваат во рамките на нивниот век на траење, за подоцна во случај на нужда и појави на пазарни кусоци од овие производи.

МАТЕРИЈАЛНИ ТРОШОЦИ - вредносниот износ на потрошените средства за производство што се пресметува во вредноста на новопроизведениот производ или во вредноста на вкупниот производ, произведен за одредено време. Всушност, материјалните трошоци го претставуваат паричниот израз на пренесената вредност. Овде влегуваат потрошената вредност од средствата на трудот, наречена амортизација, и потрошената вредност од предметот на трудот. Материјалните трошоци сочинуваат еден дел од вредноста на производот, односно на стоката.

Процесот на производство е единство на личниот (субјективниот) и материјалниот

Економско-финансиски лексикон

фактор, кого го сочинуваат средствата на трудот и предметот на трудот, или заедно претставуваат средства за производство. Според тоа, материјалните трошоци ги опфаќаат двата дела на материјалниот фактор. Но, некои автори (што се одрази и во законодавството) во материјален трошок го ставаат само трошокот што настанува од предметот на трудот.

МАТЕРИЈАЛНО БОГАТСТВО - го сочинуваат произведените добра од една општествена заедница во областа на материјалното производство, а и стојат на располагање во определено време. Со оглед на материјалниот облик и намена, постојат два основни видови материјално богатство: средства за производство (што служат за производство и создавање нови производи) и средства за потрошувачка (што служат за лична потрошувачка - индивидуална и заедничка).

МАТЕРИЈАЛНО ПРОИЗВОДСТВО - целокупната дејност на луѓето што е сврзана со одземањето на материјата од природата, нејзиното менување и приспособување за задоволување на своите потреби. Материјалното производство претставува создавање употребни вредности. Тоа се наречува уште производна сфера (за разлика од непроизводната), а ги опфаќа следниве

Економско-финансиски лексикон

области: земјоделството, рибарството, ловството, водостопанството, шумарството, рударството (или екстрактивната индустрија), преработувачката индустрија, градежништвото, занаетчиството, угостителството, сообраќајот и врските и др.

МАТЈУРИТИ ДЕЈТ - (анг. maturity - зрелост, стасаност, date - дата, maturity date - датум на стасување); англиски израз за денот на стасувањето за извршување некоја обврска или побарување. Со исто значење се користи и терминот валута .

МАХЕР-(гер. Mächer-творец; препреден човек), **1.** вешт човек; лице што се снаоѓа во секоја деловна и друга ситуација; **2.** во финансиските и берзанските работи, човек што влегува во ризични потфати.

МБА - (акроним од анг. Master of Business Administration);

- 1.** Последипломски студии од деловно управување;
- 2.** Магистериум од деловно управување.

МЕЃУНАРОДНА БАНКАРСКА ДОЗНАКА – Меѓународна банкарска дознака (анг. bank transfer, гер. Banküberweisung) претставува инструмент на меѓународни плаќања при чија примена увозникот дава налог на својата банка од покритието што тој го има или го

Економско-финансиски лексикон

дозначува кај банката, да изврши плаќање во странство.

По примањето на налогот банката извршител наложува на странската коресподентска банка да го изврши плаќањето на странскиот добавувач/корисник. Исплатата на странскиот корисник се извршува во готовина или со пренос на сметка. Се применува кога нема ризик (после испорака на стоката), за дознака на аванс, кога нема контробврска, кај исплата на помали суми, кога постои доверба помрѓу партнерите и сл.

Видови: стоковни, нестоковни, условни, безусловни, конвертибилни, клириншки, обични, телеграфски.

МЕЃУНАРОДЕН МОНЕТАРЕН ФОНД - (анг. International Monetary Fund - IMF), основан во декември 1945 г. врз основа на спогодбата постигната на меѓународната финансиска и монетарна конференција, во јули 1944 г., во Бретон Вудс, САД, со седиште во Вашингтон, кога е основана и Меѓународната банка за обновa и развој . Неговата задача е да врши санирање и унапредување на меѓународниот монетарен систем и со тоа да потпомага во развојот на светската трговија, да влијае врз интервалутните курсеви на земјите - членки. Фондот им дава заеми во странски средства на плаќање на земјите - членки во регулирањето на дефицитарноста на платниот

Економско-финансиски лексикон

биланс. Секоја земја - членка е обврзана да уплати одредена квота.

МЕЃУНАРОДЕН ПЛАТЕН ПРОМЕТ - плаќања меѓу физички и правни лица од разни земји по било кој основ: надворешна трговија, меѓународни кредити, превоз на стока и патници, услуги на осигурувањето, ПТТ сообраќај, туризам, техничка помош, одржување дипломатски и други претставништва итн. Меѓународното плаќање се врши со следниве средства: валути (ефективни пари на одделни држави), благородни метали (злато) и девизи. Облици во меѓународното плаќање се: девизи, клиринг, компензации.

МЕЃУНАРОДНА БАНКА ЗА ЕКОНОМСКА СОРАБОТКА - (рус. Международный банк экономического сотрудничества), банка на поранешен СЕВ (рус. Совет экономической взаимопомощи - Совет за меѓусебна економска помош), почна да работи на 1. 01.1964 г. со седиште во Москва. Нејзината задача се состоеше во водење сметки во конвертибилни валути заради трговски и други трансакции меѓу банките на земјите - членки на СЕВ, кредитирање на надворешнотрговски и други трансакции на земјите - членки, собирање и чување слободни средства со плаќање интерес итн. Органи на банката беа Советот и Управата.

Економско-финансиски лексикон

МЕЃУНАРОДНА БАНКА ЗА ОБНОВА И РАЗВОЈ - (анг. the International Bank for Reconstruction and Development - IBRD), позната и под името Светска банка, специјализирана агенција на Обединетите нации, основана во јули 1944 г. во Бретон Вудс, САД, со седиште во Вашингтон, заради финансирање на обновата и развојот на земјите - членки. Членки на Банката можат да бидат само земјите - членки на Меѓународниот монетарен фонд. Основниот капитал на Банката го сочинуваат влоговите на државите - членки.

МЕЃУНАРОДНА ЕКОНОМИЈА е посебна научна дисциплина која е дел од економската наука со две основи дисциплини: меѓународна трговија и меѓународни финансии. Меѓународната трговија се занимава со проучување на размената на добрата и услугите во меѓународни рамки. Меѓународните финансии се занимаваат со проучување на размената на валутите и оптекот на пари или капитал во меѓународни рамки.

МЕЃУНАРОДНА ОРГАНИЗАЦИЈА НА ТРУДОТ (МОТ) - (анг. International Labour Organization - ILO), основана 1919 г. врз основа на решението на Париската мировна конференција, како орган на новооснованата Лига на народите. По Втората светска војна

Економско-финансиски лексикон

(1946 г.) доби статус на специјализирана агенција на Обединетите нации со седиште во Женева. Во структурата на МОТ се застапени три категории претставници: претставници на работодавците, на работниците(синдикални функционери) и на државата. Органи на МОТ се Генералното собрание, Административниот совет и Меѓународното биро на трудот. Во текот на своето постоење МОТ значително придонесе, по пат на препораки и конвенции, за подобрување на работните односи.

МЕЃУНАРОДНА ПОДЕЛБА НА ТРУДОТ

- под овој израз се подразбира специјализација на националните стопанства за оние видови или групи производи што во дадено време на постигнатиот степен на националниот економски развој им даваат компаративни предности во извозот на светскиот пазар. Меѓународната поделба на трудот, а со тоа компаративните предности во производството се условени од разликите во постојните природни услови и разликите во достигнатиот целокупен индустриски и воопшто економски развој на секоја земја. Меѓународната поделба на трудот не е статична. Предностите за кое било производство не се дадени еднаш засекогаш. Со индустрискиот развој се менува меѓународната поделба на трудот. Економскиот развој во светот е нерамномерен.

Економско-финансиски лексикон

Развојот на меѓународната поделба на трудот е поврзан со развојот на капитализмот како светски општествен систем.

Во условите на империјализмот меѓународната поделба на трудот се одвиваше под влијание на колонијалните земји. Тие наметнаа таква структура на производството во колониите, којашто одговараше на развојот на индустриските преработувачки центри во колонијалните земји. Колониите станаа суровински приврзоци на колонијалните земји. На тој начин се создаваше присилна меѓународна поделба на трудот.

МЕЃУНАРОДНА РАЗМЕНА НА ДОБРА И УСЛУГИ - Светската трговија на различните добра и услуги на долг рок покажува вонредно брз пораст. Во 1950 година динамиката на пораст на меѓународната трговија оди далеку пред динамиката на пораст на светскиот доход. Високоразвиените земји воедно се и најголемите светски извозници на добра и услуги. Економски високоразвиените земји во целина учествуваат во вкупниот светски извоз близу 68%, а земјите во развој со близу 20%, а земјите на Источна Европа со околу 10%.UNCTAD ги класифицира извозните производи во пет големи групи **1.** Примарни индустрии **2.** Трудоинтензивни и ресурсно-засновани индустрии **3.** Индустрии со ниска технолошка интензивност **4.** Индустрии со

Економско-финансиски лексикон

средна технолошка интензивност 5.
Индустрин со висока технолошка
интензивност

МЕЃУНАРОДНА ТРГОВИЈА (размена) - претставува промет (извоз и увоз) на стоки и услуги меѓу суверени држави, размена што се одвива преку државните граници; меѓународната поделба на трудот ја обусловува меѓународната размена. Преку размената националните стопанства се дополнуваат. Затоа меѓународната размена претставува нужност. Низ меѓународната поделба на трудот и меѓународната размена се формира светскиот пазар, што претставува интегрална заедница на националните стопанства. Преку меѓународната размена се остварува поврзување на различни делови во светот.

Во меѓународната размена влегуваат вишоците од производството на земјите учеснички. Се разликуваат апсолутни и релативни вишоци. Сè повеќе се зголемува уделот на релативните вишоци.

Иако меѓународната размена настана и постои многу порано пред капитализмот, сепак развојот на меѓународниот пазар е поврзан и условен со настанувањето и развојот на капитализмот.

Карактерот на современата меѓународна трговија и го одредуваат економски најразвиените земји и тоа како од гледиштето

Економско-финансиски лексикон

на уделот во вкупната светска размена, така и од гледиштето на најсовремените технолошки решенија (извоз на производи од висок степен на обработка и извоз на знаење).

Освен економските, постојат и неекономски мотиви за учество во меѓународната трговија, со цел да се постигнат ефекти на економска доминација, со кои би се олеснило постигањето на одредени политички и стратегиски цели. Затоа, меѓународната трговија претставува област не само на економската конкуренција, туку и еден вид огледало на силите во светот воопшто.

МЕЃУНАРОДНА ФИНАНСИСКА КОРПОРАЦИЈА - (International Financial Corporation - IFC), специјализирана агенција на Обединетите нации, чијашто цел е да го поттикнува стопанскиот развој на земјите - членки со ангажирање приватен капитал, предимно во земјите во развој (со давање кредити на приватни претпријатија, со учество на нивниот капитал, создавање услови за пласман на приватен капитал, со поврзување на домашните и странските претпријатија и др. Основана е во 1956 г. како афилијација на Меѓународната банка за обнова и развој, а членството во Корпорацијата е обусловено со членство во Банката.

Економско-финансиски лексикон

МЕЃУНАРОДНА ШПЕДИЦИЈА - често се нарекува и национална шпедиција. Истата постои кога испораката или доставувањето на стоката се врши меѓу разни земји во надворешно-трговскиот промет, така што шпедитерските работи се поврзани со меѓународниот превоз на стока и на други пратки:

од своја и странска земја („извозна шпедиција“); од странска и своја земја („увозна шпедиција“); и меѓу странски земји преку својата земја („транзитна шпедиција“).

МЕЃУНАРОДНИ ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ- (анг. international éco-nomie relations), комплекс на економски активности што се вршат преку границите на суверени држави, во кои спаѓаат: размена на стоки и услуги, движење на работна сила и капитал, трансфер на технологија и знаење, промет на индустриска сопственост. Услугите ги сочинуваат: транспортот и комуникациите, шпедицијата, банкарските и осигурителните дејности. Посебно значење има таканаречениот „егзодус на мозоци“, што значи емиграција на висококвалификувани стручњаци.

Постојат низа препреки во меѓународните економски односи (политички, државната интервенција, валутни разлики, технолошки разлики, разлики во навиките во

Економско-финансиски лексикон

производството и потрошувачката, разлики во природните богатства и др.).

Меѓународните економски односи добиваат и институционални форми во регионални рамки (економски и царински заедници) и меѓународни трговски организации (ГАТТ, Светска трговска организација).

МЕЃУНАРОДНИ МОНОПОЛИ- (грч. monos - сам, единствен и poleo - продавам), за да не се конкурираат монополите од одделни земји на светскиот пазар, се договараат и се организираат меѓународни крупни монополски сојузи, што доминираат во производството на некои производи, диктираат со условите на пласманот, ги одредуваат светските цени, ги делат меѓу себе меѓународните пазари и го делат светот на свои интересни сфери.

Меѓународните монополи на светската сцена се јавуваат во последната третина на 19 век. Во современи услови меѓународните монополи се јавуваат во форма на мултинационални или транснационални компании, што претставуваат циновски претпријатија.

МЕЃУНАРОДНИ ПЛАЌАЊА - плаќања меѓу одделни земји, без оглед на тоа дали ги врши државата, фирми или поединци. Во сегашно време меѓународните плаќања главно се вршат на три начини: со посредство на

Економско-финансиски лексикон

компензација; со посредство на клиринг; со посредство на слободни девизи.

МЕЃУНАРОДНО ЗДРУЖЕНИЕ ЗА РАЗВОЈ - (International Development Association - IDA), меѓународна финансиска организација за давање кредити на најмалку развиените земји по поволни услови од условите на меѓународниот пазар на капитал. Основано е во 1960 г. како афилијација на Меѓународната банка за обнова и развој со седиште во Вашингтон, а има статус на специјализирана агенција на Обединетите нации.

МЕЃУПРОИЗВОД (меѓуфазен производ) - **1.** недовршен производ што мора да мине уште преку една или повеќе производно технолошки фази на обработка додека добие својство на готов производ; се употребуваат уште термините: суровина, репроматеријал, полуфабрикат; **2.** сите технолошки форми на некој производ коишто во процесот на производство и претходат на онаа технолошка форма со која се здобил со својство на стока (т.е. производ за продажба).

МЕЃУЧОВЕЧКИ ОДНОСИ - (англ human relations, фр. re-lations interhumaines, гер. zwischenmenschliche Beziehungen, рус. человеческие отношения), меѓучовечките односи во рамките на стопанската

Економско-финансиски лексикон

организација, односно сите страни на човечкото дејствување и однесување во работната средина. Тие се изразуваат преку мотивите и потребите што предизвикуваат определено дејствување и однесување, моралот на вработените, задоволството или незадоволството од работата и однесувањето на раководните фактори кон потчинетите, формалните и неформалните групи во учеството во разните активности и во решавањето разни проблеми, учеството (партиципацијата) на вработените во управувањето или раководењето, меѓухиерархиско комуницирање од највисоките до најниските организациони ешалони и обратно итн. Сите тие односи имаат одраз врз профитабилното функционирање на претпријатието и на расположението на вработените во претпријатието.

МЕЗОЕКОНОМИЈА - (грч. те- sos - среден; oіkonomía - стопанство), термин што се појави во стручната економска литература и означува организациона форма меѓу макроекономијата и микроекономијата.

МЕНАџЕР - (анг. manager - рабоводител, управник, раководител, од manage - раководи, води; успева), стручен раководител, рабоводител, управник, директор; стручен носител на функцијата на раководење на

Економско-финансиски лексикон

техничко-технолошките процеси, координација, организирање и управување на стопанските работи на претпријатијата.

Појавата и развојот на менаџерството, т.е. на стручни стопански организатори и управувачи во капитализмот е поврзано со одвојувањето на функцијата сопственик на средствата за производство од функцијата организатор и управувач на процесот на производството, што особено дојде до израз кај акционерските друштва и посебно кај големите компании. Управувачката функција се претвори во професионална функција на стручни лица. Капиталистите, сопственици на капиталот, се претворија само во примачи на дивиденда .

МЕНАѢЕРСКИ КАПИТАЛИЗАМ - (анг. manager - раководител, раководител, управник; од manage - раководи, води, успева), израз настанат во економската литература (особено во САД), со кој се означуваат промените во најразвиените капиталистички земји на современиов свет, во кои располагањето со капиталот, управувањето и раководењето со големите фирми се пренесува од надлежност на капиталистите (сопствениците на капиталот) во надлежност на квалификувани и способни стручњаци: претседатели на компании и нивните органи, директори и членови на разни одбори и комисии и сл. Тие луѓе обично

Економско-финансиски лексикон

се викаат менаџери , па затоа економскиот систем, во кој нивната улога станува помасовна и повлијателна, се наречува менаџерски капитализам. Меѓутоа, има и такви коишто сметаат дека името „менаџерски капитализам” е исфорсирано и дека сосем не и одговара на реалноста.

МЕНАЏМЕНТ - (анг. manage-ment - раководење), англоамерикански израз за раководењето, која функција опфаќа: организирање, планирање, координирање, контролирање и мотивирање, во остварувањето на целите на една стопанска организација, односно во остварувањето на одредени економски резултати (профит). Од видот на претпријатијата и нивните специфични цели зависат специфичните облици и специфичните методи на раководење (т.е. на менаџментот). Менаџментот се разликува од управувањето . Тоа се две одделни, но меѓу себе поврзани функции.

МЕНАЏМЕНТ БАЈАУТ - (анг. management - раководење, buy - купува, buyout - откупува, mana-gement buyout - откупување компанија од нејзините менаџери), откупување компанија (особено онаа што е пред банкротство или постои можност да биде преземена од некоја друга компанија) од страна на нејзините менаџери, надевајќи се

Економско-финансиски лексикон

дека со употреба на нивното знаење и залагање ќе успеат компанијата да ја доведат во положба да работи профитабилно.

МЕНАѢМЕНТ ШЕР - (анг. management - раководење; организирање; share - акција, делница; management share), кај некои акционерски друштва акција, којашто на товар на средствата на претпријатието, бесплатно им се дава на директорите и на други раководители на акционерските претпријатија, како стимулативен дел на нивната плата. Таквиот начин на плаќање на раководителите на претпријатијата има за цел да ги стимулира за што поуспешно раководење, бидејќи вредноста на акциите на берзите зависи од успешната работа на претпријатието, а, исто така, и висината на дивидендата зависи од финансискиот успех на претпријатието, а вкупната дивиденда од бројот на акциите.

МЕНИЦА - (лат. littera cambii; итал. cambiale, lettera di cambio; фр. lettre de change, effet, bil-let; анг. bili of exchange; гер. Wechsel; рус. векселБ) е хартија од вредност со пропишана форма, со која издавачот (трасант) се обврзува дека во утврдениот рок ќе му ја плати одредената сума пари на лицето назначено на меницата (ремитент), или повикува друго лице (трасат) да ја изврши исплатата. Во првиот случај се работи за сопствена меница,

Економско-финансиски лексикон

а во вториот случај за трасирана или влечена меница.

Основни елементи што ги содржи меницата се: името на оној кој треба да плати (трасат); означување на времето на стасување на исплатата; местото на исплатата; името на оној на кого или по чија наредба мора да се исплати (ремитент); означување на денот и местото на издавање на меницата и потпис на оној кој ја издава меницата (трасант).

Меницата произлегува од функцијата на парите како платежно средство . Таа е хартија од вредност и неа ја издава оној кој нема пари, т.е. бара кредит.

Циркулира со пренесување во форма на индосамент . Може да служи како средство за плаќање од страна на оној кој е поседник на меницата. Во тој случај таа добива својство на кредитни пари , сè до моментот на стасувањето.

Банките вршат есконтирање на мениците, т.е. ја исплаќаат меничната сума на поседникот на меницата со одбивање на есконтот . Тогаш меницата преку индосамент се пренесува на банката и со тоа таа се јавува како меничен доверител.

МЕНИЧЕН ПОРТФЕЉ - (фр. portefeuille - чанта, торба, кесе), вкупно количество на есконтирани меници што ги поседува една банка. Есконтираните меници банките ги чуваат во засебни кожени торби (чанти) во

Економско-финансиски лексикон

благајните, па оттаму доаѓа името меничен портфел.

МЕНИЧНИ ОПЕРАЦИИ - (лат. operatio - дејство, вршење некоја работа), низа одделни операции што се вршат во врска со меницата како исправа (документ), а претставуваат една целина. Со секоја таква операција се создаваат нови договорни односи и секоја менична операција предизвикува свои дејства. Основни менични операции се: **1.** издавање меница; **2.** пренос (индосирање); **3.** акцептирање; **4.** менична гаранција или емство (авал); **5.** исплата на меницата; **6.** интервенција.

Издавањето, односно трасирањето на меницата е операција со која издавачот на меницата (трасантот) презема менична обврска со што се засновува посебен правен однос меѓу него и имателот на меницата (ремитентот).

Индосирање на меницата е операција на пренесување на меницата на друго лице, со тоа што преносот се забележува на нејзиниот грб. Изјавата на имателот на меницата (индосантот) со која тој го пренесува своето право на друго лице (индосаторот), е наречена индосамент.

Акцептирањето на меницата е операција што се состои во ставање на изјавата на трасантот на самата меница, што означува дека тој ја прифаќа меничната обврска, т.е. се согласува

Економско-финансиски лексикон

во времето на стасувањето на меницата да изврши исплата на меничната обврска, односно назначената сума пари.

Авалот е изјава внесена во меницата со која авалистот гарантира со својот потпис дека меничниот должник ќе ја изврши меничната обврска.

Исплатата на меницата се состои во доброволно исплаќање на меничната сума од страна на меничниот должник без судска интервенција.

Интервенцијата е операција со која едно лице ја акцептира или ја исплатува меничната обврска место меничниот должник, којшто во моментот на стасувањето на меницата не е во можност да ја исплати меничната обврска. Интервенцијата обично се прави заради заштита на кредитниот углед на меничниот должник.

МЕНУВАЧНИЦА - (српхрв. мењачница; рус. обмен валюты; анг. exchange office; фр. bu-reau de change; итал. cambio; гер. Wechselstube), финансиска служба што се занимава со замена на странски пари за домашни, според важечките курсеви; менувачниците обично се наоѓаат во рамките на банките (како посебен шалтер), поштите, хотелите, граничните премини и други прометни места со странци (туристи). Менувачницата наплатува пропишана провизија.

Економско-финансиски лексикон

МЕРКАНТИЛЕН - (лат. mercatorius - трговски), трговски, што се однесува на трговијата, на трговската дејност.

МЕРКАНТИЛИЗАМ - (лат. mercator - трговец, mercatus - трговија), насока во економската теорија и економската политика што се појави во времето на распаѓањето на феудализмот и појавата и развојот на капитализмот во Западна Европа. Меркантилизмот се јавува од крајот на 15, преовладува во 16 и 17 век, а се распадна во првата половина на 18 век. Тоа е времето на првобитната акумулација на капиталот, се развиваат морскиот и прекуморскиот сообраќај, колонијализмот и развојот на светскиот пазар, па затоа за меркантилистите олицетворение на капитал е трговскиот капитал. Го потиснуваат новите економски правци, во Франција физиократизмот, а класичната политичка економија во Англија. Во феудализмот богатството се сфаќа во натурална форма. Наспроти тоа, меркантилистите изворот на богатството го гледаат во прометот и тоа во форма на пари, односно злато. А, пак, во тоа време прометот се вршеше со златни пари. Бидејќи во внатрешната трговија парите не се зголемуваат, туку само преминуваат од рацете на еден во рацете на друг субјект, богатството може да се зголемува само преку прилив на злато од странство во земјата, преку

Економско-финансиски лексикон

надворешната трговија, со позитивен надворешно-трговски биланс. Оттаму доаѓа и името меркантилизам. Затоа интенцијата е да се форсира надворешната трговија со стриктно државно регулирање на економскиот живот, особено преку политиката што ќе обезбеди акумулација на злато со остварување поволен надворешнотрговски биланс и со воспоставување монопол во надворешната трговија.

Меркантилизмот претставува прва теоретска разработка на капиталистичкиот начин на производство и ги изразува интересите на крупната трговска буржоазија. Независно од слабостите на овој систем (што смета дека богатството се создава во прометот), сепак меркантилистите оценија дека профитот е целта на капиталистичкиот деловен процес и изразот профит тие први го споменуваат.

МЕРКАНТИЛНА СТОКА - (лат. mercatarius - трговски), **1.** стока од определен стандард, вообичаен во трговијата; **2.** клаузула за квалитетот на стоката, според која се договара вообичаен квалитет што е познат во трговијата.

МЕСТЕН САМОПРИДОНЕС - давачка, дажба, што претставува облик на самооданочување на обврзниците за

Економско-финансиски лексикон

задоволување некои заеднички потреби на сопственото подрачје.

МЕТОДИ НА АМОРТИЗАЦИЈА –Методи на амортизација (анг. depreciation methods, гер. Abschreibungsmethoden) претставуваат методи за пресметка на амортизација на постојан имот (материјален и нематеријален). Постојат две основни групи:

1. Временски методи на амортизација и
2. Функционални методи на амортизацијае.

Во рамките на временските методи најчесто се користат:

1. Линеарна метода;
2. Дегресивна метода;
3. Прогресивна метода.

Линеарна (пропорционална) метода на амортизација претпоставува дека постојаниот имот во текот на време рамномерно се троши, со што тајквиот трошок на амортизација се распоредува на подеднакви годишни износи. Годишните износна амортизација се добива со делење на набавната вредност на постојаните средства (имот) со годишната стапка на амортизација (годишната стпака на амортизација е сооднос од бројот 100 со проценетиот број на години на употреба на постојаниот имот- средство).

Дегресивна метода на амортизација претпоставува дека постојаниот имот најмногу се троши во првите години од употребата, поради тоа според овој метод и

Економско-финансиски лексикон

трошокот на амортизација во првите години е највисок.

Дегресивна метода на амортизација се користи на два начини:

1. Со примена на фиксна амортизациона стапка на книговодствената вредност на постојаниот имот која од година во година е се помала (метод на опаѓачка основица);
2. Со примена на различни опаѓачки амортизациони стапки на фиксна основица, т.е. набавна вредност на постојаниот имот (метод на збир на години или дигитална метода).

Прогресиван метода на амортизација претпоставува дека постојаниот имот во првите години на користење троши најмалку поради што во првите години од употребата на постојаниот имот и износот на амортизација во првите години е најмал. За разлика од временските методи функциоиналната метода се базира врз степенот на користење на постојаниот имот. Таа може да се примени тогаш кога трошењето на имотот може да се искаже во натурални единици (часови на работа на машината, поминати километри, произведена количина и сл.). Од тие причини оваа метода се нарекува уште и метод на амортизација според учинокот. Кај неа годишната амортизација се пресметува така што набавната вредност се става во однос со

Економско-финансиски лексикон

проценетиот годишен учинок изразен во натурални единици.

МЕКИ ЕЛЕМЕНТИ НА МЕНАЏМЕНТОТ

–Меки елементи на менаџментот (анг. soft elements of management) претставува популарен назив за факторите на менаџерската успешност кои бараат повеќе вештини и менаџерска успешност а кои се флуидни, комплексни и “невидливи” односно кои се едновременно пресудни за организциска и менаџерска успешност. Тоа се луѓе, организациска култура, вештини и стил на менаџментот. Метафорички искажано тоа е организациски леден брег кои се носечки иако невидлив дел.

МЕХАНИЧКИ ПРИРАСТ НА НАСЕЛЕ-

НИЕТО - претставува разлика меѓу бројот на доселените луѓе на една територија и бројот на иселените од неа за определен период. Спротивно: природен прираст на населението.

МЕШАНА ЕКОНОМИЈА - (анг. mixed economy), **1.** означува мешани претпријатија” во современиот капитализам, во кои е вложен приватен и државен капитал, па претставуваат приватна и државна сопственост. Мешаните претпријатија се формираат по големата економска криза 1929- 1933 г., **2.** мешани претпријатија во кои е вложен домашен и странски капитал и обично се организирани

Економско-финансиски лексикон

како акционерски друштва; **3.** овој термин се употребува и за да ја означи нехомогеноста на одделни општествено-економски системи; мешаница на разни видови сопственост, пазарно стопанство и планско насочување и др.

МЕШАН КАПИТАЛИЗАМ - израз што во литературата се употребува (особено во западната) за современиот капитализам, т.е. за државниот капитализам (наспроти поранешниот, т.е. либералниот, класичниот капитализам), што означува економски систем во кој средствата за производство главно се во приватна сопственост и врз приватен интерес се води економскиот процес, но во кој државата широко учествува во регулирањето, управувањето или надгледувањето на економските работи на национално ниво.

МЕШЕТАР - Мешетар (анг. broker, agent, гер. Kursmakler, Makler) претставува посредник при склучување на трговски работи: агент, сезал. Може да врши и функција на застапување на некоја фирма на определено подрачје. Обично води дневник за работи склучени со своето посредување и за работи кои ги обавува во име и за сметка на својот комитент прима договорена награда-мешетарина, провизија. Агентот и комитентот склучуваат договор на определено време, и

Економско-финансиски лексикон

доколку во предвидениот рок не дојде до терминирање на договор автоматски се продолжува. За траењето на договорот, мешетарот се грижи за интересите и работите на комитентот на определено подрачје и не може да застапува интереси на конкурентски фирми, што се утврдува и со договор. По функција која обавуваат, мешетарите спаѓаат во канали на дистрибуција.

МИГРАЦИЈА - (лат. migratio - селење), селење, преселување, т.е. трајна промена на местото на живеење поради економски, политички или други причини.

Лицето што се иселува од едно место е иселеник (емигрант), а станува доселеник (имигрант) во местото на доселување.

МИЕЊЕ ПАРИ - (анг. money laundering), метафоричен израз, којшто се користи за опишување на постапката според која готови (“кеш”) пари, коишто потекнуваат од нелегални и криминални активности, се претвораат во легална форма и легално се користат од нивните сопственици, на начин со кој се прикрива нивното потекло или сопственост. Миењето пари се врши со финансиски и правни трансакции, преку комплицираниот банкарски систем и преку странски банкарски аранжмани, поради што се отежнува откривањето на трансакциите при претворањето на нелегално стекнатите

Економско-финансиски лексикон

пари за нивно легализирање. Миењето пари се квалификува како криминално дело.

МИКРОЕКОНОМИЈА - (грч. mikros - мал, ситен + oikonomia - стопанство; англ. microeconomics, фр. microéconomie, гер. Mikroökonomie, рус. микроэкономика), гранка на економската наука (наспроти макроекономијата) што се занимава со економските законитости, коишто се однесуваат на функционирањето на одделните економски феномени, како што се претпријатието, поединечниот потрошувач, домаќинството, одделната цена и сл. Во стручната литература овој термин често се користи како синоним за економиката на претпријатието.

МИНАТ ТРУД - економски термин (спротивно на терминот жив или тековен труд) што означува труд што порано е потрошен во процесот на производство, се опредметил и се јавува во облик на некоја употребна вредност, а во стоковното производство се изразува и во облик на стара вредност, односно пренесена вредност (наспроти новата, т.е. новосоздадената вредност, којашто е израз на живиот, односно тековниот труд). Врз овие две категории - минат и жив труд се засновува трудовата теорија, односно трудовата теорија на

Економско-финансиски лексикон

вредноста и теоријата за вишокот на вредноста.

Поимот минат труд економската наука го презема од Маркс. Во „Капиталот” тој користеше и други термини со исто значење, како што се: предметен труд, натрупан произведен труд, акумулиран труд и сл. Овој термин се јавува и кај класичната политичка економија, а го употребуваа А. Смит и Д. Рикардо и др. Во нестручниот јазик изразот минат труд се заменува со други изрази: претходен труд, поранешен труд, бивш труд, порано вложен труд, долгогодишен труд и сл. Средствата за производство (средствата на трудот и предметот на трудот заедно) како материјален фактор на производството претставуваат појавна или материјална форма на минатиот труд. Имено, средствата за производство не се слободни природни добра, туку човекот мора претходно да ги создаде за да може со нив да произведува. Тие се резултат или творби на човечкиот труд, односно тие се материјална појавна форма на минатиот труд, труд што порано е вложен и се предметил, добил предметна форма на средства за производство. Затоа средствата за производство претставуваат минат труд. Оттука, сите три фактори за производство (трудот, средствата на трудот и предметот на трудот) се сведуваат на еден - на труд, што фигурира како жив или тековен и минат или предметен труд. Сходно со тоа, процесот на

Економско-финансиски лексикон

производство претставува единство на директниот (т.е. живиот, тековниот) труд и индиректниот (т.е. минатиот) труд.

Во стоквното производство, од гледиштето на вредноста, минатиот труд се јавува како стара вредност, додека жи виот труд создава нова вредност. Така, старата (т.е. пренесената од потрошените средства за производство) и новосоздадената вредност ја сочинуваат вкупната вредност на стоката, односно големината на вредноста на стоката зависи од количеството потрошен минат и жив труд.

Сето произведено богатство што и стои на располагање на една заедница во определено време, а кое се наоѓа во форма на средства за производство и средства за живот, претставува појавна форма на минатиот труд.

Со изразот минат труд се означува и придонесот што го дал секој човек во неговиот работен век, кој претставува една од основите (покрај придонесот од тековниот труд) во утврдувањето на придонесот од трудот, што на работниот човек му дава право на соодветен дел од распределбата за лични доходи или во определувањето на пензијата.

МИНИМАЛЕН ЛИЧЕН ДОХОД - (лат. minimus - најмал), според системот на распределба на личните доходи, најнизок износ на личен доход што работникот треба да го прими за одредено време (се практикува месечно). Минималниот личен доход се

Економско-финансиски лексикон

пропишува. Со него се обезбедува минимална егзистенција .

МИНИМАЛНА ЛИКВИДНОСТ НА БАНКАТА - (лат. minimus - најмал; liquidus - течен; итал. ban-co - клупа, тезга, банка), финансиска состојба на банката кога салдото меѓу нејзините пристигнати обврски (долгови) за плаќање и пристигнатите побарувања е рамен на нула (се изедначени).

МИНИМАЛНА ЛИКВИДНОСТ-Минимална ликвидност (анг. minimum liquidity, гер. Mindestliquidität) претставува инструмент на контрола на банките со која Централната банка ја обврзува банката дел од своите средства да ги држи во пари и лесно впаричувани хартии од вредност.

МИНИМАЛНА НАДНИЦА - (лат. minimus - најмал; анг. mini-tum wage), најмал износ на наемнина за еден ден, којашто наемниот работник ја прима како плата и која треба да му обезбеди минимум егзистенција на работникот.

МИНИМУМ - (лат. minimus - најмал), најмала големина од нешто, најмало количество, најмала вредност, најниска граница, најмал износ на нешто, количество доволно за да се постигне некој ефект. Правило во економијата: со минимални

Економско-финансиски лексикон

трошоци да се постигне максимален ефект (принос, доход, профит). Спротивно: максимум .

МИНИМУМ НА ЕГЗИСТЕНЦИЈА - (лат. minimus - најмал и existentia - постоење), количество на средства за живот што е неопходно потребно за одредено време за обезбедување репродукција на работната сила. Минимумот на егзистенција претставува најниска граница на репродукцијата на работната сила, односно најниско ниво на обезбедување на животот на производителот, под коешто се доведува во опасност физичкиот опстанок. Меѓутоа, нормалната репродукција на работната сила е над минималната и опфаќа низа средства за живот за нормално обновување на физичката работна сила, за социјалната сигурност, образование и задоволување разни други општествени потреби.

МИНИМАЛНА ПРИФАТЛИВА СТАПКА НА ВРАЌАЊЕ- Минимална прифатлива стапка на враќање (анг. minimal required rate of return, гер. erwartete Mindestrendite) претставува најниска стапка по која претпријатијата или инвеститорите се спремни да инвестираат. Се пресметува поради донесување одлука за инвестирање. Да се инвестира по помала стапка од минимално прифатливата би било нерентабилно. Со

Економско-финансиски лексикон

оглед на тоа што идните користи не можат да се определат со сигурност, во процената на минимално прифатлива стапка на приходи треба да се вклучи и ризик.

Редоследот на стапки кај инвестициониот проект мора да биде следниот:

1. Безризична стапка;
2. Пондериран просек на цена на капитал;
3. Минимална прифатлива стапка на враќање;
4. Интерна стапка на враќање.

МИТО (подмитување) - (српхрв. мито; рус. взятка; англ. bribe; фр. pot-de-vin; итал. corruzione; гер. Bestechung), примање пари, материјални добра или противуслуга за направена противзаконска услуга од службено лице во рамките на неговите овластувања.

МОБИЛИЗАЦИЈА - (лат. mobilis - подвижен, брз; фр. mo-bile - подвижен; mobilisation - ставање во движење, подвижност), **1.** раздвигување, доведување во активна состојба; **2.** активирање на неискористени материјални и човечки потенцијали за стопански или други општествени цели; **3.** преод на сите постојни живи и материјални потенцијали на една земја од мирновременска состојба во состојба на готовност за војна; преод на оружените сили од редовна или подготвена состојба во состојба на целосна готовност за војна.

МОБИЛИЗАЦИЈА НА СЛОБОДНИ СРЕДСТВА - (лат. mobilis - подвижен, фр. mobillisation - ставање во движење, подвижност), банкарска дејност што се состои во собирање слободни парични средства заради пласман, односно заради нивно активирање (претворање од пасивни во активни); од обемот на насобраните слободни парични средства зависи кредитниот потенцијал на деловните банки. Најзначајни извори за собирање слободни средства се: **1.** од претпријатијата: прием на нивните средства на жиро-сметки; пласман на хартиите од вредност на претпријатијата; **2.** од населението: прием на неговите средства на штедни книшки и тековни сметки; пласман на хартии од вредност меѓу граѓаните; **3.** од општествено-политичките заедници, со тоа што на посебни сметки ги примаат нивните буџетски приходи; **4.** средствата на општествените организации што ги чуваат во банките на свои сметки.

МОЛДАВСКА ЛЕА е официјална валута на територијата на Република Молдавија. Валутата е со ISO 4217 код MDL и е поделена на 100 бани, исто како романската леа. Името потекнува од романскиот назив за лав. Монетите се со апоени од 1, 5, 10, и 25 бани од алуминиум и 50 бани од алуминиум-бронза. 1 леа и 5 леи се изработувале од никел, но не се денес во употреба.

МОДЕЛ ТОЧКА НА ПОКРИВАЊЕ –

Модел точка на покривање (анг. break-even model, гер. Break-even-Analyse) е аналитички модел за пронаоѓање на тие точки изразени со големината на аутпутот, односно големината на продажбата, кај која организацијата реализира токму толку приходи колку и е потребно за да ги покрие своите фиксни и варијабилни трошоци, не остврувајќи значи ниту профит, ниту загуба. Кај анализата на точката на покривање обично се зема дека станува збор за апослутно фиксните трошоци, а тоа значи дека тенденција им е да останат константни, без оглед на големината на аутпутот, вклучувајќи ја и состојбата кај која воопшто нема аутпут.

Кај варијабилните трошоци се претпоставува дека станува збор за трошоци кои варираат право пропорционално со варирањето на аутпутот, а тоа претставува претпоставка која важи и за големината на приходите. Со оглед на тоа што таква состојба не мора секогаш во практиката да е така, потребно е за таква прилика анализа на точката на покривање да се води сметка. Еднаш кога е доволно единица производ произведено и продадено, така што нивната вкупна контрибуција да ги покрива фиксните трошоци на претпријатието, како и варијабилните трошоци за тоа ниво на производство, организацијата се наоѓа во право во точката на покривање. Ако волуменот на

Економско-финансиски лексикон

производството и продажбата е недоволен за намирување со нивна сите фиксни трошоци на организацијата и настанати варијабилни трошоци, таа се наоѓа во загуба. Ако, пак, вредноста на производството и продажбата го надминува она ниво на точка на покривање, во таков случај вкупната контрибуција ќе биде доволна не само за покривање на фиксните трошоци туку и за вишок над тоа, што значи направен е профит.

МОНАРХИЈА - (грч. monos - сам, еден + arhein - владее), систем на државно уредување во кој владее еден човек. Во современи услови под овој поим се подразбира држава во која положбата на државен поглавар е наследна. Се разликува апсолутна или неограничена монархија (ако монархот, кралот или царот владее сам или преку орган што тој го поставува и отповикува) и уставна или ограничена монархија (кога покрај монархот постои и парламент, т.е. претставничко собрание што врши законодавна власт). Ако законодавната власт целосно ја врши парламентот, а извршната власт - влада што е избрана од парламентот, тогаш монархијата е формална, како што е случајот во Велика Британија и во некои други земји во Западна Европа. Монарх - владетел што стои на чело на монархијата, т.е. крал, цар, император.

Економско-финансиски лексикон

МОНЕТА - (лат. moneta - ковани пари), овој израз првин значеше ковани пари, а потоа значењето се прошири на пари воопшто, национална парична единица, односно валута . Во многу земји зборот пари произлегува од монета (money, monnaie, Munze, moneta, moneda). Кованите пари името монета го добиле според римската божица Јунона Монета (се верувало дека дава добри совети), бидејќи во близината на нејзиниот храм во Рим се наоѓала ковачницата на пари.

Монетата како метални пари се ковала од благородни метали (злато и сребро) и тоа според пропишана форма и квалитет (финост) од државата. Всушност, таа претставува парична стока на која државата и го одредува името, формата, тежината, финоста, толеранцијата на отстапувањето или ремедиум . Според името, формата и тежината монетите се разликувале од земја до земја (наполеон , флорин , дукат итн.)- Често изразите монета, пари и валута се употребуваат како синоними, како и поимите монетарен, паричен и валутен. Во таа смисла се зборува за монетарна теорија, монетарна политика, монетарен систем итн.

МОНЕТАРИЗАЦИЈА - (лат. moneta - ковани пари), претворање во пари, првобитно со ковање пари од злато, а во современи услови овој термин означува есконтирање на краткорочни меници .

Економско-финансиски лексикон

МОНЕТАРНА ЕДИНИЦА - (лат. moneta - ковани пари; англ. monetary unit), парична единица во некој паричен систем, која со законски пропис е одредена како средство за плаќање.

МОНЕТАРНА ПОЛИТИКА (парична, валутна, монетарно-кредитна политика) - (лат. moneta - ковани пари), целокупност на правила, прописи и мерки што ги спроведува државата или овластен орган од неа (централната банка) во монетарната и кредитната област, за да влијае врз циркулацијата на парите и обемот на кредитите, а со нивно посредство врз стопанската активност и стабилност. Инструменти на монетарната политика првенствено се: операциите на отворен пазар, стапката на задолжителна резерва и дисконтната стапка.

Меѓу паричните движења и стопанската активност постои извесна меѓузависност. Поради тоа, со регулирањето на паричните движења може да се влијае врз стопанските движења. Паричните движења и напојувањето на стопанството со пари влијаат врз обемот на понудата и побарувачката, врз репродукцијата и вработеноста, врз цените, распределбата и прераспределбата на националниот доход, врз штедењето и инвестициите, врз динамичната рамнотежа и диспропорциите, врз стабилноста и нарушувањата. Со оглед на тоа

Економско-финансиски лексикон

монетарната политика зазема истакнато место во економската политика. Постојат различни монетарни погледи и теории.

МОНЕТАРНА РАМНОТЕЖА - (лат. moneta - ковани пари), поим што мошне различно се толкува, но најчесто упросто се сведува врз монетарна, т.е. парична стабилност. Рамнотежата меѓу количеството пари во оптек и обемот на стоки што стојат на располагање за размена, или стабилноста на цените според некои автори е основна карактеристика на монетарната рамнотежа. Монетарната рамнотежа, начелно, е израз на економската рамнотежа. Монетарната нерамнотежа е израз на економската нерамнотежа. Многу фактори влијаат врз монетарната рамнотежа, а односите на распределбата спаѓаат во основните.

МОНЕТАРНА УНИЈА (парична унија) - (лат. moneta - ковани пари и unio - сојуз), организација создадена со спогодба на две или повеќе држави заради решавање монетарни прашања од заеднички интерес. Врз основа на таа спогодба се уредуваат нивните меѓусебни валутни односи, или се прогласува единствена валута за нивна меѓусебна пресметка.

МОНЕТАРНИ БАРИЕРИ- Монетарни бариери (анг. monetary barriers, гер.

Економско-финансиски лексикон

Währungsschranke, Währungssperre) се бариери со кои владата и органите на монетарната власт на некоја земја ги ограничуваат и контролираат движењата на девизните курсеви и расположивоста на странските во однос на домашната валута на дадена земја. Најпознати се три облици на овие бариери: блокада на валути, диференцијални девизни курсеви и дозволи за користење на странски средства за плаќање. Со блокада на валути се ограничуваат можностите за располагање на странска валута со цел делумно или потполно укинување увоз од некоја земја, а евентуално овој вид на монетрани бариери се користат заради усогласување на позициите и состојбата во билансот на плаќања.

Диференцијални девизни курсеви претставуваат специфична монетрана бариера со која се утврдуваат различни курсеви за конверзија на домашната валута во странски во зависност од видот на стоките кои се увезуваат, а во согласност со политиката на владата за поттикнување, односно ограничување на увозот на даден вид стоки. Во некои земји потребно е пред реализација на увозната работа да се прибави специјално одобрение од владата за користење на странски средства за плаќање, т.е. увозникот мора да бара дозвол за конверзија на домашната во странска валута. Во таков случај можно е владата на дадена земја да примени неповолен курс на замена на

Економско-финансиски лексикон

валути или да бара износот на домашната валута потребен за конверзија да биде депониран во локална банка определено време пред да се реализира увозот.

Целосен монопол претставува пазарната состојба во која на страната на понудата се наоѓа само еден понудувач, додека на страната на побарувачката голем број на купувачи. Билатерален монопол е кога на страната на понудата и на страната на побарувачката се еден понудувач и еден купувач. Постои уште и парцијален монопол, кога покрај главниот понудувач се јавува и друг, но неважен понудувач (аутсајдер), кој не влијае врз пазарните одонси. Конечно, ако поголем број на значајни понудувачи се здружат со цел стекнување на доминантна положба на пазарот и диктирање на големината, структурата и квалитетот на понудата со избегнување на меѓусебната конкуренција (и со тоа се реализира суперпрофит), таквите сојузи се нарекуваат монополи.

МОНЕТАРНИ КЛАУЗУЛИ –Монетарни клаузули (гер. Währungsklausel) преттсавува вид на заштитни клаузули кои се насочени кон одржување на формалните вредности на договорените валути за плаќање. Формалната вредност се чува со договарање на камата (ако странките предвиздуваат опаѓање на вредноста по определена стапка), со

Економско-финансиски лексикон

фиксирање на курсеви со обврска тој што исплаќа при исплата да плати толку парични единици од валутата за плаќање колку што одговара нејзиниот (фиксиран) курс спрема валутата спрема која е фиксиран, со споредување во однос на некоја од т.н. “кошница” на валути од кои се најпознати посебните права на влечење и еси.

При употреба на монетарните клаузули често ќе биде важно да се разликува валута во која паричната сума е договорена од валутата во која таа се исплаќа.

МОНЕТАРЕН НОМИНАЛИЗАМ – (гер. Währungsnominalismus) претставува општо прифатено начело според кој за оцена на вредноста на парите одлучно именување (номинација) назначена на банкнотите односно кованите пари, т.е. негова номинална вредност, со запоставување на неговата вистинска куповна сила како мерило на неговата вредност. Според тоа начело вредноста на паричната обврска е еднаква на збирот парични единици како законско средство на плаќање на која паричната обврска гласи, без оглед на промените настанати во вистинската вредност на паричните единици, односно пари помеѓу денот на склучување и денот на исполнување на договорот. Граѓанскоправната последица на тоа начело се состои во тоа што паричната обврска се зема исполнета во

Економско-финансиски лексикон

моментот на исплата на сумата парични единици на која обврската гласи, независно од неговата куповна сила во тој момент.

МОНЕТАРНИ РЕЗЕРВИ - (лат. moneta - ковани пари, фр. réserve - одвојување, оставање настрана; залиха; од лат. gesegvare - остава, зачувува), ги сочинуваат сите парични средства од меѓународниот платен промет на една земја во кои влегуваат: **1.** сите странски валути (сите видови странски ефективни пари); **2.** сите девизи (што претставуваат краткорочни побарувања спрема странски земји) и **3.** благородните метали, на прво место златото, со кои располага една земја.

МОНЕТАРНО ЗЛАТО - (лат. moneta - ковани пари), **1.** злато што служи како подлога за издавање банкноти, коишто можат да се конвертираат во злато, односно златни пари; **2.** злато што и служи на државата да ги подмирува своите обврски кон странство, кога тоа не може да го прави со девизи, со кредити, или на некој друг начин (клиринг, компензација).

Монетарното злато од првата функција денес главно го изгуби своето значење. Тоа служеше како подлога за емисија на банкноти во различни системи на емисија и покрите и како основа на конвертибилноста на банкнотите во периодот до книжните пари, а денес, во основа, служи како национална

Економско-финансиски лексикон

резерва за меѓународна ликвидност, а во некои земји и како рамка за ограничување на емисијата на книжни пари, со тоа што односот меѓу златото и парите обично е изразен процентуално.

МОНЕТАРНОТО ТАРГЕТИРАЊЕ - (англиски: monetary targeting) претставува стратегија на монетарната политика, во која контролата на инфлацијата се спроведува посредно, преку контрола на движењето на монетарните агрегати. Стратегијата на монетарно таргетирање се заснова врз основната поставка на монетаризмот - постоењето прецизна и стабилна врска помеѓу парите и цените. Во продолжение, верувањето за стабилноста на оваа врска почива врз уште една монетаристичка поставка - постоењето стабилна и предвидлива побарувачка на пари, односно константна брзина на оптек на парите. Притоа, постоењето стабилна и предвидлива врска помеѓу парите и цените е потребен, но не и доволен услов за примена на монетарното таргетирање. За да може да се контролира инфлацијата со посредство на монетарните агрегати, потребно е да биде задоволен уште еден услов - централната банка да има цврста контрола врз движењето на монетарните агрегати. На тој начин, монетарното таргетирање е поврзано со уште една монетаристичка поставка - верувањето дека понудата на пари е целосно определена

Економско-финансиски лексикон

од централната банка. Ако се задоволени овие две претпоставки, таргетирањето на монетарните агрегати обезбедува прецизна контрола на инфлацијата. Тогаш, монетарното таргетирање се сведува на два чекора: прво, врз основа на посакуваната стапка на инфлација се проектира стапката на монетарен растеж и; второ, со помош на инструментите на монетарната политика се обезбедува потребниот монетарен растеж.

Стратегијата на монетарно таргетирање ги има следниве предности: монетарните агрегати (посебно потесните) лесно и брзо се контролираат од страна на централната банка; монетарните агрегати се мерат прецизно и со мало задоцнување; монетарните агрегати се познати за јавноста, така што тие веднаш даваат сигнали за насоката и намерите на монетарната политика, т.е. се зголемува транспарентноста на политиката; со следење на остварувањето на монетарните таргети, се зголемува одговорноста на централната банка; голема предност на оваа стратегија е што таа не ја ограничува можноста за водење самостојна, независна монетарна политика (како што е случај, на пример, со таргетирањето на девизниот курс).

МОНИЗАМ - (грч. monos - еден, сам), методолошки принцип според кој во изучувањето или објаснувањето на некој проблем се поаѓа од еден единствен принцип;

Економско-финансиски лексикон

во филозофијата, учење коешто поаѓа само од еден принцип: материјата (материјалистички монизам) или духот (идеалистички монизам).

МОНОКУЛТУРА - (грч. monos - сам, еден и лат. cultura - одгледување, обработување), производство на еден вид растение од еден производител или на одредено поголемо земјоделско подрачје во долгогодишен период. Монокултурното производство претставува висок степен на специјализација.

МОНОМЕТАЛИЗАМ - (грч. mo-nos - еден, сам и лат. metallum - метал), паричен (валутен) систем во кој како законско средство на плаќање служат парите исковани од еден одреден метал, што како систем веќе не постои. Се разликува монометализам на злато и монометализам на сребро.

МОНОПОЛ (монополи) - (грч. monos - еден, сам + poleo - продавам), означува исклучиво поседување, располагање, користење или контрола на нешто само од еден, при што другите се исклучени; исклучива можност само еден да произведува и продава или да купува една одредена стока или услуга на специфичен пазар; со закон обезбедено исклучиво право само на едно одредено лице, одредена фирма, група или држава на некој вид сопственост, на некој вид производство, продавање одредена стока или услуга.

Економско-финансиски лексикон

Во економската теорија се разликуваат два типа монополи: природен монопол и вештачки монопол.

Располагањето со специфичен природен услов за производство само од еден, претставува природен монопол.

Вештачкиот монопол произлегува од определени општествено економски услови или односи. Овде можат да се вбројат: **1.** монополи што се воспоставуваат врз основа на законски прописи како исклучиво право на сопственост, производство, продажба на некој вид стока или услуга на некое лице или фирма, на одредена група, на државата; **2.** монопол како пазарна положба воопшто; **3.** монополистички сојузи или здруженија на претпријатија што се создаваат врз основа на високиот степен на концентрација и централизација на капиталот. Постојат домашни и меѓународни монополи, приватни и јавни монополи.

Според теоријата за пазарот, монополот претставува пазарна положба во која на страната на понудата постои само еден продавач на еден вид стока (нема супститути), или услуга, што нема конкуренти, а на страната на побарувачката многу купувачи. Тоа е чист или целосен монопол. Состојбата во која на страната на побарувачката се јавува еден купувач, а на страната на понудата многу продавачи се наречува монопсон. Бидејќи е сам, монополистот е во состојба да ја диктира

Економско-финансиски лексикон

цената, при што е принуден да води сметка само за реагирањето на побарувачката. За да не ја намали цената, монополистот ги ограничува производството и понудата. Монополот претставува антипод на слободната конкуренција. Наспроти еден продавач на страната на понудата, на страната на побарувачката се можни различни положби: еден купувач, двајца малку и многу. Ако на страната на понудата и на страната на побарувачката стои по еден учесник, оваа пазарна положба е наречена билатерален (двостран) монопол. Монополската пазарна положба не мора да произлегува само од големината на претпријатието. Може да се случи мали претпријатија да остваруваат монополска положба на пазарот, и обратно од тоа, иако некои претпријатија се многу големи, немаат монополска сила. Сепак, најчесто постои поврзаност меѓу големината на претпријатието и монополската пазарна положба. Монополски сојузи или здруженија. Како последица на процесот на концентрација и централизација на капиталот и производството во одделни стопански гранки и области настануваат мал број, но многу крупни претпријатија, што доминираат како во производството, така и во прометот. Со оглед на тоа дека се мал број и меѓу себе се познаваат, за да не си конкурираат, се спогодуваат и создаваат монополски сојузи. Се разликуваат привремени (што се јавуваат

Економско-финансиски лексикон

под имињата пул , ринг , корнер и др.) и трајни, познати под имињата: картел , синдикат , труст и концерн . Нивната основна цел е со утврдување на цените и со поделба на пазарите да ја елиминираат конкуренцијата и со тоа да обезбедат монополска цена, со која се остварува монополски профит.

Во последната четвртина на 19 век монополите почнуваат да се формираат позабрзано кај сите развиени капиталистички земји. Веќе во почетокот на 20 век монополите господарат на сите стопански подрачја. Индустрискиот, трговскиот и банкарскиот капитал се обединуваат и се создаваат гигантски монополистички организации. На тој начин се создава финансискиот капитал и финансиската олигархија, што имаат решавачко влијание врз сите стопански, политички и други општествени активности. Со поврзување и здружување на крупните монополи од одделни земји се формираат меѓународни монополи и монополски сојузи што вршат економска поделба на светот. Во современи услови тие се јавуваат во форма на мултинационални или транснационални компании.

Некои услуги од јавен карактер, како што се поштата, телефонот, телеграфот, водоводот, канализацијата, електриката, гасот, топлификацијата и др. претставуваат примери на чист монопол, што настанува поради

Економско-финансиски лексикон

објективни технички услови. Овде обично една дејност е едно претпријатие, бидејќи само една фирма може да обезбеди техничко технолошко единство и да даде услуга; таа, всушност, се наоѓа во чиста монополска положба.

Со цел да се заштитат конкуренцијата и потрошувачите, во некои земји се донесени антимонополски закони.

МОНОПОЛСКА И ОЛИГОПОЛСКА КОНКУРЕНЦИЈА

- (грч monos - еден, сам + poleo - продава; грч. oligos - мал број, незначителен број + poleo - продава), се однесува на стопанското натпреварување на монополски и олигополски претпријатија заради остварување на што поголем профит:

Иако монополската пазарна положба подразбира елиминирање на конкуренцијата, сепак постојат две ограничувања на монополот: индиректна и потенцијална конкуренција.

Индиректната конкуренција

произлегува: **1.** од општото настојување на разни фирми што произведуваат разновидни стоки, секоја од нив да го привлече доходот на купувачите, а со тоа да ги елиминира како купувачи за други стоки кај други фирми; **2.** доколку постојат супститути, тие му конкурираат на монополизираниот производ.

Потенцијалната конкуренција

Економско-финансиски лексикон

секогаш постои. Монополскиот профит може да биде атракција за други фирми да се вклучат на тој пазар и на тој начин да се загуби чистата монополска положба.

Во олигополската пазарна структура, поради малиот број учесници на пазарот, се јавува ограничена, имперфектна (несовршена) или олигополска конкуренција, што значи не е ниту целосна конкуренција, ниту, пак, чист монопол. Тоа е конкуренција меѓу крупни претпријатија што произведуваат ист производ. Меѓутоа, затоа што се малку, постои можност меѓу себе да се договараат и спогодуваат во однос на цената и другите пазарни услови и со тоа да се стават во монополска положба. Но и без формални договори тие често молкум се спогодуваат, така што цената што ќе ја наметне една фирма другите едноставно ја следат. Затоа олигополската пазарна положба добива белези на монополска положба.

Во олигополската производна и пазарна структура конкуренцијата се води не со снижување на цените, туку со други методи и средства: **1.** постојано се настојува да се проектира и да се лансира диференциран производ што се наметнува со реклама и пропаганда, со што се создава услов олигополистот да се приближи кон положбата на чист монополист, бидејќи само тој е понудувач на таков (диференциран) производ, но, од друга страна, ги конкурира другите; **2.**

Економско-финансиски лексикон

се воведуваат разновидни примамливи услови за продажба на производот за да се биде конкурентен, како на пр. кредитни олеснувања, обезбедување сервис за продадената стока, носење на стоката до домот на купувачот, обезбедување паркинг плацеви за муштериите пред продавниците, разни видови лотарии и награди итн.; **3.** рекламата и пропагандата претставуваат силно оружје во конкуренцијата (во привлекувањето муштерии), затоа за нив се прават многу големи трошоци што само силните можат да ги издржат; **4.** како кај чистиот монопол, така и кај ограничената конкуренција, цената не мора да биде највисока, ниту, пак, обемот на производството; со комбинација на обемот на производството (значи понудата) и продажната цена се постигнува максимален профит.

Во современи услови државата влијае врз регулирањето на пазарот. Со применувањето разни мерки, како што се: гарантираните цени, субвенциите, диференцираната даночна и кредитно-монетарна политика, политиката на заштита на домашниот пазар од конкуренција однадвор, стимулирањето на извозот, државните порачки итн., во голема мера се ограничува конкуренцијата.

МОНОПОЛСКА РЕНТА - специфична форма на земјишна рента, претставува

Економско-финансиски лексикон

монополски екстра профит што се остварува од монополска цена по која се продаваат некои земјоделски производи од особен квалитет и вкус, што успеваат само на некои земјишта со вонредни поволни природни услови, а се произведуваат во ограничено количество, што значи не се произведуваат масовно и на сите земјишта. Поради малата понуда, цената на овие производи се покачува над нивната вредност, па со оглед на тоа добива карактер на монополска цена, од која се создава монополскиот екстра профит, што се преобразува во монополска рента. Значи, монополската цена ја создава монополската рента.

Монополската цена, покрај регулаторната цена на чинење и вишокот на вредноста (од кој произлегуваат просечниот профит и апсолутната рента) го вклучува и монополскиот екстра профит (што се преобразува во монополска рента).

Монополската рента (како и диференцијалната и апсолутната рента) ја присвојува сопственикот на земјата, без оглед на тоа дали тој ја присвојува непосредно, ако сам ја обработува земјата, или посредно, преку закупнината, ако ја дава земјата под закуп.

МОНОПОЛСКА ЦЕНА - се формира врз основа на доминантната положба на пазарот на одделни монополски претпријатија.

Економско-финансиски лексикон

Монополската цена е поголема од цената на производство. По правило е повисока и од вредноста на стоката. Покрај цената на чинењето, таа го опфаќа и монополскиот профит. Разликата меѓу монополската цена и цената на производството претставува монополски екстра профит.

МОНОПОЛСКИ ПРОФИТ - тоа е профитот на монополските претпријатија што настанува со продавање на нивните стоки по монополска цена, којашто е повисока од цената на производството. Монополскиот профит се состои од два дела: од просечниот профит и монополскиот екстра профит. Просечниот профит е составен дел на цената на производството. Монополскиот екстра профит претставува вишок на монополскиот профит над просечниот профит, односно тој е вишок над цената на производството.

Монополскиот екстра профит суштински се разликува од екстра профитот што се создава во услови на слободна конкуренција и кој го остваруваат претпријатијата што постигнуваат повисока продуктивност на трудот од просечната во гранката т.е. коишто имаат пониска цена на чинење од просечната во гранката. Монополскиот екстра профит се создава со наметнување на монополските цени.

Економско-финансиски лексикон

МОНОПСОН - (грч. monos - сам, еден + orson - купување), означува пазарна положба во која на страната на побарувачката постои само еден купувач на еден вид стока или услуга, на еден даден пазар, а на страната на понудата има многу продавачи. Монопсонот уште се јавува под името монопол на купувачот, односно монопол на страната на побарувачката. Монопсонистот е во положба да врши влијание врз формирањето на цената на производот што го купува. Наспроти монопсонот (еден купувач) можно е да постојат следниве ситуации на страната на понудата: монопол (еден) , дуопол (два), олигопол (малку, неколку), и полипол (многу) продавачи. Ако на страната на понудата и на страната на побарувачката стои по еден учесник, оваа пазарна положба се наречува билатерален (двостран) монопол .

МОРАТОРИУМ - (лат. mora - одлагање, moratorius - оној што одложува, од тоа moratorium), одложување на плаќање долгови поради настанување некои тешкотии на страната на должникот (во стопанисувањето, од елементарни непогоди, војна). До одложување на плаќањето доаѓа без претходна согласност на доверителот. Мораториум се прогласува со акт на државната власт, а може да се однесува на одделен должник, на стопански групи или на сите жители на едно подрачје или држава за

Економско-финансиски лексикон

одредено или неодредено време, на долговите во земјата и надвор од земјата. Ако до одлагање на извршувањето на обврската дојде со согласност на доверителот, тогаш не се работи за мораториум.

МОРТАЛИТЕТ - (лат, mors - смрт, mortalitas - смртност), смртност на населението. Квантитативната страна на смртноста се утврдува и се искажува со помош на коефициенти што го покажуваат бројот на умрените во одреден временски период за одредено население, во однос на целокупниот број на населението или во однос на бројот на населението на набљудувани групи на умрени. Се разликува општа смртност, специфична смртност, (според пол, возраст, занимање и др.), смртност на доенчиња и др. Со смртноста се намалува населението, а, пак, со наталитетот се зголемува.

Општата стапка на смртноста претставува однос меѓу вкупниот број умрени во одредено време и територија и вкупниот соодветен број на население.

Податоците за морталитетот служат за здравствени, социјални и економски потреби. Со економскиот развој, со подобрувањето на материјалните, хигиенските, здравствените услови за живеење и со развојот на општата култура, опаѓа морталитетот. Спротивно: наталитет .

Економско-финансиски лексикон

МОРФОЛОГИЈА НА ПАЗАРОТ - (грч. morfe - облик, форма, log-os - збор, поим; морфологија) - наука за облиците, формите.

МОСТРА - (лат. monstro - покажува, monstratio - покажување; гер. Muster, српхрв. мустра - примерок, образец, урнек), репрезентативен примерок за квалитетот на една стока. Мострата се користи во трговијата, преку која се покажуваат својствата на стоката и врз нејзина основа се врши склучување договори за купопродажба.

МРТОВ КАПИТАЛ - (лат. caput - глава; англ. dead capital), пасивни пари, пари што не се инвестирани или не се инвестирани профитабилно; израз за средства во каква било форма, коишто не се ангажирани во некоја економска функција, па поради тоа не се добива никаква корист од нив (неискористени пари, материјални добра, неискористена зграда, необработена земја и сл.). Во секојдневниот живот овој израз се употребува кога се сака да се истакне дека одредени можности не се користат, па претставуваат мртви средства.

МУЛТИЛАТЕРАЛИЗАМ - (лат. multum - многу, latus - страна, бок, multilateralis - многустран, мултилатерален), систем на меѓународната трговија и плаќања во кој побарувањето спрема една земја може да биде

Економско-финансиски лексикон

употребено како средство за плаќање спрема некоја трета земја. Мултилатерализмот значи конвертибилност на валутите.

До големата криза 1929-1933 г. мултилатерализмот беше единствен систем на плаќање, а се засновуваше врз конвертибилноста на валутите. Тој систем беше потиснат со билатерализмот, но по Втората светска војна мултилатерализмот почна повторно да се шири.

МУЛТИЛАТЕРАЛНА КОМПЕНЗАЦИЈА - (лат. multilateralis - многустран, compensatio - израмнување, надоместување), начин на регулирање на должничко-доверителните односи меѓу претпријатијата со посредување на за тоа определена служба. По донесување одлука за спроведување мултилатерална компензација соодветните претпријатија ги пријавуваат своите пристигнати обврски и побарувања до рокот определен за мултилатералната компензација, за да се изврши меѓусебното пребивање на долговите.

МУЛТИНАЦИОНАЛНИ КОРПОРАЦИИ (или компании) - Меѓународни корпорации или компании, коишто уште се нарекуваат транснационални корпорации или компании, претставуваат меѓународни или наднационални крупни претпријатија, во кои преовладува, во поглед на сопственоста и донесувањето одлуки, една национална група,

Економско-финансиски лексикон

односно национален капитал на една земја и нејзините државјани, како сопственици или менаџери, или едното и другото.

МУЛТИПЛИКАТОР - (лат. multiplicatio - множење, multiplicator- множител), број со кој се множи друг број; множител. Во економијата, мултипликаторот е коефициент што покажува колку ќе се зголеми една економска појава (на пр. националниот доход), ако се зголеми за одреден износ оној економски фактор од кој таа зависи (инвестициите). Се зборува за мултипликатор на инвестициите, мултипликатор на вработеноста, мултипликатор на надворешната трговија и др.

Се смета дека во економската литература мултипликаторот први го применија англиските економисти: Кан (1931 г.), следејќи го односот меѓу државните издатоци за јавни работи и зголемувањето на вработеноста, и Кејнс со својот мултипликатор на инвестициите (во своите проучувања на односите меѓу зголемувањето на доходот и зголемувањето на примарните инвестиции).

Н

НАБАВКА – (српхрв. набавка; рус. закупка, заготовка; англ. purchase, acquisition; фр. acqui-sition; итал. acquisto, acquisizione, provista; гер. Ausschaffung, Lieferung), комерцијална дејност што се состои во купување заради снабдување со средства за производство за да може претпријатието да обезбеди рамномерен тек на процесот на репродукцијата. Во купопродажните односи набавката го сочинува првиот, односно почетниот акт – купувањето. Набавката опфаќа: подготовка за набавка, што се состои во проверка на резервите, избор на материјали, утврдување на техничките карактеристики, сообразување на техничкиот и комерцијалниот асортиман, групирање на порачките, одредување рокови на порачките и избор на роковите за испорака, барање понуди и др.

НАВ цена (англ. net asset value) претставува цена со која се изразува вредноста на сите хартии од вредност и останатите имоти во фондови на заедничко инвестирање (unit и investment trust), т.е. вредност на самиот фонд или вредност на поединечен удел во таквиот фонд (НАВ по удел). Се калкулира со најмалку еден дневно така што тековната пазарна вредност на сите хартии од вредност

Економско-финансиски лексикон

и останати имоти на фондот се подели со бројот на уделите.

Начинот на пресметување е едноставен бидејќи цените на хартиите од вредност се, нивниот број како и бројот на уделите во фондот во секој момент познати. Претставува нето вредност имот на фондот или уделот.

НАДВОРЕШНА ТРГОВИЈА – претставува размена на стоки и услуги меѓу одделни земји, што се врши врз основа на меѓудржавни договори (за прометот на стоки и плаќањата) и меѓународни спогодби; се разликуваат три основни видови: увоз, извоз и транзит ; може да биде билатерална или мултилатерална ; во првиот случај извозот и увозот меѓу две или повеќе земји се израмнуваат меѓу себе (клириншки систем), а во вториот случај размената се врши врз основа на конвертибилни валути , така што увозот не е врзан за земјата во која се реализира извозот; порамнувањето на салдото на трговскиот биланс се врши во девизи , независно од движењето на стоките. Размената меѓу земјите е наречена меѓународна трговија .

НАДЗОР – (српхрв. надзор; рус. надзор; англ. control, supervision, inspection; фр. surveillance, contrôle, inspection; итал. sorveglianza, controllo; гер. Aufsicht), надгледување, односно дејност сврзана со оценување на

Економско-финансиски лексикон

правилноста и отстранување на неправилноста во работата. Надзорот вклучува: контрола, ревизија и инспекција. За вршење надзор постојат надзорни органи, и тоа: како функција за редовен надзор во изведувањето на некој процес, како редовно надгледување; како постојан орган во организацијата; како привремен орган. Надзорот спаѓа во доменот на деловната организација на претпријатието, во установата.

НАДЛЕЖНОСТ – (српхрв. надлежност; рус. компетентность, компетенция, надлежащий, правомочность; англ. competence, competency, authority; фр. compétence; итал. competenza, pertinenza; гер. Kompetenz), утврдени должности што ги врши некој орган на некоја организација или заедница; права и обврски за решавање одредени прашања.

НАДНИЦА еднодневна наемнина или износ на пари што работникот го прима за еднодневно работно време. Надницата ја изразува дневната вредност на работната сила.

НАДОМЕСТ – давање пари, давање во натура или во труд (извршување некоја работа за одредено време) за да се изврши некоја материјална обврска спрема неког, без оглед врз која основа настанала обврската (на пр.

Економско-финансиски лексикон

плаќање интерес како надомест за користење кредит; плаќање кирија, односно станарина како надомест за користење стан; надомест за направена штета итн.).

НАЕМ – (српхрв. најам; слов. najem; рус. наём; англ. hire, rent, lease, let, tenancy; фр. location, loyer; итал. affitto, nolo; гер. Mi-ete, Sold), земање на употреба (користење) недвижен и движен имот под закуп со одреден надомест, т. е. закупнина (на пр. стан, машина, земја итн.). Означува и разни облици на договор за работа со одреден надомест или награда.

НАЕМЕН РАБОТНИК – (српхрв. најамни радник; рус. наёмный рабочий, подённый; англ. hired la-bour, wage worker; фр. ouvri-er; итал. lavoratore; гер. Lohnar-beiter), израз за работникот во капитализмот, што му ја продава употребната вредност на својата работна сила на сопственикот на претпријатието и за тоа добива наемнина .

За разлика од робот (во робовладелството) и селанецот кмет (во феудализмот) работникот е правно слободен, но економски зависен. Бидејќи не располага со имот или со некој друг извор за живот, а за да се здобие со средства за живот, за да се издржува себеси и семејството, економски е принуден да им ја продава својата работна сила на сопствениците на средствата за производство,

Економско-финансиски лексикон

значи да влезе во наемен однос. Од друга страна, пак, за да се врши процесот на производство и оплодување на капиталот, капиталистот како крупен сопственик е принуден да купува работна сила. На тој начин се создава пазар на наемниот труд, што ги има двата белега – понудата, што ја претставуваат наемните работници и побарувачката, што ја претставуваат сопствениците на претпријатија.

НАЕМНИНА – (српхрв. најамнина; слов. najemščina; рус. плата по найму, плата за наём; англ. wages; фр. salaire; итал. fitto, affitto, salario; гер. Miete, Lohn, Sold), пошироко значење: го означува плаќањето од работодавецот на работниците за извршена работа; од економско гледиште претставува цена на работната сила. Се формира врз основа на односот меѓу понудата и побарувачката на пазарот на работна сила.

За употребата на работната сила, на наемниот работник вработувачот му плаќа одредена сума пари, наречена наемнина. Со наемнината наемните работници ја обезбедуваат сопствената и издршката на семејството. Таа го претставува доходот на наемните работници, преку кој тие учествуваат во распределбата на новосоздадената вредност, односно во националниот доход.

Големината на наемнината зависи: **1.** од големината на вредноста на работната сила; **2.**

Економско-финансиски лексикон

од вредноста на парите и мерилото на цената и **3.** од понудата и побарувачката на работна сила. Во современи услови наемнината се утврдува со колективни договори, со што во извесна смисла пазарниот механизам во формирањето на цената на работната сила – наемнината, се ограничува. Работниците како организирана сила влегуваат во преговарањето и утврдувањето на наемнината и на другите работни услови.

Основни облици на плаќање на наемнината се од време и од парче, иако во одредени услови се јавува и во натура. Но постојат и комбинирани облици. Според тоа колку добиваат работниците, се разликува номинална наемнина (што ја претставува сумата пари што ја добиваат работниците за определено време или за определена свршена работа), реална наемнина (што го претставува количеството средства за живот што можат да го купат работниците со номиналниот износ на наемнината) и релативна наемнина (што го претставува односот меѓу номиналната наемнина и профитот), којашто го покажува уделот на работниците во новосоздадената вредност, односно во националниот доход.

НАЛОГ – (српхрв. налог; рус. задание, указание, ордер, наряд; англ. order; фр. ordre; итал. ordine, decreto; гер. Befehl, Auf-trag), писмена наредба од раководителот на една

Економско-финансиски лексикон

активност на извршителот на една или повеќе задачи од делокругот на таа активност, набројани во налогот, извршителот да ги изврши на начин и во време како што е предвидено во налогот.

НАЛОГ “ДОЛЕН ЛИМИТ” – (анг. limit order) претставува налог кој продавачот го дава на брокерот да ги продаде неговите хартии од вредност по било која цена која е повисока од наведеното ограничување.

Брокерот мора да настојува да ја постигне цената којашто е повисока, но не смее да прифати пониска од зададената. Таквите налози, ако брокерот не може да ги реализира во истиот ден, на поголемите берзи најчесто ги преземаат и ги спроведуваат специјалисти кои ги извршуваат кога цената ќе порасне на лимитираното ниво.

НАЛОГ “ГОРЕН ЛИМИТ” - (анг. limit order) е налог кој купувачот го дава на брокерот да купи посакувана хартија од вредност по било која цена која е пониска од наведеното ограничување.

Брокерот мора да настојува да постигне пониска цена од зададената, но не смее да прифати повисока од неа. Таквите налози, ако брокерот не може да ги реализира во истиот ден, на поголемите берзи најчесто тоа го преземаат и спроведуваат специјалисти кои ги

Економско-финансиски лексикон

извршуваат кога цените ќе паднат на лимитираното ниво.

НАМЕНСКА РАСПРЕДЕЛБА – распределба што се врши за да се задоволат разни потреби на производството и потрошувачката.

Се разликува наменска распределба на ниво на општествена заедница (макро) и на ниво на поединечен стопански субјект или работен колектив (микро).

Од макро аспект, значи распределба на општествениот производ за производна и непроизводна потрошувачка, односно распределба на бруто општествениот производ за некои намени, како што се: за надоместување на потрошените средства за производство;

за акумулација со која се врши проширена репродукција; за лична потрошувачка;

за материјални резерви нужни за производна и лична потрошувачка; за општа (за издршка на државата) и заедничка потрошувачка образование, здравство, наука, култура и др.

Од микро аспект, значи распределба на вкупниот приход внатре во работните колективи на разни фондови нужни за вршење на простата и проширената репродукција и за лични доходи на вработените.

Економско-финансиски лексикон

НАПОЛЕОН (наполеондор) – (фр. Napoléon + d'or – од злато, napoleon dor – златен Наполеон), **1.** француски златник (златна монета) од 20 франци, воведен во 1803 г. со ликот на Наполеон I и Наполеон III, кован за време на нивното владеење. Подоцна, воопшто француски златник, тежок 5, 806 г., независно од ликот на него; **2.** преносно: златна монета, златник што обично во народот се наречува наполеон.

НАПОЛИЦА – облик на закуп во земјоделството што означува поделба на произведениот производ (односно нето производ) од земјата, земена под закуп на два еднакви дела меѓу закупецот и сопственикот на земјата.

Наполичарскиот систем се јавува во повеќе варијанти, но основно е дека произведениот производ во определена пропорција се дели меѓу закупецот и земјосопственикот. Делот што го присвојува земјосопственикот претставува земјишна рента (според обликот – натурална рента) што го прифаќа вишокот на производ на производителот, што фактички значи појавна форма на вишок на трудот. Со оглед на тоа, таа се разликува од капиталистичката земјишна рента, бидејќи таа опфаќа само дел од вишокот на вредноста.

Наполицата е стар облик на закуп на земја, што потекнува од феудализмот, што сè уште се среќава, особено во неразвиените и земјите

Економско-финансиски лексикон

во развој. Како закупци наполичари се јавуваат ситните селани, бидејќи за сопствената издршка не им достига сопствената земја, селаните безземјаши и земјоделските работници и др.

НАРОДЕН КАПИТАЛИЗАМ – израз со кој во економската и социолошката литература се означува современиот капитализам, наспроти поранешниот.

Теоријата за народен капитализам се засновува врз некои аргументи: дека настанаа промени во сопственичкиот карактер на капитализмот со тоа што со можноста да купуваат акции, сите, па и работниците, се прошири бројот на сопственици, односно капиталистичката сопственост стана „општонародна“; дека настанаа промени во управувањето, наместо сопствениците, капиталистичките акционерски претпријатија ги управуваат менаџери и стручни лица, што божем доведува до исчезнување на класите, бидејќи сега стручноста и знаењето овозможуваат да се качуваат луѓето на хиерархиската скала; прераспределбата на националниот доход што се врши во современиот капитализам, подигањето на животниот стандард на работните маси итн.

НАРОДНА БАНКА НА МАКЕДОНИЈА – централна банка на Македонија, претставува установа на единствениот монетарен систем,

Економско-финансиски лексикон

ја спроведува емисионата политика. Таа пушта во циркулација книжни и ковани пари и го регулира количеството пари во оптек. На нејзиното чело стои гувернер.

НАСДАК (NASDAQ) (National Association of Securities Dealers Automated Quotation) претставува пазар во САД на кој воглавно се тргуваат акции на технолошки сектори.

НАСЕЛЕНОСТ – (српхрв. насељеност; рус. населеност; англ. density of population; фр. den-sité de la population; итал. densita di popolazione; гер. Bevölkerung) под овој поим се подразбира густината на населението во просторот, т. е. број на население на квадратен километар. Разместеноста на населението на Земјината топка е мошне нерамномерно и зависи од различни природни, економски и општествени состојби. Разлики во густината на населението постојат и внатре во рамките на одделни национални подрачја. Бројот на жители на квадратен километар претставува груб показател на густината на населението, бидејќи вклучува и неплодни површини непогодни за живеење, стопанисување и производство на храна. Најгусто е населена Европа (98 жители на 1 км²) и Азија (95), ретко се населени Латинска Америка (со 13), Африка (11) и Северна Америка (18), а најретко е населена Океанија (со 3 жители на 1 км²). Од гледиштето на

Економско-финансиски лексикон

одделни земји, некои се многу густо населени (Холандија 349 жители на 1 км², Белгија 323, Јапонија 316), споредено со други со многу мал број жители на 1 км² (Австралија, Канада, Судан, Боцвана и Мавританија).

НАТАЛИТЕТ – (лат. *natalis* – што се однесува на раѓањето; фр. *natalité* – прираст на населението, англ. *natality*; гер. *Nataiitāt*, рус. *рождаемость*), раѓање; број на родени или однос меѓу живородени деца и вкупното население во определено време, обично се зема една година. Висината на наталитетот зависи од биолошки, економски, социјални, културнопросветни и други фактори. Во економски и културно заостанатите земји и групи на население на една земја, обично наталитетот е висок, но затоа и смртноста е висока, особено на доенчињата. Обратно, во земјите со висок животен стандард наталитетот е понизок, но и морталитетот е низок, што влијае врз природниот прираст на населението.

Природниот прираст на населението се огледува во разликата меѓу наталитетот (новородените) и морталитетот (умрените) за едно определено време (година). Спротивно: морталитет.

НАТУРАЛЕН КРЕДИТ – (лат. *naturalis* – природен, *creditum* – заем), кредит што не се дава во пари. туку во други заменливи

Економско-финансиски лексикон

предмети, на пр. жито, добиток, алат итн. Првите кредити беа во натурална форма, но со текот на времето се напуштени кога се појавија металните пари, а во современите услови многу се ретки.

НАТУРАЛЕН ПОКАЗАТЕЛ – (лат. natura – природа), показател на производството во натурални, т. е. природни, физички мери: килограми, метри, литри, тони, парчиња и сл. Вредносниот показател означува изразување на производството во вредност, односно во парични единици.

НАТУРАЛНА РЕНТА – (лат. na-turalis – природен; фр. rente – приход, доход, доход од сопственост), облик на феудална рента според која селаните кметови своите обврски кон феудалците ги извршуваат со давање утврдено количество производи во текот на годината. Натуралната рента го опфаќа вишокот на производ на закрепостениот селанец. За почетната фаза на феудализмот е карактеристична трудовата рента (кулукот), а за развиената – натуралната рента, додека за зрелата фаза паричната рента.

Натуралната рента, всушност, претставува преобразен облик на трудовата рента. За да се поттикнат селаните кон поголемо производство, феудалците преминуваат кон воведување натурална рента. Со развојот на стоковнопаричното стопанство, феудалците

Економско-финансиски лексикон

се заинтересирани за воведување парична рента, којашто претставува преобразен облик на натуралната рента.

Натуралната рента создава можности за појава на економска диференцијација меѓу зависните селани – кметови. Селските домаќинства што имаат повеќе работна сила, поплодна земја, повеќе добиток и подобра опрема, се во положба да добиваат извесни вишоци над потребното количество што е неопходно за задоволување на нивните потреби за живот и за исполнување на обврските кон феудалците. Овие вишоци претставуваат основа за навлегување на стоковно – паричните односи на село и за богатење на некои селани.

Феудалната рента се разликува од капиталистичката по тоа што се засновува врз физичка принуда и што го опфаќа сиот вишок на труд, односно вишок на производ. Капиталистичката рента се засновува врз економска принуда и опфаќа само дел од вишокот на вредноста, додека другиот дел го сочинува профитот на закупецот на земјата.

НАТУРАЛНИ ПАРИ (стоковни пари) – (лат. *naturalis* – природен), пари со внатрешна вредност (за разлика од книжните пари); употреба на некои стоки како пари, што претставува најстара или почетна форма на пари чијашто улога во различни временски периоди и кај разни народи ја преземаа

Економско-финансиски лексикон

различни стоки: добиток, крзно, платно, разни метали и др. Одвреме навреме, наместо една стока во улога на пари, т. е. во улога на општ еквивалент, се јавува друга, според тоа како се менуваа општествено – економските услови на некое подрачје. Постелено се издвојуваат оние стоки што можат најдобро да задоволуваат како општ еквивалент. Така, со текот на времето благородните метали (златото и среброто, особено златото) се покажуваат најпогодни за вршење на функцијата пари. Златото постепено ги потиснува другите стоки во вршењето на таа функција. Меѓутоа, развојот на парите во функција на разменско средство уште во циркулацијата на златни пари покажува дека не е суштествена содржината, туку функцијата, што постепено доведе до потиснување на полновредните стоковни пари и нивната замена со знаци за вредност, што претставуваат парични симболи, како што се книжните пари.

НАТУРАЛНО СТОПАНСТВО – лат. *natura* – природа, *naturalis* – природен), облик на општествено производство во кој производите не се продаваат, туку се произведуваат за непосредно задоволување на потребите за потрошувачка, како лична, така и производна, на производителите, т. е. на нивните семејства; доколку се зависни (како во робовладелството и феудализмот) тогаш и за

Економско-финансиски лексикон

нивните господари (робовладелци и феудалци). Обратно од натуралното е стоковното стопанство .

Целосно натурално стопанство постои само во првобитната заедница. Основен вид е во робовладелството и феудализмот, а спореден стоковното.

Карактеристично за натуралното стопанство е следново: непосредно се остварува врската меѓу производството и потрошувачката; не постои размена; натуралниот производител е сеопшт производител, не постои специјализација, произведува сè што е потребно за потесната заедница, па затоа продуктивноста на трудот е ниска, па, според тоа, тоа е автаркично, самозадоволувачко, затворено производство.

Паричната рента во феудализмот ги принудува селаните кметови своето производство да го ориентираат и за продажба, за пазар, за да се здобијат со пари заради намирување на давачката, т. е. паричната рента на феудалците. Со појавата на капиталистичкиот начин на производство и со неговиот развој, стоковното стопанство станува доминантно, со што натуралното или наполно се губи или игра подредена улога.

НАУКА – (срп. наука; хрв. znanost; рус. наука; лат. scientia; анг. science; фр. science; шпан. ciencia; итал. scienza; гер. Wissenschaft), претставува систем од спознаени објективни

Економско-финансиски лексикон

закони од определени области, преку утврдени и проверени методи.

Секоја наука истражува, проучува и формулира објективни закони од определени области на природата и општеството. Своите ставови, дефиниции и формулации науката ги донесува врз основа на објективни и вистински докази, коишто се верифицираат во општествено – историската практика што претставува критериум за веродостојноста на секоја научна вистина. Погледите на луѓето што се занимаваат со наука се определени од претходниот развој на науката и од нивните идеолошки интереси, што на определен начин се рефлектираат во изразувањето на поимите и категориите, особено во општествените науки.

Диференцираноста и специфичноста на законитостите што ја регулираат објективната реалност се одразува и во диференцирањето на науките, коишто изучуваат одделни области од таа објективна реалност. Со оглед на тоа, сите науки се класифицираат во две големи групи: природни и општествени. Секоја од нив се дели на одделни научни дисциплини што имаат тенденција да се развиваат и да се множат.

Економските науки спаѓаат во групата општествени науки. Тие имаат посебно место, зашто економските науки ги проучуваат законите што ги регулираат односите на луѓето во производството, распределбата,

Економско-финансиски лексикон

размената и потрошувачката, односно односите на луѓето во општествената репродукција, којашто ја претставува основата на секое општество.

НАУЧЕН СОЦИЈАЛИЗАМ – според марксизмот, со изразот „научен” се нагласува спротивноста со утопискиот социјализам, што тргнува од етички и хуманитарни побуди за остварување на желбата за создавање ново, социјалистичко општество за која цел се убедуваа за помош и капиталистите, а не од закономерниот развој на општеството. Основачи на овој правец во општествената мисла се Карл Маркс и Фридрих Енгелс. Тргувајќи од општата законитост дека економскиот развој на општеството е основа на историскиот развој и со оглед на законитостите врз кои се засновува капиталистичкото општество, тие дојдоа до сознание дека социјализмот нужно настанува од утробата на капитализмот како резултат на општествено – економскиот развој. Самиот капитализам, со своите иманентни закони (акумулација, концентрација и централизација на капиталот, што претставуваат процес на поопштествување на капиталот и производството), врши материјална подготовка на социјализмот. Напоредно со тој материјален процес, капиталистичкиот развој создава многуброен субјективен фактор – работничката класа, врз

Економско-финансиски лексикон

чија експлоатација се засновува капиталистичкиот начин на производство и капиталистичкото општество воопшто. На општествениот карактер на производството му одговара општествена сопственост и општествено управување и присвојување на резултатите од општествениот труд. Самиот економски развој бара капиталистичкиот начин на производство да се замени со социјалистички. Појавно, тоа се решава со организирана политичка револуционерна акција на работничката класа, со соборување на буржоаската и воспоставување социјалистичка власт, со укинување на приватната капиталистичка и со воспоставување општествена сопственост на средствата за производство. Преку тој процес се создаваат услови за преобразба на класното во бескласно општество. Следбениците на марксизмот од II интернационала во Западна Европа (Кауцки и др.) ги ревидираат револуционерните ставови, а се застапуваат за еволутивна преобразба, за прераснување на капитализмот во социјализам на мирен начин.

НАУЧНА ОРГАНИЗАЦИЈА НА ТРУДОТ – (грч. organon, лат. Organum – орудие, инструмент, слично на грч. ergon – работа; англ. scientific Organization of labour; фр. organisation scientifique du travail; гер. Wissenschaftliche Organisation der Arbeit; рус. Научная организация труда), систем на

Економско-финансиски лексикон

спознаени и разработени принципи, методи и постапки што се применуваат во областа на организацијата на трудот.

До крајот на 19 век организацијата на трудот се засновуваше врз емпириски сознанија и интуиција. Од крајот на 19 век почнува да се развива и да се применува таканаречената научна организација на трудот, што придонесува во модерната индустрија за покачување на продуктивноста на трудот, подигање на економичноста и снижување на трошоците на единица производ. Познати системи се: тејлоризам, фордизам, фајолизам

НАФТА – (скратеница од англискиот израз: The North American Free Trade Agreement – NAFTA – значи: Северноамериканска спогодба за слободна трговија), спогодба склучена меѓу три соседни северноамерикански држави: САД, Канада и Мексико за формирање слободна трговска зона, којашто стапи во сила во 1994 г.

НАЦИЈА – (лат. natio – род, потекло, народ; српхрв. нација; рус. нация; анг. nation; фр. na-tion; итал. nazione; гер. Nation), историски формирана голема стабилна заедница на луѓе што се раѓа во фазата на распаѓањето на феудалниот начин на производство и појавата на капиталистичкиот, врз основа на заедничка територија, заеднички економски живот, економска поврзаност и самостојност,

Економско-финансиски лексикон

заеднички јазик и заедничка психичка конституција, што се пројавува во заедничка култура.

Капиталистичкиот начин на производство, што настанува во пазувите на феудалниот, влијае врз создавањето на нациите преку процесот на создавање единствен и слободен пазар, слободно движење на работната сила според потребите на капиталот, што доведе до ослободување на селаните кметови врзани за земјата и уривање на територијалната, политичката и партикуларистичката расцепканост, што произлегува од феудалниот карактер на сопственост, со еден збор: преку уривање на феудалното натурално стопанство и феудалните општествено – економски односи и создавање капиталистичко стоковно – парично стопанство и формирање големи пазари. преку државно обединување на територии со население што има сродни белези (јазик, култура, традиции и др.). Од разните дијалекти на народниот, се формира еден единствен литературен јазик.

Процесот на создавање и формирање на нациите е нерамномерен и тој сè уште трае. Освен општите законитости што овозможуваат создавање на нациите, секоја нација минува низ свој специфичен развоен пат во своето создавање и формирање. Тој процес пред сè зависи од развојот и брзината на развојот на производните сили и

Економско-финансиски лексикон

создавањето развиен пазар. Но врз него можат да имаат влијание и разни надворешни фактори. Особена улога играше државата, којашто со својата физичка, воена сила и организација можеше да ја надомести економската слабост и можностите на нацијата при формирањето. Поради тоа, едно од основните барања на сите нации, како во текот на формирањето, така и подоцна кога тие се формирале, е стремежот за создавање самостојна национална држава.

Заедничкиот јазик претставува еден од суштествените белези на нацијата. Тоа е оној јазик на кој зборуваат народните маси. Меѓутоа, еден јазик може да биде заеднички за две и повеќе нации, како што има низа случаи во реалноста (Американците и Англичаните, Германците и Австријците итн.), па тоа не влијае врз националната особеност и самостојност.

Зборот нација првпат се појавил во Франција во 15 век во периодот на Стогодишната војна. Идејата за нацијата особен развој доби во 19 век, поради тоа тој се наречува век на буђење на нациите.

НАЦИОНАЛЕН ДОХОД (народен доход) — (српхрв. национални доходак, рус. национальный доход; англ. national income; фр. revenu national; итал. rendita nazionale; гер. Volkseinkommen), ја претставува вкупната сума на нова вредност или нето вредност што

Економско-финансиски лексикон

се создава во една земја за една година. По калкулативен пат националниот доход се добива кога од бруто општествениот производ ќе се одбие вредноста на потрошените средства за производство, односно кога ќе се одбијат материјалните трошоци (амортизацијата и вредноста на потрошените предмети на трудот.

Во американската литература националниот доход се дефинира како вкупен збир на наемнините, профитите, рентите и каматите (т. е. интересот) остварени во текот на годината во државата. Со други зборови, националниот доход го претставува вкупниот збир на остварените доходи на факторите за производство (според оваа класификација): трудот, капиталот и земјата. Сите доходи се сметаат за изворни, нема изведени доходи. (Economies, Paul Samuelson, 14. издание; Webster's Seventh new Collegiate Dictionary).

Националниот доход е најизразит макроекономски индикатор за продуктивната сила на една заедница. Од постигнатата големина на националниот доход за една година ќе зависи колку ќе има на располагање една општествена заедница за лична потрошувачка и за акумулација. Колку едно општество е богато се мери со износот на националниот доход по глава на жител.

Се разликува номинален (што се пресметува по тековни цени) и реален национален доход (што се пресметува по постојани или

Економско-финансиски лексикон

константни цени). Постојаните цени од година на година реално го прикажуваат движењето на националниот доход. Пресметката по постојани цени се врши со утврдување на една базна година, по чиешто цени се пресметува за сите поранешни и подоцнежни години. На тој начин, може да се следи вистинскиот развој на националниот доход од година на година, зашто со тоа се елиминираат промените кај цените и дејството на инфлацијата.

Наменски, националниот доход се распределува на лична, заедничка, општа и инвестициона потрошувачка. Вкупната маса на употребни вредности и услуги со кои се задоволуваат овие облици на потрошувачка, го сочинува натуралниот облик на националниот доход. Паричниот израз на неговата вредност го претставува вредносниот облик на националниот доход.

Во економската литература категоријата национален доход се означува и со други термини што имаат исто значење: народен доход, чист производ, нето производ.

НАЦИОНАЛЕН ПАЗАР – (српхрв. националотржиште; рус. национальный рынок; анг. national market; фр. marché national; итал. mercato nazionale; гер. National – markt), вкупните односи на понуда и побарувачка во една земја на сите видови стоки и услуги. Со стопанскиот систем и

Економско-финансиски лексикон

економската политика се одредува карактерот на националниот пазар. Развојот на сообраќајот и трговијата играат голема улога во формирањето и развивањето на националниот пазар, што се диференцира според одделните видови стоки и услуги што се реализираат во него. Спротивно: меѓународен пазар .

НАЦИОНАЛИЗАМ – (лат. natio, nationis, – род, потекло, народ; фр. nationalisme), поим којшто во современи услови се употребува со негативна конотација. Имено:

сфаќање и соодветна општествена практика, според кои се преувеличува улогата, интересите, вредностите на една нација, наспроти другите;

национализмот означува шовинистичка идеологија, којашто развива култ за сопствената нација, па наводно во име на нацијата како апстракција, во суштина застапува агресивни и тесни интереси и влијанија; чувството на припадност кон својот народ и љубовта спрема него, а под маска на „општонационални“ интереси, се користи од определени шовинисти и шовинистички групи за остварување нивни себични интереси; национализмот се јавува во облик на шовинизам, национална исклучивост, недоверба, сеење омраза меѓу нациите или националностите, разделување на нациите,

Економско-финансиски лексикон

истакнување на едни, а понижување и навредување на други.

Национализам економски – движење или сфаќање според кое една земја треба да произведува сè што троши. Тоа води кон автаркија, изолираност од светот и кон заостанатост.

НАЦИОНАЛИЗАЦИЈА – (фр. nationalisation, англ. nationalization, коренот потекнува од лат. natio – род, потекло, народ, односно нација), со законски акт претворање приватен имот (претпријатија, банки и др.) во државна или општествена сопственост, под услови наведени во законскиот акт (без давање надомест на сопствениците, делумен или целосен надомест).

НАЦИОНАЛИЗАЦИЈА НА СТОКА – израз којшто означува изедначување на увезената стока во прометот со стоките од домашно потекло. Увезената стока од странство се смета национализирана од моментот кога е оцаринета (кога е извршена царинската постапка), па нејзиниот натамошен промет е регулиран со прописите коишто важат за внатрешниот пазар на државата во која се увезува стоката.

НАЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА – (лат. nationalis – народен и грч. oikonomia – стопанство), израз што во економската

Економско-финансиски лексикон

теорија се употребува место терминот политичка економија. Името национална економија најмногу беше употребувано и речиси одомаќено во германската економска литература во втората половина на 19 и во првата половина на 20 век. Го употребуваа и економисти од други земји што беа под силно влијание на германската литература. Него го потиснаа изразите политичка економија и економика.

Изразот национална економија се употребува уште во една друга смисла, со значење целокупното стопанство на една земја.

НАЦРТ – БУЏЕТ – (франц bud-get од старофранцускиот bugette кесе, вреќичка), проект на закон и пресметковен план на приходите и расходите на државата за финансирање на јавните издатоци во претстојниот буџетски период (обично за една година). Го составува надлежниот ресор на владата и го поднесува на одобрување и усвојување од законодавниот орган (собранието).

НАЧЕЛА НА ЈАВНИТЕ РАСХОДИ – правила за рационално однесување во трошењето на јавните расходи. Теоријата има воспоставено неколку начела: 1. јавните (државните) расходи треба да служат за општиот интерес и за задоволување на општествените колективни потреби и да

Економско-финансиски лексикон

бидат од максимална општествена корист; 2. големината на јавните расходи треба да е реално утврдена според можностите на националниот доход; потоа, трошењето на јавните расходи да е умерено; во структурата на расходите ограничувањето предимно треба да биде на таканаречените чисти административни расходи, потоа на непроизводните трансферни давачки и за скапите програми на јавни потфати; 3. јавните расходи треба да се трошат економично (со што помалку потрошени средства да се постигнува што поголема корист).

НАЧИН НА ПРОИЗВОДСТВО (српхрв. начин производње; рус. способ производства; англ. mode of production; фр. mode de pro-duction; гер. Produktionsweise), го сочинува единството меѓу производните сили и производствените односи.

Производните сили и производствените односи сочинуваат единство, но се и во меѓусебна спротивност. На извесен степен од својот развој производните сили доаѓаат во спротивност со постојните производствени односи. Од облик на поттикнување на развојот на производните сили, производствените односи се претвораат во нивни окови. Тогаш се јавува неопходност од менување на старите и создавање нови производствени односи, што ќе му одговараат на односниот развој на производните сили.

Економско-финансиски лексикон

Како резултат на тој процес се менува начинот на производство.

На секој историски определен начин на производство му одговара посебна правно – политичка и идеолошка надградба.

НЕВИДЛИВ ИЗВОЗ И УВОЗ – (српхрв. невидљиви извоз и увоз; рус. невидимый экспорт и импорт; англ. invisible export and import; фр. exportation invisible et importation invisible; итал. esportazione invisible e importazione invisible), го опфаќа извозот и увозот на услуги, наречен нестоковен извоз и увоз, во кој влегуваат: сообраќајните услуги, туристичките услуги, осигурувањето, приходот, односно расходот од инвестиции во странство, од кредитно – финансиски трансакции, од стопански и дипломатски претставништва во странство, од авторски права, користење лиценци и др.

НЕВИДЛИВА РАКА – (англ. in-visible hand), метафоричен израз на Адам Смит (1776 г.) за слободното и неограничено дејство на пазарниот механизам Лесе фер – лесе пасе, како единствен регулатор на економскиот живот. Доктрината за невидливата рака (слободната конкуренција) истакнува дека без оглед на тоа што секој учесник во стопанската дејност го следи само сопствениот приватен интерес, пазарниот механизам дејствува во корист на сите, на сето општество, како некоја

Економско-финансиски лексикон

невидлива рака управува со целокупниот стопански процес. Спротивно: видливата рака на државата (државната интервенција).

НЕВРАБОТЕНОСТ - Претставува социјално-економска појава, при кое дел од активната работна сила во определена држава или регион бара работа но истата не може да ја пронајде. Како невработени според законот се сметаат оние работници кои имаат навршено шеснаесет години, кои се способни за работа и самите сакаат да работат, но немаат каде.

Процентот за пресметување на бројот на невработените се пресметува кога вкупниот број на невработените работници ќе се подели со бројот на населението кое е способно за работа и тоа од 16 до 65 години. Постојат повеќе типови на невработеност: моментална, структурна, циклична, класична и техничка невработеност.

НЕГАТИВНА КАМАТА –Негативна камата (анг. negative interest, гер. Negativzins, фр. intérêt négatif) претставува камата која вложувачот ја плаќа на вложените пари. Своевремено воведена во Швајцарија како заштита од неконтролираниот прилив на странски капитал.

НЕГАТИВНА КАМАТНА (интересна) СТАПКА – (лат. negativusодречен,

Економско-финансиски лексикон

неповолен), тоа е онаа каматна (интересна) стапка што е под стапката на инфлацијата . Таа е неповолна за доверителите. Спротивно: позитивна, односно реална каматна стапка .

Негативната, т. е. нереалната каматна стапка не само што не го оплодува депозитот туку таа не ја обезбедува ни неговата вредност, дури и ја намалува. Затоа таа е на штета на доверителите. Каматата (интересот) е економска категорија што има мошне важна улога во функционирањето на националното стопанство и во рационалното однесување на економските субјекти.

Негативната каматна стапка го дестимулира штедењето, а го стимулира претераното задолжување, влијае за претеран пораст на сите видови потрошувачка врз основа на кредит, бидејќи при отплатата на кредитот должникот (обврзникот) враќа реално помала сума пари во споредба со позајмената.

НЕГАТИВНА ПОБАРУВАЧКА – (лат. negatio – одрекување, негирање, negativus – одречен, неповолен, спротивно: positivus – позитивен, поволен), претставува состојба во побарувачката кога некои луѓе или социјални групи имаат куповна способност (соодветно ниво на доход) да купуваат некои стоки или услуги што навистина се потребни, но немаат развиена навика за потрошувачка на такви стоки и услуги. Може да се земе за пример

Економско-финансиски лексикон

купувањето и читањето книги, весници и друго, иако постои економска сила и потреба за кулување, меѓутоа не се купуваат, што негативно влијае врз продажбата.

НЕГАТИВНО ОДАНОЧУВАЊЕ – (лат. negatio – одрекување, negatus – одречен; англ. negative tax-ation), даночна и социјална политика, односно социјални програми, според кои на семејства што имаат годишен доход под определено егзистенцијално ниво, примаат од државата (од буџетот) додаток на тој доход за да можат да остваруваат определена егзистенција. Додатокот се смалува за толку за колку што се зголемува семејната заработувачка, т. е. семејниот доход.

Таканареченото негативно оданочување содржи неколку белези: **1.** има егзистенцијален карактер, т. е. на семејствата со ниска економска моќ, на сиромашните да се обезбеди определена издршка, а со тоа да се поддржи еден минимален животен стандард; **2.** претставува социјална помош; **3.** врши редистрибутивна функција; **4.** смалување на социјалните разлики за да се ублажат социјалните напнатости во општеството.

НЕГОЦИРАЊЕ - (англ. negotiation, гер. Negoziieren); **1.** Пренос на хартии од вредност (на пример, меници) на друго лице. Според

Економско-финансиски лексикон

новите Единствени правила за документарни акредитиви негоцирањето не значи само пренос (откуп) на меници туку и/или документи;². Со негоцирање често се финансира определена извозна работа на тој начин што издавачот (извозникот) ја негоцира меницата на банката, а оваа плаќа аконтација врз основа на извозните стоковни документи на испратени на банката на странскиот купувач на инкасо.

НЕДВИЖНОСТИ (недвижен имот) – (српхрв. некретнине; рус. недвижимое имущество; англ. real estate, reality, immovable property, immovable assets; фр. im-meuble; итал. immobili, bene immobili; гер. unbewegliches Besitztum), предмети што не може да се преместуваат, а притоа да не се уништат или да не се оштети нивната употребна вредност. Во недвижности, освен предметите што по својата природа се неподвижни, како што е земјата, спаѓаат и сите предмети што се механички или органски зацврстени во земјата.

За недвижностите важи посебен правен режим во поглед на стекнувањето и пренесувањето на правата на сопственост, засновување хипотека и други правни обврски. Договорите што се однесуваат на стекнувањето недвижности мораат да бидат воведени во земјишните книги.

Економско-финансиски лексикон

НЕДОВРШЕНО ПРОИЗВОДСТВО – ги претставува сите оние предмети на трудот (суровини и материјали) на кои е почнат процесот на производство, но не е завршен, потребно е да се извршат извесен број операции и промени додека се создадат готови производи што ќе можат да влезат во размената.

НЕЕКВИВАЛЕНТНА РАЗМЕНА – (не + лат. *aequivalens* – еднакво вреди, има иста вредност, од *aeque* – еднакво + *valere* – вреди), размена на стоки од нееднаква вредност или продажба на стока по цена што е над или под нејзината вредност.

Со нееквивалентната размена се врши прелевање на вредноста (односно на доходот) меѓу гранките, што значи дека преку размената, преку односот на цените (диспаритетот на цените), едни гранки добиваат поголема вредност отколку што создаваат, а други губат.

НЕЕКОНОМСКИ ФАКТОРИ НА РАЗВОЈОТ – освен неповолната економска структура на развојот на недоволно развиените земји, дејствуваат и низа нееекономски, т. е. социолошки, политички, психолошко – мотивациони и други фактори што понекогаш заедно можат да имаат поголемо влијание од економските сили. Сите тие го сочинуваат опкружувањето на

Економско-финансиски лексикон

економскиот систем. Од социолошките фактори што најмногу влијаат врз нивото на развиеноста и ниската стапка на стопански растеж во земјите во развој на прво место се става високата стапка на наталитетот, големиот процент на неписменост и воопшто ниското ниво на образование на домашното население, определениот менталитет и поглед на животот, влијанието на религијата, нискиот степен на урбанизација и мобилноста на населението и друго. Од политичките фактори за развојот важно место зазема влијанието на политичката нестабилност, степенот на политичките слободи, националниот елемент во повеќенационална заедница и др.

НЕЕЛАСТИЧНА ПОНУДА – Нееластична понуда (анг. non-elasticity of tourism offer, гер. unelastische(s) Angebot) произлегува, пред се, од статичноста на понудата во туризмот. Нееластична е затоа што може во мошне мала мерка и мошне бавно да реагира на промените во другите појави, а особено во промените на преференциите на потенцијалните гости како и на промените во цените што барателите на туристички услуги се наклонети да плаќаат врз основа на промените во своите доходи. Ако побарувачката се намали, туристичката понуда не ќе може и сама да се смали во иста пропорција како и побарувачката, а најчесто обично нема да се смали, а со тоа не ќе може

Економско-финансиски лексикон

битно да се променат цените на своите услуги.

НЕЗАВИСНИ СТОКИ – тоа се стоките чија побарувачка е одвоена една од друга; побарувачката на една стока не е поврзана со побарувачката на некоја друга стока; стоки коишто не се комплементарни или супститути ; така, промената на цената на стоката А нема влијание врз цената и побарувачката на стоката Б.

НЕЗАРАБОТЕН ДОХОД – (анг. unearned income), доход што се добива од сопственост во облик на интерес (камата), дивиденда и рента, а не од труд во облик на наемнина или плата.

НЕКУРЕНТНА СТОКА – (не + лат. currens – тековен, што е во тек), стока која поради лош квалитет, лош изглед, демодирана, застарена или поради измените во побарувачката тешко се продава или не може да се продава по нормална цена. Спротивно: курентна стока.

НЕЛИКВИДНОСТ – (не + лат. liquidus – течен), неспособност на стопанскиот субјект да ги задоволува обврските за плаќање според роковите на стасување. Спротивно: ликвидност .

Неликвидноста се разликува од инсолвентноста , што значи трајна

Економско-финансиски лексикон

неспособност на стопанскиот субјект да ги исполнува (исплаќа) своите обврски. Неликвидноста, пак, означува преодна неможност да се подмират обврските поради привремен недостиг на средства за плаќање, т. е. моментална, краткорочна неможност, неспособност за исполнување на пристигнатите обврски.

НЕЛИКВИДЕН ИМОТ –Неликвиден имот (анг. nonliquid assets, гер. nicht liquides Vermögen) претставува имот која некое лице го поседува во облик на орочен депозит подолго од една година но со неа не може да управува ниту да ја користи. Неликвидниот имот се наоѓа во пасивата на билансот на банките, а се однесува на нејзиното долгорочно работење. Кај секторот население неликвидниот имот претставува долгорочното штедење кое се орочува и банката во облик на долгорочни кредити одобрени на претпријатијата ги насочува во долгорочни инвестиции. Банката има свои неликвидни средства во облик на задолжителни резерви и резерви на ликвидност на сметка кај Централната банка.

НЕЛОЈАЛНА КОНКУРЕНЦИЈА (не + фр. loyal – чесен, честит, законски; Конкурентска борба со недозволени, т. е. нечесни методи и средства, што не се во согласност со постојниот деловен морал, со постојните

Економско-финансиски лексикон

прописи, односно нечесно истапување на пазарот во однос на конкурентите и потрошувачите и нанесување штета на националното стопанство. Примери на нелојална конкуренција се: пуштање лажни вести за стоката на конкурентите, припишување лажни својства на сопствената стока, прикривање на недостатоците на сопствената стока, злоупотреба на туѓ знак за обележување на стоката и доведување на потрошувачите во заблуда.

НЕМАТЕРИЈАЛНИ СРЕДСТВА (анг. intangible assets), ставки, како што се цената на патентите и заштитните средства, правните трошоци поврзани со купување или формирање нови фирми.

НЕМАТЕРИЈАЛЕН (НЕДОПИРЛИВ) ИМОТ – Нематеријален (недопирлив) имот (анг. intangible assets, гер. immaterielle Vermögenswerte) претставува дел од имотот (средства) на претпријатието кои немаат материјален (физички) облик и спаѓа во групата на постојани средства (фиксен имот). Нематеријалниот имот најчесто нема определена реална остварлива пазарна вредност која ја имаат останатите облици на имоти. Вредноста на нематеријалниот имот се определува под влијание на зголемување на профитните сили на претпријатието (се утврдува со други методи на процена).

Економско-финансиски лексикон

Поголемиот дел од овие облици на имот тешко може да се реализира во паричен облик.

Ако нематеријалниот имот има пазарност (може да му се припише дирекно идни парични користи), тој има и реално впаричена вредност која треба да се земе предвид при вреднување на самото претпријатие. Најчести облици на нематеријални средства се патенти, лиценци, концесии, авторски права, трговско име, трговски знак, жиг, примерок, goodwill, вложување во истражување на пазари и сл. Истите се регистрираат во активата на билансот на состојба.

НЕМАТЕРИЈАЛНА ШТЕТА –(анг. non pecuniary damage, гер. immaterieller Schaden) претставува нанесување на друг физички или психички бол или страв (таа претставува дефиниција на нашето позитивно право). Нематеријалната штета се нарекува уште и неимотна, иматеријална, непарична, неекономска, идеална и морална штета.

Според законот за облигациони односи следните облици и подоблици се нематеријална штета: **1.** Физички болки; **2.** Душезни болки (поради смалена животна активност, поради нагруденост, поради повреда на угледот и честа, поради повреда на слободата, поради повреда на правата на лицето, поради смрт на близок, поради тежок инвалидитет на близок, поради наведување на

Економско-финансиски лексикон

казнива прелјуба, казнива блудна работа или друго кривично дело против достоинството на лицето и моралот); **3.** Повреда на правото на личност, и **4.** Страв.

Обликот на поправка на нематеријалната штета е сатисфакцијата.

НЕМАТЕРИЈАЛНА СТРАТЕГИЈА НА МОТИВАЦИЈА –Нематеријална стратегија на мотивација (анг. nonfinancial motivation strategies, гер. immaterielle Motivationsstrategien) претставува системски пристап на мотивација на вработените со задоволување на нивните различни потреби за уважување и почитување, со автономија, потврдување и развој на личните способности и потенцијали и др. Современите организации користат низа такви стратегии како што се обликување на работата, стилот на водење, партиципација на вработените, управување со помош на цели, флексибилно работно време, различни видови признавања, стеснета работна недела и др.

НЕМОНЕТАРЕН БУЏЕТ –Немонетарен буџет (анг. nonmonetary budget, гер. immaterieller Haushalt, immaterielles Budget) претставува буџет изразен во нефинансиски изрази како што се единици производи, часови на директно потрошен труд, работни часови на машината итн. Немонетарниот буџет обично се користи на пониски организациски единици.

НЕНАПЛАТЛИВИ КРЕДИТИ – (анг. non-performing loans, гер. notleidender Kredit) претставува израз кој ги опфаќа сите кредити кои:

1. Содржат можност за повторно договарање на каматните стапки; **2.** Не се вратени 90 и повеќе денови по рокот на достасување со што добиваат статус на ненаплатливи побарувања; **3.** Искажуваат наплата на побарувања со продажба на недвижнина на јавна продажба; **4.** Не достасуваат на наплата спрема однапред договорени услкови и рокови. Ненаплатливи кредити се изразуваат во облик на постоток од вкупниот број одобрени кредити. Заради заштита и осигурување на своите пласмани кредиторите преземаат различни мерки, на пример, дополнителни гаранции, па дури и барање за целосна исплата на одобрениот кредит пред рокот на достасување.

НЕОКЛАСИЧНА ЕКОНОМСКА ШКОЛА

– насока во историјата на економската мисла којашто прави обид да ја поврзе класичната теорија на трошоците на производството и теоријата на вредноста што ја застапуваа маргиналистите. Во оваа школа ги вбројуваат сите теоретичари на маргиналистичката насока, почнувајќи од С. Џевонс па наваму, вклучувајќи ги овде и А. Маршал и некои современи теоретичари. Други, пак, за

Економско-финансиски лексикон

основачи на оваа школа ги сметаат А. Маршал и неговите следбеници, претставници на таканаречената Кембрицка школа. Некои ги вбројуваат во неокласични економисти и Визер, Бем Баверк, Валрас, Парето и нивните следбеници што се занимаваат со проблемите на рамнотежа во услови на слободна конкуренција.

НЕОКОЛОНИЈАЛИЗАМ – колонијализам во нова форма, современ колонијализам што се остварува на нов начин за разлика од воспоставувањето на класичниот колонијализам со директни средства.

Неоколонијализмот претставува современ термин за политиката на бившите колонијални држави спрема некогашните колонии или политиката на економски развиените земји спрема неразвиените независни земји. Се употребуваат методи што формално не го кршат суверенитетот и територијалниот интегритет, меѓутоа, со нив се стекнува повластена положба во тие земји. Се користи економската неразвиеност, сиромаштвото и тешкотиите во одделни земји за да им се наметне нов облик на економска и политичка зависност. Се создаваат нови форми на врзување на неразвиените за развиените земји, па така тие стануваат предмет на доминација преку економски, политички, социјални, воени и технички средства.

Економско-финансиски лексикон

Зависноста се остварува на неколку начини. Поради отпорано создадената колонијална структура, стопанството на многу поранешни колонии е зависно од стопанствата на поранешните колонијални земји; експлоатација се врши преку односите на цените во меѓусебната размена на неразвиените (што обично се лиферанти на суровини) и развиените земји (што имаат монопол на современа техника, технологија и знаење), што се формираат на штета на неразвиените, па инвестициите, заемите, задолженоста, монетарната зависност, а на тоа уште да се додадат воените односи и политичката поврзаност. Сето тоа ја претставува основата на она што се наречува неоколонијализам, а во литературата се сретнува и изразот неоимперијализам.

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ – (грч. neos – hob + фр. libéralisme – слободарство; англ. liberalism; од лат. libertas – слобода), правец во современата економска мисла, којшто се засновува врз либерализмот на класичната политичка економија. Противник е на државната интервенција во стопанството, а се залага за слободно дејство на пазарните закони. Како старите застапници на либерализмот (физиократите. Адам Смит, Рикардо и др.), така и современите сметаат дека на луѓето треба да им се овозможи да ги следат сопствените интереси и желби и да се

Економско-финансиски лексикон

овозвозможи непречено дејство на економските закони, т. е. да се овозможи пазарот да биде единствен регулатор на економскиот живот. Според оваа економска насока, слободната конкуренција, ослободена од државната интервенција, претставува најефикасно средство за функционирање на стопанството и дека државната интервенција во стопанството има повеќе штета одошто корист. Спротивно на тоа, економската теорија и економската политика укажуваат на нужноста од државна интервенција во областа на стопанството.

Чикашката економска школа се смета за истакнат застапник на неолиберализмот, којашто е составена од група економисти (универзитетски професори, а некои и нобеловци). Најважни меѓу нив се: Хенри Сајмонс, Ф. А. Фон Хаек, Милтон Фридман, Џејмс Буханан (Henry Simons, F. A. von Hayek, Milton Friedman, James Buchanan).

НЕОПИПЛИВ (НЕМАТЕРИЈАЛЕН)

ИМОТ – (анг. intangible asset), сопственост на едно лице или компанија што се јавува во облик на гудвил, патент или трговски знак (trade mark) во економската литература се наречува имот што нема физичка, т. е. материјална содржина.

НЕОСИГУРЕНИ (НЕОБЕЗБЕДЕНИ) АКЦИИ – Неосигурени акции (анг. debentures bonds) се обврзници чие побарување не е со

Економско-финансиски лексикон

ништо обезбедена. Практично обезбедувањето на побарувањето од такви обврзници гарантира единствено угледот што го има самата фирма која ја издала. Таквите обврзници се подредени според приоритетот за наплата на осигурените долгови. Може да се издаваат и необезбедени обврзници кои се подредени во поглед на приоритетите за наплата на други необезбедени обврзници (т.н. subordinated debentures).

НЕОСИГУРЕНИ – НЕОБЕЗБЕДЕНИ (ДОЛГОРОЧНИ) ДОЛГОВИ- Неосигурени (долгорочни) долгови (анг. debentures, гер. Schuldscheinforderung) означуваат секаков долг кој не е со ништо обезбеден. Единствено обезбедување на извршување на обврската во врска со долгови претставува угледот на фирмата која се задолжила. Во приоритетот на наплата на овие долгови станува збор за подредени во однос на обезбедените.

НЕОТПОВИКЛИВ АКРЕДИТИВ – Неотповиклив акредитив (анг. irrevocable letter of credit, гер. unwiederrufliches Akkreditiv) претставува акредитив при што ниту самата обврска на акредитивната банка спрема корисникот, ни еден од нејзините елементи, не може да отповика (да престане) ниту да измени без согласност на корисникот на акредитивот.

Економско-финансиски лексикон

Неотповикливиот акредитив создава цврста и пазарна обврска на акредитивната банка спрема корисникот на акредитивот. Според најновата ревизија на UCP за документарни акредитиви, акредитивите се неотповикливи ако во нив не е назначено поинаку, додека во претходните ревизии тие правила важело обратно правило – отповикливост ако не е поинаку назначено.

Со оглед дека еден од базичните мотиви на договарање плаќање со акредитив сигурноста на продавачот е дека цената ќе му биде платена, оттука со оглед дека таквата сигурност е значително помала кога е отворен отповиклив акредитив, во поголем број случаеви ќе бидат договорен и отворен неотповиклив акредитив.

НЕОТПОВИКЛИВИ ХАРТИИ ОД ВРЕДНОСТ –Неотповикливи хартии од вредност (анг. irredeemable bonds, irredeemable debentures, гер. nicht einlösbare Anleihe, untilgbare Anleihe, Schuldverschreibung ohne Tilgungsverpflichtung, фр. obligation irrachetable, obligation irremboursable) се неотповикливи обврзници; обврзници со фиксна достасаност кои не подлежат на претходен откуп; обврзници кај кои од издавачот не може да се бара да се откупи пред достасување. Не смее да се мешаат со многу обврзници.

Економско-финансиски лексикон

Посебно познат вид на неоткуплива обврзница издаде Британските железници. Тие обврзници немаат фиксен ден на достасување или некоја друга одредба за отплата на главницата освен во случај на ликвидација. Сопственикот на таквата хартија од вредност има право на доход (приход) од неа, но не и право на откуп според нејзината номинална вредност.

Во готовина може да се претвори само со продажба на пазарот на хартии од вредност. Обврзницата на Британските железници издадени се и како откупливи и како неоткупливи.

НЕП – (руска кратенка од Новая экономическая политика – нова економска политика), економска политика на младата советска држава, воведена во 1921 г., по завршувањето на граѓанската војна и странската интервенција, што претставува преод од воениот комунизам (1918 – 1920), чишто начела Ленин порано ги разработил и ги формулирал, а беа усвоени на Десеттиот конгрес на РКП (б) во 1921 г. НЕП се карактеризира со воведување пазарни односи во стопанството, во заживување на приватната иницијатива во земјоделството, занаетчиството, во ситната индустрија и трговија, напуштање на поранешното присилно одземање на сите вишоци земјоделски производи и преминување на

Економско-финансиски лексикон

данок во натура за селаните, коишто своите вишоци можеа слободно да ги продаваат на пазар, во преминување на стопанска сметка во стопанисувањето на национализираните индустриски претпријатија, децентрализација во управувањето со стопанството.

Воведувањето на НЕП пред сè беше условено од потребата за обнова на земјата и заживување на уништеното стопанство од граѓанската војна и надворешната интервенција. Во времето на НЕП, од 1921 до 1929 г. е постигнат огромен напредок во заживувањето на стопанството.

НЕП претставува еден вид комбинација на пазарот и планот; специфичен модел на стопански систем.

НЕПОСРЕДЕН ПРОИЗВОДИТЕЛ – се смета лице што во процесот на производството непосредно учествува во создавањето на некој вид употребна вредност (на пр. работник што произведува со алати или машини, занаетчија, земјоделец). Наспроти непосредните, постојат посредни производители што учествуваат во вкупниот процес на производството, но не се сврзани директно со физичкото создавање на производите (како што е случај со разните функции и служби во претпријатието). Оваа поделба на непосредни и посредни производители се доведува во врска со внатрешната поделба на трудот, со поделбата

Економско-финансиски лексикон

на трудот на умствен и физички и со класните односи. Со електронската автоматизација во извесна мера се менува улогата на непосредниот производител.

НЕПОТИЗАМ – (лат. перос – внук), израз што означува протежирање или поставување свои роднини на одредени влијателни функции или вносни звања, работни места и сл. од луѓе коишто се наоѓаат на високи должности, што претставува злоупотреба на службената должност. На овој начин се создаваат роднински кругови во разни средини на општествениот живот, преку кои поединци и групи спроведуваат сопствена политика, со цел да одржуваат одредени позиции и да извлекуваат некоја корист.

Овој поим настанал од практиката на некои римски папи да им доделуваат високи звања, должности и имоти на членови на нивните фамилии, особено на своите внуци.

НЕПОТПОЛНИ ОБВРСКИ – Непотполни обврски (анг. imperfect obligation, гер. Unvollkommene Verbindlichkeiten) се обврски во кои должникот за постојниот долг воопшто не одговара, односно не одговара со целиот свој имот туку само со определен негов дел. Непотполниите обврски се појавуваат или како натурални (природни) обврски или пак како обврски со ограничена одговорност. Природните обврски се такви обврски кои

Економско-финансиски лексикон

можат прописно да се исполнат, но исполнувањето не може против желбата на должникот да се реализира со тужба.

Обврските со ограничена одговорност се тие кај кои на доверителската страна постои и право и барање, а на должничката и долг и одговорност, но одговорноста е ограничена.

НЕПОТПОЛНА ШПЕДИЦИЈА- *Нецелосна* (делумна, чиста) шпедиција е таква шпедиција кога шпедитерот, врз основа на договор за шпедиција презема врз себе обврска да му ја испорача или да му ја достави стоката на својот комитент, како и да изврши други правни или технички дејства. Шпедитерот не се обврзува да изврши превоз на стоката, туку само се обврзува, со превозникот да склучи договор за превоз. Затоа се нарекува „чист договор за шпедиција“.

НЕПРОИЗВОДНА ПОТРОШУВАЧКА – ја сочинува вкупната лична и општа потрошувачка.

Личната потрошувачка се јавува во два вида: како индивидуална и заедничка или колективна. Првата ја претставува потрошувачката на поединци во рамките на семејството или домаќинството на добра и услуги што се непосредно сврзани со нивниот личен живот и опстанок, како, на пример, исхраната, облеката, обувките, станот,

Економско-финансиски лексикон

покуќнината, огревот итн. Таа зависи од големината на уделот на поединците во националниот доход, што зависи од начинот на индивидуалната распределба, а овој зависи од начинот на производство, а го изразува индивидуалниот животен стандард . Втората претставува заедничко или колективно задоволување разни потреби (образование, здравство, култура итн.), што го изразува општествениот стандард, како компонента на животниот стандард.

Општата потрошувачка има општоопштествен карактер, а овде влегува издршката на државата (разновидните државни органи, одбраната, безбедноста, судот и др.). Таа се остварува преку буџетот на државата, што се формира од даноци, придонеси, такси, царини и др. Многу современи држави од буџетот ја финансираат и заедничката потрошувачка или делови од неа.

Наспроти непроизводната, постои производна потрошувачка .

Во непроизводната потрошувачка производите се уништуваат, а се создаваат во производната потрошувачка (во областа на производството).

НЕПРОИЗВОДНИ УСЛУГИ – имаат двоен карактер: **1.** Стопански непроизводни услуги (се однесуваат на прометната област на општествената репродукција, а тоа се

Економско-финансиски лексикон

трговските и банкарските дејности); **2.** непроизводни услуги од нестопански карактер, т. е. услуги од нестопанската сфера, таканаречена сфера на општествените дејности; овде спаѓаат образованието, здравството, културата, уметноста, државната администрација и др.

НЕРАЗВИЕНОСТ – заостанување во нивото и динамиката на општествено – економскиот развој на едно подрачје во однос на пошироката општествено – политичка заедница во чиј состав влегува тоа подрачје, на една или повеќе земји во однос на другите на континентот или континентот во однос на другите континенти. За најизразит показател на степенот на неразвиеноста се зема нискиот износ на општествениот производ и националниот доход по глава на жител. Всушност, постојат низа индикатори преку кои се изразува неразвиеноста, како на пр. неразвиеност на производните сили; низок степен во користењето на природните, општествените и техничките ресурси ; неповолна структура на стопанството; аграрна пренаселеност и неповолна економска структура на населението, ниска продуктивност на трудот, ниска акумулативност на стопанството; ниско културно и образовно ниво на населението; неразвиеност на комуналната и општествената инфраструктура; ниско ниво

Економско-финансиски лексикон

на личната потрошувачка; висока стапка на наталитетот и висока стапка на смртност на новороденчињата итн.

НЕСЕГМЕНТИРАН ПАЗАР – Агрегирањето на пазарот претставува спротивна работа од сегментирање на пазарот. Несегментиран пазар претставува стратегија во која претпријатието му пристапува на пазарот како целина. Всушност, на таквиот пазар, спроведува недиференциран маркетинг. Се применува единствен маркетиншки микс со кој се сака да се опфати што поголем број на потрошувачи на пазарот. Се смета дека ваквиот пристап на пазарот не е на линијата на маркетиншките рефлексии (промислувања), и дека тоа претставува крајно поедноставување на маркетиншката концепција.

НЕСОЛВЕНТНОСТ – (анг. insolvency, гер. Insolvenz, Zahlungsunfähigkeit): **1.** Неможност во плаќање на обврските во рокови на нивните достасаности. Во случај на определени застои во плаќањата на обврските, станува збор за привремена несолвентност, додека трајната несолвентност означува целосно прекинување со плаќањата во случај не престоен стечај на претпријатието; **2.** Понекогаш под несолвенстност се подразбира и состојба во која имотот на претпријатието е помал од нејзините долгови.

Економско-финансиски лексикон

Несолвентноста претставува основна финансиска причина за стечај на претпријатието. Таа е поврзана со неликвидноста (меѓу неликвидноста и несолвентноста постои цврста поврзаност и меѓусебна условеност). Треба да се потенцира дека, на краток рок појавата на неликвидност не мора да значи дека тоа ќе доведе до појава на несолвентност, исто како што секоја несолвентност не мора да е последица од неликвидност.

НЕСТОПАНСКИ ДЕЈНОСТИ – сите општествени дејности или услуги надвор од стопанската сфера, а тоа се: државата, образованието, здравството, науката, културата, социјалните служби и др. нестопанските дејности имаат општоопштествен карактер. Тие не учествуваат во создавањето на националниот доход, меѓутоа, учествуваат во неговата распределба. Бидејќи финансиските средства за издршка на овие дејности се дериват од националниот доход, економската потреба налага тие да бидат во одредена рационална пропорција со големината на националниот доход.

НЕСТОПАНСКИ ИНВЕСТИЦИИ – вложувања средства за изградба на објекти во нестопанските дејности, како што се: за разните државни потреби, образованието,

Економско-финансиски лексикон

културата, науката, здравството, социјалните грижи итн. Со исклучок на изградбата на објекти за државата, овие инвестиции се вложуваат за унапредување на општествениот стандард на луѓето.

НЕТО – (итал. netto – чисто), го означува оној дел од нешто што останува по потребните одбивања. На пр. нето тежина е тежина на производ по одбивањето на амбалажата, нето производ ; нето профит е делот од профитот по одбивањето на данокот; нето инвестиции ; нето доход се добива по одбивањето на разните обврски од доходот. Спротивно: бруто .

НЕТО ВРЕДНОСТ НА ПРЕТПРИЈАТИЕ-

Нето вредност на претпријатие (анг. net company value, гер. Netto-Unternehmungswert) се определува врз основа на книговодствени информации и претставува разлика меѓу вредноста на вкупниот имот на претпријатието (актива) и вкупните обврски (краткорочни и долгорочни). При вреднување на активата се зема предвид само вредноста на допрливиот имот, што значи дека вредноста на активата треба да се смали за вредноста на недопрливиот имот и за сите потребни отписи на капитализирани временски разграничувања. Процената на нето вредноста на претпријатието се користи

Економско-финансиски лексикон

во случаи на купување на сопственичката главница или еден нејзин дел.

НЕТО ИЗВОЗ – (итал. netto – чисто; англ. net export, фр. ex-portation net, рус. чистый вывоз), ја сочинува вкупната вредност на извозот на стоки и услуги на една држава, за одредено време (една година), смалена за вкупната вредност на увозот на стоки и услуги; нето извозот го претставува оној дел од остварената вредност од извозот што ја надминува вредноста на увозот, па, според тоа, означува позитивен надворешно – трговски биланс.

НЕТО ИНВЕСТИЦИИ – го опфаќаат износот на инвестициите од националниот доход (акумулацијата). Кога од бруто инвестициите ќе се одбие амортизацијата, се добиваат нето инвестициите. Со нето инвестициите се врши проширување на производството, односно се врши проширена репродукција.

НЕТО ПРОИЗВОД – дел од годишниот производ што останува по одбивањето на пренесената вредност од потрошените средства за производство, (т. е. по одбивањето на материјалните трошоци: амортизацијата и вредноста на потрошениот предмет на трудот). Вредноста на нето производот

Економско-финансиски лексикон

изразена во пари на ниво на општествената заедница се наречува национален доход.

НЕТО-КАМАТНИ ПРИХОДИ - (*анг.net-interest income*) претставуваат ставка во билансот на успехот на банките која се пресметува како разлика меѓу каматните приходи и каматните расходи. Нето-каматните приходи претставуваат основна, почетна ставка во билансот на успехот на банките, која вообичаено се сретнува под името „Нето-приходи од камата“. Оваа позиција се добива како разлика меѓу две други ставки: „приходи од камата и расходи од камата“. Каматните приходи (*interest income*) претставуваат основен и најважен извор на приходи на банките и затоа, тие се прикажуваат како прва ставка во билансот на успехот. Во оваа група приходи, пред сè, спаѓаат каматата и другите надоместоци што банката ги наплаќа на одобрените кредити. Потоа, во оваа група спаѓа каматата што банката ја заработува на хартиите од вредност што таа ги држи во своето портфолио (државни записи,лагајнички записи, државни обврзници, општински обврзници, корпоративни хартии од вредност итн.). Исто така, во групата на каматни приходи спаѓаат и каматата на депозитите што банката ги вложила во други банки и финансиски институции, каматата на кредитите што банката ги дава на меѓубанкарскиот пазар,

Економско-финансиски лексикон

каматата заработена на репо-трансакциите, како и приходите од финансиски лизинг. Притоа, како каматни приходи се третираат само надоместоците што се директно поврзани со каматоносните инструменти, односно што претставуваат дел од нивната ефективна каматна стапка.

Вообичаено, најголем дел од каматните приходи отпаѓа на каматата на одобрените кредити, додека значењето на другите каматни приходи зависи од структурата на средствата на банката. Каматните приходи се најважниот извор на приходи на македонските банки, што произлегува оттаму, што тие претежно се занимаваат со традиционални банкарски работи (кредитирање и вложување во хартии до вредност). Сепак, постои определена разлика во поглед на значењето на каматните приходи меѓу одделни групи банки, како последица на нивната положба на кредитниот пазар. Имено, големите банки имаат доминантно учество во финансиското посредување во Македонија, така што, кај овие банки, приходите од камати се убедливо најголемиот и најважниот извор на приходи. На пример, каматните приходи на големите банки се три пати поголеми од сите други приходи и речиси пет пати поголеми од приходите остварени врз основа на провизии и надомести. Од друга страна, доминацијата на каматните приходи не е толку изразена кај малите банки, каде останатите приходи

Економско-финансиски лексикон

учествуваат со над 60% во вкупните приходи, т.е. каматните приходи се поголеми за 50% од некаматните приходи.

НЕТО-КАМАТНИ РАСХОДИ - Каматните расходи (interest expenses) претставуваат прва, основна расходна ставка во билансот на успехот. Овие расходи произлегуваат претежно од каматата што банката ја плаќа на депозитите, т.е. каматата на тековните сметки, депозитите по видување, орочените депозити итн. Понатаму, овде спаѓа и каматата што банката ја плаќа на недепозитните обврски, како што се: кредитите земени на меѓубанкарскиот пазар, кредитите од централната банка, репо-трансакциите, издадените обврзници итн. Исто така, во оваа група е вклучена и каматата што банката ја плаќа на субординираниот долг. Инаку, како каматни расходи се третираат и надоместоците и другите трошоци што ги плаќа банката, а кои се директно поврзани со каматоносните инструменти, односно што претставуваат дел од нивната ефективна каматна стапка.

Релативното значење на одделните видови каматни расходи зависи од структурата на изворите на средствата на банката, макар што, вообичаено, најголем дел од каматните расходи отпаѓа на каматата на депозитите. Во Македонија, каматните расходи се убедливо најголемата расходна ставка кај големите

Економско-финансиски лексикон

банки, што е одраз на многу високото учество на депозитите во вкупните извори на средства. Кај средните банки, доминацијата на каматните расходи не е толку изразена, додека кај малите банки, каматните расходи воопшто не се најголемиот трошок во работењето.

НЕФИСКАЛНИ ЦЕЛИ НА ОДАНОЧУВАЊЕТО – (лат. *fiscus* – државна благајна), кај современите држави, освен фискалната цел, на даноците им е доверена и улога на финансиски инструменти со чија примена можат да се остваруваат и многу други цели: економски, социјални, демографски; покрај нив можат да се остваруваат и определени цели од областа на образованието, здравството, станбената и комуналната активност и др.

НЕФОРМАЛЕН ДОГОВОР – договор за чие склучување не е пропишана никаква посебна форма, туку е доволна едноставна согласност на волјата меѓу странките што се изразува на кој и да било начин.

НЕФОРМАЛНИ ГРУПИ – (фр. *groupe* – поголем број луѓе), помали или поголеми групи луѓе што официјално не постојат, се создаваат надвор од постојните органи и установи, заради остварување некои интереси и погледи, за вршење притисок, за заземање

Економско-финансиски лексикон

поволна положба во средината во која дејствуваат или живеат.

НИР МАНИ – (анг. near money; near – близу, money – пари), тоа се ликвидни средства, коишто се наоѓаат близу до парите, можат лесно да се разменуваат, но сами по себе не се пари, како што се книжните и кованите (т. е. готовите) пари (коишто вршат функција на разменско средство). Во нир мани спаѓаат: чековите, поштенските уплатници, блокираните парични средства, орочените депозити, резервните фондови, акциите, државните хартии од вредност и сл.

НИХИЛИЗАМ – (лат. nihil – ништо), овој израз означува: целосно негирање на сите начела, традиции и востановени верувања; негирање на постигањата остварени во претходниот развој и сл. Нихилизмот претставува негативистичко сфаќање на развојот.

Изразот нихилизам го вовеле во широка употреба рускиот писател Тургенев, преку јунакот Базаров во романот “Татковци и деца” (1862), којшто решително ги негира сите начела и традиции на благородничката култура. Подоцна, овој израз доби широка употреба со значење на негирање на сите воспоставени и зацврстени општествени и морални норми и сфаќања. Иако Тургенев на овој израз не му даде негативно значење,

Економско-финансиски лексикон

нихилизмот со текот на времето сè повеќе добиваше такво значење, па денес се употребува со негативно значење, така што се употребува за човек којшто ги негира сите вредности во областа на која се однесува неговиот суд или постапка, коишто се квалификуваат како нихилизам.

НОБЕЛОВА НАГРАДА за економија или Нобелова награда за економски науки, официјално: Награда за економски науки на Банката на Шведска во спомен на Алфред Нобел (швед. Sveriges riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne) е награда што се доделува за извонредни придонеси во полето на економијата, една од најпрестижните награди од овој вид. Иако не е дел од Нобеловите награди основани согласно тестаментот на Алфред Нобел, во јавноста таа секогаш се поистоветува со нив. Наградата за економија, како што се нарекува во Нобеловата фондација, е воведена во 1968 од страна на Банката на Шведска (Sveriges Riksbank), која е покровител на средствата. Наградата е основана по повод 300-годишнината на банката и во спомен на Алфред Нобел. Како и кај наградите за хемија и физика, лауреатите за економија ги бира Кралската академија на науките, со комитет сличен на оној за другите награди. Првите лауреати (1969) на наградата се холандскиот економист Јан Тинберген и норвешкиот

Економско-финансиски лексикон

економист Рагнар Фриш „за разработка и примена на динамични модели за анализирање на економските процеси.“

НОВА (НОВОСОЗДАДЕНА) ВРЕДНОСТ – (српхрв. новостворена вредност; рус. новая стоимость, вновь созданная стоимость; англ. new value; фр. valeur à l'état neuf, гер. neue Wert), според трудовата теорија на вредноста, претставува определено количество потрошен жив труд при производство на стоката, така што од количеството потрошен жив труд зависи големината на новата вредност на стоката. Трудот што произведува стока истовремено врши двојна функција: ја пренесува на новиот производ вредноста на потрошените средства за производство и создава нова вредност. Така, во процесот на производството човечкиот труд ја задржува старата вредност и создава нова вредност. Пренесената и новосоздадената вредност ја сочинуваат вкупната вредност на стоката. Со други зборови, новосоздадената вредност се јавува како разлика меѓу вкупната вредност на стоката и вредноста на средствата за производство потрошени при создавањето на таа стока. Збирот на новосоздадената вредност во национални размери го сочинува националниот доход.

НОВА КЕЈНЗИЈАНСКА ЕКОНОМИЈА (англ.: *New Keynesian Economics*) претставува

Економско-финансиски лексикон

современа економска школа, која го поврзува кејнзијанизмот со новите достигнувања на економската теорија. Оваа школа претставува трета генерација во развојот на кејнзијанизмот и се појави во 1980-тите години. Новите кејнзијанци прифатија дел од оправданите критики на новата класична економија, како што се: тезата за рационални очекувања и потребата за обезбедување микроекономски основи на макроекономските модели. Од друга страна, претставниците на оваа школа обезбедија нови докази во прилог на ефикасноста на економската политика. Основните поставки врз кои се темелат моделите на новите кејнзијанци се: поставката за несовершена конкуренција, хипотезата за плати на ефикасноста, хипотезата за хистереза и постоење номинални и реални ригидности во економијата. Најзначајни претставници на оваа школа се: Оливије Бланшар, Лоренс Бол, Грегори Менкју, Дејвид Ромер, Џон Тејлор итн.

НОВА КЛАСИЧНА ЕКОНОМИЈА (анг. New Classical Economics) претставува конзервативна економска школа која поаѓа од поставките на класичната економија (слободен пазар, конкуренција, приватна иницијатива, отсуство на државна интервенција итн.) и нив ги надополнува со некои современи концепти (рационални очекувања, неефикасност на економската

Економско-финансиски лексикон

политика итн.). Оваа школа е позната уште како школа за рационални очекувања (Rational expectations school), поради нејзиното сфаќање за начинот на кој луѓето и фирмите ги формираат своите очекувања. Исто така, таа се нарекува и теорија на рамнотежен деловен циклус (Theory of equilibrium business cycles), бидејќи претпоставува дека економијата во секој момент се наоѓа во рамнотежа.

Новата класична економија се појавила како реакција на пропаста на стандардната кејнзијанска теорија во 1970-тите. Во средината на 1970-тите, развиените земји западнале во состојба на стагфлација, т.е. истовремено постоење висока инфлација и висока невработеност. Во такви услови, рецептите на кејзијанизмот се покажале како неупотребливи и спротивни на стварноста, со што се наметнала потребата од целосна реконструкција на макроекономијата.

Како најзначајни претставници на оваа школа се: Роберт Лукас, Роберт Баро, Томас Сарџент, Нил Валас итн. Сепак, постојат и мислења дека, всушност, не постои такво нешто како "школа за рационални очекувања" во смисла на збир на економисти со заеднички прифатен модел на економијата и заедничко гледиште за оптималната монетарна и фискална политика.

Новата класична економија изврши огромно влијание врз теоријата и економската

Економско-финансиски лексикон

политика, независно од тоа што оценките за значењето на оваа школа се поделени. Од една страна, иако се чинеше дека школата засекогаш ќе го измени водењето на макроекономската политика, сепак тоа не се случи, заради незадоволителната емпириска поткрепа на ова учење. Но, од друга страна, оваа школа навистина претставува револуција, зашто по неа макроекономијата и економската политика никогаш нема да бидат исти.

НОВАТОРСТВО – (лат. novus – нов), внесување, воведување нови идеи во некоја дејност; воведување нови методи за рационализација на стопанскиот процес и остварување поголем економски ефект.

НОВАТОР – (лат. novus – нов, novare – обновува, воведува новини), оној што создава и воведува нови идеи и методи во некоја дејност, со што врши подобрување или унапредување на односната дејност.

НОВАЦИЈА – (лат. novus – нов), **1.** обнова, обновување; **2.** прекинување на задолжувањето преку воспоставување ново задолжување; договор меѓу доверителот и должникот, според кој старата обврска се поништува, со тоа што на нејзино место доаѓа нова; **3.** поништување на една законска

Економско-финансиски лексикон

обврска со тоа што место неа во сила стапува друга; 4. замена на една исправа со друга.

НОВИ ИНВЕСТИЦИИ – (лат. *investitio* – вложување), сите вложувања со кои се постигнува проширување на производството. Средствата за нови инвестиции потекнуваат од националниот доход (делот што оди за акумулација) и дел од средствата на амортизацијата, што е наменет за нови инвестиции. Според тоа, новите инвестиции изразуваат не само проширена репродукција, туку опфаќаат и елемент на проста репродукција (за делот што потекнува од амортизацијата), додека нето инвестициите означуваат само проширена репродукција.

НОВОЗЕЛАНДСКИ ДОЛАР (анг. *New Zealand dollar*, маор. *Tāra o Aotearoa*, симбол: \$; код: NZD) е валутата на Нов Зеланд. Во оптек е и на Куковите Острови, Ниуе, Токелау и Питкерн.

Оваа парична единица се бележи со симболот за долар \$, или пак со NZ\$ за да се разликува од другите доларски валути. Неформално се нарекува „Киви (долар)“ и се дели на 100 центи. Тој спаѓа во 16-те најтрговани валути на светот.

НОЖИЦИ НА ЦЕНИТЕ – израз што означува несообразеност или несообразен паритет (диспаритет) во движењето на цените

Економско-финансиски лексикон

на одделни производи и услуги или на одредени групи производи и услуги или несообразени односи на цените, како во рамките на националниот пазар, така и во меѓународната размена. Со оглед на тоа што преку цените се врши примарната распределба, измените во односите на цените, односно со отворањето на ножиците во корист на едни, а на штета на други производи и услуги, се врши прелевање на доходот меѓу гранките на националното стопанство, а на меѓународниот пазар се врши прелевање на националниот доход од едни во други земји, обично од неразвиените и земјите во развој во економски развиените земји.

НОМЕНКЛАТУРА – (лат. *nomen* – име, назив, *nomenclature* – називи, листа од имиња, листа од називи), класификација на имиња на одделни видови појави или предмети; систематизиран преглед на прецизно означени видови на одделни елементи на производство или работење во стопанскиот процес. Означувањето може да биде и со шифри. Во економијата номенклатурата најчесто се користи за потребите на економската практика, за потребите на статистиката и во извесна мера за потребите на научното истражување и анализа.

Економско-финансиски лексикон

НОМЕНКЛАТУРА НА ДЕЈНОСТИТЕ – (лат. *nomenclatura* – називи, листа на имиња, од *nomen* – име, назив), систематизиран преглед на сите општествени дејности, односно по области и гранки, среден според карактерот на дејноста и со определени шифри (на пример: 01 – индустрија и рударство, 0101 – електростопанство, 02 земјоделство и рибарство, 0201 – земјоделско производство, 03 – шумарство итн.).

НОМЕНКЛАТУРА НА СТОКИТЕ (лат. *nomenclatura* – називи, листа од имиња, од *nomen* – име, назив), систем на означување на стоките врз основа на класификација утврдена според единствени начела и критериуми, врз кои се засновува современиот промет на стоки на домашниот и надворешниот пазар.

НОМИНАЛЕН ЛИЧЕН ДОХОД – (лат. *nomen* – име, *nominalis* – што гласи на име), личниот доход изразен во парични единици, на пр. во денари.

НОМИНАЛЕН НАЦИОНАЛЕН ДОХОД – (лат. *nominalis* – што гласи на име), националниот доход изразен во тековни цени во односната година.

НОМИНАЛИСТИЧКА ТЕОРИЈА ЗА ПАРИТЕ – (лат. *nomen* – име, *nominalis* – што гласи на име), сфаќање според кое вредноста

Економско-финансиски лексикон

на парите не зависи од нивната реална содржина, туку од номиналната вредност што ја одредува државата. Оваа теорија е спротивна на металистичката теорија, според која вредноста на парите зависи исклучиво од нивната метална содржина и според која само таквите метални пари се полновредни пари и претставуваат вистински пари, во кои може да се има доверба и навистина можат да циркулираат во прометот. Меѓутоа, според номиналистите, пари се сè она што државата ќе го прогласи како законско средство за плаќање и нема никаква врска со металната подлога; вредноста на овие пари ја одредува државата со пропишување на нивната номинала. Тоа се пари со присилен курс, а се примаат во прометот зашто зад нив стои авторитетот на државата, а не затоа што имаат своја внатрешна вредност.

НОМИНАЛНА ВРЕДНОСТ – (лат. *nomen* – име, *nominalis* – што гласи на име), напишана вредност на парите и хартиите од вредност (меница, акција и др.), односно вредноста што е напишана на парите или хартиите од вредност .

НОМИНАЛНА НАЕМНИНА – (лат. *nominalis* – што гласи на име), сумата пари што работниците ја примаат како надомест за употребата на нивната работна сила од сопствениците на претпријатието.

Економско-финансиски лексикон

НОРВЕШКА КРУНА (*норвешки:norsk krone*) е официјалната валута на Норвешка. Поделена е на 100 ереа. ISO 4217 е *НОК*. Оваа валута ја издава Норвешката народна банка.

НОРМА – (лат. norma – мера, пропис, правило), правило, пропис, основа, начело, мерило, утврдена мера, образец, стандард; големина на работна задача што треба да ја сврши работникот или група работници, утврдена врз основа на објективни критериуми.

Нормирање – утврдување на работните норми на одделни работни места на кои работниот ефект може да се мери и квантифицира.

Работна норма – однапред одреден работен ефект што треба да се оствари од еден или од повеќе работници за одредено време. Работната норма може да се одреди на два начини: како норма во време и норма во количество. Првата претставува пропишано време на траење на работната задача без оглед колку време работникот ќе помине на работа, односно пропишано време за кое работникот треба да сврши некоја работа или да произведе единица производ. Втората означува утврдено количество производи што работникот треба да ги изработи за единица време.

Економско-финансиски лексикон

НОРМАЛЕН – (лат. norma – мера, правило, пропис), правилен, прописен, редовен, природен; она што одговара на утврдена мера.

НОРМАТИВ – (лат. norma – правило, пропис, мера, normativus – што пропишува што и како треба да се работи), пропишано количество материјал и работно време што може да се потроши за изработката на некој производ.

Нормативно – она што е пропишано што треба и како треба да се работи, да се однесува.

НОРМАТИВИЗАМ – (лат. norma – правило, пропис), општо значење: пропишување што треба и како треба нешто да се направи, пропишување како треба да се работи.

Во науката се разликуваат позитивни и нормативни дисциплини. Првите се занимаваат со истражување и објаснување на некои законитости, а вторите со утврдување норми (односно правила, прописи, начела), на однесување (логика, етика, естетика, правните науки).

Исто така, се разликуваат позитивни и нормативни економски дисциплини. Првите се занимаваат со истражување на состојбите, односите, законитостите на економските појави и процеси. Вторите за предмет на проучување ги имаат целите и нормите (средствата, критериумите, инструментите) на

Економско-финансиски лексикон

економската активност, она што треба да биде, што се наметнува како обврска на однесувањето во општествената заедница. Во врска со тоа, политичката економија е позитивна дисциплина, а економската политика, планирањето и др. нормативни дисциплини.

НОСТРО – (итал. *nostro* – наш), овој израз се употребува во состав на некои називи со значење “наш”. Така, на пример, ностро акредитив значи домашна (т. е. наша) банка отворила акредитив кај странска кореспондентска банка, по налог на домашен увозник, а во корист на странски извозник (тоа е наш или ностро акредитив). Во таа смисла ностро чек значи дека чекот е упатен од домашна банка, по налог на домашно лице, во корист на лице во друга држава; ностро побарување значи побарување на наша банка кај некоја странска банка; па ностро konto е konto што домашна (наша) банка го држи кај некоја странска банка и сл.

НОСТРО АКРЕДИТИВ – Ностро акредитив претставува израз кој во работењето се користи, пред се, од страна на банките со цел да се потенцира дека се работи за акредитиви кои ги имаат издадено (отвориле) пришто тие во однос спрема корисникот на акредитивот секогаш се наоѓаат во положба на должник спрема акредитивната обврска.

Економско-финансиски лексикон

Банката која зборува за ностро акредитив во однос на друга банка вклучена во акредитивната трансакција има својство на налогодавец.

НОТИФИКАЦИЈА – (лат. notifico – известува, notificatio), **1.** општо значење: известување, соопштување, давање на знаење, предупредување; **2.** во меничното право: известување од доверителот до должникот за протестирање на издадената меница ; **3.** во врска со акредитивот: под нотификација или авизирање се подразбира известувањето што му го пренесува посредничката банка на корисникот на акредитивот дека акредитивната банка му отворила акредитив, но без никаква обврска за банката што известува; **4.** во дипломатските односи: известување на една држава на друга за преземање разни акти од меѓународно значење.

НОУ – ХАУ – (анг. know – how – да се знае, да се умее како да се работи), англиски израз што се употребува во прометот на технологија со општо значење: знаење, познавање, умеење како нешто да се направи добро и ефикасно. Тоа, всушност, е симболичен израз за врвно техничко-технолошко знаење, искуство и документација, што се потребни за применување некоја иновација, патент или

Економско-финансиски лексикон

лиценца. Ноухау најчесто оди како составен дел на лиценца и се продава заедно со неа.

НУЖНОСТ – (лат. *nécessitas*), сè она што во природата и општеството објективно постои како последица на стек на објективни околности, односно под дејство на објективните сили, па, според тоа, претставува објективна законитост. Спротивно на нужноста е случајноста.

Од општествено гледиште, на пример, материјалното производство е неопходен услов за опстанок на луѓето, значи претставува природна, објективна нужност. За да може да се произведува мора да постојат три неопходни услови, елементи или фактори за производство: трудот, средствата на трудот и предметот на трудот;” значи, тие претставуваат една определена економска нужност. Наведените примери покажуваат нужност што има општ карактер, што важи за секое општество. Но, освен општиот, нужноста има и историски карактер. Секој начин на производство означува специфично историско пројавување на нужноста.

Слободата се дефинира како спознаена нужност. Нужноста како објективна законитост постои независно од тоа дали луѓето ја познаваат, дали се свесни за неа, не ја познаваат или имаат погрешна претстава за неа. Меѓутоа, кога ќе се откријат законите како објективна нужност, и ќе се сфати

Економско-финансиски лексикон

нивната дејност, нивните насоки, тогаш единствено од луѓето зависи дали ќе им се потчинуваат и ќе ги користат, за со нивна помош да се остваруваат определени цели.

НУЛУМ ТРИБУТУМ СИНЕ ЛЕГЕ – (лат. *Nullum tributum sine lege* – нема данок без закон), оваа мисла значи дека нема данок без закон; правило според кое надлежен јавно – правен (т. е. државен) орган мора прво да воведо законска обврска за плаќање данок пред повикување на негово плаќање; даноци можат да се воведуваат и даночна обврска може да се утврдува само врз основа на законските прописи.

НУМЕРО – (лат. *numerus* – број), број, цифра. Нумерира – обележува, означува со броеви; става броеви.

НУМЕРИЧКИ – нешто што се однесува на некој број, на броење; нешто изразено со броеви.

НУМЕРУС КЛАУЗУС – (лат. *numerus* – број, *clausus* – затворен, заклучен), **1.** ограничен број; **2.** врз основа на определени решенија, најголем број до кој може да се оди при запишување ученици во некое училиште, студенти на некој факултет или универзитет, прием на некои работни места на работници или службеници и сл.

Економско-финансиски лексикон

НУС ПРОИЗВОД – (анг. byproduct) спореден производ; производ што се произведува покрај основниот (главниот) или произлегува при неговото производство, искористување на отпадоците од основното производство и сл.

Њ

ЊУ ДИЛ – (анг. New Deal – ново дејство; нова деловна политика), новата економска политика што претставува програма на одреден комплекс на државни економски и социјални мерки, што почна да ја спроведува Франклин Д. Рузвелт по неговото стапување на должноста претседател во почетокот на 1933 г. со цел да се извлече САД од тешката економска криза во 1929 година.

Суштината на економската политика што е опфатена во програмата Њу дил се состои во интервенција на државата во областа на стопанството на САД. Преземени се повеќе стопански и социјални мерки и реформи: давање поволни кредити на индустријалците за да заживее стопанството, државата финансира јавни работи за да се смали безработицата и да се поттикне побарувачката, државата заведе контрола врз работата на банките, воведени се минимални гарантирани цени на земјоделските производи за да се подобри економската состојба на фармерите, јакнење на правата на синдикатите, давање право на работничките синдикати да склучуваат колективни договори, ограничување на детската работа, воведување работна недела од 45 часа, е утврдена минималната наемнина за фабричките работници, е воведено старосно и

Економско-финансиски лексикон

инвалидско осигурување, осигурување во случај на невработеност итн.

Програмата Њу дил се спроведе во три фази, од 1933 до 1941 г. Рузвелт ја сфати нужноста од државна интервенција за да се обезбеди функционирањето на стопанството. Со тоа се напушти либералистичката економска теорија и политика, а почнува државната интервенција во стопанството.

ЊУЈОРШКА БЕРЗА – (New York Stock exchange), најголем и главен пазар на хартии од вредност во САД. Основана е 1792 г., а денешното име го добила дури 1863 г. На Берзата учествуваат најголемите американски компании. Условите за тргување на берзата се строги.

О

ОБВРЗНИЦА – (анг. bond, фр. obligation, рус. облигация), исправа, односно документ (хартија од вредност или инструмент за долг) што го издава државата, државна агенција или приватно претпријатие за нивно задолжување, што на сопственикот на тој документ (вложувачот на пари) му донесува фиксна интересна (каматна) стапка. Честопати обврзниците се наречуваат хартии од вредност со фиксни приноси (анг. fixed income securities), за разлика од акциите. Со издавање обврзници претпријатијата, акционерските друштва и државата собираат парични средства заради зголемување на својот капитал, а државата заради зголемување на приходите во буџетот. Обврзниците можат да гласат и на име на донесителот.

За разлика од акциите, обврзниците се карактеризираат со следново: **1.** тие претставуваат даден заем, за разлика од акциите што претставуваат учество во сопственоста на капиталот; **2.** тие даваат право на постојан интерес, што се пресметува, на номиналниот износ на долгот по утврдена стапка и се исплатува во однапред утврдени рокови, додека акцијата влече дивиденда што се формира на посебен начин; **3.** обврзниците поединечно се исплатуваат во форма на

Економско-финансиски лексикон

ануитети, со извлекување или со откуп на берза ; **4.** обврзниците на својот сопственик не му даваат право на сопственост и учество во управувањето со претпријатието; **5.** во случај на ликвидација на претпријатието облигациите се исплаќаат пред секоја делба на расположливата актива.

ОБВРСКА – (лат. obligatio, англ. . франц, obligation, рус. облигация), **1.** (општо значење) определена задача чиешто извршување обврзува некого. Притоа се определува носителот, времето, начинот, средствата, мерките и одговорноста за реализирање на задачата; **2.** во имотно – правните односи најчесто претставува долг на стопанската организација произлезен од деловни и кредитни односи со други стопански организации, банки и други доверители. На страната на побарувачот, т. е. доверителот, тоа е побарување. Спротивно на обврска е побарување.

ОБВРСКИ ЗА КРЕДИТИРАЊЕ - (англ. loan commitments) претставуваат неформални или формални договори со кои банката ветува или се обврзува дека во рамките на определен временски период, ќе одобри кредит по барање на клиентот. Бидејќи претставуваат можна кредитна изложеност во иднина (која не мора да се оствари), обврските за кредитирање се евидентираат надвор од

Економско-финансиски лексикон

билансот на состојбата, односно спаѓаат во групата на вонбилансни ставки. Обврските за кредитирање може да се јават во форма на формален или неформален договор меѓу банката и нејзиниот клиент. Ако се работи за неформален договор, банката не е обврзана да го исполни ветувањето, т.е. може во секое време да се повлече и тоа без посебно објаснување. Но, ако станува збор за формален договор, тогаш банката мора да му одобри кредит на клиентот, тогаш кога тој ќе побара, односно не може еднострано да го раскине договорот. Всушност, кај формалните договори однапред се пропишуваат условите под кои банката може да го раскине договорот (на пример, значително влошување на финансиската положба на клиентот).

Обврските за кредитирање се однесуваат на кредитните линии и обновливите кредити кои банките им ги одобруваат на претпријатијата и на населението. На пример, голем дел од кредитите за обртни средства се одобруваат во вид на рамковни кредити. Исто така, во оваа група спаѓаат кредитни картички и дозволените пречекорувања на тековните сметки. Меѓутоа, во групата на вонбилансни активности спаѓаат само неискористените кредитни линии, додека искористените износи претставуваат одобрени кредити.

На пример, ако некој човек на својата тековна сметка има дозволено пречекорување од 30.000 денари, тоа значи дека тој има право да

Економско-финансиски лексикон

повлече кредит од банката во износ до 30.000 денари. Овде станува збор за неотповиклива обврска за кредитирање, зашто во нормални околности банката мора да го кредитира клиентот, т.е. не смее да го спречи да ги повлече парите, тогаш кога тој ќе посака. Ако човекот искористил 20.000 денари од дозволеното пречекорување на тековната сметка, тоа значи дека банката му одобрила кредит во наведениот износ. Остатокот од 10.000 денари претставува условна кредитна изложеност на банката, зашто клиентот може, но не мора да ги повлече парите. Затоа, неискористениот износ не може да се смета за кредит и не може да се бележи во билансот на состојбата, туку претставува вонбилансна изложеност.

ОБВРСКИ ПО ВИДУВАЊЕ – **1.** парични обврски што се исплатуваат веднаш штом на обврзникот ќе му се покаже исправата според која се обврзал на плаќање; **2.** парични депозити кај банките со кои може веднаш, без никакви пречки и формалности да се располага, да се претворат во готови пари, т. е. парични обврски што мора да се платат веднаш на барање на депонентот; овде спаѓаат сите депозити по видување кај банките. Поради тие причини, на штедните влогови по видување банките одобруваат пониска интересна (каматна) стапка во споредба со орочените штедни влогови.

Економско-финансиски лексикон

ОБЕМ НА ПРОИЗВОДСТВО- Количествен израз на производството изразен во физички единици или на некој друг начин (условни единици, со вредноста на производството според стабилни цени и др.).

ОБИЧАИ – (лат. mos, moriŝ; англ. custom; фр. coutume; шпан. costumbre; итал. costumanza; гер. Gewohnheit; рус. обычай), непишани правила или норми утврдени со традицијата со кои се регулираат односите меѓу луѓето и одредено однесување на поединци и организации во рамките на една историски определена заедница. Обичајот, како општествена норма, настанува и се одржува со долго и стихијно повторување на некое однесување од страна на луѓето. Повторувањето на однесувањата на луѓето во одредени ситуации доведува до навики, па таквото однесување постепено почнува да се смета за задолжително, па се создава свест за неговата задолжителност и така станува обичај. Обичаи се создаваат во сите области на општествениот живот, доколку односите во таа област се трајни и стабилни, па и во областа на деловните и трговските односи. Зад нив не стои државна принуда, но тие претставуваат морална обврска и морална норма. Како општествени правила на однесување, обичаите имаат најразлични облици на санкции, коишто се применуваат за непридржување кон нив. Обичаите можат да

Економско-финансиски лексикон

се јават како регулатив и кај оние општествени односи што, со оглед на нивната содржина, би можеле правно да се регулираат со прописи.

ОБИЧАЈНО ПРАВО – (лат. *ius non scriptum* – непишано право, настанато според обичаите), правни норми, правила или принципи настанати со традицијата на народот, во деловната практика и сл. Иако не се пропишани од законодавната власт, нормите на обичајното право се задолжителни, а нивната правна сила се состои во нивната долга примена. Во одделни области на општествените дејности, па и во деловните односи воопшто, обичајното право е развиено.

ОБИЧНА АКЦИЈА – (анг. *ordinary share*, амер. *common stock*), финансиски инструмент којшто го претставува делот во сопственоста на претпријатието, т. е. акционерското друштво и, начелно, право на глас во претпријатието (секоја акција претставува еден глас) и право на учество во распределбата на нето профитот, т. е. право на дивиденда.

ОБЈЕКТ(лат. *objectum*, анг. *object*, фр. *objet*, рус. *объект*), **1.** предмет, ствар; предмет што сочинува дел од надворешниот материјален свет; појава што постои независно од нашата свест; **2.** предмет на дејност или сознание;

Економско-финансиски лексикон

предмет врз кој се врши некое дејство (на пр. предмет на трудот); **3.** згради, постројки, зданија и сл.

ОБЈЕКТИВИЗАМ – (лат. objectum – предмет), филозофско сфаќање според кое предметите, нештата, постојат сами по себе независно од човекот и неговата свест, сфаќање што е важно за сите науки, па и за економските. Спротивно: субјективизам, идеализам.

ОБЈЕКТИВЕН – вистинит, реално постои, независно од субјективното (личното) сфаќање.

ОБЈЕКТИВНА ВИСТИНА – знаење што ја одразува реалноста онаква каква што е.

ОБЈЕКТИВНА РЕАЛНОСТ – материјата, природата, сè што постои независно од нашето сознание.

ОБЈЕКТИВНА ТЕОРИЈА НА ВРЕДНОСТА – (лат. objectivus – објективен, вистински), назив за трудовата теорија на вредноста, којашто вредноста на стоката ја изведува објективно, според потрошениот труд што е општествено потребен за нејзиното производство, наспроти субјективната теорија на вредноста којашто вредноста ја изведува од субјективното

Економско-финансиски лексикон

(личното) однесување на потрошувачите во областа на прометот.

ОБЛАСТ – 1. поим од општествената поделба на трудот, што претставува широко заокружено стопанско подрачје што се занимава со една определена широка дејност, којашто се дели на посебни дејности или гранки. Се разликуваат следниве стопански области: земјоделство, шумарство, рударство (примарни области), индустрија, занаетчиство, градежништво (секундарни области), трговија, банкарство и други услуги (терцијарни области или стопански области); 2. географски и административен (територијално – управен) поим.

ОБЛИГАТЕН – (лат. obligatio – обврска, obligatorius – обврзен, задолжителен), задолжителен, принуден, што не е оставен на слободен избор. Спротивно: факултативен .

ОБЛИГАЦИЈА – (лат. obligatio – обврска), обврска, долг, гаранција; обврзница (хартија од вредност), признаница. Правен однос меѓу две одредени страни врз основа на кој едната страна (доверител, кредитор) е овластена да бара од другата страна (должник, дебитор) одредено давање, дејство или воздржување од нешто што инаку би имала право да го прави. Гледано од страна на доверителот, облигацијата

Економско-финансиски лексикон

претставува побарување, додека од страна на должникот тоа значи обврска, долг.

ОБЛИГАЦИОНО ПРАВО – (лат obligatio – обврска, задолжување) збир на правни норми со кои се регулираат заемните обврски на субјектите во економските односи. Размената на добра и услуги претставува карактеристичен предмет на облигационото право и тоа, по правило, на размена на еднакви вредности.

ОБЛИК НА ВРЕДНОСТА – (српхрв. облик вредности; англ. the form of value), начин на пројавување на вредноста настоката во процесот на размена. Вредноста на стоката се изразува како разменска вредност, т. е. како квантитативен однос во кој употребна вредност од еден вид се разменува за употребна вредност од друг вид.

Вредноста на стоката се создава во производството кога се создава самата стока. Меѓутоа, таа доаѓа до израз во размената кога стапува во однос на размена со некоја друга стока; тогаш се реализира нејзината вредност. Тие односи на размена се разменски вредности. Секоја стока ја изразува својата вредност во однос, во релација спрема некоја друга стока. Стоката својата вредност ја изразува релативно, затоа се вели дека се наоѓа во релативен облик на вредноста. Наспроти тоа, стоката со која се изразува

Економско-финансиски лексикон

вредноста на првата стока (што се наоѓа во релативен облик на вредноста) се наоѓа во облик на еквивалент, т. е. еквивалентен облик на вредноста.

Со анализа на историскиот развој на облиците на вредноста се согледува појавувањето и суштината на парите.

Се разликуваат поединечен, случаен, прост или едноставен облик на вредноста; развиен или целосен, општ и паричен облик на вредноста. Со преобразба на облиците на вредноста настана паричниот облик на вредноста. Кога една стока трајно и на широки простори (национални размери) врши улога на општ еквивалент, таа стока станува пари.

ОБРТ НА КАПИТАЛОТ – (српхрв. обрт капитала; рус. оборот капитала; англ. turnover of capital), претставува кружно движење на капиталот гледано како процес што се обновува во определени периоди, во кој капиталот минува низ областа на производството и прометот, при што наизменично добива облик на паричен, произведен и стоковен капитал. Збирот на времето на производството и времето на прометот го сочинува времето на обртот на капиталот или едно вртење на капиталот. Брзината на обртот на капиталот зависи и од природата на гранката во која се вложува, зашто секоја гранка има карактеристично

Економско-финансиски лексикон

производство што бара различен временски период за создавање една заокружена целина на производ што ќе биде готов за продажба.

Во текот на еден обрт на капиталот на новиот производ се пренесува само еден дел од вредноста на средствата на трудот. Другиот дел од нивната вредност останува во нив фиксирана. Затоа капиталот вложен во средствата на трудот е наречен основен или фиксен капитал. Капиталот, пак, што е вложен во предметот на трудот и работната сила е вредност што во целина се пренесува на новиот производ во текот на еден период. Затоа овој дел од капиталот се наречува обртен или циркулационен.

Брзината на обртот на капиталот влијае врз висината на годишната профитна стапка.

ОБРТНИ СРЕДСТВА (обртен капитал) – (српхрв. обртна средства; рус. оборотный капитал; англ. working capital, current capital; фр. capital de roulement, capital circulant; итал. capitale d'esercizio; гер. zirkulierendes Kapital, Umsatzkapital), дел од деловните средства (другиот дел го сочинуваат основните средства) на производствената организација што во еден процес на производство се троши во целина и сета своја вредност ја пренесува на новиот производ. Во обртни средства влегуваат вредноста на суровините, недовршените производи, готовите стоки, горивото, мазивото, помошните материјали,

Економско-финансиски лексикон

ситната амбалажа, ситниот инвентар, паричните средства наменети за набавка на тие елементи, за исплата на личните доходи, односно наемнините, платите на работниците и исплаќање на обврските што организацијата ги има врз основа на обртните средства. Обртните средства постојано го менуваат својот облик. Во определен момент тие се во облик на суровина, помошни и погонски материјали, полупроизводи, готови производи, пари, побарувања и др., постојано кружат и го преобразуваат својот облик. Се разликуваат трајни обртни средства (тоа се оние средства што се потребни за изведување на редовниот деловен процес на една стопанска организација) и повремени обртни средства (што служат за повремени потреби, сезонски и др.).

ОБСЕ – (акроним од: Организација за безбедност и соработка во Европа – ОБСЕ; англ. Organization for Security and Cooperation in Europe – OSCE), со спогодба на државите – членки КЕБС се трансформира во Организација за безбедност и соработка во Европа. Спогодбата стапи во сила во јануари 1995 г. Слично на Организацијата на обединетите нации, ОБСЕ претставува организација за решавање на проблемите за безбедност и соработка во рамките на Европа. Со оглед на тоа, компетенциите на ОБСЕ се поголеми од оние на поранешниот КЕБС.

Економско-финансиски лексикон

ОВЕРДРАФТ – (анг. overdraft – пречекорување, пречекорување на одредена сума, непокриена сума), англоамерикански израз што значи: 1. непокриен износ, износ без покритие; плаќање со чек на поголема сума отколку што е сумата пари на сопственикот на чековната сметка во банката; износ без покритие на влечена меница; 2. со одобрување на банката кај која се води тековната (жиро) сметка сопственикот на сметката може да издава налози за исплата и над состојбата на салдото на сметката.

ОГЛАС – (фр. annonce; итал. avviso, manifesto; анг. advertisement, notice; гер. Anzeige, Kundgebund; српхрв. оглас, рус. объявление), 1. службен или приватен текст пишуван или печатен, со кој се известува јавноста, а се објавува во печатот или на јавни места за да ја запознае јавноста со она што се огласува; 2. една од формите на стопанската пропаганда, со која во средствата за јавно информирање се рекламираат производи или некоја друга сопствена стопанска активност или на заинтересираните им се даваат некои други информации за сопствената стопанска активност; 3. информација како конкурс, со кој стопански субјекти бараат да пополнат одредени работни места; информација со која одредени лица бараат вработување за определени работни места.

ОГРАНИЧЕНА КОНКУРЕНЦИЈА – се јавува во олигополска пазарна структура, каде што постојат мал број соперници што продаваат стока од ист вид, поради што се во можност да влијаат врз определувањето висината на цената на својата стока, за разлика од условите на целосна или слободна конкуренција.

ОГРАНИЧЕНА ОДГОВОРНОСТ – (анг. limited liability), правен институт за одговорноста, според кој должникот за постојните обврски одговара со дел од својот имот или со ограничени парични износи или со одреден конкретен предмет. Таков е случајот кај акционерските друштва, кај кои финансиската одговорност на акционерите е врзана со висината на капиталот вложен во акции. За разлика од ограничената одговорност, сопствениците на ортачките претпријатија и самостојните сопственици главно се во положба на неограничена одговорност за обврските и долговите на нивните претпријатија.

ОДАНОЧУВАЊЕ – постапка околу воведување, разрежување и наплатување данок, што се засновува врз прописи, со кои се воспоставува даночна обврска.

Економско-финансиски лексикон

ОДГОВОРНОСТ – (од лат. *respondere* – одговара, *responsum* – одговор; англ. *responsibility*; фр. *responsabilité*; шпан. *responsabilidad*; итал. *responsabilità*; гер. *Verantwortung*; рус. ответственность), општо значење: должност, обврска, доверба, овластување; способност да се одговара за своето однесување, раководење, управување, за дадената доверба; морална или правна обврска што подлежи на некој вид (морална или правна) санкција.

Поимот одговорност има многу значења и различна примена во општеството и теоријата. Тој изразува: **1.** обврска да се поднесе сметка за одреден акт или однесување или нешто што е пропуштено; **2.** предмет според кој или за кој некој е одговорен, односно обврзан да поднесе сметка и со тоа да ја оправда довербата или правата и должностите; **3.** способност за вршење обврска или способност за вршење соодветни работи и функции без хиерархиска контрола и непосредно раководење; **4.** способност за разликување на тоа што е правилно од тоа што е погрешно; **5.** поднесување последици во согласност со правото или моралот за извршените дејства и однесување; **6.** извршување соодветни должности според укажаната доверба или за каква било со закон предвидена обврска кон друго лице (долг, враќање предмет и сл.); **7.** способност да се одговори на оправдани или

Економско-финансиски лексикон

со закон предвидени барања и со тоа поседување доволно средства или сила да се одговори на овие барања (во потесна смисла имотна способност за добивање заем или враќање долг); **8.** зависност во вршење јавни и највисоки функции спрема одредени тела, врз основа на нивната моќ и право да го испитуваат остварувањето на дадените овластувања; **9.** состојба што претпоставува водење книговодство и други документи како доказ за исполнување на обврските.

Во секоја одговорност носителот на одговорноста е свесна, творечка, автономна, автентична и социјализирана личност. Постои институционализирана и неинституционализирана одговорност. Неинституционализирана одговорност е личната, субјективната одговорност, којашто не е правно санкционирана и се наречува морална одговорност. Институционализираната одговорност е правна и политичка одговорност. Но личната одговорност е основа на општествената одговорност.

Одговорноста претставува важен услов за нормално функционирање на еден општествено-економски систем, на една институција и стопанска организација. проблемот на одговорноста е тесно поврзан со проблемите на личните слободи, права, должности и обврски.

Економско-финансиски лексикон

ОДДЕЛЕНИЕ – претставува организациона единица во рамките на една стопанска организација (или административна установа), задолжена да врши определена функција, е во врска со целокупната дејност на стопанската организација (или административната установа), а произлегува од внатрешната, односно техничката поделба на трудот. Големината на одделението зависи од обемот на задачите што му се поставуваат во рамките на целокупната задача на стопанската организација (или административна установа).

ОДДЕЛИ НА ОПШТЕСТВЕНОТО ПРОИЗВОДСТВО – тоа се два оддела во кои се групирани сите гранки од општественото производство. Во првиот оддел влегуваат оние гранки што произведуваат производи коишто според својот карактер можат да служат како средства за производство, па, според тоа, можат да служат за производна потрошувачка, додека во вториот оддел влегуваат гранките што произведуваат производи што можат да служат како средства за живот. Меѓу овие два оддела мора да постојат определени сразмери за да може нормално да се одвива општествената репродукција. Оваа поделба ја прави Маркс во познатата негова анализа на репродукцијата и прометот

Економско-финансиски лексикон

на целокупниот општествен капитал во II том од „Капиталот”.

ОДНОСИ НА РАЗМЕНА (анг. terms of trade), односи меѓу цените по кои некој производител, некоја гранка или земја ги продава своите производи и цените по кои ги купува туѓите производи. Вообичаена мера на односите на размената на стоките е пресметаниот индекс што се добива со делење на индексот на цените на стоките што се продаваат, односно извезуваат, со индексот на цените на стоките што се купуваат, односно увезуваат. Порастот на индексот во тековната година спореден со претходната година означува подобрување на односите на размената, а опаѓањето на индексот означува влошување на односите на размената. Како синоним се употребува терминот ножици на цени.

Односите на размената во меѓународната размена се изразит индикатор за согледување на прелевањето на националниот доход од едни земји во други.

ОДЛУКА – (од лат. decidere – одлучува, решава; анг. décision; фр. décision; шпан. decisión; итал. decisione; гер. Beschluss, Entschluss; рус. решение), претставува акт на изразување на волјата при решавање некое прашање и согласно со тоа преземање соодветна акција во која и да е област

Економско-финансиски лексикон

(општествена, политичка, стопанска). Одлуката е избор на едно решение од множеството што стојат на располагање во дадена ситуација. Донесувањето на една одлука е уште полесно ако се располага со поголем број информации за секоја можна алтернатива. Се користат разни методи и критериуми што придонесуваат за донесување оптимална деловна одлука.

Одлучување – е процес што се состои во избор на најпогодно решение меѓу повеќе можни алтернативи, врз основа на располагање со соодветни информации и според определени критериуми.

ОДРЖУВАЊЕ НА СРЕДСТВАТА НА ТРУДОТ – се врши со тековно одржување и со отстранување дефекти и скршени делови на средствата на трудот. Средствата што се вложуваат во врска со тоа имаат карактер на тековни режиски трошоци (а не својство на инвестициони вложувања).

Тековното одржување на средствата на трудот се врши со нивното редовно чистење, подмачкување, заштита од корозија, регулирање на режимот на работа, правилно ракување и користење. Дефектите и ломовите на средствата на трудот претставуваат технички незгоди што најчесто се случуваат поради организациони слабости во работата на претпријатието.

Економско-финансиски лексикон

ОЖИВУВАЊЕ – (анг. recovery), според теоријата за економски кризи, претставува фаза од стопанскиот циклус што се надоврзува по депресијата. Оживувањето почнува со заменување на материјалните елементи на основниот капитал, што ќе предизвика верижна реакција на сите сектори на стопанството и побарувачката на работна сила. Со новите инвестиции почнува фазата на полет.

ОКРУЖУВАЊЕ НА ПРЕТПРИЈАТИЕТО

– институции или сили (економски, политички, административни, техничко – технолошки, општествени, културни, образовни и др.) што го окружуваат претпријатието и имаат влијание врз неговото функционирање.

ОЛИГАРХИЈА – (грч. oligarchia – владеење на мал број луѓе, од oligoi – мал број + arhein – владее), **1.** облик на владеење каде што мала група ја држи власта и ја користи за сопствени цели и интереси; **2.** се подразбира облик на владеење, управување според кој сета власт е концентрирана во незначително малцинство, мала група или некоја клика и се користи за сопствени цели и интереси без оглед на правата на граѓаните или на членовите на која било организација (стопанска, политичка и др.).

Економско-финансиски лексикон

ОЛИГОПОЛ – (грч. oligoi – мал број, незначителен број + poleo – продава), пазарна положба што означува мал или ограничен број понудувачи (продавачи) на една иста стока или услуга, поради што се во можност да влијаат врз понудата и во определувањето на висината на цената, со што се ограничува конкуренцијата на пазарот. Ваквата пазарна положба создава услови за ограничена, имперфектна (несовршена) или олигополска конкуренција.

ОЛИГОПСОН – (грч oligoi – мал број, незначителен број + opson – купување), пазарна положба во која постојат само мал или ограничен број купувачи на една иста стока или услуга, па затоа се во состојба да влијаат врз побарувачката и одредувањето на висината на нејзината цена. Олигопсонот е пазарна положба аналогна на олигополот, само на обратната, т. е. на страната на побарувачката.

ОПЕРАТИВНИ ПЛАНОВИ – (лат. operatio – дејство, вршење некоја работа; англ. operative plans), разработени планови коишто се однесуваат за период од неколку месеци, со кои се врши конкретна операционализација на задачите од годишниот план на претпријатието.

Економско-финансиски лексикон

ОПЕРАТИВНИ РАСХОДИ – (од лат. operatio – дејство, работење, вршење некоја работа), вид материјални расходи што постојат независно од функцијата на органот на власта, на управата или јавната служба, којашто се финансира од буџетот. Во оперативни или режиски трошоци спаѓаат: трошоците за канцелариски материјал, трошоците за огрев, осветление, чистење и одржување на зградата, поштенско – телеграфските трошоци, патните и селидбените трошоци, трошоците за осигурување и др.

ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА – (лат. operari – работи, дејствува), сите организациони и технички работи, преземени за да се реализира одредена програма, со кои прецизно се утврдуваат средствата, кадрите и роковите за извршување одделни задачи и крајниот рок за завршување на сите предвидени работи со операциониот план.

ОПЕРАЦИОНИ ИСТРАЖУВАЊА – (лат. operatio – дејство, вршење некоја работа), примена на математички, статистички, економски и други научни методи за изнаоѓање оптимални економско-технички решенија и програми за развој на стопанските организации.

Економско-финансиски лексикон

ОПОРТУНИЗАМ – (лат. *opportunus* – згоден, подобен, поволен, *opportunitas* – згода, пригода, поволна можност), итроштина, лукавство, вештина за приспособување и искористување, злоупотребување определени состојби, можности или околности во политичкиот и јавниот живот и во практиката, за да се оствари некоја цел, да се извлече определена корист, без оглед на општоважечките принципи.

ОПОРТУНИСТ – (лат. *opportunitas* – згода, пригода, поволна можност), итар, лукав, вешт човек во приспособување и искористување определени состојби, можности или околности со намера да извлече определена корист, без оглед на општоважечките принципи; човек склон кон компромиси, кога нему му е во интерес.

ОПОРТУНИТЕТЕН ТРОШОК И ОПОРТУНИТЕТЕН ДОХОД – (лат. *opportunitas* – згода, пригода, поволна можност, *opportunus* – згоден, поволен, подобен; англ. *opportunity cost* – можен,возможен, вистински трошок), претставува алтернативна можност на еден економски фактор да се употреби за некоја друга дејност и за истиот трошок (или потрошен труд) да се остварува повисок доход од оној што се добива во постојната употреба; изгубена можност, пропуштена околност или жртвувана алтернатива за

Економско-финансиски лексикон

остварување поголем алтернативен доход во споредба со постојниот. На пр. во едно мало претпријатие во кое сопственикот работи, не се пресметува наемнина или плата како трошок за неговата работа. За една година, откако ќе ги покрие трошоците, да речеме, остварува 1.000 парични единици приход. Но ако тој човек, според неговата квалификација, работи во некоја друга фирма, ќе заработи, 1.500 во форма на наемнина или плата. Во споредба со она што го добива за работата во своето претпријатие, заработува помалку за 500 или 50%. Од ова произлегува дека тој е во загуба што работи во своето претпријатие. За сличен пример може да се земе некој фармер, којшто е сопственик на земјата и капиталот и самиот тој работи на фармата. Ако за својот труд како трошок не си пресметува наемнина, за употреба на неговата земја не си пресметува рента, а за вложениот капитал – интерес (камата), како мерила за рентабилност според принципите на пазарното стопанство, произлегува дека тој е нерентабилен стопанственик (бидејќи ако работи на туѓа фарма ќе добива наемнина, ако ја даде земјата под закуп ќе добива рента, а пак, ако го вложи капиталот во банка ќе добива интерес).

ОПРЕДЕЛУВАЊЕ ДАНОК – постапка за утврдување даночно оптоварување со која се определува: **1.** даночниот облик; **2.** времето за

Економско-финансиски лексикон

кое се утврдува даночното оптоварување; **3.** даночниот извор; **4.** даночната основица; **5.** даночниот обврзник; **6.** висината на утврдениот данок; **7.** условите за плаќање и последиците од неплаќање на данокот; **8.** правниот лек на кој има право даночниот обврзник.

ОПРЕДМЕТЕН ТРУД – труд што порано е вложен и се опредметил и добил појавна форма на некоја употребна вредност, т. е. на некој производ. Опредетениот труд се јавува во форма на средства за производство и средства за живот.

ОПРЕМА – (српхрв. опрема; слов. oprema, orpava; рус. оборудование, оснаиение, снаряжение; анг. equipment, outfit; фр. équipement; итал. equipaggiamento, fornimento; гер. Ausrüstung), збирен израз за машините, алатите, уредите, апаратите, инструментите, инсталациите со кои е снабдена, т. е. опремена една работилница или фабрика за да може да ја врши својата производствена дејност. При инвестирањето се прави разлика меѓу опремата и градежниот дел.

ОПСТРУКЦИЈА – (лат. obstructio – затворање, преградување), пречење, спречување, сопирање; дејност што е насочена кон отежнување или спречување да се донесе некоја одлука од некој орган;

Економско-финансиски лексикон

демонстративно дејство против нешто, насочено кон негово сопирање. Во потесна смисла означува посебен метод во борбата на парламентарната опозиција за спречување на донесувањето закони и други одлуки на кои опозицијата се спротивставува.

ОПТИМАЛЕН КАПАЦИТЕТ – (лат. optimus – најдобар, најповолен и сараситас – обем, способност, можност за примање нешто во себе), тоа е оној капацитет што овозможува производство со најниски трошоци на единица производ за да се постигне највисок профит.

ОПТИМАЛНО КОРИСТЕЊЕ НА КАПАЦИТЕТОТ – (лат. optimus – најдобар, најповолен и сараситас – обем, способност, можност за примање нешто во себе), е такво користење на индустрискиот капацитет што овозможува најниски трошоци по единица производ за остварување најповолен деловен успех, т. е. највисок профит.

ОПТИМУМ – (лат. optimum – најдобро; суперлатив од bonus – добар), најповолни услови; нешто што е најповолно, што најмногу може да се постигне. Оптимален – најповолен, најпогоден; што најмногу одговара; најдобар од сите можни резултати што можат да се постигнат во одредени услови и положби, околности.

Економско-финансиски лексикон

Технички оптимум – означува најповолен сооднос меѓу количеството вложени фактори за производство и количеството на остварениот ефект.

Економски оптимум – означува најповолен сооднос меѓу големината на трошоците и големината на остварениот приход, доход, добивка, односно профит.

Оптимална големина на работилница, фабрика или претпријатие – тоа е големина во која со најниски трошоци по единица производ се остварува највисока добивка (односно профит). Постојат големи разлики во оптималната големина на производствените објекти меѓу разните стопански гранки, што зависи од тоа дали се произведува со мали или големи и неделиви средства на трудот, односно опрема (на пр. земјоделството, конфекцијата, автомобилската индустрија, рафинериите за нафта, железарниците итн.).

Постои разлика меѓу оптимална големина на работилница, односно фабрика и оптимална големина на претпријатие (односно фирма, компанија, корпорација), бидејќи едно претпријатие може да поседува повеќе исти или различни фабрики, односно производствени единици.

ОПТИМАЛНА ПОПУЛАЦИЈА – (лат. optimum – најдобро; populus – народ, население), е онаа големина од населението

Економско-финансиски лексикон

што на нацијата ќе и го максимира националниот доход по глава на жител под дадени техничко – технолошки услови и со дадена големина на капитал.

ОПЦИЈА – (лат. optio – слободен избор, слободна волја), 1. право на слободен избор; право на слободно определување во решавањето, одлучувањето за нешто; 2. во деловните односи: право на едната договорна страна, што со договорот и го признава другата договорна страна, да избира меѓу повеќе различни можности.

Берзански термин, којшто означува договор меѓу две страни за терминска купопродажба, според кој договорените страни стекнуваат право, но не и обврска, да купат или продадат од договорените хартии од вредност, кога ќе сметаат дека според својот слободен избор во текот на времето до истекот на договорениот рок. На барање на едната страна, другата страна е обврзана да го предаде, односно да го преземе и да го плати договорениот предмет на опцијата.

ОПЦИЈА - (анг. option) претставува договор со кој едната страна има право да купи или да продаде некој финансиски инструмент на одредена идна дата или за време на некој временски период, по однапред утврдена цена, наречена извршна цена (exercise price, strike price). Опциите спаѓаат во групата на

Економско-финансиски лексикон

финансиски деривати. Исто како фјучерсите, и опциите претставуваат договори каде што денес се утврдува цената на темелниот финансиски инструмент, но купопродажбата се врши во иднина. Но, за разлика од фјучерсите, купувачот (сопственикот) на опцијата нема обврска да ја изврши трансакцијата, туку може да избира дали ќе го изврши договорот или не. Од друга страна, продавачот на опцијата, кој се нарекува и потписник (writer), должен е да ја изврши својата обврска од договорот на барање на купувачот на опцијата. Во зависност од времето кога се извршуваат, постои разлика меѓу американските и европските опции. Кај американските опции, правото на купување или продавање може да се изврши секој ден до истекот на крајниот рок на извршувањето, т.е. до последниот ден на тргувањето со опциите. Од друга страна, кај европските опции, правото на купување или продавање може да се оствари само на денот на извршувањето на опциите.

Имајќи предвид дека купувачот на опцијата има право да бира дали и кога ќе ја изврши опцијата, тој мора да плати одреден надомест за таквата поволност. Од гледна точка на другата страна на договорот, бидејќи продавачот на опцијата е должен да ја изврши својата обврска, без разлика дали тоа му одговара или не, тој бара одреден надомест за тоа. Оттука, за разлика од фјучерсите, самата

Економско-финансиски лексикон

опција има цена, наречена премија (premium), која се формира на берзата во зависност од понудата и побарувачката на опциите.

Дали сопственикот на опцијата ќе го искористи своето право зависи од движењето на пазарната цена на темелниот инструмент во однос на цената на извршувањето. На пример, ако една опција носи право на купување акции по цена од 950 долари, сопственикот ќе ја искористи опцијата ако тековната цена на акциите е 980 долари, зашто во тој случај, тој има можност да ги купи акциите поевтино. Од друга страна, ако цената на акциите е 920 долари, сопственикот нема да ја искористи опцијата, затоа што поисплатливо му е да ги купи акциите по тековната пазарна цена.

ОПШТА ПОТРОШУВАЧКА — потрошувачката што е од општо-општествен карактер, а се однесува на потрошувачката на државата (разните државни органи и служби: одбраната, безбедноста, претставничките тела, управата, администрацијата, судството и сл.). Општата потрошувачка се остварува преку буџетот на државата, што се формира од даноци, придонеси, такси, царини и др. Многу современи држави во општата потрошувачка ја опфаќаат и заедничката потрошувачка или делови од неа (образование, здравство, наука, култура и др.).

Економско-финансиски лексикон

ОПШТЕСТВЕНА НАДГРАДБА – правно – политичка надградба и облиците на општествената свест (држава, право, политика, религија, морал, филозофија, култура, уметност), коишто се издигаат над една историски определена економска база.

ОПШТЕСТВЕНА ПОДВИЖНОСТ – (српхрв. друштвена покретљивост; рус. общественная мобильность; англ. social mobility; фр. mobilité sociale; шпан. movilidad social; итал. mobilita sociale; гер. Gesellschaftliche Mobilität), промена на општествената положба на поединци и општествени групи во рамките на општествената структура. Од многуте обично се разликуваат два основни типа: вертикална и хоризонтална.

Вертикалната општествена подвижност претставува преоѓање од една класа, односно слој, во друга класа, односно слој. Постојат повеќе канали на вертикална општествена подвижност, а бидејќи се условени од особеностите на општествената поделба на трудот и општата организација на општеството, се менуваат од една општествена заедница до друга. Во современото општество неколку канали се сметаат за основни: 1. канали што овозможуваат стекнување квалификации неопходни за вршење определени општествени функции; 2. оние што

Економско-финансиски лексикон

овозможуваат непосредно и посредно влијание врз установите во кои е концентрирана општествената моќ; 3. мажењето и женењето; 4. некоја особена (специјална) способност којашто е потребна во определено време во општеството.

Под хоризонтална подвижност се подразбира промена на положбата во хоризонталното рамниште на општествената поделба на трудот, со преоѓање на поединци или семејства од една област, гранка и вид дејност во други. Некои овде ја ставаат и територијалната подвижност, т. е. миграцијата.

ОПШТЕСТВЕН ДОГОВОР – според Уставот на поранешна СФР Југославија од 1974 г. воспоставен институт, според кој сообразувањето на интересите и уредувањето на односите од пошироко општествено значење се регулираше со договори, во чие донесување учествуваа претставници на власта, стопанските комори, синдикатот, општествено-политичките и други организации. Заедно со самоуправните спогодби ја претставуваа основата на економскиот и општествениот систем.

Системот на општествено договарање и спогодување од економската критика беше наречен „договорна економија” (спротивно на пазарната економија); овој систем почна да се напушта со уставните промени есента 1988 г.

Економско-финансиски лексикон

и со донесувањето на новите системски закони насочени кон пазарно стопанство.

ОПШТЕСТВЕН ПРОИЗВОД – (српхрв. друштвени производ; рус. общественный продукт; англ. national product, social product, фр. produit social; итал. prodotto sociale), како вредносен показател е помала големина од бруто (т. е. вкупниот) општествен производ, а го сочинува збирот на амортизацијата и новосоздадената вредност (односно националниот доход) на една заедница, за определено време. Со други зборови, бруто општествениот производ, смален за вредноста на потрошениот предмет на трудот, е наречен општествен производ. Тој е макроекономска големина. Од неговиот сумарен износ се согледува годишниот производствен резултат на една општествена заедница. Со неговиот пораст од година на година се остварува стопанскиот развој на една земја. Процентот на зголемувањето на општествениот производ за една година претставува стапка на стопанскиот раст или растеж.

ОПШТЕСТВЕНИ ТРОШОЦИ – (англ. social cost), во економската литература овој израз се употребува како синоним за поимот екстерни трошоци, односно за трошоците на општеството наменети за заштита и унапредување на животната средина.

Економско-финансиски лексикон

ОПШТЕСТВЕНО БИТИЕ (српхрв. друштвено биће; рус. общественное бытие; англ. social being; фр. l'être social; шпан. ser social; гер. Gesellschaftliche Wesen), претставува единство на производните сили и производствените односи, односно историски определен начин на производство, односно општествено – економската база. Начинот на производство на материјалниот живот го условува процесот на социјалниот, политичкиот и духовниот живот воопшто. Општественото битие ја определува општествената свест, што има повратно дејство врз општественото битие, односно врз материјалниот живот на луѓето. Според тоа, општественото битие игра примарна улога.

ОПШТЕСТВЕНО БОГАТСТВО – (српхрв. друштвено богатство; рус. общественное богатство; англ. social wealth; фр. richesse nationale; гер. National-reichtum), создадените материјални добра од луѓето во повеќе години, со кои располага една општествена заедница во определено време. Општественото богатство е произведено богатство, резултат на човечкиот труд, наспроти природното богатство што претставува дар од природата, чиешто формирање не е резултат на човечкиот труд. Меѓутоа, природното богатство е услов за производство. Преку процесот на трудот, природното богатство се преобразува во

Економско-финансиски лексикон

општествено богатство. Токму затоа треба да се прави разлика меѓу природното и општественото богатство. Низа економски неразвиени земји располагаат со огромни природни богатства, но поради неразвиеноста на производните сили не можат да ги користат, па се наоѓаат во сиромашна состојба.

Општественото богатство се состои од: **1.** материјални добра што вршат функција на средства за производство и го сочинуваат производниот потенцијал на една заедница. Од неговиот обем, структура и квалитет, ќе зависи колку ќе може да произведува една заедница за определено време (за една година); **2.** средства за лична потрошувачка (станбени згради, покуќнина, училишта, болници и разни други потрошувачки добра), што го сочинуваат потрошувачкиот потенцијал на една заедница.

ОПШТЕСТВЕНО – ПОЛИТИЧКА ЗАЕДНИЦА – термин којшто се употребува со значење на општина, околија, република како територијално – политичка и административна единица.

ОПШТЕСТВЕНО – ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ – (грч. politikos – државен, јавен; грч. systema – состав, целина), основни поставки утврдени со уставот и законите врз кои се организира уредувањето и се регулира

Економско-финансиски лексикон

правниот, економскиот, социјалниот, политичкиот живот во една држава во одредено време.

ОПШТЕСТВЕНО ПОТРЕБНО РАБОТНО ВРЕМЕ – според трудовата теорија на вредноста е тоа работно време што е неопходно при постојните нормални услови на производство и при просечниот степен на продуктивност и интензивност на трудот да се произведе некој определен вид стока. Општествените нормални услови за производство и интензивноста и продуктивноста на трудот се такви услови според кои се произведува најголемата маса на една иста стока, што покрива најголем дел од побарувачката на една општествена заедница.

Ист вид стоки се произведуваат под различни производствени околности, количеството труд што се вложува во нив од одделните производители е различно. Споредувањето, изедначувањето и размената на овие стоки за стоки од друг вид е можно и се врши на тој начин што на секој вид стока пазарот го признава не индивидуалното, туку она работно време што е општествено потребно. Големината на вредноста на стоката се определува според општественото потребно работно време. Оние производители чиешто индивидуално работно време е поголемо од општественото потребно, губат дел од својот

Економско-финансиски лексикон

труд, односно вредност, и обратно, оние производители на кои индивидуалното работно време им е пониско од општествено потребното, добиваат и еден вишок.

Со порастот на продуктивноста на трудот се намалува општествено потребното работно време, а со тоа и вредноста на стоката.

Сведувањето на разновидните индивидуални количества труд на едно исто количество општествено потребен труд се врши на пазарот преку сложениот механизам на конкуренцијата.

ОПШТЕСТВО – (српхрв друштво; слов. društvo, družba; рус. общество; англ. society; фр. société; итал. societa; гер. Gesellschaft), ќе наведеме три дефиниции, коишто го изразуваат поимот општество: 1. го сочинуваат големи групи луѓе од кои се формира постојана заедница, преку која ги вршат нивните колективни активности и чувствуваат дека припаѓаат едни на други; 2. заедница, народ или широко групирање на луѓе, коишто имаат заеднички традиции, институции и заеднички активности и интереси; 3. претставува заедница заснована врз целина на односи на луѓето кон природата, низ кои се остварува производството како неопходен услов за живот и развој и целина на односи на луѓето меѓу себе, коишто се манифестираат низ

Економско-финансиски лексикон

разни форми; поделбата на трудот спаѓа во суштинските елементи на општеството.

Пресудна улога во настанувањето и во процесот на диференцирањето на човекот во однос на другиот животински свет и конституирањето на општеството игра трудот. Општата структура на општеството ја сочинуваат економската база (како реална основа на општеството) и општествената надградба (правно-политичката надградба и облиците на општествената свест). Во својот развој општеството минува низ неколку општествено – економски формации (првобитна заедница, робовладелство, феудализам, капитализам).

ОПШТИНА – (срп. општина; хрв. općina, слов. občina; рус. община; англ. municipality, com-mune; фр. commune, mairie, municipalité; шпан. municipio; итал. comune, municipio; гер. Gemeinde), претставува основна административно – територијална и општествено – политичка заедница на жителите на една или повеќе населби што се поврзани меѓу себе со определени интереси (економски, комунални, културни и др.). Општината се дефинира како локална самоуправа. Таа врши функција на локална власт чии надлежности се определени со уставот и законот. Општината има свој буџет од кој ги финансира своите дејности.

Економско-финансиски лексикон

Во многу земји, особено во Европа, општината (во секоја земја има свое сопствено име) претставува најмала или локална административна и политичка заедница со определен обем на самоуправни права.

ОПШТ ИНВЕСТИЦИОНЕН ФОНД – (лат. *investitio* – вложување; лат. *fundus* – основа, *Teilen*; фр. *fond*), во времето од 1953 до 1963 г. најважен извор на средства за финансирање на инвестициите во стопанството во поранешна Југославија.

Приходите на Општиот инвестиционен фонд се формираа од интересот (т. е. каматата) на деловниот фонд на стопанските субјекти, од интересот на средствата на општествените инвестициони фондови, од интересот и отплатите на кредитите од Општиот инвестиционен фонд и од средствата на надворешните заеми. Со средствата на фондот располагаа сојузни банки. Покрај општиот инвестиционен фонд, во 1954 година беа воведени инвестициони фондови и на ниво на потесните општествено – политички заедници. Општиот инвестиционен фонд и инвестиционите фондови на потесните општествено – политички заедници го сочинуваа системот на општествените инвестициони фондови. Општествените инвестициони фондови, по правило, беа кредитни фондови. Средствата од

Економско-финансиски лексикон

општествено – инвестиционите фондови само по исклучок се даваа без обврска за враќање.

ОРГАНИЗАЦИЈА – (од грч. organon; лат. Organum – орудие, инструмент, од тоа organisatio; анг. Organization, фр. organisation; гер. Organisation; рус. организацил), една усогласена функционално поврзана работна целина на луѓе и средства што служи за извршување некоја општествена дејност (економска, политичка итн.). Се разликуваат стопански и нестопански организации. Организацијата се засновува, постои и функционира според некои принципи, правила, прописи, методи.

ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА ЕКОНОМСКА СО-РАБОТКА И РАЗВОЈ – (анг. Organization for Economic Cooperation and Development, скратеница: OECD), меѓународна организација основана кон крајот на 1960 г., а се разви од Организацијата за европска економска соработка, чијашто задача е унапредување на меѓународната трговија врз мултилатерална основа, за отстранување на разните облици на дискриминација во меѓудржавните трговски односи, за придонесување за економскиот развој на земјите – членки и земјите во развој, за одржување финансиска стабилност, за сообразување на економската политика на земјите – членки.

ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА ИСХРАНА И ЗЕМЈОДЕЛСТВО (ФАО) – (англ Food and Agriculture Organization of United Nations – FAO), специјализирана агенција на ОН за исхрана и земјоделство, основана во 1943 г., а конечно воспоставена во 1945 г.

ОРГАНИЗАЦИЈА НА ЗДРУЖЕН ТРУД – (од грч. organon; лат. Organum – орудие, инструмент, од тоа organisatio; фр. organisation), израз што доби официјална примена со Уставот од 1974 г. и Законот за здружен труд од 1976 г., така што стопанските организации, т. е. претпријатијата од општествениот сектор (па и нестопанските организации) го добија името „организација на здружен труд”. Организационата шема се состоеше од „основни организации на здружен труд” (ООЗТ) (што добија статус на основен стопански и правен субјект, а основните организации на здружен труд главно настанаа од поранешните единици или погони на претпријатијата, со што претпријатијата се распаднаа на ситни независни стопански и пазарни субјекти); „работна организација” (составена од две или повеќе ООЗТ, а може да биде и без ООЗТ) и „сложена организација на здружен труд” (составена од повеќе работни организации). На оваа организациона форма на стопанството („организација на здружен труд”) економската критика и даде име

Економско-финансиски лексикон

„договорна економија”, што значи спротивна на пазарната економија, спротивна на стопанската логика на стопанисување. Се укажува дека формата „организација на здружен труд” (заедно со системот на спогодување и договарање) претставува идеализирана и економски неефикасна стопанска организација и дека изразот „здружен труд” нема научна и практична основа. Со уставните амандмани од 1988 г., и со измените што настанаа во стопанскиот и општествениот систем со новиот Устав се инаугурира пазарната економија, а претпријатието стана основен стопански, т. е. пазарен субјект и со тоа се напушти стопанската форма „организација на здружен труд”.

ОРГАНИЗАЦИЈА НА ОБЕДИНЕТИТЕ НАЦИИ (ООН) – (лат. *patio* – народ; англ. *United Nations Organization – UNO*), организација на државите од светот, основана во октомври 1945 г. на конференцијата во Сан Франциско со потпишувањето на Повелбата на ООН од страна на 50 држави основачи (овој број значително се зголеми со пристапување на нови држави). Основни цели на ООН се: обезбедување мир во светот, посредување во споровите меѓу државите – членки, културна соработка, заштита на човековите права во целиот свет, колективни интервенции при нарушување на мирот.

Економско-финансиски лексикон

Седиштето на ООН е во Њујорк (САД). Врховен орган е Генералното собрание што се состанува еднаш годишно (во особени случаи се состанува вонредно), а при гласањето секоја членка има право на еден глас. Најважен политички орган на ООН е Советот за безбедност. При ООН се основани повеќе тела и агенции: Економскиот и социјалниот совет, Меѓународна организација на трудот, Организација за исхрана и земјоделство (ФАО), Меѓународна организација за обнова и развој, Меѓународниот монетарен фонд, Меѓународната асоцијација за развој (како посебна агенција на Меѓународниот монетарен фонд), УНЕСКО (за образование, наука и култура), Светската здравствена организација, ГАТТ (општа спогодба за тарифи и трговија) и др.

ОРГАНИЗАЦИЈА НА ТРУДОТ - систем од начела, методи и начини на поврзување и усогласување на луѓето меѓу себе и со расположливите средства на трудот и предмети на трудот заради остварување определени резултати на трудот. Во својот историски развој организацијата на трудот минува низ три фази: занаетчиски начин на организација, мануфактурен и индустриски. До воведувањето на машините, организацијата на трудот се потпира врз искуството. Со воведувањето на машинското производство и со воведувањето на сè

Економско-финансиски лексикон

посовршени машини и системи од машини, се јавува потреба од изнаоѓање нови организациони облици, што доведува до научна организација на трудот и до појавата и развојот на посебната дисциплина: организација на трудот.

ОРГАНСКИ СОСТАВ НА КАПИТАЛОТ –

(од грч. *organon* – орудие, средство; органски – нешто што сочинува жива целина, единствен, целосен, што е неразделен), вредносниот состав на капиталот, ако е определен од техничкиот состав на капиталот и ако ги одразува неговите промени.

Техничкиот состав на капиталот претставува сооднос меѓу масата средства за производство и количеството работна сила, што ги става во движење, за да произведува некој вид производ.

Меѓутоа, за определената маса средства за производство и определеното количество работна сила се вложува определена големина капитал вредност, односно постојан (константен) и променлив (варијабилан) капитал. Односот меѓу овие две вредности, меѓу постојаниот и променливиот капитал, е наречен вредносен состав на капиталот.

Се разликува органски состав на капиталот на едно претпријатие, просечен органски состав на капиталот на една стопанска гранка, стопанска област и на сето национално стопанство.

Економско-финансиски лексикон

Органскиот состав на капиталот претставува важен економски индикатор за согледување на која скала на техничкиот и економскиот развој се наоѓа одделното претпријатие во однос на другите во гранката, на гранката во однос на другите во нејзината област и областа во националното стопанство, а пак, ова во однос на стопанствата на другите земји.

ОРГАНСКИ СОСТАВ НА СРЕДСТВАТА – израз што се употребува наместо терминот органски состав на капиталот .

ОРГАНСКИ СУРОВИНИ – (грч. organikos – којшто се однесува на организам), суровини од растително и животинско, т. е. биолошко потекло што се создаваат во земјоделството, шумарството, ловот и риболовот; органските суровини се регенерираат, односно репродуцираат.

ОРДИНАРИ ШЕР – (анг. ordinary share; амер. common stock – обична акција), англоамерикански израз за обична, редовна акција што ја издаваат акционерските друштва, за разлика од приоритетната акција.

ОРОЧУВАЊЕ – во поширока смисла, секое одредување на времето на стасување на парично побарување; во потесна смисла, спогодбено одредување на подолг рок на

Економско-финансиски лексикон

стасување на побарување во споредба со побарување по видување (а виста) или во релативно краток рок, а се прави тоа за да може банката тие средства да им ги позајми на други лица на подолг рок. Затоа интересната стапка на орочените депозити е повисока во однос на оние по видување (што не се орочени).

ОРТОДОКСНИ АНТИИНФЛАЦИОНИ МЕРКИ – (грч. orthos – прав, исправен + doxa – мислење, вера, слава; ортодоксен – правоверен; англ. orthodox antyinflation measures), според Меѓународниот монетарен фонд и Светската банка, антиинфлациони и стабилизациони програмирани мерки на економската политика, насочени кон димензионирање на буџетот на државата (даночната политика и јавната потрошувачка), монетарната проблематика и девизниот курс, нивно сведување во реални рамки, со намера да се предизвикаат позитивни ефекти во совладувањето на инфлацијата и стабилизирањето на националното стопанство. (Спореди: хетеродоксни антиинфлациони мерки). Изборот на моделот на антиинфлациони мерки (ортодоксни или хетеродоксни) зависи од тоа дали е во прашање умерена, висока или хипер инфлација.

Економско-финансиски лексикон

ОСИГУРУВАЊЕ – (српхрв. осигурање; слов. zavarovanje; рус. страхование, обеспечение, страховка; анг. insurance; фр. assurance; итал. assicurazione; гер. Versicherung), економска институција чијашто функција се состои во тоа да ги надоместува штетите што му се случуваат на осигуреникот од елементарни непогоди и разни други штетни дејства, несреќни случаи и др. Осигурувањето се изведува на тој начин што осигуреникот плаќа одредена сума пари (наречена премија) на осигурителот (осигурителната компанија), којшто од паричните средства формирани на тој начин ги исплатува штетите што се случуваат на отделните осигуреници. Се склучува писмен договор за осигурување, а писмената исправа се наречува полиса.

ОСИГУРУВАЊЕ КРЕДИТ – (лат. credere – верува), се врши со полиса на осигурување, според која осигурителната организација му гарантира на заемодавачот (кредиторот) дека ќе му ја надомести штетата доколку настане платежна неспособност на должникот.

ОСНОВАЧКА ДОБИВКА – приход што го остваруваат основачите на акционерското друштво со продажба на акции при формирањето (основањето) на акционерското друштво по пазарна повисока цена од номиналната. Основачката или емисионата

Економско-финансиски лексикон

добивка претставува разлика меѓу очекуваната дивидендна стапка и постојната интересна (каматна) стапка.

Основачите на акционерското друштво (обично банките) емитираат и продаваат акции на ефектните берзи заради собирање капитал со намера за инвестирање во некој потфат. Акцијата има номинална и курсна, односно пазарна вредност. Цената на акцијата зависи правопрпорционално од висината на дивидендата, а обратнопрпорционално од висината на интересната (каматната) стапка. Ако се очекува акционерското друштво да оствари повисок профит, тоа значи дека акциите на нивните сопственици ќе им донесуваат поголема дивиденда, што ќе влијае пазарната цена на акцијата да расте над номиналната. Така, основачите, продавајќи ги акциите по повисоката пазарна вредност, остваруваат основачка добивка.

ОСНОВЕН ИЛИ ОПШТ ЕКОНОМСКИ ЗАКОН – (грч. *oikonomikos* – стопански), тоа е законот за сразмерна распределба на општествениот фонд на трудот (жив и предметен), што важи во секој вид на општество.

Фондот на средствата за производство и работна сила со кои располага една определена заедница е дадена големина, а исто така обемот на потребите на таа заедница за одделни видови материјални

Економско-финансиски лексикон

добра и услуги. За да се задоволат тие разновидни потреби живиот и предметениот труд се распоредуваат на исто толку различни области и гранки на производството, и тоа во сразмери што се во согласност со структурата и големината на тие потреби. Она што во историски различни општествени состојби се менува, тоа е формата на манифестирањето на основниот економски закон, т. е. начинот на воспоставувањето на сразмерите.

Стремежот за урамнотежување на сразмерите во распределбата во пазарното стопанство се врши спонтано, преку понудата, побарувачката и движењето на цените, т. е. низ конкуренцијата, со помалку или повеќе растурање на општествените средства. Наспроти стихијното изразување на овој економски закон, постои можност однапред свесно да се антиципира и плански спроведува како спознаена нужност. Усогласена распределба на вкупниот фонд на трудот се осигурува преку определен систем на општествено планирање. Во современи услови голем број земји сразмерната распределба на вкупниот фонд на трудот ја остваруваат со комбинирано дејство на општественото планирање и сите други форми на интервенција на државата и слободното дејство на пазарните законитости.

ОСНОВЕН МАТЕРИЈАЛ – (лат. materia – супстанција, градба, творба), материјал (т. е.

Економско-финансиски лексикон

предмет на трудот) од чијашто супстанција се сочинува новиот производ, на пр. од брашното се прави леб; суровата кожа претставува супстанција на штавената кожа; штавената кожа претставува супстанција на чевлите итн. Наспроти основниот материјал постојат и помошни материјали, коишто не влегуваат во новиот производ, туку само служат при неговата изработка (како што се горивото, маслото за подмачкување и сл.).

ОСНОВЕН ПРИХОД - е предложен систем на социјална заштита кој периодично го обезбедува секој граѓанин со одредена сума пари, која му овозможува на примателот да учествува во општеството со човечко достоинство. Освен државјанството, основниот приход е целосно безусловен. Не постојат критериуми што треба да се исполнат за добивање на основниот приход, односно, него го добиваат како најсиромашните така и најбогатите граѓани на една земја. Дефиницијата на Американската мрежа за гарантиран основен приход гласи: „Гарантираниот основен приход е безусловна гаранција од страна на владата дека сите граѓани ќе имаат доволно приходи за да ги задоволат своите основни потреби“.

ОСНОВНИ СРЕДСТВА – (српхрв. основна средства; рус. основные средства; англ. fixed ca-pital, fixed assets; фр. capital fixe; итал.

Економско-финансиски лексикон

capitale fisso; гер. fix-es Kapital), дел од деловните средства на стопанската организација што не се троши во еден процес на производство, туку трае подолго време, што постепено се троши физички и постепено ја пренесува својата вредност на новите производи. Еден обрт на основните средства трае повеќе години. Основните средства материјално не влегуваат во новите производи; иако се трошат, се абат, тие, по правило, не го менуваат својот природен облик. Делот од вредноста што се пренесува на новиот производ е наречен амортизација . Со продажба на стоката, тој дел од парите се распоредува во фондот за амортизација што служи за обнова на потрошените основни средства. Другиот дел од деловните средства се обртните средства .

Во основни средства влегуваат: средствата на трудот, односно машини, алати, згради, уреди, постројки и инсталации, транспортни средства, долгогодишни насади, основни стада, земјата што служи за стопански цели и др.

Во кружното движење основните средства го менуваат својот облик. Во текот на своето кружење се јавуваат во следниве фази и облици: 1. во паричен облик, како сума на инвестиции за изградба на објектот и набавка на опрема; 2. во фаза на изградба на објектот и монтажа на опремата; 3. во производствен облик, кога основните средства активно се

Економско-финансиски лексикон

употребуваат во процесот на производството; 4. во стоквен облик, т. е. како сума на амортизација пресметана во цената на чинењето на произведените стоки, како трошок од основните средства и 5. во завршен паричен облик, т. е. како дел од основните средства кумулиран во паричен облик во фондот за амортизација, за во дадено време да го напушти тој фонд и повторно да влезе во активна функција во процесот на производството при заменувањето на еден дел или при ремонт.

ОСНОВНО СТАДО – по аналогија на основни средства (или основен капитал), израз што се употребува за означување на оној дел од целокупното стадо на сточарското стопанство, што е наменет за расплод и зголемување на стадото. Основното стадо подлежи на амортизација, исто како кај средствата на трудот (т. е. основните средства). Спротивно: обртно стадо, коешто го опфаќа оној дел од стадото што е наменет за гоење, продажба и колење (по аналогија на обртни средства, т. е. обртен капитал).

ОТВОРЕНО СТОПАНСТВО – (анг. open economy), национално стопанство кое не се оградува, туку, напротив, се вклучува во меѓународната трговија (размена), т. е. допушта, според постојните услови, слободно одвивање на извозот и увозот на стоки, услуги

Економско-финансиски лексикон

и на капитал со други земји. Затворено стопанство е она национално стопанство што не е вклучено или сосема малку е вклучено во меѓународната трговија; стремеж домашните потреби да се задоволуваат со сопствено производство, без оглед на економската оправданост.

ОТПИС – смалување на износот на вредноста на некоја книговодствена ставка, така што регистрираната книговодствена состојба на таа ставка да се сообрази со вистинската состојба. Тоа се прави при следните случаи: 1. отпис на основните средства во висина на амортизацијата; 2. вредносен отпис на оние средства на трудот што ја изгубиле својата употребна вредност; 3. отпис на дубиозни (сомнителни) побарувања за да се ослободи книговодствената состојба од вакви ненаплативи побарувања.

ОТПИС НА ДАНОК – врз основа на законски овластувања, смалување или бришење на данокот на даночниот обврзник, од страна на даночниот орган поради тоа што даночниот објект (како извор на приход) претрпел штета под дејство на објективни околности.

ОТПЛАТА (рата) – (српхрв. отплата; рус. рассрочка; англ. payment, payment by instalments; фр. payement, payement

Економско-финансиски лексикон

paracomtes; итал. rata, pagamento; гер. Abzahlung, Rate), износ на пари со кој дел по дел се отплаќа некој долг (кредит). Износот на отплатата и износот на интересот го сочинуваат ануитетот .

ОТУЃУВАЊЕ (алиенација) – (лат. alienatio), термин што на синтетичен начин ги одразува општествено – економските односи во класното општество, во кои односи човековата дејност и резултатите на таа дејност објективно се преобразуваат во самостојна сила што владее со него, па дури му се спротивставува.

Човековото отуѓување се јавува во економска форма, во духовна (што се јавува како религиозно, филозофско, морално итн.), политичко. Сите форми на отуѓување се сведуваат врз отуѓувањето на производот на трудот, отуѓувањето на трудот, отуѓувањето на средствата за производство од производителот, отуѓувањето на човек од човек. Основа на сите видови оттуѓувања е економското отуѓување.

П

ПАБЛИК РИЛЕЈШЕНС – (анг. public relations, public – јавен, општествен, relation – однос), општествени односи; меѓусебно разбирање, добро однесување и наклоност меѓу луѓето, фирмите, институциите и јавноста; степен на постигнато разбирање, добри односи и наклоност; служба за воспоставување и одржување односи со јавноста, врски со купувачите и сл. ; наставен предмет според кој се изучуваат овие проблеми.

ПАЗАР – (тур. pazar, од перс. bazar – тргување, трговија; пазар; српхрв. тржиште; рус. рынок; анг. market; фр. marché; итал. mercato; гер. Markt), овој израз во македонскиот јазик има пошироко и потесно значење во смисла на српскохрватскиот јазик: тржиште и пијаца.

1. Претставува вкупен редовен однос меѓу понудата и побарувачката на стоки и услуги, односно редовна размена на стоки и услуги со посредство на парите. Тој го опфаќа целокупниот промет што се врши во форма на стока – пари – стока или пари – стока – пари.

Пазарот и неговата улога зависат од општествено – економскиот систем, во чиишто рамки се јавува и функционира. Но општ белег на пазарот е дека тој претставува

Економско-финансиски лексикон

форма на поврзување на производството и потрошувачката.

Пазарот е сложена економска појава. Со оглед на намената се разликува пазар на средства за производство, средства за живот, на работна сила, на капитал. Од гледиштето на опсегот, се разликува локален пазар, регионален, национален и меѓународен, или внатрешен и надворешен пазар. Според природата на производите, се разликува пазар на земјоделски и индустриски производи. Според видот на производот, пазар на текстил, пазар на пченица, челик, автомобили итн. Според обемот, се разликува пазар на големо и пазар на мало. Според економската политика што се води, се разликува: слободен, автаркичен, заштитен, регулиран пазар. Од гледиштето на приспособување, се разликува еластичен и нееластичен пазар.

Во зависност од бројот на учесниците во размената на страната на понудата и на страната на побарувачката на секоја стока, се создаваат различни пазарни положби (морфологија на пазарот), односно форми на конкуренција и начин на формирање на пазарната цена.

2. Пазар (пазариште) – одредено место особено во градските населби, каде што се изложени стоки и каде што се продава и купува. Во градовите по традиција постојат и пазарни денови во неделата. Во современи услови кај нас пазарот главно има белег на

Економско-финансиски лексикон

селски пазар, т. е. каде што се донесуваат и продаваат главно земјоделски производи, но, исто така и занаетчиски производи.

Пазарење – договарање за цената на стоката меѓу купувачите и продавачите; ценкање; купување.

ПАЗАРЕН МЕХАНИЗАМ – (грч. *mechane* – направа, средство, *magnum*), го претставува целокупниот однос меѓу понудата, побарувачката и цените, преку кој на спонтан начин се врши алокација на општествениот труд и усогласување на општественото производство со општествените потреби. Колебањето на цените на стоките и услугите во зависност од понудата и побарувачката и колебањето на понудата и побарувачката во зависност од движењето на цените го претставува дејството на пазарниот механизам, преку кое дејство на спонтан начин се регулира општествената репродукција и се определува економската положба на самостојните стоковни производители и стопански гранки и области. Пазарниот механизам ја регулира деловната активност на производителите. За да опстанат, тие се принудени да ја покачуваат продуктивноста на трудот и да го произведуваат она што го бара пазарот. Своите деловни одлуки, што ќе произведуваат и во кое количество, ги донесуваат врз основа на движењето на цените. Но кога ќе се

Економско-финансиски лексикон

произведат стоките, отпосле (ex post) ќе се види колку требало да се произведе. Некои ќе ги има повеќе, некои помалку. Недостатоците на пазарниот механизам се во тоа што доведува до нерамномерен грански и регионален развој и до циклично движење на општествената репродукција. Поради тие причини, современиот висок развој на производните сили бара со определени макроекономски мерки свесно насочување на тековите на општествената репродукција.

ПАЗАРЕН НЕУСПЕХ - Во микроекономијата пазарен неуспех *значи* дека одреден пазар прекинал со функционирање. Всушност, пазарен неуспех е ситуација во која одреден пазар неефикасно го организира производството или неефикасно ги алоцира добрата и услугите. Економистите овој термин го применуваат во ситуации кога има драматично неефикасно алоцирање на добрата и услугите или кога има препораки дека некои други институции можат поефикасно да ги алоцираат ресурсите. Од друга страна пак, политичарите го користат зборот пазарен неуспех кога механизмот на пазарот не работи за јавниот интерес.

Четири вида или причини, за пазарен неуспех се: Монополите или други видови на злоупотреба на пазарната сила каде што "еден учесник на пазарот може значајно да влијае врз цените или производството". Ваквата

Економско-финансиски лексикон

пазарна злоупотреба се регулира со антитрустовски регулации. Екстерналиите кои се случуваат кога пазарот не го зема предвид влијанието на активностите на неговите учесници врз аутсајдерите. Има позитивни и негативни екстерналии. Пример за позитивна екстерналија е образованието, имено активноста на образовните институции покрај тоа што им носи доход на образовните институции исто така и има позитивен ефект врз целата држава. Пример за негативна екстерналиа е кога некоја компанија ја загадува околината и со тоа влијае врз учесниците надвор од пазарот. Екстерналииите се регулираат преку владина контрола, даноци, субвенции или преку сопственички права кои ќе ги принудат компаниите да го земаат предвид загадувањето. Јавни добра се добра чие користење не е возможно да биде ексклузивно на едно лице и од чие користење некои лица не можат да се исклучат. Такви примери се јавното зеленило, националната одбрана, јавното здравството и др. На пример, едно лице не може да се исклучи од одбрамбениот систем на земјата, исто како што не може едно лице само да си организира одбрамбен систем. За да се задоволат овие потреби, државата ги обврзува луѓето да плаќаат даноци со кои подоцна се финансираат сите тие јавни добра. Случаи на пазарот кога има асиметрични информации, односно

Економско-финансиски лексикон

несигурност или неефикасни информации. Асиметричните информации постојат тогаш кога една страна во една трансакција има подобри информации од другата страна. На пример продавачите на половни автомобили, знаат една кола дали служела како приватно возило или како такси, но ако таа значајна информација не му биде достапна на купувачот тогаш постојат асиметрични информации. Вообичаено продавачот знае повеќе за производот од купувачот, но не е секогаш така, на пример во случајот на продажба на полиси за животно осигурување, купувачот на полисата има подобри информации за сопственото здравје отколку продавачот.

Терминот асиметрични информации прв пат го употребил Џорџ Акерлов во статијата *Пазарот на лимони* од 1970 година. Во истата статија, Акерлов, забележал дека во пазарите каде постојат асиметрични информации цената на добрата има тенденција да паѓа, дури и за тие добра со добар квалитет. Тој го објаснува тоа со несигурноста на купувачот, купувачот не знае дали доброто ќе биде од добар квалитет или од лош квалитет и следствено сите добра ги вреднува пониско.

ПАЗАРЕН УДЕЛ – дел од вкупното производство на некоја стопанска гранка што го произведува одделно претпријатие или група претпријатија. Од големината на уделот

Економско-финансиски лексикон

се гледа пазарната сила на тоа претпријатие или групата претпријатија.

ПАЗАРНА ВРЕДНОСТ – (српхрв. тржишна вредност; рус. рыночная стоимость; англ. market value; фр. valeur cotée; гер. Marktwert),

1. општа определба: претставува тековна цена според која се тргува на пазарот во определено време, односно претставува цена според која нешто може да се купи или продаде.

2. Според трудовата теорија на вредноста претставува израз на општественото потребно работно време. Во размената се јавуваат голем број продавачи на една иста стока. Но количеството на стоката на секој поединец е незначително во однос на вкупната понуда и побарувачка на иста стока. Во таква пазарна положба доаѓа до меѓусебна конкуренција, којашто врши изедначување на индивидуалните работни времиња во едно единствено работно време, општествено потребно работно време, што е неопходно при постојните нормални услови на производство и при просечниот степен на интензивност и продуктивност на трудот за да се произведе некој определен вид стока. Согласно со тоа, доаѓа до изедначување на индивидуалните вредности на стоката од една гранка во една единствена – општествена или пазарна вредност. Оние производители чијашто индивидуална вредност на стоката е пониска

Економско-финансиски лексикон

од пазарната, освен сопствената вредност реализираат уште еден екстра вишок (екстра вишок на вредност, екстра профит, екстра доход), и обратно, оние чијашто индивидуална вредност е поголема од пазарната, губат дел од својата вредност.

Пазарната вредност кога ќе се изрази во пари, добива појавна форма на пазарна цена, што во зависност од квантитативните односи на понудата и побарувачката осцилира околу пазарната вредност.

ПАЗАРНА ИНСПЕКЦИЈА – (лат. inspectio – преглед, контрола), посебна служба формирана со задача да врши надзор и контрола во врска со примената и придржувањето кон законите и прописите, со кои се регулира прометот на стоки и услуги, нивните својства и стандарди, особено на квалитетот и исправноста на прехранбените производи и сл.; таа е овластена да презема соодветни активности и мерки што се во врска со спроведувањето на законите и прописите.

ПАЗАР НА КАПИТАЛ – (анг. capital market), претставува вкупна понуда и побарувачка на долгорочни и среднорочни финансиски средства. Дел е од финансискиот пазар што го опфаќа уште и пазарот на пари (понуда и побарувачка на краткорочни финансиски средства). Пазарот на капитал е

Економско-финансиски лексикон

еден од механизмите во рамките на финансискиот систем со кој се врши дистрибуција и алокација на слободните финансиски средства, пред сè за инвестициони цели. Другите два механизми се финансирањето преку фискалниот систем и самофинансирањето. На пазарот на капитал се одвива понудата и побарувачката на јавни заеми, акции, хипотекарни хартии, индустриски обврзници и др. Главни фактори на организираниот пазар на капитал се банките што се занимаваат со емисија на хартии од вредност, берзите и осигурителните компании што располагаат со долгорочни парични средства. На неорганизираниот пазар циркулираат расположливите средства на оние што нудат и оние што имаат потреба за капитал, чишто врски се воспоставуваат преку директни деловни односи.

ПАЗАР НА ПАРИ – вкупната понуда и побарувачка на краткорочни финансиски средства. Дел од прометот на пазарот на пари се врши меѓу банките, а дел на берзите. Главни оператори на пазарот на пари се банките. Монетарно – кредитната политика на централната банка игра решавачка улога на пазарот на пари.

ПАЗАРНА СИЛА – степен на концентрација на производството во рамките на едно

Економско-финансиски лексикон

претпријатие (или група претпријатија) од една гранка и со тоа можност да воспостави контрола на пазарот и да влијае врз формирањето на цената. Кај монополот постои висок степен на пазарна сила. Претпријатијата од оние гранки каде што постои совршена или целосна конкуренција немаат пазарна сила.

ПАЗАР НА РАБОТНА СИЛА (пазар на трудот) – ги претставува односите на целокупната понуда и побарувачка на работна сила, при што понудата ја сочинува работната сила од определен обем и квалификациона структура, а побарувачката – претпријатијата од разните стопански гранки, што имаат потреба од соодветен вид работна сила. Работната сила правно е слободна, но економски зависна. Бидејќи не располагаат со средства за живот, работниците се принудени да ја продаваат својата работна сила, а претпријатијата како сопственици на средствата за производство да ја купуваат за да можат да произведуваат. Со оглед на тоа, работната сила е стока. Во современи услови пазарот на работна сила се регулира преку за тоа воспоставени организации, наречени берзи на трудот или бироа за вработување. Пазарот на работна сила може да биде локален, регионален, национален и светски.

Економско-финансиски лексикон

ПАЗАРНА ЦЕНА – (српхрв. тржишна цена; рус. рыночна цена; англ. market price; фр. prix de marché, prix courant; итал. prezzo corrente; гер. Marktpreis).

Претставува цена на определена стока или услуга што се формира во определено време на пазарот, под дејство на понудата и побарувачката. Синоним: тековна цена. Со оглед на тоа што во текот на времето пазарната цена се менува во зависност од понудата и побарувачката, во анализата на реалното движење на цените, со исклучувањето на инфлацијата, се добива постојана (константна) или базна цена.

Во историјата на економската мисла се прави разлика, како што се вели, меѓу природна, внатрешна или нормална цена и пазарна цена. Пазарната цена е краткотрајна појава, којашто под дејството на понудата и побарувачката се колеба околу „природната“ (односно „нормалната“) или вистинската цена, којашто претставува гравитациона точка. Според трудовата теорија, таа нормалната цена се наречува вредност. Па така, во зависност од квантитативните односи меѓу понудата и побарувачката, пазарната цена осцилира околу пазарната вредност на стоката во простото стоковно производство, а околу цената на производството во капиталистичкото. Доколку во социјалистичкото стопанство пазарната цена се формира слободно врз основа на дејството

Економско-финансиски лексикон

на понудата и побарувачката, таа, исто така, осцилира околу една гравитациона точка. На прашањето: која е таа пазарна големина, не постоеше единство во мислењето меѓу економистите на поранешна Југославија. Тоа беше отежнато и со фактот дека во областа на цените беше голема општествената интервенција. Според едни, тоа е вредносната цена, според други – цената на производството, според трети – доходовната цена; според четврти – специфичната социјалистичка цена на производството. Независно од видот на стоковното производство, оние производители чиешто стоки имаат пониска индивидуална вредност од пазарната цена, преку пазарот, освен својата вредност, остваруваат уште и екстра вредност (односно екстра профит, екстра доход) и обратно, оние производители чиешто стоки имаат повисока индивидуална вредност од пазарната цена, губат дел од својата вредност.

ПАЗАРНИ ВИШОЦИ – дел од вкупниот производ на земјоделските производители што ги надминува нивните потреби за производство и издршка на семејството (на пр. семе, храна за луѓето и добитокот, резерви и други производи), што се продава, се претвора во пари. Колку е помало индивидуалното земјоделско стопанство, толку се помали пазарните вишоци, и

Економско-финансиски лексикон

обратно. Покрај тоа, специјализацијата на производството ја зголемува пазарноста.

Изразот пазарни вишоци уште го означува оној износ на производство што го надминува задоволувањето на потребите на домашниот пазар, па со оглед на тоа претставува вишок и може да се извезува.

ПАЗАРНИ ПОЛОЖБИ – во зависност од бројот на учесниците на страната на понудата и побарувачката и нивната економска сила, можат да настанат разни пазарни положби и начини на формирање на цената, односно можат да настанат разни облици на конкуренција. Оваа тематика во економската литература се јавува под неколку имиња: класификација на пазарните положби, пазарна морфологија (пазарни облици), структура на пазарот, облици на конкуренција.

Пазарните положби можат да бидат различни како на страната на понудата, така и на страната на побарувачката. Тоа зависи од неколку суштински фактори: од бројот на продавачите (понудувачите) и купувачите на една стока и од нивната економска сила, од можноста за пристап на нови понудувачи и купувачи на пазарот, од постоењето на супститути, од подвижноста на понудата и побарувачката и др.

Производната и пазарната структура во либералниот и современиот капитализам се разликува. Слободната или целосната

Економско-финансиски лексикон

конкуренција беше основен белег за првата фаза, а монополистичката и ограничената конкуренција – за втората.

Од бројот на учесниците на страната на понудата, и обратно, од бројот на учесниците на страната на побарувачката се изнаоѓаат четири главни пазарни положби на двата пола што можат да ја сочинуваат пазарната структура.

На секоја од четирите пазарни положби на едната страна на пазарот може да се јави која и да било од пазарните положби од другата страна на пазарот. Ако на страната на понудата и на страната на побарувачката стои по еден учесник, таа пазарна положба се нарекува билатерален (двостран) монопол. Ако, пак, на двата пола на пазарот се наоѓа голем број учесници, тогаш постои положба на двострана, целосна или чиста конкуренција. Секако, со наведената шема не се исцрпува сета сложеност на пазарот.

ПАНЕЛ АНКЕТА – (лат. *pannus* – парче платно, крпа; англ. *panel* – плоча; група избрани лица за дискутирање, расудување, советување; фр. *enquête* – испитување, истражување), 1. метод на испитување или истражување на некоја појава или решавање на некој проблем при што истовремено учествуваат поголем број лица, коишто според одредена постапка и редослед на прашања се изјаснуваат за предметниот

Економско-финансиски лексикон

проблем и врз основа на тоа испитување на крајот се донесуваат заклучоци; 2. метод што се применува за прибирање информации во врска со потрошувачката (односно побарувачката), како што се мислењата на потрошувачите за квалитетот на некои производи и за нивната цена, податоци за распределбата на приходите во домаќинствата, податоци за трошоците на домаќинствата за производи што ги произведува организаторот на анкетата и разни информации, забелешки и желби на потрошувачите и врз основа на тоа изведување релевантен суд. Вакви истражувања вршат и статистичките заводи. При испитување на пазарот според методот панел анкета или панел примерок се смета за потребно: 1. постојано да се испитува ист вид примерок производ и од исти лица или од исти домаќинства; 2. при испитувањето да се поставуваат во прашалниците исти прашања, па врз основа на разликите во одговорите на испитаните може да се воочи стремежот во оцената на производот; 3. испитувањето да се врши во исто време.

ПАРАДОКС – (грч. Paradoksos неочекуван, спротивен на мислењето, против очекувањата), она што се разликува и противречи на владејачкото општо усвоено мислење, правило и сл. На пр. Гифеновиот парадокс, според кој, иако цената на лебот

Економско-финансиски лексикон

расте, расте и побарувачката за него кај сиромашните слоеви, што претставува отстапување од општото правило (кога цената расте, по правило, побарувачката би требало да опаѓа); Вебленовиот ефект, исто така, означува своевиден парадокс.

ПАРАЗИТИЗАМ – (грч. parasitos – оној што се храни, јаде на сметка на друг), општо значење: живот на туѓа сметка, готованство. Всушност, паразитизмот означува општествена појава на присвојување на плодовите на туѓ труд, да се живее од трудот на други луѓе. Паразит може да биде поединец, општествена група, слој, класа, општествена организација (посебно држава).

ПАРАЗИТСКИ КАПИТАЛИЗАМ – поим од литературата за општествено – економска појава карактеристична за современиот капитализам, што се огледа во тоа што еден број капиталисти живеат само од „режење купони”, т. е. од приходи од дивиденда и интерес, ништо не работат, не вршат никаква општествено корисна функција, безделничат, значи живеат на паразитски начин.

ПАРАЛЕЛНА ВАЛУТА – (грч. parallelos – напореден и итал. valuta – вредност, пари), појава што означува ковање и циркулирање во прометот на две валути од два метала (злато и сребро), но меѓусебниот однос

Економско-финансиски лексикон

(интервалутарен курс) не е утврден со закон, како што е биметализмот, туку зависи главно од движењето на пазарните цени на златото и среброто. Ваква монетарна ситуација се јавуваше кога во оптекот циркулираа златни и сребрени пари.

ПАРАМЕТАР – (грч. para – покрај, со + metron – мера; parametrus – одмерувач), големина што се содржи во функцијата, покрај променливите големини; константни големини или големини на неодредени износи што фигурираат во равенката на некој вид крива; големина од која зависи функцијата или обликот на кривата; големина со која се одредува конечната големина на нешто; карактеристична големина.

ПАРАФИСКАЛНИ ДАВАЧКИ – (грч. para – покрај, со и лат. fiscalis – што се однесува на државната благајна), задолжителни давачки коишто по својот карактер не се данок, не одат во државниот буџет, туку се разни пропишани придонеси, како што се оние за социјално осигурување и разни други, па разни членарини (на коморите, здруженијата) и сл. Се сметаат за слични со даноците зашто се воведуваат со законски прописи и имаат задолжителен карактер. Тие, всушност, се наменски даноци.

Економско-финансиски лексикон

ПАРИ – (потекнува од перс. *pire* – ситни пари, пари воопшто; арап. *bara* – сребро; тур. *para* – ситна турска монета; српхрв. новац; слов. *denar*; рус. деньги; анг. *topee*; фр. *argent*, *monnaie*; итал. *denaro*, *moneta*, *soldi*; гер. *Geld*).

1. Се средство со кое се мери вредноста на стоките и се изразува нивната цена . Со посредство на парите се врши размената. Како средство за плаќање, тие вршат функција на разменско средство, т. е. тие вршат функција посредник во размената. Тоа се двете основни функции на парите (мера на вредноста или сеопшт еквивалент и разменско средство). Од нив произлегуваат другите функции.

Во размената на стоките со посредство на парите количествено му се определува на производителот колку од неговиот индивидуален труд на пазарот му се признава за општествен труд, т. е. колку од индивидуалниот труд добива потврда на општествено признат труд, за да се врши размената треба да постојат реални пари. Нив ги емитува (издава) државата (централната банка). Таа го одредува името, содржината и формата на парите што циркулираат во прометот во рамките на нејзините граници.

2. Парите се јавуваат на преминот од првобитната заедница кон робовладетелското општество.

Отпрвин размената беше непосредна, во облик на трампа што значи определено количество на една стока се разменува за

Економско-финансиски лексикон

определено количество друга стока. Стоката што ја изразуваше вредноста на првата стока беше нејзин еквивалент. Кога еден вид стока почна трајно да ја изразува, т. е. да ја мери вредноста на сите други стоки, таа стана сеопшт еквивалент, т. е. пари.

Во улога на пари отпрвин се јавуваа разни стоки, обично најбараните (жито, добиток, крзно итн.), коишто претставуваат натурални пари. Со појавата на металите, се јавуваат метални пари ковани од различни метали, меѓу кои брзо преовладаа благородните метали, особено златото. Тоа можеше да стане сеопшт еквивалент, т. е. пари, само затоа што и самото тоа е стока, се разменува за други стоки. Благодарение на своите физички и хемиски својства, златото се здоби со монопол на сеопшт еквивалент и стана овоплотување, отелотворување на вредноста. Меѓутоа, не мора полно вредни ковани пари навистина да циркулираат во размената, туку можат да бидат заменети и со некои претставници, со знаци, па дури и со книжни знаци, т. е. книжни пари. Освен готовите пари, во размената учествуваат и кредитни пари, каде што обврската за плаќање циркулира како пари.

3. Со појавувањето на парите, настанува стоковно – паричното (т. е. пазарното) стопанство. Појавата на парите се одразува и врз распределбата. Кај стоковно-паричното стопанство распределбата и прераспределбата

Економско-финансиски лексикон

на бруто општествениот производ и националниот доход не се врши непосредно во материјална форма, онака како што е потребно за производство и за живот, туку посредно во парична форма. Концентрацијата на пари кај поединци, групи или организации, значи концентрација на економска сила, концентрација на богатство.

4. Својата економска суштина парите ја пројавуваат преку пет општи функции: мера на вредноста, разменско средство, средство за трупање богатство, платежно средство и светски пари.

Депозитни пари (се наречуваат уште жирални, книжни, скриптурални, пресметковни или невидливи пари) – ги означуваат сите краткорочни парични побарувања или побарувања по видување кај банките. Тие се водат на тековните, односно на жиро – сметките на претпријатијата, установите и поединците во книгите на банките и со давање налог на банката, таа врши префрлање, прекнижување од една во корист на друга тековна сметка. Во современи услови, со депозитни пари се врши најголем дел на плаќањата.

Кредитни пари (парични сурогати) – тоа се парите што настануваат од кредитните односи, како што се меницата, чекот, банкнотата и др. Со нив може да се врши плаќање до рокот на стасувањето. При недостиг на пари стоковниот промет самиот

Економско-финансиски лексикон

си создава пари во форма на различни видови кредитни пари. Кога недостасуваат пари, се јавува кредитот, а од кредитните односи различни кредитни инструменти (меница, обврзница) што може да се користат како средство за плаќање. Така, кредитниот инструмент што циркулира, станува заменик на парите, па затоа се наречува паричен сурогат.

ПАРИСКА КОМУНА – (лат. *communitas* – заедница, фр. *commune* – општина), револуционерна влада на париските трудбеници воспоставена со востанието во март 1871 г., која управуваше со политичкиот и стопанскиот живот на речиси двомилионскиот Париз. Таа беше од кус век, траеше само 72 дена (од 18 март до 28 мај 1871 г.). И покрај кусиот век, таа им остави во наследство на работничкото движење и на социјалистичката мисла определено искуство. Меѓу многуте мерки што ги спроведе таа, вредни за споменување се следниве: војската е заменета со вооружен народ, воведена е изборност на службениците, бесплатно школување, прокламирана е рамноправност на жените, одвоена е црквата од државата, одредена е максималната плата на административните и другите функционери и тоа на ниво на просечната надница на квалификуваните работници, забранета е кумулацијата на платите, воведени се

Економско-финансиски лексикон

работнички совети, прво во напуштените претпријатија, а потоа таа идеја почна да се остварува и во други.

Париската комуна беше задушена во крв. Беа убиени над 30. 000 парижани. Преживеаните беа депортирани.

ПАРИТЕ КАКО ЗАКОНСКО СРЕДСТВО ЗА ПЛАЌАЊЕ – парите (валутата) што државата ги одредува и ги прогласува за такви и што циркулираат во прометот како разменско средство, т. е. средство за плаќање. Секој мора да ги прима во прометот. Порано, кај металниот систем, улогата на парите како законско средство за плаќање ја вршеа металните или поновредните пари, т. е. златото и (или) среброто. Банкнотите како нивни претставници, иако неограничено конвертибилни за металните пари, не претставуваа законско средство за плаќање. Во современи услови на книжен валутен систем како законско средство за плаќање функционираат и циркулираат книжните пари, коишто немаат своја внатрешна вредност и кои претставуваат пари со присилен курс и по правило, не се конвертибилни, т. е. не се заменливи за злато.

ПАРИТЕТ – (лат. *paritas* – еднаквост, од *par* – еднаков, рамен; англ. *parity*, фр. *parité*; гер. *Parität*), еднаква вредност; однос меѓу две

Економско-финансиски лексикон

економски појави добиен со меѓусебно споредување.

Валутен (паричен) или девизен паритет – еднаков однос меѓу две валути, односно законски утврден однос на една валута спрема златото или некоја друга валута, или утврден вредносен однос на две валути што својата вредност ја изразуваат во злато.

ПАРИТЕТ НА ЗЕМЈОДЕЛСКИТЕ ПРОИЗВОДИ – претставува однос меѓу цените на земјоделските производи и цените на производите што ги купуваат и плаќаат земјоделците (фармерите) во некој специфичен базен период. Од тој квантитативен показател се согледува дали се влошува, подобрува или не се менува паритетот.

ПАРИТЕТ НА КУПОВНАТА СИЛА – сооднос на вредноста на две валути или на две странски средства за плаќање добиен со споредување на нивната куповна сила или на нивните вредности што се утврдени врз основа на нивната куповна сила. Паритетот на куповната сила претставува основа за девизниот курс.

Според теоријата за паритетот на куповната сила, девизниот курс зависи од општото ниво на цените во одделните земји, а тоа значи дека висината на девизниот курс е обусловена од

Економско-финансиски лексикон

односот на куповната сила на одделните валути.

ПАРИЧЕН ЗНАК – знаци коишто вршат улога на пари, а се јавуваат во неколку облици. **1.** Кованите пари од благородни метали, како законско средство за плаќање, коишто циркулираат според својата сопствена вредност (на кои формата, тежината, финоста се определени од државата). Тие претставуваат вистински пари или парична стока. Меѓутоа, во современите услови не се во употреба. **2.** Книжните пари, коишто циркулираат по сила на законот, а не според својата вредност. Тие имаат симболичен карактер. **3.** Знаци (симболи) коишто служат како законско средство за плаќање, но само во определени услови (наместо пари). Овде спаѓаат поштенската марка, таксената марка, бонот (како средство за плаќање на некоја обврска) и сл.

ПАРИЧЕН ПОКАЗАТЕЛ – економска појава искажана во пари (во денари, марки, долари итн.). Во пари се искажува цената на стоката и услугата, цената на чинење, приходот, доходот, добивката, односно профитот и др. Синоним: вредносен показател. Спротивно: натурален, материјален или физички показател.

Економско-финансиски лексикон

ПАРИЧЕН СИСТЕМ (монетарен, валутен систем) – со закон утврден начин и облик на паричниот промет и задоволување на паричните потреби на една држава. Тој ја регулира и ја утврдува паричната единица и сите формални прашања и услови од значење за циркулацијата на парите.

ПАРИЧНА МАСА (монетарна маса) – вкупните парични средства во една земја, коишто непосредно и без ограничување можат да се употребуваат како средство за плаќање, а ја сочинуваат масата готови пари (ковани и книжни) и масата депозитни пари (побарувањата што се наоѓаат на сметки кај банките што служат како средство за плаќање во прометот).

ПАРИЧНА РЕНТА – облик на феудална рента на која и претходеа трудовата (кулукот) и натуралната рента, според која селаните кметови своите обврски кон феудалците ги извршуваат во пари. Паричната рента претставува преобразен облик на натуралната рента (а оваа преобразен облик на трудовата рента). Паричната рента доаѓа до израз во зрелата фаза од развојот на феудализмот (додека за раната фаза е карактеристична трудовата рента или кулукот, а за развиената – натуралната рента).

Како трудовата, така натуралната и паричната рента во суштина претставуваат присвојување

Економско-финансиски лексикон

на вишокот на трудот на селаните кметови од страна на феудалците, систем на експлоатација што се врши со физичка принуда.

Со преминување на паричната рента, сега селанецот е принуден вишокот на производ да го продава за да може наметот спрема феудалецот да го намирува со пари. Селаните се принудени да се вклучат во стоковно – паричните односи, а тоа придонесува да се нагризува натуралното, а да се развива стоковното (пазарното) стопанство.

Преодот на парична рента го обележува почетокот на распаѓањето на феудалниот начин на производство и подготвување услови за појава на новиот, капиталистичкиот.

ПАРИЧНА СТОКА – благороден метал којшто попримил форма на универзално средство за плаќање.

ПАРИЧНО – КРЕДИТНИ ИНСТРУМЕНТИ (монетарно – кредитни или монетарни инструменти) – инструментите со кои монетарната власт во земјата спроведува парично – кредитна политика што ја утврдува надлежниот државен орган. Овие инструменти се применуваат според економските услови, односно според условите на паричниот, односно стоковниот пазар. Во овие инструменти се вбројуваат: дисконтната политика, политиката на отворен пазар,

Економско-финансиски лексикон

политиката на задолжителни резерви и селективната кредитна политика.

ПАРКЕТ – (анг. floor), со изразот „паркет” се означува салата во која се тргува на берзите (берзи на хартии од вредност и продуктни берзи).

ПАРТИКУЛАРИЗАМ – (лат. particularis – делумен, посебен, од pars – дел), стремеж кон остварување, зачувување на своите индивидуални интереси наспроти општите, заедничките.

Стремеж на одделни политичко – територијални заедници во својата активност, особено во својата економска политика, пред сè да се стремат кон остварување на своите парцијални интереси без оглед на интересите на целото општество и без оглед на општествената оправданост на локалистичкото однесување.

ПАРТИЦИПАЦИЈА – (лат. participatio – учествување, удел), учествување, соучествување; имање удел во нешто; соодлучување.

Изразот партиципација се употребува за учество на претставници на работниците во некоја форма на управување со приватните или државните претпријатија во индустриските држави, што претставува примена на определени методи за

Економско-финансиски лексикон

привлекување на работниците за остварување некои економски и социјални цели.

ПАРТНЕРШИП – (анг. partner – соработник, ortak, partnership – соработка, ortaklak), англоамерикански израз; **1.** општо значење: деловна соработка, друштво, ortaklak, партнерство; **2.** вид стопанска организација, којашто се состои од два или повеќе сопственици партнери (ортаци) меѓу себе согласни за висината на нивното учество во капиталот, управувањето, раководењето и работата и во распределбата на профитот. Партнерството (ortaklakot) се карактеризира со неограничена одговорност, што значи дека целокупниот личен имот на партнерите стои на располагање како гаранција на доверителите. Партнершипот завршува со умирање на некој од партнерите (ортаците), губење на здравјето, со станување ненормален или со банкротирање.

ПАСИВА – (лат. passivus, passivum – недејствен, кој не работи, неактивен; анг. liabilities – обврски, долгови; assets and liabilities – актива и пасива), обврските (долговите) на една стопанска организација што треба да ги намира во одредено време. На пр. обврските спрема банките за искористените кредити, обврските спрема испорачателите на стока, обврските спрема

Економско-финансиски лексикон

пресметаниот а неисплатен данок и др. Спротивно: актива .

Во книговодството , пасивата ја претставува десната страна на билансот, т. е. спротивната страна од активата, онаа што е на левата страна. Пасивата ги сочинува изворите на средства, што можат да бидат сопствени и туѓи. Односот меѓу сопствените и туѓите средства го покажува степенот на самостојност, односно задолженост на стопанската организација. Вишокот на обврски спрема средствата, вишокот на задолженост спрема побарувањата, вишокот на увоз во однос на извозот, претставува пасива. Се јавува пасивен биланс (трговски, платен итн.) кога задолженоста, обврските се поголеми од побарувањата.

ПАСИВЕН БИЛАНС – биланс кај кој пасивата е поголема од активата , значи пасивен биланс е оној што искажува загуба.

ПАСИВНИ БАНКАРСКИ ОПЕРАЦИИ – (лат. passivus, passivum – недејствен, неактивен; лат. operatio – дејство, вршење некоја работа), банкарски операции што се состојат во собирање слободни парични средства. Името го добија по тоа што во банкарскиот биланс се водат во пасивата . Во пасивни банкарски операции особено влегуваат: **1.** депозитните операции, т. е. примање штедни влогови, примање депозити

Економско-финансиски лексикон

на жиро – сметките и на тековните сметки по видување или со орочување; **2.** емисија на хартии од вредност за своја сметка; **3.** кредити добиени од други банки по пат на реесконт, реломбард, на тековна сметка и др.; **4.** акцептирање меници и др.

ПАТЕНТ – (лат. patens – отворен; англ. patent; фр. brevet d'invention, гер. Patent; рус. патент), исправа со која се заштитува пронајдокот на некој пронајдувач што го барал тоа од надлежната установа и со тоа тој стекнува исклучиво право на искористување на пронајдокот. Патентот трае одредено време, за кое сопственикот на патентот може самиот да го користи или целосно или делумно да му го отстапи на друг. Патентите претставуваат привремени монополи.

Дозволата, одобрението со кое се отстапува користењето на туѓ патентиран пронајдок се нарекува лиценца.

ПАТЕНТ-Објект на патентна заштита е пронајдокот како материјализиран производ на инвентивниот труд на поединец или на група луѓе доколку ги исполнува утврдените услови со закон. Законите и меѓународните конвенции кои ја регулираат оваа област обично не го дефинираат поимот „пронајдок“. Оваа интенција е присутна и во ЗИС од 1993 и во ЗИС од 2002. Во ЗИС од 2002 содржана е многу општа дефиниција на поимот

Економско-финансиски лексикон

„пронајдок“, во која се укажува само на техничката природа на пронајдокот како решение на технички проблем, а потоа се наведува дека пронајдокот може да се однесува на „производ, постапка или материја сама по себе, која е резултат на одредена постапка“. Избегнувањето да се дефинира поимот пронајдок доаѓа оттаму што неговиот поим зависи од третманот што тој го добива во конкретниот закон кој ја регулира оваа област за одредена земја или група земји. Законодавецот се определил да дефинира на што се однесува пронајдокот, но користи општи поими – „производ“, „постапка“ и „материја“ – за да овозможи пошироко толкување на областите на кои се однесува пронајдокот. Неопходните критериуми кои треба да ги исполнува пронајдокот за да може да се заштити со патент се: Новост (пронајдокот е нов ако не бил опфатен со состојбата на техниката); инвентивен придонес (пронајдокот треба да е резултат на творечка работа); применливост во индустријата или друга област (пронајдокот да придонесува за развој на индустријата и другите дејности). Во ЗИС се наброени човековите интелектуални креации кои не се сметаат за пронајдоци. Тоа се: откритија, научни теории, математички методи, естетски творби, планови, правила и постапки за вршење интелектуална дејност, за игри или за вршење

Економско-финансиски лексикон

деловни или бизнис активности, компјутерски програми и прикажувањето информации.

ПАТЕРНАЛИЗАМ – (лат. pater – татко, paternus – татковски, татков), општо значење:

1. татковство, татковски однос, покровителство; **2.** доброволно потчинување на луѓето на власта, во чија добра, татковска намера не се сомневаат; систем под кој една определена власт ги третира оние што се под нејзина контрола на покровителски (татковски) начин, особено во регулирањето на нивното однесување и во задоволувањето на нивните потреби; изразот патернализам се употребува и со понижувачко значење, кога власта врши екстремна регулација на извесни области од индивидуалната активност; **3.** индустрискиот патернализам се состои во претераниот интерес на работодавците за животните услови на нивните работници, обично за да се стимулира поволен однос на работниците кон управувачкиот и раководниот персонал на претпријатието или да се отргнат работниците од влијанието на синдикатите; **4.** израз којшто се употребува во американската економска литература за разните социјални давања на државата, фондови и бесплатни социјални услуги. Овде особено се ставаат социјалното и пензиското осигурување, грижата за безработните, проекти за создавање услови за вработување,

Економско-финансиски лексикон

заштита од неправедна и нечесна деловна практика и др.

ПАУШАЛ – гер. Pauschale – приближно), сума пари што треба да се даде за нешто (плаќање услуга, обврска и др.) определена приближно, ѓутуре, врз процена, од око. Заради упростување на пресметката обично се оди кон паушално плаќање, а понекогаш паушалното плаќање се применува заради поттикнување на активноста на едниот или на двата партнери .

ПЕНАЛИ – (лат. роена – казна, надомест; анг. penalty, казна), 1. договорена или вообичаена казна за неисполнување на договорените обврски во врска со роковите на испорака, изградба, квалитет, истовар и др. ; 2. казна за кршење на законот.

ПЕНЕТРАЦИЈА – (лат. penetratio – навлегување. длабоко влегување), 1. навлегување, инфилтрирање; 2. во стопанството: постепено навлегување на производи или капитал од некоја земја на пазарот на друга земја; пенетрацијата е процес што се одвива во подолг период; 3. навлегување полека и мирно освојување на едно подрачје или земја со помош на културно политичко и економско влијание.

Економско-финансиски лексикон

Пенетрира – со посредство на културно, политичко и економско влијание една држава освојува или подредува друга држава.

ПЕНЗИЈА – (лат. pensio – плаќање; српхрв. пензија; слов. pokojnina; рус. пенсия; англ. pension, retirement; фр. pension, retraite; итал. pensione, riposo гер. Pension, Ruhestand), право на доход како форма на материјално обезбедување на осигуреникот (осигуран во соодветниот завод за осигурување) во постојан месечен износ што се добива по определена возраст или поминат определен активен работен период или трајна неспособност за работа.

Се разликуваат; лична пензија (што осигуреникот ја стекнува по определен период на активна работа и години на живот), инвалидска пензија (што осигуреникот ја стекнува врз основа на инвалидност што настанала од болест или повреда на работа или надвор од работа, при несреќен случај на работа или од професионална болест), семејна пензија (што ја стекнуваат одредени членови на семејството по смртта на осигуреникот). Пензиските услови и односи се регулираат со закон.

ПЕРИОДИЧНА ПРЕСМЕТКА – (од грч. лат. periodus – период), книговодствен, односно билансен израз што означува утврдување на резултатите од работењето на

Економско-финансиски лексикон

стопанските и други организации во текот на годината. Периодична пресметка се составува за одредени временски периоди (на пр. месечно, тримесечно и сл.). Таа е привремена, бидејќи конечната се врши по истекот на деловната година со завршната сметка .

ПЕР КАПИТА – (лат. per – за, по, caput – глава), во статистиката означува „по глава”, т. е. „по жител”, така на пр. национален доход 1. 000 долари пер capita значи „по глава”, односно „по жител” и сл.

ПЕРСОНАЛЕН ДАНОК НА ДОХОД – (лат. persona – лице, личност; personalis – личен; англ. personal income tax), директен (непосреден) данок со кој се оданочува доходот на физичките лица, т. е. граѓаните во една држава. Се оданочува збирот на нето приходите од сите извори што ги остваруваат физичките лица, без оглед на видот на дејноста што ја вршат или изворот од кој ги остваруваат приходите (освен приходите што се изземаат од оданочување според даночните прописи). Даночната основица се утврдува според големината на доходот. Обично се применуваат прогресивни даночни стапки, така што даночната стапка расте со зголемувањето на маргиналната даночна основица. Обврските, даночните основици,

Економско-финансиски лексикон

даночните стапки и др. се пропишуваат со државен акт за персонален данок на доход.

Во доходот, според кој се утврдува даночната основица, влегуваат: лични примања и примања по основ на работен однос (наемнина или личен доход, плати); приходи од стопанска и професионална дејност, вклучувајќи ја и земјоделската дејност; приходи од имот и имотни права; доход од сопственост како рента, дивиденда или интерес (камата) и други приходи.

ПЕРСОНАЛНО ШТЕДЕЊЕ – (лат. persona – лице, личност, personalis – личен; англ. personal savings), е еднакво на расположливиот доход што го остваруваат физичките лица минус издатоците за лична потрошувачка.

ПЕРФЕКТЕН ПАЗАР – (лат. perfectus – совршен; англ. perfect market – совршен пазар), пазарна положба која се јавува во услови кога на страната на побарувачката и на страната на понудата има многу купувачи и продавачи на една иста стока и на еден ист пазар, што спречува цената да се контролира од едно лице или организација, туку таа се формира слободно врз основа на меѓусебната конкуренција и врз основа на мал број државни рестрикции.

ПЛАНИРАЊЕ ВО СТОПАНСКАТА ОРГАНИЗАЦИЈА – инструмент преку кој се води деловната политика на стопанската организација. Преку стопанскиот план органите на управувањето ја спроведуваат, ја управуваат и ја насочуваат својата деловна политика. Во плановите се спроведуваат донесените одлуки, коишто се однесуваат на производството и прометот, на формирањето и користењето на фондовите, преземањето инвестициони вложувања, степенот на користењето на капацитетите, инвестиционото одржување и замена на основните средства, формирањето и распоредувањето на вкупниот приход, добивката, личните доходи и др.

ПЛАНСКО СТОПАНСТВО – 1. општо значење: национално стопанство што функционира врз определени плански принципи; 2. меѓутоа, обично под овој израз се подразбира она национално стопанство што се базира врз централно плански систем, што беше карактеристичен за земјите од таканаречениот реален социјализам (поранешен СССР и земјите од Источна Европа); за основни белези се сметаат: државна сопственост на средствата за производство, централниот државен плански орган одредува како за глобалниот развој, така и во подробности, што и колку и за кого ќе произведуваат државните претпријатија, за

Економско-финансиски лексикон

цените на големо и мало, за распределбата итн.; овој систем го елиминира пазарот како објективен регулатор на стопанството, а исто така, иницијативата и стимулацијата.

ПЛАСМАН – (фр. placement – сместување, распоредување; вложување пари, продажба на стока), продажба на стоки и хартии од вредност, вложување пари во некој деловен потфат.

ПЛАТА – англ. pay, salary; фр. salaire, paye; итал. paga, salario; гер. Lohn, Gehalt; српхрв. плата; рус. плата), општ израз што се употребува за примањата од трудот, односно од работен однос, независно од формата (наемнина, плата, личен доход и сл.).

ПЛАТЕЖНА СПОСОБНОСТ – финансиска состојба на стопанскиот субјект да може да ги извршува обврските за плаќање според роковите на стасување. Спротивно: платежна неспособност.

ПЛАТЕЖНА КАРТИЧКА - (*англ. payment card*) е средство за плаќање, издадено од банкарска или друга финансиска институција, кое содржи електронски податоци за лица и електронски генерирани броеви со кои се овозможува вршење финансиски трансакции. Платежните картички претставуваат електронски средства за плаќање, кои содржат

Економско-финансиски лексикон

информации за паричните средства на имателот на картичката, или пак, се поврзани со компјутерскиот центар во банката. Платежните картички се најраспространетата форма на електронско банкарство. Банките се најголеми издавачи на платежни картички, иако нив ги издаваат и самостојни оператори, како и голем број нефинансиски трговски друштва.

Поимот *платежна картичка* за првпат бил употребен во 1887 година во футуристичкиот роман на американскиот писател Едвард Белами, кој прогнозираше дека во 2000 година, помеѓу останатите благодети на идниот свет, ќе постои и картичка која ќе служи за безготовинско плаќање. Првите платежни картички се појавиле во САД во 1894 година. Нив ги воведоа хотелот Credit Letter Company, а подоцна ги воведоа и некои други компании. Подоцна, во 1950 година, американскиот бизнисмен Франк Макнамара со двајца пријатели основа фирма под името Diners Club. Идејата за ваква фирма се наметнала во 1949 година, кога Макнамара по завршувањето на вечерата со пријателите во еден ресторан не можел да ја плати сметката, бидејќи паричникот го заборавил дома. Бидејќи тоа му се случувало и другпат, Макнамара си ветил дека ќе изнајде практично решение. Оттука, Дајнерс клуб ја издал првата универзална платежна картичка, а тоа во 1959 година го сторил и туристичкиот

Економско-финансиски лексикон

концерн American Express. Првиот банкарски систем го иницирала Bank of America во 1959 година. Пресвртот настапил кон крајот на 1960-тите, кога се појавиле двата големи меѓународни системи на кредитни картички: Visa и Master Card. Во 1974 година, во Франција биле измислени т.н. паметни картички (smart cards) од страна на Роланд Морено. Бројот на платежните картички со текот на времето се повеќе се проширувал со развојот на електронското банкарство и електронските системи кои го овозможиле електронскиот трансфер на парите и развојот на електронските картички.

ПЛАТЕЖНИ СРЕДСТВА – ги опфаќаат; **1.** парите што служат во прометот за плаќање на купените стоки или за извршените услуги; **2.** хартиите од вредност (меница, чек и сл.) како кредитни облигации во улога на средства за плаќање.

ПЛАТЕЖНО (КУПОВНО) СПОСОБНА ПОБАРУВАЧКА – куповна сила на општеството; големина на куповните фондови наменети за намирување на потребите на производната и личната потрошувачка, односно сумата на стоки и услуги што купувачите можат да ги купат во одредено време со количеството куповни средства со кои располагаат.

Економско-финансиски лексикон

Во услови на стоковно производство, платежно способната побарувачка ги одредува границата и рамките на задоволување на потребите. Врз обемот на платежно способната побарувачка влијае висината на доходот на купувачите и висината на цените по кои се продаваат стоките и услугите.

Постои разлика меѓу платежно (т. е. куповно) способната побарувачка и ефективната, односно вистинската побарувачка. Првата покажува колку може да се купи со оглед на паричните средства со кои се располага и висината на цените на стоките и услугите, а пак, втората ја изразува готовноста на луѓето да потрошат од сумата пари со која располагаат за купување одреден обем и структура на стоки и услуги во дадено време. Со оглед на тоа, ефективната побарувачка може да биде рамна на платежно способната побарувачка, но и помала, ако купувачите се воздржуваат од купување поради различни причини.

ПЛАТЕН БИЛАНС – (анг. balance of payments), според дефиницијата на Меѓународниот монетарен фонд, систематски попис на економските трансакции на една земја со странство, односно напореден преглед на вредноста на примањата и плаќањата по сите извршени трансакции на

Економско-финансиски лексикон

една земја со странство во одреден период, обично за една година.

Платниот биланс опфаќа примања и плаќања од разновидни економски трансакции што произлегуваат од извозот и увозот на стоки (тоа е трговскиот биланс како најважна ставка во платниот биланс), прилив и одлив на средства од разновидни услуги (транспортни, осигурување, ПТТ, туризам и др.), инвестиции, заеми, профит, дипломатски претставништва, иселенички дознаки, наследства, пензии, репарации, економска помош, реституции и др. Сиве овие ставки се делат на стоковен (видлив) и нестоковен (невидлив) промет на една земја со странство. Се разликува позитивен (активен), негативен (пасивен) и урамнотежен платен биланс на една земја со странство.

ПЛАТЕН ПРОМЕТ – Претставува збир на методи и инструменти преку кои се извршуваат плаќањата, односно преносот на паричните средства меѓу луѓето, претрпијатијата, државните органи и финансиските институции. Како носители на платниот промет се јавуваат банките и централната банка. Платниот промет е една од основните економски функции на банките. Оваа функција им обезбедува посебно место на банките во економскиот систем, зашто ефикасното извршување на плаќањата меѓу

Економско-финансиски лексикон

економските агенти претставува неопходен предуслов за функционирање на економијата. Една од најважните функции на банките е посредувањето во плаќањата меѓу населението, претпријатијата и државните институции. Во тој поглед, банките имаат централна улога во економскиот систем, зашто ефикасното извршување на плаќањата меѓу економските агенти претставува неопходен предуслов за функционирање на економијата. Во платниот промет, банките ги снабдуваат луѓето и претпријатијата со готови пари, издаваат чекови и ги обработуваат плаќањата, извршени со нив и вршат електронски пренос на парите меѓу сметките на населението и правните лица.

ПЛАТНА СПОГОДБА – меѓудржавен договор со кој се регулира начинот на плаќања меѓу државите договорнички за меѓусебните стоковни и нестоковни односи.

ПЛАЌАЊЕ – намирување на некоја парична обврска со отстапување, односно давање пари. Плаќањето се врши со готови пари (со предавање на парите од рака на рака) и со безготовинско плаќање, односно со депозитни (жирални) пари, односно преку банките. Целокупното плаќање, без оглед на тоа кој и како го врши, го сочинува платниот промет.

Економско-финансиски лексикон

ПЛАФОН – (фр. *plafond* – таван), таван, горна граница. Во преносна смисла, највисок досег, горна граница, врв; на пр. плафонирани цени, лични доходи итн.

ПЛАФОНИРАНА ЦЕНА (максимирана цена) – цена на стоката чијашто горна граница е одредена со пропис и не смее натаму да се зголемува, а може да биде под неа; претставува еден од начините на административно одредување и контролирање на цените на стоките и услугите. Синоним е максимирана цена (лат. *maximus* – најголем, највисок).

ПОБАРУВАЊЕ – настанува од имотно – правни и други односи, а претставува право на извршување обврска, посебно парична обврска. На страната на должникот тоа е обврска којашто мора да ја задоволи. Основа за побарувања се: извршена работа, договор, законска одредба. Побарувањето престанува со задоволување на обврската, со пребивање на долгот, со истек на рокот, со застарување, со простување на долгот и др. Спротивно: обврска .

ПОБАРУВАЧКА – (српхрв. тражња, потражња; рус. *спрос*; анг. *demand*; фр. *demande*; итал. *domanda*, *richiesta*; гер. *Nachfrage*), претставува некоја големина на општествена потреба што за своето

Економско-финансиски лексикон

намирување побарува на пазарот определено количество стоки и услуги, коишто се продаваат по одредени пазарни цени. Побарувачката е израз на одредена општествена потреба што се задоволува со потрошувачката. Наспроти понудата, побарувачката ја претставува страната на потрошувачката – лична и производна. Меѓутоа, во услови на стоковното производство, потребите и побарувачката не се идентични. Потребата се задоволува како платечно, т. е. куповно способна побарувачка, што ја одредува границата и рамките на задоволување на потребите. Со оглед на тоа, за побарувачката може да се каже дека таа претставува во определено време, определено количество стоки и услуги коишто потрошувачите и производителите се готови да ги купат по определена цена. Со оглед на пазарот, побарувачката може да биде локална, регионална, национална и светска. Со оглед на времето, побарувачката може да биде дневна, неделна, месечна, годишна, повремена, сезонска, трајна и сл. Се разликува побарувачка за еден вид стока и вкупна или агрегатна побарувачка за сите видови стоки во определено време. Во однос на намената се разликува побарувачка за средства за живот и средства за производство. Побарувачката е сложен феномен. Таа не е статична, туку променлива, како по обем, така и по структура. Основни определувачи на

Економско-финансиски лексикон

големината на побарувачката се: висината на цените по кои се продаваат стоките и услугите; висината на доходот на купувачите, што зависи од општествената положба на поединците; распоредот на доходот на поединците за купување стоки и услуги за задоволување на разните потреби, што е поврзано со висината на доходот.

Понудата, побарувачката и цената се во каузален, т. е. меѓузависен однос, според општото правило: кога понудата расте над нивото на побарувачката на една стока, нејзината цена опаѓа и обратно, кога побарувачката расте над нивото на понудата, цената расте. Но, од друга страна, движењето на цената влијае врз обемот на понудата и побарувачката. Понудата се движи во иста насока со движењето на цената, а побарувачката во обратна. Според тоа, цената ги сообразува понудата и побарувачката, а со тоа производството и потрошувачката.

ПОДАТОК (податоци) – (анг. data; фр. donnée; гер. Daten; рус данные), **1.** извор на некое сознание; информација; факти или статистички податоци; **2.** на кој било начин и со кое било средство забележана (регистрирана) и чувана информација со веројатност да биде користена; **3.** броеви, симболи, информации и аналогни големини коишто се ставаат внатре, се чуваат и се обработуваат од сметачот (компјутерот).

ПОДЕЛБА НА ТРОШОЦИТЕ СПОРЕД НИВНАТА ПРИРОДА – според нивната природа трошоците се делат на неколку видови: **1.** трошоци што потекнуваат од основните средства. Тоа е амортизацијата (којашто претставува вредносен израз на потрошените основни средства). Според теоријата за трошоците овде се ставаат и трошоците за инвестиционно одржување и каматите на кредитите за набавка на основни средства (меѓутоа, од економско гледиште каматата, т. е. интересот, е дел на профитот, на добивката); **2.** трошоци што потекнуваат од предметот на трудот (вредноста на потрошениот материјал, набавената енергија, вредноста на потрошеното гориво и мазиво, ситниот инвентар, амбалажата и др.; **3.** трошоците за работна сила; **4.** трошоците за услуги.

Во теоријата за трошоците и придонесите на општествената заедница се ставаат во трошоци.

Поделбата на трошоците по видови се смета за природна или основна поделба. Таа има за цел да утврди од кој вид и во колкав износ, односно за која намена, се направени одредени трошоци.

ПОДЕЛБА НА ТРУДОТ – (анг. division of labour; франц. division du travail; итал. divisione del lavoro; шпан. division del trabajo; гер. Arbeitsteilung; рус. разделение труда), **1.**

Економско-финансиски лексикон

означува: распределба на вкупниот општествен фонд на трудот на разни дејности заради задоволување на разновидните општествени потреби; таквата поделба по дејности значи дека луѓето професионално се определуваат да се занимаваат со еден вид дејност, односно определеност и оспособеност на луѓето за некое определено занимање, струка или специјалност (земјоделци, рудари, градежници, механичари, кројачи итн.).

Постојат разни форми на поделба на трудот.

2. Постојат два главни аспекти на поделбата на трудот: општо општествена (поделба на трудот на стопански и нестопански дејности, на умствен и физички, производствен и непроизводствен, село-град) и општествено – економска поделба на трудот. Тие меѓу себе се поврзани и условени.

Првата, самоникната поделба на трудот е природната поделба на трудот што настана врз основа на природните разлики меѓу луѓето во првобитната заедница ; по пол, возраст и физичка сила.

Општествено – економската поделба на трудот се јавува како општа, посебна и поединечна поделба на трудот. Уште се разликува вертикална поделба на трудот: на примарни, секундарни и терцијарни дејности и територијална поделба на трудот .

Разделувањето на стопанството на големи области (земјоделство, шумарство, рударство,

Економско-финансиски лексикон

преработувачка индустрија, градежништво, сообраќај, занаетчиство, трговија, банкарство и разни други услуги) претставува општа поделба на трудот. Посебната општествена поделба на трудот се изразува во разделувањето на одделните стопански области на гранки, подгранки и видови (на пр. индустријата се дели на лесна и тешка, прехранбена, текстилна, металопреработувачка, дрвна итн., а земјоделската област се дели на: полјоделство, сточарство, овоштарство, лозарство, а во рамките на сточарството: говедарство, овчарство, свињарство и др.). Поединечната поделба на трудот ја означува внатрешната поделба на трудот во самите работилници и фабрики, односно внатре во секое претпријатие, а се состои во тоа што одделните работници вршат посебни специјализирани операции и врз основа на сите нив се создава производот.

Општата и посебната поделба на трудот претставуваат општествена поделба на трудот, додека поединечната поделба на трудот зависи од техничко – технолошкиот процес внатре во претпријатието. Затоа таа се нарекува и техничка поделба на трудот .

Општата и посебната поделба на трудот настанаа уште во првобитната заедница. Првата голема општествена поделба на трудот се јави со разделувањето на земјоделството (т. е. растителното производство) и сточарството

Економско-финансиски лексикон

на одделни дејности или гранки, на вториот степен на варварството (во првобитната заедница).

Втората – кога занаетчиството се издвои од земјоделството во посебна стопанска област. Одвојувањето на трговијата во посебна стопанска област претставува трета голема општествена поделба на трудот. Сите тие поделби влијаеја врз развојот на производните сили и предизвикаа големи економски и општествени промени од историско значење: појава на вишокот на производ, појава на стоковното производство, приватната сопственост, делењето на општеството на класи и појава на државата.

Поделбата на трудот позитивно влијае врз продуктивноста на трудот. Ограничувајќи ги луѓето само на еден вид дејност или, кога е во прашање техничката, т. е. внатрешната поделба на трудот, дури на една делумна операција, таа помага да се развива нивната опитност, нивното искуство, со што овозможува за покусо време и со помал напор да се произведе повеќе и подобро. Незгодата е што таа ги ограничува производителите само на една дејност и со тоа им го стеснува видокругот.

Потоа, значењето на општествената поделба на трудот се огледа во тоа што ја зголемува зависноста меѓу производителите (односно зависноста меѓу стопанските области и гранки) и така ја зголемува нивната

Економско-финансиски лексикон

поврзаност што се остварува преку размената и низ тој процес се врши поопштествување на производството и трудот.

Постојат разлики меѓу поделбата на трудот во општеството (меѓу одделните стопански области и гранки) и поделбата на трудот во рамките на претпријатието (внатрешната, т. е. техничката поделба на трудот): 1. врските меѓу разните дејности и сразмерите во нивните меѓусебни односи се воспоставуваат посредно, преку размената на стоките (пазарот) и обично, стихийно. Меѓутоа, врските меѓу луѓето во рамките на една стопанска единица се непоередни; тие одделно не произведуваат стока, туку заеднички (како работен колектив), а поврзаноста и единството (хармонијата) во производството секогаш се воспоставува плански; 2. поделбата на трудот на одделни дејности (области и гранки) претпоставува расцепканост на средствата за производство на многу независни производители на стоки, а поединечната поделба на трудот претставува нивна концентрација во рамките на различни стопански единици (претпријатија); 3. за независните производители на стоки единствен авторитет е конкуренцијата (пазарот), а пак, за делумните работници во стопанската единица авторитет претставува нејзиниот раководител.

Економско-финансиски лексикон

ПОЗЕМАЊЕ – (српхрв. поузеће), метод на наплатување на продадена стока од купувачот преку доставувачот, односно превозникот (пошта или железница), така што превозникот ја презема стоката од продавачот со обврска од купувачот на стоката да ја наплати нејзината продажна цена и да му го достави паричниот износ на продавачот, со наплатување на превозот (поштарина или железничка возарина), било од купувачот или пак, од продавачот.

ПОКРИТИЕ – израз што се употребува во деловните односи во смисла на гаранција, којашто служи за наплата во случај на неизвршена обврска. Како покритие може да послужи секој движен и недвижен имот или разни побарувања.

ПОЛЕТ – според теоријата за економски кризи, што беше карактеристична за класичниот капитализам. претставува фаза од стопанскиот циклус којашто се надоврзува на фазата оживување, а завршува со избивање криза од хиперпродукција. Со почнувањето на процесот на вложување нови инвестиции (да се врши проширена репродукција), почнува фазата полет. За фазата оживување беше карактеристична само замената на основниот капитал. Со новите инвестиции се поттикнува целокупната побарувачка (за средства за производство, за работна сила и за средства за

Економско-финансиски лексикон

живот) со што зема замав сето стопанство. Цените на стоките растат, а заедно со тоа и профитите. Бидејќи побарувачката за работна сила расте, се зголемуваат и наемнините. Пазарните движења даваат стимул за инвестирање.

Основата на полетот ја сочинува големиот замав на нови инвестиции што се одвиваат на сите сектори. Стопанството се развива сè повеќе и повеќе, додека по извесно време не заврши со подлабока криза од претходната.

Со новите инвестиции се јавува дополнителна побарувачка за средства за производство, за работна сила и за средства за живот. Со оглед на тоа, должината на полетот, како фаза од стопанскиот циклус, зависи од должината на изградбата на новите објекти во кои се вложуваат новите инвестиции.

ПОЛИПОЛ – (грч. *poli* – многу + *poleo* – продава), пазарна положба што означува многу или неограничен број понудувачи, т. е. продавачи на една иста стока. Големината на понудата на секој продавач е релативно многу мала во споредба со вкупната понуда, па затоа никој не може да постигне значително влијание во формирањето на пазарната цена. Ако на двата пола на пазарот се наоѓаат голем број учесници (пазарна положба полипол – полипсон), тогаш таа пазарна положба претставува двострана целосна, чиста или слободна конкуренција. Спротивно: монопол.

Економско-финансиски лексикон

ПОЛИПСОН – (грч. poli – многу + orson – купување), пазарна положба што означува многу или неограничен број купувачи на една иста стока. Големината на побарувачката на секој купувач е релативно мала во споредба со вкупната побарувачка, па затоа никој не може да постигне значително влијание во формирањето на пазарната цена. Ако на двата пола на пазарот се наоѓа голем број учесници (пазарна положба полипол – полипсон), тогаш таа пазарна положба претставува двострана целосна, чиста или слободна конкуренција. Спротивно: монопсон.

ПОЛИСА (или полица) ЗА ОСИГУРУВАЊЕ – (итал. polizza лист, сметка), сметка што служи како исправа (документ) за осигурување, што осигурителот му ја издава на осигуреникот, односно на договарачот на осигурувањето. Постојат разни видови осигурувања (имот, лица, транспорт и сл.).

ПОЛИТИКА – (грч. politikos – државен, јавен од polis – град, држава во античка Грција; англ. policy, фр. politique, гер. Politik, рус. политика); во класична смисла овој израз означува јавна дејност, дејност во врска со државата, државна дејност, управување, раководење на државата, вештина на управување со државата. Уште значи: сите мерки и активности насочени кон заштита на одредени интереси, кон освојување, како и

Економско-финансиски лексикон

кон јакнење на власта или создавање услови за различни облици на власт. Покрај тоа, означува одредена насока или метод на акција, избрана меѓу неколку можни алтернативи, во светлината на дадени услови; донесување одлука за водење одредена дејност во сегашноста и иднината.

ПОЛИТИКА НА ЕВТИНИ ПАРИ

(експанзиона монетарна политика) – (грч. politikos – државен, јавен; лат. expandere – развива, раширува, шири), монетарна политика на централната банка, којашто се состои во снижување на интересната (каматната) стапка, со што се врши поевтинување на кредитот и се влијае врз зголемувањето на побарувачката на пари (кредити), а со тоа се овозможува зголемување на обемот на инвестиции, што треба да предизвика пораст на општествениот производ и националниот доход; таа политика за цел може да има и зголемување на вработеноста.

Спротивно: рестриктивна монетарна политика

ПОЛИТИКА НА ОТВОРЕН ПАЗАР

– (анг. open market policy; грч. politikos – државен, општествен, јавен), метод и инструмент на интервенција на централната банка во областа на емисионата политика; се состои во продажба и купување на државни хартии од вредност на отворен пазар (не на шалтерите

Економско-финансиски лексикон

на банките, ниту по правило, директно од субјектот што емитува), заради регулирање на паричниот оптек. Со посредство на продажба и купување државни хартии од вредност се влијае врз стеснувањето, односно проширувањето на обемот на пари во оптек. Се смета за особен инструмент на монетарната политика со кој се служи централната банка.

ПОЛИТИКА НА ЦЕНИ – свесно влијание на надлежните државни органи или стопански субјекти во одредувањето на општото ниво на цените и релативните односи на цените меѓу производите и услугите. Особено е важно влијанието на воспоставување определени односи меѓу цените за обезбедување пожелен стопански развој. Всушност, преку влијанието на релативните цени се влијае врз примарната распределба на бруто општествениот производ и националниот доход. Влијанието на релативните цени се врши на два начина: со непосредно регулирање на цените и посредно со влијание на вкупната побарувачка и побарувачката на одделни производи и услуги. Од стојалиштето на претпријатието (микро аспект) политиката на цени е обусловена од дадената пазарна структура и начинот на формирање на цените на производите на одделните производители, односно од видот на пазарната положба

Економско-финансиски лексикон

(целосна или слободна конкуренција, монополска или олигополска).

ПОЛИТИЧКА ЕКОНОМИЈА – (грч. politikos – општествен, oikonomia – стопанство; српхрв. политичка економија; рус. политическая экономия; анг. political economy, economies; фр. économie politique; итал. economia politica; гер. die politische Ökonomie) општествено-економска наука што ги изучува објективните економски закони што ги регулираат односите на луѓето во производството, распределбата, размената и потрошувачката. Изразот политичка економија потекнува од грчките зборови: полис (значи град, држава, општество), оикос (значи кука, домаќинство, стопанство) и номос (значи правило, закон). Од овие зборови се добива следнава смисла: општи правила или општа наука за општественото стопанство. Самиот израз „политичка економија” прв го употребил францускиот економист Антоан Монкретјен (1575 – 1621) во насловот на неговата книга „Трактат за политичка економија” (1615); со именката „економија” тој ја употребил и придавката „политичка”. Ова име го прифатија класичните економисти и оттогаш е во постојана употреба. Од втората половина на 19 век германските економисти употребуваат други називи, како „национална економија”, „наука за народното стопанство”, „народна

Економско-финансиски лексикон

економија” и др. Англискиот економист Алфред Маршал, наместо „политичка економија”, го воведо името „принципи на економијата” (1890), како наслов на неговата книга (Principles of Economics). Тој израз се употребува и денес во англосаксонските земји и земјите под нивно влијание, со уште пократко име „економија” или „економика” (Economics).

Политичката економија е општа економска теорија. Со развојот на индустриското општество самата потреба наметна, освен политичка економија, да се појават низа посебни, специјализирани економски науки што имаат потесен предмет на изучување. Политичката економија како теоретско – фундаментална наука и другите специјализирани економски науки се меѓусебен зависен однос, како однос меѓу општото и посебното.

Како што економската структура на општеството ја сочинува реалната основа над која се издига правната и политичката надградба и на која и одговараат одредени облици на општествената свест, исто така и политичката економија во системот на општествените науки зазема фундаментална положба.

Политичката економија како наука настана и се развива со појавата и развојот на капиталистичкиот начин на производство. Основите на политичката економија како

Економско-финансиски лексикон

наука се поставени тогаш кога економистите почнуваат да ги изучуваат суштината и внатрешната поврзаност на економските појави и процеси. Во тој поглед за нејзин почетник се смета англискиот економист од 17 век Вилијам Пети (1623 – 1687), потоа физиократите и другите класични економисти, особено Адам Смит и Давид Рикардо.

Од класичната политичка економија произлегоа два генерални правци: марксистичката или социјалистичката и неокласичната (а во литературата се употребува уште името буржоаска) политичка економија. Во првите децении на 19 век, кога капиталистичкиот економски систем почнува да ги покажува своите спротивности, се појави работничкото движење, а како одраз на тоа настанува социјалистичкиот правец во економската наука. Тој правец е наречен марксистичка политичка економија, чијшто основач е Карл Маркс (1818 – 1883).

Со текот на времето во рамките на овој правец настанаа разлики што произлегоа од разликите во сфаќањата на определени економски и општествени категории во однос на капиталистичкиот и социјалистичкиот начин на производство.

ПОЛИТИЧКИ ДАНОЦИ – (грч. politikos – општествен, државен, јавен), назив за даноците што, пред се, имаат улога на

Економско-финансиски лексикон

инструмент на економската, социјалната и други политики на државата.

ПОЛИЦЕНТРИЗАМ – (од грч. *poli* – многу и лат. *centrum* – средиште), систем на економски, политички и други општествени односи во кои постојат и дејствуваат повеќе центри на моќта и на решавање.

ПОЛНА ВРАБОТЕНОСТ – (англ. *full employaient*), означува состојба во којашто сите што сакаат да работат и се квалификувани да вршат соодветна дејност, да можат да се вработат, со една разумна брзина. Полната вработеност подразбира отсуство на циклична невработеност, меѓутоа може да биде фрикциска безработица.

Проблемот на полната вработеност и решавањето на невработеноста е една од основните преокупации на современата економска наука. Тоа особено се наметна по големата економска криза 1929 – 1933 г., кога безработицата претставуваше масовна појава. Теоријата на Кејнс и неговите следбеници Бевериџ, Лернер, Хансен и др. имаше големо влијание во решавањето на намалувањето на безработицата во многу земји, особено во Велика Британија и САД.

ПОЛН ИНДОСАМЕНТ – Полн индосамент (гер. *Vollindossament*) претставува вид на индосамент во кој, освен ознаката за пренос и

Економско-финансиски лексикон

сопствен потпис, индосантот впишува и идентификациски ознаки (име и презиме или фирма) на индосатарот, т.е. новиот овластен на хартијата од вредност.

Освен полн индосамент- од аспект на назначувањето на новиот овластен на хартијата од вредност- постои и бланко-индосамент и индосамент на доносител.

ПОЛНОМОШЕН ИНДОСАМЕНТ –

Полномошен индосамент (прокура индосамент) е пренос на право од хартија од вредност кое не управуван на тоа индосатарот да стекнува права од хартијата од вредност во свое име и за своја сметка, туку кој е извршен за да индосатарот би стекнал права од хартиите од вредност како полномошник на индосантот.

Индосатарот, значи, ќе настапува како индосантов полномошник, а не како лице кое самоима право од хартијата од вредност. Па должникот ќе биде должен да ја исполни обврската на индосатарот, но како полномошник на индосантот, и со тоа исполнување ќе биде исполнета неговата обврска спрема индосатарот. Околноста дека индосаментот полномошнички се наведува со индосамент на знаката “вредност за наплата”, “за инкасо”, “како полномошник” или слично тоа значи налог. Индосатарот не е овластен понатаму да пренесува права од хартиите од вредност,

Економско-финансиски лексикон

освен со полномошничкиот индосамент. Спрема идносатарот должниците можат да ги истакнуиваат приговорите што ги имаат спрема индосантот.

ПОЛНОМОШНО – (српхрв. пуномоћје, пуномоћ, пуномоћство; рус. полномочие; англ. power, power of attorney, full power, letter of attorney; фр. procuration, mandat, pleins pouvoirs; итал. procura, pieno potere; гер. Vollmacht); овластување; исправа со која едно лице (овластувачот) овластува друго лице (полномошник) во негово име и за негова сметка да може да склучува договори или да врши други правни акти. Со полномошното полномошникот се здобива со право да врши застапување на овластувачот, односно да може да ја застапува стопанската (или која и да било друга) организација пред трети лица. Полномошното може да се издаде на одредено и неодредено време, во зависност од работата што треба да ја сврши полномошникот; потоа, полномошното може да биде генерално или специјално. Полномошник – е лице коешто од страна на стопанска организација (или од друго лице) добило овластување (полномошно) за вршење одредени работи, во име и за сметка на организацијата што го ополномоштила. Полномошникот тоа овластување може да го добие за трајно вршење одредени работи или за вршење една конкретна работа.

Економско-финансиски лексикон

ПОЛУПРОИЗВОД – (анг. semi – finished product; фр. semi – produit; гер. Halbprodukt; рус. полуфабрикат), производ што не е целосно завршен и мора да мине уште преку една или повеќе производствено – технолошки фази на обработка.

Постои разлика меѓу полупроизводи и недовршено производство. Полупроизводите веќе добиле една заокружена форма и за нивните производители тие се готови производи и можат да им ги продаваат на други производители што продолжуваат со нивната обработка (на пр. преденото за предилниците е готов производ, но треба понатаму да се преработува во предиво). Кај недовршеното производство процесот уште трае и сè додека не заврши не може да се издвои производот за понатамошна употреба – во производството или потрошувачката.

ПОНДЕРИРАЊЕ – (лат. pondero – мери, вага, ponderatio – мерење, одмерување, рамнотежа), начин на пресметување, изнаоѓање средна (аритметичка) големина. Со методот на пондерирање се пресметува производот од чиј збир, со делење на збирот со фреквенциите, се добива пондерирана аритметичка средина. На пр. на пазарот еден кг. јаболка се продаваат по 20 ден. и по 25 ден. Во формирањето на средната, т. е. просечната цена на јаболката секоја од наведените цени ќе има толкаво влијание во

Економско-финансиски лексикон

зависност колку кг. е продадено по таа цена. Ако по цена од 20 ден. е продадено 200 кг, а по цена од 25 д. 100 кг. тогаш цената од 20 ден. за двапати има поголемо влијание во одредувањето на средната цена.

Пондерирањето има голема примена во статистиката, калкулациите и во економските анализи.

ПОНУДА (гер. Angebot), количеството стоки и услуги што производителите ги нудат за продажба во одредено време, на одреден пазар и одредена цена. Понудата ја претставува страната на производството. Меѓутоа, таа не е сосема идентична со него. Обемот на понудата го опфаќа само оној дел од производството што добива стокерна форма, т. е. што се продава. Понудата и побарувачката се два пола на пазарот.

Со оглед на пазарот, понудата може да биде локална, регионална, национална и светска. Со оглед на времето, понудата може да биде дневна, повремена, сезонска, трајна и сл. Се разликува понуда на еден производител, понуда на една гранка, односно на еден вид стока од сите производители од гранката и вкупна или агрегатна понуда на сите видови стоки, на сета стокерна маса во определено време.

Структурата на вкупната понуда на стоки зависи од материјалната структура на бруто општествениот производ, па според тоа

Економско-финансиски лексикон

зависи од структурата на стопанството. Глобалната структура се состои од стоки, што според својата материјална форма можат да служат како средства за производство и средства за лична потрошувачка.

Обемот и структурата на понудата зависи од повеќе фактори но следниве се најважни: обемот и структурата на производството, трошоците на производството, висината на цените на стоките и платежно, т. е. куповно способната побарувачка.

Понудата, побарувачката и цената се во меѓузависен однос: според општото правило, кога понудата расте над нивото на побарувачката на една стока, нејзината цена паѓа, и обратно, кога побарувачката се издигнува над нивото на понудата, цената се зголемува. Но, од друга страна, движењето на цената на некоја стока влијае врз обемот на понудата и побарувачката. Понудата се движи во иста насока со движењето на цената, а побарувачката во обратна. Според тоа, цената ги сообразува понудата и побарувачката, а со тоа производството и потрошувачката.

ПОНУДА И ПОБАРУВАЧКА - Се економски поими кои ги опишуваат пазарните врски меѓу продавачите и купувачите на добро или услуга. Моделот на понудата и побарувачката ја одредува количината и цената продадена на пазарот. Овој модел е фундаментален микроекономски модел и

Економско-финансиски лексикон

служи како основа за други економски модели и теории. Моделот предвидува, дека во конкурентен пазар цената ќе работи на изедначување на побаруваната количина од страна на купувачите со понудената од страна на производителите, резултирајќи со пазарен еквилибриум на количината и цената. Моделот покрај цената ги вклучува и другите фактори кои влијаат на воспоставувањето на пазарната рамнотежа (еквилибриум), опишувајќи го нивното влијание како *поместувања* на понудата и побарувачката.

ПООПШТЕСТВУВАЊЕ НА ТРУДОТ – означува одреден степен на општествено производна меѓузависност и поврзаност на трудот, односно на производството. Производството секогаш има општествен карактер.

Поопштествувањето се изразува на директен и индиректен начин. Директниот начин се огледува во тоа што независно од степенот на развиеноста производството, може да се изведува само во некој облик на заедница (како семејство или работен колектив) или, пак, еден производ е резултат на голем број раце што работат под определена внатрешна поделба на трудот. Индиректниот начин се огледува во општествената поделба на трудот, односно во специјализацијата и меѓузависноста на стопанските области и специјализираните гранки и нивната

Економско-финансиски лексикон

поврзаност, што се остварува преку размената на своите производи, значи преку пазарот. Секој произведува за сите, а сите произведуваат за секого. Размената ги поврзува издвоените процеси на производството во еден општествен процес на производство.

ПОПУЛАЦИЈА – (лат. *populus* – народ, население; англ. *population*; фр. *population*, гер. *Population*; рус. население), население; вкупен број луѓе што живеат на одредена територија, во одредено време. Населението е важен стопански фактор. Населението е извор на работна сила, но истовремено ја претставува масата на потрошувачи што влијае врз обемот и структурата на потрошувачката.

Според одредени белези населението може да се дели: по пол, возраст, на фертилно и нефертилно, на работоспособно и неработоспособно, што понатаму може да се класира според степенот и видот на квалификација, на економски активно и пасивно итн.

Врз движењето на населението влијаат низа фактори, особено наталитетот, морталитетот и миграцијата. Наталитетот и имиграцијата влијаат позитивно врз порастот на населението, а морталитетот и емиграцијата – негативно. Движењето на бројот на населението има големо економско, социјално и политичко значење. Со оглед на тоа, тоа е

Економско-финансиски лексикон

предмет на теоретски опсервации во економската наука и се јавуваат одредени правци, а освен тоа заедницата води определена популациона политика според постојната ситуација.

ПОПУСТ – договорено или еднострано снижување на цената, што продавачот му го дава на својот купувач.

ПОРАЧКА – (српхрв. поруџбина; рус. заказ; анг. order; фр. commande; итал. ordinazione, commissione; гер. Bestellung), активност на купувачот со која тој обезбедува набавка на некоја стока или услуга од определен производител или трговска фирма. Порачката може да биде во усна или писмена форма. Обично таа содржи и определени услови (на пр. за плаќање, начин на испорака, рок на испорака и др.).

ПОРТМОНЕ – (од фр. porter – носи и monnaie – пари, portemonnaie), паричник; чантиче, кесе со џебна големина, обично со прегради, за чување пари и лични документи; (српхрв. новчаник).

ПОРТФЕЉ – (фр. од porter – носи и feuille – лист. portefeuille – чанта, торба, кесе, портмоне, министерска фотелја; анг. portfolio – корица за акти, мапа за списи, чанта за акти и документи), **1.** во банкарството: каса, орман

Економско-финансиски лексикон

или чанта со прегради, во кои банката ги чува мениците распоредени според времето на стасување; меничниот портфел го сочинуваат сите меници што банката ги есконтирала и кои во дадениот момент се наоѓаат во нејзините трезори. Влезот во меничниот портфел и излезот од него се регистрира на одреден начин, за да се има увид во промените и состојбата на мениците; **2.** портфел на хартии од вредност: вкупниот имот што се состои во хартии од вредност (акции, обврзници и др.); **3.** во осигурувањето: израз за износот и составот на ефектите на осигурувањето (бројот на осигурувања што се наоѓаат во сила, збирот на сумите на осигурување, збирот на премиите – таканаречени портфелни премии); целокупниот портфел се расчленува по видови на осигурување (на портфел на лично, имотно, транспортно осигурување итн.); **4.** во политичкиот речник означува: ресор, министерство, сектор на државната управа; потоа министер во владата без одреден ресор (кој што се вика министер без портфел). Синоним: портфолио.

ПОРТФЕЛ ЗАКЛУЧНИЦА – (фр. portefeuille – чанта, торба, кесе), во трговската дејност означува попис на сите склучени заклучници за продажба на стока, средени по хронолошки ред и рокови на стасување на преземените обврски. Истата евиденција

Економско-финансиски лексикон

може да служи и за оперативно планирање на производството.

ПОРТФОЛИО ИНВЕСТИЦИИ – (анг. portfolio; итал. portafoglio; лат. portare – носи, foglio – лист; лат. investitio – вложување), означува купување и чување странски хартии од вредност од страна на домашни резиденти со цел добивање интерес или дивиденда . Претставува индиректен облик на инвестирање (вложување) капитал во странски земји со купување хартии од вредност од странски фирми.

ПОТЕНЦИЈАЛ – (лат. potentialis – силен, моќен), можен; постојна сила, способност, на пр. економски потенцијал, (постојна економска способност, сила), воено – економски потенцијал, потенцијална конкуренција .

ПОТЕНЦИЈАЛНА КОНКУРЕНЦИЈА – со оглед на висината на профитот што се остварува, постои можност за навлегување нови производители во гранката и со тоа можност за предизвикување или засилување на конкуренцијата.

ПОТПОЛНА ШПЕДИЦИЈА - Целоснашпедиција постои кога шпедитерот врз основа на договор за шпедиција, покрај

Економско-финансиски лексикон

редовните шпедитерски работи, презема врз себе обврска да изврши и превоз на стоката.

ПОТРЕБЕН ПРОИЗВОД (потребен труд и потребно работно време) – количество употребени вредности што е потребно за нормална репродукција на работната сила ангажирана во материјалното производство. Од вкупниот производ кога ќе се издвои делот што е наменет за надоместување, т. е. обновување на потрошените средства за производство, останува чистиот (односно нето) производ што се дели на потребен производ и вишок на производ.

Количеството труд што производителите го вложуваат за да се произведе потребниот производ претставува потребен труд. А, пак, должината на времето во кое се троши потребниот труд за да се произведе потребниот производ, е потребно работно време.

Категориите потребен производ и вишок на производ, потребен труд и вишок на труд, потребно работно време и вишок на работно време имаат општо и посебно значење. Општо земено, ангажираната работна сила во материјалното производство, освен што ја репродуцира својата издршка, т. е. потребниот производ, постои нужност таа да произведува и вишок на производ што ќе биде потребен за изведување на проширената репродукција и за издршка на

Економско-финансиски лексикон

непроизводствениот труд што е ангажиран надвор од материјалното производство, во разни општествени служби што не се занимаваат со производство, туку со општо општествени дејности. Меѓутоа, поделбата на чистиот производ на потребен производ и вишок на производ во секој начин на производство се врши на специфичен начин.

ПОТРЕБИ – (рус. потребность, нужда; лат. *neessitass*; анг. *necessity, need*; фр. *nécessité*; итал. *necessita*; гер. *Bedürfnis, Bedarf*), низа неопходности, барања за материјални добра и услуги од одреден обем и структура нужни за одржување на животот на луѓето и низа барања на стопанските организации за добра и услуги од одреден обем и структура нужни за вршење на нивната економска дејност. Потребите на луѓето се од биолошки, географско-климатски и од општествено – историски карактер.

Обемот и структурата на потребите зависи од низа фактори: достигнатото ниво на економскиот развој, социјалната средина во која се живее, природните услови, навиките, вкусот, модата” итн. Со развојот овие фактори се менуваат, со што се менуваат и потребите на луѓето. Но, на определен степен од развојот на општеството и во определени услови, потребите се определени по квалитет, квантитет и структура. Со економскиот и општествениот развој се шири кругот и

Економско-финансиски лексикон

структурата на потребите, од најнужните (елементарните, минималните) потреби се преминува кон потреби од повисок вид и степен.

Се разликуваат: основни потреби (исхрана, облекување, сместување итн.), потреби од повисоко ниво (што изразуваат одредено ниво на благосостојба) и потреби што (во споредба со претходните две групи) претставуваат определен луксуз.

Задоволувањето на потребите со добра и услуги се врши преку производството и потрошувачката. Во условите на стоковното стопанство некој обем на општествена потреба се јавува и се изразува како платежно или куповно способна побарувачка. Платежно способната побарувачка ја одредува границата и рамките на задоволување на потребите.

ПОТРОШУВАЧИ – (српхрв. потрошач; рус. потребитель; англ. consumer; фр. consommateur; итал. consumatore; гер. Verbraucher), поединци, домаќинства, стопански и нестопански субјекти што по пат на купување ги задоволуваат своите потреби со трошење производи или користење услуги. Потрошувачи се само оние што се готови своите потреби да ги задоволуваат со определени производи или услуги, ако за тоа имаат адекватна куповна сила.

Економско-финансиски лексикон

Стремежот на производителите е да ги задржат постојните потрошувачи за трајни муштерии, а потенцијалните купувачи да ги претворат во вистински. Потрошувачите со своите одлуки за купување им овозможуваат на производителите на пазарот да ја потврдат општествената и економската оправданост на својата деловна дејност и да остварат добивка. Во пазарната економија важноста ги тера производителите што е можно подобро да се приспособат кон потребите на потрошувачката.

ПОТРОШУВАЧКА – (српхрв. потрошња; рус. потребление; лат. *consumptio*; англ. *consumption*; фр. *consommation*; шпан. *consumo*; итал. *consumo, consumazione*; гер. *Verbrauch*), една од четирите фази на општествената репродукција: производство, размена, распределба и потрошувачка; претставува процес на користење материјални добра и услуги за задоволување човечки или производни потреби. Се разликува производна и непроизводна потрошувачка. Производната потрошувачка претставува трошење на средствата за производство во процесот на производството заради создавање употребни вредности. Оној дел од општествениот производ, што има облик на производни добра, оди во процесот на производството со намена за производна потрошувачка, за да може

Економско-финансиски лексикон

континуирано да се изведува репродукцијата и да се создаваат нови производи. Производството истовремено е и потрошувачка.

Непроизводната потрошувачка се дели на лична и општа.

Личната потрошувачка претставува процес на користење материјални добра и услуги заради задоволување на потребите на луѓето за одржување на нивниот живот и развој. Личната потрошувачка се изразува како индивидуална и заедничка или колективна. Индивидуалната потрошувачка ја претставува потрошувачката на поединците во рамките на семејството или домаќинството, на добра и услуги што се непосредно сврзани со нивниот личен живот и опстанок, како храна, облека, стан, покуќнина, огрев итн. Во заедничката потрошувачка спаѓаат образованието, здравствената и социјалната заштита, културата итн. Во потрошувачката производите се уништуваат и, за да може континуирано да се одвива, тие треба да се репродуцираат непрекинато.

Општата потрошувачка има општо општествен карактер, а се однесува на издршката на државата. Таа се остварува преку буџетот на државата, што се формира од даноци, придонеси, такси, царини и др.

Меѓутоа, во општата потрошувачка некои ја ставаат и заедничката потрошувачка.

Економско-финансиски лексикон

Се употребува уште терминот инвестициона потрошувачка, што означува производна потрошувачка, а го опфаќа оној дел од општествениот производ што се вложува за замена и проширување на вкупните основни средства и за изградба на нестопански објекти. Од пошироко економско стојалиште, инвестиционата потрошувачка ги опфаќа вложувањата како во основните, така и во обртните средства и вложувањата за изградба на нестопански објекти.

ПОТРОШУВАЧКИ ДОБРА – готови производи (економски добра) со кои директно се задоволуваат потребите на луѓето. Наспроти потрошувачките добра, постојат производни добра, а тоа се оние производи што одат за производна потрошувачка.

ПОТРОШУВАЧКИ ЗАДРУГИ – задружни организации што ги формираат потрошувачите за да ги штитат своите потрошувачки интереси. Се формираат со цел на своите членови да им обезбедат стоки по поповолни услови отколку што се продаваат во трговските дуќани. Со членските влогови на членовите задругари се создаваат паричните средства за прометната функција. Обично, на крајот на деловната година чистата добивка се дели меѓу членовите по некој воспоставен клуч. Некои идеолози на задружното движење мислеле дека преку

Економско-финансиски лексикон

потрошувачките задруги може да се оствари социјалистичко општество. Првите потрошувачки задруги биле формирани од работници во Англија во првата половина на 19 век.

ПОТРОШУВАЧКИ КРЕДИТ - кредит што им го одобруваат банките, штедилниците и разните специјализирани установи непосредно на индивидуалните потрошувачи, заради купување стоки (обично подолготрајни потрошувачки добра и од поголема вредност) и плаќање услуги, значи е наменет за лична потрошувачка. Кредитирањето на индивидуалните потрошувачи се врши и со продавање на отплата од самите трговски организации.

Со продавањето на кредит се авансира куповната моќ на потрошувачите, од една страна, и се забрзува реализацијата на стоките, од друга.

ПОТРОШУВАЧКИ СУВЕРЕНИТЕТ – (фр. *souveraineté* – неограничена власт, неприкосновеност, независност; англ. *consumer sovereignty*), означува целосна слобода и субјективно однесување на потрошувачот при решавањето: што да купи, во кој обем, како да ги распореди своите средства при купувањето на стоките. За нужни претпоставки на потрошувачкиот суверенитет се сметаат обилност на понудата на стоки и услуги на

Економско-финансиски лексикон

пазарот и слободна конкуренција. Меѓутоа, изборот на потрошувачот е обусловен од одредени објективни фактори, како што се: големината на доходот, неговата култура, економската пропаганда (реклама), па и од тоа што им нуди производството на потрошувачите, создавајќи потреби, желби, вкус и со тоа влијае врз побарувачката на поединците.

ПОТРОШУВАЧКО ОПШТЕСТВО – израз со кој се означува експанзијата на потрошувачката на средства за живот, стремеж кон материјално уживање преку набавка на сè повеќе и сè понови потрошувачки добра, кога смислата на животот се сфаќа само во потрошувачка на материјални добра, само во материјално уживање, а се запоставува интелектуалното издигање и хуманистичката страна на животот.

Производството на средства за живот во индустриски развиените земји е високо развиено. Се бараат начини и методи за развивање на побарувачката и потрошувачката за нив. Со брзото менување на модата и со лансирањето на пазарот на сè понови и посовршени производи, доаѓа до брзо застарување на производите, а со тоа индустријата и трговијата преку економската пропаганда (и рекламата како составен нејзин дел) ги поттикнува граѓаните кон исфрлање

Економско-финансиски лексикон

на добрата што ги имаат и кон купување нови добра и со тоа доаѓа до проширување на побарувачката. Преку пропагандата се влијае врз луѓето за развивање свест за престиж, суета, екстраваганција, вредноста на луѓето да се цени според тоа кој колку, што има и по која цена се купува.

ПОШТЕНСКА ШТЕДИЛНИЦА – претставува штедилничка организација во рамките на поштата, се занимава со собирање штедни влогови од граѓаните, води тековни и жиро – сметки на физички и правни лица, врши платен промет на граѓаните и други финансиски операции во име и за сметка на поштенскиот сообраќај и на други општествени установи, врз основа на определени овластувања; собраните слободни парични средства Поштенската штедилница ги користи за давање кредити и за намени утврдени со нејзините правила и законот.

ПРАВИЛО 72 ЗА ВЛОЖУВАЧИТЕ – Правило 72 овозможува брза приближна пресметка:
а) број на години кои се потребни за да се удвои имотот со определен годишен принос;
б) висината на приноси кој е потребен за двократно зголемување на имотот во задаените години;
Примена на правила:

Економско-финансиски лексикон

За одговор на прашањето колку години е потребно да се вложуваат за да имотот се удвои со опеделен годишен принос, се дели 72 со вредноста на можниот годишен принос. Формулата е: $72 : \text{висината на приносот} = \text{број години}$; На пример, со годишен принос од 10% колку години е потребно за да вредноста на мојот имот да се удвои? Одговорот е $72 : 10 = 7,2$ години;

За одговор на прашањето колкав принос мора да биде за да имотот се удвои во даден врменски интервал, се дели 72 со зададен број на години.

Формула : $72 : \text{број на години} = \text{висина на приноси}$.

На пример, колку мора да биде приносот за да имотот се удвои за 5 години? Одговорот е $72 : 5 = 14,4$ % годишно.

Ограничување на правилото 72 е дека истото дава резултати само за пресметка до 20% на годишен принос. За годишни приноси повисоки од 20% примената на правилото доведува до дисторзија и недоверливи резултати.

ПРВОБИТНА АКУМУЛАЦИЈА НА КАПИТАЛОТ – претставува процес на насилно одвојување на ситните самостојни производители од нивните средства за производство, концентрација на тие средства во рацете на одделни сопственици и претворање на овие производители во наемни

Економско-финансиски лексикон

работници. Тој метод послужи за забрзано зголемување на капиталистичката сопственост, потребниот број наемна работна сила и проширување на капиталистичкиот пазар, зашто поранешните самостојни производители сега како наемни работници станаа купувачи на средства за живот.

Првобитната акумулација на капиталот ја претставува предисторијата на капиталистичкиот начин на производство. Неа ја карактеризира насилство од секој вид, со што се разликува од нормалната акумулација на капиталот, којашто се врши со претворање на дел од профитот во капитал.

Речиси секоја земја на патот од феудализам кон капитализам поминала низ првобитната акумулација на капиталот, но со различен интензитет, во различно време, со различни методи и ред на етапите. Меѓутоа, заедничко за сите е насилната експропријација на ситните производители, од која произлегоа крупниот земјоделски посед и развиената капиталистичка индустрија.

Класичен пример на првобитната акумулација е Англија, каде што таа се спроведе со истерување на селаните од земјата, одземање на општинската земја, оградување на земјата, распуштање на феудалните свити (придружби), воведување разни државни мерки, закони на штета на работниците, соодветен даночен систем,

Економско-финансиски лексикон

протекционистички систем, создавање на колонијалниот систем.

ПРВОБИТНА ВРЕДНОСТ НА ОСНОВНИТЕ СРЕДСТВА – израз што се употребува во книговодствената практика за означување почетна книговодствена вредност на средствата на трудот, т. е. на нивната почетна основа на амортизацијата. Неа ја сочинуваат: 1. набавната цена на средствата на трудот, што ја претставува фактурната цена, смалена за евентуални бонификации; 2. трошоците за доставување, во кои спаѓаат: а) транспортните трошоци, товарање, претовар, растовар, и сл.; б) посредничката провизија (ако постои); в) оштетувањата и другите загуби при транспортот; г) другите специфични трошоци на доставувањето сврзани со амбалажата, посебните услови на транспортот и сл.; 3. трошоците на монтажата, т. е. трошоците за вградување на набавените средства на трудот (опрема) во производствениот објект за кој се набавени; 4. трошоците околу идните генерални ремонти, т. е. трошоците сврзани со продолжување на векот на средствата на трудот.

ПРЕБИВАЊЕ НА ОБВРСКИ И ПОБАРУВАЊА – меѓусебно намиравање на имотните обврски и односи меѓу два или повеќе деловни партнери, што се спроведуваат тогаш кога истовремено, обата

Економско-финансиски лексикон

партнера еден на друг должат и еден од друг побаруваат.

ПРЕЗАДОЛЖЕНОСТ – Презадолженост (анг. overdebtedness, гер. Überschuldung) претставува загуба на кредитна способност поради премногу користење на позајмени средства. Презадолженоста како апсолутна категорија не постои, односно не постои нивото на задолженост кое би било неиздржливо за корисникот ако внимава структурата на вложување на позајмените средства според рочност и рентабилност соодветствува на структурата на позајмените средства.

Постојат два облика на презадолженост: презадолженост од аспект на ликвидноста и презадолженост од аспект на рентабилност.

Првиот облик на презадолженост покажува дека, иако претпријатието реализира поголеми приходи од имотот што го купило со кредит од што има обврски по камати, ликвидноста на тој имот не е доволна за да на време ги исполнува обврските за отплата на главницата. Таквиот вид на презадолженост генерира неликвидност на корисникот.

Вториот облик на презадолженост многу поопсен е иако по појавната форма е поблаг (помалку забележлив) од првиот. Имено, корисникот и понатаму е во состојба да ги намирува преземените обврски, но тоа го прави на тој начин што еден дел од

Економско-финансиски лексикон

главницата го користи занамирување на камата. Ваквата состојба не може долгорочно да се одржува, посебно во ситуација кога уделот на кредитот во вкупната актива на корисникот е висок. Тогаш после определено време се јавува и неликвидност, што доведува до банкрот на претпријатието.

ПРЕЗЕМАЊЕ ДОЛГ – преземање на обврската на должникот од постојниот облигационен однос од страна на трето лице, со што се гасне обврската на досегашниот должник.

ПРЕКУВРЕМЕНА РАБОТА – означува работа преку воспоставените граници на работни часови во текот на работниот ден; задржување на работникот на работа надвор од нормалното пропишано работно време, односно над пропишаниот работен ден. Прекувремената работа претставува дополнителен труд, посебен напор, дополнително трошење работна сила преку воспоставените нормални граници. Затоа прекувремената работа се плаќа посебно и во зголемен сразмер.

Во современи услови, работничкото законодавство го регулира она што се нарекува нормален работен ден и прекувремената работа и нејзиното плаќање.

Во нормални услови, работникот може да работи и подолго од полното работно време,

Економско-финансиски лексикон

значи прекувременно, во определени случаи на потреба: да се заврши процесот на трудот, бидејќи не може да се одложи; да се завршат неодамнешни монтажни работи; да се замени отсутен работник итн. Обично се пропишува колку може да трае дневно и неделно продолжената (т. е. прекувремената) работа.

Посебен случај претставува продолжениот работен ден кај сезонските работи, бидејќи се компензира со времето од таканаречената мртва сезона.

Продолжено работно време се јавува во случаи на незгоди или кога непосредно постои можност да се случат (елементарни непогоди, избувнување пожар, експлозии и др.). Прекувремената работа од ваков карактер трае сè додека не се отстранат причините или опасноста.

ПРЕКУМЕРНА (ПРЕТЕРАНА) ПОБАРУВАЧКА – пазарна положба кога за некоја стока, од една група стоки или за сите стоки побарувачката е поголема од понудата. Рамнотежа може да се воспостави со различни можни методи: со зголемување на производството, со увоз, па со тоа и зголемување на понудата на домашниот пазар, со ограничување на побарувачката преку ценовната, даночната и кредитната политика.

Економско-финансиски лексикон

ПРЕКУПЕЦ – обично под овој израз се подразбира она лице што купува и препродава, но нема одобрение за вршење на дејноста, односно не е регистрирано, не плаќа даноци и придонеси, па според тоа добива својство на незаконска (дива) дејност.

ПРЕЛЕВМАН – (фр. *prélèvement* – земање однапред, наплатување; англ. *import levy*; гер. *Prelevman*; рус. *прелевманы*), покрај редовната, посебна или дополнителна царина или такса, наречена прелевман, преку која пониските цени на производи увезени од странство се изедначуваат со повисоките цени на истите производи во земјата увозник. Се плаќа само тогаш кога и по извршеното редовно царинење според пропишаните стапки или износи, цената на увезената стока е пониска од домашната. Според тоа, прелевманот претставува разлика меѓу повисоката домашна цена на стоката и пониската цена на увезената стока, што ја плаќа увозникот кога увезува таква стока. Обично прелевмани се пропишуваат за увозот на земјоделски производи. Кај секоја промена на цената, прелевманите се менуваат, па затоа се смета дека се попогодни од која било форма на царинска заштита на домашното производство.

ПРЕМИЈА – (лат. *praemium* – награда; англ. *premium*; фр. *premium*; гер. *Prämie*; рус.

Економско-финансиски лексикон

премија), парична награда што се дава на оној кој исполнува однапред утврдени услови за нејзино стекнување, на пр. лотарискиот погодок; износот што осигуреникот му го плаќа на осигурувачот на име цена за преземање одреден ризик, награда како стимулатор за извршување некоја работа, субвенција што државата ја дава на стопанските организации за одредено извршено производство, особено за поттикнување и унапредување на некое производство; вид стимулација што му се исплатува на извозникот на некоја стока со цел таа стока на меѓународниот пазар да стекне поголема конкурентност. Премијата како субвенција за некои производи всушност претставува компензација.

ПРЕМИСКО ШТЕДЕЊЕ- Премиското штедење претставува орочено штедење кај кој банката на клиентот по истекот на орочувањето, освен редовна камата, му исплаќа и дополнителна премија на износ вкупно пресметана редовна камата. Процентот на премијата зависи од рокот на орочување со што колку е подолг рокот на орочувањето, толку премијата на камата е повисока.

Можноста премиското и динамичкото штедење RBA нуди под заеднички назив RBA штедење ПЛУС.

Економско-финансиски лексикон

ПРЕНЕСЕНА (СТАРА) ВРЕДНОСТ – вредноста од потрошените средства за производство што се пренесува на новиот производ, а претставува еден дел од неговата вкупна вредност (другиот дел го сочинува новата или новосоздадената вредност). Пренесената вредност всушност претставува стара вредност како израз на минатиот, односно на порано предметениот труд во средствата за производство (наспроти новата, односно новосоздадената вредност којашто е израз на живиот или тековниот труд). Во процесот на производство, пренесувајќи ја старата вредност од средствата за производство на стоката, истовремено работната сила создава нова вредност. Пренесената и новосоздадената вредност ја сочинуваат вкупната вредност на стоката. Пренесената вредност, изразена во пари, се наречува материјални трошоци, во кои влегуваат амортизацијата и вредноста на потрошените предмети на трудот. Со продажбата на стоката, тие се издвојуваат во два посебни фонда: фонд за амортизација (што служи за обновување на средствата на трудот, односно основните средства) и фонд за обртни средства (што служи за обновување на предметот на трудот).

ПРЕСМЕТКОВНА ПАРИЧНА ЕДИНИЦА – во меѓународниот платен промет, означува единица на некоја валута којашто две

Економско-финансиски лексикон

договорени страни спогодбено ја утврдуваат како единица на заемната пресметка на платниот промет. Синоним: пресметковна валута, клириншка валута.

ПРЕСТАЦИЈА – (лат. praestatio), овој поим означува определено однесување кое, врз основа на облигацијата, доверителот може да го бара од должникот. Престацијата ја сочинува содржината на облигацијата. Облигацијата како правен однос има определена содржина, којашто ја сочинува сето она што должникот треба да го прави или не смее да го прави, односно сè што доверителот може да бара од должникот; таа содржина се нарекува престација, иако се употребуваат и изразите облигационо дејство или чинење.

ПРЕТПРИЕМАЧ – (српхрв. предузимач, предузетник; рус. предприниматель; англ. entre-preneur; фр. entrepreneur; итал. imprenditore; гер. Unternehmer), лице што организира, раководи и презема ризик за една работа или деловен потфат; лице што располага со капитал инвестиран во некоја стопанска дејност, односно сопственик на претпријатие што самостојно донесува одлуки во врска со деловната дејност на претпријатието, организира, управува и го презема ризикот на претпријатието заради добивање профит .

Економско-финансиски лексикон

ПРЕТПРИЕМАЧКА ДОБИВКА – дел од профитот што му преостанува на претприемачот (активниот капиталист), односно на заемопримачот, по исплаќањето на интересот на позајмениот капитал. Нејзината големина зависи од големината на профитот (право пропорционално) и од интересната стапка (обратно пропорционално).

ПРЕТПРИЕМНИШТВО – (анг. entrepreneurship), под овој израз се подразбира претприемничката функција како единство на организаторските, надзорничките, раководните и управувачките способности што се применуваат во приватно – капиталистичкиот деловен процес заради остварување профит.

Во постарата економска литература претприемништвото се сметаше за посебен четврт фактор на производството (покрај трудот, капиталот и земјата, според класификацијата на оваа економска теорија). Меѓутоа, современата теорија претприемачот не го смета за посебен (четврт) фактор, туку го смета само за посложен труд, што значи само за една изразна форма на трудот, па сите фактори на производство ги сведува на три.

ПРЕТПРИЈАТИЕ - Правен субјект насочен кон остварување на материјални добра или услуги наменети за потрошувачот.

Економско-финансиски лексикон

Претпријатијата доминираат во капиталистичкото општество, најповеќе во приватна сопственост на физички лица или некоја друга форма на здружување, која има за цел остварување на профит, кој би го зголемил богатството на сопственикот и би го зголемил обемот на самото претпријатие.

Сопствениците и операторите за да успеат во некој бизнис мора да бидат претпазливи со капиталот што го располагаат, состојбата на пазарот, како и да преземат ризик доколку тоа е неопходно.

ПРЕФЕРЕНЦИЈАЛЕН СИСТЕМ – (лат. *praefereentialis* – оној што има предност, повластен; грч. *systeme* – состав, устројство), означува систем на посебни царински повластици со кои во рамките на билатерални или мултилатерални аранжмани можат меѓусебно да ги користат земји договарачи. Преференцијалниот систем на царини главно се применува во оние случаи кога се во прашање земји што настојуваат значително да ја стимулираат меѓусебната стоковна размена со перспектива за продлабочување на економската соработка воопшто.

ПРЕФЕРЕНЦИЈАЛНИ ДОГОВОРИ – (лат. *praefereentia* – давање предимство, предност, повластица, олеснување), во надворешната размена договори меѓу две или повеќе држави со кои во меѓусебната размена се одобруваат

Економско-финансиски лексикон

посебни повластици, односно олеснување што се состојат во одредување пониски царини или нивно целосно укинување или со комбинација на одредување контингенти и дозволи за увоз или применување различни други мерки со кои се олеснува или поттикнува меѓусебната размена.

ПРИВАТИЗАЦИЈА – (лат. privatus – личен, сопствен, приватен), термин со повеќе значења: **1.** државна или општествена сопственост создадена со национализација, по некое време, врз основа на нов закон, враќање на овој имот на пораншните сопственици. Синоним: денационализација; **2.** претворување државен или општествен имот, создаден со државен или општествен капитал (претпријатија, станови, згради и др.) во приватен преку продажба (во готово или со продажба на акции); **3.** на разни начини користење јавни функции или служба, т. е. на државна или јавна сопственост за приватно богатење на поединци; **4.** сфаќање дека јавната функција или служба е приватна работа на поединецот.

Претставува процес на пренесување на сопственоста од јавна (државна) во приватна сопственост. Модел на приватизација:

Продажбата е најпознат и најстар модел на приватизација кој подразбира продавање на државното претпријатие на приватни лица. Тоа може да се направи преку продавање на

Економско-финансиски лексикон

акциите на претпријатието на берза или преку продавање на целото претпријатие (или на негов дел) на стратешки инвеститор по пат на аукција. Од земјите во транзиција приватизацијата преку продажба најмногу ја користеа Германија (за источно-германската економија), Унгарија и Естонија.

Ваучерската приватизација подразбира бесплатна поделба на специјални приватизациски пари (ваучери) на граѓаните, кои со нив купуваат акции во претпријатијата. Ваучерите обично се доделуваат според работниот стаж, возраста и друго. Најпознати ваучерски приватизации се чешката (и словачката) и руската, а ваквата приватизација делумно се користеше и во Полска, Литванија, Латвија, Словенија, Ерменија, Казахстан и Киргистан.

Акционерство на вработените подразбира значителни попусти на цената на акциите (или делумно бесплатна поделба) на менаџерите и/или вработените во претпријатието што се приватизира. Овој модел беше особено популарен на подрачјето на поранешна Југославија, како политички најбезболен начин на премин на самоуправната во приватна сопственост. Неа ја применуваа Словенија, Хрватска, Србија и Македонија.

ПРИДНЕСТРОВСКА РУБЉА - Официјална валута на територијата на непризнатата

Економско-финансиски лексикон

република Приднестровие. Валутата е поделена на 100 копејки и нема ISO-код бидејќи државата не е признена меѓународно, но локално се користи кратенката PRB. Валутата е контролирана од Приднестровската републичка банка.

ПРИДОНЕСИ – финансиски инструмент со кој се собираат средства за финансирање дејности од општ интерес (како што е на пр. пензиското и инвалидското осигурување, т. е. придонесите за социјално осигурување); се воведуваат и посебни придонеси што се од привремен карактер, а обично се наменети за изградба на некои објекти од заеднички интерес, како на пр. водовод, канализација, пат, училиште, болница итн. Придонесите, всушност, претставуваат еден вид наменски даноци.

ПРИМАРНИ ПАРИ (кредит) – (лат. primus – прв меѓу многу), се создаваат со кредитирање на државата и на банките од страна на централната банка, што станува основа на натамошната парична емисија што ја вршат деловните банки со одобрување кредити на своите комитенти. Наречени се примарни пари или примарен кредит или примарна емисија поради тоа што токму тие пари се основа за натамошна, т. е. дополнителна емисија на пари што ја вршат банките. Доколку се одобруваат преку пропорцијата на

Економско-финансиски лексикон

вредноста на стоките пуштени во промет, примарните пари дејствуваат инфлаторно.

ПРИМАРНА ЕМИСИЈА – Примарна емисија (анг. primary issue, гер. Primäremission) претставува емисија која ја реализира Централната (емисиона) банка, креирајќи така примарни пари. Со своите операции во активата на Централната банка создава побарувања на банките или други директни коминтенти на самата себе, а своите обврски спрема нив ги искажува во својата пасива. Тие обврски на централната банка може на нивно барање да исплати во готови пари, бидејќи единствено таа (централната банка) ги емитира, што на примарните пари т.е. на парите на Централната банка им дава посебна улога во системот на хартиени инеконвертибилни валути.

Во зависност од расположливиот износ на примарни пари банките емитираат „свои“ пари (банкарски, депозитни, книжни) кои во секој момент може (и мора) да исплатат во пари на Централната банка, чиј најзначаен израз е готови пари (паричници и ковани пари).

За разлика од сите останати банки во системот чија функција е емисијска (кредитна), таа е определена од нејзините пасивни работи, централната банка во поглед на примарната емисија теоретски е неограничена и во секој момент е ликвидна

Економско-финансиски лексикон

(со одобрувањето кредити таа креира примарни пари) што и поради тоа пред централната банка поставуваат ограничувања од посебен вид со кои директно или посредно се „ограничува“ нејзината примарна емисија како би се реализирале целите и задачите на монетарната политика на земјата која таа ја утврдува и за која таа е одговорна.

ПРИМЕНЕТА ЕКОНОМИЈА – (грч. oіkonomia – стопанство), израз со кој се означува оној дел од економската наука којашто, користејќи ги резултатите на теоретската економија, се занимава со пронаоѓање најсоодветни практични решенија за конкретна стопанска проблематика, со давање погодни упатства и совети на стопанските субјекти и насочување на нивната активност кон остварување пожелни економски ефекти.

ПРИНОС – (анг. yield, return; фр. rapport; гер. Ertrag, Ern-teertrag; рус. принос), количество производи произведени за одредено време, натурален или вредносен износ којшто еден стопански субјект го остварува од својот труд или од својот имот за одредено време. Овој термин најмногу се употребува за резултатите од земјоделското производство. Приносот се изразува во натурални показатели во однос на единица површина, стебло, глава, итн., за

Економско-финансиски лексикон

разлика од приходот што се прикажува во парични единици.

Кога од приносот ќе се одбијат материјалните трошоци (амортизацијата и вредноста на потрошениот предмет на трудот) се добива чистиот принос.

ПРИНОС ОД ДИВИДЕНДИ – Принос од дивиденди (анг. dividend yield, гер. Dividendenertag) претставува однос на исплатени дивиденди по акција и вредноста на акциите изразена на пазарот на капитал. Мерката на оваа профитабилност на акциите претставува вреднување по пазарни цени. Цената на акциите се формира на пазарот на капитал, врз основа на законитоста на делување на силите на понудата и побарувачката.

ПРИНУДА (економска) – (анг. coercion; фр. coercion; шпан. coercion; итал. coercizione; гер. Zwang; рус. принуждение), **1.** од општо-општествено гледиште под економска принуда се подразбира материјалното производство, бидејќи тоа претставува природна нужност, неопходен услов за живот и опстанок на луѓето; производството мора да се врши во секое општество, независно од неговата форма (т. е. независно од историскиот начин на производство). Задоволувањето на своите животни потреби го присилува човекот (т. е. општеството) да

Економско-финансиски лексикон

вложува труд – да произведува. Без оглед како се остварува неговиот труд, тој има принуден карактер. 2. се разликува несекономска и економска принуда. Првата е карактеристична за неслободниот човек (робот, кметот), а втората за слободниот).

ПРИСТАПУВАЊЕ КОН ДОЛГ –

Пристапување на долг (анг. collateral promise, гер. Schuldbeitritt) претставува промена на страната на должникот кај кој трет стапува во правен однос покрај должникот така што доверителот и третото лице склучуваат договор со кој овој се обврзува спрема доверителот дека ќе го исполни неговото побарување спрема должникот.

Доверителот стекнува право да бара било од својот првобитен должник, било од ова трето лице да се исполни обврската. Должникот не може да го попречува третото лице да плати ако обврската е достасана а тој самиот не ја исполнил. Станува збор за случај на договорно персонална суброгација кај кој третото лице стекнува право спрема првобитниот должник врз основа на договорот.

ПРИНЦИПИ НА ПОЛИТИЧКАТА ЕКО-

НОМИЈА - или во полн наслов „За принципите на политичката економија и оданочувањето“ (анг. On the Principles of Political Economy and Taxation) е книга од

Економско-финансиски лексикон

Давид Рикардо издадена во 1817 г. во која главна тема на обработка е економијата. Книгата дава заклучок дека наемнината на земјата расте како што се зголемува бројот на населението. Тука јасно се изложува теоријата на компаративна предност, во која авторот тврди дека сите земји можат да имаат корист од слободна трговија, дури и кога една земја нема апсолутна предност во сите сектори на стопанството.

Во предговорот Рикардо тврди дека Тирго, Стјуарт, Адам Смит, Жан-Батист Сеј, Сисмонди и други немаат напишано доволно „задоволителни информации“ на теми како наемнина, добивка и надница. Делото „Принципи на политичката економија“ претставува очигледен напор од страна на Рикардо, да ја пополни таа празнина во литературата. Без оглед на тоа дали книгата ја постигнува зацртаната цел, со ова значајно дело (според Роналд Макс Хартвел) Рикардо го обезбедил своето место меѓу големите класични економисти како Адам Смит, Томас Малтус, Џон Стјуарт Мил и Карл Маркс.

ПРИРЕЗ – финансиски инструмент со кој се собираат средства за финансирање на работата што е во надлежност, по правило, на најтесните политичко – територијални единици, а кај кои основици на плаќања претставува износот на веќе платениот данок на пошироките политичко – територијални

Економско-финансиски лексикон

единици. Според тоа, прирезот е еден облик на данок што се плаќал во Кралството Југославија.

ПРИРОДНА СТАПКА НА НЕВРАБОТЕНОСТ (англиски: *natural rate of unemployment*) ја означува стапката на невработеност при која очекуваната и остварената инфлација се совпаѓаат. Тоа, пак, упатува кон следново: прво, секоја стапка на невработеност под (над) природната стапка значи дека тековната инфлација е поголема (помала) од очекуваната, така што единствената стабилна Филипсова крива е поврзана со природната стапка на невработеност; и второ, заради приспособувањето на очекуваната инфлација, на долг рок, економската политика не може да оствари пониска невработеност од природната стапка, а секој таков обид завршува со постојано растечка инфлација. Природната стапка на невработеност е во тесна врска со концептите на подобрената и долгорочната Филипсова крива. Денес, природната стапка на невработеност претставува составен елемент на макроекономските модели. Самиот поим „природна стапка“ го вовел Милтон Фридман како паралела на концептот на природна стапка на интерес на Кнут Виксел, додека Едмунд Фелпс оперирал со изразот *рамнотежна стапка на невработеност* (equilibrium unemployment

Економско-финансиски лексикон

ratio). Во тоа време, овој концепт бил нарекуван уште и *теза за постојана невработеност* (permanent unemployment thesis) и *хипотеза за силни очекувања* (strong expectations hypothesis). Според Фелпс, неговите почетоци се наоѓаат кај Вилијам Фелнер и Хенри Валих во втората половина на 1950-тите, како и кај Лудвиг фон Мизес пред тоа. Подоцна, новите класичари го разработиле концептот на природната стапка на невработеност, покажувајќи дека тој секогаш важи при поставката за рационални очекувања.

ПРИРОДНА ЦЕНА — поим што во класичната политичка економија се користеше како синоним за вредноста на стоката. Независно од одделните пристапи и изрази, застапниците на трудовата теорија на вредноста (Вилијам Пети, Адам Смит, Давид Рикардо и др.) разликуваа природна цена, како синоним на вредноста, што се одредува од количеството потрошен труд и цената што се формира на пазарот, како секојдневна цена што се образува според дејството на понудата и побарувачката.

Во својот теоретски систем Маркс ги расчисти термините и термилошките нејаснотии на неговите претходници околу употребата на природната и пазарната цена. Место природна цена, тој го воведо терминот вредност на стоката, што во условите на

Економско-финансиски лексикон

капиталистичкиот начин на производство се преобразува во цена на производство.

Во врска со историската форма на дејството на законот за вредноста во условите на социјалистичкото стоковно производство, извесен број економисти во поранешна Југославија се зафатија со решавање на овој проблем, со изнаоѓање на законитоста којашто со своето дејствување формира една точка или центар, околу кој гравитираат пазарните цени. Тој центар би ја претставувал „нормалната”, т. е. „врамнотежената”, што би рекле класичните економисти „природната” цена во која вредноста се трансформира. А, пак, таа „нормална” цена треба да го претставува тој внатрешен, објективен закон што ги регулира меѓусебните односи на стопанските гранки и стоковните производители во производството и распределбата на новосоздадената вредност.

ПРИСИЛЕН ЗАЕМ – исклучителен облик на запишување заем врз основа на присилен законски акт на државата, што ги обврзува граѓаните и правните лица, назначени во актот, за запишување заем под услови и време што ги пропишува законскиот акт.

ПРИСИЛНА ЛИКВИДАЦИЈА – (лат. liquidatio – пресметување, расчистување), еден од начините за престанување на постоење на претпријатие врз основа на

Економско-финансиски лексикон

одлука на надлежен суд, поради неговата неспособност да ги изврши обврските, а никој не сака да преземе обврска за негово санирање. Обврските на претпријатието што се наоѓа во присилна ликвидација се измируваат од средствата на ликвидационата маса по еден утврден ред.

ПРИСТАНИШНА – ПОМОРСКА ШПЕДИЦИЈА е онаа која исклучиво или претежно се занимава со организирање на превоз на стока со поморски превозни средства.

ПРИФЕРЕНС БОНДЗ – (анг. preference bonds – приоритетни обврзници), англоамерикански израз што означува приоритетни обврзници што уживаат одредени предности или повластици во поглед на отплатата и висината на интересот .

ПРИФЕРЕНС ШЕРЗ (ПРИФЕРД СТОК) – (анг. preference shares – приоритетни акции, амер. preferred stock), англоамерикански израз што означува приоритетни акции т. е. акции што имаат предност во однос на другите, обичните акции. Предностите можат да бидат во исплатата на дивидендата (најпрво дивидендата се исплатува на приоритетните акции), во сигурноста на исплатата на дивидендата и др.

Економско-финансиски лексикон

ПРИХОД – (српхрв. приход; рус. приход; англ. revenue, фр. revenu; итал. entrata, introito, reddito, provento; гер. Einkommen, Ertrag), општо земено, секое примање во пари или во производи. Може да се остварува врз разни основи: вршење стопанска дејност (со продавање стоки и услуги), врз основа на сопственост (рента, интерес), врз основа на трудот (наемнина, личен доход), врз основа на некое право (пензија, инвалиднина), социјални давања, примањата на државата, односно на општествено – политичките заедници (од даноци, придонеси, такси, царини и др.) од кои се формира буџетот на државата итн.

Вкупниот финансиски резултат што го остварува стопанската организација за одредено време се наречува вкупен приход. Вкупниот приход и добивката се микроекономски големини. Во општествени размери, како макроекономски големини, се бруто (вкупен) општествен производ општествен производ и национален доход.

ПРИХОДЕН ЦЕНТАР – Приходен центар (англ. revenue centre, гер. Einnahmencentrum) претставува организациска единица во претпријатие во која менаџерот има контрола само над приходите, но не и над трошоците на таа организациска единица. Резултатите на приходните центри се мерат во парични или/и натурални показатели. Најтипични примери

Економско-финансиски лексикон

на приходни центри на организациска единица се тие кои се бават со продажба.

Секој приходен центар добива свој буџет на продажба, кој се изразува во натурални големини во поглед на количина на производи и услуги кои треба да се продадат, и во вредносни показатели во поглед на приходи кои со продажбата мора да се реализираат. Приходниот центар е одговорен за реализација на буџетот на продажба, а неговата ефикасност се мери со процент од реализираниот буџет на продажбата. На приходниот центар буџетот му се определува продажни квоти. Споредувајќи ја вистинската продажба со продажните квоти се доаѓа до сознание за ефикасноста на приходните центри.

ПРОБНО ПРОИЗВОДСТВО – (лат. probare – испитува, одобрува, потврдува, probatio – испитување, одобрување) по техничкото завршување на производствениот објект еден нужен краток временски период за проверка на функционирањето на вградената опрема, обучување на работниците за правилно вршење на работните задачи, отстранување на евентуални грешки, нормално одвивање на производството, постигнување соодветна економичност и рентабилност. По завршувањето на пробното производство, објектот се пушта во редовно производство.

Економско-финансиски лексикон

ПРОВИЗИЈА – (лат. provisio – предвидување, знаење однапред), надомест или награда за извршена посредничка услуга. По правило, таа се пресметува во проценти од вредноста на извршената работа, но може да се договори и во паушален износ. Надомест на банката за извршените услуги во вршењето на некои банкарски работи, како што се таканаречените неутрални операции.

ПРОГНОЗА – (грч. prognosis – претходно знаење, претходно сознание), предвидување, навестување врз основа на определени податоци за некоја идна состојба. Тргувајќи од определени податоци, состојби, предвидувања или согледување на стопанските движења во некој иден период. Врз основа на предвидувањата се преземаат соодветни стопански мерки заради насочување на стопанските текови.

ПРОГРЕСИВНА ДАНОЧНА СТАПКА – (лат. progressus – напредок, напредување, развој; progressivus; англ. progressive tax), даночна стапка што расте со зголемување на даночната основица. Зголемувањето на даночната стапка може да биде рамномерно, забрзано и забавено. Кај прогресивната даночна стапка износот на данокот се зголемува и апсолутно и релативно со зголемувањето на даночната основица. На овој начин на оданочување во поостра форма

Економско-финансиски лексикон

се врши прераспределбата на доходот, профитот, добивката. Спореди: пропорционална даночна стапка .

ПРОГРЕСИВНО ОДАНОЧУВАЊЕ – (лат. progressus – напредок, напредување, развој; progres-sivus; англ. progressive tax), вид оданочување на доходот, профитот, добивката, имотот при кое се применуваат прогресивни стапки. На тој начин се овозможува оној што има повеќе да плаќа и апсолутно и релативно поголем данок, односно кај прогресивното оданочување се работи за оданочување според економската сила, па во поостра форма се врши прераспределба на доходот, профитот, добивката, Спореди: пропорционално оданочување.

ПРОДАЖБА – (српхрв. продаја; рус. продажа; англ. sale; фр. v^{ente}, d^{ebit}; итал. vendita; гер. Verkauf), реализација на стоката, нејзино претворање во пари. Продажбата ја претставува третата, последната фаза од кружното движење на капиталот, (прва е набавката, купувањето на факторите за производството, а втората процесот на производство и создавањето на стоката). Со продажбата на стоките се враќаат вложените финансиски средства, а покрај тоа се остварува профит. Во услови на развиена конкуренција и отворен пазар, продажбата

Економско-финансиски лексикон

претставува најтешка фаза во кружното движење. Продажбата може да биде директна (преку продажната мрежа на производителот) и индиректна, преку посредник, односно преку трговијата (на големо и мало); Се разликуваат три основни продажни канали или канали на дистрибуција: (1) директен, кога производителите непосредно им ја продаваат стоката на потрошувачите; (2) продажба преку трговијата на големо и (3) продажба преку трговијата на мало. Постојат разни форми на продажба: класични дуќани, стоковни куќи, самопослужувања итн.

ПРОДАЖБА НА КРЕДИТ - (анг.loan sale) претставува финансиска операција со која банката продава делови од поединечен кредит што таа претходно го одобрила на некој клиент. Продажбата на кредитите е масовно присутна во меѓународното банкарство и неа најчесто ја практикуваат големите меѓународни банки.

ПРОДАЖБА НА ОТПЛАТА – купопродажна трансакција според која продавачот на купувачот му ја става стоката на располагање веднаш по склучувањето на купопродажниот договор, меѓутоа купувачот на продавачот веднаш не му ја исплатува договорената цена на стоката или услугата, туку ја исплатува во одредено време во иднина, со плаќање во определен број рати (делови). Всушност, тоа е

Економско-финансиски лексикон

форма на продажба на кредит, на почек, на вересија. Во продажбата на отплата обично продавачот на купувачот му пресметува и интерес (камата).

ПРОДАЖБА НА ПРЕТПЛАТА – купо-продажна трансакција според која договорената стока за купување купувачите ја плаќаат однапред (во целиот износ или во рати, т. е. делови), а ќе ја добијат кога ќе заврши плаќањето во целина, или кога ќе биде произведена стоката. Во продажбата преку претплата всушност купувачот го кредитира продавачот; поради тоа е вообичаено продавачот во продажната цена на купувачот да му одобри попуст. Овој начин на продажба на производителот му овозможува со туѓ капитал да ја врши репродукцијата; времето на прометот во кружното движење на капиталот се смалува или се сведува на нула; на тој начин се забрзува обртот на капиталот, што влијае врз зголемувањето на годишната профитна стапка.

ПРОДАЖБА ПРЕКУ КАТАЛОГ (грч. katalogos – попис, лист, список), продажба што се врши преку специјално уредени книги, во кои по ред се наведени стоките што одделни фирми ги нудат за продажба, со нужни податоци: слики, цртежи, важни карактеристики на производот, со намената и начинот на употреба на производот, цените и

Економско-финансиски лексикон

условите за продажба. Заинтересираните купувачи со посредство на каталогот се информираат и вршат порачки на саканите стоки, со плаќање однапред заедно со порачката или по преземањето на стоката (во зависност од поставените услови во каталогот). Каталогот има и карактер на реклама.

ПРОДУКТИВНОСТ – (лат. productives – производност), производност, производна способност, творечка сила, плодност; економска ефикасност; производност на некој фактор за производство изразена во некоја големина на ефект. Со други зборови, овој израз означува однос меѓу обемот на произведеното производство и обемот на определен вложен инпут (фактор за производство). Продуктивноста се зголемува ако истото количество инпут произведува поголемо количество производи, т. е. аутпут.

ПРОДУКТИВНОСТ (ПРОИЗВОДНОСТ) НА ТРУДОТ – способност на работната сила или работниот колектив да произведе определен обем употребни вредности за единица време при нормално трошење на работната сила или, со други зборови, квантитативен однос меѓу масата произведени употребни вредности и количеството потрошен (минат, т. е. предметен и жив т. е. тековен) труд за единица време.

Економско-финансиски лексикон

Продуктивноста на трудот расте кога се произведуваат повеќе производи за единица време и обратно.

Низа фактори влијаат врз продуктивноста на трудот, но од особено значење се следниве: оспособеноста и опитноста на работната сила, опременоста на работната сила со средства на трудот, односно техничката опременост, организацијата на трудот, развојот на науката и нејзината техничко – технолошка примена (техничкиот прогрес), природните услови, економската стимулација на работната сила.

Постојат повеќе методи за мерење на продуктивноста на трудот. Се разликува индивидуална продуктивност на трудот (на еден производител или работен колектив), продуктивност на трудот на една стопанска гранка и општествена продуктивност на трудот. Продуктивноста на трудот претставува динамичен фактор на стопанскиот развој.

ПРОИЗВОД – (анг. product; фр. produit; итал. prodotto; гер. Produkt; рус. произведение, продукт), употребна вредност или економско добро, резултат на човечкиот труд, што задоволува некоја потреба на луѓето за лична или производна потрошувачка.

Производот што оди за размена, што се продава, се наречува стока, за разлика од производите во натуралното производство што се трошат во семејството, т. е.

Економско-финансиски лексикон

домаќинството на производителот (или неговиот господар – во робовладелството и феудализмот).

Од гледиштето на пазарот, се разликуваат хомогени и диференцирани производи. Хомогени се оние производи што се сосема идентични (по форма, квалитет итн.). Бидејќи немаат некој посебен белег што на пазарот би претставувал предност, тие се наоѓаат во конкурентска положба. Хомогеноста на производите е една од основните претпоставки на потполната конкуренција. Диференцираните производи, иако се од ист вид и служат за иста намена, со нешто се разликуваат, во формата, квалитетот, со своето име под кое ги пласираат фирмите итн. Диференцираноста се нагласува со реклама. Сето тоа обезбедува извесна предност во продажбата и таквите производи во извесна мера се здобиваат со монополска положба.

Според својата природа производите се делат на потрошни и производни добра, а потрошните на нетрајни и трајни потрошни добра. Потрошни добра се оние производи што служат за лична потрошувачка, а производни добра се оние производи што служат за производна намена, во функција на средства на трудот и предмети на трудот, односно како средства за производство.

ПРОИЗВОДЕН ЕФЕКТ – резултат што настанува од процесот на производство. Се

Економско-финансиски лексикон

разликуваат два вида ефекти: производниот ефект на работникот или работниот колектив во единица време и производниот ефект на средствата на трудот (на машините).

ПРОИЗВОДЕН И НЕПРОИЗВОДЕН ТРУД

– еден од облиците на општествената поделба на трудот. Овие две суштествени општествени појави се манифестираат на општ и специфичен начин, па затоа се разликува производен и непроизводен труд, воопшто и специфичен производен и непроизводен труд, што е карактеристичен за одделните општества.

Од општо-општествено гледиште, основниот белег на производниот труд е што тој создава добра и услуги за живот за својата сопствена издршка и проширување на општественото производство и создава материјални услови за работа и средства за живот и за непроизводниот труд. Со други зборови, основната одлика на производниот труд е што тој го создава националниот доход, додека основниот белег на непроизводниот труд е што неговата издршка претставува дериват од националниот доход. Непроизводниот труд не учествува во создавањето на националниот доход, зашто е ангажиран на други општествени сектори, но учествува во неговата распределба.

Се разликува апсолутен и релативен производен труд. Апсолутно е производен

Економско-финансиски лексикон

оној труд којшто ја обезбедува само издршката на производителот, а релативно е произведен оној труд којшто создава и вишок на производ (или вишок на вредност) што може да служи за проширување на производството (за проширена репродукција), за создавање резерви (резервен фонд) и за издржување на непроизводните членови на општеството (т. е. непроизводниот труд).

Оваа поделба, освен теоретско, има и практично значење за одредување на пропорцијата меѓу производниот и непроизводниот труд и за пресметување на општествениот производ и националниот доход.

Од гледиштето на капиталистичкиот начин на производство произведен е оној труд што создава профит, односно добивка.

ПРОИЗВОДСТВЕН ПОТЕНЦИЈАЛ – максимална можност за производство во дадени услови што се одредени од дадените технички, општествени и организациони фактори. Техничкиот фактор го определува капацитетот на производството, општествениот фактор ги сочинува пошироките општествено – економски услови (пазарните услови, апсорпционата сила на пазарот, условите за пласман на конкретна стока и др.), организациониот фактор се огледува во квалификационата структура на работниците, производното искуство,

Економско-финансиски лексикон

работните навики и работната дисциплина и сл.

ПРОИЗВОДИТЕЛ – (српхрв. произвођач; рус. производитель; англ. producer; фр. producteur; итал. produttore; гер. Produzent, Erzeuger), поединец или работен колектив што во процесот на материјалното производство создава производи или услуги. Оние производители коишто со својот труд директно дејствуваат врз предметот на трудот, го менуваат и го приспособуваат кон потребите на луѓето, се наречени непосредни производители.

Поединецот производител ги обединува умствената и физичката функција во процесот на производството. Кај колективниот производител под дејството на внатрешната, т. е. техничко – технолошката поделба на трудот, тие се разделуваат на посебни функции. Овде трудот се јавува во форма на колективно комбиниран труд. Одделниот работник е само делумен производител. Производот е резултат на сиот работен колектив.

ПРОИЗВОДНА ФУНКЦИЈА – (лат. functio – вршење, извршување, изведување; fungi, functus – извршува, изведува, дејствува, оперира; англ. production function), квантитативен метод што означува како со комбинација и супституција на факторите за

Економско-финансиски лексикон

производство да се постигне колку што се може повисока деловна ефикасност, односно со комбинирање на факторите за производство, како од техничко така и од вредносно гледиште, да се минимизираат трошоците за да се максимира профитот. Тука доаѓаат до израз таканаречените закони за опаѓање и за пораст на приносите, односно како се одразува зголемувањето на еден или повеќе фактори на производство врз порастот или смалувањето на маргиналниот, просечниот и вкупниот производ, односно приход, профит, доход.

ПРОИЗВОДНИ СИЛИ – (српхрв. производне снаге; рус. производственные силы; англ. production forces, productive forces; фр. forces, production; итал. forze produttive; гер. productive Kraft), ги сочинуваат луѓето со своето знаење, производствено искуство, работни навики и со средствата на трудот, со кои дејствуваат врз природата за да ја приспособуваат кон своите потреби. Производството претставува единство на производните сили и производствените односи. Производните сили ја одредуваат суштината и формата на производствените односи, па развојот на производните сили предизвикува промени во производствените односи.

Производните сили го претставуваат односот на човекот кон природата и во зависност од

Економско-финансиски лексикон

нивниот достигнат развој, зависи до кој степен човекот успеал да ја користи природата за свои потреби. Појавно, производните сили ги сочинува работоспособното население на една општествена заедница вработено во областа на материјалното производство, претставено во определена квалификациона структура по вид и степен и неговата техничка опременост, што се огледува во разновидни производствени објекти: индустриски постројки, рудници, земјоделски стопанства, патна мрежа од сите видови, транспортни средства итн. Производните сили го изразуваат производствениот потенцијал на една заедница.

Во современи услови науката станува составен дел на производните сили и тоа на два начина: **1.** непосредното производство, т. е. технологијата се засновува врз науката, врз научни принципи се изведува самото производство, додека порано тоа се изведуваше врз емпириски сознанија; **2.** во последно време сè повеќе се скусува времето од научните откритија до нивната примена во производството, па може да се каже дека и фундаменталните науки постепено стануваат составен дел на производните сили.

ПРОИЗВОДСТВЕНИ (ПРОДУКЦИОНИ) ОДНОСИ – (српхрв. производни односи; рус. производственные отношения; англ. relations of

Економско-финансиски лексикон

production; фр. rapports de production; гер. Produktionsverhältnisse), општествените односи во кои стапуваат луѓето во производството. Производството претставува однос на човекот спрема природата, при што таа се присвојува за задоволување на потребите на луѓето. Во производството луѓето не влијаат само врз природата, туку и едни врз други. За да произведуваат, тие стапуваат во одредени меѓусебни врски и односи и само така можат да произведуваат. Во овие односи на производство луѓето влегуваат нужно, независно од нивната волја. Производствените односи го одредуваат карактерот на односите во распределбата, размената и потрошувачката.

Карактерот на производствените односи го определуваат производните сили. Развојот на производните сили предизвикува адекватни промени кај производствените односи.

Иако производните сили играат примарна улога, производствените односи, пак, имаат активно повратно дејство врз производните сили. Тие претставуваат единство на спротивности. Доколку производствените односи го сопираат развојот на производните сили, тие се менуваат и настануваат нови, повисок тип производствени односи, коишто ќе го поттикнуваат развојот на производните сили.

Производните сили покажуваат до кој степен луѓето успеале да станат господари над

Економско-финансиски лексикон

природата, производствените односи, пак, ги изразуваат сопственичките, управувачките и организационите односи, а врз основа на тоа и односите во распределбата.

ПРОИЗВОДСТВО – (српхрв. производња; рус. производство; англ. production; фр. production; итал. produzione; гер. Produktion), општо земено претставува однос на човекот кон природата во кој се врши присвојување на природата за потребите на луѓето, односно претставува свесна општествена активност со која се одземаат предметите од природата и се приспособуваат за задоволување на потребите на луѓето. Производството е вечен природен услов за човечката егзистенција. Покрај тој општ белег, во секое одделно општество производството добива специфични белези, што се својствени само на тоа историски дадено општество. Секој процес на производство има технички и општествен карактер. Покрај односот меѓу човекот и природата, производството претставува и однос меѓу самите луѓе производители, низ тој однос се остварува присвојување и приспособување на природата кон потребите на луѓето.

Производството е процес на создавање производи, коишто уште се наречени економски добра или употребни вредности. Во историскиот развој производството се јавува низ две главни форми: како натурално

Економско-финансиски лексикон

(производителите што ги произведуваат производите и самите ги трошат) и стоковно производство (што е наменето за размена, за продажба).

Производството како општествена активност истовремено значи стопанисување или деловен процес што се изведува според определени економски принципи: определен степен на продуктивност, економичност и рентабилност. За да се врши процесот на производство, се потребни три фактори: труд, средства на трудот и предмет на трудот или личен (субјективен) фактор и материјален (во кој влегуваат средствата на трудот и предметот на трудот, а заедно се наречени средства за производство).

ПРОМЕТ (циркулација) – (лат. *circulus* – круг, *circulatio* – кружење), процес на размена што се изразува низ многубројните преобразби на вредноста на стоките и услугите во пари и обратно. Со преминувањето на непосредната размена, на трампата (стока – стока) во посредна (стока – пари – стока), размената добива форма на стоковен промет. Прометот претставува верижен процес на многубројни акти на продавање – купување, односно купување и продавање со посредство на парите. Прометот на стоки и услуги е посебна фаза во општествената репродукција, во која производството игра примарна улога. Тој е

Економско-финансиски лексикон

посредник меѓу производството и потрошувачката. Прометот не врши производсвена функција, не создава нова вредност, меѓутоа, учествува во нивната реализација. Од брзината на продажбата на стоките зависи брзината на обртот на индустрискиот капитал, оттука годишната маса на профитот. Па, иако не врши производствена функција, тој врши повратно дејство врз производството. Со оглед на тоа, прометот врши нужна функција во општествената репродукција.

ПРОМТНО – (лат. *promptus* – подготвен, готов, брз), деловни договори што се извршуваат брзо, во најкус рок. На пр. промтна испорака на стока, промтно предавање на стоката на купувачот, промтно товарање на стоката на брод итн.

ПРОПАГАНДНА ФУНКЦИЈА - Се состои во пропагирање на шпедитерот, како на пример, пропагирање на одделни видови транспорт или на определени субјекти кои учествуваат во транспортот и др.

ПРОПОРЦИЈА – (лат. *proportio* – сразмер, сообразеност), сразмер, однос, сообразеност, определен однос на делови меѓу себе, правилен; нужен однос, сразмерен однос меѓу одредени економски големини за нормално вршење определена економска функција (на

Економско-финансиски лексикон

пр. нужни пропорции меѓу I и II оддел за нормално одвивање на општествената репродукција, односно одреден правилен квантитативен однос меѓу производството на средства за производство и средства за потрошувачка). Спротивно: диспропорција .
 Пропорционален – што има правилен однос на деловите спрема целината, што се наоѓа во одреден однос на некоја големина.

ПРОПОРЦИОНАЛНА ДАНОЧНА СТАПКА – (лат. *proportionalis* – сразмерен, што стои во одреден однос со нешто; англ. *proportional tax*), даночна стапка што не се менува со промена на даночната основица; даночната основица може да се смалува или зголемува, но даночната стапка, што се применува врз неа останува иста. Поради тоа, релативниот товар на даночниот обврзник не се менува. Меѓутоа, апсолутниот износ на данокот се менува, се зголемува или се смалува во зависност од зголемувањето или намалувањето на даночната основица. Спореди: прогресивно оданочување.

ПРОПОРЦИОНАЛНО ОДАНОЧУВАЊЕ – (лат. *proportionalis* – сразмерен, што стои во одреден однос со нешто; англ. *proportion-al tax*), оданочување при кое се применуваат пропорционални стапки; промената на даночната основица не влијае врз висината на даночната стапка; меѓутоа, со зголемувањето

Економско-финансиски лексикон

на даночната основица, пропорционално се зголемува даночното оптоварување. Спореди: Прогресивно оданочување.

ПРОСЕК – означува средна вредност на една статистичка низа, пресметана како аритметичка средина, геометриска средина, медијана и др.

ПРОСЕЧНА (ОПШТА) ПРОФИТНА СТАПКА – Однос меѓу вкупната маса на вишокот на вредноста и вкупниот вложен капитал во производството и во трговијата на една заедница. Со селење на капиталот од гранките со пониска профитна стапка во гранките со повисока, се јавува тенденција кон изедначување, кон создавање просечна или општа профитна стапка што овозможува на еднаков капитал, независно од органскиот состав на капиталот, секоја гранка да остварува еднаков, т. е. просечен профит.

ПРОСТ ИНТЕРЕС – (лат. *interesse* – учествува, има удел; српхрв. прост интерес; рус. *простые проценты*; англ. *simple interest*), означува интерес што секогаш се пресметува на почетната вредност на главницата (капиталот), за разлика од сложениот интерес.

ПРОСТОРНА ФУНКЦИЈА - Се состои во совладување на географската оддалеченост меѓу местото на производството и

Економско-финансиски лексикон

потрошувачката. Совладувањето на оддалеченоста се остварува во прв ред физички, а во втор ред комерцијално.

ПРОТОЧЕН ПЕНЗИСКИ ФОНД – Проточен пензиски фонд (анг. pay-as-you-go) претставува начин на организирање на пензискиот фонд во кој пензиите на сегашните пензионери се исплатува од тековните приходи, односно од придонесите на сегашните вработени и не се создава фондови за идните обврски. Во иднина пензиите на сегашните вработени ќе се исплаќаат од придонесите на идните вработени. Поголемиот број на државни пензиски фондови се организирани на pay-as-you-go начин.

ПРОФАКТУРА – (лат. pro – за + factura – правење, градба), претходна сметка што продавачот му ја издава на купувачот; профактура се издава: 1. да послужи како понуда за продажба на некоја стока; со оглед на тоа, таа има карактер на информација врз основа на која купувачот донесува конечна одлука за купување; 2. врз основа на профактурата купувачот врши уплата на име на продавачот за определена стока (што е наведена во профактурата), како услов за да се испорача или да се преземе стоката (ако се бара плаќање однапред).

Економско-финансиски лексикон

ПРОФИТ – (франц. profit – добивка; корист; од лат. profectus – напредок, корист; мак. добивка; српхрв. добит; рус. прибыль; анг. profit; итал. profitto; гер. Profit), општо значење: вредносен принос, добивка. Профитот е основен мотив за вложување (инвестирање) капитал и занимавање со стопанска дејност. Во економската теорија се јавуваат две различни определби за профитот: едната поаѓа од појавната страна, а другата е во согласност со теоријата за вишокот на вредноста (т. е. со трудовата теорија на вредноста). 1. Според првото гледиште, како општо стојалиште: (1) профитот претставува принос од деловната дејност на претпријатието, т. е. принос на капиталот; (2) од сметководствено гледиште профитот претставува разлика меѓу вкупниот приход и вкупните трошоци, остварена по продажбата на стоката; 2. покрај општиот став, дека профитот претставува плод (принос) на капиталот, се изнаоѓаат и други извори на профитот, значи постојат разлики во карактерот на профитот: (1) профитот претставува награда на претприемачот (за неговата претприемачка функција), за разлика од наемнината на работниците; (2) награда за применета иновација; (3) користење монополска положба на пазарот како извор за профит.

2. Второто гледиште како определба за профитот истовремено е и критика на напред

Економско-финансиски лексикон

наведените ставови. Според него, профитот претставува појавна форма на вишокот на вредноста, односно вишокот на вредноста гледан како резултат на сиот вложен капитал добива преобразена форма на профит.

Вишокот на вредноста се создава во производството. Со продажбата на стоката сопственикот на капиталот него го добива во пари и нему му изгледа дека е резултат на сиот вложен капитал, односно како разлика меѓу вкупниот приход остварен во пари и вкупните трошоци (т. е. цената на чинењето).

Наемнината на работниците и профитот на капиталистите претставуваат основни изворни облици на доходот во капитализмот, додека другите доходи – интересот, дивидендата и рентата – се изведени доходи.

За вложениот капитал во индустријата и трговијата се добива профит, односно просечен профит што се формира со селење на капиталот од гранка во гранка. На тој начин, на еднаков вложен капитал секоја гранка добива еднаков профит, односно просечен профит. Оние што имаат пониска цена на чинење (пониски трошоци) од просечната на гранката, освен просечниот профит добиваат уште и екстра профит. Оние, пак, што имаат повисока цена на чинење од просечната на гранката, добиваат понизок профит од просечниот, покажуваат пониска рентабилност, со што се доведува во прашање нивното одржување.

Економско-финансиски лексикон

Ако индустријалците и трговците користат позајмен капитал (кредит), тогаш профитот се дели на претприемачка добивка и интерес .

Вишокот на вредноста се создава во областа на производството. Меѓутоа, освен во индустријата, капитал се вложува и во трговијата, којашто ја врши реализацијата на стоката, па и на вишокот на вредноста. Паричните капиталисти својот капитал го активираат со давање заем. На тој начин целокупниот општествен капитал се јавува во форма на индустриски, трговски и заемовен капитал. Во зависност од својата функција секој од нив влече дел од вишокот на вредноста: индустрискиот капитал во вид на индустриски профит, трговскиот капитал во вид на трговски профит, заемовниот капитал во вид на интерес, а земјосопствениците, давајќи ја земјата под закуп, добиваат дел од вишокот на вредноста што се остварува во земјоделството во вид на земјишна рента. Изразот профит првпат го воведоа меркантилистите.

ПРОФИТНА ПРОВИЗИЈА –Профитна провизија (анг. profit commission, гер. Profitcourtage) претставува дел од позитивните резултати (вишок приходи над расходите) кој реосигурителот го враќа на реосигурениот односно цедентот. Облигационите пропорционални договори за реосигурување речиси, редовно предвидуваат

Економско-финансиски лексикон

обврска на реосигурителот дел од вишокот на приходи над расходите да го врати на цедентот, со што цедентот сака да биде стимулиран за внимателно преземање ризик и рационално плаќање на штети.

Договорот прецизно определува што влегува во приходи, а што во расходи за пресметка на профитна провизија. На страната на приходите воглавно е премијата, додека на страната на расходите се платените и резервирани штети, провизија, оперативни трошоци на реосигурување и загуба од претходната година.

ПРОФИТЕР – (фр. *profiteur* – шпекулант; англ. *profiteer*), лице што се богати на сметка на други, применувајќи невообичаени методи и постапки, дури спротивни на законите; профитер се смета оној човек што се здобива со неразумен и нерегуларен профит, особено со продажба на неопходни производи, во време на тешки или критични ситуации.

ПРОФИТНА СТАПКА – претставува однос меѓу профитот и сиот вложен капитал. Профитната стапка се изразува во проценти. Таа го покажува степенот на оплодување на сиот вложен капитал, па, според тоа, таа го изразува степенот на рентабилност или ефикасност на капиталот. Висината на профитната стапка е привлечната сила што ги

Економско-финансиски лексикон

ориентира сопствениците во која гранка да го вложат својот капитал.

Врз висината на профитната стапка влијаат низа фактори, но најважни се: висината на стапката на вишокот на вредноста, органскиот состав на капиталот, брзината на обртот на капиталот и економисувањето во примената на постојаниот (константниот) капитал.

ПРОХИБИТИВНИ ЦАРИНИ – (лат. prohibitio – забрана, спречување), тоа се такви царини со коишто се сака, со примена на високи царински стапки и други царински давачки, значително да се отежни или наполно да се оневозможи увозот. Дејствувањето на тие царини е такво како да е воведена забрана на увозот.

ПРОХИБИЦИЈА – (лат. prohibitio – забрана, спречување), овој израз се употребува со значење целосна или ограничена забрана за вршење некоја стопанска дејност заради заштита на здравјето на луѓето или некои други причини. Позната е прохибицијата на производство и продажба на алкохолни пијалаци во САД, воведена во 1920 г., но поради шпекулациите со пијалаци, укината е во 1933 г.

ПРОЦЕНТ – (лат. pro – за + centum – сто), број што означува стоти дел од некоја

Економско-финансиски лексикон

големина; се изразува со знакот %; се нарекува уште процентна стапка.

ПРОЦЕНА НА КРЕДИТНА СПОСОБНОСТ – Процена на кредитна способност (анг. evaluation of creditworthiness, гер. Bonitätsbeurteilung) претставува проценка на способност и спремност на лице да ја исполни преземни обврски. Таа се базира на пратење на солидарност заемобарателот, неговиот имот, степен на моментална задолженост, анализа на квалитетот на програмите заради кои сака да се задолжува, способност таа/тие програма/и да се реализираат и др. На развиените кредитни пазари постојат специјализирани агенции за давање податоци за претпријатијата. Заемодавателите можат да ги користат нивните јавни публикации или на барање може да добијат и специфични податоци.

ПУЛ – (анг. pool)– во економијата; здружување на деловни партнери; здружување средства за остварување некоја заедничка цел), вид привремен монополски сојуз, а означува здружување на претпријатија (фирми) со намера да вршат контрола на пазарот и во производството, да ја спречуваат конкуренцијата на пазарот и на берзите при купувањето и продавањето, т. е. да манипулираат и шпекулираат при формирањето и определувањето на пазарната

Економско-финансиски лексикон

цена на стоките и хартиите од вредност, со регулирање на понудата и побарувачката и на тој начин да се здобиваат со монополска положба и да остваруваат монополска добивка (профит).

Р

РАБАТ – (итал. *rabbatto*; фр. *rabais*; гер. *Rabatt* – попуст, намаление, одбивка од продажната цена; анг. *discount, rebate, deduction*; српхрв. *рабат*; рус. *скидка*), однапред одреден или договорен попуст изразен во проценти од утврдената цена по која стоката им се продава на купувачите; производителот и го одобрува на трговијата или трговијата на големо на трговијата на мало.

Во практиката се јавуваат и други видови рабат, што се од друг карактер. Тие се израз на деловната политика, а се даваат за стимулирање на купувачите (поврзано со обемот на остварениот промет, брзината на плаќањето, времето на купување, конкуренцијата на пазарот и др.).

РАЗМЕНА – (анг. *exchange*; фр. *échange*; итал. *cambio*; гер. *Austausch, Tausch*; рус. *обмен*), посебна фаза од општествената репродукција, што претставува движење на производите од производството до потрошувачката со посредство на пазарот, т. е. купопродажбата. Размената ги поврзува производството и потрошувачката, односно таа е посредник меѓу производството и потрошувачката. Покрај тоа, размената претставува основна форма на поврзување на

Економско-финансиски лексикон

самостојните стоковни производители. Таа се засновува врз општествената поделба на трудот .

Размената може да биде директна, во форма на трампа (стока- стока), каде што продавањето и купувањето се еден акт, и индиректна, кога се врши со посредство на парите (стоковно – парична размена што се одвива во форма стока – пари – стока или пари – стока-пари). Со појавувањето на парите, размената добива форма на стоковен промет што може да се одвива меѓу производителите и потрошувачите или со посредство на трговијата , којашто ги купува стоките од производителите и им ги продава на потрошувачите.

Размената се изразува преку понудата, побарувачката и цената. Во зависност од тоа по кои цени се продаваат и купуваат стоките, се одредува уделот на економските субјекти во бруто општествениот производ и националниот доход, па, според тоа, размената претставува форма на распределба. Еквивалентна размена размена на стоки од иста вредност. Во тој случај преку размената се отуѓува својата употребна вредност, но за неа се добива друга, со иста толкава вредност. Нееквивалентна размена – размена на стоки со нееднаква вредност. На тој начин се врши прелевање на вредноста од еден економски субјект на друг, а во меѓународната размена

Економско-финансиски лексикон

прелевање на националниот доход од една држава во друга или други земји.

РАЗМЕНСКА ВРЕДНОСТ – (српхрв. прометна вредност, разменска вредност; рус. меновая стоимость; англ. exchange – value; фр. valeur d'échange, valeur courant; гер. Umtauschw-ert, Austauschwert), 1. количествен сразмер, количествен однос во кој употребна вредност од еден вид се разменува за употребна вредност од друг вид. На пр. $x_A = y_B$, што значи дека едно количество од стоката А е еднакво по вредност со некое друго количество од стоката В; 2. релативна вредност на стоката, која означува колку единици од некоја стока може да се добие во размената за една единица на некоја друга стока; или колку единица на некоја стока може да се добие во прометот за една парична единица.

Во развиените пазарни услови, разменската вредност се изразува во пари.

РАЗРЕЗ НА ДАНОК – утврдување на даночното оптоварување. Даночната обврска се утврдува за секој даночен облик и за секој даночен обврзник.

РАМБУРС – (фр. rembourser – враќа, исплатува, исплатува долг, се оддолжува; remboursement – враќање, исплатување долг, пратка што се плаќа при приемот), 1. враќање,

Економско-финансиски лексикон

надомест, надоместување некому за исплатена сума (исплатени трошоци); 2. исплаќање примена стока испратена по пошта или железница по системот преземање (цената на стоката се плаќа по примањето на стоката); 3. исплатата на амортизираниот износ од номиналната вредност на хартија од вредност ; 4. исплаќање долг за сметка на должникот; исплаќање свој долг преку трето лице.

Рамбурсен кредит – посебен вид акцептен кредит за плаќање на прекуморски увоз или извоз при што и во првиот и во вториот случај банката се јавува како услужен акцептант, со употреба на соодветни документи.

РАМНОТЕЖА (еквилибриум) – (лат. *aequus* – еднаков + *libra* – вага, *aequilibrium* – рамнотежа, српхрв. *равнотежа*; слов. *ravnotežje*; рус. *равновесие*; анг. *equilibrium*, *balance*; фр. *équilibre*; итал. *equilibrio*; гер. *Gleich-gewicht*), општо значење: состојба кога сите сили што дејствуваат врз некој систем меѓусебно се неутрализирани. Во областа на економијата означуваат определена еднаквост на силите во некој систем на економски односи; определен однос на еднаквост меѓу определени економски големини. На пр. рамнотежа меѓу приходите и расходите кај буџетот, рамнотежа меѓу понудата и побарувачката, извозот и увозот итн, Рамнотежата претставува и методолошко

Економско-финансиски лексикон

средство во теоретската економска анализа. Во зависност од сфаќањето на економските односи, поимот економска рамнотежа добива различно значење во одделните економски школи. Принципот на рамнотежа е содржан во теоријата на вредноста и теоријата на цените, во теоријата и шемите на простата и проширената репродукција, во теоријата на кризите итн. Во економската теорија се разликува статична и динамичка рамнотежа, парцијална и општа рамнотежа, краткорочна и долгорочна и др.

РАМНОТЕЖНА ЦЕНА – е онаа цена (од многу можни) при која обемот на понудата и побарувачката на некоја стока се совпаѓа, т. е. е еднаков. Количеството стока што се продава и се купува по рамнотежната цена е наречено рамнотежно количество. Рамнотежната цена обезбедува оптимален обем на размена како од гледиштето на понудата, така и од гледиштето на побарувачката.

РАНДМАН – (фр. *rendement* – принос, продуктивност, удел во нешто), принос, искористеност, ефект. На пр. однос меѓу количеството шеќер и количеството шеќерна репка, однос меѓу нето тежината, т. е. чиста тежина на заклан добиток (без кожа, глава, крв, долните делови на нозете и утробата) и бруто тежината, т. е. тежината на жив добиток. Се изразува во проценти.

РАСПОРЕДУВАЊЕ НА ВКУПНИОТ ПРИХОД И ДОХОДОТ – според Законот за здружен труд од 1976 г. (според кој стопанските организации се викаа „организации на здружен труд”) беше пропишан следниов систем на распоредување на вкупниот приход и доходот: по надоместување на материјалните трошоци (амортизацијата и трошоците за предметот на трудот), од вкупниот приход што го остварува стопанската организација со продавање на своите стоки и услуги, останува доходот, што претставува појавна форма на новосоздадената вредност. Стопанските организации доходот го распоредуваа: за намирување на надворешните обврски за општа и заедничка потрошувачка и договорните обврски (исплата на интерес за позајмените средства, исплатување премии за осигурување, плаќање разни членарини и други давачки). Така, по намирувањето на сите обврски од доходот, остануваше чистиот доход со кој располагаше и управуваше стопанската организација.

Според определени економски и општествени начела, самоуправните органи доходот го распоредуваа во фондови: за проширување на материјалната основа или фонд за акумулација, за резерва, за заедничка потрошувачка, за лични доходи и евентуално за некои други фондови.

Економско-финансиски лексикон

Само дел од чистиот доход се распоредуваше за лични доходи. Овие парични средства се распределуваа на членовите на работниот колектив според правилникот. Личниот доход не се сметаше за трошок.

РАСПРЕДЕЛБА – (српхрв. расподела; рус. распределение; лат. distributio; англ. distribution; фр. distribution; итал. distribuzione; гер. Verteilung), посебна фаза од општествената репродукција, којашто ги поврзува производството и потрошувачката. Крајна цел на производството е потрошувачката. Меѓутоа, пред да дојде производството до потрошувачката, минува низ распределбата. Она што ќе го создаде производството ќе може да се троши, но колку ќе се троши зависи од тоа колку распределбата ќе предодреди.

Предмет на распределба на ниво на стопанска организација (микро ниво) е вкупниот приход, а на ниво на целокупната општествена заедница (макро ниво) е бруто општествениот производ и националниот доход.

Во еден дел од теоријата се истакнува дека само во производството се создава доход. Тоа е оригинален или изворен доход. Со неговата распределба и прераспределба се формира доходот на непроизводните субјекти. Тој е изведен доход од изворниот или дериват од националниот доход. Непроизводните

Економско-финансиски лексикон

субјекти не создаваат доход, но учествуваат во неговата распределба.

Се разликуваат разни видови распределба: наменска, примарна, секундарна, индивидуална.

Наменска распределба – од макро гледиште претставува распределба на бруто општествениот производ и националниот доход на производна и лична, т. е. непроизводна потрошувачка. За да може континуирано да се изведува производството и потрошувачката, бруто општествениот производ и националниот доход се распределуваат за овие две намени или нужни општествени потреби. Уште во процесот на производството се определува материјалната форма и со тоа намената на новосоздадените производи – да служат како средство за производство во процесот на производството, или како средства за живот. Материјалното производство објективно ја определува границата меѓу производната и личната потрошувачка, односно структурата на производството објективно ја определува и наменската распределба. Тука се запоставува увозот и извозот. Од микро гледиште, наменската распределба претставува распоредување на вкупниот приход на стопанските субјекти за определени намени што произлегуваат од вршењето на стопанската функција.

Економско-финансиски лексикон

Примарна распределба – (лат. *primarius* – прв, еден од првите), претставува распределба на бруто општествениот производ и националниот доход меѓу стопанските гранки на националното стопанство со посредство на движењето на цените по кои се продаваат и купуваат стоките на секоја одделна гранка. Секој производител (поединец или работен колектив) и стопанска гранка учествуваат материјално (со некоја сума определени производи) и вредносно во создавањето на бруто општествениот производ и националниот доход, меѓутоа од висината на цените по кои ги продаваат своите стоки и ги купуваат стоките од другите гранки зависи нивниот удел во бруто општествениот производ и национален доход односно колку приход и доход, односно добивка ќе остварат. Преку механизмот на цените се врши прелевање на вредноста од едни во други гранки.

Секундарна распределба – (лат. *secundarius* – втор по ред), претставува прераспределба или понатамошна распределба на еднаш веќе распределениот бруто општествен производ и националниот доход со примарната распределба. Таа се врши со посредство на разни даноци, придонеси, царини и други давачки. Преку секундарната распределба се обезбедува општата и заедничката потрошувачка. По извршената секундарна распределба, дури тогаш реално се

Економско-финансиски лексикон

определува уделот на одделните субјекти во бруто општествениот производ и националниот доход. Со посредство на секундарната распределба државата, односно општествената заедница, остварува некои цели што можат да бидат од економски, социјален и политички карактер. Особено со оданочувањето на луксузната потрошувачка (преку данокот на промет) во современи услови се врши прераспределба на доходите, а со тоа и на националниот доход. Што ќе се смета за луксузна потрошувачка многу зависи од карактерот на општеството и од специфичните економски услови во кои се наоѓа во некое дадено општество во определено време.

Индивидуална распределба – (лат. *individuum* – единец, единка, поединец), определува во кој сразмер поединците (односно класите или групите) учествуваат во националниот доход. Уделот на поединците во распределбата зависи од историскиот начин на производство.

РАСПРЕДЕЛБА СПОРЕД ТРУДОТ – според теоријата на социјализмот, ја изразува индивидуалната распределба, односно учеството на поединците во распределбата на средствата за живот според принципот: секој според способностите – секому според вложениот труд. Тој принцип означува дека секој придонесува во производството според

Економско-финансиски лексикон

своите способности и можности, а учествува во распределбата на средствата за живот, односно во одредувањето на личниот доход или плата, според вложениот труд, во смисла на обем, сложеност и ефикасност. Но постојат и облици на присвојување од сопственост во вид на профит, интерес, дивиденда и рента.

Според теоријата на комунизмот како за бескласно општество се смета дека дури во ова општество ќе биде можно индивидуалната распределба да се засновува врз начелата: секој според способностите – секому според потребите.

Во индивидуалната распределба влегува делот од националниот доход што се наоѓа во форма на средства за живот, што го претставува општествениот потрошувачки производ.

Со оглед на стоковниот карактер на општественото производство, распределбата се врши во вредносна форма, во определена сума пари што го сочинува личниот доход, наемнина, плата. Тоа е номинален личен доход. Меѓутоа, паричниот износ на личниот доход е само упатница на определено количество средства за живот. Кога тие ќе се купат по определени цени, тогаш реално се определува уделот на поединците во општествениот потрошувачки производ. Со тоа, номиналниот се претворува во реален или вистински личен доход, наемнина (плата).

Економско-финансиски лексикон

Но, бидејќи постојат разлики во обемот, сложеноста и ефикасноста на трудот, распределбата според трудот предизвикува определени нужни разлики во распределбата, во заработувачката, т. е. во личните доходи, што доведува до економски и социјални разлики меѓу луѓето.

Принципот за распределба според трудот важи за учеството во распределбата на средствата за живот наменети за индивидуална потрошувачка. Учеството на поединците во заедничката потрошувачка не се врши според трудот, туку според други принципи и мерила, доколку тие не се плаќаат (образование, здравство), секој има еднакво право да учествува во користењето на услугите за оваа намена, независно од тоа кој колку придонесол во нивното финансирање.

РАСПРОДАЖБА – (српхрв. распродаја; рус. распродажа, дешёвка; англ. on sale, bargainsale; фр. au rabais, rabaissement, vendre au rabais; итал. in vendita; гер. Ausverkauf), продажба на стоки по пониски цени од нормалните заради ослободување од залихи на некурентни стоки, со грешки, демодирани, оние што се од сезонски карактер итн. На тој начин се врши ослободување на обртните средства ангажирани во непродадени стоки и ослободување на просторот што тие го заземаат. На квалитетот на стоката што се продава преку распродажба не може да се

Економско-финансиски лексикон

става приговор и да се замени. Распродажба може да има и поради ликвидација, селидба и сл.

РАСТУР – загуби што настануваат со растурање на стоката при манипулација со неа, при транспортирање, складирање, магационирање, мерење итн.

РАСХОДИ – (српхрв. расход; рус. расходы, расходование; англ. expenditure, expense; франц. dépense, frais; итал. spendita; гер. Ausgabe), во поширока смисла сите издатоци што ги прават стопанските и нестопанските организации и поединци при вршењето на своите задачи, односно задоволувањето на своите потреби. Во потесна смисла, расходите се разликуваат од трошоците. Расходите претставуваат неповратен издток, а пак, трошоците претставуваат вложување заради производство, па се пренесуваат на производот и се враќаат со реализација на производот. Поради тоа терминот расходи повеќе се употребува во работата на буџетските органи и установи, односно на организациите што се финансираат.

РАСХОДУВАЊЕ – ставање надвор од употреба, односно бришење од деловните книги на основно средство или друг предмет поради физичка истрошеност, оштетување, неупотребливост или економска застареност.

Економско-финансиски лексикон

Одлука за расходување донесува органот на управување.

РАТА – (итал. rata – дел, отплата; рата; српхрв. рата; рус. очередной взнос; рассрочки; анг. instalment; фр. versenent; гер. Rate), дел на отплата на долг; распореден долг на определени делови што се исплаќаат во определени рокови.

Про рата – (лат. pro rata – сразмерно, според пресметката), 1. сразмерно, соодветен дел; сразмерно според некој пресметан фактор; 2. плаќање во делови, плаќање во рати.

РАЦИОНАЛИЗАЦИЈА – (лат. ratio – ум, разум), примена на одредени мерки заради усовршување на организацијата на трудот, раководењето и управувањето и целисходното користење на опремата, материјалите, горивото и работната сила, со што се олеснува трудот, се врши економисување, се подобрува квалитетот на производите, се смалуваат трошоците, а се зголемуваат производствените ефекти.

Под рационализација се смета секое свесно дејствување на луѓето во рамките на еден процес на трудот, со помал трошок на труд и материјални средства да се постигне поголем деловен ефект во оној правец во кој процесот на трудот е насочен.

Економско-финансиски лексикон

Рационализацијата означува усовршување на постојните средства, методи, постапки, а не изнаоѓање нови.

РАЦИОНИРАЊЕ – (фр. ration – дажба, порција), административен начин на распределба на основни средства за живот и средства за производство во пропишани ограничени количества (дажби) од страна на државни органи, заради обезбедување неопходно снабдување, обусловено од недоволното производство и заради заштита на потрошувачите од шпекулативно кревање на цените. Се применува како нужна мерка во услови на недоволно производство за нормално подмирување на основните лични и производни потреби (најчесто во воени услови, елементарни непогоди, блокади и др.). Штом ќе се надминат тие вонредни состојби, се воспоставуваат нормални купопродажни односи на стоки и услуги.

РЕАЛНА (ПОЗИТИВНА) КАМАТНА СТАПКА – (лат. realis – вистинит, стварен; лат. positivus – афирмативен, потврден, поволен; грч. kamatos – заработка, добивка), тоа е онаа каматна стапка (односно интересна стапка) што е над стапката на инфлацијата и тоа како активната, така и пасивната. Спротивно: негативна каматна (интересна) стапка . Реалната каматна стапка ја обезбедува вредноста на депозитот за да се

Економско-финансиски лексикон

зачува и згора на тоа да се добие определена добивка, со што се врши оплодување на депозитот, односно на заемовниот капитал. На тој начин се стимулира штедењето, а се дестимулира претераната потрошувачка и непромисленото задолжување и инвестирање. Каматата (интересот) претставува надомест што заемопримачот (должникот) му го плаќа на заемодавецот (кредиторот, доверителот) за користењето на позајмените парични средства. Всушност, каматата е дел од просечниот профит, односно каматната стапка е дел од просечната профитна стапка и се движи во нејзините рамки во зависност од понудата и побарувачката на заомовен капитал. Во современи услови врз нејзината висина влијае и државата, односно овластените органи од неа (особено централната банка).

Каматата е економска категорија што има мошне важна улога во функционирањето на националното стопанство и во рационалното однесување на економските субјекти.

Реалната каматна стапка може да биде линеарна и диференцирана (т. е. селективна). Вториов вид се применува од економската и кредитно – монетарната политика при решавањето на структурните диспропорции во националното стопанство и при решавањето на стопанските приоритети.

Економско-финансиски лексикон

РЕАЛНИ ПАРИ – (лат. *realis* – вистинит), вистински пари, исковани од благородни метали, чија номинална вредност е приближна на реалната (вистинската) вредност. Спротивно: книжни пари .

РЕБАЛАНС – (лат. *re* – повторно, одново + итал. *bilancia* – вага, терезија, рамнотежа, од лат. *bilanx*; фр. *bilan*; анг. *balance*), повторно воспоставување рамнотежа меѓу две заемно зависни економски големини, коишто се нарушени; ребаланс на буџетот : постапка за повторно воспоставување рамнотежа меѓу буџетските приходи и буџетските расходи во текот на буџетската година што е нарушена поради несоодветност на буџетските приходи во однос на буџетските расходи.

РЕВАЛВАЦИЈА – (лат. *revalvatio* – поправање на вредноста на парите), спротивно од девалвација , службено зголемување на паритетот , односно на курсот на една валута (парична единица) во однос на други валути, или во однос на златото. Ревалвацијата обично се врши кога платниот биланс е активен (позитивен), па преголемиот извоз ја загрозува стабилноста на домашниот пазар. Со ревалвација се поскапува извозот, а се поевтинува увозот на стоки.

РЕВАЛОРИЗАЦИЈА – (лат. *revalere* – се враќа; повратува вредност, *revalorisatio* –

Економско-финансиски лексикон

повторно утврдување на вредноста), повторно утврдување на вредноста на основните средства или на некој друг предмет поради усогласување на книговодствената вредност со тековните пазарни цени. Ревалоризацијата се спроведува поради тоа што набавната цена на основните средства е пониска од цената по која може да се изврши замена на дотраените основни средства.

РЕВАНДИКАЦИЈА – (фр. revandication – барање свое право, побарување; лат. rei vindica-tio), 1. барање за враќање сопственост; барање право на враќање изгубена или одземена сопственост; 2. поведување судска постапка за враќање на неоправдано одземени добра и право на сопственост; 3. во меѓународното право, означува барање на една држава да и се признае оспорениот суверенитет над извесна територија.

РЕВЕРС – (лат. revertere – свртува, враќа, reversio – враќање, повраќање), писмена потврда за примена или позајмена работа; признаница. Покрај тоа значи и опачина, другата страна на парите или на медалот.

РЕВИЗИЈА – (лат. revisio – повторно гледање, проверка), овој термин се употребува со значење: преглед, контрола на деловните книги и работата на стопанските организации; проверување на исправноста на

Економско-финансиски лексикон

работата на стопанските организации во однос на примената на законските и другите прописи.

РЕВИЗОР – стручно лице оспособено за вршење ревизија на работата на работни организации, установи и др.

РЕВОЛВИНГ КРЕДИТ – (анг. revolve – се врти), вид краткорочен кредит што автоматски се продолжува под исти услови штом делумно или целосно се искористи.

РЕВОЛВИНГ КРЕДИТНА КАРТИЦА – Револвинг кредитна картица претставува картица со одобрен личен лимит на потрошувачка кој претставува рволвинг, односно „самообновлив“ кредит. Клиентот согласно своите желби сам одлучува за износот на кредит кој ќе го користи, за начинот и темпото на враќање на кредитот. Ако клиентот не сака да ги плаќа трошоците одеднаш, во таков случај неподмирените трошоци стануваат искористен дел од одобрениот кредит на кој клиентот плаќа камата.

Банката како издавач на картицата определува минимален процент на искористен кредит кој мора да се плаќа месечно, на пример 5 или 10 % на искористениот кредит. Кредитната картица како и дебитната, може да се користи

Економско-финансиски лексикон

за подигање готовина на банкомат за плаќање во трговско- услужната мрежа.

РЕГИОНАЛЕН СТОПАНСКИ РАЗВОЈ – (лат. regio – подрачје, област, regionalis – регионален, областен), стопански развој што, освен развојот на одделните стопански области и гранки, го опфаќа и регионалниот развој, т. е. го содржи развојот на одделните територијални делови или подрачја на една земја. Проблематиката на регионалниот стопански развој ги опфаќа условите и насоките на економскиот развој на потесните и пошироките подрачја на националното (односно светското) стопанство. Поимот регион е мошне широк и мора да биде посебно дефиниран за секоја однапред поставена цел во политиката на стопанскиот развој. Секоја реонизација важи за одредено ниво на стопанскиот развој и за одреден територијален распоред на производните сили.

Историскиот развој доведе до економски заостанати и до развиени подрачја, т. е. до голема концентрација на стопански активности и население во одделни потесни или пошироки стопански подрачја или центри, значи состојба на неразвиени и развиени краишта во една земја, а и пошироко во светот. Врз основа на овие хронични појави на територијално нерамномерниот развој, настана економската теорија што ја

Економско-финансиски лексикон

проучува проблематиката на регионалниот стопански развој.

РЕГИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА – (лат. regio – подрачје, област, regionalis – подрачен, областен, регионален), економска дисциплина и определена економска политика што се занимава со просторната, т. е. регионалната страна на стопанството, ги изучува причините на нерамномерниот регионален економски и општествен развој, изнаоѓа економски решенија, мерки, методи и критериуми за надминување на таквата состојба и обезбедување рамномерен општествено – економски развој, со што се обезбедува економска, социјална и политичка еднаквост на сите делови на целокупната општествена заедница и со тоа се обезбедува економска и политичка стабилност.

Според својата природа пазарното стопанство предизвикува нерамномерен стопански развој и него понатаму го зголемува. Како корекција на пазарниот механизам се јавува свесниот општествен пристап што подразбира определување за територијална поделба на трудот и рационално разместување на производните сили во просторни целини, сфатени како точки, полови, подрачја и оски на целокупниот развој.

РЕГРЕС – (лат. regressus – враќање; англ. subsidy), надомест што го дава општествено –

Економско-финансиски лексикон

политичката заедница за покривање на разликата на цената при продажбата или при купувањето некој производ. Претставува мерка на економската политика за стимулирање на производството на некој вид производ, надоместување на дел од платената цена на некои производи, заштита на животниот стандард општо или посебно на некои социјални групи и други причини.

РЕГУЛИРАЊЕ НА ЕМИСИЈАТА НА ГОТОВИ ПАРИ – (лат *reg-ula* – правило, законска одредба; *regulatio* – уредување, дотерување, воспоставување ред во нешто, управување; лат. *emissio* – пуштање, издавање), го врши емисионата банка што има монопол на емисија на банкноти (книжни пари) или на готовите пари во целина. Емисијата на пари некогаш се регулирала со прописи, така што количеството пари беше ограничено со одредена подлога или контингент . Денес, кога важи системот на книжна валута, се смета дека потребното количество банкноти е одраз на потребите за готовина и дека е многу важно да се регулира вкупното количество пари, како на готови пари, така и на кредитот, бидејќи кредитот е основен регулатор на парите. За да не дојде до недостиг на готовина, врз основа на билансот на приходите и расходите на населението, се согледува потребата на количеството на дополнителни готови пари, но не веќе како

Економско-финансиски лексикон

монетарен, туку како чисто платно технички проблем (за да може да се врши размената, т. е. прометот без пречки). Регулирањето на вкупното количество готови пари и кредит претставува една од најсложените задачи на економската и особено на монетарната анализа, а се засновува, главно, врз анализата на минатиот и делумно на проекциите на потребите за идниот период.

РЕДИСТРИБУЦИЈА – (лат. ге – повторно + distributio – поделба, распределба, делење, распоред), во економијата означува повторна поделба, распределба, распоредување, односно прераспределба, прераспоредување.

РЕЕКСПОРТ – (лат. reexport – повторен извоз, од ге – повторно + export – извоз), извоз на увезена стока во непреработен облик. Определени манипулации како препакување, мешање и сл. не се сметаат за преработка на стоката.

РЕЕСКОНТ (редисконт) – (фр. réescompte, од ге – повторно + escompte – одбивање; итал. sconto), банкарска операција што се состои во повторно есконтирање, т. е. дисконтирање на веќе есконтирани меници; банкарска операција во која како партнери учествуваат две банки од кои едната и отстапува на другата во есконт меници што таа самата пред

Економско-финансиски лексикон

тоа ги примила во есконт од своите комитенти.

Помалите банки вршат реесконттирање на меници кај поголемите банки, особено кај емисионата банка, заради обезбедување ликвидни средства или за да искористат поволна стапка на реесконт.

РЕЖИМ НА ЦЕНИ – со државна интервенција воспоставување релативни односи на цените меѓу производите и услугите во одредено време. Формирањето и одржувањето на режимот на цените обично се презема заради остварување пошироки цели, поврзани со развојната економска, социјална, регионална политика и поради настанатата потреба со вонредни мерки да се воспостави нарушената стопанска стабилност со коригирање на односите на релативните цени.

РЕЗЕРВА – (фр. *réserve* – воздржаност, одвојување, ставање, оставање настрана; залиха; од лат. *reservare* – остава, зачувува), нешто што е оставено настрана да се најде во случај на потреба; материјални и финансиски средства издвоени настрана за да послужат за употреба во случај на непредвидени нарушувања во иднина во стопанисувањето, размената и потрошувачката. Стопанските организации (вклучувајќи ги тука и банките и другите финансиски институции), политичко – територијалните заедници, установите и

Економско-финансиски лексикон

органите формираат резервни фондови. Со издвојување на извесни парични износи од приходите или доходите заради намирување вонредни потреби или загуби што можат да настанат во иднина во деловниот процес или во работата.

РЕЗИДЕНТ – (лат. *residens* – оној што се наоѓа, односно живее на едно место), се сите домашни физички и правни лица (без оглед на државјанството) со постојан деловен престој (живеалиште) во едно место, односно домицил и вршат некоја дејност. Спротивно: нерезидент.

Нерезидент – се сите физички и правни лица што според прописите на домашната земја се сметаат за странци.

РЕИНВЕСТИРАЊЕ НА ПРОФИТОТ – (лат. *re* – одново, повторно, *investitio* – влопување; фр. *profit* – добивка, корист, од лат. *profectus* – напредок, корист), овој израз означува наместо изнесување во странство, вложување на профитот од страна на странски инвеститор во земјата каде што тој е остварен. Причините за реинвестирање (повторно инвестирање) можат да бидат од економска природа (поволни услови за оплодување на капиталот), фискални (поволни даночни услови, а неповолни во земјата на странецот) и принудни.

Економско-финансиски лексикон

РЕИТ –Реит (анг. real estate investment trust) претставува вид на затворен инвестиционен фонд (компанија) кој прибира парични средства со продажба на удели и ги пласира во недвижности и слични работи. Со тоа им овозможува на малите инвеститори да учествуваат со минимални влогови. Вложуваат во недвижности, во имот кој донесува добивка, се бават со лизинг, финансирање на градежни фирми и сл. На инвеститорите им проследуваат стекнатата добивка, наемнина од издадените недвижности, камати на заеми. Со фондот управуваат професионални менаџери чија првенствена грижа им е да го структурираат соодветниот портфел.

Equity REIT вложува во имоти, а хипотекарните REIT во хипотеки и заеми за изградба. Уделите на овој фонд се продаваат на берзи. Поради осцилациите на каматните стапки и цените на недвижностите многу REIT имале во САД проблеми или се дури и ликвидирани, па денес немаат поголема улога меѓу финансиските интермедиуми.

РЕЈТИНГ -Rating (рејтинг) претставува класификација на кредитibilitетот на издавачот на должнички хартии од вредност. Ги издаваат специјализирани компании кои се бават со проценка на способноста за намиравање на обврските од страна на издавачите. Класификацијата се изразува по

Економско-финансиски лексикон

пат на комбинација на бројки и букви. AAA рејтинг претставува ознака за највисок квалитет на хартии од вредност, издавачот на хартиите од вредност или финансиски институции. Најпознати светски агенции за процена на кредибилитетот се Moody"s и Standar & Poor"s.

РЕКАПИТАЛИЗАЦИЈА –Рекапитализација (анг. recapitalization, гер. Neukapitalisierung) претставува доброволно преобликување на сопственичката главница на претпријатие. Тоа опфаќа преобликување на бројот и номиналниот вредност на главните обични акции, вредноста на задржаната добивка и различни резерви на претпријатието. Освен менување на бројот и номиналниот вредност на обичните акции, рекапитализацијата подразбира и нивна рекласификација (елиминација или воведување на повеќе класи на обични акции). На товар на формираната добивка или задржаните резерви на сопствениците претставуваат главните обични акции можат да се емитираат бонусни акции, и тоа спрема релативното учество на сопствениците во вкупниот број обични главни акции. Поимот рекапитализација подразбира и емисија на дивидендни акции, односно делење на акциите.

Економско-финансиски лексикон

РЕКВИЗИЦИЈА – (лат. requisitio – барање), присилно одземање движен имот од физички и правни лица за воени или други потреби во случај на војна, мобилна и вонредна состојба, особено на прехранбени производи и транспортни средства. По правило, реквизираните добра веднаш се исплатуваат или на сопственикот му се издава потврда.

РЕКЕТ – (анг. racket, racketeering – уцена, уценување, изнудување, ограбување), американски израз за уценување, изнудување со заплашување и употреба на насилство; грабеж, организиран криминал; гангстерска банда што се служи со уценување, изнудување.

РЕКЕТЕР – (анг. racketeer – уценувач, гангстер), гангстер; уценувач, изнудувач со заплашување и употреба на насилство; криминалец.

РЕКТА КЛАУЗУЛА – (лат. recta – право, во права линија, сосем право; лат. clausula – одредба, член во договор или закон), клаузула што гласи „не по наредба”, а која ставена на меница или чек, коишто гласат на име, оневозможува тие хартии од вредност да се пренесуваат со индосирање. Така, тие хартии од вредност се претвораат во хартии на име, односно ректа хартии. Пренесувањето на

Економско-финансиски лексикон

таквите хартии се врши со цесија , т. е. со отстапување или со наследство.

РЕКТА МЕНИЦА – (лат. recta – право, во права линија, сосем право), меница што носи клаузула „не по наредба”, па поради тоа не може да се пренесува со индосамент. Може да се пренесува само со цесија , т. е. со отстапување или со наследување.

РЕКТА ХАРТИИ ОД ВРЕДНОСТ – (лат. recta – право, во права линија, сосем право), хартии од вредност што гласат на име и само лицето чиешто име е запишано, односно неговите правни наследници, можат да го користат правото од исправата. Ректа хартиите од вредност се пренесуваат само со цесија (т. е. отстапување) или со наследување, а не можат да се пренесуваат со индосирање . Некои хартии од вредност сами по себе се ректа хартии, како, на пример, хипотекарните задолжувања или куќите .

РЕКТА ЧЕК – (лат. recta – право, во права линија, сосем право; амер. check, англ. cheque), чек што со клаузулата „не по наредба” се претвора во хартија од вредност на име. Тоа значи дека тој чек може да го наплати само лицето на чие име гласи и може да се пренесе само со цесија (со отстапување) или со наследство.

Економско-финансиски лексикон

РЕЛАТИВЕН БРОЈ – (лат. *relatio* – однос), во статистиката: однос меѓу две големини. Се добива како резултат на мерењето на една големина со друга, при што големината што се мери се става во однос (релација) спрема големината со која се мери. Се изразува во вид на количник, чијашто вредност покажува колку единици на употребената големина и одговараат на единицата со која се споредува. Кога со помош на односи ќе се споредат делови спрема целини (на пр. земјоделското спрема вкупниот број население) или се врши меѓусебно споредување на истородни појави (на пр. продуктивноста на трудот во еден колектив спрема продуктивноста на трудот во друг колектив) или времето на случување (на пр. цената на еден производ во 1984 година спрема цената на истиот тој производ во 1980 година) се добиваат еднородни односи или индекси .

Споредувањето различни појави или карактеристики што се во меѓусебна врска или се претпоставува дека се во меѓусебна врска (на пр. односот меѓу профитот и вкупните инвестиции) дава разнородни односи наречени коефициенти .

РЕЛАТИВНИ ЦЕНИ (паритет на цени) – (лат. *relatio* – однос, *relativus*), односи на цените во размената меѓу одделните стоки и услуги, односи во размената меѓу цените по кои некоја гранка или област ги продава

Економско-финансиски лексикон

своите стоки и цените по кои ги купува стоките од другите гранки и области. Преку односите на цените во размената се воспоставуваат одредени паритети меѓу цените на одделните стоки и услуги.

Со промена на релативните цени се менуваат еднаш веќе воспоставените паритети (т. е. сразмери) и со тоа настануваат диспаритети меѓу цените. Ако со продажба на една единица од стоката А се купувале две единици од стоката В, па, да претпоставиме, за двапати се покачи цената на стоката В, тогаш со една единица од стоката А сега ќе може да се купува само една единица од стоката В, што значи се нарушиле релативните односи, се нарушил паритетниот однос меѓу нив на штета на производителот на стоката А, значи се создал диспаритет меѓу овие две цени. На тој начин се врши прелевање на доходот од едни во други гранки, поврзани преку купопродажните односи.

Релативните цени вршат влијание врз примарната (гранската) распределба на националниот доход, врз акумулативноста на одделните гранки и економски субјекти и врз алокацијата на факторите за производство.

Промените во продуктивноста на трудот во одделните стопански гранки предизвикува промени во односите на вредноста во размената, а со тоа промени во релативните цени, односно промени во паритетите на

Економско-финансиски лексикон

цените, што е карактеристично за пазарните услови на слободна конкуренција. Во монополската и олигополската пазарна структура односите на цените во размената се формираат под влијание на претпријатијата што се наоѓаат во монополска или олигополска положба. Во современи услови и државата има силно влијание врз формирањето на нивото и односите на цените. Преку политиката на цени државата врши влијание врз релативните цени со непосредно регулирање на цените и посредно со влијание врз вкупната побарувачка и побарувачката за одделни стоки и услуги. Формирањето на нивото и односите во цените, т. е. одржувањето на одреден режим на цени обично се презема заради остварување пошироки цели што се поврзани со развојната економска, социјална, регионална политика и поради настанатата потреба за воспоставување одредена стабилност во стопанството со коригирање на релативните цени.

РЕЛОМБАРД – кредитна операција во која како партнери учествуваат две банки: банка побарувач на заем – должник и банка заемодавец – доверител (поголема или емисиона банка). Притоа првата банка ги предава на втората банка хартиите од вредност што таа самата порано ги примила во ломбард од своите комитенти . Ако првата

Економско-финансиски лексикон

банка на втората банка и предава свои сопствени хартии од вредност, тогаш оваа операција означува обичен ломбард.

РЕМАНЕНЦИЈА НА ТРОШОЦИ –

Реманенција на трошоци (анг. cost remanence, cost retentivity, гер. Kostenremanenz) е појава кога граничниот принос опаѓа побрзо од опаѓањето на граничните трошоци, што е последица на растот на просечните трошоци на производство. Реманенцијата така имплицира настанување на ефект на опаѓачки приноси, од причини што количината на сите производствени фактори вложени во производниот процес не може да се смалат со исто темпо и во иста пропорција како и обемот на производство.

Причината за ваквата појава, пред се, е во тоа што со опаѓање на обемот на производство не доаѓа до опаѓање на фиксните трошоци, бидејќи тие и не зависат од обемот туку од траењето (трошоци за приправност, временски трошоци), а во таква ситуација некои други трошоци попримаат карактер на фиксност (плати на работниците, посебно режиските, и добар дел од општите трошоци).

РЕМЕДИУМ – (лат. remedium – лек, помош), толеранција или дозволено отстапување меѓу пропишаната тежина и финост на парите. Се зборува за ремедиум кај кованите пари од благородни метали. Ако дојде до отстапување

Економско-финансиски лексикон

од ремедиумот (на пр. поради истрошеност) парите мораат да се прековаат. Кај златните пари (што некогаш се употребувале во прометот) ремедиумот изнесува неколку промили, обично два промила.

РЕМИТЕНТ – (лат. remittens, англ. payee, гер. Remittent, Zahlungsempfänger), физичко или правно лице кому или по чија наредба треба да се исплати менична сума во определениот рок.

РЕНТА –Рента (англ. rent, гер. Rente) претставува приход или доход кој го реализира врз основа на претходно уплаќање (паричен капитал, хартии од вредност и сл.) или што има сопственост на недвижности (земјиште, згради и сл.) или од наследство, но во секој случај без сопствен труд.

Во стопанската практика најчесто овој израз се користи за доход добиен од земја, а во обичниот говор за доход реализиран по пат на изнајмување, закуп, остапување на капитал на определено време и сл.

РЕНТАБИЛНОСТ – (лат. rentabilitas – деловна успешност, ефикасност; доходовност; српхрв. рентабилност; рус. прибыльность, рентабельность; англ. profitability; фр. rentabilité; итал. rendimento, profitabile; гер. Rentabilität), успешност, ефикасност на

Економско-финансиски лексикон

деловниот процес, доходовност, степен на оплодување на капиталот.

Рентабилноста е еден од принципите на економијата, што означува со што помалку вложени средства да се оствари што поголем финансиски ефект, односно што поголем профит. Профитната стапка е показател на рентабилноста на капиталот .

Во односот меѓу остварениот профит и вложените средства (основни и обртни) се искажува степенот на рентабилност на стопанските организации, што се изразува во проценти. На тој начин се добива стапка, којашто претставува индикатор на рентабилноста. Со зголемувањето на профитот се зголемува степенот на рентабилност. Врз рентабилноста влијаат повеќе фактори, од кои следниве имаат особено значење: брзина на обртот на капиталот, односно на деловните средства; економисување со деловните средства; изградба на оптимални техничко – технолошки големини на производствени капацитети; оптимално користење на производствените капацитети; воведување повеќе смени (бидејќи без да се зголемат основните средства, за бројот на смените се зголемува производството).

РЕНТИЕР – лице што остварува доход од некој вид сопственост. Тоа се луѓе што живеат од рента што се добива со давање

Економско-финансиски лексикон

земја под закуп, од интерес и дивиденда (со позајмување капитал и вложување капитал во акционерски друштва), од рента што се добива со давање згради и станови под закуп и сл. Тоа се пасивни капиталисти, за разлика од активните капиталисти претприемачи .

РЕОН – (фр. rayon – зрак; полупречник; околија, поле на дејство; итал. raggio – зрак; круг), 1. подрачје, делокруг на дејност; 2. месност или простор што се карактеризира со економски или географски особености; определена територија што се одликува со одредена посебност, со структурата на производните сили и функционалната поврзаност и улога со другите подрачја во рамките на еден економски регион и националниот економски простор; произлегува од територијалната поделба на трудот и организацијата на општествениот живот; реоните се издвојуваат според стопанската активност, на пр. : земјоделски реони, индустриски, туристички итн. Во економската литература се случува поистоветување на поимите реон, регион, подрачје, територија, зона, област, крај; 3. освен во економијата на просторот, изразот реон се употребува и во други области, од гледиштето на географијата, геологијата, ботаниката, административно – политичката поделба.

Економско-финансиски лексикон

РЕОРГАНИЗАЦИЈА – (лат. reorganisatio – повторно уредување, преуредување), преустројство, преобразба; промена на постојната организација на едно претпријатие заради усовршување и приспособување кон новите техничко-технолошки барања заради зголемување на ефикасноста.

РЕОСИГУРУВАЊЕ - Реосигурување (анг. reinsurance, гер. Rückversicherung) претставува посебна дејност во осигурувањето која се реализира на тој начин што осигурителот пренесува дел од ризикот на реосигурителот кој претходно го има прифатено осигурителот во осигурување и за возврат му плаќа на реосигурителот премија за реосигурување (директно реосигурување).

Функционирањето на односите на осигурителот и реосигурителот се засниваат на принципот „uberrima fides“ односно на неограничена доверба.

Ваквата доверба се простира како во делот на преземање на ризик, процена на штетите и во одредувањето на самопридржаите и цесијата.

Во врска со договорите за реосигурување треба да се истакне дека тие се доверлив карактер и непознати на јавноста. И особено што е карактеристично за овие договори тоа се споровите кои по овие договори се јавуваат понекогаш помеѓу осигурителите и реосигурителите речиси ретко се решаваат пред суд со пресуди туку се решаваат со

Економско-финансиски лексикон

арбитража без публицитет.

Реализацијата на овие договори се врши на тој начин што со склучениот договор помеѓу осигурителот и реосигурителот, со кој цедентот (осигурителот) се обврзува да ги предаде, а реосигурителот да ги прими во покрите сите понудени ризици кои се предмет на склучениот договор. Притоа се определуваат критериуми според кои кој ризик ќе влезе во договорот за реосигурување. Реосигурителот може дел од ризиците преземени од осигурителот понатаму да ги пренесе на друг реосигурител (ретроцесија), овој пак на трет итн. На тој начин се спроведува потребната хомогенизација и дисперзија на ризик која овозможува стабилно функционирање на целиот систем и во случај на настанување на катастрофални штети. Реосигурителниот портфел се формира така што секој од мноштвото осигурители предава во реосигурување по неколку слични ризици. На тој начин се формира критична маса на ризици доволно за да може да се воспостави рамнотежа меѓу премијата и штетите.

Според начинот на распределба на ризиците постојат овие облици на реосигурителна заштита:

1. квотно-ексцедентно реосигурување (surplus reinsurance);
2. Квотно реосигурување (quota share reinsurance);

Економско-финансиски лексикон

3. Факултативен договор за реосигурување;
4. Реосигурување на вишок штети (excess of loss reinsurance);
5. Реосигурување на технички резултати (stop loss reinsurance).

Овие видови на реосигурителна заштита може да се групираат во пропорционални и непропорционални видови договори за реосигурување. Не постои универзален вид на реосигурување кој директно би го заштитил осигурителот (цедентот) од сите отстапувања на подрачјето на штетите кои се можни во неговиот портфел. Секој вид на реосигурување овозможува оптимална реосигурителна заштита само кај некои движења на штети.

РЕОСИГУРЕН ПОРТФЕЛ – Реосигурен портфел (анг. reinsurance portfolio, гер. Portefeuillestruktur des Rückversicherers) претставува израз со двократно значење. Еден се однесува на се што е изворно осигурени ризици кои се опфатени со договорот за реосигурување. Во другото значење се однесува на портфел опфатен со сите договори за реосигурување кои даден реосигурител ги склучил со своите реосигуреници.

РЕПАРАЦИЈА – (лат. reparatio – обнова, поправка), воена оштета, којашто, врз основа на мировен договор или врз некој друг акт и ја

Економско-финансиски лексикон

плаќа победената земја на земјата победничка во војната, како надомест за штетата што ја направила во текот на војната. Репарацијата може да биде во пари, испорака на производи или обврска да се воспостави поранешната состојба.

РЕПАТРИЈАЦИЈА – (лат. repatriatio – враќање во татковината), пренос, внесување девизи од туѓа земја каде што се остварени, во сопствената земја, по сопствена желба или како обврска што произлегува од девизниот систем; повлекување, враќање назад инвестиран капитал од туѓа земја во сопствената земја, поради настанати определени економско-политички услови во земјата каде што е извезен капиталот и земјата извозник на капитал; враќање назад на економски емигранти од земјата каде што се населиле во сопствената земја од која емигрирале поради настанати економски тешкотии за вработување (економска криза).

РЕПО РАБОТИ – Репо работи се нарекува задолжувањето врз основа на хартии од вредност. Задолжувањето е можно во национална или странска валута во зависност од залогот. Ако се заложува државни и корпоративни хартии од вредност тие можат да послужат како инструмент за обезбедување при добивање на РЕПО кредити. На тој начин можно е да се инвестира долгорочно и по пат

Економско-финансиски лексикон

на РЕПО работи да се покриваат евентуалните краткорочни „дупки“ во ликвидноста.

РЕПРОДУКЦИЈА – (лат. *reproductio* – обновување на производството; англ. *reproduction*; фр. *reproduction*; гер. *Reproduction*, рус. воспроизводство), непрекинат процес на обновување на материјалното производство. Производството мора постојано да тече, бидејќи како што општеството не може да престане да троши, така тоа не смее да престане да произведува. Токму затоа репродукцијата е вечен природен услов за опстанок и развој на општеството, без оглед на неговата историска форма.

Репродукцијата е процес на создавање производи што според својата материјална содржина и форма можат да служат како средства за производство (за обновување и проширување на производството) и средства за живот, односно средства за потрошувачка (што служат за одржување и продолжување на животот на луѓето). Репродукцијата претставува двоен процес: процес на обновување на материјалното производство, а истовремено и процес на обновување, т. е. репродукција на владејачките производствени односи. Во стоковното, т. е. пазарното стопанство репродукцијата се манифестира како материјален и вредносен процес што претставува и процес на создавање употребни

Економско-финансиски лексикон

вредности и вредност; освен производството, таа го опфаќа и прометот.

Се разликува индивидуална репродукција (што се изведува на ниво на производствената единица) и општествена репродукција (што го опфаќа целокупното производство на една општествена заедница). Потоа, со оглед на обемот на производството, што се остварува за одредено време, се разликува проста или едноставна, проширена и намалена репродукција. Кога процесот на производството од година на година се врши во ист обем на факторите за производство и произведеното производство, само се обновуваат потрошените фактори за производство, тоа е проста репродукција, карактеристична за преткапиталистичките општества. Кога освен обновување на потрошените фактори за производство се врши и нивно зголемување, а врз основа на тоа се зголемува и обемот на произведеното производство, тоа е проширена репродукција. На тој начин се остварува стопански развој што претставува основа на целокупниот општествен развој. Намалената репродукција означува обновување на процесот на производството во намален обем. Таа не е нормална репродукција кога се случува едно по друго во општествени размери, а е последица на природни причини (елементарни непогоди) или општествени причини (економски кризи, војни и др.).

Економско-финансиски лексикон

РЕПРОГРАМИРАЊЕ –Репрограмирање (анг. rescheduling, гер. Reprogrammierung) претставува постапка на продолжување на рокот на отплата на кредитот. Задолжително за тоа мора да се постигне договор со доверителот. Репрограмирањето по правило се пристапува во случај кога должникот станува неспособен да го врати кредитот или враќањето на кредитот значително би му ја отежнал положбата. Меѓутоа, на репрограм може да се пристапи и од некои други работни интереси било да потекнуваат од давателот било од примателот на кредитот.

РЕСТИТУЦИЈА – (лат. restitu-tio – поправање, враќање, повлекување, обновување), 1. врз основа на адекватен доказ и решение на надлежен орган, враќање на она што странката го платила преку важечките норми, на пр. враќање на повеќе уплатен данок, царина и сл. ; 2. Во меѓународните односи: враќање на добра што окупаторите противправно ги одзеле и однесле од окупираните или потчинетите земји. Ако реституцијата не е можна се заменува со парична отштета; 3. Отстранување на последици настанати од некое незаконско дејство со цел да се воспостави поранешната состојба (на пример: уривање објекти изградени против правно; враќање одземени, украдени, узурпирани нешта на сопственикот итн.).

Економско-финансиски лексикон

РЕСТРИКТИВНА ДАНОЧНА ПОЛИТИКА – (лат. restrictio – стегане, ограничување), збир на мерки на даночната политика со кои се настојува да се сообрази нарушената рамнотежа на пазарот, на кој вкупната побарувачка е поголема од вкупната понуда. Со мерките на даночната политика се влијае врз смалувањето на побарувачката со зголемување на даночното оптоварување (со воведување нов данок, со зголемување на даночните стапки, со смалување или укинување на разни привремени или трајни даночни ослободувања и олеснувања, со смалување или укинување разни други даночни повластици). На тој начин се смалува економската и куповната сила на даночните обврзници, а со тоа и притисокот на стоковните фондови, па како резултат на таквата даночна политика се воспоставува нарушената рамнотежа меѓу понудата и побарувачката на пазарот.

РЕСТРИКТИВНА МОНЕТАРНА ПОЛИТИКА – (лат. restrictio – стегане, ограничување), монетарна политика на централната банка насочена кон смалување или ограничување на вкупната парична маса (готови пари и кредити) со интенција да се ограничи вкупната побарувачка, т. е. да се сообрази со вкупната понуда, заради смалување на стапката на инфлацијата, напредно со тоа одржување определено

Економско-финансиски лексикон

рамниште на девизниот курс. Спротивно: политика на евтини пари, т. е. експанзивна монетарно – кредитна политика .

РЕСТРИКЦИЈА – (лат. restrictio – стегане, ограничување), во поширока смисла: ограничување, стеснување, стегане, смалување.

Во областа на стопанството: ограничувања што ги воведува државата, т. е. општествено – политичката заедница заради постигнување одредени цели. Ограничувањата можат да се однесуваат на производството, прометот, потрошувачката, паричниот оптек, ограничување во давањето кредити, располагањето со девизите во надворешната размена, особено во увозот и др.

РЕСТРИКЦИЈА НА КРЕДИТИ – (лат. restrictio – стегане, ограничување; credere – верува, creditum – заем), мерка на монетарно-кредитната политика на централната банка, со која влијае врз обемот на кредити во оптек, а преку него, индиректно, врз ориентацијата и интензитетот на стопанската активност. Се разликуваат (1) директна рестрикција на кредити кога се одредуваат лимити коишто не смеат да бидат надминати; (2) индиректна рестрикција, кога се воведуваат една или повеќе мерки на ограничување, како што се: зголемување на интересната (каматната) стапка, па есконтната и реесконтната стапка;

Економско-финансиски лексикон

зголемување на процентот на задолжителни резерви на банката кредитор; смалување на роковите на враќање на кредитите; ограничување на давањето кредити и тоа давање само за определени намени итн.

РЕСУРСИ – (фр. ressource – средство, извор, богатство; англ. resource; гер. Ressource; рус. ресурс), средства, извори, извори на богатство, постојни средства, нешто што се наоѓа готово за употреба или може да се користи во случај на нужда, материјални елементи што на каков било начин, непосредно или посредно, придонесуваат за задоволување некои општествени потреби.

Од економско гледиште се разликуваат природни и произведени, создадени ресурси (т. е. извори, средства или богатство). Природните ресурси (како природно богатство) можат да се користат како природни средства на трудот (водната сила, ветерот, земјата, климатските услови и др.), природни предмети на трудот (земјата, рудното богатство, шумите и др.) и природни средства што можат да служат за живот, односно како средства за живот (дивечот, рибите, птиците, плодовите и др.). Произведените ресурси можат да се користат како средства за производство и средства за живот (во натурална или вредносна форма).

Економско-финансиски лексикон

РЕТЕНЦИЈА – (лат. *retentio* – задржување, запирање), 1. во облигационите односи: (1) право на доверителот предметот на должникот, даден во својство на залог, да може да го задржи до исплаќањето на долгот; (2) дел од договорената сума пари, што треба да се исплати, задржување до целосно извршување на обврската; 2. право на задржување еден дел од остварена сума за свои потреби или сопствено располагање, додека другиот дел се предава или уплатува на определен меродавен субјект. Делот што се задржува е наречен ретенциона квота; во определени девизни прописи, дел од девизите што извозникот може да ги задржи за сопствено слободно располагање, се наречува ретенциона девизна квота.

РЕТОРЗИЈА – (лат. *retorsio* – свртување назад, обрнување), 1. општо значење: враќање со иста мера некому, употреба на исти мерки спрема некого; противмерка, контрамерка; 2. акт со кој една земја возвраќа на некоја мерка на друга земја за да се заштити од негативното влијание; обично се врши со примена на разни законски и административни мерки, особено во царинската и тарифната политика спрема друга држава; така царините се повисоки од вообичаените, а ги воведува една земја за да возврати на некој акт на друга земја со кој е

Економско-финансиски лексикон

засегнат извозот на првата. Реторзијата негативно влијае врз меѓудржавните односи.

РЕТРАНСФЕР – Ретрансфер (анг. retransfer, гер. Zurücknahme) претставува право на странски содоговорувач на порат на вложени средства по престанокот на договорот. Со закон и/или договор кај меѓународните договори се уредуваат можностите на враќање на вложените работи, односно пари. кај договорите за вложување обично земјата домаќин пропишува, или дозволува со на странките да со договор да се уредува начинот на раздружување и можност на уредување на своите имотни односи по престанокот на договорниот или статусно правниот однос. Правото на ретрансфер на вложениот капитал воедно претставува сигурност и гаранција на странскиот вложувач дека во случај на престанок на договорот, национализација и сл. нема да остане без својот влог.

РЕФАКЦИЈА (лат. refactio – поправка, обновување), враќање уплатени даночни, царински и други давачки и возарини, најчесто при извозот на стоки и услуги, како средство за стимулирање на извозот, а овде може да влезе и компензирањето на негативните курсни разлики настанати со промена на девизниот курс на странските или домашните валути.

Економско-финансиски лексикон

РЕФЕРЕНЦИЈА (РЕФЕРЕНЦА) – (од лат. *referentia*; фр. *référéence* – упатување, препорака, повикување на неког; извештај, податоци; англ. *reference*; итал. *referenza*; гер. *Referenz*), 1. во стопанските односи: препорака за платежната способност на една фирма; 2. податоци и оценка за служењето на некое лице со кое се сака да се стапи во деловен или работен однос, а кои можат да му послужат како препорака.

РЕФЛАЦИЈА – (лат. *reflatio* од *reflare* – дува во спротивен правец), монетарно – кредитна политика со која се зголемува масата пари во оптек, за да се зголеми побарувачката и со тоа да се влијае врз оживувањето на стопанството. Се практикува во услови на смалена стопанска активност и дефлација. Рефлацијата означува умерена инфлација.

РЕФУНДИРАЊЕ – (лат. *refundere* – назад налева, повратува, надоместува), враќање, надоместување средства на некое лице; намирување, враќање средства во определен фонд. Се јавува кај привремени позајмици и кај извозот. На пр. ненаменска употреба на финансиски средства од еден фонд, што претставува заем, па по одредено време се рефундираат, т. е. се повратуваат; целосно или делумно враќање на платен данок со кој е товарена извезената стока или делови на таа стока или суровината од која е произведена.

Економско-финансиски лексикон

РЕЦЕПИС – (лат. *récépissé*, од *recipere* – прима, прифаќа), 1. признаница, потврда со која се докажува сопственоста над складирана стока; 2. потврда од поштата за предадена пратка за испраќање на определена адреса.

Повратен рецепис (ретур рецепис) – потврда од примателот на пратката дека од поштата ја примил пратката; тој рецепис поштата му го доставува на испраќачот на пратката.

РЕЦЕСИЈА – (лат. *recessus* – повлекување; англ. *recession* – опаѓање), израз со кој се означува опаѓање на стопанската активност, а претставува една фаза во цикличното движење на стопанството. Со државна интервенција во областа на стопанството во индустриски развиените земји настануваат извесни модификации на економските кризи, што се познати пред Втората светска војна, заедно со големата економска криза 1929 – 1933 год., па наместо криза се употребува изразот – рецесија. Рецесиите се разликуваат во извесна смисла од класичните економски кризи со тоа што стопанските циклуси се покуси, нарушувањата во стопанството се почести, но немаат такво разурнувачко дејство како класичните кризи. Цените, наемнините, профитите, вработеноста, производството и реализацијата не покажуваат такви остри паѓања и потреси. Токму затоа класичниот израз „економска криза“ добива поблаго име „рецесија“. Со

Економско-финансиски лексикон

мерките на антицикличната политика се влијае врз скусувањето на времетраењето и врз амплитудата на паѓањето на стопанската активност.

РЕЦИПРОЦИТЕТ – (лат. *reciprocitas* – заемност, замен однос), обострана услуга, противуслуга, обострана повластица. Заемност во давање различни повластици во меѓународните односи. Во економските односи најчесто се јавува во врска со царините. Врз основа на реципроцитет се договара клаузулата на најголема повластеност во меѓусебната размена. Се утврдува со договор или со едностран пропис на некоја земја, што се обврзува дека на друга земја ќе и признае одредени права ако и таа нејзе и ги признае.

РИДИМЕБЛ БОНДС – (анг. *redeem* – спасува, откупува, од лат. *redimere* – откупува, купува; повторно откупува; *redeemable bonds* – откупливи обврзници), во САД државни обврзници што сопствениците во секое време можат да ги откажат и да ги наплатат.

РИЗИК – (итал. *risico*; фр. *risque*, англ. *risk* – опасност, пропаст; гер. *Risiko*; српхрв. *ризик*; рус. *риск*), општо значење: изложување на опасност; можност од повредување, оштетување или претрпување загуба;

Економско-финансиски лексикон

веројатен степен на опасност, загуба. Во стопанската дејност: смел потфат што во себе содржи опасност од загуба, можност од делумно или целосно неостварување на саканата цел, во очекувањето во деловниот процес, што особено доаѓа до израз во пазарното стопанство. Од обемот на инвестицијата и брзината на техничко-технолошките промени зависи и големината на ризикот. Со оглед на тоа се потребни адекватни истражувања пред да се донесе инвестиционата одлука. Според причините за настанувањето, ризиците се делат на три групи: технички, финансиски и физички ризици.

РИЗИЧНОСТ НА ЗЕМЈА – Ризичност на земја (анг. country risk) е ризик за обавување на работи на трансакции со определена земја или во неа поради нестабилен економски, политички или социјален систем. Овој ризик се проценува врз основа на неколку фактори. Најважни се економската, политичката и социјалната стабилност.

Економската стабилност се однесува на успешноста на стопанството и тенденцијата таквата состојба да остане, гледано преку степенот на инфлацијата, билансот на плаќања, јавниот и приватниот долг, стабилноста на монетарниот систем, каматната стапка и др. Политичката стабилност е поврзана со стабилноста на

Економско-финансиски лексикон

владата, војни, бунтови, силни опозициони партии, силни синдикати и др. Социјалната стабилност ги опфаќа следните сегменти: правниот систем, образовното ниво, култура, социјален систем и др. Поголемиот број на претпријатија пред да влезат деловно во некоја земја или подрачје го анализира степенот на ризикот.

РИЗИК НА ИНСОЛВЕНТНОСТ –Ризик на инсолвентност (анг. insolvency risk) претставува најчест ризик кој со ризикот стечај обезбедува во осигурување на кредити од комерцијални ризици. Кај обезбедување од некомерцијални ризици ризикот инсолвентност има помала важност. Доколку должникот не е во можност да ги намира обврските спрема доверителот во определено време, осигурителот во определен временски период под определени услови ќе ги намира обврските на должникот, со тоа што осигурениот (доверителот) откако оштетата ќе му биде исплатена со писмена исправа ги пренесува на осигурителот сите права кои ги има спрема должникот или неговиот наследник во висина на исплатена/и оштета/и.

Инсолвентноста претставува основна причина за евентуално спроведување на стечајна постапка на претпријатието. Ризикот на инсолвентност во осигурувањето на побарувања од некомерцијални ризици се

Економско-финансиски лексикон

јавува кога должникот не го отплаќа долгот во рок од 6 месеци, ако должник е државата или владина организација, односно физичко лице за чие плаќање гарантира државата или владина организација. Се јавува и тогаш кога заради природни катастрофални настани во земјата на должникот, должникот поради недостаток на средства за плаќање не е во состојба да ја изврши својата обврска на плаќање.

РИЗИК НА КАМАТНА СТАПКА – Ризик на каматна стапка (анг. interest rate risk, гер. Zinssatzrisiko) претставува опасност од неочекувана промена на вредноста на долгот поради промена на вредноста на номиналните каматни стапки. Зависи од средствата во портфолиото и нивната разноликост или неразноликост.

Се избегнува со помош на усогласување на достасувањата на средствата и обврските, по пат на договарање на променливи каматни стапки. Иако на приемир, обврзниците и поголемиот број на повластени, преференцијални акции во термините до достасување му обезбедуваат на сопственикот фиксен приход, било во облик на камата кај обврзници или фиксен износ дивиденда кај акциите, вредноста на самата хартија од вредност се менува поради долгорочни каматни стапки.

За ризикот на каматните стапки треба да

Економско-финансиски лексикон

водат сметка индивидуалните и институционалните инвеститори, како и осигурителните институции при вложување, односно плсман на средства на финансискиот пазар.

РИЗИЧЕН КАПИТАЛ –Ризичен капитал (анг. venture capital, risk capital, гер. Spekulationskapital) се средства вложени во работа која има висок степен на ризик. Во поширока смисла тоа е секое вложување во стопанството, имајќи предвид дека стопанството не може да поопштествува ризикот на вложување, кој неизбежно го следи секое вложување.

РИЗНИЦА – назив за богатство, благајна или просторија во која се чуваат скапоцености, особено во дворците, црквите и манастирите. Зборот потекнува од името на просторијата во црквите во која се чувале свештенички ризи, т. е. одеждите и другите скапоцености.

РИМЕСА – (итал. rimessa – враќање; залиха, паричца пратка, врачување), влечена меница. Во потесна смисла, римеса е меница, често без акцепт, којашто купувачот му ја дава на продавачот за плаќање на стоката.

РИНГ – (анг. ring – прстен; круг, поприште), група деловни луѓе поврзани меѓу себе со цел да вршат контрола на пазарот за да

Економско-финансиски лексикон

остваруваат себични групни интереси. Изразот ринг означува облик на привремен монополски сојуз кај кој неколкумина поединци заеднички настапуваат на пазарот за да создадат поволни услови на продажба и купување стоки или да остваруваат некои други заеднички интереси на пазарот. Секој поединец купува и продава за своја сметка, за разлика од пулот (другиот вид привремен монополски сојуз) кај кој членовите заеднички настапуваат како еден продавач или купувач.

За остварување монополска положба на пазарот членовите на рингот обично се служат со следниве методи: воздржување од продажба за да предизвикаат недостиг и пораст на цените на своите стоки, и обратно, воздржување од купување за да се предизвика намалување на побарувачката и паѓање на цените и поевтино купување сировини и опрема, сето тоа заради остварување повисок, односно монополски профит.

РИСИТ – (анг. *resepit* – потврда), англоамерикански израз за: 1. потврда, потврда за прием, признаница; 2. Рецепт (издаден од лекар за лекарство).

РИСК МЕНАЏМЕНТ –Риск менаџмент (анг. *risk management, risk assessment*, гер. *Risikoverwaltung*) подразбира сигурна идентификација и преземање на ризик со цел

Економско-финансиски лексикон

оптимизација на осигурително-техничка и финансиска стабилност на осигурителот.

Значењето на ризик менаџментот подразбира:

1. Начин на водење политика на ризик од страна на осигурителите, што во основа значи определување на премиските стапки, утврдување на франшиза за поедини ризици, односно осигурени, утврдување на самопридржај од страна на осигурителите;
2. Изноаѓање на квалитетни реосигурителни покритија согледувајќи доволноста на капацитетите и солвентноста на реосигурителите;
3. Превентивни активности;
4. Пратење на промените во структурата на ризикот и штети поради климатските, брзите технолошки и општествени промени кои имаат значајно влијание врз порастот на криминалот и саботажа;
5. Вложување на средства, посебно различни облици на кредитирање, избегнување на ризик на ненаплата на побарување, инфлација и девалвација.

Ризик менаџментот има широка примена и значење во дејноста осигурување во земјите со развиена пазарно стопанство.

РИСТОРНО – (итал. ritorno – враќање), во поширока смисла значи попуст, а во потесна смисла делумно или целосно враќање на некоја сума пари што претходно била уплатена. Во потрошувачкото и

Економско-финансиски лексикон

производственото задругарство овој термин се употребува за учество на задругарите во остатокот од доходот, по неговото распоредување за одредени намени, сразмерно на остварените купувања или сразмерно на отстапените (т. е. продадените) производи на задругата; во осигурувањето: враќање на премијата или дел од неа за секоја година во која не се случила штета и сл. ; во банкарството: враќање на интересот во случај на исплата на меничната обврска пред истекот на рокот.

ROA - (акр. од англ. return on assets) претставува поварток од вложен имот, индикатор на рентабилност односно профитабилност на имотот. Се добива на тој начин што во броителот се користи некоја од големините кои го одразуваат повратот (нето добивка, бруто добивка, нето или бруто добивка зголемена за износ на платена камата) и се подели со вредноста на вкупниот имот (често се користи просечна вредност на имотот, а понекогаш и вредноста на имотот искажан на ден 31. 12. односната година) и сето тоа се множи со 100. Ако во броителот поврат се искажува големината на паричниот тек, во тој случај таквиот показател се означува со CFROA.

ROE (акр. од англ. return on equity) е поврат од вложен сопствен капитал, показател на

Економско-финансиски лексикон

рентабилност односно профитабилност на сопствениот капитал. Се добива на тој начин што во броителот се користи некоја од големините кои го одразуваат повратот (нето добивка, бруто добивка, нето или бруто добивка зголемена за износ на платена камата) и се подели со вредноста на сопствениот капитал и се множи со 100. Ако во броителот поврат се искажува големината на паричниот тек, во тој случај таквиот показател се означува со CFROE.

ROI (акр. од англ. return on investment) е поврат од вложен вкупен капитал, показател на рентабилност односно профитабилност на вкупниот капитал или инвестиции. Се добива на тој начин што во броителот се користи некоја од големините кои го одразуваат повратот (нето добивка, бруто добивка, нето или бруто добивка зголемена за износ на платена камата) и се подели со вредноста на вкупниот капитал и се множи со 100. Ако во броителот поврат се искажува големината на паричниот тек, во тој случај таквиот показател се означува со CFROI.

РОЈАЛТИ – (англ. royalty – кралски; авторски хонорар, тантиема; платена сума пари за купен патент), 1. сума пари што се плаќа за купен патент или за користење лиценца на некоја фирма или установа; авторски хонорар што се плаќа на авторот за откупено дело

Економско-финансиски лексикон

(книжевно, музичко, стручно, научно);
тантиеми; 2. паричен износ што се плаќа од
закупецот на сопственикот на земјата за
добиеното право таа да се користи за вадење
нафта, вршење рударски дејности и сл.

ROL (анг. rate on line) се означува еден од
начините на со кој се одредува премијата за
реосигурување на вишок на штети. Премијата
се определува во процент од лимитот на
договорот за реосигурување, а не од
остварената премија на реосигурениот-
цедентот.

Се користи во покривање на катастрофисо
високи придржаи, кога веројатноста, дека ќе
се реализира ризикот, е мошне мала, но ако се
реализира, штетите можат да бидат
катастрофални.

ROS (акронимод анг. return on sales), повраток
од промет, преставува показател на
рентабилноста на прометот. Се добива на тој
начин што во борителот се користи некоја од
големините кои го одразуваат повратот (нето
добивка, бруто добивка, нето или бруто
добивка зголемена за износот на платени
камати) и потоа се подели со вредноста на
вкупниот промет и на крајот се помножи со
100. Ако во броителот се искажува
повратокот со големината на паричниот тек,
во тој случај показателот се означува со
CFROS.

С

SA. – (фр. скратеница за Société anonyme и итал. скратеница за Società anonima; шпан. скратеница за Sociata anonima); француска, италијанска и шпанска скратеница за акционерско друштво, т. е. А. Д. (на хрватски: деоничко друштво – Д. Д.).

САЛДО – (итал. saldo – остаток од сметка), состојба на некоја сметка (конто) во книговодството; остаток на долг или побарување, односно разлика меѓу страната на должењето и страната на побарувањата на сметката (контото); состојба на готовината или на некоја друга вредност.

Салдото на платниот биланс претставува разлика меѓу должењето и побарувањата. Ако побарувањата се поголеми од должењата, салдото е активно (позитивно), а ако е обратно, салдото е пасивно (негативно).

Салдирање сметка – израмнување некоја сметка; да се намири, да се исплати сметката.

САМОПРИДОНЕС – посебен вид приходи што се собираат врз основа на доброволно изјаснување на граѓаните преку референдум заради остварување точно одредени задачи на нивното подрачје. Со тоа се разликува од другите општествени приходи што ги плаќаат граѓаните, а ги воведуваат општествено –

Економско-финансиски лексикон

политичките заедници, без да се бара согласност од обврзниците. Но кога самопридонесот ќе се воведе, станува задолжително давање на граѓаните од подрачјето на кое се однесува.

САМОФИНАНСИРАЊЕ – обезбедување парични средства за долгорочните вложувања во претпријатието од сопствениот профит, а не со задолжување.

Даночната политика во многу земји е насочена кон тоа, со даночни олеснувања во значителна мера да го стимулира самофинансирањето, со тоа што не го оданочува или помалку го оданочува оној дел од профитот што не им се дели на сопствениците на претпријатието или на акционерите, туку се издвојува со намена за забрзана амортизација и за акумулација. Интенцијата е за издвојување што поголем дел од профитот за инвестиции, за проширување и модернизација на производството.

Самофинансирањето има економска предност во однос на инвестирањето врз кредитна основа зашто не се плаќа интерес, па сиот профит му останува на претпријатието и се смалува зависноста од банките. Но, обично крупните претпријатија располагаат со големи фондови за акумулација, па можат да ја изведуваат проширената репродукција со самофинансирање.

Економско-финансиски лексикон

Изразот самофинансирање се употребува и кога јавни установи и институции своите расходи ги покриваат од свои сопствени приходи, остварени со вршење на нивната дејност, со продавање услуги, што значи дека нивната дејност не се финансира од буџетот на државата.

САМСАР – (арап. semsor; тур. samsar – посредник), трговски посредник.

САНАЦИЈА – (лат. sanatio – лекување, оздравување), се состои од низа мерки (финансиско – организациони и др.) што се преземаат за оспособување на неликвидна или несолвентна стопанска организација за да може нормално да го продолжи деловниот процес. Постапката се состои во покривање на настанатите загуби, реорганизација на работењето, промена на производствената програма и други мерки, во зависност од причините што ја довеле организацијата во деловни тешкотии.

САРАФ – (арап. sairaf; тур. sarraf – менувач на пари, трговец со пари), менувач, трговец со пари, банкар. Пред Втората светска војна кај нас покрај банките како финансиски институции, постоеја и ситни трговци со пари, менувачи, наречени сарафи.

Економско-финансиски лексикон

СВЕТСКИ ИНДЕКСИ – Индексите ги креираат самите берзи или посебни агенции како што се Standard&Poorse, Financial Times, Morgan Stanley, Bloomberg и сл. Сепак за пратење на светските движења најважни се индексите кои го следат американскиот пазар, како што се њујоршкиот индекс на индустриски акции Dow Jones IA, S&P 500 па Nasdaq. Важен индекс е и јапонскиот Nikkei, потоа индексите кои ги пратат движењата на европските берзи како што е германскиот DAX.

СВЕТСКА ТРГОВСКА ОРГАНИЗАЦИЈА (СТО) – (анг. The World Trade Organization – WTO), меѓународна трговска организација, којашто го замени ГАТТ (Општа спогодба за царини и трговија), а почна да функционира од 1 јануари 1995 г. Економски најразвиените земји беа иницијатори за почнување на процесот за формирање на СТО, како замена за ГАТТ. Според податоците, 85 земји станаа членки – основачи на СТО. Зачленувањето во оваа светска трговска организација е поврзано со прифаќањето на правилата и условите на СТО. Се бара усогласување на домашното законодавство со правилата и одлуките на СТО.

СТО има пошироки компетенции од ГАТТ. Освен регулирањето на проблематиката со царините, спречување на дискриминацијата и унапредување на меѓународната размена, во

Економско-финансиски лексикон

одлуките на СТО посебен став е заземен за користењето на интелектуалната и индустриската сопственост. Во врска со тоа е Договорот на СТО за трговските аспекти на правата на интелектуалната сопственост (Trade Related Aspects of International Property Rights).

Со укинувањето на ГАТТ и создавањето на СТО, се доградува и третата страна на правно – институционалниот меѓународен триаголник на Обединетите нации што го сочинуваат: Меѓународниот монетарен фонд, Светската банка и Светската трговска организација.

СВЕТСКА ЦЕНА – цена на некоја стока што се формира на светскиот пазар под влијание на законот на понуда и побарувачка и разните мерки што го нарушуваат неговото дејство (што произлегуваат од државната интервенција и применување разни ограничувања). Нејзиното формирање особено е под големо влијание на економски развиените земји, на националните и меѓународните монополи.

СВЕТСКИ ПАЗАР – (српхрв. светско тржиште; рус. мировой рынок; англ. world market; фр. marché mondial; итал. mercato mondiale; гер. Weltmarkt), целокупност на меѓународни стоковнопарични односи во меѓународниот промет; националните

Економско-финансиски лексикон

стопанства влегуваат во него со делот со којшто учествуваат во меѓународната размена. Настанува со поврзување на националните стопанства, преку меѓународна размена, односно врз основа на меѓународната поделба на трудот. Почна да се формира во времето на распаѓањето на феудализмот и настанувањето на капитализмот.

СВЕТСКО СТОПАНСТВО – (српхрв. светска привреда; рус. мировое хозяйство; анг. world economy; фр. économie mondiale; итал. economia mondiale; герм. Weltwirtschaft), го претставуваат националните стопанства, со нивните стопански структури, и економските односи што ги воспоставуваат меѓу себе. Секоја земја одржува економски односи со низа други земји преку трговија, производствена кооперација, соработка во областа на науката, истражувањата, извоз и увоз на капитал итн. Меѓутоа, светското стопанство не претставува компактна целина, тоа е поделено на развиени индустриски земји и неразвиени, на регионални сојузи итн.

СВИФТ -SWIFT (анг. Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications) претставува здружение за меѓународни меѓубанкарски финансиски телекомуникации. Станува збор за приватна мрежа за

Економско-финансиски лексикон

електронско пренесување на банкарски финансиски пораки.

Ја имаат основано амеркански и западноевропски банки во 1973. Компанијата има организирано посебен компјутерски воден систем (мрежа) со 4.500 банки-членки, меѓу кои е овозможено електронскиот пренос на пари, со што значително се рационализирани и забрзани меѓународните плаќања.

Од аспект на корисниците и налогодавците извршувањето на финансиските трансакции преку SWIFT е најевтино, најбрзо и најделотворен начин на реализирање на меѓународните плаќања. Банките меѓусебно комуницираат и разменуваат финансиски пораки користејќи посебен автентификациски код.

СВИЧ –Свич (Switch) претставува заобиколно плаќање преку посредник од трета земја. При купување на производи, на посредникот од трета земја му се плаќа со помалку конвертибилна или неконвертибилна валута, додека посредникот ги купува и плаќа таквите производи во земјата на потеклото со слободни девизи. Стоката најчесто се набавува преку посредник „switcher“, со тоа што увозникот да пристапи на повисока цена на стоката платлива во мека валута. Кон тие трошоци треба да се додадат и трошоците на сите учесници во работата switcher при што

Економско-финансиски лексикон

секој заработува или на разликата во цена или на разлика во курсот на девизите. Зголемената цена ја поднесува крајниот корисник. Кај извозниот switch работа постапката е идентична, со тоа што преку посредникот се пласира стоката на конвертибилен пазар. Во работата на берза switch работа означува ликвидација на постојно инвестиционо вложување поради нерентабилност и одново вложување во други хартии од вредност кои ветуваат реализирање на поголема добивка.

СВОП РАЗМЕНА – (анг. swap или swop – трампа, размена), трампа; размена на еден производ или некој вид сопственост (хартии од вредност или валути) за друг вид со намера двете страни во размената да ги искористат пазарните разлики и погодности. Така, на пр. своп размена на хартии од вредност (анг. interest rate swap) значи размена на хартии од вредност со фиксна стапка за оние со променлива стапка; своп размена на валути (анг. currency swap) значи размена на една валута за друга.

СВОПВАЛУТА Валутен своп (swap) е инструмент со кој се покрива „дупка“ во ликвидност во една валута врз база на постојна ликвидност во некоја друга валута.

СВОТ АНАЛИЗА - Свот (SWOT) анализа (анг. SWOT analysis, гер. SWOT-Analyse)

Економско-финансиски лексикон

претставува квалитативна аналитичка метода со која со степенување на елементите во рамки на 4 полиња на анализата – можности, ограничувања, предности, недостатоци – се проценуваат силните и слабите страни, погодности и проблеми во разгледуваниот предмет или појава.

Може да се користи во процена на подобноста на просторните и пазарните предуслови за развој на некој простор или подобност и состојба на постојна понуда во однос на побарувачката на некој пазар и сл.

СЕГМЕНТАЦИЈА НА ПАЗАР –

Сегментација на пазар (анг. market segmentation, гер. Marktsegmentierung) претставува разграничување на пазар на збир-сегменти на потрошувачи кои ги поврзува определени заеднички карактеристики, односно кои покажуваат определени сличности во нивното однесување. Целта на сегментацијата на пазарот е во изнаоѓање на разликите меѓу поодделни сегменти за да на тој начин врз основа на тие разлики се гради посебна политика на пласман за секој сегмент: станува збор за стратегија на сегментација на пазарите. Принципот на сегментација е ист за пазарот на крајна потрошувачка и за деловниот пазар.

За спроведување на сегментација на пазар потребно е да се определат сегментациските варијабли (т.е. особеностите на

Економско-финансиски лексикон

потрошувачите кои ќе ни овозможат за структурирање на пазарот на неколку сегменти). Постапката на сегментација на пазар се врши во четири фази:

1. Идентификација на пазарните потреби и потрошувачите (по пат на теренски истражувања –анкетно испитување на потрошувачите);
2. Формирање на пазарни сегменти (врз основа на куповна сила на потрошувачите, сличност во доживувањето на потребите, разлики во потребите, соодветност на маркетинготрошоците на обликување на сегментот);
3. Избор на целните сегменти (големина на сегментот, растот, конкуренти, трошоци на постигнување на сегментот, компатибилност со целите и ресурсите на претпријатието);
4. Елаборација на маркетиншки – микс (производ, цена, дистрибуција и промоција).

Целните сегменти или пазарни сегменти често се нарекуваат и целна група (групи).

СЕГМЕНТАЦИЈА НА ПАЗАР НА ОСИГУРУВАЊЕ –Сегментација на пазарот на осигурување (анг. insurance market segmentation) претставува едновременно начин на истражување на пазарот на осигурување, испитување на особеностите на осигурените и претставува една од маркетиншките стратегии. Сегментација на пазарот на осигурување претставува процес на барање

Економско-финансиски лексикон

помали, релативно исти по вид делови од глобалниот пазар на осигурувањето. Појдовна позиција се состои во претпоставката дека побарувачката, желбите, потребите и особеностите на осигурените се различни, па оттука потребно е да се откријат сегментите на глобалниот пазар на осигурување кои покажуваа сличност меѓу себе, а различност во однос на другите пазарни сегменти. Кај сегментирањето на пазарот на осигурување се користат пет групи на варијабли:

1. Географски (регион, село, град...),
2. Демографски (пол, пристапна старост, број на членови во семејството, фази во животниот циклус на осигурениот и сл.),
3. Општествено-економски (образование, занимање, општествен статус, висина и извор на приходи),
4. Психолошки особености на лицата (карактер на лицата, ставови, мислења, начин на живот, вера, очекувања и сл.), и
5. Однесување на пазарот на осигурување (големина на користење на поодделни осигурување, приврзеноост кон осигурителот, поодделни класи на осигурување и сл.).

СЕЗОНСКИ ЦЕНИ – (фр. sai-son – годишно време, од лат. sa-tio – сеење, сеидба), цени на производи што се менуваат во зависност од сезоната, т. е. од годишното време, поради нивниот сезонски карактер, односно поради

Економско-финансиски лексикон

промените во понудата и побарувачката, што се обусловени од сезоните, што најмногу доаѓа до израз кај земјоделските производи.

СЕЈОВИОТ ЗАКОН ЗА ПАЗАРОТ – теорија за пазарот, односно за реализацијата, на францускиот економист Жан – Батист Сеј (1767 – 1833), според која понудата си ја создава сопствената побарувачка; оваа мисла имплицира дека производите се разменуваат за производи, па, според тоа, секој продавач истовремено е и купувач, и обратно, па секоја понуда си ја создава соодветната побарувачка. Тргувајќи од овие ставови, тој извлече заклучок дека не може да настане општа криза од хиперпродукција во капиталистичкото стопанство. Сеј не ја увиде разликата меѓу размената во форма на трампа (стока-стока) и размената со посредство на пари, од една страна и ја поистовети капиталистичката размена со едноставната, односно капиталистичкото стоковно производство со простото (едноставното), од друга. Од Сејовата теорија за пазарот произлегува дека продавачот сам си го донесува на пазар купувачот на својата стока. Сместата на Сејовиот закон за пазарот се гледа во тоа што се настојува да се докаже дека либералното капиталистичко стопанство може да оствари целосна вработеност на факторите за производство.

Економско-финансиски лексикон

Оваа теорија беше општоприфатена, со исклучок на некои (Малтус, Сисмонди и др.), а Карл Маркс укажа на нејзината неодржливост. Таа владееше сè до големата економска криза во триесеттите години на 20 век. Од современите економисти Џон М. Кејнс ја отфрли Сејовата теорија за пазарот, тврдејќи дека капиталистичкото, пазарно стопанство не е способно автоматски, т. е. спонтано да обезбедува целосна вработеност на факторите за производство, па, поради тоа, нужно се јавува потреба од државна интервенција, за да се отстранат или да се ублажат економските кризи.

СЕКВЕСТРАЦИЈА – (лат. sequestratio – принудна управа), привремено одземање на некој имот од сопственикот против кого се води спор за тој имот или неговата материјална одговорност.

СЕКЈУРИТИЗ – (анг. securities – хартии од вредност, од security – сигурност, безбедност), англоамерикански израз што се употребува интернационално, со значење хартии од вредност воопшто, посебно на оние хартии од вредност со кои се тргува на берзите .

СЕКЈУРИТИЗАЦИЈА –Секјуритизација (анг. securitization) претставува нова техника на финансирање во која класичните облици на побарувања се преобразуваат во нови односи

Економско-финансиски лексикон

кои сега со секјуритизацијата претставуваат хартии од вредност во кои тие односи се отелотворени. Техниката на секјуритизација ја развиваат финансиските организации или големите корпорации со цел од билансите да ги исфрлат оние побарувања кои подлежат на промените на каматните стапки, кредитен ризик или општо се со неповолни или ризични карактеристики.

Со техниката на секјуритизација неликвидните или „замрзнатите“ побарувања (делови одактивата) се трансформираат во пазарни инструменти на финансискиот пазар. Во процесот на секјуритизација врз основа на група на побарувања на една институција или корпорација се емитираат уделни хартии од вредност на таа група побарувања или обврзници со кои на купувачите на новоемитувани хартии од вредност им ветуваат приливи по отплатите на стандардни секјуритизирани побарувања и приноси (камати) кои врз основа на приходите од стандардното побарување во тек на временски период ќе се реализира.

Ако во работата на секјуритизирање на побарувањата е вклучено и трето лице (специјализирана финансиска институција или труст), тоа за својата услуга пресметува провизија. Кај секјуритизирање на побарувањата еден вид побарување се претвора во обврска која ќе биде исполнета во износи, динамика на исплата на главницата и

Економско-финансиски лексикон

приноси и со сите други карактеристики кои важат за секјуритизирани побарувања.

Емитуваните обврски се втемелени, а нивното исполнување обезбедено со дел од активата на корпорацијата или финансиските пласмани со слични карактеристики во активата на финансиската организација (asset-backed securities – хартии од вредност базирани на активата). Секјуритизацијата како финансиска иновација својот почеток го бележи од 1970 година во хипотекарното кредитирање, воглавно во станбената изградба.

Врз основа на групата-збирот (pool) на стандардни хипотекарни кредити со однапред позната динамика по отплата на главница и (принос) камата, а со гаранција на државни хипотекарни агенции се емитуваат удели во тој збир или обврзници. Најголеми купувачи на хартиите од вредност од секјуритизацијата се инвестиционите фондови, штедно-кредитните организации, пензиските фондови, труст одделите кај банките.

Техниката на секјуритизација на хипотекарните кредити и нејзиниот голем успех што го постигна, таквата техника се прошири и на полето на секјуритизација на автомобилските заеми, побарувања по кредитни картици, лизинг побарувањата, побарувања по банкарски акцепти се до секјуритизација на сите облици на кредити или целокупната актива.

Економско-финансиски лексикон

За успешна примена на техниката на секјритизација неопходна е модерна компјутерска технологија која овозможува уредна евиденција, смалување на трошоците и овозможува усогласување на различни групи побарувања, ангажман на државата, пред се, во делот на гарантирањето, и соодветна даночна политика.

СЕКУНДАРНА ЈАВНА ПОНУДА – Секундарна јавна понуда– SPO – англиски акроним за secondary public offering, за разлика од иницијалната јавна понуда, значи дека издавачот по пат на јавна понуда издава акции на компанијата чии акции веќе котираат на берзата. Секундарна јавна понуда се однесува на јавна понуда која следува по иницијалната јавна понуда.

Секундарна јавна понуда подразбира два типа трансакции:

1. Издавање на нови акции што значи дека компанијата го зголемува својот основачки капитал. Такви јавни понуди воглавно ги прават компании кои сакаат на тој начин да прибираат капитал з а рефинансирање или капитал за натамошен раст. Процесот на издавање на нови акции во секундарна јавна понуда компанијата ја реализира преку инвестициона банка која се јавува како покровител на издавањето (емисијата). Со овој вид на секундарна јавна понуда се

Економско-финансиски лексикон

издаваат нови акции и бројот на акции на пазарот на капитал се зголемува.

2. Продажба на веќе постојни акции од страна на еден или повеќе поголеми акционери. Средствата од таквата продажба припаѓаат на акционерите кои ги продаваат своите удели. Овој виод на секундарна јавна понуда најчесто се случува кога основачите на компанијата сакаат да ги продадат своите удели. Исто така често се случува после иницијалната јавна понуда по истекот на lock-up периодот за позначајните акционери. Поголемите акционери на овој начин ги продаваат акциите и на тој начин да избегнат значителното смалување на цените на акциите што би се случило ако ги продадат директно на берзата. Кај секундарна јавна понуда од овој вид нема издавање на нови акции и бројот на акциите на пазарот на капитал не се зголемува. Во овој случај инвестиционата банка е агент за продажба а не агент на издавање и нема карактер на покровителство.

СЕКУНДАРНИ ТРОШОЦИ –Секундарни трошоци (анг. secondary costs, гер. sekundäre Kostenarten) се изведени трошоци кои повеќе пати се појавуваат во процесот на работењето на претпријатието и најчесто се од сложена природа. Се нарекуваат и трошоци на интерни ефекти. На пример: трошоци за услуга за изработка на производи се превалуваат на производствениот оддел, а производниот

Економско-финансиски лексикон

оддел ги пресметува во цена та на чинење на финалниот производ кој го има произведено тој оддел.

СЕКТОР – (лат. sector – исечок од secare – сече, реже), подрачје, област, вид, гранка на дејност или група претпријатија коишто произведуваат идентични или слични производи; специфичен дел на националното стопанство.

Изразот сектор се употребува со различни значења.

Од гледиштето на општествената поделба на трудот, се разликуваат: примарен сектор (што ги опфаќа примарните дејности: земјоделство, шумарство, екстрактивна индустрија и др.), секундарен сектор (што ја опфаќа преработувачката индустрија), терцијарен сектор (ги опфаќа дејностите што се јавуваат како разновидни услуги – стопански и нестопански).

Од функционално гледиште се разликуваат секторите: производство, инвестиции, потрошувачка, економски односи со странство.

Од гледиштето на карактерот на сопственоста се разликуваат: приватен, државен, општествен и задружен сектор.

СЕКУЛАРЕН ТРЕНД – (лат. seculum – човечки век, сто години; secularis – стогодишен; англ. trend – насока, правец,

Економско-финансиски лексикон

тенденција), упорно, континуирано, долгорочно (голем број години поредени едноподруго) движење на (статистичка) временска серија во иста насока, што одбележува определена долгорочна развојна тенденција. Преку секуларниот тренд може да се следи развојот на долг рок на макроекономски големини, а на краток рок (во рамките на секуларниот тренд) пулсирањето на стопанската активност.

СЕКУНДАРНИ ДЕЈНОСТИ (област или сектор) – (лат. *secundarius* – оној што зазема второ место по ред), тоа се преработувачките дејности од националното стопанство: преработувачката индустрија, градежништвото и производственото занаетчиство. За нив е карактеристична преработката на предметите на трудот (суровините) што доаѓаат од примарните дејности .

СЕКУНДАРНИ СУРОВИНИ – (лат. *secundarius* – оној што зазема второ место по ред), суровини што се состојат од отпадоци, отфрлени или искористени производи (на пр. старо железо и др., метали, употребена хартија или отпадоци од хартија и разни други предмети) што се употребуваат во преработувачката индустрија. Секундарните суровини имаат економско значење, па затоа

Економско-финансиски лексикон

се врши организирано собирање и снабдување на преработувачката индустрија.

СЕКЦИЈА – (лат. Sectio – сечење, расцепување, разделување), 1. еден од деловите на кои е разделено едно цело; дел, раздел, подраздел; 2. дел од една служба (на пр. отсек, одделение, оддел); 3. дел од железничка линија или дел од пат.

СЕЛАНСКОТО ПРАШАЊЕ – целокупноста на економски и социјални проблеми на селските маси во некое општество што се поставуваат за решавање. Се јавува во различни форми. Селанското прашање според својот карактер и содржина ја претставува политичката страна на аграрното прашање .

СЕЛАНСТВО – (српхрв. сељаштво; рус. крестьянство; англ. peasantry, countrymen, rural population; фр. paysannerie; итал. contadinanza, popolazione rurale; гер. Bauernschaft, Bauerntum), селско население што се занимава со земјоделско производство на својот мал посед и произведува главно за задоволување на потребите на своето домаќинство. Од економско и социјално гледиште тоа не е хомогено, не и припаѓа на една класа. Неговата општествено-економска структура ја сочинуваат сиромашни, средни и богати слоеви.

Економско-финансиски лексикон

Во разните општества неговата општествено – економска положба е различна. Со пропаѓањето на феудализмот обично селаните се здобиваат со земја. Но под дејство на првобитната акумулација на капиталот, на концентрација и централизација на капиталот во земјоделството, задолжувањето, се врши раслојување на селаните и од нив се регрутира земјоделскиот и индустрискиот пролетаријат. Со развојот на индустријата и другите неземјоделски дејности и порастот на продуктивноста во земјоделството опаѓа бројот на селското население, како релативно, така и апсолутно. Всушност, земјоделското население се трансформира во неземјоделско.

СЕЛЕКЦИЈА – (лат. *selectio* – избор, одбирање), општо значење: избор, одбирање, прибирање. Овој израз се употребува во смисла на избор на некој фактор според некој критериум, издвојување елементи, единки, луѓе, предмети, со најдобри, најпогодни белези за одредена, однапред поставена цел (на пр. селективна кредитна политика, селективна кадровска политика, селекција на семиња за остварување највисоки приноси). Природна селекција – природно одбирање, природен избор, без интервенција на човекот, и така создавање и усовршување на видовите во растителниот и животинскиот свет. Вештачка селекција – вештачко одбирање од страна на луѓето со помош на науката,

Економско-финансиски лексикон

одбирање и вкрстосување на најдобри примероци или особини заради добивање што подобри, поплодотворни, поприносни видови растенија и животни.

СЕЛЕКТИВЕН КРЕДИТ –Селективен кредит (анг. selective credit, гер. Auswahlkredit) претставува краткорочен кредит одобрен за определена намена за која државата и општеството имаат интерес. Тоа се редовни кредити за земјоделство, извоз, туризам, други дејности за посебна намена и сл. Кредитите се одобруваат од страна на деловните банки, а ги рефинансира централната банка под посебни (поповолни) услови.

Намената на кредитите се оправдува со документација, а цената на кредитите е определена со реесконтна стапка на централната банка на која деловните банки додаваат своја маржа. Определен процент на рефинансирање, должина на рокови, документација, постапка на одобрување и сл. централната банка со овие и комбинирајќи ги со други инструменти успешно ја регулира ликвидноста во стопанството и наменски ги насочува краткорочните пласмани на банките.

СЕЛЕЊЕ НА КАПИТАЛОТ – со оглед на движењето на профитната стапка префрлање на капиталот од гранки со пониска во гранки со повисока профитна стапка и врз основа на

Економско-финансиски лексикон

тоа селење на капиталот се остварува просечна профитна стапка за целото капиталистичко стопанство во една земја. На тој начин, на еднаков вложен капитал, без оглед на органскиот состав на капиталот, секоја гранка остварува еднаков, т. е. просечен профит. Преку движењето на просечната профитна стапка што се остварува со селење на капиталот, на спонтан начин се врши урамнотежен развој на капиталистичкото стопанство.

СЕМАНТИКА – (грч. *semainein* – означува; англ. *semantics*), наука којашто го проучува значењето и употребата на зборовите.

СЕМЕЈСТВО – (српхрв. *породица, обитељ*; слов. *družina*; рус. *семья*; лат. *familia*; англ. *family*; фр. *famille*; шпан. *familia*; итал. *famiglia*; гер. *Familie*), основна општествена единица којашто се засновува врз брак и заедништво врз крвно сродство на родителите и децата, меѓусебно поврзани и здружени заради задоволување разновидни потреби.

Од една страна, семејството е општествена заедница, а од друга правна институција. Како општествена заедница семејството врши низа функции: репродуктивна (раѓање и одгледување деца), економска (производство и потрошувачка), заштитна (грижа за здравјето, издржување, застапување), воспитна и образовна (воспитување и

Економско-финансиски лексикон

образование на децата), емотивна и др. Како правна институција семејството претставува група на лица поврзани со брак и сродство меѓу кои постојат одредени права и должности санкционирани со правни норми.

Се разликува семејство во тесна смисла (што го сочинуваат заедницата од брачната двојка и децата) и во поширока смисла (што освен брачната двојка и децата ги опфаќа и другите членови на семејството).

Во текот на историјата семејството ги менуваше формите во зависност од промените на неговите основи; начинот на производство и брачните врски. Во прво време (во првобитната заедница) бракот беше групен и од семејството врз основа на тој брак се разви родот . Со настанувањето на класното општество тој брак се преобразува во моногамен брак, а семејството, освен природна, станува уште и стопанска заедница и единица.

СЕНЗАЛ – (итал. sensale – трговски посредник), трговски берзански посредник.

СЕРВИС – (фр., англ. ser-vice – служба, услуга; од лат. servitus – служба), услуга; услужна дејност; стопанска организација што врши услужна дејност (на пр. сервис за автомобили, сервис за поправка на радиоапарати и телевизори итн.).

Економско-финансиски лексикон

СЕРВИСИРАЊЕ – (фр., англ. service – служба, услуга, од лат. servitus – служба), специјализирана услужна дејност што се состои во повремени прегледи, поправки и одржување разни машини, уреди, апарати, техничка опрема, автомобили и др. на стопански организации и домаќинства.

СЕРИЈА – (лат. séries – ред, низа), 1. ред, низа; ред на броеви поредени еден по друг; низа од предмети со заеднички или слични белези; 2. во статистиката: означува низа од податоци средени според определен критериум за некоја набљудувана појава на која се однесуваат податоците (по големина, структура, време или простор); 3. во производството: поголем број од ист тип производ што претставува една низа (еден ист карактеристичен белег или број претставува една серија).

СЕРИСКО ПРОИЗВОДСТВО – (лат. séries – ред, низа), облик на производство кај кое технолошките процеси се одвиваат во големи низи (серији) и испорачуваат истоветни производи во масовни размери. Сериското производство се засновува врз соодветна техника и технологија, висока специјализација на работните места, типизација и стандардизација на производите, а овозможува повисок степен на продуктивност на трудот (во споредба со

Економско-финансиски лексикон

поединечното производство), снижување на трошоците на производството, зголемување на економичноста, што се постигнува особено со оптимализација на сериското производство.

СЕРТИФИКАТ – (фр. certifi-cat – свидетелство, уверение, потврда; англ. certificate, од лат. certum – сигурно + facio – прави, чини), 1. општо значење: писмено уверение, свидетелство, потврда, исправа; 2. писмена исправа со која се потврдува квалитетот на некој производ; 3. сертификат (т. е. уверение) за потеклото на стоката; 4. во банкарството: во својство на трасат банката заверува, потврдува дека хартијата од вредност (меница, чек) е наплатлива; 5. доказан документ за сопственост или за долг.

СЕФ – (англ. safe – сигурен, заштитен), челичен ковчег од оган и кражба осигурен или сандак кого банките го сместуваат во посебни простории на својот трезор и врз основа на надомест им го ставаат на располагање на своите комитенти за чување пари, скапоцености, хартии од вредност, документи и сл. Закупецот на сефот со клучот за отворање на својата кутија (долапче, шкаф), добива и легитимација со која му се дозволува пристап во просторијата во која се сместени сефовите.

Економско-финансиски лексикон

СЕЦЕСИОНИЗАМ – (лат. secessio – отцепување, издвојување), означува стремеж или движење за издвојување или отцепување на една општествена група, национална или државна целина од поширока организација, сојузна држава или конфедерација, во која дотогаш била доброволно вклучена.

СИВА ЕКОНОМИЈА – (грч. oikonomia – стопанство; англ. grey economy, grey market), непријавена и нерегистрирана стопанска активност во надлежните институции; стопанска активност којашто се врши надвород регуларниот систем и за која нејзините носители не плаќаат данок и пропишани придонеси. Во сивата економија спаѓаат дејностите: 1. коишто не се забранети, но не се пријавени и регистрирани како фирми и како такви го избегнуваат плаќањето данок и разни други давачки и придонеси, па на тој начин се врши нелојална конкуренција (на пример: продажба на стоки не во дуќани; вршење разни услуги коишто се наплатуваат, а доходот не се пријавува за оданочување и плаќање придонеси) и 2. незаконски, т. е. забранети дејности (трговија со дрога, коцкање, проституција и др).

СИЗЕРЕН – (фр. suzerain – врховен, властелин, од лат. sursum, sursus – нагоре, горе), во феудализмот во Западна Европа општ назив за покрупен феудалец (или крал),

Економско-финансиски лексикон

што има свои вазали, т. е. феудалци од понизок ранг; властелин (или владетел) што дал земја во феуд или наметнал своја власт над некое лице, со што е ставено во однос на зависност, потчинетост (вазалност) спрема својот господар – сизеренот.

СИКЈУРИТИЗ АКТ – (анг. securities – хартии од вредност, act – закон; Securities act – закон за хартии од вредност), закон за хартии од вредност, донесен во САД во 1933 г. со цел да се заштитат инвеститорите (купувачите на акции) од шпекуланти што продавале акции (без економска оправданост) само со намера од лесноверните штедачи да извлечат пари, ветувајќи им големи дивиденди и добивки. Според овој закон, пред да се дозволи емисија на акции, оние што имаат намера да издаваат акции мораат да поднесат барање со кое треба да одговорат на голем број прашања, а државната комисија, специјално формирана за тоа во 1935 г. (Securities Exchange Commission), ја испитува точноста на податоците и врз основа на тоа дава или не дава дозвола за емисија на акции.

СИМБОЛИЧКИ ПАРИ – (грч. symbolon – знак, лат. symbolum), пари без внатрешна вредност или со мала внатрешна вредност.

СИМПЛЕКС МЕТОД – (лат. simplex – прост; грч. methodos – пат, начин на

Економско-финансиски лексикон

постапување; лат. methodus), метод на математичко решавање на економски и слични проблеми со линеарно прог – рамирање, тргнувајќи од избрана база за која се испитуваат условите на оптимализација со задоволување на ограничувачките услови.

СИМПЛИФИКАЦИЈА – (лат. simplex – едноставен, прост), облик на рационализација што се стреми кон што е можно поголемо поедноставување (упростување) на работните операции и средствата на трудот, за да се забрза процесот на трудот, да се скуси времето и патот, да се заштеди човечката енергија и да се снижат трошоците . Промислената едноставност секогаш е корисна. Таа ќе ја постигне вистинската цел ако добро е проучена и врзана за стандардизацијата и типизацијата .

СИМУЛАЦИЈА – (лат. simulatio – преправање, преобразување, претворување, подражување), математички метод на решавање одредени економски и други проблеми, со користење математички модели конструирани за таа цел, со однапред уважување на поставените ограничувачки услови; со методот на симулирање всушност се антиципираат можните идни состојби на разгледуваниот систем (идни состојби на појавата што се анализира), меѓу кои се избира најповолна варијанта.

СИНАЛАГМАТИЧЕН ДОГОВОР –

Синалгматичен договор (анг. reciprocal agreement, гер. gegenseitiger Vertrag) претставува двостранообврзувачка правна работа кај која секоја страна едновременно е и доверител и должник. Се нарекува уште и реципрочен договор.

На пример, кај купопродажба, продавачот е истовремено и должник и доверител. Како должник е должен да го испорача предметот, а како доверител овластен е да бара цена. Исто така и купувачот е едновременно и должник и доверител. Како должник должен е да ја плати цената, а како доверител овластен е да бара испорака на предметот што го купува.

СИНДИКАТ – (грч. sindikos – застапник, бранител), еден од облиците на постојаните монополски сојузи (покрај картел, труст и концерн), кај кој здружените членови заеднички се договараат за продажбата и набавката, а ја задржуваат производствената и финансиската самостојност.

Основната цел на синдикатот е ограничување на конкуренцијата за да можат да се остварат монополски цени, а со тоа монополски профит.

СИНДИКАТИ – (грч. sindikos – застапник, бранител, српхрв. синдикати; рус. профсоюз, профессиональный союз, синдикат; анг. trade

Економско-финансиски лексикон

union; амер. labor union; фр. syndicat; итал. sindacato; гер. Syndikat), организација на работниците чија што задача е да ги застапува интересите на своите членови пред работодавците, т. е. да ги штити, да ги брани и да ги унапредува економските, социјалните, правните и другите заеднички интереси и права на работниците. При обезбедувањето на интересите на своите членови синдикатите се служат со одредени методи на притисок; еден од нив е штрајкот.

Настанувањето на синдикатите е поврзано со развојот на индустријата и со бројното зголемување и јакнење на работничката класа, во текот на 19 век (во Англија во 1824., во Франција во 1864 и во 1884 г.) кога работниците се здобија со правото за синдикално организирање. Формирани се и меѓународни синдикални организации.

СИНЕКУРА – (лат. sine cura – без грижа, од sine – без и cura – грижа, немир), 1. добро платена привилегирана служба за која не се бара некоја особена работа или залагање; доход што се добива од некоја привилегирана функција, без особена или никаква работа; 2. доход којшто формално се покрива со некоја општествена или стопанска функција, а во суштина е фиктивна или се сведува на симболична обврска или одговорност; 3. секоја плата или награда што се прима врз

Економско-финансиски лексикон

основа на некоја формална функција; 4. особено лесна, но високодоходовна служба.

СИНТЕТИЧКИ СУРОВИНИ – (грч. *synthetikos* – составен од делови, од *syntithenai* – составува, става заедно), суровини што, за разлика од природните (минералните и органските), се произведуваат на фабрички начин, односно се добиваат со помош на хемиски методи, а ги имаат истите својства како и соодветните природни суровини. Наречени се уште и вештачки суровини. Во последните децении овој вид суровини имаат сè поширока примена; некои од нив веќе им станаа сериозни конкуренти на природните суровини што имаат иста намена. Од синтетичките суровини во денешно време особено е распространета употребата на вештачките текстилни влакна, вештачкиот каучук, вештачката кожа, вештачките средства за перење (детергенти) итн.

СИРОМАШТВО (сиромаштија) – (лат. *paupertas*; англ. *poverty*; фр. *paupvreté*; итал. *poverta*; гер. *Armut*; рус. бедность), овој израз означува немаштија; слаба, т. е. недоволна имотна состојба; немање доволно средства за живот, односно недостиг на материјални добра или пари за обезбедување средства за живот поради нерасполагање со доволно извори за стекнување доход; недоволна имотна состојба на поединец, семејство,

Економско-финансиски лексикон

колектив, поширока општествена заедница. Спротивно: богатство . Синоним: беда, бедотија.

За граница на сиромаштвото на одделни семејства се смета минималниот соодветен животен стандард. Неразвиените производни сили се причина за сиромаштвото на општествените заедници. Со оглед на тоа, земјите во светот се разликуваат, постојат економски развиени и неразвиени, односно богати и сиромашни земји.

Се разликува материјално и духовно сиромаштво.

СИСТЕМ – (грч. systema – состав, целина; англ. system; фр. système, гер. System; рус. система), состав, целина, поредок, уредување; усогласена целина од одделни делови; усогласена целина од многу елементи, што меѓу себе функционално се поврзани и се наоѓаат во одредени меѓусебни односи и меѓусебно дејство. Разни појави, субјекти, предмети можат да се разгледуваат како системи. На пр. системот ја претставува стопанската организација, пазарот, машината, живиот организам итн. Се зборува за економски систем, политички систем, општествен систем, научен систем, систем на продажба, пропаганда, систем на цени итн. Систематично е она што е уредено по одреден план, според јасна концепција, а да се систематизира значи да се средат податоци,

Економско-финансиски лексикон

поими, појави по некој систем, т. е. по некој ред, план.

СИСТЕМАТИЗАЦИЈА – (грч. systema – состав, целина), 1. распределување, распоредување, класирање, групирање предмети, појави, луѓе, според некој критериум; 2. утврдување работнички и службенички места во стопански и нестопански организации, според видот и опсегот на работата со која се занимаваат; постапка на средување на работните места, според поставените економски цели; со систематизацијата се добива определен преглед на сите потребни работни места, што содржи: потребен број извршители по видови и степени на квалификација за успешно одвивање на деловниот процес. Систематизацијата ја одразува организационата структура и претставува важен инструмент во обезбедувањето оптимален состав на работниот колектив.

СИСТЕМ НА УЧЕСТВО – начин на зголемување на економската сила и ширење на доминацијата преку купување онолкув број акции што е доволен да се обезбеди контролниот пакет на акции во разни акционерски друштва. Поединци со купување одреден број акции прво се здобиваат со контролниот пакет на акции на едно акционерско друштво, а со тоа успеваат преку

Економско-финансиски лексикон

механизмот на избор и гласање (една акција еден глас) да ја приграбат раководната функција, да остварат превласт и со својот помал капитал да владеат со целокупниот капитал на акционерското друштво. Со капиталот на тоа друштво (што може да се нарече матица) се купуваат контролните пакети на акции во други акционерски друштва (што би се нашле во положба на ќерки во однос на матицата), а преку нив на трети итн. (што би се нашле во положба на внуки). Преку системот на учество, со откупување на контролниот пакет на акции, се успева да се приграби управата на други акционерски друштва, па иако тие изгледаат независни, фактички се опфатени во мрежата на акционерското друштво матица, работат под нејзина контрола и во нејзин интерес. Системот на учество е еден од методите на остварување монополска положба, од една страна, а истовремено е метод на централизација на капиталот и неговото поопштествување, од друга.

СИТИ – (анг. the City), најстариот дел на Лондон, којшто го претставува финансискиот центар на Обединетото кралство, каде што се наоѓаат International Stock Exchange (Меѓународната берза), главните банки и осигурителни компании.

Економско-финансиски лексикон

СИТНА БУРЖОАЗИЈА (ситни сопственици) – (фр. bourgeois – граѓанин, bourgeoisie – граѓанство од bourg – град; српхрв. ситна буржуазија; рус. мелкая буржуазия; англ. petty bourgeoisie; фр. petite bourgeoisie; гер. Kleinbürgertum, Mittelstand), ситно граѓанство; ја претставуваат ситните стоковни производители, заедно со ситните трговци и разни други слични категории, чијашто егзистенција се засновува врз својот личен труд (вклучувајќи го и трудот на членовите на семејството) и врз основа на нивната приватна сопственост на факторите за стопанисување, со дополнително искористување туѓа работна сила.

Во социјалната структура на капиталистичкото општество ситната буржоазија претставува средна класа или меѓукласа (меѓу двете основни: работничката и капиталистичката класа, односно буржоазијата), споредна или преодна класа. Во зависност од општествено – економските услови, побрзо или побавно флукутира во помал или во поголем број меѓу двете основни класи. Според својата структура, таа е нехомогена, односно е хетерогена. Таа се состои од ситни сопственици во градот (занајтчии, средни и ситни трговци, угостители и сл.) и на село (средни и ситни селани, селски занајтчии и трговци).

Економско-финансиски лексикон

СИТУАЦИЈА – (лат. situs, situatio – положба), положба, состојба, пригода; општествена положба, имотна состојба; пресметка на трошоците за изведените работи на некој градежен објект и во врска со тоа се разликуваат привремена и конечна ситуација.

СКАДЕНЦА – (итал. scadenza – рок, истек, стасување, достасување), денот кога треба да се изврши некоја обврска или да се оствари некое право; стасување на рокот или периодот што е одреден со договор, со пропис или на друг начин, за извршување некоја обврска, на пр. отплата на кредит, периодот на користење на кредитот, стасување на меницата, времето на испорака на некоја стока.

СКАЛА НА ПОБАРУВАЧКАТА – претставува однос меѓу различни можни цени на некоја стока и обемот на побарувачката за неа на некој пазар и во определено време. Од примерот во скалата се согледува зависноста на обемот на побарувачката од висината на цената.

Скалата покажува дека обемот на побарувачката оди во обратна насока од насоката на движењето на цената.

СКАЛА НА ПОНУДАТА – претставува однос меѓу различни можни цени на некоја стока и обемот на нејзината понуда на некој пазар во определено време. Од примерот во

Економско-финансиски лексикон

скалата се согледува зависноста на количеството што се нуди за продажба од висината на цената.

Скалата покажува дека обемот на понудата оди во иста насока со порастот на цените.

СКАПОТИЈА (скапија) – (српхрв. скупоћа; рус. дороговизна; анг. expensiveness, dearness; фр. cherté; итал. caro; гер. Teuerung), 1. високо ниво на цените; спротивно: евтинија; 2. состојба на нарушени односи меѓу цените на стоките и услугите и куповната сила, на штета на куповната сила на купувачите, односно на потрошувачите, предизвикани од повеќе причини (стопанска криза, економска заостанатост, монополска пазарна структура, автаркија, блокада, елементарна непогода и др.).

СКЕРС КАРЕНСИ – анг. scarce currency – ретка валута), англоамерикански израз којшто широко се употребува за ретка валута. Синоним: јака валута.

СКИТАЧКИ КАПИТАЛ – (англ hot money – „жешки пари“, шпекулантски капитал), 1. капитал што брзо се сели од една во друга земја со намера да се користат предностите во разликите на интересните (каматните) стапки и девизните курсеви; 2. капитал што во нестабилни стопански состојби, несигурност, кога во земјата постои повисока инфлација, се

Економско-финансиски лексикон

сели од една во друга земја со стабилна валута или поголема сигурност.

СКЛАД (складиште, магазин) – српхрв. складиште; слов. shramba, skladišče; рус. склад, складочное место; анг. store, storehouse, warehouse; фр. dépôt, entrepôt, magasin; итал. deposito, magazzino; гер. Lagerplatz, Lagerhaus, Magazin), специјална просторија за чување материјали; посебно уредена просторија во која се врши прием, сместување и чување сировини, полупроизводи, готови производи и нивно подготвување за испорака според дадениот налог. Постојат разни видови складови во зависност од видот на стоката и стопанските субјекти што ги користат (јавни, царински и др.).

СКЛАДИШНИЦА – хартија од вредност што ја издаваат јавните складови или стоваришта за стоката што се чува. Служи за располагање со стоката, а може да се пренесува на друго лице, без да се пренесува стоката; може да послужи и како средство за заложување на стоката, а стоката да не се пренесува во рацете на заемодавецот. Кога се зема заем врз основа на заложената стока, тогаш сопственикот на стоката писмено изјавува дека го прима заемот во одреден износ и под одредени услови, а и тоа дека складираната стока служи како залог (односно гаранција) за заемот.

Економско-финансиски лексикон

СКЛОНОСТ – (лат. propensio; англ. propensity; фр. disposi-tion, tendance, penchant; итал. propensione; гер. Neigung; српхрв. склоност; рус. склонность), стремеж кон нешто; подготвеност на поединци, претпријатија, социјални класи и општествени заедници во одредени услови да се однесуваат на одреден начин или да прифатат одредено решение. Во теоријата на Џон Кејнс и современата економија на изразот склоност му се дава истакнато место. Се зборува за различни форми на склоност, особено склоност кон штедење, склоност кон инвестирање, склоност кон потрошувачка. Сепак, склоноста е предодредена од некои економски критериуми (големината на профитот, интересот, доходот).

СКЛОНОСТ КОН ПОТРОШУВАЧКАТА – (англ. propensity to consume), претставува попис (во табела) на сумите што домаќинствата ги трошат за потрошувачки добра при различни нивоа (големини) на доход. Се употребува и за означување на односот меѓу износот на издатоците за потрошувачка во некој период и големината на доходот во тој период. Доходот се дели на два дела: на потрошувачка и штедење. Односите се различни на разни нивоа на доходот.

Економско-финансиски лексикон

СКЛОНОСТ КОН ШТЕДЕЊЕТО – (анг. propensity to save), претставува попис (во табела) на сумите што домаќинствата ги штедат (не ги трошат) при различни нивоа (големина) на доход. Се употребува и за означување на односот меѓу сумите (големините) што се штедат во некој период и големината на доходот во тој период. Доходот се дели на два дела: на потрошувачка и штедење. Односите се различни на разни нивоа на доходот.

СКОЛАСТИКА – (грч. shole – школа, училиште; scholastikos – школски; човек со школска мудрост; лат. scholastikus – учител, наставник), во преносна смисла, означува чисто вербален, формалистички и од реалните проблеми на животот оддалечен начин на мислење и расправање воопшто; некорисно умување, расправање. Овој израз произлегува од средновековната филозофија наречена сколастика (или схоластика), што и беше потчинета на религијата (за најистакнат претставник на сколастиката се смета Тома Аквински, 1227 – 1274).

СКОНТО – (итал. sconto – попуст, одбивање; спуштена, снижена цена), во проценти изразен попуст од фактурниот износ, што му го дава продавачот на стоката (производствената или трговската фирма) на купувачот. Сконто обично се дава за да може

Економско-финансиски лексикон

што повеќе да се приврзат купувачите за продавачот, заради зголемување на прометот и сл. Сконтото, што не се однесува на уредноста на самото плаќање, се наречува трговско скonto, односно рабат, од кој се покриваат трошоците на трговските организации. Кога одобренiot попуст се однесува на редовното или предвременото плаќање, тогаш тоа е каса – скonto.

СКРИПТУРАЛНИ ПАРИ – (од лат. scriptura – пишување, писмо, спис, текст) Депозитни пари.

СКРИПТУРАЛНО ПЛАЌАЊЕ – (лат. scriptura – пишување, писмо, спис), облик на безготовинско плаќање преку банка, со прекнижување на паричните износи од тековната сметка на должникот на тековната сметка на доверителот.

СЛАМП – (анг. slump – брзо паѓање на цената), израз што означува нагло паѓање на економската активност придружена со паѓање на цените и курсевите на хартиите од вредност. Спротивно: бум.

СЛИП–Слип (анг. slip, гер. Zettelslip, Slip); 1. Пишан документ во скратена форма со кој се определува кои ризици се покриени со осигрување. По правило го користат брокери, посебно брокерите на Lloyd во Лондон.

Економско-финансиски лексикон

Потписот на осигурителот на слипот значи прифатени се ризиците во осигурувањето. Најчесто се користи кај имотните (неживотни) осигурувања и кај транспортните осигурувања; 2. Стандардизиран облик на образец кој според воспоставена практика на лондонскиот пазар се користи за склучување на договор за осигурување – реосигурување. Направен е од тврда хартија. Може да има еден или повеќе листови, во зависност од потребата. Ги содржи битните елементи потребни при оценување на тежината на ризикот, односно ги презентира условите по кои се сака да се склучи договорот за осигурување, односно реосигурување.

Во слипот текстот на договорот се дава во скратена форма но во доволен обем за да подоцна пооделни негови делови подробно, т.е. детално се регулираат. Со нив се утврдуваат условите и премијата за осигурување, односно премиската стапка како дел кој се прима во осигурување, односно во реосигурување.

По договорот и потпишаниот слип меѓу осигурениот и Лидерот (водечкиот осигурител, односно реосигурител), посредниците во осигурувањето, односно реосигурувањето доставуваат слип како понуда на останатите потенцијални осигурители кои, во зависност од потребите, превземаат дел од осигурувањето, го потпишуваат и се така до потполното

Економско-финансиски лексикон

покрытие на осигурениот износ.

Врз основа на елементите од слипот посредниците во осигурувањето (брокери) испоставуваат т.н. cover note, белешка за покрытие на основа која го известуваат осигурениот дека под дадените услови склучено е осигурувањето, односно реосигурувањето, како и за делот на поодделните осигурители во тоа осигурување. Значи cover note претставува документ со кој се потврдува во практиката дека осигурителот, односно реосигурителот (ретроцесионерот) ги прифатил условите наведени во слипот и дека дава согласност за покритието на тој ризик.

СЛОБОДНА ИНИЦИЈАТИВА – (лат. initium – почеток), под овој израз се подразбира сопствено решавање, преземање врз себе самостојни мерки и потфати од некој стопански субјект, без чија и да е принуда и контрола, насочени кон остварување на некоја определена стопанска активност заради добивање корист, но врз сопствен ризик .

СЛОБОДНА КОНКУРЕНЦИЈА – производствена и пазарна структура во која постојат голем број продавачи и купувачи на една иста (хомогена) стока, обемот на производството на секој поединец е многу мал во однос на сета понуда од таа стока, па никој одделно не може да влијае во

Економско-финансиски лексикон

формирањето на висината на цената, не постојат никакви институционални, економски, политички и други ограничувања во производството и во натпреварот во размената меѓу одделните стопански субјекти, стопански гранки и во националното стопанство во целина, цените на стоките целосно се формираат под дејство на понудата и побарувачката. Учесниците во стопанскиот процес имаат целосна слобода во изборот на инвестицијата, потрошувачката и изборот на занимањата. Приватната иницијатива е лост на општествената репродукција. Улогата на државата се состои само во тоа да го штити системот, а да не се меша во економските односи.

Слободната конкуренција беше идеал на претставниците на класичната политичка економија, особено на физиократите, Адам Смит и Давид Рикардо. Во теоријата се тргнуваше од уверувањето дека овој пазарен механизам обезбедува оптимални економски резултати, со кои се постигнува единство на приватните и општествените интереси. Меѓутоа, овој теоретски модел на слободна конкуренција е апстрактен и тешко остварлив во практиката. Се смета дека кон состојбата на слободна конкуренција капитализмот најмногу се приближил кон средината на 19 век, во времето на таканаречениот либерален капитализам.

СЛОБОДНА ТРГОВИЈА – (српхрв. слободна трговина; рус. свободная торговля; анг. free trade; фр. libre commerce; шпан. comercio libre; итал. libero commercio; гер. Freihandel), означува непостоење административни ограничувања во движењето на стоките и капиталот на националниот или светскиот пазар. Овој термин најмногу се употребува во третирањето на надворешно – трговската проблематика, да ги означи условите на надворешно-трговскиот промет, според кои не постојат препреки во слободното движење на стоките меѓу државите.

За начелата на слободната трговија речиси редовно се залагаат оние што во дадениот момент се најсилни конкуренти на светскиот пазар. Теоријата за слободна трговија се разви во 18 и првата половина на 19 век, особено кај физиократите, класичните економисти и нивните следбеници, со што се напуштија меркантилистичките погледи за економските односи меѓу народите. Наспроти либералистичката се јави протекционистичката концепција што се зазема за заштита на националното стопанство од разурнувачката надворешна конкуренција. Во денешни услови е карактеристично што се врши регулирање на стоковниот промет со другите држави со помош на раширен систем на царински, девизни и други ограничувања, утврдување

Економско-финансиски лексикон

квоти на увоз и извоз, склучување трговски договори итн., што значи во извесна мера се врши ограничување на слободната трговија.

СЛОБОДНА ЦАРИНСКА ЗОНА – (грч. zone – појас, подрачје, предел; англ. free trade area), дел од државната територија на една земја, но не влегува во нејзиното царинско подрачје. Тоа се слободни пристаништа, царински складишта и сл. Во тоа подрачје не се плаќа царина на внесената стока, сè додека не го напушти и не влезе во царинското подрачје на односната земја. Слободната царинска зона поволно влијае врз развојот на транзитот на стоки и елиминирање на непотребните царински формалности.

СЛОБОДНИ ДОБРА – (англ. free goods), под овој поим се подразбираат сите природни добра и услови што човекот ги користи бесплатно (наспроти економските добра што ги создаваат луѓето). Тие постојат во толку големи количества што секој може да ги користи. Не се предмет на купопродажба. Овде можат да се стават: воздухот, сончевите зраци, вода, изворот и на природните услови (климата, еколошките услови). Нивните општи белези се: тие секому му се достапни и затоа се слободни добра; неопходни се за животот на луѓето.

Економско-финансиски лексикон

СЛОБОДНИ СТРЕЛЦИ –Слободни стрелци (анг. free riders) тоа се претпријатија кои користат стратегии на продажба надвор од системите на дистрибутивни мрежи и вертикални договорни интеграции . Таа се користи со различни пазарни услови и цени и тоа ако станува збор за трговци на мало тие се слободни во изборот на добавувачи, тие ги избираат добавувачите кои нудат пониска цена. Со тоа корист од пониските цени остварува и потрошувачот.

Слободните стрелци користат пониски трошоци на продажба и дистрибуција бидејќи тие не развиваат сопствена група и барања што ги воспоставува дистрибутивните системи туку користат постојните кои ги развили платил некој друг (производителот, а уште и почесто трговецот на мало). Стратегијата на слободни стрелци покажува ефекти, но тоа се краткорочни.

Долгорочната деловна политика и инвестиции во промоција, развој на производи и дистрибуциона мрежа реализираат трајни резултати во смалување на цените и освојување на пазарите.

СЛОБОДНО ВРЕМЕ – е она време во кое човекот е ослободен од професионална дејност. Три функции се основни за слободното време: одмор, рекреацијаи развој на личноста.

Економско-финансиски лексикон

Природниот ден (што се состои од 24 часа) се дели на: работен ден или работно време, кога човекот е ангажиран со некоја стопанска или која и да било професионална дејност, од која ја обезбедува сопствената и семејната егзистенција, и слободно време.

Горната граница на работниот ден е одредена од биолошкиот и од општествениот фактор. Одредено време од природниот ден е потребно за репродукција на работната сила (за задоволување на одредени биолошки потреби: одмор, спиење, исхрана и др.). Освен тоа, луѓето имаат потреба да се занимаваат и со определени општествени дејности од различен карактер (разноода, рекреација, образование, култура, политика и др.). Сето тоа го претставува слободното време.

Порастот на општествената продуктивност на трудот и организираната општествена акција влијаат за скратување на работниот ден, а за зголемување на слободното време.

СЛОГАН – (англ slogan – извик, повик; борбен извик), 1. извик, повик, (пропагандна) парола; 2. рекламна порака; кратка, духовита, привлечна, обично римувана и лесна за помнење фраза или реченица, наменета за рекламирање производ од определена трговска марка или име на претпријатие (компанија).

Економско-финансиски лексикон

СЛОЖЕН ИНТЕРЕС – (лат. *interesum, interesse* – учествува, има удел; англ. *compound interest*; фр. *intérêts composés, intérêt des intérêts*; итал. *interesse composto*; гер. *Zinseszinsen*; српхрв. *сложени интерес*; рус. *сложные проценты*), интерес, што по завршувањето на одреден временски период и се додава на главницата (се капитализира), за да се пресмета интерес во наредниот временски интервал на така зголемена главница (основица). Таа постапка се потврдува во секој термин што е предвиден за пресметка. Со други зборови, пресметување на интересот на главницата (капиталот), којашто периодично се зголемува со додавање на ненаплатениот(неподигнатиот) интерес, т. е. со капитализирање на веќе стасаниот интерес на позајмената сума пари. Друго име: интерес на интерес или камата на камата . Спореди: прост интерес.

СЛОЖЕН (КВАЛИФИКУВАН) ТРУД – е оној труд за кој за вршење некоја функција се бара (за разлика од простиот или неквалификуваниот труд) посебно стручно подготвување, обучување или школување. Разните комплицирани (сложени) работни места бараат соодветна стручно оспособена работна сила. Постојат повеќе степени на сложеност на трудот, односно степени на квалификација, од најниска до највисока. За секој степен на сложеност на трудот се бара

Економско-финансиски лексикон

посебно време на обучување, школување, вложување труд и трошоци. Со развојот на науката и техниката и порастот на општото ниво на образованието и културата на населението, сложениот труд се менува. Сложениот труд е поплодотворен, за исто време создава, поголема вредност во споредба со простиот труд, што може да го врши секој возрасен човек без посебно оспособување. Според трудовата теорија на вредноста, во размената на стоките, сложениот труд се сведува на прост труд, но така што помало количество сложен труд е еднакво на поголемо количество прост труд. Со оглед на тоа, сложениот труд се дефинира како мултиплициран (т. е. помножен) прост труд. Сведувањето на сложениот труд во прост труд и воспоставувањето на сразмерите на стоките во размената од овие два труда се врши на пазарот, спонтано.

СЛОЈ (општествен) – (лат. stratum: српхрв. слој; слов. plast; рус. слой; анг. stratum; фр. couche; итал. strato; гер. Schicht), во теоријата за социјална стратификација овој термин се јавува со две значења:

Под слој или слоеви се подразбираат внатрешните делови на една класа. Со оглед на тоа се зборува за различни слоеви на буржоаската класа, што обично се разликуваат врз основа на големината на материјалното богатство, со кое

Економско-финансиски лексикон

припадниците на овие слоеви располагаат (средна, крупна буржоазија и сл.), или според различните области на општествената дејност (индустриска, трговска, финансиска буржоазија). Исто така, вообичаено е диференцирање на работничката класа на слоеви според степенот на квалификација, примања и сл.

Посебни општествено – економски групи што се наоѓаат меѓу основните класи, како на пр. ситната буржоазија .

СЛУЖБА НА ОПШТЕСТВЕНОТО КНИГОВОДСТВО (СОК) – општествена служба основана (1962) со задача да го води платниот промет во земјата, потоа, евиденцијата и информативно-аналитичките работи за располагањето со општествените средства, како и контрола на законитоста во располагањето со тие средства и контрола за извршувањето на обврските на работните и другите организации и општествено – политичките заедници. Во деведесеттите години се трансформира во Завод за платен промет.

СМАРТ КАРТИЦА- (Smart Card) претставува кратенка со посебен микрочип кој овозможува на картицата да се внесат сите неопходни информации кои патникот за време на патувањето на различни места и за различни намени (на пример, пријава на

Економско-финансиски лексикон

шалтер, при влез во авион, за користење на автомат за издавање на порано уплатените карти, издавање на карти за влез во авион, одбирање на места во авион, добивање на налепница за багажот кој се предава и др.). Во подцнежна фаза се предвидува нивна употреба во функција на кредитни картици и во други намени.

СМЕТАЧ – (српхрв. рачунар; рус. счётник, компьютер; англ. computer; фр. compteur, calculateur; итал. calcolatore; гер. Rechenmaschine), механизирано средство што прима, обработува и покажува податоци; тоа се машини за брзо сметање. Во современите услови за посложени операции се употребуваат електронски сметачки машини (компјутери).

СМЕТКА – (српхрв. рачун; рус. расчет; англ. account, bili; фр. compte; итал. conto; гер. Rechnung), **1.** квантитативен израз на некоја состојба или математичка постапка со која се утврдува таа состојба; **2.** назив за низа математички операции што овозможуваат решавање одредени видови проблеми (на пр. интересна сметка или сложен интерес, што претставува пресметување на интересот, односно каматата); **3.** писмен документ (потврда) за продадена стока или направена услуга, со назначено количество, цена и вкупен износ што треба да го плати или веќе

Економско-финансиски лексикон

го платил купувачот; **4.** во книговодството: облик за прикажување на средствата и изворите на средствата, на приходите и расходите; секоја сметка има две страни: лева – должничка и десна – на побарувањата; **5.** тековна сметка, односно контокорент ; **6.** периодична сметка , завршна сметка .

СМЕТКОВОДСТВО – (српхрв. рачуноводство; рус. счетоводство; англ. accounting; фр. comptabilité; итал. ragioneria, computisteria; гер. Rechnungsamt), посебна организациона единица што се занимава со систематско бележење и следење на сите видови промени и состојби во имотот и работата на стопанската организација. Овде обично влегуваат: книговодството, калкулациите, пресметката на производството, пресметката на личните доходи (платите), благајната, ликвидатурата, финансиската статистика и финансиското планирање.

СМИТ АДАМ (1723 – 1790) – покрај Д. Рикардо, најзначаен претставник на класичната политичка економија . Во неговото прочуено дело „Истражување на природата и причините на богатството на народите“ (1776) ги постави темелите на економската теорија и со тоа стана едно од најзначајните имиња во историјата на економската мисла. Тој беше еден од

Економско-финансиски лексикон

најголемите поборници на либерализмот . Неговата теорија имаше големо влијание врз развојот на економската мисла.

СНЕК БАР – (анг. спаск – залак, касај; закуска; bar – метална прачка, прачка, лост; пречка; шанк, пулт), бифе; угостителски локал каде лесна и брза храна и пијалаци обично се служат покрај шанкот.

СОВЕТ – (лат. concilium, анг. council; фр. conseil, гер. Rat, рус. совет), 1. орган при некоја организација, установа, и сл.; 2. избрана или назначена група луѓе во својство на советодавно, легислативно или извршно тело или тело што врши определена управна, раководна или контролна функција; 3. означува предлог како да се постапи, поука или укажување за правилна изведба на некоја активност.

СОВЕТ ЗА ЗАЕМНА ЕКОНОМСКА ПОМОШ (СЕВ) – (рус. Совет экономической взаимопомощи – СЕВ), регионална економска организација, со седиште во Москва, основана во 1949 г., со задача да ги усогласува плановите и стопанскиот развој и да ја поттикнува и унапредува меѓусебната размена на земјите – членки. Основачи на СЕВ беа: Бугарија, поранешна Чехословачка, Полска, Романија, поранешен СССР и Унгарија. Во 1950 г. на оваа организација и се приклучија

Економско-финансиски лексикон

Албанија и поранешна ДР Германија. Монголија стана полноправна членка во 1962 г. Од 1963 г. Куба соработуваше со оваа организација. По избивањето на судирот меѓу Кина и поранешен СССР, Албанија ја прекина соработката со СЕВ. СЕВ имаше формирано Меѓународна банка за економска соработка и Меѓународна инвестициона банка. Овој совет се распадна со распаѓањето на Варшавскиот пакт.

СОВРШЕНА КОНКУРЕНЦИЈА (потполна, слободна или перфектна конкуренција) – (лат. *concurrentia* – соперништво, натпревар, наддавање; *perfectus* – совршен), пазарна положба во којашто бројот на продавачи и купувачи е многу голем, а производите што се нудат за продажба се хомогени (не се разликуваат меѓу себе), ниедно претпријатие понудувач или купувач не е доволно големо за да може да влијае и да наметне пазарна цена; постои слободен влез во стопанската гранка на нови фирми, а, исто така, и излез; цената се формира слободно, во зависност од понудата и побарувачката. Ваквите пазарни услови овозможуваат потполна, слободна или перфектна (совршена) конкуренција. Спротивно: монополска пазарна положба и монополско формирање на цените.

СОВХОЗ – (скратеница за: советское хозяйство – советско стопанство), крупно

Економско-финансиски лексикон

државно земјоделско стопанство во поранешен СССР. Совхозите работеа како и сите други државни претпријатија.

СОЛВЕНТНОСТ(лат. solvens – оној што е во состојба да плаќа, од solve – решава, плаќа), под овој израз се подразбира способност на стопанскиот субјект на долг рок да ги исполнува (т. е. исплаќа) своите обврски; а ликвидноста значи сегашна, моментална или краткорочна способност за задоволување на пристигнатите обврски; во тоа е разликата меѓу солвентност и ликвидност; солвентноста не ја исклучува можноста на постоење презадолженост на еден стопански субјект во еден момент; тој сега може да биде презадолжен, но со подобар временски распоред на односите меѓу наплатувањето на неговите побарувања и исплаќањето на неговите обврски, тој може навремено да ги извршува обврските во еден подолг период, значи да биде солвентен. Спротивно: инсолвентност.

СОЛИДАРЕН – (фр. solid-aire – заемно одговорен, обврзан, од лат. solidus – цврст, сигурен, постојан), заемен; поврзан со некого поради заеднички погледи, дејства, интереси, одговорности; другарски однос; согласен, заеднички, заемно одговорен; согласен за исполнување нечија обврска; заемна одговорност.

Економско-финансиски лексикон

СОЛИДАРНОСТ – (фр. *solidarité* – заемна одговорност, заемно помагање, *solidairment* – заемно, еден за друг, заеднички), заемна поврзаност, единство на интереси, цели; заеднички интерес, обврска, заемна одговорност, свест за потребата за заедничко дејствување; заемна поврзаност на група или заедница на луѓе врз заеднички интереси и, врз основа на тоа, доброволно прифаќање на меѓусебно помагање, поднесување ризик, надоместување загуби, решавање тешкотии и други неочекувани случки; морална врска што спојува припадници на една општествена заедница или политичко движење и други организации што се борат за одредени заеднички цели.

СОМНИТЕЛНО ПОБАРУВАЊЕ – побарувања на стопански субјекти чиешто наплатувања се несигурни или неизвесни. Причините за неможноста да се изврши плаќањето најчесто се финансиските тешкотии на должникот или неговата целосна инсолвентност. Евентуалното наплатување е можно само со судска одлука. Штом некое побарување станува сомнително, обично тоа се издвојува од сметката на која дотогаш се водело (купувачи, должници и сл.) и се пренесува на посебна сметка што се води под име „сомнителни побарувања“.

Економско-финансиски лексикон

СООБРАЌАЈ – (српхрв. саобраћај; рус. сообщение, движение; анг. traffic, communication; фр. communication; итал. comunicazione; гер. Kommunika-tion), една од основните области на материјалното производство (покрај земјоделството, екстрактивната индустрија и преработувачката индустрија) што се занимава со пренесување материјални добра, луѓе и вести од едно место на друго. Се разликува: товарен, патнички и поштенски и телекомуникациски сообраќај. Со оглед на видот се разликува: сувоземен (автомобилски и железнички), воздушен, воден (морски, речен, каналски и езерски). Сообраќајот претставува продолжение на процесот на производството, зашто производите ја постигнуваат целта кога ќе стигнат до потрошувачката (лична и производна). Сообраќајот го поврзува производството со потрошувачката, ги поврзува деловите, местата и разните дејности на една земја во една стопанска целина. Во современи услови сообраќајот има огромно општествено – економско значење. Важна е неговата улога како за производството, така и за прометот, за создавање единствен пазар.

СОПСТВЕНИЧКИ ПРАВА – во услови на приватна сопственост и пазарно стопанство, претставува таков вид право според кое поединците сопственици без пречки да можат

Економско-финансиски лексикон

слободно да поседуваат, купуваат, продаваат, инвестираат, стопанисуваат и да располагаат со својот имот и доход според сопствената определба.

СОПСТВЕНОСТ – (српхрв. својина, власништво; слов. lastnina; рус. собственность; лат. proprietas; англ. property; фр. propriété; шпан. propiedad; итал. proprietà; гер. Eigentum), претставува определени односи меѓу луѓето, што се формираат во врска со производството и присвојувањето на резултатите од производството. Производствените односи се изразуваат како сопственички односи и покажуваат во чии раце се наоѓаат средствата за производство. Секое општество ги заштитува доминантните производствени односи со правни норми како сопственички односи. Појавно, сопственоста се изразува како право на располагање со производни добра – средства за производство и како право на располагање со потрошни добра, т. е. со добра за лична потрошувачка. Од карактерот на сопственоста зависи и присвојувањето на резултатите од стопанскиот процес.

Во однос на сопственоста над средствата за производство, како материјален услов за создавање средства за производство и средства за живот, се разликуваат приватна, државна (јавна) и општествена сопственост, но освен нив, повеќе или помалку, постојат и

Економско-финансиски лексикон

други видови, во зависност од начинот на производство и историските услови.

Од историско гледиште, најпрвин настана индивидуалната сопственост на подвижни предмети наменети исклучиво за лична употреба (оружје и разни предмети за лична употреба); потоа, со појавата на земјоделството и со зацврстувањето на населбите (во првобитната заедница) се јавува колективната сопственост на земјата и други важни средства за производство. Со развојот на производните сили, поделбата на трудот и можноста да се создава вишок на производ, врз основа на овие услови се појави приватната сопственост над средствата за производство, којашто води кон одвојување на сопственоста од трудот и доведува до нееднаквост меѓу луѓето и поделба на општеството на класи. Приватната сопственост е владеечки облик на сопственост во робовладелското општество, феудализмот, а особено се развива во капитализмот. Меѓутоа, таа во сите овие одделни општества се манифестира на специфичен начин.

Приватната сопственост се јавува во двата основни облици: како крупна и ситна (што се засновува, главно, врз личен труд на сопственикот).

За современиов (мешан) капитализам се карактеристични неколку облици на сопственост: приватна, колективна, мешовита (приватно – државна) и јавна (државна).

Економско-финансиски лексикон

Меѓутоа, преку прогресивното оданочување се врши поопштествување на доходот, со што во извесна мера се ограничува основната суштина на приватната сопственост, приватното присвојување.

Личната сопственост претставува општествено – економска форма на присвојување и располагање со потрошни добра, т. е. со средства за живот, како услов за одржување на животот на луѓето. Таа врши потрошувачка функција, спаѓа во областа на личната потрошувачка и се состои од краткотрајни и долготрајни потрошувачки добра (за исхрана, облека, стан, покуќнина, разни апарати во станот итн.). Домаќинството е потрошувачка организација низ која се изразува личната сопственост.

СОСОПСТВЕНОСТ – сопственичко – правен однос во кој се јавуваат повеќе сопственици на ист имот, со тоа што секој од нив има идеален дел, а збирот на сите идеални делови ја сочинува вкупната вредност на сопственоста.

СОЦИЈАЛДЕМОКРАТИЈА – (лат. socialis – општествен + грч. demokratia), општ израз за социјалистичките и социјалдемократските партии; многу од нив настанаа во втората половина на 19 век и беа опфатени во II интернационала. Втората интернационала се распадна спроти Првата светска војна. Поради

Економско-финансиски лексикон

идеолошки разногласија, меѓународното работничко движење се расцепи на два дела. Од левото револуционерно крило се формираа комунистички партии (што се организираа во III интернационала, наречена Коминтерна – комунистичка интернационала), а разните реформистички струи и групации се организираа во партии, задржувајќи го понатаму старото име и така настана социјалдемократското крило на современото работничко социјалистичко движење.

Основното програмско начело на социјалдемократијата е реформизмот, што значи дека социјализмот се прифаќа како крајна цел на движењето, но да се оствари по мирен, т. е. еволутивен пат, со примена на разни социјални реформи и преку повеќепартиски парламентарен систем.

СОЦИЈАЛЕН – (лат. socialis – општествен – socius – заеднички), 1. општествен; што се однесува, што е сврзан со животот на луѓето во општеството; 2. што се однесува на општественото уредување; 3. што се однесува на класите, на одделните групи во општеството.

СОЦИЈАЛИЗАМ – (од лат. socius-заеднички, societas–општество, заедница, сојуз, socio-се здружува; фр. socialisme;англ. socialism;герм. Sozialismus; рус. социјализм), постои повеќекратна употреба на зборот

Економско-финансиски лексикон

социјализам: 1. како општествен поредок што произлегува од капитализмот и го наследува; 2. како општествено – политичко движење што се бори да го оствари овој општествен поредок; 3. како теорија што потпомага да се избере стратегијата и насоката на непосредната општествено – политичка акција.

1. Во текот на 19 и 20 век се јавија низа теории за социјализмот. Според класиците на марксизмот, социјализмот нужно настанува од утробата на капитализмот како резултат на општествено – економскиот развој. Самиот капиталистички начин на производство (со своите иманентни закони: законот за акумулацијата, концентрацијата и централизацијата на капиталот доведуваат до поопштествување на производството) врши материјална подготовка за социјализмот. А пак, тенденциското паѓање на просечната профитна стапка ја имплицира економската граница на капиталистичкиот начин на производство и неговата преодност. Напоредно со тој економски процес, капиталистичкиот развој создава многуброен субјективен фактор – работничката класа, чиешто интереси се да се надмине класното општество. Потоа, во современи услови, наместо приватниот капитал и приватната иницијатива, се наметнува државата како општ општествен претставник, со регулирањето на општите текови на

Економско-финансиски лексикон

општествената репродукција и социјалниот живот воопшто. Социјалистичкото општество се раѓа од капиталистичкото и почнува врз онаа база и услови што ги затекнува. Затоа „во секој поглед, во економски, морален, духовен, носи во себе траги од старото општество, од чија утроба излегува“, „по долги породилни маки“ (Маркс). Токму затоа социјализмот се определува за преоден период од класното капиталистичко во бескласното комунистичко општество.

Формата на трансформација на капиталистичкото во социјалистичко општество зависи од економските, политичките, културните и разни други историски услови што имаат влијание на патот на настанувањето на социјализмот и неговиот развој.

4. Во поглед на најопштите белези на социјализмот, теоријата еволуира. Од тврдењето дека основен услов на социјализмот е општествената сопственост (којашто досега се сфаќаше од разни страни на различен начин) се дојде до сознание, со оглед на општествено – економските состојби, дека можат да постојат сите облици на сопственост (државна, општествена, мешовита, колективна, задружна, приватна, јавна), што придонесуваат за развојот на производните сили. Со системот на прераспределба (преку прогресивното оданочување) се обезбедува поопштествување

Економско-финансиски лексикон

на доходот и развивање на благосостојбата на сите членови на заедницата. Потоа, за важен белег се смета распределбата според трудот, но напоредно постојат и други облици на присвојување: присвојување врз основа на сопственост во вид на интерес, дивиденда, рента, профит, што е условено од плурализмот на сопственоста. Самата распределба според трудот предизвикува економска и социјална нееднаквост, поради нееднаквоста на трудот. На крајот, важен белег претставува свесното насочување на општествената репродукција, заради обезбедување рационален и оптимален развој и заради надминување на негативните последици од дејството на пазарниот механизам.

5. Социјализмот повеќе од еден век преовладува во идејните, политичките и социјалните движења и борби речиси во целиот свет.

Првите идеи за социјализмот се јавуваат кај социјалистите утописти. Со настанувањето на индустрискиот пролетаријат и отворената класна борба меѓу пролетаријатот и буржоазијата се јави марксистичката теорија за социјализмот (во чии рамки со текот на времето се јавија разлики во сфаќањето на социјализмот). Паралелно се развија и разни други теории за социјализмот (гилдски социјализам и фабијански социјализам во

Економско-финансиски лексикон

Англија, катедрски социјализам, христијански социјализам и др.).

Се смета дека самиот израз социјализам во литературата прв пат се сретнува во 1820 г., а, пак, со значење на ново општествено уредување, што доаѓа по капитализмот, дури во 1840 г., кога била објавена расправата на Овен „Социјализам или рационален систем на општество“.

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА – (фр. socialisation – развивање општествени односи, поопштествување, од лат. socialis – општествен), поопштествување, претворање на приватната сопственост во општествена.

СОЦИЈАЛИСТИ УТОПИСТИ – (лат. socialis – општествен и грч. u – не + topos – место; место што не постои), општо име за сите социјалистички мислители што дејствуваа до средината на 19 век, коишто измислуваа определени модели на утопистичко општество (спротивно на капиталистичкото), кое се засновува врз заедничка сопственост, еднаквост меѓу луѓето и без експлоатација. Се појавија во почетокот на капитализмот (Томас Мор 1478 – 1535 и Томас Кампанела 1568 – 1639) и потоа се разгрануваат во цела низа правци и школи што предлагаат различни обрасци за реформа на постојното општество. Најважни

Економско-финансиски лексикон

претставници се Сен Симон (1760 – 1825), Фурие (1772 – 1835) и Овен (1771 – 1858).

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА – (лат. *socialis* – општествен; грч. *politikos* – државен, јавен), определени принципи, методи и организациони мерки на надлежните државни органи, коишто се однесуваат на неколку социјални проблеми: 1. обезбедување минимални услови за живот на некои категории од населението, коишто сами не се во состојба да ги остварат; 2. во поширока смисла: обезбедување соодветни животни, работни и општествени услови на населението; 3. определени мерки за заштита на здравјето на населението; заштита на децата; заштита на старите лица, инвалидите и неспособните за работа; социјално, пензиско и здравствено осигурување на вработените; преземање посебни активности против алкохолизмот, наркоманијата и др.

СОЦИЈАЛНА СТРАТИФИКАЦИЈА – (лат. *socialis* – општествен и *stratum* – слој, наслојка), социјална слоевитост; поделба на луѓето во општеството на социјални слоеви (стратуми) и односот меѓу нив. Најважни социјални стратуми се оние што го одредуваат карактерот на општествената структура во целина, а тоа се класите, и тоа основните класи. Покрај основните класи,

Економско-финансиски лексикон

постојат меѓукласи или средни класи и општествени слоеви.

СОЦИЈАЛНИ ЦЕЛИ НА ОДАНОЧУВАЊЕТО – (лат. *socialis* – општествен), со примена на даноци да се постигне смалување на разликите во материјалната положба на даночните обврзници, за да се ублажат тензиите во општеството, што својот корен го имаат во нерамномерната распределба на имотот и доходот. Социјалните цели на оданочувањето се остваруваат со разни даночни ослободувања и олеснувања со кои се обезбедува поповолен даночен третман на посиромашните даночни обврзници; наспроти тоа, со примена на повисоки даночни стапки и посебни даночни форми (како што е на пр. данокот на луксуз) се применува големо оптоварување на даночните обврзници што се со повисока даночна сила. Прераспределбата на доходот е една од најважните социјални цели на оданочувањето.

СОЦИЈАЛНО ОСИГУРУВАЊЕ – (лат. *socialis* – општествен, *securitas* – безгрижност, безбедност), утврден систем на материјална и здравствена заштита на работните луѓе и на нивните семејства во случај на болест, бременост и породување, инвалидност, старост, невработеност и др. Може да биде задолжително и договорно (факултативно).

Економско-финансиски лексикон

Социјалното осигурување е резултат на современата социјална политика. Придонесите за социјално осигурување претставуваат еден вид наменски даноци.

СОЦИОЛОГИЈА – (лат *societas* – општество, заедница + грч. *logos* – наука, закон), наука за човечкото општество и законите на неговиот развој.

СОЦИОЛОГИЈА НА ТРУДОТ – (лат. *societas* – општество, заедница + *logos* – закон, наука), применета социолошка дисциплина што ги проучува основните законитости на општествените односи во процесот на трудот и во работната средина воопшто. Со помош на социолошки методи и техника се проучува функционирањето на претпријатието како одреден социјален систем. Оваа дисциплина се јавува и под името индустриска социологија.

Социологијата на трудот во својот развој мина три фази. Првата фаза се карактеризира со проучување на трудот од економско гледиште: теоријата на поделбата на трудот, теоријата за производството и производствениот труд, теоријата за доходот и распределбата (А. Смит, Д. Рикардо, С. Сисмонди). Втората фаза е проучување на трудот од организационо гледиште, како што е на пр. тејлоризмот (Тејлор, Форд, Гилберт). Третата фаза се однесува на проучувањето на

Економско-финансиски лексикон

трудот од психолошко гледиште, така наречените меѓучовечки односи.

SPECIAL DRAWING RIGHTS (SDR) – (анг. Special Drawing Rights – специјални права на влечење), парична единица на Меѓународниот монетарен фонд, наречена специјални права на влечење. Таа претставува резервен монетарен систем во рамките на Меѓународниот монетарен фонд и стандардна платежна парична единица за членовите на Меѓународниот монетарен фонд.

СПЕЦИФИКАЦИЈА – (лат. specificatio – распределување, распоредување по видови; детален опис на подробности; од species – вид, род), одредување, поблиску означување на подробностите; набројување на подробности и нивна разработка; подробен опис, список на одделни предмети, поими што означуваат една целина; детално утврдување на податоците за својствата на некој производ, неговите составни делови, квалитет, употребен материјал, главни технички карактеристики итн.

SPIN-OFF КОМПАНИЈА (анг. spin-off, гер. Spin-off-Unternehmen, ausgegliedertes/verselbständigtes Unternehmen) или супсидијарна компанија претставува посебен облик на претпримничка компанија

Економско-финансиски лексикон

која претходно ја има покренато и со нејзе била поврзана некоја друга организација. Станува збор за независна компанија која произведува сличен производ или услуга како и нејзиниот претходен работодавец. По правило таквата организација пред тоа (некогаш) била во рамките на основна компанија, но од причини што нејзиниот производ бил секундарен за основната компанија, таа се одвоила и станала самостојна и независна на пазарот. Тој вид компании се развива тогаш кога претприемачите кога сакаат да произведуваат слични или поврзани производи и услуги се осамостојуваат од претходниот работодавец. Овие компании често произведуваат некои делови или поврзани производи кои ги продаваат на претходната компанија односно работодавач. Исто така претходниот работодавач или претпријатие може да заклучи дека повеќе му се исплаќа да продаде патенти и да инвестира во нова претприемничка компанија од колку да развива како сопствен дел. Најчесто за формирање и одвојување на таква нова компанија потребно е одобрение од претходниот сопственик иако тие можат да бидат и како последица на неслагање за вредноста на новата идеја и производство кои претприемачите сакаат да ги реализираат.

Економско-финансиски лексикон

СПИРИТУС МОВЕНС – лат. spiritus – дух; movens – подвижен, што се движи, што раздвигува), духовен двигател; зачнувач на некоја акција; поттикнувач на некој процес; духовен зачнувач и поттикнувач на некој потфат.

СПОГОДБАТА ОД МАСТРИХТ – (анг. The Treaty of Maastricht), на состанокот во Мاستрихт (Холандија) одржан на 1. 11. 1993 г. членките на Европската економска заедница се договорија Европската економска заедница да се преобрази, односно да прерасне во Европска унија. Со оваа спогодба ЕЕЗ се трансформира во повисока форма на економска и политичка заедница.

СПОНЗОР – (лат. sponsor – гарант, spondere – ветува, се обврзува), 1. покровител; гарант; заштитник; кум; 2. оној што презема одговорност или покровителство за некое лице или за остварување некоја програма; 3. фирма во својство на покровител што дава финансиски средства (помош) за реализација на некоја дејност или програма, за изведување некоја приредба, овозможување печатење книги итн., па на тој начин си обезбедува реклама.

СПОНЗОРСТВО – (лат. spon-dere – ветува, се обврзува), покровителство, кумство.

Економско-финансиски лексикон

СПОНТАН – (лат. *spontaneus*, од *sponte* – сам од себе, своеволно, без ничија помош), сам од себе, на природен начин, без надворешна интервенција. Спонтан стопански развој – означува развој на стопанството сам од себе според дејството на економските закони (т. е. пазарните закони – понудата, побарувачката, цената), без свесно влијание, без свесна интервенција на општеството.

СПОРЕДЕН ПРОИЗВОД – производ којшто според технолошките или комерцијалните критериуми не спаѓа во основната дејност на претпријатието.

СПОСОБНОСТ – (српхрв. *способност*; рус. *способность*; анг. *ability*, *capability*; фр. *aptitude*, *capacité*, *faculté*; итап. *capacità*, *abilità*; гер. *Fähigkeit*), збир на природни и стекнати (со обука и со работно искуство) особини што го сочинуваат работниот капацитет на една личност и што овозможуваат вршење некоја дејност.

СПОТ ОПЕРАЦИИ – (анг. *spot* – место; испорака и плаќање веднаш на самото место; лат. *operatio* – дејство, вршење некоја работа), англоамерикански израз за извршување на склучената зделка веднаш (анг. *spot delivery* – плаќање и испорака веднаш). На меѓународните берзи тоа значи операција според која плаќањето и испораката мора да

Економско-финансиски лексикон

се изврши веднаш по склучувањето на зделката. Се разликува од терминските берзански операции. Спот операциите се промптни операции. Спот продажбата се врши според спот цена (spot price) која што веднаш се исплаќа.

СРЕДНА ВРЕДНОСТ израз со кој се карактеризира поголем број еднородни податоци. Средната вредност ги репрезентира оние големини од кои е пресметана. Постојат повеќе видови средни вредности, од кои е најпозната аритметичката средина или просек.

СРЕДСТВА (имот, актива) – израз што се употребува во пошироко економско значење: физичка (материјална), односно опиплива (анг. tangible) сопственост и нематеријална (неопиплива) (анг. intangible) сопственост; на пример, во средства спаѓаат: постројки, опрема, материјални добра, земја, финансиски средства (пари), побарувања, хартии од вредност, патенти, авторски права и сл.

СРЕДСТВА ЗА ПРОИЗВОДСТВО – (српхрв. средства за производњу; рус. средства производства; анг. means of production; фр. moyens de production; итап. mezzi di produzione; гер. Produktionsmittel), материјален, објективен фактор на производството (наспроти субјективниот, т. е.

Економско-финансиски лексикон

личниот – трудот). Средствата за производство ги сочинуваат: средствата на трудот и предметот на трудот .

СРЕДСТВА НА СТОПАНСКА ОРГАНИЗАЦИЈА – разни материјални добра и пари со кои располагаат стопанските организации во вршењето на деловниот процес. На пр. деловните средства (ги сочинуваат основните и обртните средства), средствата за производство (ги сочинуваат средствата на трудот и предметот на трудот, како материјален фактор за производство), фондот за акумулација од кој се врши проширена репродукција, резервен фонд (што се користи во случај на запаѓање во тешкотии) и др.

СРЕДСТВА НА ТРУДОТ – тоа се сите средства со чија помош човекот дејствува врз предметите на трудот со цел да ги менува и приспособува кон своите потреби. Средствата на трудот се еден од трите нужни фактори за производство (покрај трудот и предметот на трудот).

Се разликуваат средства на трудот во потесна и во поширока смисла.

Средства на трудот во потесна смисла се орудјата што се делат на два дела: 1. механички средства (во кои спаѓаат алатите и машините и разни инструменти, со кои непосредно или посредно се дејствува врз

Економско-финансиски лексикон

предметот на трудот заради измена на неговиот облик или својства) и 2. разни садови и системи на садови што служат за држење на предметот на трудот и обработка, за одржување и чување на производите; тоа се разни садови, цевки, резервоари, котли и др., коишто најмногу доаѓаат до израз во хемиската, петролејската и други слични индустрии.

Во поширока смисла, во средства на трудот спаѓаат сите материјални фактори што непосредно не влегуваат во самиот процес на производство, туку го овозможуваат неговото одвивање (пр. згради и хали во кои се врши процесот на производство, патишта, канали, пристаништа, склади, транспортни средства, електрична мрежа, разни инсталации итн.). Во поширока смисла и земјата е средство на трудот. Во земјоделството, па и во шумарството, природните својства на земјата влијаат врз развојните процеси на производството.

Сите средства на трудот (освен земјата) обично се наречуваат производствена техника.

Производната сила на човекот зависи од тоа со какви средства на трудот се произведува, т. е. од техничката опременост. Досегашната историја на човечкото општество во голем дел се сведува на историјата на развојот и усовршувањето на средствата на трудот, почнувајќи од најпримитивните алати со кои

Економско-финансиски лексикон

се служеше првобитниот човек, па до современите електронски машини.

СТАБИЛИЗАЦИЈА – (лат. *stabilis* – цврст, постојан, *stabilitas* – постојаност, цврстина; фр. *sta-bilisation*; анг. *stabilization*; гер. *Stabilisation*, рус. стабилизация), воспоставување рамнотежа на нарушените текови на националното стопанство или негови делови. Стабилизацијата може да се остварува на стихиски, спонтан начин (што беше карактеристично за либералниот капитализам, кога стопанството само од себе, без надворешна интервенција излегуваше од положбата на криза, под дејство на економските закони и приватната иницијатива) и со свесна планска општествена акција, со примена на разни регулативни програмски мерки. Потоа, се разликува стабилизација во услови на стагнација и стабилизација со остварување одреден степен на растеж на општественото производство, што претставува динамичка стабилизација.

СТАБИЛИЗАЦИОНА ФИСКАЛНА ПОЛИТИКА – (лат *stabilis* – цврст, постојан; *fiscalis* – што се однесува на државната благајна, буџетот; грч. *politikos* – државен, јавен), примена на фискални мерки пресметани за неутрализирање на нерамнотежните движења и доведување во

Економско-финансиски лексикон

ред на нарушената стабилизација во стопанството. Со погодни комбинации на оданочување и јавните (државните) расходи се влијае врз нивото на користење на факторите за производство и врз односите меѓу глобалната понуда и побарувачка. Во време на депресија (криза од хиперпродукција) задачата на фискалната политика се состои во подигнување на побарувачката до ниво коешто одговара на бруто општествениот производ, со примена на низа мерки. Во услови на инфлација, пак, се применуваат антиинфлациони мерки со цел да се смали притисокот на вкупната побарувачка: 1. со смалување на јавните расходи; 2. со зголемување на даноците и смалување на трансферните расходи; 3. со комбинирана употреба: зголемување на даноците и снижување на државните расходи.

СТАГНАНТНА БЕЗРАБОТИЦА (лат. *stagnatio* – застој, *stagnare* – стои, не истечува, англ. *cyclical unemployment* – циклична безработица).

СТАГНАЦИЈА – (лат. *stagnatio* – застој, од *stagnare* – стои, не истечува, *stagnum* – мртва, неистечна вода), неактивност, застој, нема економски развој во една земја, стопанска област или стопанска гранка во одредено време, поради што националниот доход не расте.

Економско-финансиски лексикон

Стагнација може да се јави како последица на недоволниот интерес за нови инвестиции ; стагнација на стопанството кај неразвиените земји поради неразвиените производни сили и недоволната акумулација за да се врши проширена репродукција; стагнација поради надворешни фактори (војни, блокади, елементарни непогоди, потрајна политичка нестабилност и други неекономски причини).

СТАГФЛАЦИЈА – (од лат. stagnatio – застој + inflatio – надувување, раст на цените), кованица од: стагнација и инфлација , израз што означува состојба во стопанството што се карактеризира со стагнација (никаков или мошне мал раст на производството) придружена со раст на цените, значи со инфлација. Оваа појава им противречи на поранешните соодветни фази на цикличното движење на стопанството, кога стагнацијата, односно рецесијата предизвикуваше паѓање на производството, но и паѓање на цените, т. е. дефлација .

Се смета дека оваа кованица настанала во почетокот на седумдесеттите години на овој век.

СТАЖ – (фр. stage – пробен рок), време поминато во работен однос, на некое работно место; потребно време во служба, на некоја работа, за стекнување практично искуство,

Економско-финансиски лексикон

како што е случај кај приправниците, за да се влезе во редовен работен однос.

Пензиски стаж – број на години на пензиско осигурување што се стекнува со плаќање пензиско осигурување врз основа на работен однос или вршење самостојна дејност.

СТАЛЕЖ – (српхрв. сталеж; рус. сословие; англ. rank, order, State, class; фр. état, ordre; итал. ceto; гер. Rang), 1. група луѓе со исто занимање (на пр. занаетчии, трговци, лекари, адвокати и др.), поврзани со исти интереси, па поради тоа се организираат за одбрана на своите интереси; внатре во одделните сталежи се развива сталешка свест и сталешки менталитет. Врз сталешка основа се темели организацијата на средновековните еснафи, а потоа на некои синдикати; 2. во феудализмот класната поделба се изразуваше како сталешка поделба на благородништво, свештенство, граѓанство и селанство. Се разликуваа „виши“ и „нижи“ сталежи. Вишите сталежи (феудалната аристократија и црквените великодостојници) имаа повластена положба, право на поседување земја и други природни богатства, беа ослободени од даноци и други феудални давачки и имаа влијание врз државната политика. Пониските сталежи беа обврзани да плаќаат даноци и други феудални давачки. Со буржоаските револуции, т. е. со настанување на капитализмот се ликвидираа сталежите.

Економско-финансиски лексикон

СТАЛИНИЗАМ – израз што означува теорија и практика за бирократска деформација на социјализмот и догматска ревизија на основните начела на марксизмот, за политиката на цврста рака и култ на личноста, сврзан со името на политичарот и државникот Јосиф Висарионович – Сталин (1879 – 1953). Временски почнува во триесеттите години на XX век, кога власта во поранешен СССР целосно ја презеде Сталин и неговите приврзаници, за да достигне кулминација по Втората светска војна.

СТАН – (анг. flat, dwelling, lodging; фр. logement; итал. abitazione, quartier, alloggio; гер. Wohnung; рус. жилище, квартира), извесен број простории наменети за постојано живеење на корисниците (станари, односно семејства, самци), коишто, по правило, сочинуваат градежна целина. Не се сметаат за станови простории коишто сезонски или повремено се користат само за одмор и закрепнување. Станот претставува трајно добро за лична потрошувачка и има карактер на стока со обата белега: употребна вредност и вредност. Станот е неопходен услов за живот и репродукција на луѓето. Во својата еволуција мина долг пат од наједноставно природно засолниште до денешните големи современо уредени станови. Во индивидуалниот животен стандард станот

Економско-финансиски лексикон

зазема важно место. Сопственоста на стан содржи право на користење, издавање под закуп и продажба под определени важечки услови.

СТАНАРИНА – (српхрв. станарина; рус. квартирная плата; англ. rent, flatrent, house – rent; фр. loyer; итал. pigione, affitto; герм. Hauszins, Miete), закупнина, кирија; специфичен облик на цена, којашто, всушност, претставува надомест на сопственикот за употреба, за користење на станот за определено време; со станарината како цена се купува правото за користење на станот. Станарината подлежи на економските законитости. Мозни се неколку облици на станарини; пазарна, економска, бенефицирана.

Пазарната станарина како можен облик на цена се формира врз основа на односите на понудата и побарувачката на пазарот на станбени услуги.

Економската станарина претставува цена за услугата за домување што и одговара на големината и структурата на вредноста на станот, а ја опфаќа цената на чинење и профитот (добивката). Преку цената на чинење се обезбедува проста репродукција на станот, а од профитот се обезбедува акумулација што служи за проширена репродукција.

Економско-финансиски лексикон

3. Бенефицираната станарина е пониска од економската; не обезбедува ни проста репродукција на станбениот фонд. Таа не е реална. Може да служи како облик на социјална станарина, само за определени категории население, што претставуваат социјален случај, па општествената заедница е принудена да интервенира, да им обезбеди минимални услови за живот.

СТАНДАРД – (анг. standard – мера, образец; фр. standard; гер. Standard; рус. стандарт), општо значење: образец, модел, мерило, правило, критериум; еднообразност; унификација и типизација на производите и услугите; нешто што е вообичаено; типично. Во потесна смисла: утврдување, сведување на еднаква мера или големина, облик или димензии. Содржина или квалитет, пакување, односно пропишување на квантитативните и квалитативните својства што еден материјал, производ или услуга треба да ги поседува за да задоволува некоја потреба.

Стандардизацијата има предности што се огледуваат во следново: брзо и едноставно проектирање; јасност и едноставност во манипулацијата при продажбата, порачката и набавката, подобро искористување на магацинскиот простор и попрегледна евиденција; овозможува сериско и масовно производство, поголема продуктивност на трудот, подобро искористување на

Економско-финансиски лексикон

материјалот, смалување на шкартот итн., што влијае врз смалувањето на трошоците на производството. Стандардизацијата дава поголема можност за специјализација и кооперација.

СТАНДАРДНИ ТРОШОЦИ – (анг. standard – мера, образец, англ. standard cost), нормирани трошоци утврдени врз основа на трошоците и искуството од порано и врз основа на анализата на сите елементи што влијаат врз нивната големина и деловниот процес на претпријатието воопшто. Ако се правилно утврдени и во нормални услови, влијаат врз економичноста.

СТАПКА – (српхрв. стопа; рус. норма; англ. rate; фр. taux; итап. piede, percento; гер. Pro-zentsatz, Zinsfus, Zinssatz), однос меѓу две големина. Се изразува во проценти. Од односот меѓу големините се гледа динамиката на промените на некоја економска појава. На пр. стапката на акумулација покажува колкав дел од националниот доход се одвојува за инвестиции во стопанството, профитната стапка го покажува степенот на оплодување (рентабилност) на капиталот итн.

СТАПКА НА АКУМУЛАЦИЈА – однос на акумулираниот дел на профитот спрема вкупниот профит, однос на акумулираниот дел од доходот спрема вкупниот доход на

Економско-финансиски лексикон

стопанската организација, однос на акумулираниот дел од националниот доход спрема вкупниот национален доход. Висината на стапката на акумулацијата (покрај вкупната маса на акумулацијата и начинот на нејзиното користење за проширена репродукција) влијае врз брзината на економскиот развој на една земја.

Односот на акумулираниот дел од националниот доход спрема вкупниот национален доход се наречува општествена стапка на акумулација, којашто го означува процентуалното учество на акумулацијата во националниот доход.

СТАПКА НА АКУМУЛАЦИЈАТА И ФОНДОВИ – (лат. *accumulatio* – собирање, натрупување; лат. *fun-dus* – темел, основа; фр. *fond*; англ. *fund*), според стопанскиот систем од 1952 до 1954 г., начин на наменска распределба на доходот, така што вкупниот остварен доход е делен на акумулација (А) и фондови на општествената потрошувачка (Ф), на една страна, и фонд на плати (ФП), на друга страна. Со оваа стапка е пропишувано колку едно производствено претпријатие од остварениот доход мора да издвои за акумулација и фондови на секој динар издвоен за фондот за плати. Прво беше пропишана единствена стапка на целата индустрија. Поради големите разлики во техничката опременост и технолошките

Економско-финансиски лексикон

карактеристики, таа беше напуштена и наскоро беше заменета со стапка на акумулација и фондови по гранки, подоцна дури и по групации на производството, па и по одделни претпријатија. На крајот на 1954 г. овој систем е напуштен.

СТАПКА НА ВИШОКОТ НА ВРЕДНОСТА – според теоријата на вишокот на вредноста, однос меѓу масата на вишокот на вредноста и променливиот (варијабилниот) капитал изразен во проценти, а го означува степенот на оплодување на променливиот капитал или степен на експлоатација на работната сила.

СТАПКА НА НЕВРАБОТЕНОСТ – претставува однос меѓу бројот на невработеното работоспособно население и вкупното работоспособно население на една заедница.

СТАПКА НА ПРИНОС – (анг. rate of return), големина на профит, дивиденда или интерес (камата) изразена во проценти, што се добива од соодветна инвестиција.

СТАПКА НА ЕКОНОМСКИОТ (СТОПАНСКИОТ) РАСТ – во проценти изразено зголемување на националниот доход или општествениот производ за една година.

Економско-финансиски лексикон

СТАТИКА – (грч. statos – поставен, што стои), 1. дел од механиката што се занимава со рамнотежа на силите; 2. состојба на мирување во даден момент; спротивно: динамика ; 3. економски метод (статички метод) што се применува при анализа на односите меѓу економските големини (елементи, фактори) што ги определуваат условите на рамнотежа, а не ги зема предвид процесите на приспособување со чие посредство се дошло до дадената рамнотежа; статичкиот метод се апстрахира од анализата на временскиот тек во кој се врши процесот на приспособување; статичкиот метод е ограничен; се надополнува со динамичкиот метод, со кој се проучува како економските детерминанти на еден систем на односи се менуваат во времето и преоѓаат од позиција на една економска рамнотежа во друга.

СТАТИЧЕН – неподвижен; што се наоѓа во состојба на мирување и рамнотежа, а не во движење.

СТАТИСТИКА – (лат. од status – стоење, положба, состојба), научен метод на истражување нумерички податоци што покажуваат одредени состојби и промени на економски, социјални и други појави во определени временски периоди. Статистичкото истражување опфаќа: разгледување и собирање на податоците,

Економско-финансиски лексикон

групирање и средување на податоците и обработка со анализа. Под статистика се подразбираат и бројните податоци, што ги собираат, средуваат и објавуваат статистичките служби.

СТАТИСТИЧКА АНАЛИЗА – (лат. statistica од status – стоење; грч. analysis – раздвојување, расчленување, раздвојување целина на делови), проучување по пат на анализа на некоја економска (или било која друга) појава врз основа на масовна статистичка обработка на нумерички податоци за состојбите и промените на состојбите на таа појава со цел да се утврдат типичните карактеристики на состојбите или промените, закономерностите што се манифестираат или повторуваат кај промените, да се откријат определени законитости во однесувањето. Статистичката анализа претставува важен метод на истражувањето и докажувањето на постигнатите резултати.

СТАТУС – (лат. status – стоење, положба), 1. состојба, сегашна положба, околност, услови; 2. општествена и правна положба на едно слободно лице; 3. постојан состав на вработените на некоја стопанска организација или установа.

Економско-финансиски лексикон

СТАТУТ – (лат. statutum од statuere – утврдува, уредува), општ правен акт со кој се уредува организацијата и функционирањето на стопанските организации и на политичко – територијалните заедници, како и правата и обврските на нивните припадници. Статутот е општ акт од нормативен карактер, што мора да биде сообразен со законот и е понизок од законот.

СТЕКНАТА КАМАТА –**Стекната камата** (accrued interest) е камата која при тргување со обврзници купувачот ја плаќа на продавачот. Се пресметува од зададен датум на исплата на купон. Цената на обврзница која вклучува стекната камата се нарекува валкана цена „dirty price“, додека цената без стекната камата се нарекува чистацена „cleanprice“.

СТЕНД – БАЈ АРАНЖМАНИ (на Меѓународниот монетарен фонд) – (анг. stand – by – помош, поткрепа; фр. arrangement – уредување, распоред; спогодба, договор), спогодби или договори на Меѓународниот монетарен фонд за давање финансиска поткрепа со кредити (со одредени интересни стапки и услови на користење на кредитите) на оние членки на Фондот што се наоѓаат во привремени платно – билансни тешкотии. Според правилата на Фондот, земјата што бара финансиска поткрепа мора да ја докаже оправданоста на своето барање, а

Економско-финансиски лексикон

истовремено треба да ги изложи основните карактеристики на својата економска политика, којашто треба земјата да ја извлече од неповолната економска ситуација.

СТЕНД – БАЈ КРЕДИТИ – (анг. stand – стои, by – покрај; stand – by – помош, поткрепа; лат. creditum – заем; анг. stand – by credit – кредит за поткрепа), посебни финансиски кредити што Меѓународниот монетарен фонд им ги одобрува на своите членки, коишто спроведуваат одредена стопанска политика, а Фондот таа политика веќе ја одобрил. Формалностите околу добивањето на таков кредит се извршуваат однапред, а кредитот се користи автоматски според потребата за решавање на тешкотиите во платниот биланс на земјата заемопримач.

СТЕПЕН НА ИСКОРИСТУВАЊЕ НА КАПАЦИТЕТОТ – (лат. capacitas – обем, способност, можност), претставува однос меѓу остварениот обем на производство на една производствена организација (претпријатие, работилница) и нејзиниот работен (технички) капацитет.

СТЕЧАЈ – (српхрв. стечај; рус. банкротство; анг. bankruptcy, failure – фр. banqueroute, fail-lite; итал. fallimento, bancarotta; гер. Bankrott), посебен вид судска извршна постапка според која се намираваат

Економско-финансиски лексикон

побарувањата на сите доверители од имотот на инсолвентниот должник. Бидејќи не можат да се намират сите обврски во полн износ, тие се исполнуваат пропорционално.

СТЕЧАЈНА МАСА – Стекајна маса (анг. bankruptcy estate, гер. Konkursmasse) претставува целокупниот имот на должникот во време на отворање стечајна постапка, тој имот којшто тој (должникот) го стекнува во текот на стечајната постапка, која служи за намирување на трошоците на стечајната постапка тоа се побарувањата на доверителите на стечајниот должник, односно побарувања чии намирувања се обезбдени со определени права на имотот на должникот. Во стечајната маса не влегува имотот на должник поединец на кој се спроведува против него не би можело да се спроведе кога тој не би бил трговец поединец или занаетчија. Ако е отворена стечајна постапка над имотот на еден брачен другар, уделот на тој брачен другар во заедничкиот имот на брачните другари влегува во стечајната маса ако на тој удел според општите правила може да се спороведе против должникот. Поделбата на имотот се врши надвор од стечајот на барање на стечајниот управител. Стечајната маса се формира на почетокот на денот кога е огласот за отворање на стечајната постапка истакнат на огласната табла во судот, како една од правните последици во

Економско-финансиски лексикон

рамките на отворањето на стечајната постапка.

СТИМУЛАЦИЈА – (лат. *stimulatio* – поттикнување, *stimulare* – подбужнува, поттикнува, побудува; српхрв. стимулација; рус. стимуль, анг. *stimulation, stimulus, incentive*; фр. *stimulant, stimulation*; итал. *stimolo, stimolazione*; гер. *Stimulation*), поттикнување, побудување. Во стопанството овој збор означува поттикнување, побудување кон стопанска, односно деловна активност со одредени мерки. На пр. висината на профитната стапка ги поттикнува претпријатијата кон инвестирање; пониските цени и други попримамливи услови кон привлекување на купувачите да купуваат; премиите, даноците, интересната стапка итн. кон соодветно поттикнување на стопанствениците.

СТИПЕНДИЈА – (лат. *stipendiuti* – плата, награда), парична помош на ученици и студенти што се наоѓаат на редовно школување или на лица на специјализација, стручно усовршување и други видови школување.

СТИХИЈА – грч. *stoiheion* – она што е незауздано, надвор од контрола, природна сила; лат. *elementum*), елементарна природна сила; неконтролирано, спонтано дејство на

Економско-финансиски лексикон

природни и општествени сили; она што настанува, се јавува независно од волјата на луѓето, проследено со нарушувања и разорувања.

СТИХИЈА ВО СТОПАНСТВОТО - неконтролирано, спонтано дејство на економските закони што доведува до нарушување во општественото производство, што доаѓа до израз во пазарното стопанство, особено во либералниот капитализам . Самостојните стоковни производители своите деловни решенија – што, колку и за кого ќе произведуваат

ги донесуваат врз основа на движењето на цените на стоките. Кога ќе се изложат стоките на продажба, тогаш ќе се покаже која стока во колкав обем требало да се произведе и со кои трошоци. Секој производител, во рамките на својата производствена организација, произведува според определен план, но во рамките на целокупното општествено производство владее стихија, што доведува до растројства во општественото производство, до растурање средства за производство, труд и произведени добра. На повисокиот степен од развојот на производните сили штетите се многу поголеми. Затоа се јавува потреба од општествена интервенција, за свесно усогласување и насочување на општественото производство, што во современите земји се огледува во примената на различни мерки на

Економско-финансиски лексикон

државната економска политика, што настојува да ја совлада стихијата и да го ублажи цикличното движење на општественото производство.

Со планирањето на општественото производство општеството има за цел да ги совладува стихијата и непожелните ефекти што произлегуваат од неа. Меѓутоа, ако тоа не се засновува врз определено почитување на економските законитости и внесува елементи на волонтаризам, исто така може да предизвика стихија и нарушување во општественото производство како и при услови на слободно дејство на економските пазарни закони.

СТОВАРИШТЕ – (српхрв. стовариште; слов. shramba, skladišče; рус. склад, складочное место, место разгрузки; анг. store, storehouse, warehouse; фр. dépôt, magasin; итал. deposito, magazzino; гер. Lagerplatz, Magazin), 1. место или простор за сместување одредени производи (стоки), технички и кадровски опремено за сместување, евидентирање, чување и испорачување на заинтересираните; 2. стопанска организација, чијашто функција е преземање, евидентирање, чување и испорачување на стоките на начин и под услови предвидени со пропишаните норми за работа на стовариштето.

Економско-финансиски лексикон

СТОК – (анг. stock – залиха), англо-американски израз којшто означува: залиха на материјали, стока; вкупен износ на некој заем; главнината на капиталот на некоја компанија; хартии од вредност со кои се тргува на ефектните берзи; вкупен износ на акции на некое акционерско друштво.

СТОКИРАЊЕ – планско складирање поголеми количества материјали или стоки во складот на стопанската организација на одредено или неодредено време.

СТОКА – (српхрв. роба; слов. blago; рус. товар; анг. commodity; фр. marchandise; шпан. mercancia; итал. roba, mercanzia; гер. Ware), е производ наменет за размена (за продажба, за пазар), а не за сопствена потрошувачка на производителот (како што е во натуралното производство). За разлика од натуралното, кај стоковното производство врската меѓу производството и потрошувачката е посредна. Таа се воспоставува преку размената, т. е. преку пазарот. Основни својства на стоката се: употребна вредност, вредност и разменска вредност.

Според трудовата теорија на вредноста трудот што се вложува за производство на стоката истовремено се пројавува како конкретен и апстрактен труд. Како конкретен труд (што претставува некое занимање, струка) тој е создавач на употребната вредност, создавач

Економско-финансиски лексикон

на стока од определен вид (жито, облека, леб, чевли итн.) и само во тоа својство може да создава употребни вредности. Како апстрактен или труд воопшто (што означува трошење енергија во одредено време, што е заедничко за сите производители независно од нивната конкретна форма на трошење на трудот) тој е создавач на вредноста на стоката.

Стоковното производство се јавува кон крајот на првобитната заедница. Услови за појавување на стоковното производство се: појавата на вишокот на производ, појавата на општествената поделба на трудот и појавата на приватната сопственост.

Освен со општите белези, што се заеднички, стоковното производство во секоја одделна историска форма се изразува на специфичен начин. Регулатор на стоковното производство е законот на вредноста .

Во робовладелството и феудализмот натуралното производство е основен облик, а стоковното производство – спореден. Капиталистичкиот начин на производство исклучиво се засновува врз стоковното производство, кога и работната сила добива облик на стока.

СТОК ИКСЧЕИНЦ – (анг. stock exchange – ефектна берза), англоамерикански израз за ефектна берза , односно берза на која се тргува со хартии од вредност . Така,

Економско-финансиски лексикон

Њујоршката берза е наречена New York Stock Exchange.

СТОКОВЕН КРЕДИТ – вид купување стоки што не се плаќаат веднаш, плаќањето се одложува за друго време; тоа означува купување на почек, на вересија, при што купувачот се јавува во улога на должник и во тоа својство потпишува меница со која се обврзува дека во означеното време ќе ја исплати должната сума пари. Во ваквите купопродажни односи парите се јавуваат во функција на платежно средство, а кредитот во форма на комерцијален кредит.

СТОКОВЕН ПРОМЕТ – вкупност на сите операции во движењето на стоките од производството до потрошувачката во процесот на размената преку пазарот, при што се врши промена на вредноста од стокот во парична форма и обратно, на одредено подрачје и време. Стоковниот промет се врши преку купопродажбата во трговијата, но се применуваат и други форми, како меѓусебно пребивање, посредништво, застапништво, комисиони операции. Во стокотниот промет се вршат и разни технички операции: сортирање, дотерување, обележување, конзервирање, складирање, пакување, транспортирање и др. Вкупниот промет на стоки и услуги што се врши на подрачјето на една држава се наречува внатрешен стокотен

Економско-финансиски лексикон

промет, додека прометот на стоки надвор од земјата, со други држави, претставува надворешен промет, а прометот на стоки и услуги меѓу сите земји, е наречен светски промет, односно светски извоз и увоз.

Најголемиот дел од стоковниот промет се врши преку трговската мрежа (трговија на големо, трговија на мало, за другите, надворешните трговски фирми).

СТОКОВЕН ФОНД – вкупната маса стоки со кои располага една заедница во одредено време, што се нуди за продажба. Потекнува од домашното производство и од увоз. Стоковниот фонд со својот обем и структура треба да одговара на куповната ефективна побарувачка. Кога се нарушува рамнотежата меѓу нив, настанува нестабилност во стопанството, што се манифестира со пораст на цените, т. е. со инфлација и други нарушувања.

СТОКОВНА КУЌА – (српхрв. робна кућа; рус. универмаг, универсальный магазин; англ. department store; фр. grand magasin; итал. grande magazzino; гер. Kaufhaus), голема продавница, обично на катови, за малопродажба, со голем избор на стоки. Бидејќи се од универзален карактер, стоковните куќи им овозможуваат на купувачите да купат и да се снабдат со разновидни стоки на едно место. Освен

Економско-финансиски лексикон

универзалните, постојат и специјализирани стоковни куќи (на пр. за мебел, облека, автомобили и сл.).

СТОКОВНИ ЛИСТИ – со трговски договор меѓу две држави утврдени листи на стоки за меѓусебна размена во определена година. Обично, надвор од овие листи не е можна меѓусебна размена. Тоа се, всушност, регулирани меѓудржавни трговски односи.

СТОКОВНО – ПАРИЧНИ односи – општествено – економски односи во современото стопанство, во кое производите имаат карактер на стоки, а размената се врши со посредство на пари. Економските односи се изразуваат на посреден начин, преку пазарот, т. е. преку купопродажбата.

СТОКОВНО ПРОИЗВОДСТВО (стоковно стопанство, пазарно стопанство) – тоа е она производство чии производи се наменети за продажба, за размена. Со добиените пари од продадената стока производителот купува на пазарот средства за производство и средства за живот, односно за лична потрошувачка. Бидејќи стоките се разменуваат за пари, па се зборува уште и за стоковно-парично стопанство. Општи белези на стоковното производство: 1. Кај стоковното производство не постои директна врска меѓу производството и потрошувачката (како што е

Економско-финансиски лексикон

во натуралното). Таа се воспоставува преку размената , којашто станува посредник меѓу производителите и потрошувачите. Задоволувањето на човечките потреби, како општа и крајна цел на стопанската дејност, во условите на стоковното стопанство добива посреден карактер; 2. Општествениот процес на производството е атомизиран, т. е. расчленет на голем број осамостоени стоковни производители, создавачи на различни употребни вредности . 3. Општественото производство се засновува врз општествената поделба на трудот . Со оглед на тоа осамостоените стоковни производители се зависни едни од други. Нивната определеност да произведуваат еден или друг вид употребни вредности (односно општествената поделба на трудот) ги упатува на размена на нивните стоки за други стоки. Единствена форма на врска меѓу стоковните производители е размената на пазарот . 4. Општествениот карактер на стопанската дејност во услови на стоковното стопанство се изразува посредно, преку пазарот, по пат на размена. 5. Регулатор на стоковното производство е законот на вредноста . Следните три услови ја овозможува појавата на стоковното производство: појавата и развојот на општествената поделба на трудот , појавата на вишокот на производ и појавата на приватната сопственост. Во времето кога беа исполнети сите три услови заедно, се

Економско-финансиски лексикон

појави стоковното производство како редовен, а не случаен процес, а тоа се оствари при распаѓањето на првобитната заедница и настанувањето на робовладелството. Капитализмот е прв начин на производство што се засновува врз стоковното производство. Во преткапиталистичките општества има спореден карактер, а основен облик на производство е натуралното производство.

СТОК ХОУЛДЕР – (анг. stock – залиха; акција; hold – држи; holder – поседник, сопственик; stock holder – поседник, сопственик на акции), англоамерикански израз што значи сопственик на хартии од вредност, т. е. сопственик на акции; акционер.

СТОК ЏОБЕР – (анг. stock – акции, jobber – накупец, прекупец, шпекулант; трговец со акции; stock jobber – трговски шпекулант), англоамерикански израз, а значи трговски, односно берзански шпекулант.

СТОПАН — израз што во македонскиот јазик се употребува во смисла на сопственик, господар, домаќин, сопруг. Последните три значења произлегуваат од првото – сопственик.

Економско-финансиски лексикон

СТОПАНИСУВАЊЕ – вршење економска дејност, занимавање со стопанска дејност; организирана стопанска дејност заради остварување приход, односно доход, профит, во натура или во пари.

СТОПАНСКА АДМИНИСТРАЦИЈА – (лат. administratio – извршување, послужување; управување, раководење), посебен службенички апарат, за разлика од работниците што се непосредни носители на процесот на производство, што врши надзорни, раководни, управувачки, координаторски, книговодствени, финансиски, комерцијални и разни други функции во претпријатието, што произлегува од внатрешната, односно техничката поделба на трудот. Сите тие нужно се јавуваат кај стопанските организации што се засновуваат не врз индивидуален, туку врз колективен комбиниран труд, чијашто стопанска функција обединува и може да се врши врз основа на комбинација на разновидни операции, врз масовно, сериско, а освен тоа уште стоковно производство. Од пошироко гледиште, под поимот стопанска администрација влегува и администрацијата во непроизводствените стопански сектори (прометот, банкарството, осигурувањето), органите на стопанските здруженија и разни други општествени

Економско-финансиски лексикон

служби што се занимаваат со стопански проблеми.

СТОПАНСКА БАНКА а. д. Скопје – е прва и најголема банка во Република Македонија. Основана е на 29. 12. 1944 г. (веднаш по ослободувањето на Македонија) со решение на Второто вонредно заседание на АСНОМ, под името Македонска стопанска банка.

Стопанска банка е банка од универзален тип. Изведува активни, пасивни и неутрални банкарски операции, како во земјата, така и со странство. Во текот на минатиот период остварува постојанен растеж. Таа е главен носител на стопанскиот, финансискиот и банкарскиот развој на Републиката, а покрај тоа беше носител на повеќе јавни заеми во државата. Од година во година постојано го зголемуваше својот финансиски потенцијал. Во 1982 г. Стопанска банка учествуваше со 88 проценти во вкупните средства на деловните банки, а со околу 73 проценти во вкупните парични средства на граѓаните вложени во банките. Според билансот од 30. 09. 1994 г., таа располагаше со 60 насто од кредитниот потенцијал на комерцијалните банки во Македонија.

Во својот над петдецениски развој Стопанска банка мина низ неколку развојни фази и организациони преобразби. На 31. 01. 1990 г. банката се трансформира во акционерско друштво, со што почна процес на суштински

Економско-финансиски лексикон

промени во нејзиното работење. Интенцијата на државата да се создаде поголема конкурентност меѓу банките, во 1990 г. дојде до одвојување на Основната банка – Скопје во самостојна банка (под името Комерцијална банка), а во 1995 г. и на основните банки во Охрид, Битола, Прилеп, Куманово и Тетово, но и покрај тоа, Стопанска банка и натаму остана најголема комерцијална банка во Македонија, во која зеде учество и странски капитал.

СТОПАНСКА ГРАНКА – специјализиран дел од една стопанска област, како на пр. во областа на земјоделството: полјоделство, сточарство, овоштарство, лозарство; во областа на индустријата: металургија, машиноградба, текстилна индустрија итн. Стопанските гранки се делат на подгранки (на пр. градежништво: нискоградба, високоградба).

Разделувањето на стопанските области на гранки и подгранки е наречено посебна поделба на трудот.

СТОПАНСКА ЕВИДЕНЦИЈА – (лат. *evidentia* – очигледност, јасност), следење и нумеричко бележење податоци од стопанските процеси. Преку стопанската евиденција се добива увид и можност за следење на стопанските процеси и врз основа на тоа донесување соодветни деловни одлуки.

Економско-финансиски лексикон

СТОПАНСКА КОМОРА – (грч *катага*, лат. *caméra* – свод, одаја на свод, соба), општо здружение на стопански организации. Стопанските комори се самоуправни организации што се организираат врз територијален принцип заради унапредување на стопанската дејност. Со нив управуваат членовите преку избрани претставници, делегирани во органите на управување на коморите.

СТОП НАЛОГ – Стоп налог (анг. *stop order*, гер. *Stoploss-Auftrag*) се состои од стоп налог за купување над моменталната пазарна цена и стоп налог за продажба под моменталната пазарна цена. Често служи за заштита на профитот, односно да несе допушта создавање или зголемување загуба.

СТОПАНСКА ОБЛАСТ – голем дел од националното стопанство, што претставува едно широко заокружено стопанско подрачје, за кое е карактеристична определена широка дејност. Стопанските области ја сочинуваат глобалната структура на националното стопанство, односно тие ја изразуваат општата поделба на трудот. Се разликуваат следниве стопански области: земјоделство, шумарство, рударство, индустрија, занаетчиство, градежништво, трговија, банкарство и некои други стопански услуги.

Економско-финансиски лексикон

Стопанските области се делат на одделни специјализирани стопански гранки и подгранки, што ја изразуваат посебната поделба на трудот.

СТОПАНСКА ОРГАНИЗАЦИЈА – организација што врши стопанска дејност. Според видот на дејноста, се разликуваат производствени стопански организации (индустриски, земјоделски, шумарски, рударски, задружни, сообраќајни, угостителски и др.), прометни, банкарски, осигурителни и др.

СТОПАНСКА ПРОПАГАНДА – (лат. *propagare* – шири, распространува), планско и систематско соопштување од страна на стопанските организации преку одредени информативни средства за своите производи и услуги заради запознавање, влијание и придобивање на што повеќе купувачи. Се смета дека рекламата и претходи на стопанската пропаганда.

Стопанската пропаганда треба да се засновува врз одредени принципи: вистинитост, објективност, лојалност и економичност. Таа се спроведува преку разни средства (медиуми): визуелни (излог, светлива реклама, пакувањето, каталози, плакати, огласи, статии); аудитивни (радиореклама, информации преку телефон, звучни известувања со возила во движење);

Економско-финансиски лексикон

аудиовизуелни (филмови, реклами на телевизија, демонстрации, т. е. прикажување како се употребува и функционира производот и користа од него); дегустации; допирно – визуелни и АРВО услови на поразвиена конкуренција на стопанската пропаганда и се обрнува особено внимание како средство за привлекување на купувачите и со оглед на тоа, трошоците за неа имаат висок удел. Преку масовното производство и проширувањето на пласманот, големите компании во извесна мера ги компензираат трошоците за економска пропаганда. Во споредба со нив, малите фирми се во неповолна положба.

Производството и потрошувачката се разделени. Тие се поврзуваат преку размената. Поради тоа се јавува потреба од информирање на потрошувачите за да се запознаат за сè она што стои на располагање за снабдување и купување. Оттука, нужните трошоци за реклама, односно за економска пропаганда, како облик на информирање на потрошувачите влегуваат во групата прометни трошоци што имаат производствен карактер. Трошоците што се над тоа се непроизводствени и одат на товар на профитот, односно на доходот.

СТОПАНСКА РЕФОРМА – (лат. reformatio – промена, преобразба), промена на стопанскиот систем на една општествена

Економско-финансиски лексикон

заедница; приспособување на стопанскиот систем на една заедница кон барањата што се поставуваат на повисоката етапа на развојот.

СТОПАНСКА СМЕТКА – поим што начелно означува стопанисување засновано врз економски принципи, според кои се врши пресметување на трошоците и со стопанисувањето постигнатите ефекти. Стопанисувањето врз принципот на стопанска сметка се изразува преку снижување на трошоците, а максимирање на профитот. Стопанската сметка доаѓа до израз при постоење одреден степен на самостојност на стопанскиот субјект, особено при одредување видот и обемот на производството, инвестициите, продажбата, цената, личните доходи итн.

СТОПАНСКИ ДЕЈНОСТИ – (српхрв. привредне делатности; рус. хозяйственные деятельности; англ. economic activities; фр. activité économique; итал. attività economica; гер. wirtschaftlich Aktivität), стопанските области што го сочинуваат целокупното стопанство на една заедница. Овде влегуваат: индустријата и рударството, земјоделството, рибарството, шумарството, водостопанството, градежништвото, сообраќајот и врските, трговијата, угостителството и туризмот, занаетчиството и личните услуги, станбено – комуналната дејност, финансиските дејности

Економско-финансиски лексикон

и др. Секоја област се дели на гранки и подгранки.

СТОПАНСКИ (ЕКОНОМСКИ) РАЗВОЈ (растеж) – пораст на општествениот производ и националниот доход што се остварува во една земја од година на година. Стопанскиот развој се остварува со проширена репродукција. Годишниот процент на порастот е наречен стапка на развој. Од стопанскиот развој зависи целокупниот општествен развој. Меѓутоа, развојот на нестопанските дејности на соодветен начин влијае врз стопанскиот развој (на пр. развојот на школството, здравството и др.).

Неколку фактори имаат особено влијание врз стапката на стопанскиот развој: обемот на националната акумулација, структурата на новите инвестиции, брзината на примената на техничкиот прогрес, обемот и квалификационата структура на работната сила, методите на управување со стопанството, карактерот на политичкиот систем.

Постојат разни методи на стопанскиот развој, што зависи од општествено – економскиот систем и разни теории за стопанскиот развој, што се однесуваат на развиени и неразвиени земји.

СТОПАНСКИ СИСТЕМ – (грч. systema – состав, целина; функционално поврзани

Економско-финансиски лексикон

меѓузависни делови што сочинуваат обединета целина), облици и методи на организација на националното стопанство што се засновуваат врз историски определениот начин на производство и врз постигнатиот степен на општествено – економскиот развој. Организационите облици и односи меѓу носителите на стопанските дејности се правно регулирани.

Покрај општите белези што се определени од начинот на производство, со општествено – економскиот развој стопанскиот систем, повеќе или помалку, се приспособува кон соодветната етапа на развојот.

СТОПАНСКИ СУБЈЕКТИ – (лат. subiectum – лице, човек), тоа се поединци или општествени групи кои самостојно донесуваат стопански одлуки и во согласност со нив ја организираат својата стопанска дејност. Во реалноста стопанскиот живот е мошне разгранет сплет на производствени и потрошувачки процеси, во кои поединци и општествени групи секојдневно донесуваат разновидни стопански одлуки и врз нивна основа го организираат задоволувањето на своите потреби. Тие поединци и општествени групи ја сочинуваат организационата структура на стопанството, мрежа на центри во кои се донесуваат одлуки за изборот на факторите за производство, начинот на нивната комбинација, вид, обем, место и

Економско-финансиски лексикон

време на производствените процеси, намената на производите, нивната распределба, размена и потрошувачка.

Стопанските субјекти можат да се класираат според разни критериуми: според бројот на лицата што ги опфаќаат (поединечни, групни); според дејноста што ја вршат (индустриски, земјоделски, занаетчиски итн.); потрошувачки, а во рамките на тоа според видот на потрошувачката и сл.; според обемот на дејноста. Од гледиштето на организацијата на стопанските субјекти, претпријатието е примарен или основен стопански субјект, кој претставува еден центар на стопанското одлучување. Во областа на потрошувачката основни субјекти се домаќинствата, во кои се задоволува дел од личните потреби, па, како такви, сочинуваат еден центар на одлучување.

СТОПАНСКИ ЦИКЛУСИ (грч. *kyklos* – круг; тркало; лат. *cyclus*; англ. *business, cycles*), времето на движењето што го минува стопанството од една до друга криза во класичниот капитализам, односно времето на движењето што го минува стопанството од една до друга рецесија во современиот капитализам. За тоа време се прави еден круг. Еден циклус ги опфаќа следниве фази што преминуваат од една во друга и кои се повторуваат од настанувањето на првата криза од хиперпродукција во Англија во 1825

Економско-финансиски лексикон

г. до големата криза 1929 – 1933 г.; криза, депресија, оживување и полет, по полетот пак доаѓа криза. Со воведувањето антициклична политика од страна на државата во извесна смисла се менува карактерот на циклусите, па затоа во литературата кризата се наречува рецесија.

СТОПАНСКО ПРАВО – 1. посебна гранка на правото, што претставува вкупност на правни норми со кои се регулираат: правната положба на стопанските организации (основање; начин на управување, набавување, располагање, чување на средствата; здружување; престанување); облигационите односи што произлегуваат од деловната активност на стопанските организации (купопродажни односи, посредување, застапување, комисиони, складирање, шпедиција, транспорт, осигурување, банкарски дејности итн.); 2. стопанското право е и наставно – научна дисциплина.

СТОПАНСТВО – (грч. oikonomia, лат. oeconomia; српхрв. привреда; рус. хозяйство; анг. economy; фр. économie; итал. economia; гер. Wirtschaft, Ökonomie), овој збор ја изразува сферата на општествената репродукција која го опфаќа материјалното производство, прометот и услугите. Според предметот на дејноста, стопанството се дели на области: земјоделство и рибарство,

Економско-финансиски лексикон

шумарство, екстрактивна индустрија, ловство, водостопанство, индустрија, градежништво, сообраќај, занаетчиство, угостителство и туризам, трговија, банкарство, осигурување, станбенокомунални дејности и др. Областите се делат на гранки и подгранки. Наспроти стопанските, во секое општество постојат и нестопански дејности (државата, образованието, здравството, науката, културата и др.). Стопанството, а на прво место производството, ја претставува основата на целокупниот општествен живот.

Можни се повеќе класификации на стопанството. Се разликува регионално и национално стопанство, потоа национално и светско стопанство; потоа, натурално и стоковно, односно стоковнопарично или пазарно стопанство; пазарно и планско, планско – пазарно или пазарно – планско; автаркично и отворено стопанство; мирновременско и воено стопанство.

Овој израз има и посебно значење на производствена единица, како економска организација, на пр. земјоделско стопанство (на српхрв. пољопривредно газдинство), земјоделски имот.

СТОРНО – (итал. Storno – освен други значења: исправка во книжењето), исправување погрешно книжена ставка во книговодството со ново исправно книжење; поништување, укинување, запирање.

Економско-финансиски лексикон

СТОХАСТИКА – (грч. *stochastike* – вештина на погодување, *stochastikos* – вешт во погодувањето), 1. вештина на погодување; 2. учење за идни веројатни состојби на одредена појава или на идни веројатни промени на состојбата на таа појава.

СТРАТЕГИЈА – (грч. *strategia* – водење војска, вештина на војување; англ. *strategy*, фр. *stratégie*; гер. *Strategie*, рус. *стратегия*), во областа на стопанството означува определен пристап во развојот на стопанството, избор и утврдување на потребите, целите, приоритетите, акцијата за остварување на развојот во пожелна структура на стопанството, во одредени рокови (краток, среден, долг рок).

СТРУЧНОСТ – оспособеност, квалифицираност, опитност за вршење некоја дејност.

СТРУКТУРА – (лат. *structura* – градба, состав; *structor* – градител, сидар), состав, градба, распоред, склоп; состав на една целина од делови; однос на составните делови во една целина. Се зборува на пр. за квалификационата структура на работната сила, за структура на стопанството, пазарна структура, структура на трошоците итн.

СТРУКТУРАТА НА СТОПАНСКИТЕ ИНВЕСТИЦИИ – (лат. *structura* – градба, состав; лат. *investitio* – вложување), ги опфаќаат сите вложувања (инвестирања) во основни средства (фиксни средства) и трајни обртни средства во сферата на стопанството.

Стопанските инвестиции можат да се делат на непосредно и посредно производствени. Непосредно производствените инвестиции главно им се наменети на оние стопански области и гранки во кои се произведуваат материјални добра, како што е земјоделството, индустријата итн., додека посредно производствените инвестиции им се наменети на оние стопански области (сообраќај, трговија и др.) што создаваат услови и овозможуваат пораст на производството на материјални добра во првата група стопански области и гранки. Посредно производствените области се пројавуваат како продолжена рака на материјалното производство до крајниот потрошувач.

СТРУКТУРНА БЕЗРАБОТИЦА – (лат. *structura* – градба, состав), специфична безработица (невработеност) којашто се јавува поради две причини: 1. постојат слободни работни места, но се разликуваат по својот карактер од квалификациите на невработените работници (немаат соодветна стручна способност или недоволно искуство

Економско-финансиски лексикон

за тие работни места, па не можат да се вработат) и 2. безработица што е од регионален или територијален карактер. Така, постојат слободни работни места, но тие се во различни места од местата во кои живеат невработените работници.

СУБВЕНЦИЈА – (лат. *subventio* – помош; *subvenire* – притекнува на помош, помага; англ. *subsidy* – парична помош, дотација, субвенција), парична или друга материјална помош, којашто обично ја дава некој државен орган на стопански и нестопански организации, што може да биде еднократна или постојана, што се дава со одредена намена или без намена. Во стопанството субвенциите најчесто се користат за потпомагање на земјоделството, станбената изградба, сообраќајот, регионалниот развој, во вид на регреси, премии, дотации, премирања на извозот и др. Во индиректна форма субвенциите се јавуваат преку олеснувањата во оданочувањето на профитот, односно на доходот (особено кога се издвојуваат средства од него за некоја намена, како што е на пр. забрзаната амортизација и др.).

СУБЈЕКТ – (лат. *subiectum* лице, човек), лице, човек (за разлика од објектите, предметите). Носител на права и обврски. Се

Економско-финансиски лексикон

јавува во две основни својства: како физичко и како правно лице.

СУБЈЕКТИВИЗАМ – (лат. subiectivus – личен, оној што тргнува од себе, пристрасен), насока во идеалистичката филозофија, според која не постои објективност во сознанието на вистината, туку сè зависи од субјектот; сето сознание се состои од субјективното доживување и субјективната духовна состојба; вистината не може да се сознае. Радикалните субјективисти сметаат дека не може да се потврди дека постои надворешниот свет. Во свеста на субјектот се јавуваат впечатоци во кои нема ништо. Субјективизмот е присутен и во економските истражувања.

СУБЈЕКТИВНА ТЕОРИЈА НА ВРЕДНОСТА – (лат. subiectivus – личен, што тргнува од себе, пристрасен), заедничко име за сите теории што во одредувањето на вредноста на стоката тргнуваат од субјективните оценки на нејзината употребна вредност или корисност од страна на поединците купувачи.

СУБЈЕКТ НА ПРАВОТО – (лат. subiectum лице, човек; subiectus – потчинет), физичко или правно лице кое во односите меѓу луѓето се јавува како носител на некое право или на некоја обврска. Човекот е физички субјект на

Економско-финансиски лексикон

правото со раѓањето. Во таа смисла има правна и деловна способност. Правно лице (според законот) може да биде стопанска или нестопанска организација. Правното лице станува субјект на правото врз основа на правниот акт за своето основање (основачки акт, одлука на власта, статут) и тоа само во границите на дејноста за која е основано.

СУБОРДИНАЦИЈА – (лат. subordinatio – подреденост, потчинетост, зависност), 1. подреденост, потчинетост, зависност; 2. во еден сложен организационен систем: подреденост на нижиот орган на вишиот орган; подреденост на деловите од системот на системот како целина; подреденост на нижиот орган во извршување на задачите на вишиот орган; подреденост на нижите раководители на раководителите од повисок ранг (во хиерархиската организација).

СУВЕРЕНИТЕТ – (фр. sou-veraineté – највисока, врховна, неограничена власт; независност; souverainement – неограничено, суверено; англ. sovereignty), овој термин означува врховна власт, неограничена власт; државна независност; неприкосновеност.

СУКЦЕСИЈА – (лат. successio, од succedere – следи, оди зад некого; successor – следбеник, наследник), 1. едноподруго; последователност; редица; низа; 2.

Економско-финансиски лексикон

наследување, наследство; наследување некој имот или имотно право; оставнина што се наследува.

СУКЦЕСОР – (лат. successor – наследник, следбеник), наследник; лице што наследува нешто (имот, некое право, титула и сл.).

СУМА – (лат. summa – збир, износ), збир, износ; резултат добиен со собирање повеќе броеви, со кои се изразени поединечни, обично истородни количества, во вредност или во натура.

СУПЕРГАРАНЦИЈА –Супергаранција (анг. super-guarantee, гер. Supergarantie), пред се, преставува комерцијален поим со кој се означува втора банкарска гаранција со која друга банка гарантира на корисникот за веќе издадена банкарска гаранција издадена од страна на првата банка, дека определена обврска ќе биде исполнета. Правно во таков случај постојат две одвоени банкарски гаранции, а ефектот од издавање на супергаранција на корисникот на банкарска гаранција се состои во тоа што корисникот со тоа стекнал уште еден должник, бидејќи освен банката која ја издала гаранцијата, и банката што ја издала супергаранцијата станува неговдолжник.

Економско-финансиски лексикон

СУПРАСТРУКТУРА – (лат. sup-ra – горе, над, одозгора + structu-ra – состав, градба.

СУПРЕМАЦИЈА – (лат. supremus – највисок), првенство, врховна власт; надмоќ, превласт; врховна економска моќ што се огледува во услови на државна сопственост на средствата за производство и државно управување на економскиот живот; супремација на државите метрополи над своите колонии, супремација на крупните монополи на домашниот и светскиот пазар и сл.

СУПСИДИЈА – (лат. subsidium – помош), парична помош, парична поткрепа.

СУПСИДИЈАРЕН – (лат. subsidiarius – помошен, резервен), 1. помошен, второстепен, спореден; 2. во облигационите односи: лице што во втор ред е обврзано да стане извршител на нечие право, односно некое побарување, дури тогаш кога ќе се покаже дека примарниот обврзник (должник) не е во состојба да ја исполни обврската. Така, емецот, т. е. гарантот, станува супсидијарен извршител во облигациониот однос кога главниот должник не е во состојба да ја изврши својата обврска .

СУПСИДИЈАРНА ОДГОВОРНОСТ – (лат. subsidiarius – помошен, резервен), помошна

Економско-финансиски лексикон

или резервна одговорност; одговорност или обврска што стапува во сила кога некој друг не ја извршува својата одговорност, односно претставува правен однос според кој едно лице е одговорно за извршување некоја обврска врз постојниот облигационен однос или за отстранување на настанатата штета, наместо некое друго лице; така на пр. : меѓусебни одговорности на стопански организации врз основа на принципот на солидарност; одговорност на жирантот за извршување на меничната обврска; одговорност на емецот, т. е. гарантот, за извршување на обврската на главниот должник; одговорност на организација за штета направена на трети лица, предизвикана од нејзини органи или од нејзини работници. Лицето што ќе ја изврши обврската според супсидијарната одговорност има право на регрес од главниот должник, односно од непосредниот предизвикувач на штетата.

СУПСТАНЦИЈА – (лат. substantia – суштина, она што е основа на нешто, битност, основна состојка), 1. материја, маса; она што е основно во нешто, суштина, реалност, содржина, основа, темел; 2. во стопанството; основен материјал од кој се прави некој производ; материјал за изработка на производите; вредност на средствата за производство, којашто треба да се репродуцира преку продажната цена на

Економско-финансиски лексикон

производот, за да се зачува „супстанцата“ на капиталот, односно за да се зачува реалната вредност на средствата за производство .

СУПСТИТУТИ – (лат. substitutio – замена, измена; англ. Substi-tute; фр. substitut – заменик), општо значење: заменик; од економско гледиште, супститути (т. е. заменици) се оние производи што во потрошувачката или производството заменуваат други производи што вршат иста функција, но се поевтини или технички посовршени. На пример, синтетичкиот каучук е супститут на природниот каучук, маргаринот – на путерот, вештачката (синтетичката) кожа – на природната итн. Стоката супститут игра улога на конкурент.

СУПСТИТУЦИЈА – (лат. substitutio – замена, измена, англ. sub-stitution, фр. substitution; гер. Substitution, рус. субституция), заменување едно економско добро со друго. Постои супституција на факторите за производство и супституција на стоките за лична потрошувачка. Супституцијата се врши од економски причини (замена на поскапиот производ со поевтин, односно на поскапиот фактор за производство со поевтин), од техничко – технолошки причини (заради подобро техничко – технолошко решение, подобар квалитет, повисока продуктивност) и др.

Економско-финансиски лексикон

Техничко – технолошката супституција треба да има економска оправданост, т. е. да овозможи постигнување повисоки економски ефекти (повисок профит, односно доход). Супституцијата на факторите за производство особено се однесува на меѓусебната заменливост на средствата на трудот и работната сила.

СУРОВИНА – (српхрв. сировина; рус. сырьё, англ. raw material; – фр. matière première; итал. materia prima; гер. Rohstoff, Rohmaterial), материјал од кого производителот, со помош на средствата на трудот во процесот на производство, создава нов производ. Од суровината, т. е. од таа материја се прави новиот производ. За разлика од средствата на трудот, суровините како предмети на трудот кога влегуваат во процесот на производството наеднаш се трошат и за колку ќе се потрошат за толку се пренесува дел од нивната вредност на новиот производ. Со штедењето на суровините се смалуваат материјалните трошоци, а се зголемува доходот, односно профитот.

Според своето потекло, суровините се делат на минерални (рудите), органски (што се од земјоделско и шумско потекло) и синтетички (добиеени по индустриски пат, на вештачки начин). Само органските суровини се регенерираат. Минералните суровини, што ќе

Економско-финансиски лексикон

се потрошат на едно место, се бараат на друго место, на друга територија.

СУРОГАТ – (лат. surrogatum – заменик, замена), производ што заменува некој друг оригинален производ за задоволување исти потреби во потрошувачката, но не е ист според своите својства, т. е. квалитет и вредност со оригиналниот производ. На пр. разни замени за кафето, маргаринот наместо путерот итн.

Паричен сурогат – различните видови кредитни пари. Кредитниот инструмент кој циркулира во прометот, станува замена за парите, т. е. станува паричен сурогат.

СУСПЕНЗИЈА – (лат. suspensio – одлагање, задржување; suspendere – обесува, одлага, запира, става нешто да виси, остава нерешено), привремено отстранување од должност, привремено отстранување некого од служба; одлагање на извршување некоја пресуда, одлагање на стапување во сила на некоја одлука, закон и сл.

СУФИЦИТ – (лат. sufficienter – доста, доволно), 1. претекување; поголем износ во сметката од очекуваниот; сума што се јавува како вишок; 2. финансиско значење: вишок на приходите над расходите. Се зборува за буџетски суфицит, суфицит на трговскиот и

Економско-финансиски лексикон

платниот биланс, благајнички суфицит итн.
Спротивно: дефицит.

СФЕРА – (грч. *sphaira* – топка; лат. *sphaera* – топка, глобус), 1. топка, небескиот свод; 2. област на дејност, делокруг на работа; влијание.

Сфера на влијание – територија или дел од територија што се наоѓа под политичко или економско влијание на некоја држава.

Т

ТАБЕЛА – (лат. *tabella* – плоча, таблица; фр. *table*; англ. *table*; гер. *Tabelle*; рус. таблица), преглед во правоаголна форма, со систематски средени хоризонтални и вертикални редови (колони, рубрики), коишто служат за внесување определени податоци, при што насловите на колоните и рубриците зависат од карактерот на податоците.

ТАЈМ БИЛ – (англ. *time* – време; *bill* – сметка, меница, банкнота; *time bill*), англоамерикански израз што значи меница наплатлива во определено (утврдено) време во иднина.

ТАЈМЕР – (англ. *time* – време; *timer* – одмерувач на време), англиски израз што се употребува со значење одмерувач на време.

ТАЈМ ЛЕГ – (англ. *time* – време; *lag* – заостанување, доцнење; *time lag*). – 1. секое временско заостанување во причинско – последичните односи, во односот причина – последица, односно временски расчекор меѓу една појава или процес што претставува причина за настанување некоја друга појава, процес или состојба што претставува последица на таа причина; 2. во економијата означува временски расчекор меѓу причината

Економско-финансиски лексикон

и нејзините последици, односно заостанување на некој настан во однос на неговата причината што го предизвикала; така на пр. временски расчекор меѓу техничкиот пронајдок и неговата примена во производството; расчекор меѓу примањето на платата (наемнината, личниот доход) и нејзиното трошење; 3. во математиката: временско заостанување на една функција зад друга со која е во функционална меѓузависност.

ТАЈМ ШЕРИНГ – (анг. time – време; share – дел, удел; time sharing – делење на времето, поделено време), 1. симултано користење на сметачкиот систем за две или повеќе операции или обработки; 2. симултано користење на сметачкиот систем од страна на два или повеќе корисници, така што секој од нив да се вклучува во делот на непокриениот капацитет на сметачот (компјутерот) што го користат. Имајќи ги предвид разликите меѓу начинот и брзината на работата на сметачот и работата на човекот, системот тајм шеринг има предност во однос на начинот на користење на сметачот само од страна на еден корисник, бидејќи овозможува максимално користење на неговиот капацитет.

ТАКСА – (грч. taxis – ред, уредба, наредба; лат. taxatio – процена), паричен надоместок за услуги што ги вршат државни органи и

Економско-финансиски лексикон

установи, во рамките на своите овластувања, на барање од физички и правни лица. Таксите претставуваат посебен вид приход во системот на јавни приходи и се разликуваат од даноците, бидејќи кај нив не постои непосредна услуга. Тие се наплатуваат на директен начин во готово, со пари или на индиректен начин со налепување таксени марки. Обично таксите се делат на административни и судски. Се наплатуваат по одредени тарифи.

ТАКСАЦИЈА – (лат. *taxatio* – процена, утврдување на цената), процена; определување такса; проценување вредност на предмети или на извршени услуги, што го врши соодветно стручно лице; постапка за процена на вредноста на некој имот или одделни предмети како делови на имот; 3. проценување вредноста на земјоделски стопанства, вредноста на одделни делови или вредноста на нивното производство; 4. определување на обемот на дрвната маса во шумата; определување на годишниот прираст на дрвната маса во шумата.

ТАКТИКА – (грч. *taktike* – поставува, постројува; лат. *tactica*; англ. *tactics*; франц. *tactique*; гер. *Taktik*; рус. тактика), начин, постапка, пат, средства што се применуваат во некоја активност за да се постигне некој пожелен резултат или цел. Вештина на

Економско-финансиски лексикон

водење на војската во борба, облици и начини на дејство на војската во борба.

ТАЛИР – (гер. Taler, скратеница од Joachimstaler, рудник за сребро во Чешка), сребрена монета, кована од 1518 г. (во германското царство како државни пари од 1566 г.) употребувана во повеќе земји; од ова име е изведен називот на скандинавските пари далер, холандскиот далдер и американскиот долар. Дубровничката република ковала талири.

ТАЛОН – (фр. talon – петица, топук; одрезок, купон), спореден дел за разлика од главниот дел, додаток на некои хартии од вредност, како на пр. обврзници, акции итн. Тој додаток е купон, што се откинува или отсекува кога се наплатува приходот од хартиите од вредност (дивиденда, интерес).

ТАНТИЕМА – (фр. tantième – одреден дел од нешто, толкав, од tant – толку), дел од добивката на акционерските друштва, што им се дава на членовите на управата на акционерското друштво како награда за успешно работење. Кај нас тантиемата претставува награда (хонорар) што ја примаат автори чиешто дела јавно се изведуваат (композитори, писатели и др.).

Економско-финансиски лексикон

ТАПИЈА – (тур. tapu – документ, српхрв. тапија; рус. документ на право владения недвижимым имуществом; анг. deed of ownership, title – deed; фр. attestant la pos-session d'un bien immeuble; итал. documento di catastro; гер. Grundbrief), јавен документ за право на сопственост на некој недвижен имот.

ТАРА – (шпан. tara – тежина на обвивката, на амбалажата, од арап. tarha – одбивка.

ТАРГЕТ – (анг. target – цел, мета, нишан), 1. цел, намера, мотив; 2. определена цел или резултат за кој постои намера да се постигне со определена активност или развој.

ТАРИФА – (итал. tariffa – список на цени, од арап. ta'rif – објава, тур. tarife), список на цени за разни услуги, такси и царини. Се разликуваат: сообраќајни, поштенски, царински, адвокатски и др. По правило, тарифите јавно се публикуваат, даночните и царинските тарифи не претставуваат надомест за услуга, туку јавно, правно давање.

ТАРИФЕН ПРАВИЛНИК – (итал. tariffa – ценовник, список на цени, од арап. tarif – објава), внатрешен акт на стопанските организации со кој во периодот од 1952 до 1960 г. беа пропишувани основите и мерилата на платите на работниците кај нас. Во

Економско-финансиски лексикон

почетокот тоа беа фиксни распони, со корекции на премиите. Подоцна (1957 г.) е утврден единствен систем на процена, со примена на методот на бодување. Во 1959 г. беа потпишани тарифни спогодби меѓу синдикатот и коморите, коишто беа основа за изработка на тарифни правилници, што важеа до 1960 г. Потоа, тие се заменети со правилници за распределба на чистиот приход и распределба на личните доходи.

ТЕЗА – (грч. thesis – поставување, поставка), став или суд, односно стојалиште што треба допрва да се докаже, да се одбрани. Тезата претставува појдовна точка на научното докажување или противставување. Таа значи и докторска дисертација.

ТЕЗАУРИРАЊЕ – (грч. thesauros – благо, ризница, натрупано богатство; лат. thesaurus), претставува појава што означува повлекување на парите од оптек и чување, собирање во домаќинствата, стопанските организации и општествените установи.

И тезаурирањето претставува некаков вид штедење, но се разликува од штедењето што се врши со вложување пари во банките врз основа на одредена интересна (каматна) стапка и од купување хартии од вредност, зашто се повлекуваат парите од прометот и се одзема нивната функција на разменско средство. Со тезаурирањето се смалува

Економско-финансиски лексикон

вкупното количество пари во оптек, па затоа може да има дефлаторно дејство.

Детезаурирање означува обратен процес од тезаурирање, т. е. пуштање во оптек на тезаурирани пари. Во таков случај е можно инфлаторно дејство.

ТЕЈЛОРИЗАМ – систем на организација на трудот, наречен според името на авторот, американскиот инженер Фредерик Тејлор (1856 – 1915). Тој се смета за еден од создавачите на научната организација на трудот, чијашто суштина се состои во следново: со примена на нови организациони методи и со стимулирање на работниците да се постигнат што поголеми производствени резултати. Тој утврдил дека продуктивноста на трудот, освен од залагањето на работниците, зависи и од низа други фактори. Врз основа на проучувањата на движењата, положбата на телото и воопшто трошењето на енергијата во процесот на трудот, ги утврдил задачите и нормите за секој работник поврзано со соодветно плаќање по ефект (резултат). Тејлор вовел поделба на трудот и специјализација на работниците. Своите принципи и методи на организацијата на трудот, тој ги изложил во своите трудови „Раководење на погонот“ (1903), (Shop Management) и „Принципи на научното раководење“ (1911), (The Principles of Scientific Management).

Економско-финансиски лексикон

ТЕКОВНА СМЕТКА (контокорент) – (српхрв. текући рачун; рус. текущий счёт; англ. current account; фр. compte courant; итал. conte corrente; гер. Lau-fende Rechnung), сметка што ја води банката за својот комитент (сопственикот на сметката) на која таа врши прокнижување на неговите долгови и побарувања, на соодветна страна на сметката. Има повеќе видови тековни сметки, а попознати се жиро – сметките. Во современи услови најголем дел од односите меѓу банките и нивните комитенти се пресметува преку тековните сметки.

ТЕКОВНИ ЦЕНИ – (српхрв. текуће цене; рус. текущая цена; англ. current price; фр. prix courant; итал. prezzo corrente; гер. Markt Preis), цените што се формираат при купопродажбата на стоките во различни временски периоди врз основа на односите меѓу понудата и побарувачката и мерките на општествено – економската политика. Врз основа на тековните цени се пресметува номиналната големина на вкупниот приход и доход, односно добивка на ниво на стопанска организација и номиналната големина на бруто општествениот производ, општествениот производ и националниот доход на ниво на општествена заедница. Заради согледување на движењата на цените и правење определени споредби за одредени

Економско-финансиски лексикон

периоди, од тековните цени се изведуваат просечни цени.

Тековните цени се менуваат. Со нив не може реално да се следи движењето и споредувањето на економските големини. Затоа тековните цени се претвораат во постојани цени според некоја година што се зема за основа.

ТЕКОВНО ОДРЖУВАЊЕ НА СРЕДСТВАТА НА ТРУДОТ – активност во производствените организации што се состои во одржување во исправна состојба и обезбедување нормално функционирање на машините, апаратите, уредите, постројките итн. Ги опфаќа следниве поважни операции: 1. чистење на средствата на трудот и тоа секој ден по завршената работа, периодично чистење според утврдените упатства за тековно одржување; 2. подмачкување на средствата на трудот според пропишаниот ред и норми; 3. повремени рутински прегледи што имаат за цел откривање ситни недостатоци и оштетувања; 4. отстранување ситни недостатоци и оштетувања.

ТЕКС МЕНАџМЕНТ – (лат. tax-atio – процена; англ. tax – данок, англ. management – раководење, управување, организирање; tax management), даночна служба (одделение) кај американските претпријатија (компаниии) што се занимаваат со проучување на даночниот

Економско-финансиски лексикон

систем и начинот на оданочување, планирање на даноците во рамките на фирмата, спроведување на даночните прописи и во врска со тоа приспособување на активноста (инвестирањето, видот и обемот на производството и прометот, бројот на вработените работници, опременоста на претпријатието и др.) со цел да постигнат што поголем профит, со плаќање на колку што е можно помалку данок.

ТЕНДЕНЦИЈА – (лат. *tendentia* од *tendere* – се стреми за или кон нешто), стремеж (кон одреден правец), насока, склоност; правец на движење и развој на некоја економска појава.

ТЕНДЕР – (анг. *tender* – понуда), понуда или предлог за усвојување; особено при продажба или лицитација; понуда на цена за склучување договор во врска со продажба или лицитација; понуда кај јавната лицитација на повик за изведување инвестициони или други работи.

ТЕОРИЈА ЗА ТРОШОЦИТЕ – (грч. *theoria* – сознание, разгледување, размислување, иследување; наука), вкупност на сознанија за законитостите на настанување и менување на трошоците и за нивните особености.

Почетоците на теоријата за трошоците се темелат врз изнаоѓање на врската меѓу промените на трошоците и промените на обемот на производството. Подоцна, областа

Економско-финансиски лексикон

на теоријата на трошоците се проширува со тематиката на оптималните односи меѓу трошоците и обемот на производството, потоа со тематиката на границите во кои можат да се движат трошоците од гледиште на економската целесходност. Со преминувањето на теоријата на трошоците во областа на оптималните односи меѓу трошоците и производството, а особено со влегувањето во зоната на граничните (маргиналните) трошоци, теоријата за трошоците сè повеќе применува квантитативни методи на истражување (обрнувајќи внимание на минималните трошоци по единица производ, минимални трошоци за вкупното производство, максимизирање на профитот по единица производ и максимизирање на вкупниот профит.

ТЕОРИЈА ЗА ОДЛУЧУВАЊЕ – (грч. *theoria* – сознание, разгледување, размислување, иследување; наука), вкупност на методи, често синтетизирани во еден модел, со чија примена во процесот на одлучувањето се бара и се донесува одлука со најмала грешка. Без оглед на варијантите на конструираните модели, во постапката на одлучувањето се минува низ следниве фази: поставување на проблемот, собирање на информациите потребни за изнаоѓање решенија, избор на најадекватна варијанта на

Економско-финансиски лексикон

решение, примена на избраната варијанта во конкретната практика.

ТЕОРИЈАТА ЗА ИНВЕСТИЦИИ – (грч. *theoria* – сознание, разгледување, иследување; наука; лат. *investitio* – вложување), економска дисциплина што се занимава со општите поими за инвестициите, ги утврдува изворите на инвестициите и нивните намени, врши класификација на инвестициите, ги утврдува критериумите, дава оценка за приоритетот на одделните критериуми и во врска со тоа разработува адекватна методологија за изборот и оценувањето на ефикасноста на инвестициите.

ТЕОРИЈАТА ЗА ПЕРМАНЕНТЕН БУЏЕТСКИ ДЕФИЦИТ – (грч. *theoria* – сознание, разгледување, размислување, иследување; наука; лат. *permanens* – постојан, непрекинат; фр.анг. *budget*; лат. *deficit* – нема, недостасува), поради тоа што во едно национално стопанство со конјунктурни промени се јавуваат промени во вкупната понуда и побарувачка, а тоа доведува до нарушувања во стопанството, според оваа теорија нема потреба да се инсистира на буџетска рамнотежа. Се мисли дека дефицитот во буџетот придонесува за остварување целосна вработеност и поттикнува кон зголемување на стопанската активност и сходно со тоа, позитивно

Економско-финансиски лексикон

дејствува врз зголемувањето на доходот. Значи, оваа теорија застапува перманентен или систематски буџетски дефицит. Нејзини претставници беа А. Хансен, А. Лернен и др. Постојат укажувања зна слабата страна на оваа теорија. Така, буџетскиот дефицит може да се користи за остварување некои цели на стопанската политика на државата. Но, треба да се има предвид дека перманентната или систематската примена на буџетскиот дефицит може да предизвика штетни последици што се јавуваат со зголемување на цените (инфлација) и продлабочување на тешкотиите во кои се наоѓа стопанството.

ТЕОРИЈА ЗА СКУДНОСТА ИЛИ РЕТКОСТА – (грч. *theoria* – сознание, разгледување, размислување, иследување; наука; англ. *The Principle of Scarcity*), Теорија којашто укажува дека, за разлика од слободните добра (сончевите зраци и воздухот, коишто луѓето можат да ги користат слободно и во неограничени количества), другите добра, што на луѓето им се потребни за живот, се скудни, недоволни или ретки. Затоа тие мора да се произведуваат врз основа на ограничени ресурси. Токму затоа се наречени економски добра. Бидејќи се скудни или ретки, со нив треба да се економисува. Мораат да се рационализираат со посредство на цената (како пазарен фактор на дистрибуција) или на некој друг начин.

Економско-финансиски лексикон

Реткоста побудува економска активност и врз основа на реткоста се изведува теоријата на вредноста (наспроти трудовата теорија на вредноста). За овој теоретски правец, скудноста или реткоста претставува основен и појдовен принцип или закон во дефинирањето и објаснувањето на другите економски категории.

ТЕОРИЈА ЗА ЦИКЛИЧЕН БУЏЕТ – (грч. theoria – сознание, разгледување, размислување, иследување; наука; грч. kuklos – круг, тркало; фр.анг. budget), теорија што се залага за буџетска рамнотежа во текот на еден стопански циклус, а не во текот на една буџетска година. Застапниците на оваа теорија (најпознати меѓу нив се Г. Мирдал и Е. Линдал) сметаат дека ако би се настојувало да се постигне буџетска рамнотежа во секоја фаза од стопанскиот циклус, тогаш значително би се отежнало воспоставувањето на нарушената рамнотежа во стопанството. Според нив, треба да се постапува поинаку. Имено, во фазата на полетот државата мора да ги смали своите издатоци, да оствари суфицит, а во фазата на депресија државата може со дополнителни расходи да ја поттикне стопанската активност и на тој начин да ги оствари целите на стабилизационата политика.

Економско-финансиски лексикон

ТЕОРИЈА НА ИГРИ – (анг. game theory), математички модели за решавање економски конфликтни ситуации, во кои учесниците имаат спротивни интереси, а резултатите (добивката или загубата) зависат од нивните одлуки. Играчот (учесникот) има можност за избор на една од дадените алтернативи. Секој избира стратегија на игра за која смета дека е најповолна за него и дека би му овозможила најголема добивка. Се смета дека може да се примени во меѓусебното дејствување на учесниците во монополски пазарни положби, како и во ситуации на преговарање во услови на штрајкови или други деловни судири.

ТЕРЕН – (фр. terrain – земја, земјиште, место, од лат. terra – земја), 1. земја, земјиште, земјена површина, почва, место; 2. надворешен изглед на некоја месност; 3. определена површина на земја; парцела; 4. средина, околина, опкружување, каде што нешто се врши или луѓето дејствуваат (се врши некој процес на производство).

ТЕРИТОРИЈА – (лат. terra – земја, territorium – земјиште, подрачје, област), простор, подрачје, област; простор внатре во определени граници (на град, подрачје, држава). Простор на кој се одвива одредена стопанска активност.

Економско-финансиски лексикон

ТЕРИТОРИЈАЛНА ПОДЕЛБА НА ТРУДОТ – (лат. territorialis – земјишен, подрачен, областен), поделба на трудот меѓу одделни национални или светски стопански подрачја, односно региони, може внатре во земјите што се специјализирани за производство на некој вид производ или некои видови производи.

ТЕРМИН (лат. terminus – меѓа, граница, крај), означува: збор што изразува некој поим; рок, одредено време, одредено време во кое треба да се изврши некој стопански процес.

ТЕРМИНСКИ – што е поврзан за некој рок, ограничен со одреден рок.

ТЕРМИНОЛОГИЈА – вкупност на стручни и научни изрази со кои се означуваат поимите во определени области од науката.

ТЕРМИНСКИ ОПЕРАЦИИ – (лат. terminus – меѓа, граница, крај; врзан за определен рок), посебен вид берзански операции кај кои меѓу денот на склучувањето и извршувањето на купопродажбата минува долг рок, било да се работи за прием или испорака на стока или хартии од вредност. Странките сметаат и на одредена промена на цената и на можност од тоа да извлечат некоја посебна корист. Затоа терминските операции донекаде имаат и шпекулативен карактер.

Економско-финансиски лексикон

ТЕРЦИЈАРНИ ДЕЈНОСТИ – (лат. tertius – трет), дејности трети по ред во вертикалната општествена поделба на трудот. Тоа се дејностите од секторот на услугите. Се делат на стопански (сообраќајот и врските, трговијата, угостителството и туризмот, финансиските институции, станбено – комуналните и др.) и нестопански (државните служби, образованието, науката, културата, здравството и др.).

ТЕСТ – (анг. test – проба, испитување, испит; лат. testari – сведочи), проба, испитување, испит; експериментална постапка што служи за утврдување некое својство, состојба и сл. Тестирање – метод на испитување физички и психички квалитети и способности со помош на тест, како средство за избирање работна сила за одредени работни места.

ТЕСТАМЕНТ – (лат. testamentum – завештание, последна волја, тестамент; српхрв. тестамент; рус. завешчание; анг. testament, will; фр. testament; итал. testamento; гер. Testament), 1. акт за наследство; завештание; 2. едностран правен акт со кој сопственикот на имотот (т. е. завештателот) јасно ја изразува својата последна волја со распоредување на својот имот на точно означени лица на кои тој имот треба да им припадне по неговата смрт.

Економско-финансиски лексикон

Тестаментот е личен акт што може да го прави лице способно за расудување на определена возраст. Тој е полноважен ако е составен според законските одредби (т. е. законот за наследство) и ако не е отповикан од страна на завештателот по датумот на неговото потпишување.

ТЕСТИРАЊЕ НА ПРОИЗВОДИТЕ – (анг. test – проба, испитување, испит, од лат. testari), определена постапка на техничка контрола, со која се врши испитување и проверување на техничките карактеристики на производите, согласно воспоставените технички норми, што треба да ги задоволуваат соодветните производи.

ТЕХНИКА – (грч. techne – вештина, знаење, умеење, средство), 1. разновидни технички средства (средства на трудот): алати, машини, инструменти, уреди, апарати, транспортни средства, опрема, конструирани и изработени од луѓето за вршење производствени и други активности; според степенот на сложеноста може да се класифицира на алатна техника, машинска техника и автоматизирана техника; 2. умешност, вештина на рутинско изведување на работните процеси од кој и да било вид, како во производството, така и надвор од производството; 3. збир на методи или научни или емпириски утврдени решенија за примена и спроведување на

Економско-финансиски лексикон

откриени и проверени знаења во стопанската и нестопанската сфера (во производството, науката, медицината итн.); 4. научна област (составена од повеќе гранки), којашто, поаѓајќи од општите закони на физиката, хемијата, математиката, биологијата, биохемијата и др., ја изучува, пред сè, примената на овие научни постигања во производството, со истовремено испитување нови можности и изнаоѓање нови решенија, нивна верификација, воведување во практиката и натамошно развивање. Со исто значење на техника, често се употребува терминот технологија.

ТЕХНИЧКА СТРУКТУРА НА ИНВЕСТИЦИИТЕ – (грч. *technikos* што е својствен или и припаѓа на техниката; лат. *structura* – градба, состав), поделба на инвестициите според елементите на нивниот состав и според начинот на вршење на нивните функции. Најопштата поделба на инвестициите според техничкиот состав се состои од: 1. градежен дел; 2. машинска опрема и инсталации и 3. друго.

Во третата група спаѓаат сите инвестиции што немаат карактер на градежни работи и опрема. Овде доаѓаат следниве вложувања: рударско – геолошки истражувања и проектирање; изнаоѓање нови технолошки методи и процеси на производство; подготовка на стручни кадри; разни откупи и

Економско-финансиски лексикон

оштети поврзани со микролокацијата на објектот (имотноправни односи); набавка на нови лиценци, патенти и др.; ангажирање разни консултантски, инженерски и др. услуги и сл.; сите основачки вложувања, на управата за време на изградбата на објектот. Бидејќи опремата директно влијае врз продуктивноста, тој дел од инвестициите има значителна предност во однос на градежниот дел, што врши помошна функција во процесот на производството.

ТЕХНОКРАТИЈА (технократизам) – грч. *techne* – вештина, знаење, умеење, техника + *kratein* – власт, господство), изразува сфаќање според кое организирањето, управувањето и раководењето на економските, политичките и општествените работи треба да им се препушти на стручњациите што располагаат со технички, организаторски и други соодветни знаења. Се апсолутизира техничката, стручната страна, а се запоставува општествената.

Постои извесна разлика меѓу поимот бирократија и технократија. Бирократијата се појави и се одржува врз основа на државната организација, а, пак, технократијата е израз на развиената индустрија. Бидејќи секоја одлука од областа на управувањето истовремено има и општествен карактер, поимот технократија значително му се приближи на поимот бирократија.

Економско-финансиски лексикон

ТЕХНОЛОГИЈА – (грч. techne – вештина, знаење, умеење, начин, средство + logos – наука), систем на поврзани постапки и процеси во производството на определен производ; знаење и вештина во примената на одредени постапки или постапки што треба да се применат во обработката или преработката на предметот на трудот со помош на одредени средства на трудот. Се разликуваат неколку видови обработка на предметот на трудот, или технологии: физичко-механичка технологија, физичко-хемиска технологија, хемиска технологија и биолошка технологија. Се сретнува и пошироко значење на поимот технологија, во смисла на техника.

ТЕХНОЛОШКА НЕВРАБОТЕНОСТ – невработеност што настанува како резултат на воведување посовршени средства на трудот во процесот на производство и со примена на подобри методи на организација на трудот. Во врска со тоа настана изразот „технолошки вишок“ на работна сила, што значи дека извесен број работници се вишок, т. е. не се потребни во производството затоа што е воведена нова техника и технологија, односно новововедените посовршени машини во производството заменуваат дел од работниците.

Економско-финансиски лексикон

ТЕХНОЛОШКА РЕНТА – посебен приход што се добива врз основа на порано вложен труд во научни истражувања, оспособување кадри за истражување во областа на науката, техниката, технологијата, организацијата на трудот и др. Технолошката рента ја добиваат оние поединци, претпријатија, региони, земји, коишто побрзо ја развиваат науката и техниката и побрзо ги применуваат резултатите од научно – истражувачката работа, со продавање лиценци, патенти, вршење услуга со стручни лица и др.

ТЕХНОЛОШКИ ПРОЦЕС – (лат. processus – напредување, растење), дел од производствениот процес во кој под дејство на трудот, со одредени средства на трудот и со особени постапки и методи се менува обликот, големината, хемискиот состав, агрегатната состојба и др. на предметот на трудот (суровината и материјалот) и како резултат на тој процес се создава нов производ или полупроизвод.

Технолошките процеси се изведуваат на емпириски начин, врз основа на искуството (како што е кај рачното производство) и врз основа на научни методи (како што е во современата индустрија).

ТОВАРЕН ЛИСТ – документ за склучен договор за превоз на стока меѓу испраќачот на стоката и превозникот.

Економско-финансиски лексикон

ТОТАЛ – (лат. totus – цел, сиот, целосен, вкупен), израз што означува збир во пресметковните операции.

ТОТАЛЕН – (лат. totalis), цел, целокупен, целосен, вкупен, сеопфатен.

ТРАЈНИ ПОТРОШНИ ДОБРА – добра од областа на личната потрошувачка што постепено се трошат во долг временски период, служат за долга, повеќегодишна употреба, како што се станбените згради, мебелот, кујнската опрема, автомобилот и сл., за разлика од прехранбените артикли што се за еднократна употреба и речиси секојдневно одново мора да се набавуваат и трошат. Од гледиште на производството, во трајни потрошни добра спаѓаат опремата, односно машините, инсталациите, разни трајни алати, камиони и др., чија употреба трае повеќе години).

ТРАМПА – (тур. trampa од итал. tramuta, tramutamento – промена, менување, разменување; српхрв. трампа; рус. обмен, мена, меновая торговля; анг. barter; фр. troc, échange; итал. baratto; гер. Tausch, Gegentausch), непосредна размена стока за стока; размена на стоки без посредување на парите. Размената почнува во облик на трампа

Економско-финансиски лексикон

уште во првобитната заедница, но сè до денес се среќава.

ТРАНЗИТ – (лат. transitus – премин, transire – преминува, проаѓа, итал. transito; англ. transit; фр. transit; рус. транзит), превоз на стоки или патници од една земја во друга преку земја (држава) што се наоѓа меѓу нив. Транзитна стока – стока којашто во текот на транспортот од земјата извозник во земјата увозник се превезува преку територијата на некоја трета земја.

Транзитна трговија – посредништво на една земја во стоковниот промет на други земји.

ТРАНЗИЦИЈА – (лат. transitio – преод, преоѓање, премин), 1. општо значење: преод од една состојба во друга, од еден општествено – економски систем во друг; 2. специфично значење: со овој израз се означува преодот што почна да се изведува од почетокот на деведесеттите години на XX век во источно – и централноевропските земји од таканаречениот општествено – економски систем „социјализам“, „државен социјализам“, „реален социјализам“ кој се засноваше врз државна или општествена сопственост и централно – плански систем и државно регулирање на стопанството и општествениот живот воопшто, кон трансформација на државната или општествената сопственост во приватна и

Економско-финансиски лексикон

пазарно стопанство. Во разни земји се применија различни модели на приватизација.

ТРАНСАКЦИЈА – (лат. transactio – спогодба, извршување; transactor – посредник), спогодба, зделка, деловна операција; пренос на некоја вредност, стока, пари, хартии од вредност од едно на друго лице.

ТРАНСМИСИЈА – (лат. transmissio – пренос), 1. пренос, пренесување; 2. техничка инсталација за пренос на силата од погонската машина на една или повеќе други машини алатки (со кои се обработува предметот на трудот) со помош на оски, запченици, тркала и ремење; трансмисионата машина е една од трите системи на машини, покрај погонската и машината алатка.

ТРАНСПОРТ – (лат. transportai – пренесување, превезување; transportare – пренесува, превезува; фр.анг.гер. transport; итал. trasporto), стопанска дејност сврзана со совладување просторна оддалеченост. Со транспортот се пренесуваат луѓе (патнички транспорт), производи (товарен транспорт), вести и енергија од едно место на друго со помош на наменски средства, патишта и организации за нивно искористување.

ТРАНСПОРТЕР – (фр. transporteur – пренесувач, превезувач, од лат. transportatio;

Економско-финансиски лексикон

анг. transporter), преносник, превезувач; техничко средство што служи за преместување, пренесување предмети, материјали, товар во производствениот погон; уред за преместување, пренесување товар со помош на бескрајна подвижна лента; конвеер; направа за пренос на материјал, предмети, делови од еден работник до друг, заради обработка, составување (монтажа) при верижно сервиско производство.

ТРАНСПОРТНИ ТРОШОЦИ – (лат. transportatio – пренесување), трошоци што се додаваат на трошоците на производството на стоки што се пренесуваат, превезуваат од едно место до друго, па се манифестираат како додатни трошоци на производството и претставуваат составен дел на вкупните трошоци на производството на стоките. Тоа доаѓа оттаму што транспортниот процес се јавува како продолжување на процесот на производство, што се врши во рамките на прометниот процес.

Транспортните трошоци имаат една специфична разлика во споредба со другите трошоци на производството, што се огледува во нивната дегресија во однос на далечината на превозот; така, вкупните трошоци на превозот, што го сочинуваат збирот на почетно – завршните и трошоците на должината на патот за превоз, се однесуваат дегресивно во однос на далечината на

Економско-финансиски лексикон

превозот. Степенот на дегресијата на трошоците е различен кај одделните сообраќајни гранки. во зависност од односот на почетно – завршните трошоци и трошоците на должината на патот за превоз.

ТРАНСФЕР – (лат. *transfere* – пренесува, претворува, преобразува), 1. пренос на пари од една финансиска установа во друга; 2. пренос на пари од една земја во друга; 3. претворање на една валута во друга; можност на плаќање меѓу различни валутни подрачја; 4. пренос на хартии од вредност од еден сопственик на друг; 5. пренос (трансфер) на технологија.

ТРАНСФЕР НА ТЕХНОЛОГИЈА – (лат. *transfere* – пренесува, претворува, преобразува; грч. *techne* – вештина, знаење, умеење, средство + *logos* – наука), под овој израз се подразбира пренесување техника и техничко – технолошки знаења од една земја во друга или во рамките на една земја од едно подрачје во друго, односно од местото на создавањето до непосредните корисници, вклучувајќи ги и односите што настануваат меѓу купувачите и сопствениците на технологијата; техниките и знаењата можат да бидат меѓу себе условени, и покрај производствените, можат да опфаќаат и информации и методи за развој, проектирање, пласман на производите, управување и други

Економско-финансиски лексикон

елементи од деловниот процес, коишто истовремено обезбедуваат услови за создавање сопствена технологија и нејзина дифузија.

Новите технологии најчесто се развиваат во повеќегодишни систематски истражувања за кои се вложуваат големи финансиски средства. По правило, тие се заштитуваат со патенти или се чуваат строго како фабричка тајна и претставуваат индустриска сопственост, па до нив може да се дојде само со купување.

Најголем дел од технологијата се создава во мал број најразвиени земји, а другите земји претежно се јавуваат како увозници. Со оглед на тоа се јавува техничко-технолошка, а со тоа и економска зависност. Меѓутоа, постојат разни облици на некомерцијален трансфер, како што се техничката помош на разни меѓународни и национални организации, стипендирање експерти, стручни лица, размена на информации со посредство на литература, конгреси, симпозиуми и сл. Трансферот на технологијата се одвива не само меѓу развиените и неразвиените земји, туку во најголем дел истата се разменува меѓу самите развиени земји.

Меѓу најважните форми на трансфер на технологија се сметаат: 1. увоз на опрема и комплетни постројки, со шеми, прирачници и друга техничка документација; 2. купување индустриска сопственост во форма на патенти

Економско-финансиски лексикон

и лиценци за пријавени пронајдоци, заштитени модели, примероци и знаци за разликување; 3. купување на ноу – хау ; 4. директни инвестиции на странски компании (основање филијали, мешовити друштва и др.; 5. заеднички вложувања (joint ventures); 6. индустриска кооперација и долгорочна деловно – техничка соработка; 7. консултантски услуги; 8. обучување и размена на технички персонал и др.

ТРАНСФЕРНИ РАСХОДИ – расходи со кои се врши прераспределба на националниот доход со пренесување на финансиските средства што се наплатени со механизмот на јавните приходи од едни физички и правни лица на други. Трансферните расходи претставуваат социјални и економски давачки, односно интервенции на државата, а се вршат директно и индиректно. Добиените средства од државата корисникот не ги враќа во пари или некој вид услуга. Таков карактер имаат социјалната помош на невработените, на егзистенцијално загрозените, исплатување на интересот на јавните долгови, субвенции во стопанството и сл. Современите држави мошне широко се служат со трансферните расходи, т. е давачки, насочувајќи ги финансиските средства кон постигнување одредени цели.

Економско-финансиски лексикон

ТРАНСФОРМАЦИЈА – (лат. transformatio – преобразување), 1. преобразба, промена на обликот, претворување, измена, промена; 2. преобразба на една општествена состојба во друга, преобразба на една економска појава или состојба во друга.

ТРАНША – (фр. tranche – парче, резанка, исечок, дел), дел од еден заем кога не се емитира наеднаш целиот, туку во делови, односно одобрените кредит не се дава наеднаш целиот, туку во делови, во одредени рокови.

ТРАСАНТ – (итал. trarre – влече, извлекува, издава меница), издавач на меница или чек; издавач на трасирана меница, т. е. лицето што ја влече (издава) меницата на име на трасатот.

ТРАСАТ – (итал. од trarre – влече, извлекува, издава меница), лице на кое меницата е влечена (трасирана) и на кого трасантот (издавачот на меницата) му наложува да ја исплати означената сума пари; лице што треба да го исплати чекот.

ТРАСТИ – (анг. trust – доверба, верба; старателство, туторство; trustee – управник, тутор, старател), 1. управник, директор, односно раководно лице на кое му е доверено управувањето, односно раководењето со некоја организација, компанија (корпорација),

Економско-финансиски лексикон

акционерско друштво; 2. член на управниот орган, управен одбор и сл., којшто управува или раководи со дејноста на определена организација, акционерско друштво и сл.

ТРАТА – (итал. tratta – влечење; трасирана меница), влечена (трасирана) меница; спротивно: римеса; тратата претставува писмен налог од издавачот на меницата (трасантот) на друго лице (на исплатувачот, т. е. трасатот) одредената сума пари да ја исплати во одредениот рок или на покажување на трето лице (ремитент).

ТРГОВИЈА – (српхрв. трговина; рус. торговля; лат. commercium; анг. commerce, trade; фр. commerce; итал. cottagecjo, tegcatura; гер. Geschäft), посебна стопанска дејност што претставува посебна стопанска област во целокупната структура на општественото стопанство, којашто се занимава со купопродажба на стоки (со стоковниот промет) и со тоа го овозможува нивното движење од сферата на производството во сферата на потрошувачката. Таа врши посредничка улога, ги поврзува производството и потрошувачката, ги презема стоките од производството, и ги доставува на потрошувачката и со тоа влијае непречено да се одвива репродукцијата.

Трговијата се занимава со размена. Но таа претставува потесен поим од размената,

Економско-финансиски лексикон

бидејќи опфаќа само една форма на размената, што се врши според образецот пари – стока – пари, т. е. купување заради продавање со посредство на парите. Меѓутоа, размената се врши и во други форми, преку кои едно лице може да дојде до производот на друго лице без посредство на трговијата.

Трговијата е непроизводствена дејност. Со купување и продавање не се создава нова вредност и не се зголемува општественото богатство. Чистите прометни трошоци што се јавуваат во трговијата се намираат од новата вредност, којашто се создава во областа на производството. Со оглед на тоа, со својата чиста прометна дејност (купување и продавање) трговијата не создава нова вредност и не е извор на националниот доход, туку нејзиниот доход (односно профит) е извлечен дел од новата вредност што се создава во производството.

Постојат низа економски предности што го овозможуваат постоењето на трговијата. Како специјализирана и концентрирана дејност, стоковниот промет таа го врши поевтино, со помала маса материјални и човечки фактори и побрзо во споредба со производството, кога тоа би го вршело прометот. Трговијата, влијае врз скусувањето на должината на прометот, а со тоа посредно влијае за зголемување на годишниот профит на производствените организации, па со самото тоа и за големината на националниот доход.

Економско-финансиски лексикон

Развојот на размената и појавата на парите го овозможува раѓањето на трговијата, на преодот од првобитната заедница кон робовладелството и со тоа настанува третата голема општествена поделба на трудот. Со развојот на размената и преодот од трампа (стока – стока), на размена со посредство на пари (стока – пари-стока), некои луѓе се издвојуваат и постепено се преобразуваат во трговци, исклучиво да се занимаваат со тргување, т. е. со купување со пари и продавање за пари и така се појавува трговијата како посебна стопанска област. Се создава трговскиот капитал како самостоен капитал и најрана форма на капитал, што се вовлекува во целокупниот стопански живот. Голема улога изигрува трговијата во преобразбата на феудалниот начин на производство во капиталистички. За разлика од порано, во капитализмот трговскиот капитал претставува осамостоен дел на индустрискиот капитал.

Класификација на трговијата според обемот на продажбата, се разликува трговија на големо и трговија на мало; од гледиштето на специјализацијата: трговија на еден или потесен вид стоки и мешана трговија од разновидни стоки; со оглед на територијата: внатрешна и надворешна трговија.

ТРГОВИЈАТА НА ГОЛЕМО- на англо, или гросистичката трговија (фр. en gros – на големо) се занимава со набавка на стоки од

Економско-финансиски лексикон

производителите во големо количество и нивно продавање на трговијата на мало, производствени претпријатија и на други големи потрошувачи. Може да се занимава и со извоз и увоз. Исто претпријатие или фирма може да ги врши двете функции, како на големо, така и на мало.

Трговијата на мало се занимава со набавка на стоки од трговијата на големо или од производителите и ги продава во мали количества, на детаљ (фр. *détail* – подробност, малопродажба; *en détail* – на ситно, трговија на мало), непосредно на потрошувачите преку продавниците, што можат да бидат не само мали, туку и големи стоковни куќи, со голем избор на разновидни стоки и во вид на самопослужувања. Трговијата на големо може да врши функција и на трговија на мало, ако има своја мрежа на продавници.

ТРГОВСКИ БИЛАНС – однос на вредноста меѓу вкупниот извоз и увоз на стоки (а некои автори ставаат и услуги) на една земја во одредено време, обично за една година. Тој е носечки дел на платниот биланс на една земја со странство. Трговскиот биланс може да биде активен или позитивен (кога извозот по вредност го надминува увозот), пасивен или негативен (кога вредноста на увозот ја надминува остварената вредност со извозот) и урамнотежен (кога вредноста на извозот и увозот се изедначени).

Економско-финансиски лексикон

ТРГОВСКИ КАПИТАЛ – осамостоен дел на индустрискиот капитал што постојано е врзан во областа на прометот, што врши функција на реализација на стоките, односно претворање на стоките во пари. Пред капитализмот (во робовладелството и феудализмот) трговскиот капитал беше самостоен капитал.

Во процесот на кружното движење, самата економска нужда доведува до осамостојување на стоковната форма на индустрискиот капитал во трговски. Трговскиот капитал дава низа економски предности во вршењето на прометната функција, во споредба со тоа ако таа функција би ја вршел индустрискиот капитал. Капиталот се вложува во трговијата со цел да се добие профит наречен трговски профит.

Поради вршење на прометната функција, сразмерен дел од вкупниот општествен капитал се издвојува во форма на трговски капитал. Индустриските претпријатија своите стоки им ги продаваат на трговските претпријатија, а тие преку својата трговска мрежа вршат конечна реализација на стоките. На овој начин од производството стоките се префрлуваат во прометот, во трговијата, а преку неа влегуваат во сферата на потрошувачката и таму се губат.

Големината на вкупниот општествен трговски капитал зависи од големината на вредноста на

Економско-финансиски лексикон

вкупниот (брuto) општествен производ и од брзината на обртот на трговскиот капитал.

ТРГОВСКИ ПАТНИК – овластено лице од некоја фирма, коешто патува во разни места, на потесно или пошироко подрачје, со посета на фирми со цел да нуди и склучува договори со нив за продажба на стоки од својата фирма, во нејзино име и за нејзина сметка. Обично преку овој облик на продажба се продаваат стандардни производи, преку примероци, односно мостри и преку каталози.

ТРГОВСКИ ЦЕНТАР – (лат. centrum – средиште, англ. shopping centre), во прометот на мало голема концентрација на трговски продавници, трговски куќи, простории за разни услужни дејности сместени во една голема зграда или на еден локалитет, на погодно, пристапно место кон кое гравитира поголем број купувачи. Трговските центри претставуваат современ вид локација и организациона форма на продажба во трговијата на мало. Всушност, трговскиот центар е своевиден современ пазар. Трговските центри се она што во англоамериканската терминологија се наречени шопинг центри .

ТРГОВСКИ ЦЕНТРИ ВО СВЕТОТ – (лат. centrum – средиште), се разликуваат два вида:
1. центри во кои се слеваат главните текови на

Економско-финансиски лексикон

светската трговија; обично тоа се морски пристаништа со голем годишен промет на стоки; за такви се сметаат: Њујорк, Хамбург, Ротердам, Марсеј, Ливерпул, Хавр, Антверпен, Џенова, Рио де Жанеиро и др.; 2. светски седишта на берзи, каде што се тргува со хартии од вредност, масовна продажба на некои видови стоки (продуктни берзи), услуги и др.; познати берзански центри во светот се Њујорк, Лондон, Цирих и др.

ТРГОВСКО ДРУШТВО (стопанско друштво) – (анг. Company, corporation), форма на (заедничко, колективно) претпријатие, на две или повеќе (физички или правни) лица, коишто вложуваат пари, предмети и права во заедничкиот имот, којшто го користат за заедничко стопанисување и заеднички ја делат добивката (профитот) и загубата од деловната дејност. Имотот на друштвото се изразува во пари и ја претставува основната главница, т. е. капиталот на друштвото. Лицата што вложуваат во основната главница или на кои основната главница им припаѓа, се содружници (партнери) на друштвото. За најважни форми на трговски (т. е. стопански) друштва се сметаат: јавно трговско друштво, командитно друштво, командитно друштво на акции, ортаклак, т. е. партнерство, друштво со ограничена одговорност, акционерско друштво.

Економско-финансиски лексикон

Трговските друштва се форми на претпријатија за вршење стопанска дејност заради остварување профит. Но, според името „трговско“ испаѓа дека стопанската дејност се сведува само на трговска дејност (којашто како прометна дејност претставува само сегмент на стопанската). Фактички, изразот „трговско“ друштво (што се употребува во јавноста, дури и во законска форма) има симболично, а не реално значење. Исправно е насловот да гласи „стопанско друштво“, бидејќи поимот стопанство е поширок од поимот трговија (којашто претставува дел од стопанството). Називот „трговско“ се прифаќа по традиција од времето (средниот век) кога навистина тие биле трговски друштва. Имено, првите трговски друштва се јавуваат околу XII век во некои италијански трговски градови, со кои се регулирале заедничките интереси на трговците, па и во периодот на меркантилизмот, т. е. во времето на доминацијата на трговскиот капитал. Оттаму, по традиција, се задржа името „трговско друштво“, име што не соодветствува на реалноста, бидејќи основата на капиталистичкото општество ја сочинува индустрискиот капитал.

TREATY OF MAASTRICHT – (анг. treaty – формална спогодба, договор меѓу две или повеќе држави. Мاستришки договор-формален договор на Европската Унија,

Економско-финансиски лексикон

потпишан на 7.02. 1992 година од земјите членки на тогашната Европска Заедница во Мастрихт, Холандија.

ТРЕВЕЛЕР ЧЕК – (анг. traveller check, од traveller – патник), патнички чек, што поради практичноста во современи услови многу се користи.

ТРЕЈД – ЈУНИОН – (анг. trade union – синдикат, работничко здружение), англоамерикански израз за синдикат, односно за работничка професионална организација. Под овој израз, во поширока смисла, се подразбира и британското синдикално движење со сите негови особености. Британското синдикално движење има најдолга традиција, што произлегува од фактот дека Велика Британија прва ја разви индустријата и се формира индустриска работничка класа, а, од друга страна, сè до денес синдикатот го има задржано струковниот карактер.

ТРЕЗОР – (фр. le trésor – богатство, благо, благајна, ризница, државна благајна), посебни простории обезбедени од кражба, од пожар, во кои во банките и во слични установи се чуваат пари, хартии од вредност, разни скапоцености и богатство. Во преносна смисла, овој израз најчесто се употребува како назив за јавни, државни и други

Економско-финансиски лексикон

општествени и лични благајни и фондови, во кои се чуваат наведените вредности.

ТРЕД МАРК (TRADE MARK) – (анг. trade – трговија, mark – знак, ознака, белег; trade mark – трговска марка, фабрички знак), фабричка марка, фабрички знак, заштитен знак, заштитен жиг; англиски израз (што се употребува широко) – знак, белег (симбол), кого што фирмите го ставаат на своите производи за да се разликуваат и издвојуваат во прометот, а истовремено игра улога на реклама.

ТРЕНД – (анг. trend – насока, тенденција, тек, правец), општ правец, насока или тенденција. Трендот претставува насока на движење или развојна тенденција на некој економски процес или појава во одредено време, односно тој претставува квантитативен показател на развојот врз основа на дадени податоци на серијата. Тој овозможува да се отстрани влијанието на повремени отстапувања и да се согледа основната тенденција во развојот на некоја појава. Како метод и средство за проучување на економските појави и движења, трендот многу се користи во економската анализа.

ТРЕТ СВЕТ – овој израз се употребува обично со исто значење како поимот неразвиени земји или земји во развој. Главно,

Економско-финансиски лексикон

тоа се земји од Африка, Азија и Латинска Америка.

ТРИБУТ – (лат. tributum – данок), во стариот и средниот век, назив за разни видови даноци и давачки, како и за давачките што морале да ги плаќаат во пари и натура покорените народи. Во преносна смисла: намет, давачка.

ТРИКОТАЖА – (фр. trico-tage – плетење), 1. подгранка на текстилната индустрија чиешто претпријатија изработуваат плетени текстилни производи од памучни, волнени, свилени, синтетички и други текстилни влакна; 2. текстилна плетена стока воопшто; производи изработени со машини за плетење; 3. фабрика што произведува плетени производи.

ТРИПОЛЕН СИСТЕМ – систем на обработка на земјата кај кој вкупната обработлива земја производителот земјоделец ја дели на три дела: дел на кој се сеат зимски посеви, дел на кој се сеат пролетни посеви и дел што се остава на угарење. Секоја година останува наизменично необработен дел земја за да се зголеми нејзината природна плодност.

ТРОШОЦИ – (српхрв. трошкови; рус. издержки; анг. cost; фр. frais, cout; шпан. gastos; итал. costo; гер. Kosten), парично изразени потрошени фактори или елементи во

Економско-финансиски лексикон

процесот на репродукцијата (во производството или прометот). Трошоците се разликуваат од издатоците и расходите, имаат пошироко значење.

Трошоците се класираат според разни критериуми. На пр. според нивната природа, се разликуваат: трошоци за средствата на трудот, трошоци за предметот на трудот, трошоци за работната сила и трошоци за услугата; според начинот на пресметување се делат на директни или поединечни и општи, потоа на режиски или индиректни; на фиксни и варијабилни; на просечни и маргинални; од гледиштето на фазата на процесот на репродукцијата во стопанската организација: на трошоци на производството и трошоци на прометот (прометни трошоци).

Деловниот резултат на стопанската организација се огледува во големината на остварениот профит. А тој зависи од два фактори: од индивидуалните трошоци на производството и од висината на пазарните цени. Ако цената се земе како дадена големина за сите производители на иста стока во дадено време, тогаш висината на профитот ќе зависи од големината на индивидуалните трошоци. Трошоците и профитот стојат во обратна пропорција. Со смалување на индивидуалните трошоци на производството, односно со економисување или заштеда во примената на факторите за производство, се постигнува пораст на профитот. Стопанските

Економско-финансиски лексикон

организации што успеваат да ги смалат индивидуалните трошоци под просекот на трошоците на гранката, остваруваат екстра профит.

ТРОШОЦИ НА ЖИВОТОТ – (животни трошоци) – англ. cost of life), просечни издатоци за вообичаено издржување на поединец или на одредено семејство. Движењето на трошоците на животот е важен показател при оценувањето на животниот стандард на населението. Се пресметуваат врз основа на движењето на цените на одредена листа на одбрани производи и услуги, важни за животот и движењето на номиналните лични доходи (односно наемнините).

ТРОШОЦИ НА ПРОМЕТОТ – ги опфаќаат:

1. трошоците на транспортот, каде што спаѓаат трошоците за товарење, превоз, истовар и складирање, заедно со трошоците за осигурување во транспортот; 2. трошоците на трговијата, преку која се врши прометот на стоките (гросистичка маржа, деталистичка маржа, рабат).

ТРУД – (српхрв. рад; слов. delo; рус. труд; англ. labour; амер. labor; фр. travail; шпан. trabajo; итал. lavoro, opera; гер. Arbeit), претставува свесна или целесобразна дејност на човекот, со која се врши размена на

Економско-финансиски лексикон

материјата меѓу човекот и природата, приспособувајќи ја за задоволување на потребите на луѓето. Трудот е функција на работната сила, што претставува целокупност на физички и умствени способности што постојат во живата човечка личност и кои тој ги става во движење кога произведува употребни вредности. Со трудот се обезбедуваат материјални средства за живот, затоа тој е услов за опстанок и развој на човечкото општество. Трудот е, тој фактор што изврши преобразба на животното во човек.

Во процесот на трудот човекот ја приспособува природната материја кон своите потреби и на тој начин ја менува природата. Но, за да ја менува, ги става во движење природните сили на своето тело: рацете и нозете, главата и дланките и со тоа ја менува сопствената природа – своето тело, а едно го развива своето производствено искуство.

Трудот има општествен карактер. Тој се манифестира во општеството и со посредство на општеството. Но, во различните општествено – економски формации, тој се врши на специфичен начин. Трудот има разни изразни форми. Жив или тековен труд – трошење на работната сила во процесот на производството кога се создаваат употребните вредности.

Минат или предметен труд – труд што порано се потрошил во процесот на

Економско-финансиски лексикон

производството, се предметил и се јавува во некоја форма на употребни вредности. Материјалните добра претставуваат материјализиран, т. е. предметен труд. Вредносната форма во стоковното производство, што се јавува во одредени фондови, претставува еден вид минат труд. Производствен и непроизводствен труд.

Индивидуален труд – производствена дејност на поединец. Карактеристичен за ситното, натуралното или просто стоковно производство.

Колективен, комбиниран труд – производствена дејност заснована врз одреден број работна сила што сочинува работен колектив, каде што процесот на трудот се одвива врз основа на внатрешна (техничко – технолошка) поделба на трудот, а производот е резултат на целокупните меѓусебе поврзани различни операции. Со оглед на тоа, одделниот работник е делумен производител.

Конкретен труд – одреден облик на трошење на работната сила при производството на некоја определена употребна вредност. Конкретниот труд претставува труд од определена стручност и создава определена употребна вредност. На пр. кројачот произведува облека, дрводелецот столарија, пекарот – леб итн. Апстрактен труд – човечки труд воопшто во смисла на трошење енергија (т. е. трошење мускули, нерви) што е заедничко за сите производители независно

Економско-финансиски лексикон

од конкретниот облик на трошење на трудот и во тоа својство, според трудовата теорија, трудот создава вредност. Од гледиштето на употребната вредност трудот се јавува како конкретен труд, а од гледиштето на вредноста, тој ист труд се јавува како труд воопшто или апстрактен труд, па од времетраењето на неговото трошење зависи висината на вредноста на стоката. На тој начин различните стоки стануваат споредливи и разменливи меѓу себе. Само во стоковното производство постои категоријата апстрактен труд.

Прост, едноставен или неквалификуван труд – е оној труд за кој за вршењето на производствената функција не се бара посебно подготвување, обучување или школување, туку може да го врши секој возрасен човек.

Сложен или квалификуван труд – трудот на оние производители што посебно се подготвуваат, обучуваат или се школуваат за да можат да вршат одредени посложени дејности или операции. Сложениот труд е помножен или мултиплициран прост труд. Во размената, сложениот труд се сведува на прост труд, така што помало количество сложен труд се разменува за поголемо количество прост труд, бидејќи една единица сложен труд содржи во себе повеќе единици прост труд.

Економско-финансиски лексикон

Потребен труд – количество труд што е потребно да се вложи за да се произведе одреден обем на средства за живот, потребни за репродукција на работната сила на производителите. Големината на потребниот труд зависи од висината на продуктивноста на трудот и од обемот на потребниот производ.

Вишок на труд – според трудовата теорија, тоа е трудот што го вложува производителот над потребниот труд. Со вишокот на труд се создава вишок на производ, кој од општо гледиште служи за две суштински намени: за проширена репродукција и за издршка на непроизводствениот труд. Во класните општества експлоатацијата се врши со присвојување на вишокот на трудот на непосредните производители. Кога релативната продуктивност на трудот ќе достигне определено ниво, дури тогаш е можно да се јави и да постои категоријата вишок на труд, односно вишокот на трудот е можен тогаш кога производителот за еден дел од работниот ден може да го произведе својот потребен производ, а за другиот дел од работниот ден дава вишок на труд.

ТРУДОВА РЕНТА (кулук) – прв облик на феудална рента што се изразува во труд, карактеристична за раниот период на феудализмот. Извесно време (во неделата, месецот, или во годината) феудалците ги присилуваа кметовите (закрепостените

Економско-финансиски лексикон

селани) да работат на нивните имоти. Во другото време тие работеа за себе на земјата што им беше доделена од феудалците, за сопствена издршка. Кај овој вид рента потребниот труд и вишокот на труд на кметот јасно се разделени како во време, така и во простор. Согледувајќи дека кметовите работат трудољубиво, поинтензивно на своите ниви и за да се ослободат од надгледување, феудалците трудовата рента ја заменија со натурална рента.

ТРУДОВА ТЕОРИЈА НА ВРЕДНОСТА – (српхрв. радна теорија вредности; рус. трудовая теория стоимости; англ. labour theory of value; фр. théorie de la valeur du travail; гер. Werttheorie), според која трудот е единствен создавач на вредноста на стоката. Големината на вредноста на стоката се одредува со количеството вложен труд. Стоките се разликуваат меѓу себе како употребни вредности. Човечкиот труд што се вложува за нивното производство е онаа супстанција што е заедничка за сите стоки, па иако се различни како употребни вредности, трудот ги прави еднакви, па, според тоа, споредливи и мерливи односно едно количество од една стока да се разменува за друго количество од друга стока со иста вредност (со исто количество вложен труд). Преку трудот се воспоставува квантитативниот однос на стоките од различен вид.

Економско-финансиски лексикон

Трудовата теорија на вредноста прв ја формулира англискиот економист Вилијам Пети (1623 – 1687). Покрај другите ја прифатија Адам Смит (1723 – 1790) и Давид Рикардо (1772 – 1823). Но Маркс и даде целосна форма. Од трудовата теорија на вредноста тој ја изведе теоријата за вишокот на вредноста, т. е. теоријата за експлоатацијата.

ТРУДОВИ ПАРИ – книжни бонови како потврди, како што ги замислуваа парите некои социјалисти утописти (на пр. Роберт Овен и неговиот следбеник Џон Греј), со кои на непосреден начин би се изразувало работното време потрошено на производите. Така, за произведениот производ производителот добива потврда дека содржи одредено работно време и таа му служи како упатница од магацинот да може да земе некој друг производ што му треба во кој е предметено исто толку труд колку што тој вложил во својот производ. Тргувајќи од идеите на класичната политичка економија дека трудот е единствен извор на вредноста (и на богатството), социјалистот утопист Греј сака да ги реши сите општествени проблеми со употребата на трудовите пари.

ТРУДОИНТЕНЗИВНИ ГРАНКИ – (анг. labour intensive) се оние гранки од националното стопанство што се засновуваат

Економско-финансиски лексикон

врз низок органски состав на капиталот, односно тоа се гранките што бараат или ангажираат сразмерно повеќе жив труд отколку производствена техника (техничка опрема). Спротивно: капитално интензивни гранки .

ТРУДОВО ПРАВО – (српхрв. радно право; рус. трудовое право; англ. labour law; фр. droit du travail; итал. diritto del lavoro; гер. Arbeitsrecht), посебна гранка на правото, којашто се однесува на проблематиката сврзана со трудот; содржи збир на норми со кои се регулира: засновувањето и престанувањето на работниот однос, правата и обврските од работниот однос, заштитата на работа на лицата што се во работен однос, заштитата на правата на работниците што се поврзани со работниот однос, како и други прашања од областа на трудот и трудовите (работните) односи. Трудовото право, освен правното, има и политичко, социјално и економско значење.

Порано, трудовото право било составен дел на граѓанското право. Дури во текот на XIX век почнува да се издвојува и развива во самостојна правна дисциплина, како одраз на организираната борба на работничката класа и на интензивната државна интервенција во регулирањето на трудовите (работните) односи.

Економско-финансиски лексикон

ТРУСТ – (анг. trust – доверба, верба), облик на монополистичко здружување, во кое претпријатијата што се здружуваат ја губат својата производствена и трговска самостојност. Од фузионираните претпријатија се создава едно големо, на чие чело стои управа (анг. board), односно група од директори, кои управуваат и раководат со компанијата (корпорацијата). Управата се избира од акционерите. Поранешните сопственици стануваат акционери наitrustот. Овој облик на монопол се јави кон крајот на 19 век. За да се спречи монополистичкото дејствување, во 1890 г. во САД е донесен таканаречен Шерманов антitrustовски закон (Sherman Antitrust Act), а подоцна се донесени други антимонополистички прописи.

ТУРИЗАМ – (фр. tourisme од tour – вртење, обиколува пат, патување, touriste – патник заради забавување; анг. tourism), стопанска дејност што се занимава со организирање патувања и привремено сместување на луѓето надвор од нивното постојано место на живеење, заради рекреација, одмор, разонода, лекување и сл., а не за вршење стопанска дејност и стекнување доход. Туризмот може да биде за летување, забавен, културен, \;портски, здравствен, излетнички и со престојување, сезонски и вонсезонски, домашен и странски, индивидуален и колективен. Со туризмот се ангажираат:

Економско-финансиски лексикон

сообраќајот, угостителството, трговијата, патничките и туристичките агенции и разни гранки на стопанството.

Туристичката побарувачка е условена од два важни фактори: од слободното време на луѓето и од постојниот реален доход. Но, покрај објективните фактори, како суштествени, влијае и субјективниот фактор. Дури во современите услови туризмот доби широко економско значење, кога се создадени и објективни потреби и услови за масовен туризам.

ТУРИСТИЧКИ ПАЗАР – (фр. *touriste* – патник заради забавување, задоволство), го сочинуваат: туристичката понуда и побарувачката (како субјекти на туристичкиот пазар), туристичката услуга (како предмет на туристичкиот пазар) и цените. Покрај општите карактеристики, туристичкиот пазар има одредени специфични разлики: 1. нужност од просторна и временска синхронизација на активностите на разните учесници на страната на понудата, за што поуспешно да се задоволат барањата на носителите на туристичката побарувачка; 2. се карактеризира со мошне висока сезонска концентрација на туристичкиот промет, што влијае врз димензионирањето на туристичката понуда во однос на барањата на туристичката побарувачка; тоа неповолно влијае врз просечното годишно користење на

Економско-финансиски лексикон

сместувачките капацитети и сè друго што е сврзано со тоа; 3. природните и историските услови на дадената туристичка дестинација претставуваат основни елементи што влијаат врз преземањето на туристичкото патување.

ТУРИСТИЧКО СТОПАНСТВО – (фр. tourisme – патување заради задоволство), ги опфаќа сите стопански организации што им даваат услуги на туристите: туристичките хотели, угостителските објекти во туристичките места, кампинзи, туристичките агенции, патничките агенции кои со дел од својата активнос, се поврзани со туризмот; организации на железничкиот, друмскиот, морскиот, речниот, езерскиот, воздушниот сообраќај, што им даваат услуги на туристите и на другите туристички организации; трговските продавници со оној дел што е насочен кон туризмот; објектите и организациите наменети за разонода на туристите и задоволување на културните потреби; низа лични услуги (водичи, преведувачи, автопревозници, изнајмувачи на реквизити за туристичка разонода и сл.) што им се даваат на туристите.

ТУРНУС – (грч. tornos – средство на дрводелците за опишување круг). 1. наизменичност, наизменично сменување; 2. утврден ред на вршење работи според однапред одредена цел.

Економско-финансиски лексикон

ТУТОР – (лат. tutor – заштитник, чувар), старател, заштитник; човек што е доброволно обврзан или задолжен од некој орган да се грижи за некое лице, да се грижи и заштитува лице што не е во состојба да се грижи за својата личност, права и интереси.

ТУТУНСКА ИНДУСТРИЈА – (анг. industrie – дејност, работност, трудољубивост), индустриска гранка којашто се занимава со ферментирање тутун и производство на тутунски производи: дробен тутун, цигари, пури. Се карактеризира со биохемиско производство (ферментацијата) и механичко производство (цигари и сл.).

Тутунот е индустриско растение, кое уште во XVI век е пренесено од Америка во Европа, а потоа на другите континенти. Се одгледува заради лисјата. Исушен, ферментиран и понатаму преработен во финални производи, (цигари, пури, тутун за луле, за цвакање и бурмут) тутунот служи како средство за уживање.

У

УВОЗ – (анг. import; фр. importation; итал. importazione; гер. Import; рус. импорт), купување стоки и услуги во странство, односно плаќање на странските производители на стоки и услуги за испорачаните стоки и извршените услуги, заради продажба и потрошувачка во земјата увозничка. Увозот на стоки е наречен видлив увоз, за разлика од увозот на услуги (транспортни, технички, туристички итн.), наречен невидлив увоз. Со увозот се задоволуваат домашните потреби со стоки што не се произведуваат во земјата или се произведуваат во недоволно количество или, пак, иако се произведуваат, со увозот се допушта конкуренција на домашниот пазар. На тој начин настанатото зголемување на понудата влијае врз формирањето поволни цени, а истовремено се спречува евентуалниот монопол на домашните производители.

Увоз заради преработка – претставува привремен увоз на стоки што во земјата увозничка ќе се преработат, а потоа ќе се извезат.

УВОЗЕН КОНТИНГЕНТ – (лат. contigere – допира, достига, contings), увоз од странство на точно определени количества или определен износ на вредност на определена

Економско-финансиски лексикон

стока, што надлежниот државен орган го одобрува за определен временски период. Увозните контингенти се определуваат на два начини: 1. по сопствен избор на државата во која се увезува стоката и 2. со билатерален договор со други држави со кои се остварува ваков вид размена. Увозните контингенти претставуваат протекционистички мерки во надворешната размена.

УВОЗ НА КАПИТАЛ – увоз на странски капитал, на краток или долг рок, со цел да се остварат одредени стопански цели, пред сè стопански развој. Увозот на капитал се остварува во кредитна и во директна инвестициона форма на странски субјекти.

УГОСТИТЕЛСТВО – (српхрв. угостителство; рус. общественное питание; анг. catering; фр. industrie hôtellerie; гер. Gastwirtschaftswesen), стопанска дејност којашто се состои во давање услуги за сместување, исхрана и разонода. Угостителството се јавува во форма на: хотели, мотели, ресторани, кафеани, одморалишта, со постојана и сезонска работа, за јавни потреби и за потреби на колективи основачи.

Со порастот на реалниот доход на населението, расте побарувачката за угостителски услуги.

Економско-финансиски лексикон

УЕМ – плаќање на некои видови услуги во натура, на пр. дел од сомеленото брашно што го зема воденичарот од сопственикот на житото што го донесол за мелење во воденицата и сл.

УЗАНСИ (узанци) – (лат. *usus* употреба, обичај, однесување; фр. *usance* – обичај; англ. *Usance* – обичај, според трговскиот обичај, меничен рок), правила настанати врз основа на озаконети трговски обичаи што служат за регулирање на прометот со стоки и услуги. Се разликуваат узанси за трговија со стоки, узанси за трговија со хартии од вредност и берзански узанси. Узансите можат да се однесуваат на одделни видови стоки (посебни узанси) или со нив се одредуваат општи начела на прометот на стоки (општи узанси). Ги пропишуваат стопански организации (стопански комори, професионални здруженија, берзи).

УЗУРПАЦИЈА – (лат. *usurpatio* – присвојување, приграбување), незаконско присвојување власт или присвојување туѓи права на нешто; присвојување, туѓ имот, приграбување, одземање, посегание по туѓи права, имот, наметнување своја власт.

УЛТИМО – (лат. *ultimus* – краен, последен; *ultimo mense* – во последниот месец; итал. *ultimo* – последен, на крајот); 1. на последно место (кога се набројува; прв, втор итн.); 2.

Економско-финансиски лексикон

на крајот, при крајот. Во деловните односи со овој израз се означува минување на извесен рок; така, на пример: ултимо месец, значи последен работен ден во месецот. Ултимо деловни операции означува склучени термински договори, особено на продуктни и ефектни берзи, коишто стасуваат за извршување последниот ден во месецот; ултимо меница значи меница чијшто рок истекува последниот ден во месецот.

УМЕШНОСТ – (лат. *ars*; англ., фр. *art*; гер. *Geschick*), 1. вештина, знаење, умеење, извежбаност, техничка способност, мајсторство; 2. израз сврзан со работната способност, а означува вештина, знаење, умеење, искуство, постигнати низ учење и практична работа, а се манифестира со успешно извршување некоја дејност.

УМСТВЕН ТРУД – од гледиштето на производството: дејноста што е сврзана со планирањето, организирањето, координирањето и контролата на процесот на производство. Спротивно: физички труд, мануелен труд.

УНИВЕРЗАЛЕН – (лат. *universalis* – општ, сеопшт), општ, сеопшт, нешто што е заедничко; што опфаќа многу нешта, така на пр. универзален алат (алат што е погоден за разновидни операции), универзална машина

Економско-финансиски лексикон

(машина што може да се приспособува за повеќе потреби), универзален производ или дел (што може да задоволува или да се вгради во разни марки машини, апарати, автомобили, итн.).

УНИВЕРЗАЛНА СТОКОВНА КУЌА – (лат. universalis – општ, сеопшт), трговска куќа од трговијата на мало, којашто врши продажба на разни видови производи од широк асортиман, за разни намени, приспособена за голем број купувачи и задоволување голем број потреби на потрошувачите. Спротивно: специјализирана стоквна куќа. Производите се групирани по видови, на одвоени простори, за да можат купувачите полесно да се снаоѓаат при обиколката, изборот и купувањето.

УНИЈА – (лат. unus – еден; фр., англ. union – сојуз, обединување, единство), 1. сојуз, обединување, здружение; 2. облик на обединување на неколку држави во една целина, во еден сојуз. На пример: Европска Унија (сојуз на одреден број европски држави, кој порано се викаше Европска економска заедница).

УНИКАТ – (лат. unicus – прв, единствен), прв или единствен изработен примерок на нешто (на пр. на некоја исправа, документ, книга, слика, производ и сл.); оригинал.

Економско-финансиски лексикон

Уникатен – единствен и неповторлив во својот вид; исклучителен примерок, редок случај; беспримерен, без конкурент, му нема рамен.

УНИТАРИЗАМ – (лат. unitas – единство), систем или организација што се засновува врз принципот на единство и неделивост; политичка насока којашто се застапува за јакнење на централната државна власт, спротивно од федерализмот; систем на државна организација во која највисоката власт не е поделена, туку е концентрирана во едно средиште (центар).

УНКТАД – (скратеница од англ. United Nations Conference on Trade and Development – Конференција на Обединетите нации за трговија и развој), Конференција на Обединетите нации за трговија и развој, којашто се занимава со проблемите на трговијата и развојот, што спаѓаат во компетенција на Обединетите нации.

УНРРА – (англ. скратеница од: United Nations Relief and Rehabilitation Administration – Управа на Обединетите нации за помош и обнова), основана е на 9. 11. 1943 г. во Вашингтон од претставници на 44 држави, а потоа и се придружија голем број други држави, како вонредна и привремена организација на Обединетите нации за давање

Економско-финансиски лексикон

најнужна помош на земјите – членки на ОН заради отстранување на последиците од воените штети направени од воените сили на оската Германија, Италија, Јапонија, Бугарија и др. Задачата на УНРРА беше: да планира, координира, администрира и да подготвува мерки за помош на жртвите од војната на подрачјата под контрола на членките на ОН преку снабдување со храна, гориво, облека, згрижување и задоволување други основни потреби. Одделни земји даваа соодветен придонес. УНРРА се занимаваше и со згрижување на раселените лица. Даваше помош за заживување на земјоделството и индустријата. Официјално престана да работи на 31. 03. 1949 год.

УПЛАТА – секоја операција на плаќање со готови пари или со банкарски пари (пресметковни, жирални, т. е. скриптурирани или невидливи пари), со кои се измирува некоја обврска (на пр. уплата за купената стока) или се засновува нова обврска врз основа на некоја спогодба, договор и сл. (на пр. уплата на аконтација, капар и сл).

УПОТРЕБНА ВРЕДНОСТ (корисност) – (српхрв. употребна вредност; рус. потребительная стоимость; англ. use value; фр. valeur d'utilisations, valeur d'usage; герм. Verwendungswert), својство на производот или на стоката да задоволува некоја потреба на

Економско-финансиски лексикон

луѓето. Употребните вредности ја сочинуваат материјалната содржина на богатството, без оглед на неговата општествена форма.

Во услови на стоковното производство, стоките освен употребната вредност имаат и вредност, којашто на пазарат се изразува како разменска вредност (што претставува одреден квантитативен сразмер во кој употребна вредност од еден вид се разменува за употребна вредност од друг вид).

УПРАВА – (лат. administratio; англ. administration; фр. direction; шпан. direccion; итал. amministrazione, direzione; гер. Verwaltung; рус. управление), 1. општ назив за извршната власт на една држава; во системот на поделба на власта, особено кај парламентарното управување, управата има улога и статус на извршна власт, покрај законодавната и судската власт; но се прави разлика меѓу „владата“ како извршна власт во политичка смисла и управата (т. е државниот апарат) како администрација ; 2. одбор или орган избран или одреден (назначен) да управува со некоја установа, претпријатие или друштво; 3. вообичаен назив за многу надлежни институции и установи.

УПРАВЕН ОДБОР – (англ. board of directors, board of trustees), главен орган на управување кај компаниите (корпорациите), односно акционерските друштва и кај други

Економско-финансиски лексикон

организации (универзитети и др.), избран од собранието на акционерите, односно според пропозициите утврдени со статутот на организацијата и државната регулатива. Со управниот одбор раководи претседател. Кај оваа форма на управување одделена е функцијата сопственост на капиталот и управувањето и раководењето со капиталот.

УПРАВНИК (управител) – раководител што стои на чело, што раководи една стопанска организација или некој дел од неа, установа, задруга и сл. ; челно раководно лице; соодветно или слично на функцијата директор .

УПРАВУВАЊЕ – (српхрв. управљање; рус. управление; лат. administratio; англ. management; фр. gestion; шпан. administracion; итал. direzione; гер. Leitung), 1. претставува една од трите основни функции во претпријатието: управна, раководна и извршна; со оглед на внатрешната поделба на трудот, секоја од нив има свои посебни карактеристики; 2. управувањето означува самостојно организирање и одлучување, насочување, грижење, водење одредена политика за дејноста и развојот на една организација – стопанска или нестопанска. Од функцијата управување произлегуваат органите на управувањето: управа, управен одбор, совет, управник или управител, управувач или менаџер, директор.

Економско-финансиски лексикон

УРАВНИЛОВКА – (српхрв. уравниловка; рус. уравниловка; англ. equalization, equality, levelling; фр. égalisation, égalité; итал. eguaglianza, equalita; гер. Gleichstellen, Gleichstellung), под овој израз се подразбира еднаква или приближно еднаква распределба на платите, односно личните доходи меѓу работниците независно од постигнатиот производствен ефект и степенот на сложеност на трудот. Уравниловката може да претставува политика на распределба во една стопанска организација (условена од некои причини) или стремеж на одредени групи за водење таква политика на лични доходи. Уравниловката не ги стимулира работниците кон повисока продуктивност на трудот и рационално производство и не ги мотивира за сопствено усовршување.

УРГЕНЦИЈА – (лат. urgere – тера, гони, навалува), настојување да се изврши побрзо некоја работа; повторено барање; итност; опомена.

УРГЕНТЕН – итен, брз, неодложен, многу потребен.

УРГИРА – настојува да се изврши побрзо некоја работа или некое решение; опоменува на итноста, неодложноста на некоја работа; врши ургенција.

Економско-финансиски лексикон

УРЕД – израз што означува техничко средство. Во производството под изразот уреди се подразбираат оние технички средства или направи со кои непосредно не се врши процесот на производство, но тие го овозможуваат нормалниот тек на процесот на производство или создаваат поволни услови за работа; овде спаѓаат: апаратите за климатизација во работните простории; техничките апаратури во електричната разводна мрежа; механички, електрични, хидроенергетски и други технички средства на браните на хидроцентралите и разни други уреди.

УСЛОВЕН РАБОТНИК – израз што означува сведување на сите степени на сложеност на трудот (во рамките на една стопанска организација или пошироко) на едноставен или прост труд, односно сведување на сите степени на квалификации на неквалификуван работник. Во разни пресметувања се поаѓа од категоријата „условен работник“, за основа; за коефициент на прост труд се зема единицата, т. е. бројот 1; работниците што имаат повисока квалификација се наоѓаат над коефициентот единица; бројот на работниците од разните степени на квалификација со пресметување се сведуваат на условни работници на тој начин што тој број работници се множи со нивниот

Економско-финансиски лексикон

коэффициент на сложеност; така на пр. ако бројот на квалификуваните работници во еден колектив изнесува 100, а нивниот коэффициент на сложеност на трудот е рамен на 1,8, тогаш 100 квалификувани работници ќе бидат 180 условни работници (односно рамно на толкав број неквалификувани работници).

УСЛОВИ ЗА СТОПАНИСУВАЊЕ – вкупност на природни, технички, економски и општествени услови под кои се врши конкретно производство или промет и кои, со своите специфичности во дадена ситуација, влијаат врз деловниот процес и успех на стопанските субјекти.

УСТАВ – (српхрв. устав; рус. конституция, устав; англ. constitution; фр. constitution; итал. costituzione; гер. Statut), основен закон за една држава, што ги содржи основните начела и норми на државното и општествено – економското уредување и организацијата на државата ; тој е највисок правен акт и претставува основа за идната законодавна дејност на законодавните органи. Сите други закони и прописи мора да бидат во согласност со уставот. Уставот е долгорочен правен документ и постои специјална постапка за неговото донесување и вршење промени.

УТИЛИТАРИЗАМ – (лат. utilitas – корисност, utilis – корисен), етичка и

Економско-финансиски лексикон

политичка теорија, чијшто основач е Џереми Бентам (1748 – 1832), според која основна цел на однесувањето на поединецот е остварување максимална субјективна корист, среќа, задоволство.

Утилитаризмот имаше големо влијаше врз економската теорија во втората половина на XIX век, што се огледа во раѓањето на теоријата на субјективната корисност, чиешто главни застапници беа Госен, Џевонс и Едџворт. Таа поаѓа од претпоставката на субјективната корисност во определувањето на вредноста и цената на стоката и побарувачката, за разлика од објективната трудова теорија на вредноста. Влијанието на утилитаристичката теорија на економската наука останува сè до денес.

УТИЛИТЕТ – (лат. *utilitas* – корист, *utilis* – корисен, употреблив; англ. *utility*), задоволство добиено од употребата или потрошувачката на некое добро (производ); корист што се добива од некое добро; корисност на некое добро, сфатено субјективно како однос меѓу човекот и предметот, т. е. како важност што поединецот му ја дава на некое добро, кога сака да задоволи некоја своја потреба. Субјективната теорија на вредноста од втората половина на 19 век тргнуваше од претпоставката на субјективната корисност во одредувањето на вредноста на стоката, цената и побарувачката. Влијанието на

Економско-финансиски лексикон

утилитаристичката мисла врз економската теорија останува сè до денес.

УТОПИЈА – (грч. ou – не + topos – место; место, земја што не постои), идеална земја во која владеат совршени општествени односи, благосостојба и среќа за сите членови на заедницата. Старите социјалисти поподробно ги опишуваат таквите замислени општествени уредувања, противставувајќи ги на постојниот капиталистички начин на производство.

„Утопија“ (The island of Utopia – Островот утопија) е името на книгата (1518) на Англичанецот Томас Мор (1478 – 1535). По називот на оваа книга го доби името сиот правец, наречен утопизам. Втор утопист е Италијанецот Томазо Кампанела (1560 – 1630). Тој ја напиша книгата „Град на сонцето“. Тие сметаат дека приватната сопственост е главното зло и извор на нееднаквоста меѓу луѓето и неправдата. Во нивните утопистички уредувања на општеството не постои приватна сопственост. Тоа се бескласни општества.

За големи утописти социјалисти и претходници на класиците на марксизмот (Маркс и Енгелс) се сметаат Сен Симон (1760 – 1853), Шарл Фурие (1772 – 1837) и Роберт Овен (1771 – 1858).

Во современи услови изразот утопија се употребува со значење: неостварлива замисла,

Економско-финансиски лексикон

фантастичен концепт, идеална состојба, што не може да се оствари.

УТОПИСКИ СОЦИЈАЛИЗАМ – теорија за социјализмот како идеално општество што се засновува врз општествена сопственост на средствата за производство и еднаквост меѓу луѓето во производство, распределбата и управувањето, коешто треба да го замени капиталистичкиот општествено-економски поредок. Социјалистите утописти одиграа голема улога со својата критика на капиталистичкиот начин на производство, но со оглед на нивното време, тие се занимаваа со измислување на што посовршено бескласно социјалистичко општествено уредување.

Како посебна насока на општествено – економска и политичка мисла се јавува во почетокот на 16 век и највисок подем достига во првата половина на 19 век. За први утописти се сметаат Томас Мор (1478 – 1535) (познат по неговата книга „Утопија“), Томазо Кампанела (1560 – 1630) (познат по неговата книга „Град на сонцето“) и Томас Минцер (приближно 1498 – 1526). Од подоцнежното време тројца претставници на утопискиот социјализам се особено важни: Сен Симон (1760 – 1853), Шарл Фурие (1772 – 1837) и Роберт Овен (1771 – 1858).

Утопискиот социјализам претставува еден од изворите на марксизмот, покрај англиската

Економско-финансиски лексикон

политичка економија и германската класична филозофија.

УТОПИСТИЧКИ – (грч. ou – не + topos – место; место, земја што не постои), 1. неостварлив, невозможен, нереален, неизводлив, мечтателен; 2. оцена, определба за предлог што има белези на неостварливост, претставува илузија, занесеност.

Ф

ФАБИЈАНСКИ СОЦИЈАЛИЗАМ – идеолошко теоретски сфаќања на Фабијанското друштво (Fabian Society, организирано 1884 г. во Англија) за реформирање на капиталистичкото општество во социјалистичко, на постепен и мирен начин. Од 1900 г. Фабијанското друштво работи на основање на Лабуристичката партија (Labour Party – трудбеничка, односно работничка партија), станувајќи нејзин колективен член.

ФАЗА – (грч. fasis – појава, појавување), промена; степен на развој; одреден степен; период во процесот на развој, во промената на формата или состојбата на некое тело, појава, начин на производство, општество, општественоекономски систем. Во таа смисла се зборува за фазно производство, фази од развојот на еден општествено – економски систем, потоа: нижа фаза, виша фаза од развојот итн.

ФАЗНО ПРОИЗВОДСТВО – (грч. fasis – појавување), производство во кое одделни делови од вкупниот производствен процес претставуваат засебни ‘заокружени технолошки целини; производот од секоја фаза може да оди во натамошна обработка, доработка или да се вградува (монтира) како

Економско-финансиски лексикон

дел во некој комплексен производ во други погони на истото или во други претпријатија; од последната фаза на производството излегува готов производ за потрошувачка.

ФАЈОЛИЗАМ – називот произлегува од името на францускиот инженер Анри Фајол (Henry Fayol, 1841 – 1925), којшто постави и разработи одреден број принципи и методи за организација на трудот и раководење со претпријатието. Неговите проучувања беа насочени предимно кон изнаоѓање најпогодни методи на управување и раководење во претпријатието. Според него, да се управува значи да се предвидува, организира, наредува, усогласува и контролира. Деловниот процес на претпријатието го расчлени на пет функции: техничка, комерцијална, финансиска, сметководствена и административна. Неговите принципи и методи се разработени и изложени во неговото дело „Општо и индустриско управување“ (Administration industrielle et générale).

ФАКТ – (лат. *facere* – чини; прави; *factum* – дело; настан, резултат), вистинит настан; доказ; реалност; дело. Научната анализа се засновува врз определени факти.

ФАКТИЧЕН – реален, вистинит, докажан со факти, докази, аргументи.

Економско-финансиски лексикон

ФАКТОР – (лат. factor – творец, оној што работи, твори), чинител, творец, елемент, на пр. фактори за производство (трудот, средствата на трудот и предметот на трудот), фактори на стопанскиот развој итн.

ФАКТОРИ НА ПРОИЗВОДСТВОТО – (лат. factor – чинител, творец; англ. factors of produc-tion; фр. facteurs de produc-tion; гер. Produktionsfaktoren; рус. факторн производства), елементи или чинители на производството. Основни фактори или услови на производството се: трудот, средствата на трудот и предметот на трудот. Можат да се класираат на лични (трудот) и материјални фактори на производството (средствата на трудот и предметот на трудот, коишто заедно се наречени средства за производство). Освен оваа, во литературата постои уште една друга поделба на факторите за производство, на: труд, капитал и земја. За факторите за производство се употребува и изразот инпути.

ФАКТУРА – (лат. factura – правење, изработување, извршување), сметка за продадена стока или извршена услуга, што продавачот му ја дава на купувачот, во која се назначени количеството и цената на продадената стока или извршената услуга, па и условите на плаќање (во готово, со чек, тековна сметка и сл.). Фактурата има карактер на исправа.

Економско-финансиски лексикон

ФАКУЛТАТИВЕН – (лат. facul-tas – можност, пригода), незадолжително, доброволно, препуштено на слободен избор, зависи од волјата на оној што избира. Спротивно: облигатен (задолжителен).

ФАКУЛТАТИВНА ОБЛИГАЦИЈА – (лат. facultas – можност, пригода; obligatio – обврска), дадено на располагање обврзникот (должникот) да може според свој избор да ја изврши својата обврска според една од дадените можности (алтернативи), предвидени во договорот.

ФАЛИМЕНТ (фалирање) – (итал. fallimento – пропаст, банкрот), пропаѓање на претпријатие, на фирма, т. е. паѓање под стечај поради немање можности да се намират обврските; банкротирање. Изразот фалимент или фалирање е синоним на банкротство.

ФАЛСИФИКУВАЊЕ – (лат. falsum – лага, измама), лажно претставување, искривување, лажна изработка, преправање. Може да биде фалсификување пари, знаци за одбележување на стоката, мерки, тегови и исправи.

ФАО – (акроним за англ. Food and Agricultural Organization) Организација за исхрана и земјоделство.

Економско-финансиски лексикон

ФАТАЛИЗАМ – (лат. *fatum* – судбина), верување во однапред одредена и неизбежна судбина. Поглед на светот што луѓето ги учи на пасивност, на покорност, дека човечките напори се јалови во обид за измена на општествените состојби, спречување позитивен поттик за акција, за менување на постојното, заостанатото, назадното.

ФАШИЗАМ – (итал. *fascismo* од *fascio* – китка, сноп, ракатка, што потекнува од лат. *fascis* – сноп од прачки со секира, што претставува симбол на власта во стариот Рим), идеолошко – политичко, националистичко, антидемократско, реакционерно – тоталитаристичко, расистичко и империјалистичко движење и државно уредување, што се појави и дојде на власт, првин во Италија (на чело со Бенито Мусолини), а потоа во Германија (на чело со Адолф Хитлер), под името националсоцијализам. Фашизмот го карактеризира силна улога на државата во стопанството, па затоа се смета дека претставува една од формите на државен капитализам.

Фашизмот ја предизвика Втората светска војна и изврши ужасни сверства во многу земји.

Фашистичкиот поредок ги укинува граѓанските слободи и се служи со сверски методи, терор, убиства и со концентрациони

Економско-финансиски лексикон

логори против сè што е напредно. Во политичката борба се служи со демагогија и со измами. Надворешната политика е империјалистичка, што се изразува со притисоци, војни, освојувања, ограбувања, потчинувања и владеење над други народи.

ФЕДЕРАЛЕН РЕЗЕРВЕН СИСТЕМ – (анг. *Fédéral Reserve Sys-tem*, скратено *FRS*), име за централниот паричен и кредитен систем на САД, основан со посебен акт во 1913 год. Задачата на ФРС е да врши контрола врз обемот на кредити и количеството пари во оптек, работата на банките, водењето на кредитната и паричната политика.

ФЕР ПЛЕЈ – (анг. *fair* – справедлив, чесен; *play* – игра), отворена, чесна, справедлива, културна игра. Овој англиски израз, што се употребува нашироко, означува отворени, чесни односи меѓу луѓето, партнерите, во сите области на активноста (во деловните односи, спортот итн.), без скриени намери да се нанесе штета (од било кој вид) еден на друг.

ФЕТИШКИ КАРАКТЕР НА СТОКАТА – претставува особена форма на отуѓување на трудот во стоковното производство, каде што општествените односи добиваат опачки изглед како да се односи меѓу стоките со посредство на луѓето производители на стоките.

Економско-финансиски лексикон

Во размената се создава привидна состојба општествените односи да не изгледаат како односи меѓу луѓето преку предметите (стоките), туку обратно, како општествени односи на производите како предмети со посредство на луѓето. Тоа доаѓа оттаму што стоконите производители не владеат со своите општествени односи, ниту со движењето на своите стоки (што се одвива спонтано, под дејство на пазарните закони, стихијно), туку обратно, стоките со своето движење владеат со производителите, ги одредуваат и ги регулираат нивните односи, нивната општествено – економска положба како самостојни производители. Стоката, иако е производ на производителот, добива привиден изглед на самостојно суштество, коешто е отуѓено од производителот и ја одредува неговата судбина, слично како со фетишите кај примитивните племиња, односно кај примитивните религии.

FIAT MONEY -Fiat money (гер. ungedecktes Geld) претставуваат пари кои државата ги прогласила за законско средство за плаќања иако нема никакво покритие во злато или други вредности.

Хариените пари кои не се конвертибилни во злато претставува типичен пример на fiat money или фидуцијарни пари. Тие пари немаат сопствена вредност или таа е незначителна, но се прима со доверба дека со

Економско-финансиски лексикон

нив ќе може понатаму да служи како прометно и платежно средство.

ФИБОР КАМАТНА СТАПКА – (скратеница од Frankfurt interbank offered rate – FIBOR), претставува просечна каматна (интересна) стапка на Франкфуртскиот меѓубанкарски пазар на орочени средства во германски марки, која важи во определено време, а служи како базна каматна стапка на пазарот на капитал. Фибор системот е воведен на 12 август 1985 г. со меѓубанкарска спогодба.

ФИБВ -FIBV (фр. Fédération Internationale des Bourses de Valeurs) претставува светско здружение на берзите на хартии од вредност. Целта на здружението е во унапредување на блиска соработка на светските берзи со цел да се придонесе за развој на пазарот на хартии од вредност, во конечен интерес на издавачите на хартии од вредност и вложувачите, како и соработка со националните и меѓународни организации заради постигнување на оваа цел. Основано е во 1961 година. Здружението посебно нуди широк спектар на техничка помош и разни стручњаци. Еден од специфичните инструменти за постигнување на конечната цел е организација на т.н. Workshop-и, на кои, со учество на најповикани стручњаци расправаат за проблемите и новите тенденции во развојот

Економско-финансиски лексикон

на пазарот на капитал ширум светот. Една од поновите акции е востановување на Комитетот за нови пазари на капитал. Здружението има 31 полноправни членки, 8 придружни и 29 дописни членки.

ФИДУЦИЈАРНИ УСТАНОВИ –

Фидуцијарни установи (анг. fiduciary, trust institutions, гер. Glaubeskreditinstitutions, Treuhandgesellschaften) се финансиски установи кои во свое име и за сметка на клиентот (инвеститорот) ги пласираат неговите пари, водејќи сметка за нив како добар домаќин. Тие можат да бидат чисто комерцијални установи, но и тие на кои не им е единствена цел пласман на туѓ капитал, туку имаат задача да ги штити интересите на своите клиенти. Не работат за сопствена сметка и не тежат кон максимирање на добивка туку работење разумно, избегнувајќи ги ризиците и штитејќи ја реалната вредност на имотот. Понекогаш со закон им се точно определени определени облици (неризични) пласмани во кои смеат да вложуваат.

Тоа се институции кои управуваат со оставштини, имоти на малолетни лица без деловна способност, имот на претпријатија при банкрот и сл., а со такви установи може да се сочуваат и пензиските фондови, осигурители на живот, фондови за заедничко инвестирање и слични установи кои со доверба стопанисуваат со туѓ имот.

Економско-финансиски лексикон

ФИДУЦИЈАРИИ –Фидуцијарии (анг. fiduciary, trust institutions, гер. Treuhandsgesellschaft) се финансиски установи кои обично во свое име и за сметка на инвеститор пласира парични средства. Обврзани се на начин на добар стопанственик да се грижи за туѓите средства. Не работат за сопствена сметка и не тежнеат да максимираат добивки туку работат разумно, избегнувајќи ризици и штитејќи ја реалната вредност на имотот.

Понекогаш со закон им се точно определени определени облици (неризични) пласмани во кои смеат да вложуваат. Освен установа која управува оставштини, имот на малолетни лица без деловна способност, имот на претпријатија при банкрот и сл., а со такви установи може да се сочуваат и пензиските фондови, осигурители на живот, труст и слични установи кои со доверба стопанисуваат со туѓ имот.

ФИДУЦИЈА -Фидуција (гер. Treuhand, лат. pactum fiduciae) е договор при кој една страна (фидуцијант) пренесува некое право на друго лице (фидуцијар) и при тоа договара дека после постигнување на определена цел фидуцијарот повторно ќе го пренесе тоа исто право назад на фидуцијантот. Овде практично се работи за два договори: за договор за пренос на право и за договор за ограничување на стопанскиот ефект на

Економско-финансиски лексикон

преносот, т.е. договор за враќање на правото. Практичната примена на овој институт е отстапување (цесија) заради обезбедување.

ФИЗИБИЛИТИ СТУДИЈА – (анг. feasibie – остварлив, изводлив, можеен; feasibility – остварливост, изводливост), проучување од квалификувани лица или институција со цел да се докаже изводливоста и оправданоста за инвестирање во определена стопанска активност. Со проучување на трошоците, пласманот и изгледите за остварување корист и евентуалните ризици, се добива јасна претстава за донесување одлука од надлежниот орган дали да се инвестира или не во таа стопанска активност.

ФИЗИОКРАТИЗАМ – (грч. physis – природа + kratein – владее), економско учење во Франција во втората половина на 18 век, непосредно пред Француската буржоаска револуција. Основач на Физиократската школа и нејзин најважен претставник и теоретичар е Франсоа Кене (1694 – 1774), а во најцелосен вид се наоѓа кај Жак Тирго (1727 – 1781).

Физиократската теорија се развива од негацијата на меркантилизмот и неговата економска политика. Основната поента на ова учење е „природниот поредок“. Човечкото општество го регулираат природните закони. Стопанството треба да се развива само од

Економско-финансиски лексикон

себе, според сопствените закони, без мешање на државата, врз основа на слободната конкуренција, односно врз принципот „Лесе фер“ (Laissez faire), парола што ја развија физиократите.

Меркантилистите сметаа дека богатството се создава во прометот. Наспроти нив, физиократите анализата ја свртеа кон производството. Меѓутоа, тие мислеа дека само во земјоделството се создава богатство, како гранка сврзана со природата; па поради тоа ним им изгледаше дека само земјоделскиот труд е производствен труд, во уверувањето дека само во земјоделството се создава вишок на производ, поточно, чист производ (produit net). Според нив, индустријата е стерилна, бидејки таа не го умножува производот, не создава вишок на производ, туку во индустријата само се менува обликот на материјата. Зголемувањето на богатството тие го поистоветуваа со зголемувањето на природната материја. Имено, земјоделството (т. е. земјата, природата) дава повеќе жито од вложеното семе и повеќе од нужниот дел за исхрана на земјоделскиот работник.

Независно од одделните слабости, се смета дека физиократскиот систем е прво систематско сфаќање на капиталистичкото производство. Во своите економски таблици, Кене го даде првиот модел на проста репродукција во општествени размери.

Економско-финансиски лексикон

ФИКСЕН КАПИТАЛ (основен капитал) – (лат. *fixus* – цврст, прицврстен; српхрв. фиксни капитал, стални капитал; рус. основной капитап; англ. *fixed capi-tal*; *fixed asset*; фр. *capital fixe*; итал. *capitale fisso*; гер. *fixes Kapital*), дел од производниот капитал вложен во средствата на трудот. Се разликува од обртниот (циркулациониот) капитал по тоа што во процесот на производството постепено, а не во целина, ја пренесува својата вредност на новиот производ, којашто е наречена амортизација. Средствата на трудот во процесот на производството постепено физички се трошат (се абат), за колку што се трошат за толку од нивната вредност се пренесува на новите производи. Но еден дел од вредноста останува фиксиран за средствата на трудот, сè до оној момент додека служат, додека наполно не се изабат, а со тоа наполно ќе се пренесе нивната вредност во фондот за амортизација, со кои пари ќе се купат нови средства на трудот.

ФИКСЕН КРЕДИТ – Фиксен кредит е краткорочен кредит кој се одобрува и пушта во тек во фиксен износ. Овој кредит е најнеповолениот начин на користење краткорочен кредит, кој не му овозможува на заимопримателот да го усогласи кредитот со динамиката на неговите краткорочни потреби, со што предизвикува непотребни трошоци на финансирање, бидејќи мора да се земе во

Економско-финансиски лексикон

максимално потребен износ. Истиот може да се врати одеднаш или на рати.

ФИКСНИ ТРОШОЦИ – (лат. *fixus* – цврст, постојан, непроменлив; англ. *fixed costs*), трошоци на стопанската организација што се постојани, фиксни, т. е. непроменливи без оглед на обемот на производството. Во фиксни трошоци влегуваат: амортизацијата, интересот на инвестиционите кредити, личните доходи на административниот персонал, постојаните трошоци сврзани со постоењето на работната организација и сл. Со други зборови, тоа се трошоци што работната организација мора да ги пресметува без оглед на тоа дали работи со целосен или со смален капацитет. Кога расте обемот на производството, опаѓаат фиксните трошоци на единица производ, и обратно. Со оглед на тоа, тие имаат големо значење во формирањето на цената на чинењето, а сходно со тоа за големината на профитот (доходот). Другата група трошоци се наречени варијабилни. На долг рок фиксните трошоци стануваат варијабилни.

ФИКТИВЕН КАПИТАЛ – (лат. *fictus* – измислен, лажен), тоа е капитал што се јавува во форма на хартии од вредност (акции, обврзници и сл.), коишто на нивните сопственици им донесуваат определен приход во вид на дивиденда или интерес (камата) и се

Економско-финансиски лексикон

наоѓа надвор од функционирањето на реалниот капитал (т. е. капиталот на акционерското претпријатие).

Капиталот на акционерското претпријатие е вложен во факторите за стопанисување и тој е реален капитал. Тој се оплодува, создава профит. Поседувањето, пак, на извесен број акции (или други хартии од вредност) привидно изгледа како да се поседува извесна сума капитал. Се создава впечаток дека тој единствен акционерски капитал да е удвоен. Меѓутоа, акциите се нереален, фиктивен капитал. Всушност, акциите се потврди за вложените пари (капитал) во акционерското претпријатие, коишто на нивните сопственици им обезбедуваат право на учество во распределбата на профитот, т. е. добивање дивиденда.

Привидот дека акциите претставуваат капитал произлегува од фактот што акциите се продаваат и купуваат на ефектните берзи. Во зависност од висината на дивидендата и интересната стапка, се формира пазарната цена на акциите. Според создадената пазарна состојба, секој приход може да се капитализира и врз основа на тоа да донесува приход и секој приход изгледа како да потекнува од некој капитал, па кога се продава изворот на приходот, преку остварениот капитал од таа трансакција се задржува натаму постојаниот приход. Според тоа, цената на акцијата претставува

Економско-финансиски лексикон

капитализирана дивиденда. Со продавањето и купувањето на акциите на соодветните пазари само се врши пренос на правото за добивање дивиденда или интерес.

За обврзниците (коишто претставуваат долг на државата) јасно се гледа дека се фиктивен, т. е. нереален капитал. Со собраните пари од продадените обврзници, државата ги покрива своите расходи. Од даночните извори државата го плаќа интересот и ги отплатува обврзниците. Меѓутоа, кај сопствениците на обврзниците постои илузија дека обврзниците во нивните раце претставуваат некој износ на капитал и дека интересот што го добиваат резултира од некој капитал (а, всушност, потекнува од данокот што го плаќаат даночните обврзници).

ФИЛИЈАЛА – (лат. filia – ќерка), огранок на некоја стопанска организација, т. е. фирма, на некоја банка и сл.

ФИНАЛЕН ПРОИЗВОД – (лат. finis – граница, крај), готов производ, завршен производ. За финален се смета оној производ што во обработката добил целосна завршна форма и како таков е подготвен за испорачување на потрошувачите. Од пошироко гледиште, изразот финален производ е релативен поим. На пр. за мелничарот брашното е финален производ, меѓутоа, од стојалиштето на пекарот, тоа е

Економско-финансиски лексикон

само материјал, т. е. суровина за производство на леб, итн.

ФИНАНСИИ – (лат. finis – граница, крај; financia – државен приход; српхрв. финансије; рус. финансы; фр. finances; анг. fi-nance; итал. finanze; гер. Finanzen), изразот потекнува од средновековниот латински збор finantio, што значи рок на плаќање. Денес зборот финансии се употребува во двојно значење, и тоа: како парични работи на физичките и правните стопански лица и како активност на државата и други за тоа овластени тела за собирање, управување и располагање со парични средства. Финансиите значат и посебна економска наука што ја опфаќа материјата сврзана со парите, кредитот и банките, т. е. проблематиката на монетарните финансии, и материјата сврзана со даноците у буџетот, односно државните приходи и расходи. т. е. проблематиката на јавните финансии.

ФИНАНСИРАЊЕ – обезбедување парични средства за одредена намена. Финансирањето може да биде повратно или неповратно. Повратното финансирање се врши во форма на кредит; по определено време паричните средства се враќаат. При неповратното финансирање паричните средства не се враќаат. Обично неповратно се финансираат установи од општа употреба (за потребите на државата и заедничката потрошувачка.

Економско-финансиски лексикон

ФИНАНСИСКА КОНСТРУКЦИЈА – финансии и constructio – градење, градба, состав, составување, финансиски план за некоја конкретна финансиска потреба.

ФИНАНСИСКИ – (фр. financière – финансиски, паричен, кредитен), паричен, кредитен; што се однесува на пари, кредит, приход, што е сврзано со пари.

ФИНАНСИСКИ ИНСТРУМЕНТИ – (лат. financia – државен приход; лат. instrumentum – направа, орудие, средства), една од финансиските форми (елементи) што го сочинуваат финансискиот систем. Во финансиски инструменти спаѓаат: разновидните даноци, одделни придонеси и такси, јавните заеми, буџети, фондови, финансиски програми и други форми со кои се финансираат јавните расходи и др. Финансиските инструменти служат за остварување некои од целите на финансиската политика.

ФИНАНСИСКИ КАПИТАЛ (и финансиска олигархија) – според теоријата за монополите, настанува со обединување и сраснување на индустрискиот, трговскиот и банкарскиот капитал. Акционерските друштва се погодна форма за формирање финансиски капитал, што претставува висок степен на

Економско-финансиски лексикон

централизација и поопштествување на капиталот. Тој е монополска форма на капитал што има контрола врз националното стопанство, а има влијание и врз други сфери: социјалните, научните, издавачките и др.

Преку контролниот пакет на акции и системот на учество раководните гарнитуре на матичното претпријатие успеваат да ги приграбат раководните функции во други акционерски друштва, а преку нив во трети итн. На тој начин се создава персонална унија, преку која се дпроведува деловната политика на главното претпријатие – акционерско друштво, што има улога на матица. Мал број крупни претпријатија управуваат и владеат со голем број претпријатија, што се опфатени во нивната мрежа преку системот на учество. На тој начин настанува финансиска олигархија, којашто зазема доминантна положба во националното, па дури и во светското стопанство. Финансиската олигархија се поврзува со владејачките врвови на државата и воспоставува персонална унија и контрола на работата на државата.

Преку извозот на капитал и со обединување на финансискиот капитал од одделните земји, се формира меѓународен финансиски капитал, како форма на меѓународен монопол.

ФИНАНСИСКИ КРЕДИТ – (лат. *finis* – граница, крај; *credere* верува некому), кредит којшто се одобрува и дава од кредиторот и се

Економско-финансиски лексикон

враќа од должникот во пари; всушност, тоа е паричен кредит. Спротивно: стоковен или комерцијален кредит.

ФИНАНСИСКИ ПЛАН – план со кој стопанската организација ги предвидува расходите и приходите и крајните финансиски резултати за идниот период во споредба со претходниот период.

ФИНАНСИСКА ПИРАМИДА – Финансиска пирамида (анг. financial pyramid, гер. finanzliche Pyramide) претставува пирамидален приказ на структурата на имотот на некои лица уреден според одредниците на сигурност, ликвидност и принос. Имотниот портфел се уредува така што во основата на пирамидата се најсигурни инструменти со помали приноси како би се обезбедило широка и стабилна основа на имотот (пирамида). Тоа обично е готовината која не носи никаков принос, сигурни државни хартии од вредност, обезбедени обврзници, вложувања во пензиски фондови, во штедење преку осигурување живот и сл. Како што се оди спрема врвот на пирамидата се помалку износи се вложуваат во облик на имот со се поголем ризик и со се поголеми можни приноси: неосигурени обврзници, преференцијални па обични акции, шпекулативни обврзници. На самиот врв од пирамидата на вложувања изглед на пирамида

Економско-финансиски лексикон

на имот секој инвеститор го коригира во зависност од низа фактори и мотиви, при што мошне битни елементи се пристапната старост, полот, карактерните црти, расположливите средства, искуството, состојбата на пазарот, очекувањата и сл. При уредувањето на имотниот портфел во пирамидата стручна помош на инвеститорите им даваат професионални аналитичари на финансиските пазари и консултанти, брокери и посебни банкарски оддели.

ФИНАНСИСКИ РИЗИК –финансиски ризик (анг. financial risk, гер. Finanzrisiko) претставува ризик кај фиксните трошоци на финансирање (ризик дека со релизираниот финансиски резулта нема да се покријат каматите на долговите на претпријатието) и/или ризик кој произлегува од степенот на задолженоста на претпријатието (ризик дека претпријатието нема да биде во можност да го врати долгот). Степенот на ризикот се зголемува паралелно со степенот на задолженоста на претпријатието.

ФИНАНСИСКИ СИСТЕМ – (лат. financia – државен приход; грч. systema – состав, целина), вкупност на инструменти, норми, органи и организации во областа на јавните финансии, а го сочинуваат: фискалниот систем, кредитномонетарниот систем, девизниот систем, потоа системот на

Економско-финансиски лексикон

формирање и распределба на вкупниот приход, доход, добивка на стопанските организации.

ФИНАНСИСКИ СРЕДСТВА НА ПРЕТПРИЈАТИЕТО – (фр. financière – финансиски, паричен, кредитен), тоа се оние средства на претпријатието што се јавуваат во форма на пари (готови пари и кредити). Во своето кружно движење, во парична форма капиталот се јавува во почетната и завршната фаза (т. е. во првата и третата фаза). Меѓу тие две крајни фази, средствата на претпријатието се наоѓаат во материјална појавна форма.

ФИРА – (тур. fîrı, од перс. fîrı, fıru – долу, пониско), намалување на обемот или тежината на стоките поради исушување, испарување, растурање, разлевање, оштетување и др. или поради отстранување од производите на непогодните материи за употреба (на пр. примеси, луспи, кал, земја и др.), коишто претставуваат отпадок.

ФИРМА – (итал. firma – потпис; од лат. firmus – цврст, постојан, англ. firm; фр. firme; гер. Firma, рус. фирма), име под кое претпријатието, односно стопанската организација работи и е регистрирана кај надлежните органи.

Економско-финансиски лексикон

ФИСКАЛНА ИЛУЗИЈА –Фискална илузија (анг. fiscal illusion, гер. Fiskalillusion) претставува привидение што го создава државата дека даноците се прават пониски, а социјалните користи се зголемуваат повеќе отколку што стварно се. Фискална илузија е поизразена во моментите откако растат државните приходи и потрошувачка во вкупниот национален доход.

Илузијата се создава на повеќе начини: повеќе се издаваат за тековна него за капитални расходи, од општи даноци се субвенционираат нивоата на социјални исплати, и тие се поголеми во однос на придонесите за социјално осигурување, оданочените приходи се зголемуваат низ инфлација, а не преку зголемување на даночните стапки, итн.

Прибегнување кон такви методи не е секогаш доказ за државната нестручност, туку симптом на спротивставени притисоци да се смалат даноците, а се зголемуваат користите.

ФИСКАЛНА ТЕРАПИЈА - Фискална терапија (анг. fiscal therapy, шп. fiscoterapia) претставува поим што го има сковано шпанскиот економист Jesus Alfonso за користење на оданочувањето како лек за различни економски болки.

ФИСКАЛЕН МОНОПОЛ – (лат. fiscus – државна благајна; грч. monos – еден, сам +

Економско-финансиски лексикон

ролео – продава, тргува), исклучиво право на државата да произведува или продава одредени производи по цена повисока од вообичаената. Тој износ од зголемената цена има карактер на данок, што државата го наплатува од купувачите на монополските производи, било непосредно со продажба во сопствена организација во сопствени продавници (монопол на продажба), било посредно од сите оние што продаваат производи од државниот монопол (монопол на производство). Најчесто на режимот на државен монопол се подложни тутунот, кибритот и алкохолните пијалаци.

ФИСКАЛЕН СИСТЕМ – (лат. *fiscalis* – што се однесува на државната благајна; грч. *systema* – состав, целина), вкупност на инструменти, норми, органи и организации насочени кон собирање финансиски средства и нивната распределба заради задоволување на јавните (државните) потреби.

ФИСКАЛНА ПОЛИТИКА – (лат. *fiscalis* – што се однесува на државната благајна и грч. *politikos* – државен, јавен), сите прописи и мерки на државата (и посебните општествено – политички заедници) насочени кон собирање приходи за покривање на своите расходи.

Економско-финансиски лексикон

Современата фискална политика е покомплексна; таа содржи економски, социјални и политички елементи.

Наместо поранешниот систем на собирање и трошење на јавните средства, во современите услови особено внимание им се обрнува на економските ефекти на фискалните мерки. Со активно користење на фискалните инструменти: даноците, јавните расходи, буџетот и јавниот долг, се влијае врз распределбата, стабилноста на стопанството, стопанскиот растеж и вработувањето. Така, со посредство на фискалната политика државата интервенира во сообразувањето на основните агрегатни големини во стопанството: понудата, ефективната побарувачка, вработеноста и стопанскиот растеж, со што се влијае врз цикличното движење на стопанството. Преку фискалната политика се врши прераспределба на националниот доход, особено со системот на прогресивни даноци

ФИСКАЛНИ ДАНОЦИ – (лат *fiscus* – државна благајна), тоа се даноци на кои во даночниот систем им е наменета исклучива улога на инструмент со кој се собираат средства за финансирање на јавните (државните) расходи. Во нивната примена не се води сметка за нефискалните цели на оданочувањето.

Економско-финансиски лексикон

ФИСКУС – (лат. *fiscus* – кошница за пари, државна благајна), име за државната благајна. Оттука се изведуваат називите што се сврзани со државните финансии: фискални давачки, фискални приходи, фискална политика и др.

ФЈУЧЕРС – (анг. *futures* од *future* – иднина), англоамерикански израз, којшто се употребува со значење: акции, валути или стоки купени или продадени на берзи врз основа на договор за испорака на определен датум во иднина, со однапред утврдена цена. Всушност, тоа се термински зделки.

ФЈУЧЕРС КОНТРАКТ – (анг. *contract* – договор), договор за купопродажба на стоки, валути или хартии од вредност на берзи, за испорака на договорен датум во за иднина и за однапред утврдена цена.

ФЈУЧЕРС МАРКЕТ – (анг. *mar-ket* – пазар), пазар (берза) на кој се врши купопродажба на стоки, валути или хартии од вредност (фјучерс), за испорака на договорен датум во иднина и со однапред утврдена цена.

ФЛОРИН – (скратеница: *FL*, *Hfl*), холандска парична единица (се вика и гулден), се јавува уште во XIII век, почнала да се кове во Фиренца (Италија), а подоцна и во други земји.

Економско-финансиски лексикон

ФЛУКТУАЦИЈА – (лат. fluctuatio – бранување, колебање; англ. fluctuation), колебање, менување, непостојаност, пораст и опаѓање одвреме навреме на некоја економска појава, економска активност. Во таа смисла се зборува флукутација на цените на работна сила, на понудата и побарувачката итн.

ФОНД – (лат. fundus – темел, основа; фр. fond; англ. fund, гер. Fond; рус. фонд), издвоени материјални или парични средства што служат за одредена намена што однапред се одредува. Од гледиштето на репродукцијата општопознати се следниве фондови: за акумулација и за потрошувачка, за основни и обртни средства, деловен фонд, резервен фонд и др.

ФОНД ЗА АМОРТИЗАЦИЈА – (лат. fundus – темел; основа; фр. fond; фр. amortir – отпишува, враќа, отплатува), 1. фонд што во парична форма се формира со амортизацијата на основните средства. Во процесот на производство средствата на трудот целосно учествуваат, но постепено физички се абат (трошат); за колкав дел се трошат за толкав дел се смалува нивната вредност; таа потрошена вредност се пренесува и калкулира во вредноста на произведениот производ, а се наречува амортизација. Со продажбата на производите се остварува и амортизацијата на основните средства. Во парична форма оваа

Економско-финансиски лексикон

вредност (амортизација) се внесува во определен фонд, наречен фонд за амортизација. Тој служи за замена, односно обновување на потрошените основни средства (средства на трудот), значи врши функција на проста репродукција на основните средства. Вкупната вредност на основните средства останува неизменета. Оној дел што е амортизиран ја напушта материјалната форма и преоѓа во парична; 2. амортизационен фонд е и фондот од кој државата ги отплатува своите заеми.

ФОНД ЗА ЗАЕДНИЧКА ПОТРОШУВАЧКА – (лат. fundus – темел, основа; фр. fond; англ. fund), еден од фондовите на претпријатијата по воведувањето на системот на доход (од 1958 г. наваму); се формира со издвојување на пропишан дел од чистиот приход, односно од чистиот доход на стопанската организација, а е наменет за општествениот стандард на работниците (за станбена изградба, за култура и разни други потреби).

ФОНД ЗА ПЛАТИ – (лат. fun-dus – темел, основа; фр. fond; англ. fund), во периодот на административното управување во стопанството, врз основа на законот за акумулација и фондови, тоа беше фонд што го формираа стопанските организации како

Економско-финансиски лексикон

извор на пари за исплаќање на платите на своите работници.

Во времето од 1952 до 1955 г. во системот на фондот за плати имаше неколку измени: 1. врз основа на со законот пропишаните стапки на акумулација и фондови, остварениот доход е делен на дел за акумулација и дел за фондот за плати. Од делот на фондот за плати без оданочување е исплатувана платата на работниците на колективот до висината на со законот утврдените просечни плати за сето стопанство; износот над просекот е оданочуван, а остатокот преку данокот е внесуван како дополнителен дел во фондот за плати; 2. во 1953 г. е извршено диференцирање на просечната плата, усогласувајќи ја според стручните квалификациони степени на работниците, со што делумно се отстрани неповолното дејство на „уравниловката“, додека другите белези на системот се задржаа; 3. во 1954 г. се пропишани четири категории на пресметковни плати; се напушти системот на стапки на акумулација и фондови, а со тоа и системот на доход; воведен е систем на „добивка“, при што основниот дел на платите (личните доходи) е пресметуван во цената на чинење според пропишаните пресметковни плати; добивката беше оданочувана според пропишаните даночни стапки, а преостанатиот дел како остаток влегуваше во

Економско-финансиски лексикон

варијабилниот (променливиот) дел на фондот за плати.

Изразот фонд за плати се употребува и со општо значење, без некоја врска со некој систем на распределба на личните доходи, односно со начинот на исплаќањето плати на работниците, во смисла на сумата на средства со кои треба да располага стопанската организација (претпријатието) за редовна исплата на платите на работниците

ФОНД НА ФЕДЕРАЦИЈАТА ЗА КРЕДИТИРАЊЕ НА ПОБРЗИОТ РАЗВОЈ НА СТОПАНСКИ НЕДОВОЛНО РАЗВИЕНИТЕ ПОДРАЧЈА – посебен сојузен фонд во поранешна Југославија од кој се кредитираше побрзиот развој на стопански недоволно развиените републики Босна и Херцеговина, Македонија и Црна Гора и покраината Косово. Средствата на фондот се обезбедуваа од постојани извори; висината се утврдуваше со посебен сојузен закон, а се формираа од задолжителниот заем што го уплатуваа организациите што вршеа стопанска дејност на целата територија на поранешна СФР Југославија (значи и оние од неразвиените подрачја). Во постојани средства на Фондот спаѓаа и средствата на стопанските организации што ги здружуваа и заеднички ги вложуваа во развојните програми во стопански недоволно развиените републики и покраината Косово. За отплата

Економско-финансиски лексикон

на задолжителниот заем гарантираше Федерацијата.

ФОРДИЗАМ – принципи и методи на организацијата на индустриското производство и деловната политика на претпријатието, што ги разви и ги примени во производството американскиот индустријалец инженерот Хенри Форд (1863 – 1947), пионер на автомобилската индустрија и еден од основоположниците на научната организација на трудот. Најважен придонес на Форд е воведувањето подвижна лента во производството на автомобили.

Основните принципи на организацијата на производството и деловната политика на Форд се состојат во тоа да се произведува во што поголеми серии со што пониски трошоци; особена организација и контрола; типизација и стандардизација на производите; подготовка, планирање и лиферување на производите; материјална стимулација на работниците, сè заради покачување на продуктивноста на трудот, снижување на трошоците и зголемување на профитот.

ФОРМУЛА – (лат. formula – правило, начело, пропис), 1. правило, образец, израз, пропис; утврдена постапка; 2. општо, кратко и точно изразување нешто; определба; 3. Некоје правило изразено со математички симболи;

Економско-финансиски лексикон

математички израз со чија помош се пресметува некоја квантитативна состојба.

ФОРМУЛИРА – кратко, јасно и точно да се искаже, да се изрази некој став. Формулација – изразување на мислата (писмено или усно) кратко, јасно и точно.

ФОРМУЛАР – (итал. *formulario* – формулар, образец, печатен примерок; лат. *formularium*), образец, печатен примерок; образец, печатен или на друг начин умножен, со утврден распоред на рубрики и колони во кои треба да се запише некој текст или некои податоци; состав што служи како огледен примерок, според кој треба сите други да се изработат; печатен текст, што покажува како треба да биде составен некој акт, исправа и сл.

ФОРТРАН – (анг. акроним за *Formula translation* – формула за превод, преведување), јазик што се употребува за компјутерско програмирање.

ФРАНКО – (итал. *franco* – ослободен, отворен; српхрв. *франко*; рус. *франко*; анг. *free, franco*; фр. *franco, sans frais*; герм *Frank*), израз што во прометот означува дека според договорената цена продавачот ќе му ја донесе стоката на купувачот до местото што е назначено во договорот, на свој трошок и на свој ризик. Се разликуваат повеќе видови

Економско-финансиски лексикон

услови што се наведуваат во фактурата, на пр. франко – франко (дека во цената се вклучени и трошоците за амбалажа и возарина), франко – вагон (продавачот на свој трошок стоката ќе ја натовари во вагон, а од тој момент купувачот ја презема стоката и ризикот), порто – франко (значи слободно пристаниште), и др.

ФРАНЦУСКА БАНКА – (Banque de France), француска централна банка, која што врши функција на банка над банките, но истовремено е и банка на стопанството и банка на државата; основана е 1800 г. како акционерско друштво со право на издавање банкноти на париското подрачје, а во 1808 г. таа привилегија ја прошири и на други места каде што отвораше свои шалтери; од 1848 г. се здоби со монопол на емисија на банкноти во Франција, во 1936 г. е ставена под државна контрола; во декември 1945 г. Банката е национализирана.

ФРАНШИЗА – (фр. franchise – ослободување од плаќање нешто; повластица; англ. fran-chise, итал. franchigia), дел од вкупната штета што врз основа на договорот за осигурување (правилата на осигурување) заводот за осигурување не го плаќа, оди на товар на осигуреникот, односно што тој го сноси. Тој дел од штетата во договорите за

Економско-финансиски лексикон

осигурување се јавува како одреден износ или во процент од износот на штетата.

ФРАНШИЗИНГ – (анг. franchising, се изговара: франчаизинг, од franchise – дозвола, повластица, односно привилегија; фр. franchise, итал. franchigia; потекнува од зборот franc – слободен), англоамерикански израз, во поширока употреба, со значење: дозвола, повластица, овластување, отстапување право за вршење некоја дејност, право на користење нешто. На пример: дозвола дадена некому (на некоја фирма) или овластување некого да произведува или да произведува и продава определени артикли или да врши определени услуги; договор според кој еден од договарачите, врз основа на плаќање надомест, дозволува (отстапува право) на другиот договарач да врши некоја дејност, утврдена со договорот; договор според кој една фирма, врз основа на надомест, отстапува право на користење нејзин заштитен знак, лиценца и сл. ; посебно право доделено некому од државен орган за*вршење некоја дејност, како, на пример: исклучително право дадено некому да врши автобуски превоз на определен патен правец. Франшизинг и франшиза (кој термин се употребува во осигурувањето) по своите значења се различни.

Економско-финансиски лексикон

ФРЕКВЕНЦИЈА – (лат. frequentia – присуство на многу, голем број, мнозина; frequenter – често, повеќепати, во голем број, многубројно), често повторување, зачестеност; израз што се употребува во статистиката во смисла: број што покажува колку пати во единица време се повторува некоја појава.

ФРИ – (анг. free – слободен; читај: фри), англиски израз што во англискиот деловен речник се употребува со исто значење на европскиот континентален збор „франко”.

ФРИКЦИСКА БЕЗРАБОТИЦА (лат. frictio – триење, триење еден предмет со друг, fricare – трие; анг. frictional unemployment), поим којшто означува течна или привремена безработица, бидејќи отпуштените работници од едно претпријатие, по извесно време успеваат да се вработат во некое друго претпријатие. Овој вид безработица настанува поради тоа што некои претпријатија ја стеснуваат дејноста, а, пак, други ја прошируваат; некои претпријатија пропаѓаат, но во исто време се основаат нови. Фрикциската безработица се разликува од цикличната или стагнантната безработица, која е предизвикана од ниското ниво на агрегатна побарувачка за работна сила, особено во услови на рецесија.

Економско-финансиски лексикон

ФУЗИЈА – (лат. fusio – лиење, топење, стопување), во областа на економијата значи спојување, здружување, интегрирање на две или повеќе стопански организации (претпријатија) во една. Со фузијата се пренесуваат сите права и обврски на новата организација.

Се разликува вертикална фузија (каде што постои фазна поврзаност на производството: сировина и преработка), хоризонтална фузија (обединување на претпријатија што произведуваат ист производ) и мешана фузија (спојување на претпријатија од различни дејности).

Целта на фузијата е обезбедување сигурност во конкурентската борба, повисока профитна стапка, стекнување монополска положба и со тоа здобивање монополска корист. Со фузијата се искористуваат економските предности на поголемите стопански организации, односно предностите на она што се наречува економија на голем обем. Фузијата претставува една од формите на централизација на капиталот.

ФУНКЦИИТЕ НА ПАРИТЕ – (лат. functio – вршење, извршување, дејност), својата економска суштина парите ја пројавуваат преку пет општи функции: мера на вредноста (и мерило на цената), разменско средство, средство за трупање богатство (благо), платежно средство и светски пари.

Економско-финансиски лексикон

Во својата основна функција како мера на вредноста парите (како специфична стока) вршат улога на сеопшт еквивалент, т. е. со парите се мери вредноста на сите други стоки, односно со нив во размената се определува колку од индивидуалниот труд добива потврда преку цената на пазарот на општествено признат труд. Со изразување на вредноста на стоката во пари, се добива нејзината цена (токму затоа цената претставува паричен израз на вредноста на стоката). Како мера на вредноста парите функционираат замислено, т. е. идеално, бидејќи во моментот на изразување на вредноста не е потребно присуството на парите. Од функцијата на парите како мера на вредноста произлегува функцијата мерило на цената, што означува колкаво количество злато ќе претставува националната парична единица (што ќе има влијание врз квантитативното изразување на цената).

Како посредник во размената парите физички се присутни и во тоа својство ја вршат функцијата на разменско средство (анг. medium of exchange) со посредство на парите се врши размената, т. е. се изведува прометот (стока – паристока, односно пари – стока – пари). Во својата историја парите се јавуваат во разни форми и материјални содржини, почнувајќи од разни видови натурални пари, достигнувајќи до метални во форма на монета и до современите книжни и депозитни пари.

Економско-финансиски лексикон

Кога парите се повлекуваат од оптек (циркулација), т. е. од прометот, тогаш тие се тезаурираат и се здобиваат со функцијата трупане богатство или благо. Претворувањето на парите во благо (задржување и чување на парите) во денешни услови, кога во прометот се наоѓаат релативно безвредни пари, не е веќе актуелно, како некогаш кога беше во сила системот на метална валута и конвертибилност на банкнотата за злато. Секој е заинтересиран да ги вложи во некој деловен процес или во банка за да се заштитат од обезвреднување (на што се подложни книжните пари) и да се постигне некој степен на оплодување. Во времето на важењето на златниот стандард функцијата на парите трупане богатство (благо), играше улога на автоматски регулатор на паричниот оптек, служејќи како резервоар во кој се влеваа одвишните пари и од кој излегуваа парите кога во прометот имаше недостиг од нив. Од продажбата на стоките на кредит произлегува функцијата на парите како платежно средство. Во моментот на продажбата на стоките парите не се присутни. Овде се разделува актот на продажбата од актот на плаќањето. Купувачот во друго време го врши плаќањето, во иднина ја подмирува од порано преземената обврска. Парите не дејствуваат како куповно, туку како платежно средство. Купувањето на кредит ја обусловува појавата на меницата .

Економско-финансиски лексикон

Во функцијата на светски пари, тие дејствуваат во меѓународниот промет и тоа како полновредни, како пари што имаат своја внатрешна вредност.

ФУНКЦИЈА – (лат. *functio* – вршење; извршување, дејност; англ. *function*; фр. *function*; гер. *Funktion*; рус. *функция*), вршење некоја должност или служба; официјална, службена должност, служба, звање; зависна променлива големина; променлива економска големина зависна од друга или други независни економски променливи големини. Зависната променлива големина е наречена функција, што се одбележува со $y = f(x)$.

ФУНКЦИОНАЛНА ТЕОРИЈА ЗА ПАРИТЕ – (лат. *functionalis* – дејствен, што се однесува на дејноста; грч. *theoria* – набљудување, разгледување, размислување, иследување; наука), една од теориите за парите што ја негира нивната внатрешна вредност; куповната сила на парите ја објаснува од функцијата на парите како разменско средство што ја вршат во стоковниот промет.

ФУНТА – (знак *Lb*, лат. *pondus* – тежина, тег; англ. *round*), наше име за англосаксонската мера за тежина наречена „паунд”: 1 *Lb* = 0,45359 кг. Припаѓа на групата мерни единици

Економско-финансиски лексикон

надвор од Меѓународниот систем на мерни единици.

ФУНТА СТЕРЛИНГ – (знак: £ или LST; лат. pondus – тежина, тег; англ. pound /читај: паунд/; sterling – вистински, полновреден), парична единица на Велика Британија (но и на други земји). Вистинското англиско име е „паунд”, а не фунта.

Зборот фунта (односно „паунд” на англиски) настана од латинскиот израз пондус, со кој се означувала извесна тежина на направата, латински означена со зборот либра (т. е. вага на која некогаш се мерела тежината на поголемо количество нееднакви големини на примитивни метални пари). Од тој збор (либра) настана зборот „лира”, што сега означува единица на италијанската и турската валута. Во врска со тоа и англиската парична единица се означува со ставање црта на латинската буква „L”, па се нарекува и ливра стерлинг.

X

ХАНЗА – (гер. Hansa – сојуз на германските трговски градови во средниот век), во почетокот сојуз на германските трговци во странство, а потоа, од 1241 г., сојуз на германските трговски градови за време на феудализмот, основан за да ги штити трговијата, поморството и да ја спречи конкуренцијата од трговците коишто не му припаѓаа на овој сојуз. Опфаќа околу 90 градови (меѓу кои Хамбург, Бремен, Либек, Росток и др.). Најголем процут достига во 14 век. Во 15 век почнува да се намалува економската и политичката моќ на ханзата, поради јакнење на конкуренцијата меѓу членовите и појавата на нови трговски центри со откривањето на новите земји (Америка – 1492 г. и морскиот пат за Индија – 1498 г.). Во 1669 г. ханзата сосема се изгуби.

ХАЈ ЛАЈФ – (анг. high life /читај: хај лајф/ – висок живот), англиски израз што означува: отмено друштво; богати општествени кругови што живеат раскошно.

ХАРДВЕР, СОФТВЕР – (анг. hard – тврд, тежок, груб; wäre – фабрички производи, стоки; hardware – метални производи, односно стоки; soft – мек, нежен, лесен; software –

Економско-финансиски лексикон

меки, лесни производи), англоамерикански изрази што се употребуваат во две значења:

1. Кај електронските сметачки системи се разликуваат два дела: хардвер и софтвер.

Под хардвер се подразбира физичката (материјалната) страна на електронскиот сметачки систем (компјутерот). Овде влегуваат: механички, магнетни, електронски и други уреди и опрема на системот.

Софтверот ја претставува другата, нематеријалната страна на системот за електронска обработка на податоци: сите сметачки спецификации, програми, постапки, методи, знаење, рутина, помошни документи, прирачници и сл. со чија примена и користење се постигнува ефикасна работа на сметачкиот систем.

2. По аналогича, овие два изрази се употребуваат и во разни економски дејности. Така, на пример, во туризмот под хардвер се подразбира материјалниот дел на туристичката дејност (хотелите, плажите, климата и др.), а под софтвер: организацијата, квалитетот на услугите, човечкиот фактор, понудата, т. е. да се умее да се продаде туристичката услуга.

ХАРМОНИЈА – (грч. harmonia – спојување, согласување, усогласеност), општо значење: усогласеност, единство, слога; функционално усогласен однос на деловите во некоја сложена целина. Во областа на економијата

Економско-финансиски лексикон

изразот хармонија се употребува со значење: усогласен однос и дејство на економските сили во некоја сложена стопанска целина, што овозможува сообразено функционирање и обезбедување единствени и усогласени интереси на поединци, работни колективи и општествени класи. Спротивно: анархија , хаос.

ХАРТИИ ОД ВРЕДНОСТ – (српхрв. вредносни папири; рус. ценные бумаги; англ. securities; фр. papiers de valeur, titres, valeur mobilière; итал – valori; гер. Wertpapiere), претставуваат писмени исправи со кои е загарантирано извесно право што може да се оствари единствено со поседување на тие исправи, односно со нивното поднесување нивниот сопственик може да го оствари означеното право во нив. Во принцип, тие се предодредени да служат во прометот на имотното право и во најголем дел тој промет е олеснет со начинот на преносот. Можат да гласат на име, по наредба и на донесувачот. Под поимот хартии од вредност спаѓаат ефектите (акции, обврзници, благајнички записи, меница, чек и др.) и сите други реални хартии од вредност (коносман , товарница, складишница и др.). Хартиите на име или ректа хартиите од вредност се пренесуваат со цесија (односно со отстапување) или со наследство;

Економско-финансиски лексикон

Хартиите по наредба, коишто гласат на име, но со додаток „по наредба” пред името, односно „или по наредба” зад името, означува дека тоа лице е овластено да нареди обврската да се исполни на некое друго лице, овој, пак, да нареди тоа да се стори на некое трето лице итн. Оваа наредба се дава писмено, на грбот на хартијата, т. е. со индосаментот. Типична хартија по наредба е меницата. Ако правото на пренос јасно се исклучи, меницата станува ректа – хартија, односно ректаменица.

Хартиите на донесувачот (оној што хартиите ги поседува) се пренесуваат со просто предавање.

Хартиите од вредност можат да се делат уште на реални (или стоковни) (на пр. коносман, товарен лист, складишница и др.) и на парични (акција, обврзница, благајнички запис, меница, чек и др.). Се разликува номинална и курсна (пазарна) вредност на хартиите од вредност.

ХЕГЕМОНИЈА – (грч. *hegemonia* – водство, господство, управување, превласт), економска и политичка превласт на некоја класа, група, народ или држава во однос на други општествени класи, групи или во однос на други народи и држави.

ХЕДОНИЗАМ – (грч. *hedone* – наслада, задоволство), етички правец според кој основен мотив, начело, смисла и цел на

Економско-финансиски лексикон

дејноста и животот на луѓето е нивната лична наслада, уживање и задоволство. Извесен број економисти, застапници на субјективната теорија на вредноста своето учење го засновуваат врз хедонизмот. Англискиот економист Џевонс (1835 – 1882) е најдоследен во тој поглед. Според него сите принципи врз кои се темели економскиот живот на општеството се изведуваат од дејноста на луѓето што се состои во „чувството на уживање и мака“. Во економската дејност поединецот настојува да ја избегне или на што помала мера да ја сведе „маката“, а да оствари што е можно поголемо „уживање“. Вредноста се сведува на тој психички принцип. Така, предметите имаат вредност само ако можат да овозможат уживање или да ја спречат маката кај луѓето. Врз хедонизмот се потпира и економската теорија на Валрас.

ХЕКТАР (скратеница : ха) – (грч. hekaton – сто + ар, од лат. агеа – рамнина, површина), единица за мерење земјишна површина, којашто изнесува 100 ари или 10. 000 квадратни метри; еден ар = 100 квадратни метри.

ХЕКТОЛИТАР (ХЛ) – (грч. hekaton – сто + litra), единица за мерење зафатнина на течност, 1 хектолитар = 100 литри.

ХЕТЕРОДОКСНИ АНТИИНФЛАЦИОНИ МЕРКИ – (грч. heteros – поинаков, различен; doxa – мислење, вера, слава; хетеродоксен – што отстапува од утврденото верско учење, што и припаѓа на друга вера, друговеќе; англ. heterodox antyinflation measures), според Меѓународниот монетарен фонд и Светската банка антиинфлациони и стабилизациони програмирани мерки на економската политика, во коишто покрај тоа што се вклучуваат ортодоксните антиинфлациони мерки, на нив уште се додаваат: водење определена стриктна политика спрема доходите и утврдување определен девизен курс, со намера сите овие мерки заедно да предизвикаат позитивни ефекти во совладувањето на инфлацијата и стабилизирање на националното стопанство. Спореди: ортодоксни антиинфлациони мерки. Изборот на моделот на антиинфлационите мерки (ортодоксни или хетеродоксни) зависи од тоа дали во прашање е умерена, висока или хиперинфлација.

ХЕЏИНГ – (англ. hedge – жива ограда; се оградува, се заштитува), израз којшто означува заштита од ризик, т. е. заштита од загуба. Се остварува со продавање или купување стоки, хартии од вредност и др. по однапред утврдена цена, но со испорака во иднина, со намера да се заштитат учесниците во купопродажбата од ризик од загуба што

Економско-финансиски лексикон

може да настане од евентуална промена на цените во иднина.

ХИБРИД – (лат. *hibrida* – мелез, вкрстување), вкрстување, мешаница, мелез. Со меѓусебно природно или вештачко вкрстување на животни или растенија и врз основа на тоа настанување нови квалитетни својства или видови. Овој израз се употребува и во преносна смисла да означи мешање белези од различни економски или политички системи во потрага за остварување некоја економска или општествена цел, меѓутоа, таквото мешање на неспоиви елементи тешко дава плод.

ХИЕРАРХИЈА – (грч. *hierarchia* – поделеност на некој општествен ред по старешинство; англ. *hierarchy*; фр. *hiérarchie*), утврден поредок по ранг, службена скала, степенување. Вертикална поделба на сите органи и функции внатре во една организација, во која постои строг однос на потчинетост на пониските органи, односно функции, на повисоките (во која било организација: државна, воена, политичка, црковна, економска). На полето на организацијата на претпријатието, хиерархискиот ред претставува инструмент и метод на организација на управувањето, раководењето и извршувањето на задачите со кои се

Економско-финансиски лексикон

регулираат одговорностите и се обезбедува единство на акцијата.

ХИПЕРИНФЛАЦИЈА - е најсериозна и најопасна форма на инфлација во која што цените растат милиони или дури милијарди проценти годишно.

Најпознати хиперинфлации во економската историја биле во Германија, Унгарија, во СФРЈ. Во 1970 година во многу европски земји има двоцифрена инфлација со стапки до 105, 205 и повеќе.

На пример: во Латинска Америка беа сосема вообичаени стапки на инфлација до неколку стотици проценти, а во некои сè уште се.

Како знак за исклучителното економско пореметување, хиперинфлацијата е регистрирана во Централна Европа во раните 1920 година; Во Латинска Америка во 1980 год; во Полска и СССР при напуштањето на комунистичкиот режим и во доцните 1980 година и раните 1990-ти години.

Непосредно после Првата светска војна поразената Германија мораше да плаќа големи репарации за воени штети. Во такви услови германската влада докрај ги ослободи монетарните кочници и почна неконтролирано да печати пари. Тоа предизвикува страшна хиперинфлација. Последиците од хиперинфлацијата предизвикуваат страшна прераспределба на националното богатство.

Економско-финансиски лексикон

ХИПЕРПРОДУКЦИЈА (хиперпроизводство) – (грч. *hyper* – над, *preku* + лат. *productio* – производство), прекумерно производство; производство што ја надминува потрошувачката. Во стоковното производство: производство што ја надминува куповно способната побарувачка и не може да се реализира, т. е. да се продаде.

ХИПОТЕЗА – (грч. *hypothesis* – претпоставка), претпоставка, поставена за објаснување некоја појава (економска и др.), што треба да се провери и да се докаже, за да стане веродостојна научна теорија или научен закон. Секоја научна анализа тргнува од некоја хипотеза. Секоја хипотеза има карактер на поголема или помала веројатност, во зависност од тоа колку може поставениот проблем што се проучува и решава практично да се верифицира. Кога ќе се докаже дека хипотезата е во согласност со реалноста и оти веродостојно ги одразува вистинските текови на економскиот живот, тогаш таа прераснува во економска теорија. Ако служи само како патоказ за истражување, се наречува работна хипотеза. Таа се користи во проучувањето при создавање економски модели.

ХИПОТЕКА – (грч. *hypotheke* – залог; српхрв. *хипотека*; рус. *ипотека*; анг. *mortgage*; фр. *hypothèque*; итал. *ipoteca*; гер. *Pfand*, *Pfandgut*), заложување недвижен имот за

Економско-финансиски лексикон

примениот заем, односно заем осигуран со заложување недвижен имот. Дадениот заем се осигурува со запишување на недвижниот имот во земјишните книги. Хипотеката стапува во сила на барање на доверителот, ако должникот не го исплати долгот во предвидениот рок, наплатата се врши со продажба на недвижниот имот преку суд. Хипотеката се користи при давањето кредити за станбена изградба и др.

ХИПОТЕКАРНА ОБВРСКА – (грч. *hypothēke* – залог), облигационен однос, според кој побарувањето на доверителот од должникот е осигурано со хипотека, т. е. со заложување на недвижниот имот на должникот (земја, зграда, стан, работилница, фабрика). Хипотекарната обврска настанува врз основа на договор за засновување на должничкиот однос, со кој должникот дава согласност за ставање под хипотека на неговиот имот.

ХИПОТЕКАРНИ БАНКИ – вид банки специјализирани за давање долгорочни кредити врз основа на заложување недвижен имот, како што се земја, згради, а во одредени случаи и движен имот, како што се бродови, авиони.

ХОЛДИНГ КОМПАНИЈА – (анг. *holding company*, од *hold* држи, владее, поседува,

Економско-финансиски лексикон

holding – посед, држење, право на поседување и company – друштво, здружение, акционерско друштво), компанија којашто поседува дел или во целина други компании што ги контролира и работат во нејзин интерес. Холдинг компанијата всушност е акционерско друштво што свои финансиски средства пласира во други акционерски друштва во форма на купување соодветен дел од акциите, со кој се обезбедува контролниот пакет и со системот на учество обезбедување на управувачките функции во други фирми и на тој начин вовлекување во мрежата на холдинг компанијата. Тие не ја губат својата формална самостојност, работат под своја фирма, но под контрола и во интерес на холдинг компанијата.

Таа е една од формите на монополски сојуз.

Овој вид компании почнаа да се основаат во САД по 1887 г. како форма на организација на акционерскиот монополски капитал заради заобиколување на законот против трустовите, како претставници на монополите.

ХОМО ЕКОНОМИКУС – (лат. homo oeconomicus, од лат. homo – човек и грч. oikonomikos – вешт во стопанисувањето), економски човек, стопанственик. Хомо економикус е појдовна хипотеза на апстрактниот, дедуктивен метод, што во економската теорија прва го вовеле англиската класична политичка економија,

Економско-финансиски лексикон

којашто создаде лик на стопанственик што се раководи само од сопствениот егоистичен интерес и кој, во услови на слободна конкуренција, дејствува така да постигне најголема корист. Потоа, теоретичарите на маргиналната (граничната) корисност аналитички ја развија оваа идеја во смисла на модел на индивидуална економика. Вештачката конструкција на хомо економикус како издвоена личност беше подложена на критика. Човекот не е изолирана индивидуа, туку општествено битие што стапува во одредени економски и други односи во општествената заедница и само така тој може да егзистира.

ХОНОРАР – (лат. honorarium – почесен подарок, подарок што се дава во знак на признание), парична награда или заработувачка за некоја извршена вонредна или повремена работа; парична награда по договор за некоја извршена работа; парична награда за авторско дело (на пр. издавачот му плаќа на авторот за напишаното дело откупено за печатење).

ХОРИЗОНТАЛНА ИНТЕГРАЦИЈА – (грч. horizon – видик; лат. integratio – спојување на делови во целина; англ. horizontal intégration), облик на поврзување, здружување или обединување на две или повеќе стопански организации, коишто произведуваат исти или

Економско-финансиски лексикон

слични производи, со што се овозможува производството да се комбинира и контролира од една компанија.

ХОРИЗОНТАЛНА ПОДЕЛБА НА ТРУДОТ – (грч. horizon – разграничувач; оној што дели, разграничува, видик), ја означува техничката, односно внатрешната поделба на трудот во самите работилници и фабрики, односно производствени организации, каде што секој работник врши посебна специјализирана операција и врз основа на сите нив се создава производот. Спротивно: вертикална поделба на трудот.

ХОСА – (фр. hausse – поскапување, зголемување на цените), пораст на цените на стоките и хартиите од вредност со кои се тргува на берзите и се шпекулира. Спротивно: беса.

ХОСИСТ – оној што се занимава со берзански операции со покачување на цените на стоките и хартиите од вредност; оној што шпекулира со порастот на цените.

ХОТ МАНИ – англ. hot money „жешки пари“, шпекулативни пари, шпекулативен капитал.

ХРВАТСКА КУНА - (ISO 4217: HRK, нумерички код 191) е официјална валута на територијата на Република Хрватска. Името

Економско-финансиски лексикон

потекнува од истоименото животно, бидејќи куната имала значајна употреба во средновековието на територијата на Хрватска. Хрватските банкноти се воведени за прв пат во 1941 во следните вредности: 10, 50, 100, 500 и 1000 куни. Банкнотите биле печатени во Германија. Исто така, банкнотите биле користени и од партизанските движења. Модерните куни биле воведени во 1994 година, после транзиционен период кога југословенскиот динар бил заменет со хрватскиот динар. Тогаш една куна била еднаква на 1000 динари. Куната е поделена на 100 липи, именувани според истоименото растение. Изборот на името било доста контраверзно за голем број на граѓани. Една куна е приближно еднаква на 7,8 македонски денари.

Ц

ЦАРИНА – (српхрв. царина; рус. пошлина; анг. customs, custom duty; фр. douane; шпан. duanas; итал. dogana, dozio, gabella; гер. Zoll), вид давачка што ја одредува и ја наплатува државата за производи што се увезуваат во земјата од странство, што ја преминуваат државната, односно царинската граница. Има карактер на посреден данок. Царината претставува инструмент на надворешно – трговската размена. Може да има фискален и заштитен карактер. Со оглед на нејзината природа, таа има влијание врз размената со странство и врз движењето на цените на домашниот пазар.

Царината е стар вид давачка, како форма на државен данок, што му припаѓал како приход на царот, од каде што и потекнува името царина.

Вообичаени се неколку класификации на царините: 1. според економско – политичките цели – на фискални и заштитни царини; 2.

според правецот на движењето на стоките – на увозни, извозни и транзитни; 3. според начинот на донесување – на автономни и договорни (конвенционални); 4. според видот на царинските стапки – на преференцијални и диференцијални итн.

Фискалните царини се наметнуваат на стоките што се увезуваат исклучиво заради

Економско-финансиски лексикон

стекнување приходи на државната благајна. Иако целта е од фискален карактер, како и секој данок, и овие царини имаат и економско влијание.

Заштитните царини имаат карактер на заштита на домашното производство од странска конкуренција на домашниот пазар.

Суштината на автономните царини и царински тарифи се состои во тоа што нив ги пропишува (донесува и менува), според сопствените економски интереси, една суверена држава.

Договорните, т. е. конвенционалните царини се донесуваат и се применуваат врз основа на билатерални или мултилатерални договори.

Преференцијалните царини се таков вид царини со кои увозот на стоки од некоја земја или одреден број земји се оцаринува со пониска стапка од вообичаената. Овие царини имаат повластен карактер и се применуваат спрема земји со кои се одржуваат посебни политички и трговски односи.

Царинска основица – тоа е царинска вредност на одредено количество стока, на кое се применува царинската стапка што е пропишана со царинската тарифа. Со пропис се одредуваат елементите на царинската основица, но обично се зема фактурната вредност на стоката зголемена за уште нешто (трошоците на превозот и осигурувањето до граница).

Економско-финансиски лексикон

Царинска тарифа – по одреден систем изложен преглед на производите, по име и други нужни белези и со пропишани царински стапки.

ЦАРИНА АД ВАЛОРЕМ – (лат. ad valorem – според вредноста), царина што се определува и се наплатува според вредноста (цената) на стоката што се царини, во релативни или во апсолутни износи (во зависност од пропишаната царинска тарифа).

ЦАРИНАРНИЦА – (анг. customs house; фр. bureau de douane; гер. Zollamt, Zollstelle; рус. таможня), царински орган што врши надзор, царинење на увезените стоки од странство и контрола во меѓународниот патнички и пограничен промет.

ЦАРИНСКА БАРИЕРА – (фр. barrière – пречка, препрека, преграда), воведување висока царинска стапка на стоката што се увезува или стоката што се извезува, со што увозот, односно извозот на стоката што се оцаринува мошне е отежнат или речиси оневозможен.

ЦАРИНСКА ГРАНИЦА – царинска линија со која е одбележано царинското подрачје на една држава. По правило, таа се поклопува со државната граница.

Економско-финансиски лексикон

ЦАРИНСКА ДАЖБА – вкупни от износ на пресметани давачки со кои е оптоварена стоката при царинењето според царинската декларација (царини, такси лежарина и др. што се наплатуваат на царинарница).

ЦАРИНСКА ПОЛИТИКА – го утврдува царинскиот режим и стапките на царините сообразно со економските интереси на земјата во дадено време и преземените договорни обврски со други земји или царински сојузи (унии). Царинската политика е дел на економската политика на една земја.

ЦАРИНСКА СТОКА – означува стока што се увезува од странство, од моментот на увозот до извршеното увозно царинење и подигнување на стоката од царинарница, како и стока што се превезува преку царинското подрачје и стока што се извезува по извршеното извозно царинење, сè до вистинскиот извоз од земјата, се смета за царинска стока и подлежи на контрола и царински надзор. Исто така и сите лица што ја минуваат царинската линија подлежат на примена на царинската постапка.

ЦАРИНСКА УНИЈА (царински сојуз) – (лат. unio – единство, здружување, сојуз; фр., англ. union), сојуз што се создава со спогодба на две или повеќе држави врз основа на кој се воведуваат единствени царини и”царински

Економско-финансиски лексикон

повластици, или, пак, се укинуваат царините меѓу државите во сојузот, а во однос на другите држави надвор од сојузот се применуваат заеднички царински тарифи во трговските односи со нив.

ЦАРИНСКИ ОБВРЗНИК – лице (физичко и правно) што е обврзано, т. е. задолжено, да плаќа царина и сите други пропишани царински дажби.

ЦАРИНСКО ПОДРАЧЈЕ – територијата обележана со царинската линија на една држава на која се применува нејзиниот царински систем, го претставува царинското подрачје на таа држава. Царинското подрачје секогаш не се поклопува со државната граница, бидејќи од неа се одземаат евентуални слободни зони, подрачјата на слободните царински складишта и сл. Посебно се губи истоветноста на царинското и државното подрачје во случај на царинска унија .

ЦАРИНСКО ПРИСТАНИШТЕ – морско или воздушно пристаниште во кое се врши царинење на стоките и контрола. Со прописи се утврдуваат пристаништата во кои бродовите можат да се закотват и од кои можат да испловат, а исто така се утврдуваат аеродромите на кои авионите можат да слетаат, односно можат да одлетаат.

Економско-финансиски лексикон

ЦЕДЕНТ – (лат. cedens – оној што отстапува, пренесува, од cedere – отстапува, пренесува), лице (доверител) што му го отстапува своето побарување, своето право, на друго лице – на цесионерот . Цесионерот станува нов доверител.

ЦЕДИРАЊЕ – (лат. cedere – отстапува, пренесува), 1. отстапување или пренесување на некогаш нешто или одредено право; 2. облигационен акт според кој цедентот го отстапува своето побарување на цесионерот , при што должникот (debitor, cessus) и висината на побарувањето остануваат исти.

ЦЕЛИ НА ОДАНОЧУВАЊЕТО – со примена на даноци – остварување на определени цели. Даноците се погодено средство за извршување многу задачи што се во надлежност на државата. Секој данок е наменет за една или повеќе цели. Целите, а и даночниот систем во целина, со текот на времето се менуваат, како што се менуваше и местото и улогата на даноците во различните општествено – економски и политички системи.

Прва и во најголем број случаи основна цел на оданочувањето е собирање парични средства заради покривање на расходите што се јавуваат при извршувањето на задачите и мерките во надлежност на државата; тоа е

Економско-финансиски лексикон

таканаречената фискална цел на оданочувањето. Со текот на времето, а особено во XX век, освен фискалната цел на оданочувањето, на одделни даноци или на сите даноци, во системот на државните приходи се наменуваат и таканаречените нефискални, т. е. вонфискални цели (економски, социјални, демографски, а освен нив можат да се остваруваат и определени цели од образованието, здравството, станбената, комуналната и други дејности).

ЦЕНА – (срп. цена; хрв. cijena; рус. цена; англ. price; фр. prix; шпан. precio; итал. prezzo; гер. Preis), 1. претставува паричен износ којшто се плаќа или за кој се продава определена стока или услуга на релевантен пазар; преку цената, како определена сума пари, се врши размената, т. е. купопродажбата на соодветните пазари. Понудата, побарувачката и цената се меѓузависни елементи на размената.

Големината на цената се менува право пропорционално со промените на трошоците (на вредноста) на стоката, а обратно пропорционално со промените на вредноста на парите. Цената се формира на пазарот, па врз нејзината големина влијаат и понудата и побарувачката.

Цената се менува во обратна насока со промените во понудата, а во иста со промените во побарувачката. Поради

Економско-финансиски лексикон

неусогласеноста меѓу понудата и побарувачката, цената осцилира околу вредноста на стоката. Но, исто така, движењето на цената предизвикува промени во понудата (производството) и побарувачката (потрошувачката) и тоа така што, по правило, кога цената расте, расте и понудата, но опаѓа побарувачката, и обратно, кога цената паѓа опаѓа понудата, но паѓањето на цената предизвикува пораст на побарувачката. Во зависност од бројот на учесниците во размената на страната на понудата и на страната на побарувачката и нивната економска сила, можатда настанат разни пазарни положби и начини на формирање на цената.

Се разликува пазарна цена , тековна цена , економска цена , релативни цени , ножици на цени , односи на цени , административни цени . Цената игра голема улога во стопанството. Преку цената се определува уделот на стопанските гранки, а со тоа и на одделните производители во бруто општествениот производ и националниот доход , што значи дека преку цената се изведува примарната распределба ; цената е патоказ, т. е. ориентир кога стопанствениците донесуваат одлука што да произведуваат, во кое количество и за кои пазари; значи, цената влијае врз алокацијата на производствените фактори.

Од економско теоретско гледиште се разликуваат две групи теории на цени:

Економско-финансиски лексикон

аналитичка и нормативна. Првата се занимава со истражување на природата на цената, каков економски феномен е таа, што го регулира нејзиното движење итн. Втората, пак, укажува какви цени треба да се воспостават.

Во историјата на економската мисла се прави разлика, како што се вели, меѓу природна, внатрешна или нормална цена, од една страна, и цената што се формира на пазарот, од друга страна. Пазарната цена како тековна цена се формира под дејство на понудата и побарувачката и осцилира околу „нормалната”, т. е. вистинската цена, којашто претставува гравитациона точка. Според трудовата теорија на вредноста „нормалната цена” се наречува вредност. Цената претставува паричен израз на вредноста. Вредноста на стоката се создава во производството и се определува со времето што е општествено потребно за нејзиното производство, а се изразува во пари во размената, на пазарот, преку нејзината цена. Цената покажува колку од индивидуално вложениот труд станува општествено признат труд.

Економската мисла што стои на спротивни позиции од трудовата теорија на вредноста, цената ја објаснува врз основа на однесувањето на купувачите и продавачите во различни пазарни положби, отфрлајќи го поимот вредност или изедначувајќи го поимот вредност со поимот цена.

Економско-финансиски лексикон

ЦЕНА НА ЗЕМЈАТА – претставува капитализирана земјишна рента. Таа зависи од големината на земјишната рента (право пропорционално) и од висината на интересната стапка (обратно пропорционално); со други зборови, цената на земјата е еднаква на онаа сума пари што со вложување во банка, врз дадената интересна стапка, на сопственикот ќе му донесува интерес, што е по големина еднаков на рентата.

Земјата не е производ на човечкиот труд, туку таа е природно добро, па со оглед на тоа не е стока и нема вредност. Но, поради нејзиното економско значење, земјата станува предмет на купопродажба и добива цена. Оваа цена не е паричен израз на вредноста на стоката, па затоа се наречува ирационална цена. Со купувањето на земјата само се врши пренос на сопственоста, со што се купува правото на добивање рента.

ЦЕНА НА МАЛО – цена по која стоките се продаваат во трговијата на мало. Може да се формира пазарно, под дејство на понудата и побарувачката во продажбата на мало, и административно, кога се пропишува од некој административен (т. е. државен) орган, независно од понудата и побарувачката; обично на цената на големо се додава малопродажната маржа или рабат за да се дојде до цената на мало.

Економско-финансиски лексикон

ЦЕНА НА ПРОИЗВОДИТЕЛОТ - тоа е онаа цена по која производителите и ги продаваат своите стоки на трговијата. Разликата меѓу крајната продажна цена и цената на производителот го претставува делот што го добива трговијата. Цената на производителот е еднаква со цената на чинење плус индустрискиот профит, односно добивка.

ЦЕНА НА ПРОИЗВОДСТВОТО - тоа е категорија што се јавува во капиталистичкиот начин на производство, а се состои од просечната гранска цена на чинењето и просечниот профит. Во развиениот капитализам, со селењето на капиталите од гранка во гранка во зависност на профитната стапка (што претставува привлечна сила за инвестирање во некоја гранка), се формира општа или просечна профитна стапка, што важи за сето стопанство, па на тој начин се воспоставува определена рамнотежа меѓу гранките во националното стопанство. Врз основа на тоа, настанува положба на еднаков капитал, без оглед на висината на органскиот состав на капиталот, секоја гранка да добива еднаков профит, т. е. просечен профит. Кога просечниот профит ќе се додаде на просечната гранска цена на чинење, се формира цената на производството. Пазарните цени осцилираат околу цената на производството.

Економско-финансиски лексикон

Во капитализмот стоките не се продаваат по вредноста (како што е во простото стоковно производство), туку по цената на производството. Со оглед на тоа, законот на вредноста се манифестира модифицирано. Меѓутоа, цената на производството е само преобразена форма на вредноста на стоката. Во општествени размери сумата на цените на производството е рамна на сумата на вредноста на сите стоки. Со продавањето на стоките по цената на производството настанува прелевање на вишокот на вредноста од гранките со понизок во гранките со повисок органски состав на капиталот.

ЦЕНА НА ТРУДОТ појавен облик на наемнината од време. Цената на трудот се добива кога дневната вредност на работната сила ќе се подели со бројот на часовите на работниот ден. Поимот цена на трудот означува наемнина од час, којашто вообичаено се наречува саатница .

Наместо цена на работната сила, како појавен облик на вредноста на работната сила како стока, за наемнината се употребува изразот цена на трудот. Изразот „цена на трудот” служи како аналитичка големина во определувањето на наемнината од време, односно наемнината од час или саатница. Пресметана на овој начин, големината на наемнината зависи од цената на трудот и

Економско-финансиски лексикон

должината на работниот ден, односно од бројот на часовите.

ЦЕНА НА ЧИНЕЊЕ – (српхрв. цена коштања; рус. издержки производства, себестоимость; анг. cost, cost price; фр. prix de revient, prix coûtant; итал. prezzo di costo; гер. Kostenpreis), претставува збир на трошоците за производство на стоката. Цената на чинењето е еднаква на вредноста на потрошените средства за производство и потрошената вредност на претпријатието за работна сила, односно цената на чинењето означува трошок или издаток во капитал, а се јавува како разлика меѓу продажната цена и профитот. За да се оствари што поголем профит, претпријатието е побудено да ги смалува двата трошоци од цената на чинењето, како трошоците што произлегуваат од средствата за производство, така и за работна сила.

Разликата меѓу продажната цена и цената на чинењето претставува позитивна разлика, остаток над трошоците или добивка (профит).

ЦЕНЗУС – (лат. census – процена, проценување на имотот, поппе), 1. попис; попис на населението; 2. во римската држава попис на населението и процена на имотот на римските граѓани заради нивното распоредување во даночните разреди,

Економско-финансиски лексикон

општествени класи и групи; составената евиденција беше основа за утврдување право на глас, војничките должности и за даночните обврски на граѓаните; 3. услов што се поставува за стекнување некое право, на пр. цензус на имотност значи дека од граѓанинот, како услов за стекнување право на глас или некое друго политичко право, се бара да има имот со одредена вредност, да плаќа определен данок (даночен цензус); цензус на образование: граѓанинот да е писмен, да има некоја школска подготовка, академски степен и сл. Целта на овие и сличните цензуси е да се врши ограничување на некои права од определени причини.

ЦЕНОВНИК – (српхрв. ценовник; рус. прейскурант, ценник, тарифный справочник; анг. pricelist; фр. prix – courant; итал. lista dei prezzi, tariffa; гер. Preis-liste), систематизиран список на стоки и услуги по видови, со или без информативен технички опис, во кој се назначени продажните цени (на големо или на мало) за секој вид стока или услуга и условите за продажба.

ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА НА КАПИТАЛОТ – (centralis – средиштен), спојување или обединување на постојни самостојни капитали и создавање поголеми. Со централизацијата на капиталот се врши сосредоточување на капиталот во помал број

Економско-финансиски лексикон

раце. За разлика од концентрацијата на капиталот со која постојните капитали се зголемуваат со капитализирање на профитот, со кој процес се врши и зголемување на општественото богатство, централизацијата значи само поинаква распределба на веќе постојните капитали, но со тоа не се зголемува општественото богатство. Големите капитали (односно претпријатија) создаваат поголема акумулација, а со тоа поголеми можности за проширена репродукција и уште побрзо да се развиваат, па претставуваат и поголема потпора за развој на општественото богатство.

Централизацијата на капиталот се врши на присилен и доброволен начин. Економски посилните претпријатија во конкурентската борба ги уништуваат послабите и ги приклучуваат кон себе; тоа е облик на присилна централизација, проследен со банкротство. Во тој поглед голема улога играат банките. Вториот, доброволниот начин на централизација се огледува во договорно здружување на самостојните капитали во крупни претпријатија. Акционерските друштва се еден од погодните облици на доброволна централизација на капиталот.

Концентрацијата и централизацијата како облици на зголемување на капиталот, од една страна, значат процес на поопштествување на капиталот, но, од друга, процес на создавање

Економско-финансиски лексикон

монополи и монополска структура во производството и на пазарот.

ЦЕНТРАЛИСТИЧКО СТОПАНСТВО – (лат. *centralis* – средиштен), се засновува врз државна сопственост над средствата за производство, државно присвојување на дел од приходот, централно државно планирање и административно управување и раководење. Централните државни органи решаваат, како за глобалниот развој, така и во подробности што и колку да произведуваат стопанските организации, ги определуваат цените на производите и услугите на големо и мало. Централниот општо државен план ја регулира наменската распределба на бруто општествениот производ и националниот доход. Државата ги поставува раководителите на стопанските организации и тие нејзеи одговараат за својата работа.

ЦЕНТРАЛНА БАНКА – (лат. *centralis* – средиштен), постои во сите земји под разни имиња, а претставува главна установа на монетарно – кредитниот систем и орган на монетарно кредитната политика. Централните банки се овластени да емитуваат пари што важат како законско средство за плаќање во земјата. Централна банка во Македонија е Народна банка на Македонија.

Економско-финансиски лексикон

ЦЕНТРАЛНО ПЛАНСКИ СИСТЕМ – (лат. *centralis* – средиштен), неговата суштина се состои во тоа што централните државни плански органи одредуваат, како за глобалниот развој, така и во подробности, што и колку ќе произведуваат државните претпријатија, цените на големо и мало. Овој систем на планирање во извесна смисла го елиминира пазарот како објективен регулатор на производството, распределбата и потрошувачката.

ЦЕСИЈА – (лат. *cessio* отстапување), отстапување, пренос на некое право на друго лице. Отстапување (цедирање) на сопствените побарувања на друго лице со што оној кому побарувањето му е отстапено (цесионер) ги презема сите права и обврски на поранешниот доверител (цедент). Лицето коешто го отстапува своето побарување на друго лице, се наречува отстапувач или цедент лицето на кое побарувањето се отстапува се наречува примател или цесионер. Лицето што е обврзано да го изврши побарувањето се наречува должник или цесус.

ЦЕСИОНЕР – (лат. *cessionarius* – оној на кого се отстапува нешто или некое право; фр. *cession* – отстапување, пренос, *cessionaire*), лице на кое доверителот(цедент)своето побарување (своето право) го отстапува, т. е.

Економско-финансиски лексикон

го пренесува. Цесионерот станува нов доверител .

ЦЕСУС – (лат. cessis), во постапката во врска со цесија , т. е. отстапувањето (пренесувањето) на побарувањето, тоа е лицето должник (debitor, cessus) што е должно да ја измири обврската спрема новиот доверител (цесионер).

ЦЕТЕРИС ПАРИБУС – (лат ceteris paribus – другите нешта да се еднакви, непроменливи), под, инаку, исти услови или околности; ако сите други релевантни нешта, фактори или елементи, останат непроменети. Латински израз што се употребува во економското истражување и економската литература со значење: при истражување на дејството на еден фактор, што има влијание врз промените на некоја економска појава или големина, се тргнува од претпоставката дека другите фактор, или услови не се изменети и немаат свое влијание, па затоа се запоставуваат, не се земаат пред – . вид.

ЦИРКА (сса) – (лат. circum – околу), приближно. Израз што се употребува при означување приближна вредност, големина и сл. Скратеница: са или сса.

ЦИРКУЛАЦИЈА – (лат. circulatio – кружење), кружно движење, оптек, промет.

Економско-финансиски лексикон

Циркулира – кружи. Се вели: циркулација на парите (оптек на парите), циркулационен капитал (обртен капитал), циркулациони средства (обртни средства) итн.

ЦРНА БЕРЗА – (српхрв. црна берза; рус. чёрная биржа; англ. black market; фр. bourse noir, marché noir, marché parallèle; итал. borsa nera, mercato nero; гер. Schwarze Börse, Schwarzhandel), незаконита трговија; шверц ; шпекулација ; нелегална трговија со стоки и валути заради стекнување поголеми приходи. Обично се јавува во услови на недостиг, кога не можат нормално да се набават некои стоки или валути. Црната берза значи и тргување надвор од берзи и берзански прописи.

ЦРНА ЕКОНОМИЈА – (грч. oikonomia – стопанство; англ. black economy), дел од националното стопанство (производството, трговијата и финансиите) коешто се наоѓа надвор од официјалната регистрација и легалната контрола, за кој дел не се плаќаат даноци и придонеси или се продаваат украдени или нелегално увезени стоки.

ЦРНА ЛИСТА – (итал. lista; англ. list – список, попис), попис на лица, установи, претпријатија или држави против кои се води одредена политика поради тоа што прекршиле некоја норма, којашто ја поставил составувачот на листата. Така, на пример,

Економско-финансиски лексикон

трговците. составуваат црни листи на лошите плаќачи, банките – на неуредните должници, одделни земји можат да бидат ставени на црна листа затоа што тргуваат со земји коишто се во судир со земјите што ја составуваат црната листа итн. Во одредени случаи црните листи имаат дискриминаторен и одмаздувачки карактер, како на пр. кога раководствата на претпријатија составуваат „црни листи” на политички активните работници, особено на организаторите на штрајкови, кога картелите ставаат на „црна листа” претпријатија што не се придржуваат на определени услови наметнати од нив итн.

ЦРН ПАЗАР – (анг. black mar-ket), означува нелегална трговија со стоки, услуги и валути, т. е. дејност којашто официјално не е регистрирана или е забранета (на пр. трговија со наркотици и сл.) и не се плаќаат пропишаните давачки (даноци, придонеси и сл.).

Ч

ЧЕЈЗ МЕНХЕТЕН БЕНК – (анг. Chase Manhattan Bank), депозитна приватна банка, една од најголемите во САД, основана во 1877 г. под името Chase National Bank of the City of New York, којашто до 1935 г. имала право за издавање банкноти, а во 1955 г. го доби сегашното име Chase Manhattan Bank.

ЧЕК – (анг. cheque; амер. check), специјално отпечатен образец, исполнет и потпишан од сопственикот на чекот, барајќи од банката да ја исплати назначената сума пари на назначеното име, односно чекот претставува налог на банката на донесувачот да му ја исплати наведената сума пари од покритието на издавачот на налогот; чекот е хартија од вредност, што издавачот и го упатува на банката (трасатот), кај која има депонирано готовина или одобрен кредит, таа (банката) да ја исплати одредената сума пари на одредено место и означено овластено лице. Основната функција на чекот е да послужи како платежно средство и во тоа својство сè повеќе ја истиснува исплатата со готови пари и во домашниот и во меѓународниот промет . Кај чекот се јавуваат три субјекти (како што е кај меницата): трасант, трасат и ремитент. Трасант (анг. drawer) е лицето што го издава чекот за да се исплати наведената сума пари

Економско-финансиски лексикон

од неговото покритие (депозит или кредит); трасат (анг. drawee) е банката што треба да го исплати чекот; ремитент (анг. payee) е корисникот на чекот, кому треба да му се исплати назначената сума пари.

Чекот како средство за плаќање има големи предности во споредба со плаќањето со готови пари, го олеснува стоковно – паричниот промет и ги смалува неговите трошоци.

Видови чекови. Делењето на чековите се врши според разни критериуми. Со оглед на означувањето на корисникот (ремитентот) се разликуваат: чек на име (чек во кој е назначено името на ремитентот; може да се пренесува со индосирање, ако во него нема ректа клаузула; трасантот на овој чек може да има и функција на ремитент); чек по наредба (чек во кој издавачот јасно наведува, обично со зборовите „по наредба“, да се исплати поименично на означениот ремитент или, пак, на секое друго лице коешто тој ќе го одреди; и самиот трасант може да биде ремитент на овој чек; чекот по наредба е пренослив со индосмент); чек на донесувачот – тоа е чек во кој не е поименично назначен ремитентот (обично содржи клаузула „плати на донесувачот“) и сопствен чек. Ако како критериум за разликување на чековите се земе предвид нивниот облик и намена, тогаш има повеќе видови чекови: готовински, вирмански (преносен), пресметковен, бариран, патнички,

Економско-финансиски лексикон

акредитивен, циркуларен чек. Покрај споменатите, постојат и други видови чекови, во согласност со условите и потребите на банкарскиот систем на стопанството во одделни земји.

ЧЕКОВНА КНИШКА – (анг. cheque; амер. check – писмен налог на банката да ја исплати назначената сума пари), книшка којашто банката им ја издава на сопствениците на чековни сметки (што ги имаат отворено кај неа), со одреден број чекови, со кои тие можат да располагаат со паричниот имот од својата сметка до висина на покритието, односно со кои тие можат да плаќаат во прометот (место со готови пари). Обично чекот во книшката има два дела: чековен налог и купон, што останува кај трасантот (сопственикот на чековната сметка), на кој тој ја одбележува повлечената сума пари, за да има евиденција (увид) за искористеноста на покритието на својата чековна сметка.

ЧЕКОВНА СМЕТКА – сметка по видување во банката, на чиј товар нејзиниот сопственик врши исплати со чек.

ЧИКАШКА ЕКОНОМСКА ШКОЛА – неолибералистичка економска школа, претставена од група економисти од Чикашкиот универзитет (University of Chicago, САД). За поважни од нив се сметаат

Економско-финансиски лексикон

Henry Simons, F. A. Hayek и Milton Friedman. Тие се против мешањето (интервенција) на државата во областа на стопанството, а се застапници за слободно, неограничено дејство на пазарните законитости, т. е. пазарот да биде единствен регулатор на стопанскиот живот, сметајќи дека само на тој начин можат да се постигаат најефикасни решенија. Значи, слично како класичната политичка економија. Токму затоа се наречува неолибералистичка економска школа.

ЧИСТ ЛИЧЕН ДОХОД – износ што се добива (односно останува) кога од бруто личниот доход ќе се одбијат разните видови задолжителни давачки (даноци и придонеси).

ЧИСТИ ПРОМЕТНИ ТРОШОЦИ – еден дел од прометните трошоци што настануваат од вредносниот облик на стоката. Во нив спаѓаат трошоците што се сврзани со купопродажбата, трошоците за книговодството и трошоците за парите што служат во размената како разменско средство.

Ц

ЦАНК БОНДС – (анг. junk – безвреден предмет; отпад; bond – обврзница; junk bonds – безвредни обврзници), англоамерикански израз за обврзници со низок квалитет, бидејќи имаат висок степен на ризик од несолвентност кај нивниот емитент (издавач, претпријатие).

ЦЕНТЛЕМЕНСКА СПОГОДБА – (анг. gentleman – отмен човек, господин, од gentle – од благороден род; отмен, пристоеен, љубезен + man – човек), овој израз означува: 1. неформална спогодба меѓу две страни за некои прашања од меѓусебните или од меѓународните односи, според која дадениот збор, односно ветување, ќе се почитува и дека нема да дојде до судрување на штета на едната или на другата страна (но можат тие спогодби да бидат на штета на трети); 2. во деловните односи: неформални спогодби меѓу деловни партнери што се извршуваат како морална обврска, водејќи сметка да не ги нарушат меѓусебните пристојни односи (но можат да бидат насочени против други, што не се вклучени во тие спогодби).

ЦЕТ – СЕТ – (анг. jet – млаз, авион на млазен погон + set – група луѓе, определен круг луѓе), назив за многу богати кругови на луѓе

Економско-финансиски лексикон

безделници, коишто често се префрлаат (летаат) со млазни авиони од еден крај на светот на друг, за да го поминат времето во разни уживања; општествена безделничка елита.

ЦОБЕР – (анг. jobber, од job – работа; задача; трансакција; занимање); посредник, сензал ; учесник на берза, берзански посредник, трговец со хартии од вредност; шпекулант; шпекулант на берза; во САД: трговец препродавач.

Ш

ШВАЈЦАРСКА НАЦИОНАЛНА БАНКА – (Banque Nationale de Suisse), основана е 1907 г. со заеднички вложувања на кантоните, кантоналните банки, други банки, како и на приватни акционери. Благодарение на приливот на странски штедни влогови и разни други депозити, обезбедува висок степен на ликвидност.

ШВЕРЦ – (гер. Schwärzung – црноберзијанство, контрабанда, од schwärz – црн), – тргување со црноберзијанска стока, нелегална (незаконска) трговија, црна берза, контрабанда. Обично се шверцува со стоки што недостасуваат или не се во легален промет заради недозволено богатење. Шверцуваните стоки обично се со повисока цена. Шверц се врши и со странски валути.

ШВЕРЦЕР – (гер. Schwärzer – црноберзијанец, од schwärz – црн), црноберзијанец, контрабандист, лице што се занимава со недозволена трговија.

ШИРОКА ПОТРОШУВАЧКА – популарен назив за личната потрошувачка; таа ги опфаќа сите потрошни добра и услуги што влегуваат во индивидуалната потрошувачка, односно

Економско-финансиски лексикон

потрошувачката на поединците и домаќинствата.

ШОК – ТЕРАПИЈА – (фр. choc; англ. shock – силен, ненадеен удар, потрес, грч. therapeia – лекување), еден вид антиинфлационна и стабилизационна методологија (терапија), којашто се применува од економската политика на државата во услови на многу висока инфлација и нестабилно стопанство, со намера со брзи и силни антиинфлациони и стабилизациони мерки да се постигнат брзи и пожелни ефекти во отстранувањето на високата инфлација и во заздравувањето и стабилизирањето на стопанството. Обично антиинфлационите и стабилизационите програми значат спроведување некој вид стопанска реформа, која бара извесна економска и социјална цена, за да може да успее и да се обезбеди развој. Спротивно: градуална или постепена терапија (која предизвикува постепени пожелни позитивни промени во националното стопанство.

ШОПИНГ – (англ. shop – продавница, shopping – купување, пазарење), англоамерикански израз што значи купување; одење во продавници, пазарење и купување стоки за намирување разновидни потреби.

ШОПИНГ – ЦЕНТАР – (англ. shop – продавница, дуќан; shopping – купување по

Економско-финансиски лексикон

продавници; лат. centrum – средиште), англоамерикански израз за трговски центар (чаршија).

ШПЕДИЦИЈА – (итал. spedizione – праќање, испраќање, експедирање), дејност којашто се состои во испраќање, експедирање стоки; претпријатие што се занимава со превоз на стоки, селење и сл. Врз основа на договор меѓу испраќачот на стоката и шпедитерот, шпедитерот се обврзува дека примената стока од испраќачот ќе ја испрати на одреден начин во одредено место и ќе му ја предаде на означениот примач, за одредено време, врз основа на одреден надомест (т. е. цена) за услугата.

ШПЕКУЛАНТ – (лат. speculatio – испитување; гледање; умување, мислење), лице што се служи со разни махинации во трговијата со стоки, валути, хартии од вредност за да оствари голема добивка на брз и лесен начин.

ШПЕКУЛАТИВНИ БЕРЗАНСКИ ОПЕРАЦИИ – (лат. speculatio – истражување, испитување; умување, мислење; лат. bursa; итал. borsa – кожено кесе; лат. operatio – дејство, вршење некоја работа), берзански операции што се состојат во купување стоки и хартии од вредност по пониски цени, а продавање по повисоки цени за да се извлече

Економско-финансиски лексикон

корист, што е овозможено особено кај терминските берзански операции, бидејќи кај нив постои извесно временско растојание меѓу склучениот договор и неговата реализација, а со тоа можност за вршење разни шпекулации. Така, шпекулантите, коишто очекуваат пораст на цената на некоја стока или хартија од вредност, ги купуваат на термин, но по дневната цена. Ако до денот на испораката нивната цена се зголеми, шпекулантот добива на разликата меѓу договорената и новоформираната повисока цена, и обратно, при очекување за паѓање на цената. Кај шпекулативните берзански операции обично не доаѓа до испорака на стоката или хартијата од вредност, туку во повеќето случаи овие операции завршуваат само со исплата на курсните разлики. Честопати, берзанските шпекуланти на вештачки начин создаваат ситуации на дигање или паѓање на цените со регулирање на понудата и побарувачката.

ШПЕКУЛАЦИЈА – (лат. *speculatio* – испитување; гледање; умување, мислење), посебно економско значење: применување разновидни махинации во трговијата со стоки, валути, хартии од вредност за да се оствари голема добивка на брз и лесен начин. Шпекулацијата како метод на лесен начин да се добиваат големи добивки, особено се користи при недостиг на разни производи,

Економско-финансиски лексикон

особено за лична потрошувачка. И на вештачки начин шпекулантите создаваат недостиг на производи, за да можат неосновано да ја зголемуваат цената и да се богатат.

ШТЕДЕЊЕ – (српхрв. штедња; слов. varčevanje; рус. сбережение; анг. saving; фр. épargne, économie; итал. economia, risparmio; гер. Sparen), овој израз се употребува во смисла на: 1. нерастурање, економисување, рационална употреба на факторите за производство во областа на производството; така, со што помал трошок да се постигне што поголем економски ефект (профит, доход); во областа на потрошувачката на средствата за живот, да се постигне што поголем потрошувачки ефект со помалку потрошени средства; 2. не трошење туку чување на парите за идна употреба; 3. одложено трошење на еден дел од профитот, доходот, во корист на идната потрошувачка. Изразот штедење овде е синоним на паричната акумулација, која се претвора во инвестиции (во некој стопански потфат или купување хартии од вредност). Доходот (профитот) се дели на дел што оди во потрошувачката и дел што се штеди, се акумулира, се инвестира.

Штедењето ги опфаќа фондот за акумулација на стопанските организации и заштедите на граѓаните што ги ставаат на штедни книшки. Во современи услови овие слободни парични

Економско-финансиски лексикон

средства се концентрираат во банките. Од нив се формира кредитниот потенцијал од кој се кредитира стопанството.

ШТЕДИЛНИЦА – парична установа што се занимава со собирање парични средства од граѓаните во вид на штедни влогови и депозити по тековни и жиросметки и со други банкарски работи; собраните средства штедилницата ги користи во согласност со одлуката на нејзините основачи за давање кредити, обично за стопански, станбени, потрошувачки и други намени на граѓаните, па и на стопански организации. Првата државна штедилница е основана во 1861 г. во Англија како поштенска штедилница.

ШТЕДНА КНИШКА – банкарски документ врз основа на кој штедачите вршат вложување и подигнување пари од штедните установи (банките).

ШТЕДНИ ВЛОГОВИ – парични заштеди на граѓаните, а во одредени услови и на правни лица, што ги вложуваат во банките и во други слични установи, врз основа на одредена интересна стапка. Вложените пари им се враќаат на вложувачите – штедачите на нивно барање, според одредбите за работа со штедни влогови. За вложувачите штедните влогови се еден вид пласман на парични средства заради остварување корист (да се

Економско-финансиски лексикон

добие интерес), а за банките тие претставуваат пасивни операции во рамките на нивната дејност на собирање слободни парични средства за кредитни цели и остварување активен интерес.

ШТЕТА – (српхрв. штета; слов. škoda; рус. убыток, потеря; анг. damage, harm, injure; фр. dommage, dégât; итал danno, svantaggio, nocumento; гер. Schaden), 1. општо значење: неповолни промени предизвикани на лица или на нивниот имот од некое дејство или настан; штетата може да настане од природен случај (поплава, пожар и др.), или како последица на човечко дејство (на пр. кражба и др); 2. израз што се употребува во осигурувањето, а претставува секој осигуран настан што има за последица извршување обврска (т. е. надомест) од страна на заводот за осигурување кон корисникот на осигурувањето, според склучениот договор за осигурување. Се работи за штети при осигурувањето на имоти во најширока смисла. Штетите можат да бидат целосни (т. е. потполни) или делумни на осигурените нешта.

ШТРАЈК – (анг. strike – удар), означува организиран или спонтан колективен прекин на работа со цел да се постигнат одредени економски права на работниците спрема

Економско-финансиски лексикон

работодавците или на подредените спрема претпоставените.

Штрајкот е едно од основните средства на синдикалното движење за добивање или зачувување на економските и социјалните права на работниците.

Економско-финансиски лексикон

Користена литература:

- Business and management terms dictionary Glossary of terminology and definitions from business and management; <http://www.businessballs.com/>;
- Кемпбелл Р. Макконелл, Стенли Л. Брю. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. /В двух томах. Перевод с английского 11-го издания. — М.: Республика, 1992;
- Загорская А.П., Петроченко Н.П. Большой англо-русский русско-английский словарь по бизнесу. — Уайли, Москва 1993;
- Бернар и Колли. Толковый экономический и финансовый словарь (в двух томах). Москва; Международные отношения, 1994;
- Adam Longman Dictionary of Business English. — Longman, Relod, 1993.
- Англо-русский экономический словарь по экономике и финансам. / Под редакцией проф., д-ра экон. наук А.В. Аникина. — Санкт-Петербург, Экономическая школа, 1993;
- Райзберг Б.А. Современный экономический словарь;
- Свободный словарь терминов, понятий и определений по экономике,

Економско-финансиски лексикон

- финансам и бизнису
<http://termin.bposd.ru/>;
- Экономический словарь Словарь экономических терминов и определений www.economslov.ru;
 - Экономический словарь <http://www.ekoslovar.ru>;
 - Речник на странски зборови во македонскиот јазик. Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип. ISBN 978-608-4504-16-0;
 - д-р Јордан Крстевски Современ економски лексикон, Скопје 2004 година;
 - Македонско-Германски речник и Германски-Македонско речникод Билјана Ивановска, Толе Белчев ISBN: 978-608-4504-72-6;
 - Ekonomska enciklopedija Dušan Tatić Beograd : "Savremena administracija", 1986;
 - Д-р Тодор Тодоров, д-р Димко Димков и дипл.ек. Рената Петревска: Поимник на економски изрази и берзански термини, Скопје, 2004 година.